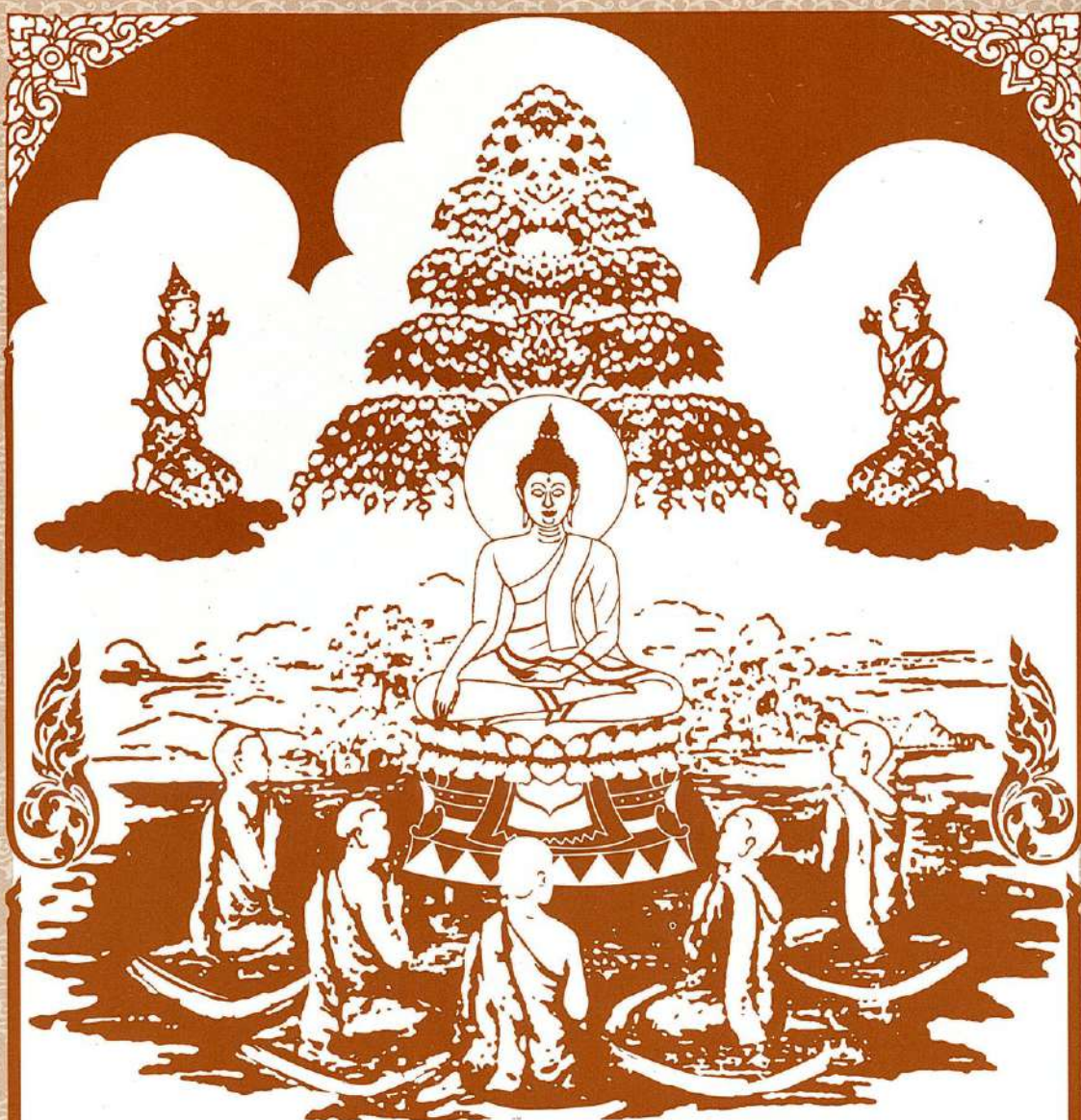

ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒

กัมมจตุกกะ และมรณุปปัตติจตุกกะ

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี)

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

ปรมาตมโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒

กัมมจตุกกะ และ มรณุปปัตติจตุกกะ
(หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาปริวรรต)

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

รจนา

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

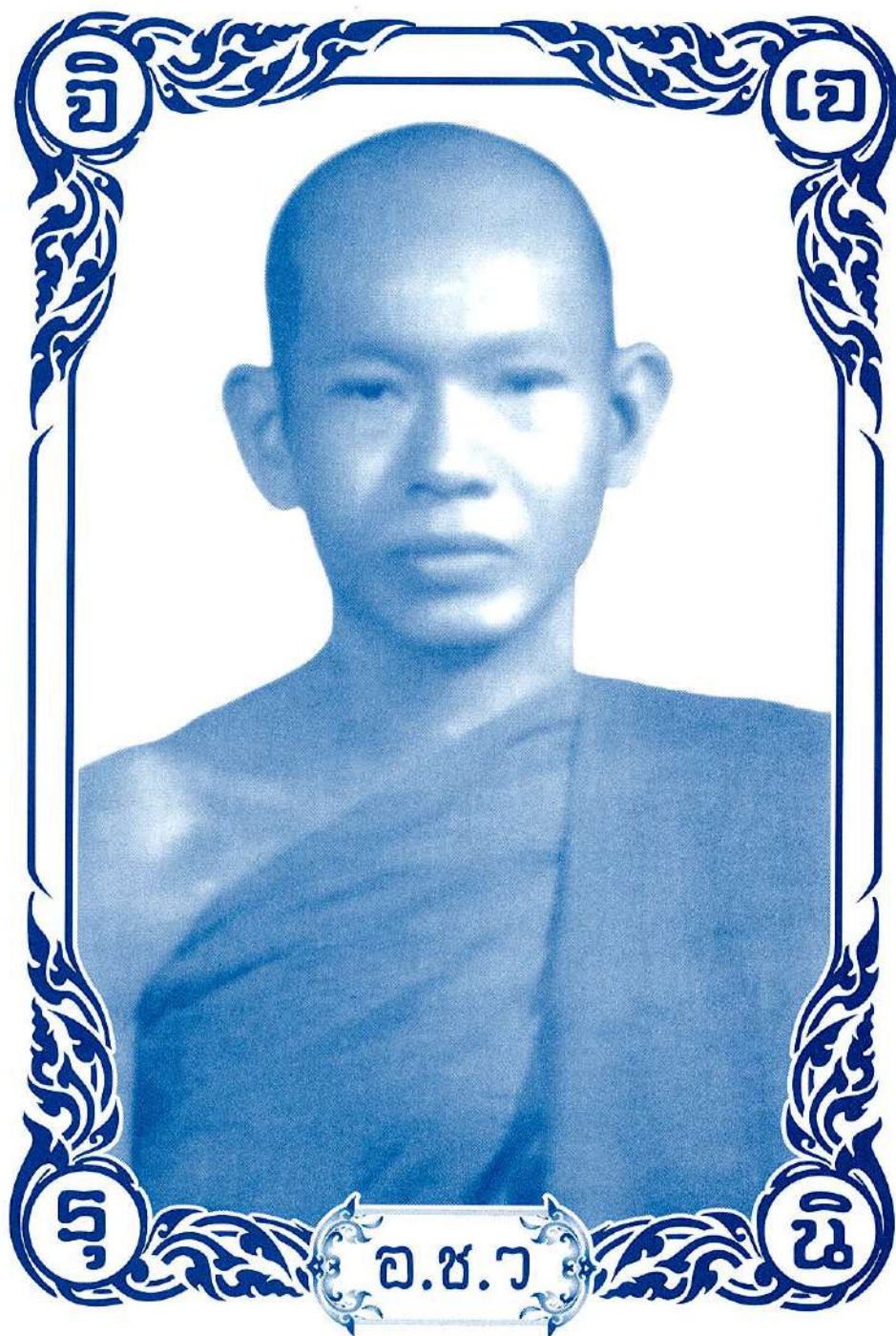
พฤศจิกายน ๒๕๕๕

ปรมัตถโชติกะ
มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา
ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒
กัมมจตุกกะ และ มรณุปัตติจตุกกะ
พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา

พิมพ์ครั้งที่ ๕ : พ.ศ. ๒๕๕๕
จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม
ตรวจชำระต้นฉบับ : นายจำรูญ ธรรมดา
รูปเล่ม/คอมพิวเตอร์ : นายสมควร ถ้วนนอก

พิมพ์ที่
หจก. ทิพยวิสุทธี

เลขที่ ๒๔๐/๑๓๐-๑๓๑ ถนนจรัญสนิทวงศ์ ซอยโรงพยาบาลศิริราช
แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๗, ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๘, ๐-๒๔๑๒-๕๐๗๐ โทรสาร ๐-๒๔๑๒-๗๗๑๐
นายวิสุทธี อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๕

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ
พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำอนุโมทนา

หนังสือกัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะ เป็นหนังสือหลักสูตรสำหรับนักศึกษา พระอภิธรรมชั้นมัธยมศึกษาอภีธรรมิกะตรี ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งพระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ พระเถระชาวพม่า บวรพาจารย์ ผู้ให้กำเนิดการศึกษาพระอภิธรรมอย่างเป็นระบบเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ท่านได้ใช้ความวิริยะอุตสาหะในการรจนานี้หนังสือกัมมจตุกกะ ซึ่งว่าด้วยกรรม อันเป็นคำสั่งสอนหลักในพระพุทธศาสนา การศึกษาเรื่องกรรมที่ถูกต้อง จะทำให้ชาวพุทธรู้จักและเข้าใจระบบกรรมกับการให้ผลของกรรมดียิ่งขึ้น ไม่ไปโทษเหตุปัจจัยภายนอกอย่างเดียว เพราะมีการทำกรรมเกิดขึ้น ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว ผลก็ย่อมจะเกิดขึ้นตามมาเสมอทั้งในปฏิสนธิกาล คือในขณะที่สัตว์ถือกำเนิด และในปวัตติกาล คือในขณะที่หลังจากปฏิสนธิจิตทำหน้าที่แล้ว เป็นต้นไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่สัตว์กำลังใกล้จะถึงความตาย เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างหลักคำสอนเรื่องกรรมกับหลักคำสอนเรื่องการตาย พระสัทธัมมโชติกะ จึงได้จัดให้มรณุปัตติจตุกกะอยู่ในตอนท้ายของปริจเฉทที่ ๕ ผู้ที่ศึกษาหลักธรรมทั้งสองนี้ให้เข้าใจแล้ว จะทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีสติเป็นที่หวัง และดำเนินไปสู่หนทางอันเกษมคือพระนิพพานเป็นที่สุด

การพิมพ์หนังสือกัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะในครั้งนี้ อาจารย์จำรูญ ธรรมดา ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ตำราวิชาการประจำอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มีวิริยะอุตสาหะในการตรวจชำระแก้ไขคำและข้อความที่ผิดในต้นฉบับเดิม จึงขออนุโมทนากับอาจารย์จำรูญเป็นอย่างยิ่งที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่า ในการตรวจชำระหนังสือกัมมจตุกกะ-มรณุปัตติจตุกกะ เพื่อให้หนังสือมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ถ้าหากท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาพบเห็นความบกพร่องของหนังสือเล่มนี้ กรุณาแนะนำเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องสมบูรณ์ในโอกาสต่อไป

พระมหาอำนาจ วิสุทโธ
ผอ. อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

๑ ตุลาคม ๒๕๕๑

คำปรารภ

หนังสือ “กัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะ” นี้ เป็นหนังสือประกอบการเรียนการสอนพระอภิธรรมชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษาในอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งพระสังฆราชอภิธรรมโชติกะ ธรรมมาจริยะ พระเถระชาวพม่าผู้ทรงความรู้ทางพระอภิธรรมและได้มาเป็นพระอาจารย์สอนพระอภิธรรมในประเทศไทย ได้เรียบเรียงจากหนังสือคู่มือศึกษาพระอภิธรรมภาษาพม่า ทางมูลนิธิสังฆมณฑลอภิธรรมโชติกะได้จัดพิมพ์เผยแพร่ แก่นักศึกษาและผู้สนใจในพระอภิธรรม จนจำหน่ายจ่ายแจกไปหมดจึงได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ทางฝ่ายวิชาการ โดยอาจารย์จำรูญ ธรรมดา ป.ธ. ๔ สาสนธชะ ธรรมมาจริยะ ผู้ได้ศึกษาพระอภิธรรมจากประเทศพม่าเป็นผู้ตรวจชำระข้อความที่ผิดพลาดซึ่งเกิดจากการพิมพ์ครั้งก่อน ตรวจชำระแก้ไขสอบทานภาษาบาลีกับต้นฉบับที่อ้างอิงมาปรากฏรายละเอียดตามที่ผู้ตรวจชำระชี้แจงไว้แล้ว

พระมหาชัยวุฒิ ชยวุฒโต

หัวหน้าฝ่ายบริหารงานทั่วไป

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑ ตุลาคม ๒๕๕๑

คำชี้แจง

(ของผู้ตรวจชำระ)

ความเป็นมาก่อนมีการตรวจชำระ

กัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะ ที่เคยได้รับการจัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ กำลังใกล้จะหมด ทางมูลนิธิธัมมโชติกะ โดยคุณหญิงสำหรี จิตตินันท์ และคุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวิกุล ได้มอบหมายให้กระผมช่วยตรวจแก้ไขข้อความพระบาลี

ความจริง หนังสือเล่มนี้ เคยได้รับการจัดพิมพ์มาแล้วถึงสองครั้งคือเมื่อ ๑๐ พ.ย. ๒๕๑๗ และ ๑๖ ต.ค. ๒๕๓๙ ท่านพระอาจารย์ธัมมโชติกะ ได้รณาคัมภีร์นี้ไว้เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๐๖ โดยมีคุณวรรณ โกเมศ เป็นผู้ช่วยเรียบเรียงและขัดเกลาภาษาไทยให้สละสลวยวิธีการรณนาของท่าน เป็นไปแบบบูรณาการกล่าวคือมีการผสมผสานเนื้อหาสาระจากพระอภิธรรมและพระสูตรมาแสดงไว้อย่างกลมกลืน ใช้สำนวนง่ายๆ ติดดิน แต่ลึกอ่านแล้วทำให้รู้สึกเพลิดเพลินเจริญกุศล ยิ่งหากได้รับการจัดรูปแบบ อย่างเป็นระบบและมีการปรับปรุงสำนวนภาษาบาลีและภาษาไทยบ้าง ก็จะทำให้เป็นตำราที่สมบูรณ์ ทรงคุณค่า เป็นที่น่าเชื่อถือ แก่ผู้รู้ทั้งหลาย

ขอบเขตในการตรวจชำระ

ในช่วงที่ทำการตรวจชำระนั้น พบว่านอกจากจะมีผิดที่คำบาลีแล้วยังมีผิดพลาดที่ภาษาไทยด้วย จึงได้ตัดสินใจตรวจชำระทั้งสองภาษาตามสมควรแก่เหตุ จะอย่างไรก็ตามการแก้ไขปรับปรุงต้นฉบับนั้นมุ่งเน้นไปที่ภาษาบาลีเป็นหลัก ส่วนภาษาไทยจะคงสำนวนเดิมไว้ยกเว้นคำบางคำที่เห็นว่าหากเปลี่ยนแล้วไม่กระทบต่อเนื้อหา ก็จะเปลี่ยน เช่น คำว่า อสุรา ในภาษาไทยไม่นิยมใช้ จึงได้เปลี่ยนเป็น “อสูร” คำว่า คพฺพนะ ก็เป็น ครุฑ ทั้งนี้เพราะผู้ตรวจเห็นว่าคำลักษณะเช่นนี้ น่าจะติดตามมาจากคำพม่า ไม่เหมาะที่จะใช้เป็นสำนวนไทย

ประเภทคำที่เยิ่นเย้อ คำไม่ชัดเจน คำสลับลำดับ คำที่ใช้ไม่เหมาะสมกับระดับบุคคล และคำที่ใช้ไม่ถูกหลักภาษา จะได้รับการปรับปรุงแก้ไขบ้างเป็นบางคำ

เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่มีคำว่า **แสดง** ได้มีการตัดคำว่า **แสดง** ออก เพราะเห็นว่าเป็นคำกริยา ไม่ควรวางไว้หน้าประโยค

คำลงท้ายที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า **“จบ”** ก็ได้มีการปรับตำแหน่งคำว่า **“จบ”** ให้ไปอยู่ด้านหลัง เพราะเห็นว่าเป็นคำกริยา

บางครั้งก็มีการเพิ่มคำเชื่อม ในกรณีที่อ่านแล้ว ปรากฏว่าข้อความดังกล่าว มีความหมายไม่เชื่อมกัน

สรุปแล้ว การตรวจชำระในครั้งนี้ ผู้ตรวจได้ยึดหลักการความสมเหตุสมผล(ยุติ) ทั้งโดยศัพท์ โดยอรรถหรือองค์ธรรม และโดยอาคมที่มา มิได้ทำการแก้ไขโดยพลการ ความจริง งานตรวจชำระนี้เหมาะที่จะร่วมกันทำ เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ผู้สอน หรือเจ้าหน้าที่ตำราวิชาการ ที่จะต้องช่วยกันพัฒนาตำราวิชาการพระอภิธรรมในประเทศไทยของเราให้มีมาตรฐานสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ

อนึ่ง เนื่องจากผู้ตรวจต้องรับผิดชอบภาระงานอื่นๆของมหาวิทยาลัย หลายอย่าง จึงทำให้การตรวจชำระครั้งนี้ยังไม่ได้ตั้งใจ เช่น ไม่สามารถใส่ตรรชนท้ายเล่มได้ทัน(ความจริงได้ให้อ่านให้คุณปวัฒน์ลักษณ์ทำการรวบรวมเก็บไว้ในคอมพิวเตอร์หมดทุกชั้นแล้ว) นอกจากนี้ยังไม่สามารถลงที่ฉบับมหาจุฬาฯได้ทัน เนื่องจากชุดหนังสือที่พิมพ์ครั้งที่แล้วเกิดหมดลงกะทันหัน ขณะที่ต้นฉบับเล่มนี้ยังตรวจไม่เสร็จ จึงทำได้เท่าที่เวลาจะเอื้ออำนวย แต่ก็ยังหวังอยู่เสมอว่าหนังสือเล่มนี้คงมีโอกาสดำเนินการแก้ไขปรับปรุงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในคราวต่อไป

ขอขอบคุณ คุณหญิงสาทร จิตตินันท์ และ แม่ชีระเบียบ แทนนิล ที่ได้กรุณาสละเวลาช่วยตรวจทานต้นฉบับ

ขอขอบคุณคณะศิษย์บาลีไวยากรณ์ใหญ่สหพนิตและนยาสะของผู้ตรวจชำระ โดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนในการช่วยพิมพ์ ช่วยตรวจทานคำผิดก่อนที่จะส่งโรงพิมพ์

ขอขอบคุณ คุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวิกุล ที่ได้ให้โอกาสและมอบความไว้วางใจแก่ผู้ตรวจชำระ ตลอดถึงได้ช่วยอำนวยความสะดวก ในครั้งที่ผู้ตรวจชำระเดินทางไปสะสมตำราที่ประเทศพม่า

ความผิดพลาดอันใดที่เกิดจากการตรวจชำระครั้งนี้ ไม่ว่าจะโดยเจตนาหรือพลั้งเผลอ ผู้ตรวจชำระขอน้อมรับผิดแต่เพียงผู้เดียว หวังว่าคงจะได้รับความเมตตาจากท่านผู้รู้ทุกๆ ท่านเช่นกัน และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการตรวจชำระในครั้งนี้ คงจะช่วยเป็นบันไดแก่การตรวจชำระในครั้งต่อไป จนสามารถใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน แก่ครูอาจารย์ นักศึกษา พระภิกษุทุกรูป ท่าน ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สืบต่อไป

จำรูญ ธรรมดา

รก. หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ตรวจชำระ

๑ ตุลาคม ๒๕๕๑

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒)

กัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะ เป็นหนังสือใช้สำหรับศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของวิทยาลัยอาชีวศึกษา ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถือได้ว่าเป็นหลักสูตรที่ท่านพระลัทธิธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ เป็นผู้รจนาคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสสอนไว้ กัมมจตุกกะ ถือว่าเป็นหลักคำสอนที่เป็นหลักสำคัญ เพราะถือว่ามนุษย์เรานั้นจะดีหรือชั่วก็เพราะการกระทำ เมื่อการกระทำชั่วผลที่จะได้รับก็คือทางที่ชั่ว และการทำดีผลที่จะได้รับก็คือทางที่ดี ทั้งในปฏิสันธิกาลและปวัตติกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งผลในขณะถึงความตายที่เรียกว่า มรณุปัตติจตุกกะนั้น ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนจะต้องทำความเข้าใจในหลักธรรมนี้ให้เข้าใจจะได้เป็นผู้ไม่ประมาท เพื่อจะได้เข้าถึงสุขคติและสูงสุดคือพระนิพพาน

การพิมพ์หนังสือเล่มนี้ เป็นการพิมพ์จากต้นฉบับเดิมทุกประการ เว้นไว้แต่ตัวอักษรเท่านั้นเพื่อให้เข้ากับภาษาที่ใช้ในปัจจุบัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามอาจจะมีข้อบกพร่องในการพิสูจน์ตัวอักษรและหลักธรรม และหากท่านผู้ทรงความรู้ในทางพระพุทธศาสนาพบเห็นข้อบกพร่องนั้น กรุณาแนะนำเพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

๑๖ ตุลาคม ๒๕๓๙

คำนำ

(ของผู้รจนา)

ธรรมชาติของที่มีค่าสูงนั้น ย่อมรักษาได้ยาก ต้องอาศัยผู้ที่เข้าใจในการรักษามีความสนใจและต้องเป็นผู้มีบุญบารมี ครบลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงจะสามารถรักษาสິงมีค่านั้นให้ดำรงอยู่ได้ถาวร ไม่สูญหาย ถ้าขาดผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ สมบัติที่มีค่าเหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูญหายไป ดังเช่นผู้ที่ได้รับทรัพย์สมบัติอันเป็นมรดกจากบิดามารดาหรือญาติ บางคนก็สามารถปกครองทรัพย์สมบัตินั้นไว้ได้เป็นอย่างดีไปจนตลอดลูกหลาน ทั้งนี้ก็เพราะผู้นั้นเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการนั่นเอง บางคนเมื่อได้รับมรดกตกทอดมาแล้ว ก็ไม่สามารถจะปกครองทรัพย์สมบัตินั้นไว้ให้ยืนนานได้ ด้วยการไม่เข้าใจในการรักษาอย่างหนึ่ง หรือไม่มีความสนใจในการรักษา ปล่อยให้ตกเรือยเสียหายไปอย่างหนึ่ง หรือเป็นผู้ไม่มีบุญที่จะรักษาสมบัตินั้นไว้ได้โดยอัคคีภัยบ้าง โจรภัยบ้าง อุทกภัยบ้าง ราชภัยบ้าง ข้อนี้ฉันใด ในด้านวิชาความรู้ที่สำคัญๆ ระเบียบประเพณีที่ดิงามก็เช่นเดียวกัน ถ้าขาดผู้เข้าใจรักษาแล้ว วิชาความรู้ที่ดีๆ หรือระเบียบประเพณีที่ดีก็ย่อมค่อยๆ สูญหายไป กลับได้แต่วิชาความรู้และระเบียบประเพณีที่เกี่ยวกับการบำรุงตัณหา มานะ ทิฏฐิ เข้ามาแทน ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีบุคคลที่เข้าใจ และสนใจในการรักษาสິงเหล่านี้ไว้ให้มากขึ้น เพื่อช่วยกันระวังรักษาให้สิ่งที่ดิงามเหล่านี้ตั้งมั่นดำรงอยู่ได้

ในปัจจุบันนี้ ระเบียบประเพณีที่ดิงามและวิชาความรู้ในด้านพระพุทธศาสนาก็ค่อยๆ สูญหายไปไม่ใช่น้อย ทั้งนี้ก็เป็นเพราะหมู่ชนในประเทศนั้นๆ ขาดความรู้ความเข้าใจหรือขาดความเอาใจใส่ต่อการรักษา หรือไม่มีบุญวาสนาที่จะรักษาเอาไว้ได้นั่นเอง ดังเช่นในประเทศอินเดีย แต่เดิมนั้นวิชาความรู้ในด้านพระพุทธศาสนาก็ดี การปฏิบัติในสมณะวิปัสสนาก็ดี หรือระเบียบประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติกันตามปกติก็ดี มีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น แต่ในปัจจุบันนี้ความเจริญต่างๆ เหล่านั้นได้สูญหายไปจนเกือบสิ้นแล้ว ซึ่งเมื่อได้แลเห็นความเป็นไปของชนทั้งหลายที่อยู่ในประเทศนั้นในเวลานี้แล้ว ก็ไม่น่าเชื่อเลยว่าจะเคยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก่อน เพราะได้ประสบแต่วิชาความรู้และระเบียบประเพณี ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติที่เป็นของเก่าและของใหม่ ซึ่งเกี่ยวกับการบำรุงบำเรอตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นส่วนมาก ความเป็นไปเช่นนี้ หากใช้จะเป็นแต่เฉพาะ

ในประเทศอินเดียเท่านั้นที่หาได้ แม้ในประเทศอื่นที่เคยเจริญด้วยวิชาความรู้ และการปฏิบัติสมณะวิปัสสนา ระเบียบประเพณี ตลอดจนมรรยาทของชนที่อยู่ในประเทศนั้น บางสิ่งบางอย่างก็สูญหายไปเช่นเดียวกัน ลัทธิอื่นๆ บ้าง วิชาความรู้บางอย่างอื่นๆ บ้าง ระเบียบประเพณีอย่างอื่นๆ บ้าง เข้ามาแทนที่หมดจนรุ่นหลังๆ ไม่มีใครได้รู้เรื่องราวโดย ถัดวันพากันเข้าใจไปตามความคิดเห็นของผู้มีอำนาจที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

วิชาความรู้และการประพฤติปฏิบัติในด้านพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายอดเยี่ยมนั้น ได้แก่ วิชาความรู้ในพระอภิธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง ที่อาตมภาพ กล่าวมาเช่นนี้ มิใช่เป็นเพราะอาตมภาพเป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรมจึงกล่าวเช่นนี้ อาตมภาพกล่าวไปตามความเป็นจริง ตามหลักพุทธภาสิตและอรรถกถา ฎีกา ผลที่ได้รับ จากการศึกษาศรีพระอภิธรรมและปฏิบัติวิปัสสนานั้น ก็ปรากฏอยู่ในหมู่พุทธมามกะชนเป็น พยานหลักฐานอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวขยายความให้มากมาย สำหรับผลเสียที่ได้ รับจากการศึกษาและการปฏิบัติของผู้ที่ไม่กระทำความจริงจัง ทั้งมีจิตใจไม่บริสุทธิ์นั้นก็ย่อมมี บ้างเป็นธรรมดา แต่ก็ไม่ใช่เป็นจำนวนมาก เพราะถึงแม้ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสัมมา สัมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่นั้น ผลเสียเหล่านี้ก็มีอยู่ ทั้งในหมู่บรรพชิตและคฤหัสถ์

ความเห็นของอาตมภาพดังกล่าวมาแล้วนี้แหละ เป็นต้นเหตุที่ทำให้อาตมภาพ พยายามสอนและแต่งปกรณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรม และแนวทางปฏิบัติวิปัสสนา เป็นเวลา ๑๒ ปี โดยมุ่งหวังที่จะให้ผู้สนใจศึกษาในธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ รู้ถึงธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง อันได้แก่พระอภิธรรมนี้

ปกรณ์เล่มนี้ เป็นหลักสูตรในการเรียนพระอภิธรรมชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกะตรี และ ชั้นอาจารย์อภิธรรมิกะโท และปกรณ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ก็โดยอาศัยความร่วมมือของ นักศึกษา คือในด้านการเรียบเรียงนั้น **คุณวราณี โกเมศ** เป็นผู้ช่วย ในด้านการเงินก็ได้ มีนักศึกษาหลายท่านได้ร่วมบริจาค ซึ่งอาตมภาพขออนุโมทนาและขอให้พรดังต่อไปนี้

เต อตถลทฐา สุขิตา	วิรุพฺพทา พุทฺธสาสนเน
อโรคา สุขิตา โทนตุ	สท สพฺเพติ ฅาติภิ

ขอท่านเหล่านั้นจงเป็นผู้เข้าถึงซึ่งความเจริญ และความสุขกาย สบายใจ แล้วจงเป็นผู้เจริญงอกงามไพบุลย์ยิ่งๆ ขึ้น จนกระทั่งได้บรรลุ มรรค ผล ในพระพุทธศาสนา และจงเป็นผู้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ วิตกกังวลแต่อย่างใดๆ มีแต่ความสุขใจ ตลอดมวลญาติทั้งหลาย ทั้งที่เป็นฝ่ายบิดาและมารดาพร้อมกันทุกท่านเทอญ

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

๒๕ กรกฎาคม ๒๕๐๓

สารบัญ

คำอนุโมทนา	[๑]
คำปรารภ	[๓]
คำชี้แจง	[๕]
คำนำ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)	[๘]
คำนำ (ของผู้รจนา)	[๙]
อภิธานมัตถสังคหะภาษาบาลีและคำแปล	๑
กัมมจตุกกะ	๑
กรรม ๑๖ โดยแบ่งเป็น ๔ หมวด	๑
การจำแนกอกุศลกรรมโดยทวารทั้ง ๓	๒
กายกรรม ๓	๒
วจีกรรม ๔	๓
มโนกรรม ๓	๓
สมุฏฐานที่เป็นเหตุแห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐	
กามกุศลกรรม ๓ อย่าง	๔
บุญกิริยาวัตถุ ๑๐	๔
รูปกุศลกรรม ๕	๕
อรุปกุศลกรรม ๔	๕
กามาวจรกรรม ๒๐ ที่ให้ผลเกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ ในปฏิสนธิกาลและปัตติกาล	๖
ผลของมหากุศลกรรมมีติเหตุกอกัฏฐะเป็นต้นในปฏิสนธิกาลและปัตติกาล	๖
มติของเกจิอาจารย์ (มหาทัตตเถระที่อยู่ในสำนักโมระวาปี)	๗
รูปาวจรกุศลกรรม ๕ ที่ให้ผลเกิดขึ้นในรูปภูมิ ๑๖	๗
การจำแนกรูปาวจรกุศลกรรม ๔ ที่ให้ผลเกิดขึ้นในรูปภูมิ ๔	๙
นิคมนคาถา	๙

อธิบายขยายความกัมมจตุกกะ	๙
๑. กิจจตุกกะ	๑๐
๑. ชนกกรรม	๑๐
๒. อุปัตถัมภกกรรม	๑๑
๓. อุปปีฬกกรรม	๒๔
๔. อุปฆาตกรรม	๒๗
๑. กุศลอุปฆาตกรรมตัดอกุศลชนกกรรม	๒๗
๒. กุศลอุปฆาตกรรมตัดกุศลชนกกรรม	๒๘
๓. อกุศลอุปฆาตกรรมตัดกุศลชนกกรรม	๒๙
๑. กุศลอุปฆาตกรรมตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก	๒๙
๒. กุศลอุปฆาตกรรมตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก	๓๐
๓. อกุศลอุปฆาตกรรมตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก	๓๑
๔. อกุศลอุปฆาตกรรมตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก	๓๑
๒. ปากทานปริยายจตุกกะ	๓๓
ความแตกต่างระหว่างการให้ผลของอกุศลครุฑกรรมกับกุศลครุฑกรรม	๓๕
อธิบายพิเศษในอนันตริยกรรม ๕ อย่าง	๓๖
๓. ปากกาลจตุกกะ	๔๒
๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม	๔๒
ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ๒	๔๓
การเปรียบเทียบผลที่ได้รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมกับอุปปีฬชเวทนียกรรม	๔๕
สาเหตุที่ทำให้ผลของท่านกุศลปรากฏได้ในภพนี้	๔๘
๒. อุปปีฬชเวทนียกรรม	๕๐
เจตนาที่ถือว่าเป็นอุปปีฬชเวทนียกรรมในขณะที่เกิดเพียง ๖ ครั้ง	๕๒
วาตะของวิภาวีนุฏิกจารย์	๕๒
๓. อปรာปரியเวทนียกรรม	๕๔
เวลาที่อปรာปரியเวทนียกรรมหมดอำนาจลง	๕๙

๔. โหสิกรรม	๖๐
การทำกุศลของบุคคลจำพวกไหนที่เป็นโหสิกรรมเป็นส่วนมากและวิธีแก้	๖๓
วิธีแก้ไขอกุศลกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลคือให้เป็นโหสิกรรม	๖๔
เหตุผลที่กรรมทั้ง ๓ ให้ผลต่างเวลากัน	๖๗
มหัคคตกุศลกรรมจัดเข้าในกรรมชนิดไหน	
และต่างกันกับกามาวจรกรรมอย่างไร ?	๖๘
เหตุผลในการที่โหสิกรรมจัดเข้าในปากกาลงตุกะได้	๖๙
๕. ปากฎฐานจตุกกะ	๗๐
ความแตกต่างกันระหว่างเจตนากับกรรม	๗๑
เจตนา ๒๗๖ ประเภทที่ส่งผลภพที่ ๒ เป็นต้น	๗๒
อธิบายขยายความในบาลีข้อที่ ๖ - ๗ - ๘	
ที่แสดงถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาต เป็นต้น	๗๓
อธิบายกายกรรม ๓	๗๓
๑. ปาณาติบาต	๗๓
วินิจฉัยเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์	๗๔
องค์ประกอบของปาณาติบาต	๗๕
การจำแนกปาณาติบาตกรรมโดยมหาสาวัชชะและอัปสาวัชชะ	๗๖
นโยบาย(ความพยายาม) ๖ อย่าง	๗๗
อธิบายข้อที่ว่า “ทำให้ชีวิตของสัตว์นั้นตกไปโดยเร็ว”	๗๙
วินิจฉัยเรื่องปาณาติบาตที่เป็นชนิดอุททิสสะและอนุททิสสะ	๘๐
วินิจฉัยเรื่องอัตวินิบาตกรรม (อดตมาตนา)	๘๒
วินิจฉัยปาณาติบาตกรรมแก่ผู้ที่จะตายด้วยสรสมรณะ	๘๓
วินิจฉัยที่เกี่ยวข้องมาตุฆาตกรรมและปิตุฆาตกรรม	๘๔
วินิจฉัยผู้ที่ฆ่าบิดาโดยไม่รู้ว่าเป็นบิดา	๘๖
วินิจฉัยการขอร้องให้ตัดมือตัดเท้า	๘๘
วินิจฉัยทางจิ้งจกที่ขาดแล้ว แต่ยังเคลื่อนไหวได้	๘๘
วินิจฉัยปัญหาที่เกี่ยวกับทางแพทย์และทางวิทยาศาสตร์	๘๘
การตั้งกรรมโดยอาศัยเหตุ ๘ อย่างตามลำดับ	๙๑

๒. อทินนาทาน	๙๒
องค์แห่งปิโยคะของอทินนาทาน	๙๓
ปิโยคะ ๖	๙๓
วินิจฉัยการลักขโมยสิ่งของที่เป็นทรัพย์สินสมบัติของดิรัจฉาน (ดิรัจฉานปริศนาทานวินิจฉัย)	๙๕
วินิจฉัยการลักทรัพย์ที่เป็นปุชฌียวัตถุต่างๆ (เจตียอวหรณวินิจฉัย)	๙๗
วินิจฉัยการลักเอาปุชฌียวัตถุที่มีผู้ดูแลรักษา	๙๘
การขโมย ๒๕ ประเภท	๙๙
นानาภณฑปญจก ๕ ประเภท	๙๙
เอกภณฑปญจก ๕ ประเภท	๑๐๑
สาหตถิกปญจก ๕ ประเภท	๑๐๒
ความแตกต่างกันระหว่าง อาณตถิกอทินนาทานและอตุลสารกอทินนาทาน	๑๐๓
ปุพฺพปิโยคปญจก ๕ ประเภท	๑๐๓
เถยยาวหารปญจก ๕ ประเภท	๑๐๔
อธิบายพิเศษในเถยยาวหารอทินนาทาน แห่งหมวดเถยยาวหารปญจก	๑๐๖
มานกฎ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ	๑๐๗
ตุลากฎ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ	๑๐๘
วินิจฉัยเรื่องคนขโมยเรือแต่ไม่ล่องกรรมบทอทินนาทาน	๑๐๙
๓. กาเมสุมิฉาจาร	๑๑๑
องค์แห่งปิโยคะของกาเมสุมิฉาจาร	๑๑๒
ความเห็นของอาจารย์ต่างๆ ในเรื่ององค์ทั้ง ๔	๑๑๓
โทษของกาเมสุมิฉาจารที่เป็นมหาสาวิชชะและอัปสาวิชชะ	๑๑๓
ปัญหาพิเศษในเรื่องกาเมสุมิฉาจาร	๑๑๘
วินิจฉัยในข้อปัญหาตามลำดับดังต่อไปนี้	๑๑๙

การดื่มสุราเมรัยอนุโลมเข้าในกาเมสุมิฉณาจารและอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้	๑๒๐
ความหมายและประเภทของสุราเมรัย	๑๒๕
สุรา ๕ ประเภท	๑๒๕
เมรัย ๕ ประเภท	๑๒๖
องค์แห่งการดื่มสุราเมรัย ๔ อย่าง	๑๒๖
กาย ๓ อย่าง	๑๒๗
อธิบายวจีกรรม ๔	๑๓๑
๑. มุสาวาท	๑๓๑
องค์แห่งมุสาวาท ๔ อย่าง	๑๓๒
มุสาวาทที่เป็นศีลวิบัติและมุสาวาทที่สำเร็จเป็นกรรมบถ	๑๓๓
มุสาวาทที่เป็นอัปสาวัชชะและมหาสาวัชชะ	๑๓๖
อนริยโวหาร ๘ อย่าง	๑๓๖
มุสาวาทที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่กล่าว	๑๓๗
๒. ปิสุณวาจา	๑๓๗
องค์แห่งปิสุณวาจา ๔	๑๓๘
การจำแนกปิสุณวาจาโดยอัปสาวัชชะและมหาสาวัชชะ	๑๔๐
๓. ผรุสวาจา	๑๔๐
องค์แห่งผรุสวาจา ๓	๑๔๑
อักษโกสวัตถุ ๑๐	๑๔๒
ปิโยคะแห่งผรุสวาจา ๒	๑๔๔
การจำแนกผรุสวาจาโดยอัปสาวัชชะและมหาสาวัชชะ	๑๔๔
๔. สัมผัสปปลาปะ	๑๔๔
สัมผัสปปลาปะที่เป็นอัปสาวัชชะและมหาสาวัชชะ	๑๔๘
วาจา ๔	๑๔๘
อธิบายมโนกรรม ๓	๑๔๙
๑. อภิชฌา	๑๔๙
โลภะ ๒	๑๔๙
องค์แห่งอภิชฌา ๒	๑๕๐

๒. พยาบาท	๑๕๑
องค์แห่งพยาบาท ๒	๑๕๑
โทษของพยาบาทที่เป็นมหาสาวิชชะและอัปสาวิชชะ	๑๕๒
๓. มิจฉาทิฏฐิ	๑๕๒
องค์แห่งมิจฉาทิฏฐิ ๒	๑๕๓
นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓	๑๕๓
ความเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิของทิฏฐิทั้ง ๓	๑๕๔
นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ที่ได้ชื่อว่ามิจฉัตตนิยตะ	๑๕๙
มิจฉาทิฏฐิเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ทุจจริตทั้ง ๑๐ เกิดขึ้นได้	๑๖๑
การเกิดขึ้นของทุจจริตต่างๆ โดยอาศัยมโนทุจจริตเป็นเหตุ	๑๖๑
มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้นเหตุให้ทุจจริตทั้ง ๑๐ เกิดขึ้นได้	๑๖๑
มโนกรรม ๓ ที่บางขณะก็เป็นบริวารของเจตนาต่างๆ มีวธกเจตนาและ	
ถยุยเจตนา เป็นต้น	๑๖๔
ชื่อทุจจริตต่างๆ ที่ไม่ครบองค์	๑๖๔
วิธีนับจำนวนทุจจริตโดยพิสดาร	๑๖๕
อธิบายบาลีข้อที่ ๙, ๑๐, ๑๑ ที่ว่า “เตสุ ปาณาติปาโต	
ผรุสวาจา พยาบาทโท จ โทสมุเลน ชานนติ” เป็นต้น	
จนถึง “เสสสาณิ จตตาริปี ทวีหิ มุเลหิ สมุทวนติ”	๑๖๗
อกุศลกรรมบถ ๔ อาศัยโลภะและโทสะเป็นสมุฏฐาน	๑๖๙
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๒ “จิตตูปปาทวเสน ปเนตํ อกุสลํ สัพพธาปิ	
ทวาทสวริํ โหติ”	๑๗๑
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๓ “กามาวจรกุสลมปิ ฯลฯ ติวริํ โหติ”	๑๗๒
กามาวจรกุศลกรรม ๑๐	๑๗๒
องค์ธรรมของกามาวจรกุศลกรรม ๑๐	๑๗๓
เหตุแห่งการตั้งชื่อว่า กายกรรม วจีกรรม	๑๗๔
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๔ “ตถา ทานสีลภาวนาวเสน”	๑๗๗
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๕ “จิตตูปปาทวเสน ปเนตํ อฏฺฐวิํ โหติ”	๑๗๘

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๖ ที่แสดงถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐	๑๗๙
บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ แสดงเป็น ๒ นัย คือสุดต้นตนัยกับบ่อภีธรรมนัย	๑๘๐
วจนัตถะของบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ พร้อมด้วยคำอธิบายและประเภท ..	๑๘๐
วัตถุทานมี ๔ อย่าง คือ	๑๘๓
ทานหมวด ๒ (ทุกทาน)	๑๘๓
ทานหมวด ๓ (ตักทาน)	๑๘๕
สัปปริสทาน ๕ อย่าง พร้อมทั้งอานิสงส์	๑๘๗
ทาน ๔	๑๘๙
หลักฐานบาลีแสดงการสรุปทานทั้ง ๔ ไว้	๑๙๐
ลักษณะ รสเป็นต้น และปฏิภาณธรรมเป็นต้นของทานกุศล	๑๙๐
ประเภทแห่งศีล	๑๙๓
ความเป็นผู้ทศศีลและอลัชชี	๑๙๔
ลิงคณาสนะ ๑๐ ข้อ คือ	๑๙๖
ทัณทกรรม ๑๐ ประการ	๑๙๗
อธิบายพิเศษในการสมาทานเบญจศีล	๑๙๘
การสมาทานเบญจศีลนี้ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ	๑๙๘
อธิบายพิเศษในอุโบสถศีลและผู้รักษา	๒๐๐
ศีลพิเศษของฆราวาสทั้งหลาย	๒๐๐
ชื่อแห่งอาชีวัฏฐมกศีล และความต่างกันของผู้ที่รักษาเบญจศีล	
และอาชีวัฏฐมกศีล	๒๐๑
การจำแนกศีลโดยนิจศีลและอนิจศีล	๒๐๑
การจำแนกศีลโดยจาริตตศีลและวาริตตศีล	๒๐๒
วิธีสมาทานพร้อมทั้งพุทธประณาม	๒๐๒
ไตรสรณคมน์และข้อลักขาบท	๒๐๒
อาชีวัฏฐมกศีล	๒๐๒
นวังคุโปสถศีล	๒๐๓
ทลัณคศีล	๒๐๔

หลักฐานในการที่คฤหัสถ์ทั้งหลายรับหลังคิลได้	๒๐๕
ลักษณะ รส เป็นต้น และปฏิภนธรรมเป็นต้นของศีลกุศล	๒๐๖
ลักษณะ รส เป็นต้น และปฏิภนธรรมเป็นต้นของภาวนากุศล	๒๐๗
บุคคลที่ควรเคารพนอบนบ ๓ ประเภท	๒๐๙
คาถาแสดงอานิสงส์ของอุปายณะ	๒๑๐
การอนุโมทนาส่วนบุญที่ไม่ได้ชื่อว่าปัตตานุโมทนกุศลโดยตรง	๒๑๒
ปตติ (ส่วนบุญที่เขาแผ่ให้) ๒ ประการ	๒๑๓
วิธีแผ่ส่วนบุญชนิดอุททิสสิกปตติ	๒๑๔
วิธีแผ่ส่วนบุญชนิดอนุททิสสิกปตติ	๒๑๕
วิชาอาชีปัตติที่ไม่มีโทษนั้นมีอยู่ ๓	๒๑๖
ธัมมเทศนากุศลที่มีอานิสงส์มากและน้อย	๒๑๗
ปัจจัยแห่งกัมมัสสกตาญาณ ๓	๒๑๙
ทลวัตถุกัลมมาทิวริ ๑๐ ประการ	๒๒๐
องค์ธรรมของทิวริชุกัมมะในขณะทั้ง ๓ ของเจตนา	๒๒๒
สรูปบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ลงในทาน ศีล ภาวนา พร้อมด้วยคำอธิบาย	๒๒๔
การสงเคราะห์ธัมมเทศนาและทิวริชุกัมมะ	
อีกนัยหนึ่งตามนัยอรรถกถาอธิบายพุทธภาษิต	๒๒๖
อุปนิธิภณห์คือทรัพย์ที่พึงฝากไว้ในขันธสันดานของตน	
เพื่อเข้าสู่พระนิพพาน	๒๒๗
รูปาวจรกุศลกรรม ๕	๒๒๘
อรุปาวจรกุศลกรรม ๔	๒๓๐
เหตุผลในการที่อุทธีจสหคเจตนาไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้	๒๓๒
ความเห็นของท่านพระพุทโธตตเถระ	
ในเรื่องอุทธีจลัมปยุตตเจตนาและคำวินิจฉัย	๒๓๕
จำแนกตีเหตุกุศลและทวิเหตุกุศลโดยอุกักัฏฐะและโอมกะ	๒๔๐
จำแนกอุกักัฏฐกุศล และโอมกกุศล โดยอุปปราปรเจตนา	๒๔๒
การส่งผลของตีเหตุอุกักัฏฐกุศลเป็นต้น	๒๔๓

เหตุผลของเกจิวัตะ	๒๔๖
วินัจฉัยเกจิวัตะ	๒๔๖
ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว ไม่ได้ไปเกิดในพรหมภูมิหรือไม่?	๒๔๖
ผู้ที่ไปเกิดในจุดตถณานภูมิ	
ด้วยอำนาจการส่งผลปฏิสนธิของกุศลอุภยภูมิตั้งแต่เมื่อไร?	๒๔๗
หญิงที่ได้ฌานสมาบัติ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดเป็นพรหมพวกไหน?	๒๔๘
การเกิดของฌานลาภีบุคคล	
ที่เป็นไปตามอำนาจของนิกัณตัตถาและเจโตปณิธิ	๒๔๘
อธิบายนิคมนคาถา มี อิตถํ มหคัคคํ ปุณณํ เป็นต้น	๒๔๙
อธิบายพิเศษในการส่งผลของทุติยฌานกุศล และตติยฌานกุศล	๒๕๐
มรณุปัตติจตูกกะ	๒๕๐
ความตาย ๔ ประการ	๒๕๐
บาลีอภิธัมมัตถสังคหะ และคำแปลเพื่อท่องจำ	๒๕๐
นิมิตที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย	๒๕๐
ความเป็นไปแห่งกระแสจิตเมื่อใกล้จะตาย	๒๕๑
การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์อีกนัยหนึ่ง	๒๕๑
มรณสันนิวาส	๒๕๑
การเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิตในภพใหม่	๒๕๑
อารมณ์ของกามปฏิสนธิจิต	๒๕๒
อารมณ์ของรูปปฏิสนธิจิตและอรุปรปฏิสนธิจิต	๒๕๓
ปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นต่อจากจุติจิต	๒๕๓
การเกิดขึ้นของภวังคจิตและจุติจิต	๒๕๔
การหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ	๒๕๔
คาถาสรูปการหมุนเวียนในสังสารวัฏ	๒๕๕
คาถาแนะแนวทางออกจากสังสารวัฏ	๒๕๕

อธิบายขยายความมรณุปัตติจตุกกะ

ตามบาลีอภิธัมมัตถสังคหะตามลำดับ	๒๖๖
วินิจฉัยเพิ่มเติมในเรื่องอุปจเฉทกมรณะที่ท่านผู้รจนาวិภาวนิฎฐิกาแสดงไว้	๒๗๓
อธิบายความหมายของคำว่า “เกสณฺจิ เทวานํ”	๒๗๔
อธิบายบาลีข้อที่ ๒ แสดงนิมิตที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย	๒๗๕
อธิบายข้อที่หนึ่ง	๒๗๗
อธิบายข้อที่สอง	๒๗๘
ความเห็นของอาจารย์บางท่านที่เกี่ยวกับอารมณ์ปรินิพพานจุติจิต ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยการวินิจฉัย	๒๘๐
อุปลักคิพพะและอุปโลกคตินิมิต ที่แสดงไว้ในปรมัตถทีปนิมิตตาทฎฐิกา	๒๘๖
ผู้ป่วยหนักที่มีอาการคล้ายๆ กับสลบไปในเมื่อมีคตินิมิตปรากฏ	๒๘๖
อธิบายบาลีข้อที่ ๓ ที่แสดงถึงความเป็นไปแห่งกระแสจิตเมื่อใกล้จะตาย	๒๘๘
ข้อสงสัยและคำชี้แจงในเรื่องนี้	๒๙๑
อธิบายบาลีข้อที่ ๔ ที่แสดงการปรากฏแห่งกรรมอารมณ์อีกนัยหนึ่ง	๒๙๕
อธิบายบาลีข้อที่ ๕ แสดงมรณาสันนวิถิ	๒๙๖
ความเป็นอยู่และความสิ้นสุดแห่งปัจจุบันภพ	๒๙๗
อธิบายบาลีข้อที่ ๖ ที่แสดงการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิตในภพใหม่	๒๙๘
ความเห็นที่เป็นลัทธิทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ ในเรื่องการเกิดขึ้นในภพใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย	๓๐๘
คำแย้งและข้อวินิจฉัย	๓๐๙
คำอธิบายบาลีข้อที่ ๗ - ๘ - ๙ ที่แสดงอารมณ์ของกามปฏิสนธิจิต	๓๑๐
เหตุที่หทัยวัตถุมีกำลังอ่อน	๓๑๑
มนทปาวตตานิ เป็น เหตุมนตวิเสสนปท	๓๑๒
วินิจฉัยปัจจุบันกรรมนิมิตว่าแท้หรือเทียม	๓๑๖
ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต มีปัจจุบันกรรมนิมิตเป็นอารมณ์นั้น เนื่องมาจากอาสันนกรรมฝ่ายเดียว	๓๑๘
เจตนาที่อยู่ใต้อทวาริกมรณาสันนขณะเป็นชนกรรมไม่ได้	๓๑๙

อธิบายบาลีข้อ ๑๐ มี “รูปาวจรปฏิสนธิยา ปน” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงอารมณ์ของรูปปฏิสนธิจิต	๓๑๙
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๑ มี “ตถา อรูปปฏิสนธิยา จ” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงอารมณ์ของอรูปปฏิสนธิจิต	๓๒๑
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๒ มี “อสมณสตุตตานํ ปน” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงปฏิสนธิของพวกอสังขสัณฺฑิตพรหม	๓๒๒
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๔ มี “อารูปจุติยา โหนติ” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นต่อจากจุติ	๓๒๒
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๕ มี “อิจฺเจวํ คหิตปฏิสนธิกานํ ปน” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงการเกิดขึ้นของภวังคจิตและจุติจิตในระหว่างภพหนึ่งๆ	
หลังจากปฏิสนธิคือเกิดแล้ว	๓๒๖
ความเป็นไปในขณะที่วิถิจิตเกิด และภวังคจิตเกิด	๓๒๘
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๖ มี “ตโต ปรณฺจ” เป็นต้น	
ที่แสดงถึงการหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ	๓๒๙
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๗ มี “ปฏิสนธิภวํคฺวียโย” เป็นต้น	
ซึ่งเป็นคาถาที่แสดงสรุปการหมุนเวียนในสังสารวัฏ	๓๓๐
อธิบายบาลีข้อที่ ๑๘ มี “ปฏิสงฺขาย ปเนตมทุรํ” เป็นต้น	
อันเป็นคาถาที่แสดงการชี้แนวทางที่ให้ขาดจากสังสารวัฏ	๓๓๐
นิคมนกลา	๓๓๓
คำปรารภ	๓๓๔
รายนามผู้ร่วมบริจาคเป็นเจ้าภาพพิมพ์หนังสือ	๓๓๕

ปรหมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา

ปริจเฉทที่ ๕ : วิธิมุตตสังคหะ (เล่ม ๒)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อภิธัมมัตถสังคหะภาษาบาลีและคำแปล

กัมมจตุกกะ

กรรม ๑๖ โดยแบ่งเป็น ๔ หมวด

๑. ชนกั อูปตถมภกั อูปปีฬกั อูปฆาตกณฺเจติ กิจฺจวเสน ฯ

กรรม ว่าโดยกิจ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม กรรมที่ทำให้วิวาทเกิดขึ้น
๒. อูปัตถัมภกกรรม กรรมที่ช่วยอุดหนุนกรรมอื่นๆ
๓. อูปปีฬกกรรม กรรมที่เข้าไปเบียดเบียนกรรมอื่นๆ
๔. อูปฆาตกกรรม กรรมที่เข้าไปตัดรอนกรรมอื่นๆ หรือตัดรอนผลของกรรมอื่นๆ

๒. ครุํกั อาสนนํ อาจิณณํ กฏฺตตาคมฺมณฺเจติ ปากทานปริยาเยน ฯ

ว่าโดยลำดับแห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. ครุกกรรม กรรมอย่างหนักที่กรรมอื่นๆ ไม่สามารถจะห้ามได้
๒. อาสนนกรรม กรรมที่ทำไว้เมื่อใกล้จะตาย
๓. อาจิณณกรรม กรรมที่เคยทำไว้เสมอๆ
๔. กฏัตตากรม^{*} กรรมที่ทำไว้พอประมาณไม่เท่าถึงกรรมทั้ง ๓ นั้นหรือกรรมที่เคยทำไว้ในอดีตชาติ

* กฏัตตากรม มาจากคำว่า "กฏัตตา + มัตตะ + กรรม" สบมัตตศัพท์ แปลว่า "กรรมที่ลึกลงไปแล้วได้กระทำไปแล้ว" ได้แก่กรรม ๒ ชนิด คือ กรรมที่นอกเหนือจากกรรม ๓ ประการ เช่น กรรมที่ทำโดยไม่ได้ตั้งใจหรือทำโดยไม่รู้ตัว มีกำลังไม่พอที่จะเป็นกรรมบถ และกรรมที่เคยทำไว้ในอดีตชาติ (อปฺปาริยเวทนียกรรม)

๓. ทิฏฐธัมมเวทนียํ อุปปชชเวทนียํ อปราปரியเวทนียํ อโหสิกรรมญเจติ
ปากกาลวเสน จตุตถาริ กมฺมานิ นาม ฯ ว่าโดยเวลาให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันชาตินี้
๒. อุปปชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒
๓. อปราปரியเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไปจนกว่าจะถึง
พระนิพพาน
๔. อโหสิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผล

๔. ตถา อกุสลํ กามาวจรกุสลํ รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรกุสลญเจติ
ปากกฺขานวเสน ว่าโดยฐานะที่ให้ผล มี ๔ อย่างเหมือนกัน คือ

๑. อกุศลกรรม
๒. กามาวจรกุศลกรรม
๓. รูปาวจรกุศลกรรม
๔. อรูปาวจรกุศลกรรม

การจำแนกอกุศลกรรมโดยทวารทั้ง ๓

๕. ตตฺถ อกุสลํ กายกมฺมํ วจิกมฺมํ มโนกมฺมญเจติ กมฺมทวารวเสน ติวิธํ
โหติ ฯ

ในกรรมทั้ง ๔ ประเภท ข้างต้นนั้น อกุศลกรรมมี ๓ อย่างโดยประเภทแห่งเหตุที่
ให้สำเร็จการกระทำ คือ ๑. กายกรรม ๒. วจกรรม ๓. มโนกรรม

กายกรรม ๓

๖. กถํ ? ปาณาติปาโต อทินนาทานํ กาเมสุมิจฺจจาโร เจติ กายวิญญตฺติ
สงฺขาเต กายทวารे พาหุลลวุตฺติโต กายกมฺมํ นาม ฯ

อกุศลกรรมที่ว่าโดยประเภทแห่งเหตุที่ให้สำเร็จการกระทำ มี ๓ อย่างนั้น เป็น
อย่างไร ?

การฆ่าสัตว์ ๑ การลักทรัพย์ ๑ การประทุษร้ายในกาม ๑ กรรม ๓ อย่างนี้ชื่อว่า กายกรรม เพราะเกิดในกายทวาร คือกายวิญญูติเป็นส่วนมาก

วจีกรรม ๔

๗. มุสสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สมุพปลาโป เจติ วจีวิญญตติสงฺขาเต วจีทวารे पाहलुलुत्तिटो वजिगम् नाम ๑

การกล่าวเท็จ ๑ กล่าววาจาส่อเสียด ๑ กล่าววาจาหยาบ ๑ กล่าววาจาที่ไม่เป็นประโยชน์ ๑ กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ชื่อว่าเป็นวจีกรรม เพราะเกิดในวจีทวาร คือวจีวิญญูติเป็นส่วนมาก

มโนกรรม ๓

๘. อภิชฌา พยาปาโท มิจฉาทิฏฺฐิ เจติ อณฺณตฺราปิ วิญญตฺติยา มนฺสฺมีเยว पाहलुलुत्तिटो मनोगम् नाम ๑

การจ้องอยากได้ของของคนอื่น ๑ การคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น ๑ การเห็นผิด ๑ กรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ชื่อว่ามโนกรรม เพราะว่าเมื่อยกเว้นจากกายวิญญูติ วจีวิญญูติแล้ว ก็เกิดในมโนทวารเท่านั้นเป็นส่วนมาก

สมุฏฐานที่เป็นเหตุแห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐

๙. เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พยาปาโท จ โทสมฺมเลน ชานนฺติ ๑

ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ปาณาติบาต ๑ ผรุสวาท ๑ พยาบาท ๑ กรรมทั้ง ๓ นี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะโทสมูลจิต

๑๐. กาเมสุมิฉาจารโ อภิชฌา มิจฉาทิฏฺฐิ จ โลกมฺมเลน ๑

กาเมสุมิฉาจาร ๑ อภิชฌา ๑ มิจฉาทิฏฐิ ๑ กรรมทั้ง ๓ นี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะโลภมูลจิต

๑๑. เสธานี จตุตตาริปี ทวีติ มุเลหิ สมุทวนติ ฯ

อกุศลกรรมบถที่เหลืออีก ๔ คือ อทินนาทาน ๑ มุสาวาท ๑ ปิสุณวาจา ๑ สัมผัปปลาปะ ๑ ย่อมเกิดขึ้นเพราะโลภมูลจิต หรือ โทสมูลจิต

๑๒. จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺ อกุสลํ สพุททาปิ ทวาทสวริํ โหติ ฯ

อกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของจิตแล้ว รวมทั้งสิ้นมี ๑๒

กามกุศลกรรม ๓ อย่าง

๑๓. กามาวจรกุสลมปิ กายทวาเร ปวตตํ กายกมฺมํ, วจิตฺทวาเร ปวตตํ วจิกมฺมํ, มโนทวาเร ปวตตํ มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทวารวเสน ติวริํ โหติ ฯ

กามาวจรกุศล ว่าโดยกรรมทวาร ก็มี ๓ อย่างเช่นเดียวกัน คือกายกรรมที่เกิดใน กายทวารวจกรรมที่เกิดในวจิตวาร มโนกรรมที่เกิดในมโนทวาร

๑๔. ตถา ทานสึลภาวนาวเสน ฯ

นอกจากนี้กามาวจรกุศลยังมี ๓ ประเภทคือ ทาน ศีล ภาวนา

๑๕. จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺ อฏฺฐวริํ โหติ ฯ

กามาวจรกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของจิตแล้วย่อมมี ๘

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

๑๖. ทาน สึล ภาวนา อปจายน เวยุยาวจุจ ปตฺติทาน ปตฺตานุโมทน ธมฺมสุสฺวน ธมฺมเทสนา ทิฏฺฐชุกฺกมฺวเสน ทสวริํ โหติ ฯ

๑. ทาน	การให้ทาน
๒. ศีล	การรักษาศีล
๓. ภาวนา	การเจริญสมณะ วิปัสสนา
๔. อปจายน	การประพาสที่อ่อนน้อมด้วยกาย หรือด้วยวาจาแก่บุคคล
ผู้มีคุณวุฒิและวิญญู

๕. เวยยาวาจจ	การปฏิบัติการทำงานช่วยเหลือแก่บุคคล หรือสถานที่ที่สมควร
๖. ปตติทาน	การแผ่ส่วนบุญ
๗. ปตตานุโมทนา	การอนุโมทนาในส่วนบุญ
๘. ธมมสวน	การฟังธรรม
๙. ธมมเทศนา	การแสดงธรรม
๑๐. ทิฏฐชุกกม	การทำความเห็นให้ตรง

๑๗. ต่ ปเนตฺ วิสตีวิธมฺปิ กามาวจรกมฺมมิจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ

อกุศลกรรม ๑๒ กุศลกรรม ๘ รวมทั้ง ๒๐ นี้ ย่อมเรียกว่ากามาวจรกรรมเท่านั้น

รูปกุศลกรรม ๕

๑๘. รูปาวจรกุสลํ ปน มโนกมฺมเมว, ตณฺห ภาวนามยํ อปฺปนาปตฺตํ ฌานญฺคเณเทน ปณฺจวิธํ โหติ ฯ

ส่วนรูปาวจรกุศลกรรม เป็นมโนกรรมอย่างเดียว มโนกรรมนี้ย่อมสำเร็จด้วยภาวนา และเข้าถึงอัปปนา^๑ เมื่อว่าโดยประเภทแห่งองค์ฌานแล้วมี ๕ อย่าง

อรูปรูปกุศลกรรม ๔

๑๙. ตถา อรูปาวจรกุสลญฺจ มโนกมฺมํ ตมฺปิ ภาวนามยํ อปฺปนาปตฺตํ อารมฺมณเณเทน จตุพฺพิธํ โหติ ฯ

อรูปรูปาวจรกุศลกรรมก็เหมือนกัน คือเป็นมโนกรรมอย่างเดียว มโนกรรมนี้ย่อมสำเร็จด้วยภาวนาเช่นเดียวกัน และถึงอัปปนา^๑ เมื่อว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์มี ๔ อย่าง

^๑ ฉบับเดิมเป็น “อัปปนาณาน” ผู้ชำระเห็นว่า คลุมเครือ ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับข้อความบาลีจึงตัดคำว่า “ณาน” ออก

กามาวจรกรรม ๒๐ ที่ให้ผลเกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

๒๐. เอตถากุสลกมมมพุทธจรทิต์ อปายภูมิย์ ปฏิสนธิ์ ชเนติ, ปวตติย์ ปน สัพพมปิ ทวาทสวี่ สตุตถากุสลปากานิ สัพพตถาปี กามโลเก รูปโลเก จ ยถาหิ วิปจจติ ฯ

ในกรรม ๔ อย่างนั้น อกุศลกรรม ๑๑ เว้นอุทัจจสหคตอกุศลกรรม ๑ ให้เกิด ปฏิสนธิจิต เจตสิก และกัมมชรูปในอบายภูมิ ๔ แต่ในปวัตติกาล อกุศลกรรมทั้งหมด ๑๒ นั้น ให้อกุศลวิบาก ๗ เกิดเป็นผลในกามภูมิ ๑๑ ทั้งหมด และในรูปภูมิ ๑๕ (เว้น อสังขยัตตภูมิ) ตามสมควร

๒๑. กามาวจรกุสลมปิ กามสุคติยเมว ปฏิสนธิ์ ชเนติ, ตถา ปวตติยณจ มหาวิปากานิ อเหตุกวิปากานิ ปน อฏฐปิ สัพพตถาปี กามโลเก รูปโลเก จ ยถาหิ วิปจจติ ฯ

สำหรับกามาวจรกุศลกรรม ๘ ทำให้ปฏิสนธิจิต เจตสิก และกัมมชรูปเกิดขึ้นใน กามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น ส่วนในปวัตติกาลกามาวจรกุศลกรรม ๘ ทำให้มหาวิปากจิต ๘ เกิดเป็นผลในกามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น แต่ทำให้อเหตุกกุศลวิบาก ๘ เกิดเป็นผลในกามภูมิ ๑๑ ทั้งหมด และในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) ตามสมควร

ผลของมหากุศลกรรมมีติเหตุกอุกัฏฐะเป็นต้น ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

๒๒. ตตถาปี ติเหตุกมุกกฏฐั กุสลั ติเหตุกั ปฏิสนธิ์ ทตฺวา ปวตเต โสฬส วิปากานิ วิปจจติ ฯ

ในกามาวจรกุศลกรรมทั้ง ๘ นั้น กุศลกรรมชนิดที่เป็นติเหตุกะและอุกัฏฐะนั้น ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่เป็นชนิดติเหตุ แล้วทำให้วิปากจิต ๑๖ เกิดเป็นผลในปวัตติกาล

๒๓. ติเหตุกโมมกั ทฺวิเหตุกมุกกฏฐณจ กุสลั ทฺวิเหตุกั ปฏิสนธิ์ ทตฺวา ปวตเต ติเหตุกรหิตานิ ทวาทส วิปากานิ วิปจจติ ฯ

๒๘. ตเทว มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา พรหมปุโรหิตสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญปฐมฌานนั่นเอง เป็นอย่างกลางแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในพรหมปุโรหิตภูมิ

๒๙. ปณฺธิตํ ภาเวตฺวา มหาพรหมสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญปฐมฌานนั้น เป็นอย่างประณีตแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในมหาพรหมภูมิ

๓๐. ตถา ทุติยชฺฌานํ ตติยชฺฌานญจ ปริตฺตํ ภวเวตฺวา ปริตฺตาสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญทุติยฌาน หรือตติยฌาน อย่างต่ำแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในปริตตภาภูมิ

๓๑. มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา อปฺปมาณาสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญทุติยฌาน หรือตติยฌาน อย่างกลางแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในอัปปมาณาภูมิ

๓๒. ปณฺธิตํ ภาเวตฺวา อาภัสสเรสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญทุติยฌาน หรือตติยฌาน อย่างประณีตแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในอาภัสสรภูมิ

๓๓. จตุตถชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญจตุตถฌานอย่างต่ำแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในปริตตสุภูมิ

๓๔. มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา อปฺปมาณฺสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญจตุตถฌานอย่างกลางแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในอัปปมาณสุภูมิ

๓๕. ปณฺธิตํ ภาเวตฺวา สุกกิณฺहेสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญจตุตถฌานอย่างประณีตแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในสุกกิณภูมิ

๓๖. ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา เวทปฺพลสฺ ๖

เมื่อบุคคลเจริญปัญจฌานแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในเวทปผลาภูมิ

๓๗. ตเทว สณฺณวिरาคํ ภเวตฺวา อสณฺณสตฺเตสุ ฯ

เมื่อเจริญปัญจมนานนั้นแหละ ให้ปราศจากความยินดีในสัญญาคือนามธรรมแล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในอสังขยัตตภูมิ

๓๘. อนาคามีโน ปน สุตฺถาวาเสสุ อุปฺปชฺชนติ ฯ

พระอนาคามีบุคคลที่ได้ปัญจมนานเท่านั้น ย่อมเกิดในชั้นสุทธาวาสภูมิ ๕

การจำแนกรูปาวจรกุศลกรรม ๔ ที่ให้ผลเกิดขึ้นในรูปภูมิ ๔

๓๙. อรูปาวจรกุสลญฺจ ยถากุมฺภี ภเวตฺวา อารูปฺเปสุ อุปฺปชฺชนติ ฯ

เมื่อบุคคลเจริญอรูปาวจรกุศล ๔ แล้ว บุคคลนั้นย่อมเกิดในรูปภูมิ ๔ ตามลำดับ

นิคมนคาถา

๔๐. อิตถํ มหคฺคตํ ปุณฺณํ ยถาภูมिवวตฺติตํ
ชเนติ สทิสํ ปากํ ปฏิสนธิวตฺติยํ ฯ

อิทเมตถ กมฺมจตุกกํ

ดังที่กล่าวมาแล้วโดยประการทั้งปวงนี้ มหัคคตกุศลกรรม ๙ ย่อมทำให้วิปากจิต ที่มีลักษณะเหมือนกันของตนเกิดขึ้น ตามภูมิที่กำหนดไว้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

การแสดงที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นกัมมจตุกกะในวิถีมุตตสังคหะ

พระบาลีอภิมมัตถสังคหะและคำแปลเพื่อท่องจำ จบ

อธิบายขยายความกัมมจตุกกะ

คำว่า “กรรม” หมายความว่า การกระทำที่เกี่ยวด้วยกาย วาจา ใจ ทั้งทางดี และทางไม่ดี ชื่อว่ากรรม หรือธรรมชาติที่ให้สำเร็จการกระทำนั้นๆ ชื่อว่ากรรม ดังมีวจนัตถะว่า “กรรมํ กมฺมํ” หรือ “กโรนฺติ เอเตนาติ กมฺมํ” การกระทำชื่อว่ากรรมหรือ

สัตว์ทั้งหลายย่อมกระทำโดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สำเร็จการกระทำเหล่านั้น ชื่อว่ากรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต และโลภียกุศลจิต

พระอนุรุธาจารย์แสดงกัมมจตุกกะเป็น ๔ จตุกกะ ดังนี้คือ

๑. กิจจจตุกกะ ว่าโดยกิจมี ๔
๒. ปากทานปริยายจตุกกะ ว่าโดยลำดับแห่งการให้ผลมี ๔
๓. ปากกาลจตุกกะ ว่าโดยเวลาที่ให้ผลมี ๔
๔. ปากัญฐานจตุกกะ ว่าโดยฐานะที่ให้ผลมี ๔

ในจตุกกะทั้ง ๔ เหล่านี้ ปากัญฐานจตุกกะอย่างเดียวที่แสดงตามอภิธรรมนัย คือเป็นนัยที่กล่าวได้แน่นอน ส่วนจตุกกะทั้ง ๓ ที่เหลือแสดงตามสูตรต้นนัย คือเป็นนัยที่กล่าวไม่ได้แน่นอน เพียงแต่เป็นไปได้โดยส่วนมากเท่านั้น

๑. กิจจจตุกกะ

๑. ชนกกรรม

ชนกกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “วิปากกฺขนฺธ กมฺมชรูปานิ ชเนตฺติติ ชนก” กรรมโดยย่อทำให้วิปากนามชนธ์และกัมมชรูปเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่าชนกกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ โลภียกุศลกรรม ๑๓

ชนกกรรมนี้เป็นกรรมที่ทำให้วิปากและกัมมชรูป พร้อมทั้งกัมมปัจจุยอุตฺตชรูปเกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล หมายความว่าเมื่อสัตว์ทั้งหลายตายลงแล้วไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ เทวดา เป็นพรหม เหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจของชนกกรรม ที่ทำให้วิปากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้วก็ต้องมีอวัยวะใหญ่ น้อยเกิดขึ้นตามสมควรแก่สัตว์นั้นๆ พร้อมทั้งมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การรักษาภพ (ภวํจค์) เกิดขึ้น เหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจของชนกกรรมที่ทำให้วิปาก, กัมมชรูป และกัมมปัจจุยอุตฺตชรูปเกิดขึ้นในปวัตติกาล

ชนกกรรมที่สามารถทำให้วิปาก และกัมมชรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล กล่าวคือให้เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เป็นต้นได้นั้น ต้องเป็นกรรมชนิดที่ครอบคลุมเป็นส่วนใหญ่

สำหรับชนกรรมที่ทำให้วิบาก กัมมชรูป และกัมมปัจจัยอุตฺตชรูปเกิดขึ้นในปวัตติกาล กล่าวคือให้มีอวัยวะใหญ่่น้อย พร้อมทั้งการเห็น การได้ยิน เป็นต้น (เว้นภวังคจิต) นั้น เป็นกรรมชนิดที่ครบกรรมบถก็ตาม ไม่ครบก็ตาม และกุศลกรรม อกุศลกรรมที่เกิดขึ้น ในปัญจทวารวิถิ หรือที่เกิดขึ้นในเวลาผืนก็ตาม ย่อมมีอำนาจให้วิบาก, กัมมชรูป และ กัมมปัจจัยอุตฺตชรูปเกิดได้ทั้งสิ้น

วิมานอันเป็นที่อยู่ของพวกเทวดา พรหม หรือไฟ และเครื่องจองจำทรมานของพวก สัตว์นรกเหล่านี้ก็จัดเป็นกัมมปัจจัยอุตฺตชรูปที่เกิดจากชนกรรมด้วยเหมือนกัน

๒. อุปัตถัมภกกรรม

อุปัตถัมภกกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมนฺตรํ วา กมฺมนิพฺพตฺตชนฺธ สฺนฺตานํ วา อุปตฺถกฺมเกตฺติ อุปตฺถกฺมกํ” กรรมใดย่อมอุปถัมภ์ซึ่งกรรมอื่นๆ และการ สืบต่อแห่งชั้นที่เกิตขึ้นจากกรรมอื่นๆ ฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่าอุปัตถัมภกกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘

อุปัตถัมภกกรรมนี้ เป็นกรรมที่ช่วยหนุนชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลให้มีโอกาส ส่งผลประการหนึ่ง ช่วยหนุนชนกรรมที่กำลังมีโอกาสนำให้ผล ให้มีกำลังในการให้ผลนั้น บริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง และช่วยหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกรรมให้เจริญและ ตั้งอยู่ได้นานประการหนึ่ง

ก. **อุปัตถัมภกกรรม** ช่วยหนุนชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสนำส่งผล นั้น ได้แก่ กุศล อกุศล เหล่านี้แต่ละเป็นอุปัตถัมภกกรรมช่วยหนุนชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาส ให้ผลให้มีโอกาสนำส่งผล ชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลนั้นมี ๒ อย่างคือ ชนกรรมใน อดีตภพอย่างหนึ่ง และชนกรรมในปัจจุบันภพอย่างหนึ่ง ฉะนั้น การช่วยหนุนของ อุปัตถัมภกกรรมแก่ชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสส่งผลให้ให้มีโอกาสนำส่งผลนั้นจำแนกออกเป็น ๘ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนแก่กุศลชนกรรมในอดีตภพให้ มีโอกาสส่งผล

๒. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพ ให้มีโอกาาส่งผล
 ๓. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในอดีตภพให้มีโอกาาส่งผล
 ๔. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพ ให้มีโอกาาส่งผล
 ๕. กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในอดีตภพให้มีโอกาาส่งผล
 ๖. กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพให้มีโอกาาส่งผล
 ๗. อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในอดีตภพให้มีโอกาาส่งผล
 ๘. อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพให้มีโอกาาส่งผล
๑. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาาส่งผล เช่น
- นาย ก. เป็นพุทธศาสนิกชน แต่ในปัจจุบันภพ นาย ก. ทำอกุศลเป็นส่วนมาก ด้วยเหตุนี้ เมื่อนาย ก. มีอาการป่วยลงใกล้จะตาย แต่ยังมีความรู้สึกตัวอยู่ นิमितที่ไม่ดีปรากฏเกิดขึ้นกับนาย ก. ทำให้มีกิริยาอาการผิดปกติไป เมื่อผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเห็นดังนั้นก็รู้ว่า นาย ก. นี้มีนิमितไม่ดีเกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้น จึงมีจิตใจไม่ผ่องใส ถ้าแตกดับลงในเวลานี้ก็จะไปสู่ทุกข์อย่างแน่นอน กุศลอุปการปรีชเวทนิยกรรมของนาย ก. ก็ไม่อาจจะช่วยให้ นาย ก. พ้นจากทุกข์ได้ เพราะจิตใจของนาย ก. ไม่ผ่องใสนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้ใกล้ชิดนั้นจึงหาทางที่จะแก้ไขอารมณ์ของนาย ก. ที่ไม่ดีอยู่นั้นให้เปลี่ยนเป็นผ่องใสขึ้นโดยนิมนต์พระมาสวดมนต์และแสดงธรรมเทศนาให้ฟัง นำเอาพระพุทธรูปมาตั้งบูชาไว้ใกล้ๆ นาย ก. เพื่อให้ นาย ก. ได้มีจิตใจน้อมนมัสการต่อพระพุทธรูปนั้น และพยายามหาหนังสือธรรมบทมาอ่านให้ฟัง เมื่อได้จัดการแก้ไขอารมณ์ให้แก่ นาย ก. ดังกล่าวนี้นี้แล้วจิตใจของนาย ก. เป็น

ผ่องใสขึ้น นิमितที่ปรากฏไม่ตั้นก็หายไป นิमितที่ดีก็ปรากฏขึ้นแทน ฉะนั้นเมื่อนาย ก. ลั้นชีวิตลงแล้ว นาย ก. ก็ได้มีโอกาสไปบังเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์หรือเทวดา นี่ก็เป็นเพราะกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในอดีตภพให้มีโอกาสส่งผลตรงกับข้อความที่แสดงไว้ในอิติวุตตกะว่า

อิมสฺมี จายํ สมเย	กาลงฺกิริยาถ ปุคฺคโล
สคฺคมฺหิ อุปฺปชฺเชยฺย	จิตฺตมฺหิส ปสาทิตํ ฯ
อิมสฺมี จายํ สมเย	กาลํ กิริยาถ ปุคฺคโล
นिरเย อุปฺปชฺเชยฺย	จิตฺตมฺหิส ปทุสฺสิตํ ฯ

บุคคลนั้นถ้าตายลงในเวลานั้น จะต้องไปเกิดในเทวภูมิแน่นอน เพราะจิตใจของผู้ นั้นมีความผ่องใส

บุคคลนั้นถ้าตายลงในเวลานั้น จะต้องไปเกิดในนिरยภูมิแน่นอน เพราะจิตใจของผู้ นั้นมีความเศร้าหมอง

๒. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาสส่งผล เช่น นาย ข. เป็นพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาดี ทำบุญ ทำทานรักษาศีลอยู่เสมอแต่ไม่เคยอบรมจิตใจในการปฏิบัติสมณะหรือวิปัสสนา และไม่เคยศึกษาพระอภิธรรม ฉะนั้นเมื่อนาย ข. ป่วยไข้ใกล้จะตายมีความกลัวและมีความวิตกกังวล ห่วงใยในทรัพย์สมบัติลูกหลาน เมื่อเป็นเช่นนี้จิตใจของนาย ข. ก็มีความเศร้าหมอง นิमितที่ไม่ดีก็ปรากฏขึ้น ทำให้กิริยาอาการของนาย ข. ผิดปกติไป ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดที่มีความรู้ในธรรมะดีพอ เมื่อสังเกตเห็นดังนั้นก็รู้ได้ว่านาย ข. มีนิमितที่ไม่ดีปรากฏขึ้นแล้ว และถ้านาย ข. ตายลงในเวลานี้ก็จะไปสู่ทุคติภูมิแน่นอน กุศลต่างๆ ที่นาย ข. ได้ทำไว้ในภพนี้นั้น จะไม่สามารถช่วยนาย ข. ได้เลย ฉะนั้น ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดนั้นจึงพยายามหาทางที่จะแก้ไขให้นาย ข. ก็มีจิตใจผ่องใสขึ้น นิमितไม่ตั้นก็หายไป นิमितที่ดีก็ปรากฏขึ้นแทน ฉะนั้นเมื่อนาย ข. ลั้นชีวิตลง ก็ได้มีโอกาสไปเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ หรือ เทวดา นี่เป็นเพราะกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพให้มีโอกาสส่งผลประการหนึ่ง

๓. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยอุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาาส่งผล เช่น นาย ค. เป็นผู้มีใจบุญได้บำเพ็ญทานรักษาศีล อยู่เสมอในปัจจุบันภพนี้ แต่ไม่เคยอบรมจิตใจในการปฏิบัติสมณะหรือวิปัสสนาและไม่เคย ศึกษาพระอภิธรรม ต่อมาเมื่อนาย ค. ใกล้จะตาย เกิดความกลัวตาย และวิตกกังวลใน ทรัพย์สมบัติและลูกหลาน ทำให้จิตใจของนาย ค. มีความเศร้าหมองเป็นอกุศลเกิดขึ้น ในเวลานั้นนิมิตที่ไม่ดีก็ปรากฏแก่นาย ค. ทำให้นาย ค. มีหน้าตากริยาอาการผิดปกติ แต่คนที่อยู่ใกล้ชิตนั้นไม่มีความรู้ในเรื่องธรรมะ ฉะนั้น จึงไม่มีการแก้ไขแต่อย่างใด เมื่อนาย ค. ลึนชีวิตลงก็ต้องไปเกิดในทุคติภูมิฯ ไตภูมิหนึ่ง กุศลที่นาย ค. ทำไว้ในชาตินี้ ไม่สามารถช่วยส่งผลให้นาย ค. ไปสู่สุคติได้เลย นี่เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลที่นาย ค. เคยได้ทำไว้ในชาติก่อนๆ ให้มีโอกาาส่งผลประการ หนึ่ง

๔. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่ยัง ไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาาส่งผล เช่น นาย ง. เมื่อยังอยู่ในเยาว์วัย มักทำอกุศลเป็น ส่วนมาก เช่น มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เสพสุรายาเมา เป็นต้น ครั้นเมื่อมีอายุมากเข้าแล เห็นโทษในการทำชั่วเหล่านั้น ก็มีความสังเวชสลดใจเกิดขึ้น เลยสละจากเพศมราวาสเข้า บวชในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระภิกษุ ง. นี้มีอาการป่วยหนัก และหวนคิดไปถึงเมื่อครั้งที่ตนยังหนุ่มๆ อยู่ นั้น ได้เคยทำอกุศลไว้มาก ก็ทำให้เกิดความไม่สบายใจกลัวจะไปตก อบายภูมิ เมื่อเป็นเช่นนี้จิตใจของพระภิกษุ ง. นี้ก็มีความเศร้าหมองเดือดร้อนอยู่ จน กระทั่งมรณภาพ พระภิกษุ ง. นี้ก็ไปบังเกิดในนิริยภูมิทันที นี่ก็เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้น ในเวลาใกล้จะตาย ช่วยหนุนอกุศลที่ตนเคยทำไว้ในภพนี้ได้มีโอกาาส่งผลประการหนึ่ง

๕. กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาาส่งผล เช่น นาย จ. เป็นมิชฉาปฏิฐิไม่เชื่อบาป ไม่เชื่อบุญ มีความเห็นว่าการฆ่าสัตว์ไม่บาป, ฆ่าคนจึงจะบาป การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ เหล่านี้ก็ไม่เป็นบุญ ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ล้วนแต่พระเจ้าเป็นผู้สร้างขึ้น ทั้งสิ้น ต่อมานาย จ. มาเป็นคนรับใช้อยู่ในบ้านของผู้มีใจบุญ ซึ่งทำบุญให้ทานอยู่เสมอ เช่น มีการใส่บาตรเป็นประจำทุกๆ วัน ไปฟังเทศน์รับอุโบสถทุกๆ วันพระ เป็นต้น และ นาย จ. จะต้องมีหน้าที่หุงข้าวจัดสิ่งของใส่บาตรให้แก่ญาติทุกวัน ถึงวันอุโบสถก็ต้องติดตาม-

นายของตนไปวัดด้วยเสมอ การกระทำเช่นนี้ทำให้จิตใจของนาย จ. สะจากความเห็นผิดไปได้ และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ครั้นเมื่อนาย จ. เจ็บไข้ลงใกล้จะตายจิตใจของนาย จ. นี้ไม่มีความเศร้าหมองอย่างหนึ่งอย่างใดเพราะนาย จ. ตัวคนเดียว ทรัพย์สมบัติก็ไม่มี ฉะนั้นจึงไม่มีอะไรที่จะต้องเป็นห่วงกังวลด้วยเหตุนี้ โลกะ โทสะ โมหะ ชนิดหยาบที่กำลังแรงจึงไม่เกิดกับนาย จ. เมื่อนาย จ. ตายลงก็ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง แต่กุศลมีการหุงข้าวใส่บาตร ฟังเทศน์เป็นต้น ที่นาย จ. กระทำเป็นปกติอยู่เสมอ นั้น แม้ว่าจะไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลแก่นาย จ. ได้ไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูงก็ตาม แต่ก็กำลังช่วยอุดหนุนแก่กุศลอุปการะประโยชน์กรรมที่นาย จ. เคยกระทำไว้ในอดีตภพ ให้มีโอกาสนำผลให้นาย จ. ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง นี่ก็เป็นเพราะกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนกุศลชกกรรมในอดีตภพให้มีโอกาสส่งผลประการหนึ่ง

๖. กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาสนำผล เช่น นาย ฉ. เคยอุปสมบท เคยศึกษาในธรรมะ และเคยปฏิบัติสมณะวิปัสสนามา ต่อมานาย ฉ. ลาลิขาบทถลอกมาแล้วก็ต้องประกอบการอาชีพซึ่งอาชีพของนาย ฉ. นี้เป็นอาชีพที่เกี่ยวกับอกุศล คือทำการประมง แต่นาย ฉ. ก็ยังมีการทำบุญใส่บาตรทุกๆ วันพระและตั้งใจทำอยู่เสมอมิได้ขาด แต่กุศลอื่นๆ นาย ฉ. ไม่มีโอกาสได้ทำ เมื่อนาย ฉ. พิจารณาถึงความเป็นไปของตัวเองแล้ว ก็รู้สึกว่าการอาชีพที่ตนกระทำอยู่นี้เป็นอกุศล จะเปลี่ยนอาชีพใหม่ก็ไม่ได้ เพราะตนไม่มีความรู้อย่างอื่น ฉะนั้น ตนจำเป็นจะต้องหากุศลที่พอจะเป็นที่พึ่งแก่ตนได้บ้าง นาย ฉ. เมื่อคิดได้ดังนี้แล้วก็ตั้งใจใส่บาตรทุกวันพระมิได้ขาดพร้อมทั้งมีความปิตินดีในการกระทำของตนด้วย เมื่อถึงเวลาที่นาย ฉ. ใกล้จะตายจิตใจของนาย ฉ. ก็เป็นปกติมิได้เกิดความเศร้าหมองใด ฉะนั้นเมื่อนาย ฉ. ตายลง นาย ฉ. ก็ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง ด้วยอำนาจแห่งศีลกุศลหรือภาวนากุศลที่นาย ฉ. เคยได้ทำมาในภพนี้

ศีลกุศลหรือภาวนากุศลของนาย ฉ. นี้ เมื่อนึกถึงอาชีพที่เป็นอกุศลแล้วก็รู้ได้ว่าจะไม่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว แต่ที่กลับมาส่งผลให้นาย ฉ. ได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูงกว่านี้ก็เพราะอาศัยทานกุศลที่นาย ฉ. กระทำอยู่ทุกๆ วันพระนั่นเอง เป็นกุศลที่ช่วยหนุนศีลกุศล และภาวนากุศลในปัจจุบันภพให้มีโอกาสส่งผลประการหนึ่ง

๗. อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาสส่งผล เช่น นาย ช. ตั้งแต่เล็กจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่ม เป็นผู้ที่มีใจเป็นกุศลช่วยบิดามารดาใส่บาตรทุกวัน ไปฟังธรรมกับบิดามารดาทุกวัน วันพระ และมีการบริจาคทานอยู่เสมอ เป็นที่หวังได้ว่าถ้านาย ช. ตายลงจะไม่ต้องไปตกนรกแน่นอน ครั้นต่อมาเมื่อนาย ช. มีครอบครัวขึ้นแล้ว การทำกุศลของนาย ช. ก็ห่างลงเป็นลำดับไม่มีโอกาสได้ทำเหมือนอย่างก่อน เพราะต้องประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัว จิตใจหมกมุ่นอยู่แต่ในการหาเงินหาทอง และหลงเพลิดเพลินอยู่ในความสนุกสนานต่างๆ แต่อกุศลที่เกี่ยวกับทุจริตนั้นนาย ช. ก็มีได้กระทำเป็นดังนี้เรื่อยๆ มาจนกระทั่งนาย ช. สิ้นชีวิต ด้วยเหตุนี้เมื่อนาย ช. สิ้นชีวิตลงจึงได้ไปบังเกิดในนिरยภูมิ เพราะอาศัยอกุศลจิตที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในตอนหลังนี้ ช่วยหนุนอกุศลที่นาย ช. ได้เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ให้มีโอกาสส่งผลประการหนึ่ง

๘. อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลได้มีโอกาสส่งผล เช่น นาย ช. ตั้งแต่เล็กจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มไม่เคยทำกุศลเลย มีแต่คบเพื่อนพวกันเที่ยวเตร่ บางครั้งก็เสพสุราบ้าง ลักขโมยบ้าง ประพฤติเช่นนี้เรื่อยๆ จนกระทั่งมีอายุครบบวช ผู้ปกครองจึงบังคับให้นาย ช. บวชเพื่อจะได้ละนิสัยเก่าที่ไม่ดีนั้นเสีย นาย ช. ก็ยอมบวช และในระหว่างที่บวชนั้น พระภิกษุ ช. ได้ปฏิบัติกิจของสมณะเป็นอย่างดี และตั้งอกตั้งใจเล่าเรียนศึกษาปริยัติธรรมมิได้ขาดเมื่อบวชมานานประมาณสัก ๓ พรรษาแล้วแล้วครัทธาาก็ถอยลง การปฏิบัติกิจของสมณะก็หย่อนลง ไม่ตั้งใจเล่าเรียนเหมือนแต่ก่อนชอบออกจากวัดไปเที่ยวคุยกับคนโน้นคนนี้ในเรื่องไร้สาระต่างๆ ชอบฟังวิทยุบ้าง อ่านหนังสือพิมพ์และหนังสือทางโลกบ้าง หาเวลาไปเรียนวิชาทางโลก เพื่อเตรียมตัวสักบ้างมีจิตใจฟุ้งซ่านไม่สงบเหมือนแต่ก่อน พระภิกษุ ช. มีจิตใจหมกมุ่นไปในทางโลกอยู่เช่นนี้เรื่อยๆ มา ตลอดเวลาประมาณ ๒ - ๓ ปี ก็เพื่อยุมาถึงแก่มรณภาพยังไม่ทันได้สึก เมื่อพระภิกษุ ช. มรณภาพลงแล้วก็ได้ไปบังเกิดในนिरยภูมิ ด้วยอำนาจแห่งอกุศลที่เกิดขึ้นในตอนหลังๆ นี้ช่วยหนุนอกุศลที่พระภิกษุ ช. ได้เคยกระทำมาก่อนบวชให้สามารถส่งผลได้นั่นเอง

ข. **อุปถัมภ์ภกกรรม** ช่วยหนุนชนกกรรมที่กำลังมีโอกาสให้ผลให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น มี ๑๐ ประเภท คือ

๑. กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนนุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลังมี
โอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๒. กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนนุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่
กำลังมีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๓. อกุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในอดีตภพที่
กำลังมีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๔. อกุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพ
ที่กำลังมีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๕. กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนนุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลังมี
โอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๖. กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนนุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลัง
มีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๗. อกุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลัง
มีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๘. อกุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลัง
มีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๙. กุศลที่เกิดขึ้นในอดีตภพ ช่วยหนุนนุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมี
โอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
๑๐. อกุศลที่เกิดขึ้นในอดีตภพ ช่วยอดหนุนอกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพ
ที่กำลังมีโอกาให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง

๑. กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนกุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลังมี โอกาสให้ผลให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น นาย ก. เป็นคนมีนิสัยเฉยๆ มีจิต ใจเยือกเย็น กลัวต่อบาป ไม่ทำทุจริต การทำกุศลนั้นทำเพียงเล็กๆ น้อยๆ ไม่ได้ทำเป็น ลำเป็นสัน เพราะมีฐานะไม่ค่อยดี การอบรมจิตใจในเรื่องธรรมะก็ไม่มีใครมีโอกาส เพราะ มัวแต่ประกอบอาชีพ แต่เมื่อเวลาที่นาย ก. ใกล้จะตายนั้นมีจิตใจผ่องใสเป็นกุศลเกิด ขึ้น ฉะนั้นเมื่อนาย ก. ตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาที่มีฐานะดี นี่เป็นเพราะ กุศลที่เกิดขึ้นในภพชาตินี้ ช่วยหนุนกุศลชกกรรมที่นาย ก. เคยทำไว้ในอดีตภพที่ ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง

๒. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมีโอกาสนำผลให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น นาย ข. เป็นผู้มีใจบุญ ทำกุศลอยู่เสมอ ไม่ได้ทำทุจริตอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะกลัวต่อบาป เมื่อเวลาที่นาย ข. ใกล้จะตายนั้น มีใจผ่องใสเป็นกุศลเกิดขึ้น ฉะนั้น เมื่อนาย ข. ตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาที่มีฐานะสูง นี่เป็นเพราะกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาลช่วยหนุนกุศลชกกรรมที่นาย ข. ได้ทำไว้ก่อนจะตาย ที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง

๓. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลังมีโอกาสนำผลให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น นาย ค. มีนิสัยตระหนี่เหนียวแน่น ไม่สนใจในเรื่องการกุศล พยายามแต่จะหาเงินอย่างเดียว แต่ก็ไม่ได้ทำทุจริตอย่างใด เมื่อเวลาใกล้จะตายนั้นจิตใจไม่ผ่องใสเป็นอกุศลเกิดขึ้น ฉะนั้นเมื่อนาย ค. ตายลงจึงได้ไปบังเกิดในอบายภูมิได้รับความลำบากมาก นี่เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมที่นาย ค. เคยทำไว้ในอดีตภพที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง

๔. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมีโอกาสนำผลให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น เช่น นาย ง. มีใจเป็นอกุศลมาก ไม่เชื่อในบาปบุญคุณโทษ ไม่เชื่อว่าตายแล้วจะต้องเกิดอีก ไม่เชื่อนรก สวรรค์ ด้วยเหตุนี้ นาย ง. จึงกระทำการอะไรๆ ตามความพอใจของตน ไม่เชื่อใคร เมื่อเวลาใกล้จะตายมีจิตใจเศร้าหมองเกิดขึ้น ฉะนั้น เมื่อนาย ง. ตายแล้ว จึงไปบังเกิดในนिरยภูมิเสวยทุกข์ในที่นั้นสิ้นกาลนาน นี่เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยหนุนอกุศลชกกรรมที่นาย ง. กระทำอยู่ในปัจจุบันภพที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นประการหนึ่ง

๕. กุศลที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนกุศลชกกรรมในอดีตภพที่กำลังมีโอกาสนำผล ให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น ด.ช. จ. เป็นลูกของผู้ที่มีใจบุญ บิดามารดาสอนให้รู้จักใส่บาตร สวดมนต์ไหว้พระอยู่เสมอ แต่ ด.ช. จ. นี้มีอายุได้เพียง ๕ ขวบเท่านั้นก็ตายลง แล้วได้ไปบังเกิดในเทวโลก นี่เป็นเพราะกุศลที่ ด.ช. จ. ทำใน

ปวัตติกาลนั้น ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมที่ ด.ช. จ. เคยทำไว้ในอดีตภพที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้น ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นประการหนึ่ง

๖. กุศลที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมีโอกาสนำผล ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น นาย ฉ. เป็นลูกของผู้ที่มีปัญญา บิดามารดามีความรู้ในธรรมะ ฉะนั้นจึงได้อบรมนาย ฉ. ให้รู้จักในเรื่องพระพุทธศาสนา รู้จักบาปบุญ นาย ฉ. ก็เชื่อ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบิดามารดาเป็นอย่างดี ได้พยายามบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาอยู่เสมอ มีอกุศลเกิดได้น้อยที่สุด ด้วยเหตุนี้ เมื่อนาย ฉ. ตาย จึงได้ไปบังเกิดในเทวโลก เป็นเทวดาชั้นสูง นี่เป็นเพราะกุศลที่นาย ฉ. กระทำอยู่เสมอๆ นั้นแหละช่วยหนุนกุศลชนกกรรมของนาย ฉ. ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันภพ ให้มีกำลังส่งผล บริบูรณ์ยิ่งขึ้น สำหรับกุศลชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลแล้ว กุศลที่เกิดหลังๆ ก็ช่วยหนุน ให้มีกำลังยิ่งขึ้น และถ้ากุศลที่เกิดหลังๆ มีโอกาสส่งผลแล้ว กุศลที่เกิดก่อนๆ ก็ช่วยหนุน ให้มีกำลังยิ่งขึ้น

๗. อกุศลที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่กำลังมีโอกาสนำผล ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น คือนาย ช. เป็นลูกของคนที่ไม่ได้นับถือ พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เล็กจนโตเป็นหนุ่มก็ไม่เคยได้รับการอบรมในเรื่องบาปบุญ ไม่มีการเคารพเคารพต่อผู้ใหญ่ ชอบสนุกสนานต่างๆ แต่ความประพฤติของนาย ช. นี้ไม่ถึง ทุกจริต เมื่อนาย ช. ตายแล้วก็ไปบังเกิดในนिरยมภูมิ นี่เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมที่นาย ช. เคยทำไว้ในอดีตภพ ที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้น ให้มี กำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง

๘. อกุศลที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่มีโอกาส ให้ผล ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ขึ้นนั้น เช่น นาย ช. เป็นมิชฌาติกุสิริ ไม่เชื่อบาป ไม่ เชื่อบุญ เห็นว่าการกระทำบุญไม่มีประโยชน์อะไร ทำแล้วก็เสียเปล่า ไหว้เจ้าดีกว่ากลับมาได้กิน ถือศีล ๘ ก็ไม่มีประโยชน์ อดข้าวหิวเปล่าๆ การปฏิบัติอบรมจิตใจก็ไม่มีประโยชน์ เสียเวลาและลำบากเปล่าๆ ไม่ต้องทำอะไรก็ได้ คนตายแล้วก็ต้องเกิดเป็นคนอีก สุนัขตาย แล้วก็เกิดเป็นสุนัขอีก ดังนั้นเป็นต้น ฉะนั้น นาย ช. จึงทำแต่อกุศลเป็นส่วนมาก เมื่อเวลา ที่นาย ช. ตายแล้วก็ไปบังเกิดในนिरยมภูมิ เสวยทุกข์เวทนาแสนสาหัส นี่ก็เป็นเพราะอกุศล-

ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล ช่วยหนุนอุกศลชนกกรรมที่นาย ช. ทำอยู่เสมอในภพนี้ที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง

๙. กุศลที่เกิดขึ้นในอดีตภพ ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมีโอกาสให้ผล ให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น เช่น นาย ฉ. มีศรัทธาแก่กล้าเบื่อหน่ายในเพศฆราวาส เพราะมีโอกาสสร้างกุศลได้น้อยมีแต่เป็นไปในทางอกุศลเป็นส่วนมาก ไม่มีเงินก็ลำบากเพราะไม่มีจะกิน มีก็ลำบากเพราะต้องเป็นห่วง นาย ฉ. มองเห็นโทษดังนี้แล้วก็ละจากเพศฆราวาสเข้าบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อบวชแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติในคันถธุระและรักษาวินัยอย่างเคร่งครัด เมื่อจบการศึกษาแล้วก็ตั้งใจสอนพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาต่อไป ครั้นมีอายุมากจึงเข้าปฏิบัติวิปัสสนาธุระและทำการแนะนำสั่งสอนไปด้วย ปฏิบัติอย่างนี้จนถึงสิ้นอายุ เมื่อมรณภาพลงแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกเป็นเทวดาชั้นสูง กุศลเก่าๆ ที่นาย ฉ. เคยสร้างไว้ในอดีตภพที่เป็นอุปราชปริยเวทนิยกุลก็มีอยู่ แต่กุศลที่นาย ฉ. สร้างขึ้นใหม่ในปัจจุบันภพนั้นก็มีกำลังแรงยิ่งกว่า ฉะนั้น กุศลเก่าๆ นั้นจึงไม่มีกำลังพอที่จะให้ผลปฏิสนธิได้ จึงทำหน้าที่ช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่ได้โอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน เมื่อตายจากภพเก่าไปเกิดในภพใหม่แล้วบารมีต่างๆ ที่สร้างไว้ในภพเก่าๆ นั้น ก็ย่อมช่วยหนุนกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่มีโอกาสให้ผลอยู่แล้วนั้นให้มีกำลังยิ่งขึ้น คือให้ได้ไปบังเกิดในสกุลสูง มีฐานะสูงเช่นเดียวกัน

๑๐. อกุศลที่เกิดขึ้นในอดีตภพ ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภพที่กำลังมีโอกาสให้ผลให้มีกำลังในการให้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น เช่น นาย อุ. เป็นคนมีใจบาปหยาบช้าไม่เคยได้ทำกุศลอย่างใด มีแต่ทำอกุศลตลอดมา คือฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง โกงเขาบ้าง เป็นต้น ฉะนั้นเมื่อนาย อุ. ตาย อกุศลที่ตนกระทำไว้ในภพนี้ก็ได้โอกาสส่งผลให้นาย อุ. ไปเกิดในนिरยภูมิ อกุศลเก่าๆ ที่นาย อุ. เคยทำไว้ในอดีตภพก็ช่วยหนุนให้อกุศลที่กำลังส่งผลอยู่นั้นให้มีกำลังบริบูรณ์ขึ้น เปรียบเหมือนคนที่เคยกระทำผิดกฎหมายมาหลายครั้งแล้ว แต่มาครั้งหลังถูกจับได้ เมื่อศาลพิจารณาทोษของผู้นั้นก็รวมเอาคดีเก่าๆ มาสมทบพิจารณาด้วย แล้วตัดสินลงโทษแก่ผู้นั้นให้หนักขึ้น นี้แสดงให้เห็นว่าการกระทำผิดไว้เมื่อครั้งก่อนๆ แม้ว่าจะรอดจากการถูกจับก็จริง แต่เมื่อเวลาใดที่ผู้นั้นถูกจับตัวได้ ความผิดครั้งเก่าๆ นั้นแหละย่อมช่วยหนุนความผิดครั้งหลังให้ได้รับโทษหนักยิ่งขึ้น ดังนี้

ค. อุปัตถัมภกกรรม ช่วยหนุนนามรูปที่เป็นวิบากของชนกกรรมให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้นานนั้น มี ๗ ประการ คือ

๑. กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๒. กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๓. อกุศลที่เคยทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๔. อกุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๕. กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๖. กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
๗. อกุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง

ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ แสดงตามนัยอรรถกถาและมูลฎีกา ข้อ ๕ ถึงข้อ ๗ แสดงตามนัยปรมัตถทีปนีฎีกา(ซึ่งเขียนโดยพระอาจารย์แลติและสังคหสาฎีกา(ซึ่งเขียนโดยพระอาจารย์ชนกาทิวงค์)

๑. กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรมให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น พระสรีระร่างกาย ผิวพรรณ เลี้ยง เป็นต้น ทั้งภายนอกภายใน และการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมมีความประณีตสวยงามเป็นพิเศษกว่ามนุษย์ทั้งหลาย และอารมณ์ต่างๆ ที่ได้รับนั้นก็ เป็นอารมณ์ที่ดีเป็นส่วนมาก นี่ก็เป็นเพราะบารมีต่างๆ ที่พระองค์เคยทรงสร้างมาในภพก่อนๆ นั้นเอง ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๒. กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญขึ้น และตั้งอยู่ได้นั้น เช่น ผู้มีใจเป็นกุศล กล่าวคือช่วยเหลือแก่ผู้ที่ได้รับความลำบาก ช่วยบำรุงกิจการงานในพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถาวร เป็นผู้รักษาดินให้อยู่ในศีลธรรมเสมอ ด้วยอำนาจแห่งการกระทำที่เป็นกุศลเหล่านี้ ย่อมทำให้ผู้นั้นมีความสุขกายสุขใจ ผิพรรณผ่องใส มีเกียรติ ได้รับแต่อาภรณ์ที่ดีๆ คือเห็นแต่สิ่งที่ดี ได้ยินแต่เสียงที่ดี เป็นต้น ทั้งปราศจากโรคภัยมีกำลังวังชาแข็งแรง อายุยืน เมื่อมีการเจ็บป่วยขึ้นก็ได้พบกับหมอที่ดี มียาดีรักษาให้หายเร็วๆ มีคนช่วยปฏิบัติให้ได้รับความสะดวกสบายทุกอย่าง เหล่านี้เป็นเพราะกุศลที่ได้กระทำในภพนี้นั่นเอง ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๓. อกุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น ความเป็นอยู่ของสัตว์นรกและเปรตทั้งหลายนั้น เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส แต่สัตว์เหล่านั้นก็คงดำรงชีวิตอยู่ได้ยืนนานกว่าปกติ และสุนัขบางตัวอดๆ อายากๆ ร่างกายก็เป็นโรคเรื้อนเต็มตัว เข้าไปใกล้ใครเขาก็ทุบตีเบียดเบียนได้รับทุกขเวทนามาก แต่ถึงกระนั้นสุนัขนั้นก็ยังสามารถมีชีวิตอยู่ได้นานตั้งหลายเดือนหลายปี คนบางพวกก็เช่นเดียวกัน มีร่างกายเป็นโรคเรื้อรัง เจ็บปวดทรมานมาก แต่ก็ไม่ได้ตายง่ายๆ ทนทุกข์ทรมานอยู่ได้นานๆ เหล่านี้ก็เป็นด้วยอำนาจแห่งอกุศลอุปถัมภ์ภกกรรมในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๔. อกุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น ผู้ที่มีโรคประจำตัว คือโรคผิวหนัง โรคเส้นประสาท เป็นต้น มีอาการเจ็บปวดอยู่เสมอ ซึ่งโรคเหล่านี้เกิดมาจากอำนาจแห่งอกุศลชนกกรรม แต่ผู้นี้ไม่มีการระวังในเรื่องการรักษาตัว เสพสุรายาเมาอยู่เสมอ ฉะนั้น โรคที่เป็นอยู่นั้นจึงกำเริบมากขึ้น ทำให้เกิดความทุกข์กายหนักขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ดิรัจฉาน เช่น เสือ แมว จิ้งจก เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเกิดมาจากอกุศลชนกกรรม และสัตว์เหล่านี้ก็มีการเบียดเบียนฆ่าสัตว์อื่นๆ กินเป็นอาหารทำให้ร่างกายของสัตว์เหล่านี้เจริญเติบโตตั้งอยู่ได้ตลอดชีวิต นี่ก็เป็นเพราะอกุศลที่เกิดขึ้นในภพนี้นั่นแหละ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๕. กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น สุนัขบางตัวมีเจ้าของเลี้ยงดูรักใคร่ได้รับความสุขสบายอยู่ดี

กินดี ในการที่สุนัขได้รับความสุขสบายเหล่านี้ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งกุศลกรรมที่สุนัขนั้นได้เคยกระทำไว้ในภพก่อนๆ นั้นเอง ช่วยหนุนรูปคือร่างกายของสุนัข และนามคือภวังคจิตที่เกิดมาจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๖. กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น สุนัขบางตัวมีความฉลาดสอนง่าย แสดงความคารวะต่อเจ้าของและผู้อื่น มีการนั่งได้ ยกมือไหว้ได้ เป็นต้น ทำให้เจ้าของและผู้คนที่แลเห็นเกิดความเอ็นดูสงสาร และเลี้ยงให้ได้รับความสุขสบาย ได้กินอาหารที่ดีๆ ได้รับความทะนุถนอมเป็นพิเศษ หรือนกแก้ว นกขุนทอง ที่เจ้าของสอนให้พูดได้ สวดมนต์ได้กล่าวปฐีสันถารได้ ทำให้ผู้ที่ได้ยินเกิดรักใคร่เอ็นดู และนำอาหารมาให้ได้กินอิ่ม ได้รับความสุขสบายเหล่านี้ ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งกุศลกรรมที่สุนัขและนกนั้นได้กระทำขึ้นในภพนี้ คือการแสดงความคารวะเป็นต้นนั้นเอง ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมของสุนัขและนกนั้นให้เจริญและตั้งอยู่ได้

พวกเปรตทั้งหลายที่ได้รับส่วนบุญจากญาติมิตร และตนเองก็ได้อนุโมทนาในส่วนกุศลอันนั้นแล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัตตานุโมทนากุศลที่พวกเปรตทั้งหลายได้กระทำขึ้นย่อมทำให้ได้รับความสบายขึ้น พ้นจากความทุกข์ทรมานต่างๆ ได้ก็เพราะอำนาจแห่งกุศลกรรมที่ตนกระทำขึ้นนั้นเอง ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมของพวกเปรตเหล่านั้นให้เจริญและตั้งอยู่ได้

๗. อกุศลที่เคยกระทำมาในภพนี้ ช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นั้น เช่น ผู้ที่มีอาชีพเป็นชาวประมง ชายอาวุธ ชายสุราแล้วเกิดความรำรวย มีความสุขสบายในการกิน การใช้ การบำรุงความเพลิดเพลินต่างๆ ด้วยอาศัยอาชีพเหล่านี้หรือประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีอำนาจด้วยอาศัยการสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ การเป็นชาวประมง การขายอาวุธ ชายสุรา การทำอาวุธเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศลทั้งสิ้น แต่อกุศลเหล่านี้เป็นเครื่องช่วยหนุนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้

ประเภทของอุปถัมภกกรรมในข้อ ๗ นี้ เป็นไปไม่แน่นอน มิได้แต่ในสมัยที่เป็นกาลวิบัติเท่านั้น ในกาลสัมปัตตินั้นมิได้

๓. อุปปีฬกกรรม

อุปปีฬกกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมนฺตรํ วา กมฺมนิพฺพตฺตชนฺธสนฺดานํ วา อุปปีฬเตตฺติ อุปปีฬก” “กรรมใดย่อมเบียดเบียนกรรมอื่นๆ และการสืบทอดแห่งชั้น ๕ ที่เกิดจากกรรมอื่นๆ นั้น ฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่าอุปปีฬกกรรม” ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘ หมายความว่าอุปปีฬกกรรมนี้ เป็นกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ ที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตน (กมฺมนฺตรอุปปีฬก) อย่างหนึ่ง และเบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากชนกกรรมนั้นๆ (กมฺมนิพฺพตฺตชนฺธสนฺดานอุปปีฬก) อย่างหนึ่งรวมเป็น ๒

อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ ที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตนนั้นมีทางเบียดเบียน ๒ อย่าง คือ

- ก. เบียดเบียนเพื่อให้มีโอกาสส่งผล
- ข. เบียดเบียนชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้วนั้น ให้มีกำลังลดน้อยลงได้ ผลไม่เต็มที่

ฉะนั้น การเบียดเบียนของอุปปีฬกกรรมนี้ จึงมี ๓ คือ

- ก. อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผล
 - ข. อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ ที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้วให้กำลังลดน้อยลง
 - ค. อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากชนกกรรมนั้นๆ
- ก. อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลนั้น มี ๒ ประเภท คือ
- ๑. กุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนอกุศลชนกกรรมเพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลอย่างหนึ่ง
 - ๒. อกุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนกุศลชนกกรรมเพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลอย่างหนึ่ง

อุปปีฬกรรมนี้ก็ได้อีก อุปัตถัมภกรรมนั่นเอง คือในขณะที่กระทำหน้าที่ช่วย
 หนุนกรรมอื่นๆ อยู่ นั่น ในเวลาเดียวกันนั้นก็กระทำหน้าที่เบียดเบียนไปด้วย ฉะนั้น การยก
 ตัวอย่างของกุศลอุปปีฬกรรมในข้อ ๑ ที่ว่า “กุศลที่กระทำในภพนี้เบียดเบียนอกุศลชนก
 กรรมเพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผล” นั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการยกตัวอย่างของกุศล
 อุปัตถัมภกรรมในข้อ ๑ ที่ว่า “กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาลช่วยหนุนอกุศลชนกกรรม
 ในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลให้ได้มีโอกาสส่งผล” นั่นเอง

ในข้อ ๒ ที่ว่า “อกุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนอกุศลชนกกรรมเพื่อไม่ให้มีโอกาส
 ส่งผล” นั้น ยกตัวอย่างทำนองเดียวกันกับอกุศลอุปัตถัมภกรรมในข้อ ๓ ที่ว่า “อกุศลที่
 เกิดขึ้นในมรณาสันกาล ช่วยหนุนอกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้ได้
 มีโอกาสส่งผล”

ข. อุปปีฬกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ ที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้วให้มีกำลังลด
 น้อยลง มี ๒ ประเภท คือ

๑. กุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนอกุศลชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว
 ให้มีกำลังลดน้อยลงอย่างหนึ่ง

ยกตัวอย่างเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูผู้ทำอนันตริยกรรม คือปิตุฆาตกรรมอันหนัก
 นี้จะต้องได้รับผลไปตกอวิจิมหานรก แต่ด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูได้สร้างกุศลไว้อย่างมาก
 มาย คือเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เช่น ในการทำสังคายนาก็ได้พระเจ้าอชาตศัตรู
 เป็นองค์อุปถัมภ์ และในบรรดาปุณณทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้เลื่อมใสนับถือพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้ามากที่สุด ฉะนั้นด้วยอำนาจของกุศลนี้แหละจึงช่วยให้พระเจ้าอชาตศัตรู
 ไม่ไปตกในอวิจิมหานรก ซึ่งเป็นนรกขุมใหญ่ เป็นแต่ไปตกในโลหภูมิอุสสทนรก ซึ่งเป็น
 นรกขุมเล็กที่เป็นบริวารของอวิจิมหานรก

๒. อกุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนอกุศลชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว
 ให้มีกำลังลดน้อยลงอย่างหนึ่ง

ยกตัวอย่างเช่น การทำกุศลที่เจือด้วยอกุศล คือในขณะที่กำลังอยู่นั้นก็มี ความ
 ชื่นชมยินดีและเห็นประโยชน์ในการกระทำดี แต่เมื่อทำเสร็จแล้วมีอกุศลเกิดขึ้นเกี่ยวกับ

ความไม่พอใจบ้าง เสียหายเงินบ้างเหล่านี้ ซึ่งทำให้ผลของกุศลนั้นมีกำลังลดน้อยลง ฉะนั้นเมื่อผู้นี้ตายแล้วแทนที่จะได้ไปเกิดเป็นดิเหตุกบุคคล กลับกลายเป็นทวิเหตุกบุคคล ไปนี้ก็เพราะอำนาจแห่งอกุศลที่เกิดขึ้นนั่นเองเข้าเบียดเบียนกุศลให้มีกำลังลดน้อยลง

อนึ่ง บุคคลบางคนได้เกิดมาเป็นมนุษย์ แต่เมื่อเวลาที่คลอດจากกรรมมารตามาแล้ว ปรากฏว่าผู้นั้นตาบอด หูหนวก จมูกโหว่ เป็นต้นมาแต่กำเนิดเหล่านี้ก็เป็นเพราะว่ากุศลชนกกรรมที่นำผู้นั้นให้ได้มาเกิดเป็นมนุษย์นั้น ถูกอกุศลอุปปีฬกรรมเบียดเบียนให้มีกำลังลดน้อยลง ฉะนั้นเมื่อถึงเวลาอันสมควรที่ ตา หู จมูก เป็นต้น จะปรากฏขึ้นแล้วก็กลับไม่ปรากฏ กลายเป็นคนตาบอด หูหนวก เป็นต้นมาแต่กำเนิด

ค. อุปปีฬกรรม เบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากชนกกรรมนั้น มี ๒ ประเภท คือ

๑. อกุศลอุปปีฬกรรม^{*} เบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรม

ยกตัวอย่างเช่น ผู้ที่เกิดมามีร่างกายสมบูรณ์เป็นคนแข็งแรงไม่มีโรคภัย แต่ต่อมาภายหลังเกิดเป็นโรคขึ้น เช่น โรคผิวหนัง โรคอัมพาต ทำให้เดินไม่ได้หรือสติพั่นเพื่อนไป กลายเป็นคนคุ่มดีคุ่มร้าย หรือถ้าไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียนก็ให้เกิดมีอันเป็นไปในเรื่องทรัพย์สมบัติ ยศ บริวาร ได้รับความเสียหายต่างๆ การอาชีพก็ไม่เจริญขึ้นมีแต่ขาดทุนทำให้เกิดความเดือดร้อนใจต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นอกุศลวิบากทั้งสิ้น เหล่านี้เป็นเพราะอำนาจแห่งอกุศลอุปปีฬกรรมที่ตนเคยกระทำมาในภพก่อนๆ หรือภพนี้เข้าเบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากกุศลชนกกรรม

๒. กุศลอุปปีฬกรรม เบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม

ยกตัวอย่างเช่น ผู้ที่เกิดมาเป็นคนยากจน หรือเป็นคนขี้โรค มีความลำบากต่างๆ ซึ่งเป็นผลที่เกิดมาจากอกุศลชนกกรรม แต่ผู้นั้นพยายามทำบุญรักษาศีลอยู่เสมอตามสมควรแก่ฐานะของตน ต่อมาภายหลังความลำบากต่างๆ เหล่านั้นก็หายไป การทำมาหากินก็คล่องขึ้น โรคภัยที่เคยเป็นก็ได้ยาดีมารักษาหาย มีความสุขสบายขึ้นนี้ก็เพราะอำนาจแห่งกุศลอุปปีฬกรรมที่ตนได้สร้างขึ้นนั้น เข้าเบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม กล่าวคือความลำบากกายลำบากใจนั้นให้หายไป

* แปลว่า อุปปีฬกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

๔. อุปฆาตกรรม

อุปฆาตกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมุนฺตรํ วา กมฺมนิพฺพุตฺตชนฺธสนฺตานํ วา อุปฆาเตตฺติ อุปฆาตกํ” กรรมใดยอมเข้าตัดกรรมอื่นๆ และการสืบทอดแห่งขันธ ๕ ที่เกิดจากกรรมอื่นๆ นั้น ฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่าอุปฆาตกรรม ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ กุศลกรรม ๒๑ หมายความว่าอุปฆาตกรรมนี้ เป็นกรรมที่ตัดกรรมอื่นๆ และวิบากของกรรมนั้นๆ ให้สิ้นลงอย่างเด็ดขาด และมีสภาพต่างกับอุปปีฬกรรมคืออุปปีฬกรรมนั้น เป็นกรรมที่เพียงแต่เบียดเบียนกรรมอื่นๆ และวิบากซึ่งได้แก่อวัยวะร่างกายไม่ให้เกิดขึ้นหรือไม่ให้เจริญขึ้น ไม่ได้เป็นกรรมชนิดที่ทำให้เด็ดขาดลงไป ส่วนอุปฆาตกรรมนี้เป็นกรรมชนิดที่ตัดอย่างเด็ดขาด คือถ้าตัดกรรมแล้ว กรรมนั้นไม่สามารถให้ผลเกิดขึ้นได้เลยตลอดไป ถ้าตัดวิบากของกรรมแล้ว หมายถึงร่างกายหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของผู้นั้นยอมเสียไปจนตลอดชีวิต หรือมีฉะนั้นกรรมนั้นก็ตัดเอาชีวิตของผู้นั้นเสียเลย

การตัดของอุปฆาตกรรมนี้ มี ๒ อย่าง คือ

- ก. ตัดชนกกรรมอื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลตลอดไป (กมฺมุนฺตรอุปฆาตก)
- ข. ตัดนามรูปที่เกิดจากชนกกรรมนั้นๆ ให้เสียไป (กมฺมนิพฺพุตฺตชนฺธสนฺตาน อุปฆาตก)

ก. อุปฆาตกรรมที่ตัดชนกกรรมอื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลตลอดไปนั้น มี ๓ ประเภท คือ

- ๑. กุศลอุปฆาตกรรม อุปฆาตกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ทำหน้าที่ตัดอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
- ๒. กุศลอุปฆาตกรรม อุปฆาตกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ทำหน้าที่ตัดกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
- ๓. อกุศลอุปฆาตกรรม อุปฆาตกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ทำหน้าที่ตัดกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง

๑. กุศลอุปฆาตกรรมตัดอกุศลชนกกรรม

กุศลอุปฆาตกรรม ตัดอกุศลชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลตลอดไป เช่น พระองค์สิริมาเถระ เมื่อก่อนที่จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์นั้น ได้เคยเป็นโจรฆ่าคนมา

เสียมากต่อมาก ซึ่งการกระทำของพระองค์ลิลานี้ จะต้องได้รับผลไปสู่นิรณมียอย่างแน่นอน แต่ต่อมาพระองค์ลิลานี้ได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถูกพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรมานจนกระทั่งรู้สึกตัวกลับใจได้ ได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ด้วยอำนาจแห่งโสดาปัตติมรรคกุศลที่พระองค์ลิลานี้ได้ในตอนแรกนั่นเอง ที่เป็นกุศลอุปฆาตกรรมที่ตัดรอนกุศลชนกกรรมของพระองค์ลิลานี้ที่กระทำขึ้นในภพนี้และที่ได้เคยกระทำไว้ในภพก่อนๆ นั้นไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลตลอดไป

๒. กุศลอุปฆาตกรรมตัดกุศลชนกกรรม

กุศลอุปฆาตกรรม ตัดกุศลชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลตลอดไป เช่น ผู้ที่ได้เคยสร้างกามาวจรกุศลและมหัคคตกุศลมาแล้ว ต่อมาได้เจริญวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น กามาวจรกุศลก็ไม่สามารถส่งผู้ขึ้นไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ มหัคคตกุศลก็ไม่สามารถส่งผลให้ผู้ขึ้นไปเกิดเป็นพรหมได้ ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจแห่งอรหัตตมรรคนั่นเอง ที่เป็นกุศลอุปฆาตกรรมตัดกุศลชนกกรรมอื่นๆ ไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลอีกต่อไป

นอกจากนี้ ผู้ที่ทำมานได้ถึงรูปปัญจกามาน เมื่อผู้นั้นตายลงแล้วก็ต้องไปบังเกิดเป็นจตุตถกามานพรหม เป็นเหตุให้ปฐมกามานกุศลไม่สามารถส่งผลให้บุคคลนั้นไปเกิดเป็นปฐมกามานพรหมได้ ทุตติกามานและตติยกามานกุศลก็ไม่สามารถส่งผลให้ไปเกิดเป็นทุตติกามานพรหมได้ จตุตถกามานกุศลก็ไม่สามารถส่งผลให้ไปเกิดเป็นตติยกามานพรหมได้ นี่ก็เพราะอำนาจแห่งปัญจกามานกุศลนั่นเอง เป็นกุศลอุปฆาตกรรมตัดมหัคคตกุศลกรรมที่ต่ำกว่าไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล

นอกจากนี้ ผู้ใดเจริญสมถภาวนาจนกระทั่งถึงอรุพฌาน เมื่อตายไปแล้วก็ต้องได้ไปบังเกิดเป็นอรุพพรหม เป็นเหตุให้รูปาวจรกุศลทั้งหมดไม่สามารถส่งผลให้บุคคลนั้นไปเกิดเป็นรูปพรหมได้ นี่ก็เพราะอำนาจแห่งอรุพาวจรกุศลเป็นกุศลอุปฆาตกรรม ตัดรูปาวจรกุศลกรรมไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลเช่นเดียวกันในอรุพฌานด้วยกันนั้น อรุพฌานที่สูงกว่าย่อมตัดอรุพฌานที่ต่ำกว่าเป็นลำดับกันไป เช่น วิญญาณัญญายตนฌานย่อมตัดอากาศาณัญญายตนฌานไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล เป็นต้น ในข้อนี้มุ่งหมายเอาผู้ที่ได้ฌานชั้นสูงนั้นไม่มีนิกันตัตถมาตอฌานชั้นต่ำหรือภูมิชั้นต่ำเมื่อเวลาใกล้จะตาย เพราะธรรมชาติผู้

ที่ใกล้จะตายนั้น แม้ว่าจะได้ฌานชั้นสูงแล้วก็ตาม แต่ถ้ามีนิกัณตัตถ์หา คือความพอใจใน ภูมิหรือฌานที่ต่ำกว่าดังนี้แล้ว ฌานชั้นสูงที่ตนได้อยู่ก็นั่นย่อมสูญสิ้นไป

๓. อกุศลอุปมาตกกรรมตัดกุศลชนกกรรม

อกุศลอุปมาตกกรรม ตัดกุศลชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลตลอดไป เช่น ผู้ใดผู้หนึ่งได้บำเพ็ญสมณกรรมฐานจนกระทั่งได้ฌาน ต่อมาผู้นั้นได้กระทำอกุศลที่เป็นปัญจानันตริยกรรมเข้าแล้ว อกุศลปัญจानันตริยกรรมนี้ย่อมเป็นอกุศลอุปมาตกกรรมตัดมหัคคตกุศลชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลให้ผู้นั้นไปเกิดในพรหมโลกได้เลย เช่น พระเทวทัตที่เป็นผู้ได้ฌานอภิญญาแล้ว ต่อมาพระเทวทัตได้กระทำโลหิตุปบาทและสังฆเภทกรรมซึ่งจัดเป็นอนันตริยกรรม ฉะนั้น อนันตริยกรรมนี้จึงเป็นอกุศลอุปมาตกกรรมตัดมหัคคตกุศลกรรมของพระเทวทัตไม่ให้มีโอกาสได้ไปเกิดในพรหมโลกแล้วตนเองก็ส่งให้ไปเกิดในนรียโลกแทน

ข. อุปมาตกกรรมที่ตัดนามรูป อันเกิดจากชนกกรรมนั้นๆ ให้เสียไปนั้น มี ๔ ประเภท คือ

๑. กุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก
๒. กุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก
๓. อกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก
๔. อกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก

๑. กุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก

กุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น ผู้ที่ตายไปแล้วไปบังเกิดเป็นสัตว์นรกในนรียภูมิ ร่างกายและความเป็นไปมีการเห็น การได้ยิน เป็นต้นของสัตว์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศลวิบากทั้งสิ้น แต่ในระยะต่อมาสัตว์นรกนั้นระลึกถึงกุศลที่ตนได้เคยกระทำไว้ได้โดยอาศัยการเห็นเปลวไฟแล้วระลึกได้ว่า เราเคยได้บูชาพระไว้ ได้เคยถวายจีวรแก่พระสงฆ์ไว้ หรือได้เคยปิดทองพระพุทธรูปไว้ เป็นต้น หรือโดยอาศัยพญามราชเตือนสติให้ แล้วก็ระลึกถึงกุศลต่างๆ ที่ตนได้เคยกระทำไว้ขึ้นได้ในขณะที่ระลึกถึงกุศลได้นั้น มหากุศลจิตย่อมเกิดขึ้นในขณะนั้นสัตว์นรกก็จุติลง แล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นมนุษย์

หรือเทวดาทันที นี่ก็เป็นเพราะกุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ระลึกถึงกุศลเก่านั้นได้เอง เป็นกุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก

นอกจากนี้ ผู้ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ แต่เป็นคนที่ยากจน มีโรคภัยเบียดเบียนอยู่เสมอ รักษาก็ไม่หาย ได้รับแต่ความลำบากกาย ลำบากใจ ไม่เคยได้เห็น ได้ยิน ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ใช้วัตถุสิ่งของและได้ที่อยู่อาศัยที่ดีๆ เลย ซึ่งล้วนแต่เป็นอกุศลวิบากทั้งสิ้น ต่อมา มีผู้ใจบุญและมีความเข้าใจในเรื่องของพระพุทธศาสนา มาช่วยตักเตือนให้คำแนะนำว่า การที่ได้เกิดมาเป็นคนยากจน ไม่ได้พบได้เห็นในสิ่งที่ดีๆ นั้น ก็เป็นเพราะว่าตนไม่เคยได้สร้างทานกุศลเอาไว้ในชาติก่อน และที่เป็นคนขี้โรคเจ็บไข้อยู่เสมอนั้น ก็เพราะไม่เคยได้รักษาศีล ฉะนั้น ควรจะพยายามสร้างทานกุศล ศีลกุศล ให้มีขึ้นตามความสามารถที่ตนจะกระทำได้ เมื่อผู้นั้นได้ยินคำแนะนำดังนี้แล้วก็พยายามขวนขวายสร้างกุศลให้เกิดขึ้นโดยเข้าไปอาศัยอยู่ในวัด ช่วยทำการทำงานที่เป็นเวรยารว้จกุศลแก่พระภิกษุสามเณรและสถานที่ที่ในวัดนั้น พร้อมทั้งอธิษฐานรักษาศีล ๘ ตลอดชีวิต สร้างทานกุศลให้เกิดขึ้นโดยการตั้งน้ำให้เป็นทานแก่ผู้คนที่สัญจรผ่านไปมาทางวัดนั้น เป็นต้น เมื่อได้สร้างกุศลต่างๆ เหล่านี้อยู่เสมอเป็นนิจแล้ว ก็ทำให้เป็นที่รักใคร่สงสารแก่คนทั้งหลายที่ไปมาอยู่ในวัดนั้น และได้รับความเอื้อเฟื้อจากบุคคลเหล่านั้นด้วยประการต่างๆ มีอาหารการกิน เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เงินทองและยารักษาโรคที่ดีๆ กระทำให้ผู้นั้นได้รับความสุขกายสุขใจขึ้น และโรคภัยที่มีอยู่นั้นก็หายไป นี่ก็เป็นเพราะทานกุศลและศีลกุศลที่ผู้นั้นได้กระทำขึ้นในภพนี้แหละ เป็นกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบากในสุคติภูมิให้หายไปประการหนึ่ง

๒. กุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก

กุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก เช่น ผู้ที่เป็นฆราวาสแล้ว ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แต่ไม่ได้บวชภายในวันนั้น อำนาจของอภิตตมรรคนั้นจะเป็นกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก คือทำให้ผู้นั้นสิ้นชีวิตลงภายในวันนั้นเอง ทั้งนี้ก็เพราะว่าคุณของอภิตตมรรค อภิตตผลนั้นเป็นสิ่งอันประเสริฐไม่คู่ควรกับเพศฆราวาส ซึ่งเป็นเพศที่ตั้งอยู่ในฐานะเพียงแค่นี้ ๕ เท่านั้น เปรียบเสมือนน้ำมันของราชสีห์ที่จะต้อง

รองรับด้วยภษณะที่เป็นทองอย่างเดียวนั้นจึงจะสามารถตั้งอยู่ได้ ถ้าวรองรับด้วยภษณะอื่นๆ แล้ว น้ำมันราชสีห์นั้นจะแห้งหายไปหมดฉับใด คุณอันพิเศษของอรรถมรรค อรรถผลก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ได้สำเร็จอรรถมรรค อรรถผลในเพศที่เป็นฆราวาสนั้น ก็ไม่สามารถจะรองรับอรรถมรรค อรรถผลนั้นไว้ได้ จะต้องสิ้นชีวิตภายในวันนั้นเอง ต่อมาเมื่อผู้นั้นบวชเป็นสามเณร หรือพระภิกษุแล้วจึงจะดำรงชีวิตต่อไปได้ฉนั้น

๓. อกุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก

อกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก เช่น ธรรมดาอวัยยะต่างๆ ที่อยู่ในร่างกายของคนนั้นนับว่าเป็นกุศลวิบากทั้งสิ้น และโดยอวัยยะต่างๆ เหล่านี้เองเมื่อเวลาที่ได้มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสถูกต้องในสิ่งที่ดี ก็นับว่าเป็นกุศลวิบากเช่นเดียวกัน แต่ในเวลาต่อมาผู้นั้นเกิดได้รับอุบัติเหตุ เช่น ถูกรถชน ถูกลอบทำร้าย ตกจากที่สูง เป็นต้น ทำให้แขนหัก ขาขาด ตาบอด หูหนวกไปจนตลอดชีวิต นี่ก็เป็นเพราะอกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบาก ถ้าผู้นั้นสิ้นชีวิตลงโดยอาศัยอุบัติเหตุ ดังกล่าวมาแล้วนั้นก็นับได้ว่าอกุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นกุศลวิบากได้เช่นเดียวกัน คือตัดรูปนั้นได้แก่ร่างกาย นามนั้นได้แก่ภวังคจิต และจักขุวิญญาณที่เป็นกุศลวิบาก เป็นต้น

๔. อกุศลอุปมาตกกรรมตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก

อกุศลอุปมาตกกรรม ตัดนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น ธรรมดาลัทธิวิจจณมโนสังข เป็นต้นนั้น ร่างกายและชีวิตความเป็นไปของสังขเป็นต้นนี้ จัดเป็นอกุศลวิบาก ยกเว้นแต่ความสวยงามของร่างกาย และกุศลวิบากจักขุวิญญาณจิต เป็นต้นที่เกิดขึ้นในขณะที่ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้องในสิ่งที่ดีๆ ต่อมาสังขนี้เกิดได้รับอุบัติเหตุ คือถูกรถชนตาย หรือถูกฆ่าตาย ตกน้ำตาย เป็นต้น การตายของสังขเช่นนี้ก็เนื่องเพราะอำนาจของอกุศลอุปมาตกกรรมที่เคยเกิดมาแล้วในภพก่อน หรือภพนี้เป็นผู้ตัดชีวิตและร่างกายที่เป็นอกุศลวิบาก

อนึ่ง อุปมาตกกรรมที่ตัดนามรูปที่เป็นวิบากของกรรมอื่นๆ นั้น มีลักษณะการตัด ๓ แบบ คือ

๑. ตัดวิบากของกรรมอื่นๆ แล้ว ตัวเองก็ไม่ได้ส่งผลให้เกิด^{*} และก็ไม่ให้โอกาสแก่ชนกกรรมอื่นๆ ได้ส่งผล
๒. ตัดวิบากของกรรมอื่นๆ แล้ว ตัวเองส่งผลให้เกิด
๓. ตัดวิบากของกรรมอื่นๆ แล้ว ให้โอกาสแก่ชนกกรรมอื่นๆ ได้ส่งผล

ตัวอย่างข้อที่ ๑ เช่น พระจักขุปาลเถระ ซึ่งเมื่ออดีตชาติเคยเป็นหมอรักษาตา และได้ทำลายตาของผู้ที่มาให้รักษานั้นบ่อยไป ฉะนั้นอกุศลกรรมที่พระจักขุปาลเถระได้กระทำนี้ จึงตามสนองทำให้ตาทั้งสองของพระจักขุปาลเถระเสียไปจนตลอดชีวิต นี่ก็เป็นเพราะอกุศลอุปมาตกกรรม ตัดวิบากของกุศลชนกกรรม คือทำให้ตาเสียนั่นเอง แต่อกุศลอุปมาตกกรรมนี้ไม่ได้ส่งผลให้เกิดอีกต่อไป เพราะพระจักขุปาลเถระได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ไม่มีการเกิดอีกต่อไปแล้ว ฉะนั้น อกุศลอุปมาตกกรรมนี้ จึงเป็นแต่เพียงตัดวิบากของกรรมอื่นๆ เท่านั้น

พระโมคคัลลานเถระที่ถูกพวกโจร ๕๐๐ ทบตีจนถึงปรินิพพาน ด้วยอำนาจอกุศลกรรมที่เคยติบิตามารดามุ่งหมายจะให้ตายนั้นก็เช่นเดียวกันคืออกุศลนี้เป็นอุปมาตกกรรม ตัดวิบากของกรรมอื่นๆ เท่านั้น ตัวเองไม่ได้ส่งผลให้เกิด

ตัวอย่างข้อที่ ๒ เช่น เทพบุตรองค์หนึ่งชื่อว่าทูลสีมาร เป็นบริวารของพญามารได้เอาก้อนหินขว้างศีรษะของพระอัครสาวกเมืองขวาท ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้ากาลพุกได้ทรมานพระดาบส ชื่อว่าขันตีวาที ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์จนถึงตาย นนทยักษ์ที่ได้เอาระบอบดีศีรษะพระสารีบุตรขณะกำลังเข้านิโรธสมาบัติอยู่ และเทวทัตที่ได้ประทุษร้ายต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ได้รับผลของการกระทำในปัจจุบันทันด่วนโดยถูกธรณีสูบทั้งเป็น และเมื่อตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดในอวิจิมหานรกเสวยทุกข์อยู่นั้น นี่ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งอกุศลอุปมาตกกรรมตัดวิบากของกรรมอื่นๆ คือทำให้ธรณีสูบ แล้วตัวเองส่งผลให้ไปเกิดในอวิจิมหานรกด้วย

* หมายถึง ไม่ทำหน้าที่เป็นชนกกรรม

ตัวอย่างข้อที่ ๓ เช่น พระเจ้าพิมพิสาร ในอดีตชาติเคยสวมรองเท้าเข้าไปในบริเวณพุทธเจดีย์ ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมอันนี้ เมื่อได้มาเกิดในชาติที่เป็นพระเจ้าพิมพิสาร จึงได้รับผลคือถูกกริดเฝ้าเท้าจนสวรรคต แต่เมื่อตายแล้วกุศลชนกกรรมอื่นๆ ได้มีโอกาสส่งผลให้พระเจ้าพิมพิสารไปบังเกิดเป็นเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา นี่คืออกุศลอุปฆาตกรรม ตัณหาของกรรมอื่นๆ แล้วให้โอกาสแก่กุศลชนกกรรมอื่นๆ ได้ส่งผล

๒. ปากทานปริยายจตุกกะ

๑. ครุกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “ครุ กโรตติ ครุกัม”^๑

กรรมใดยอมให้ผลอันหนักแน่นเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่าครุกรรม

หรืออีกนัยหนึ่ง “กมมนุตเรหิ ปฏิพาหิตุ อสกุณเวยยตตา ครุกัม กมมนติ ครุกกมมัม” “กรรมที่หนักแน่นเพราะกรรมอื่นๆ ไม่สามารถห้ามการให้ผลได้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ครุกรรม” ได้แก่ ติฎฐิตลัมปยุตต์ ๔ ที่เกี่ยวกับนิยตมิจฉาทิฎฐิกรรม ๑ และโทสมูลจิต ๒ ที่เกี่ยวกับปัญจันนตริยกรรม ๕

หมายเหตุ : สำหรับโลกุตรกุศลกรรมนั้น เป็นครุกรรมก็จริง แต่ในที่นี้ต้องการแต่กรรมที่จะส่งผลให้เกิดในภพที่ ๒ ส่วนโลกุตรกุศลนั้นไม่มีหน้าที่ให้เกิด มีหน้าที่แต่จะทำลายการเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนเท่านั้น

กรรมที่ชื่อว่าครุกรรมนี้ หมายถึงเป็นกรรมที่หนักแน่นสามารถส่งผลให้เกิดในชาติที่ ๒ ติดต่อกันโดยแน่นอน กรรมอื่นๆ ไม่สามารถกั้นไว้ได้ แต่มีได้มุ่งหมายว่าในบรรดาครุกรรมด้วยกันนั้นจะไม่สามารถกั้นการให้ผลกันได้ หมายความว่าครุกรรมอันใดมีกำลังแรงกว่าครุกรรมอื่นๆ ครุกรรมอันนั้นจะเป็นผู้ส่งผล ส่วนครุกรรมที่มีกำลังอ่อนกว่าเป็นตัวส่งผลไม่ได้ เป็นเพียงแต่ช่วยหนุนเท่านั้น แต่แม้ว่าจะไม่มีโอกาสส่งผลให้เกิดโดยเฉพาะก็ตาม กรรมนั้นก็ยังคงได้ชื่อว่าเป็นครุกรรมอยู่นั่นเอง เพราะถ้าครุกรรมที่หนักกว่าตนไม่มีแล้ว ครุกรรมอันนั้นก็จะต้องเป็นผู้ส่งผลให้เกิดในชาติที่ ๒ โดยแน่นอน เช่น ผู้ที่มี

^๑ วจนัตถะนั้นน่าจะเป็นไปตามลำดับขั้นตอนดังนี้ว่า :- ครุ กโรตติ ครุกัม, กมมนุตเรหิ ปฏิพาหิตุ อสกุณเวยยตตา ครุกัม, กมมนติ ครุกกมมัม (ผู้ชำระ)

นิยตมิจฉาทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ต่อมาได้ทำปัญจानันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอีก เมื่อเวลาที่ผู้นั้นตายลง นียตมิจฉาทิฏฐิกรรมนั้นแหละจะเป็นผู้ส่งผลให้ผู้นั้นไปเกิดในมหานรกขุมใดขุมหนึ่งติดต่อกันทันที เพราะนียตมิจฉาทิฏฐิกรรมนี้หนักกว่าปัญจानันตริยกรรม สำหรับปัญจानันตริกรรมนั้นเป็นแต่เพียงช่วยสนับสนุนในการให้ผลของนียตมิจฉาทิฏฐิกรรมเท่านั้น

ส่วนในปัญจानันตริยกรรม ๕ อย่างนั้น สังฆเภทกรรมหนักที่สุด ถ้าสมมติว่าผู้ใดทำปัญจानันตริยกรรมครบทั้ง ๕ อย่างแล้ว สังฆเภทกรรมจะเป็นผู้ส่งผลแก่ผู้นั้น ส่วนกรรมที่เหลือก็เป็นกรรมผู้ช่วยสนับสนุนในการให้ผลของสังฆเภทกรรมไป

กรรมที่หนักรองลงมาจากสังฆเภทกรรมนั้นได้แก่โลหิตุปบาท ต่อจากโลหิตุปบาทมาก็ได้แก่อรหัตตมาตกกรรม ย่อมหนักกว่ากรรมที่เหลือ ๒ ส่วน มาตฺฐมาตกกรรมกับปิตฺฐมาตกกรรมทั้งสองนี้ต้องแล้วแต่คุณสมบัติ คือถ้าบิดาเป็นผู้มีศีลธรรม มารดาไม่มีศีลธรรม ปิตฺฐมาตกกรรมย่อมหนักกว่า ถ้ามารดามีศีลธรรม บิดาไม่มีศีลธรรม มาตฺฐมาตกกรรมย่อมหนักกว่า ถ้าบิดาและมารดาทั้ง ๒ มีศีลธรรมด้วยกันหรือไม่มีศีลธรรมด้วยกันแล้ว มาตฺฐมาตกกรรมย่อมหนักกว่า ด้วยเหตุนี้ ในอังกุตตรอรรถกถาจึงแสดงไว้ว่า

“ทวิสุปิ สีเลน วา ทุสสีเลน วา สมานesu มาตฺฐมาตโกว
ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ, มาตา ทิ ทุกฺกรการิณิ พหุปรการา จ
ปุตตานนฺติ”

“หากมารดาบิดาทั้ง ๒ มีสภาพเสมอกันโดยความเป็นผู้มีศีลหรือไม่มีศีลแล้ว มาตฺฐมาตกกรรมนั้นแหละย่อมส่งผลปฏิสนฺธิ เพราะวามารดานั้นเป็นผู้รับภาระหนักอันกระทำได้โดยยาก และเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทั้งหลายมาก”

มหัคคตกุศลกรรม ๙ ก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ได้มานทั้ง ๙ ที่เรียกว่าสมาบัติ ๘ หรือ ๙ แล้ว ในบรรดาสมาบัติ ๘ หรือ ๙ เหล่านี้ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานเป็นฌานที่หนักกว่าฌานอื่นๆ ฉะนั้น ถ้าฌานลาภิบุคคลตายลงแล้ว เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลนั้นแหละจะเป็นผู้ส่งผลให้ผู้นั้นไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ส่วนฌานที่เหลือนั้นเป็นอโหสิกรรมไป จะช่วยอุปถัมภ์ในการส่งผลของเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นไม่ได้

ส่วนรูปมานทั้ง ๕ นั้น รูปาวจรปัญจมณานนั้นแหละเป็นผู้ส่งผลให้ไปเกิดใน จตุตถมณานภูมิ รูปมานที่เหลือนอกนั้นเป็นอโหสิกรรมไปเช่นเดียวกัน

ความแตกต่างระหว่าง

การให้ผลของอกุศลครุกรรมกับกุศลครุกรรม

อกุศลครุกรรมนั้น แม้ว่าตนจะไม่มีโอกาสเป็นผู้ส่งผล แต่ก็มีฐานะเป็น อุปัตถัมภกกรรมได้ ส่วนกุศลครุกรรมนั้น เมื่อตนไม่มีโอกาสได้ส่งผลแล้ว ก็เป็น อโหสิกรรมไป ไม่มีฐานะที่จะเป็นอุปัตถัมภกกรรมได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้แหละ อกุศลครุกรรมจึงมีชื่อเรียกเป็นพิเศษว่า ปัญจันตริยกรรมและนียตมิจฉาทิฏฐิกรรม สำหรับกุศลครุกรรมนั้นไม่มีชื่อเรียกเป็นพิเศษ ปัญจันตริยกรรมเมื่อแยกบทแล้วได้ดังนี้ ปญจ + อนนตร + อีย + กมฺม [ปญจ = ๕, อนนตร = ภพที่ไม่มีระหว่างกันในลำดับแห่งจติ อีย = ให้ผล, กมฺม = การกระทำ] เมื่อรวมบทแล้วเป็นปัญจันตริยกรรม แปลว่า การกระทำ ๕ อย่าง ที่ให้ผลโดยไม่มีระหว่างกันในลำดับแห่งจติ

ดังนั้น พระภิกษุจารย์จึงได้แสดงวचนัตถะว่า “อนนตเร นียุตฺตํ กมฺมํ อนนตริย-
กมฺมํ” “กรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการให้ผลในภพที่ไม่มีระหว่างกันในลำดับแห่งจติ ชื่อว่า
อนันตริยกรรม”

นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม เมื่อแยกบทแล้วได้ดังนี้ นียต + มิจฉา + ทิฏฐิ + กมฺม [นียต =
แน่นอน, มิจฉา = ผิดจากความเป็นจริง, ทิฏฐิ = ความเห็น, กมฺม = การกระทำ] เมื่อรวม
บทแล้วเป็นนียตมิจฉาทิฏฐิกรรม แปลว่า “กรรม คือความเห็นผิดไปจากความเป็นจริงที่
ให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งจติ” ดังนั้น พระภิกษุจารย์จึงได้แสดงวचนัตถะว่า “มิจฉา ทสฺสนํ
มิจฉาทิฏฐิ” “ความเห็นที่ผิดไปจากความเป็นจริง ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ”

“อนนตรภเว วิปากทานโต นียตา จ เต มิจฉาทิฏฐิ จาติ นียตมิจฉาทิฏฐิ” ธรรม
อันใดแน่นอนโดยการให้ผลในลำดับแห่งจติในภพที่ติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน และมีการเห็น
ผิดไปจากความเป็นจริง ฉะนั้น ธรรมอันนั้น ชื่อว่า นียตมิจฉาทิฏฐิ

อธิบายพิเศษในอนันตริยกรรม ๕ อย่าง

ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่าบิดามารดานั้น แม้จะไม่ว่าผู้ที่ตนฆ่านั้นเป็นบิดามารดาคิดว่าเป็นคนอื่นก็ตาม ถ้าการฆ่านั้นได้สำเร็จลงแล้ว ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเข้าถึงมาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม ในตติยปาราชิกอรรถกถาแสดงว่า

“ผู้ใดมีความตั้งใจจะฆ่าผู้อื่น หรือฆ่าสัตว์ดิรัจฉานโดยการ
ใช้ปืน หรือมีดก็ตาม แต่ในการฆ่านั้นเพ้อญพลาดไปถูกบิดาหรือ
มารดาตายลง ผู้ที่ตนต้องการฆ่าไม่ตาย เช่นนี้ก็นับว่าผู้นั้นได้เข้า
ถึงมาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรมเช่นเดียวกัน”

บิดามารดาเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ลูกเป็นมนุษย์ หรือลูกเป็นสัตว์ดิรัจฉาน บิดามารดาเป็นมนุษย์ ลูกที่ฆ่าบิดามารดาใน ๒ ประเภทนี้ แม้จะไม่ได้ชื่อว่ากระทำอนันตริยกรรมก็ตาม แต่กรรมชนิดนี้ก็จัดเป็นกรรมหนักให้ผลแรงเช่นเดียวกัน ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์นั้น แม้ว่าผู้ที่ถูกฆ่าในขณะนั้นยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ และยังไม่ตายในทันทีก็ตาม แต่ในเวลานั้นเองผู้ถูกฆ่าได้เจริญกรรมฐาน และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วเข้าสู่ปรินิพพานโดยอาศัยการถูกฆ่านั้น เช่นนี้ผู้ฆ่านั้นก็ได้ชื่อว่า เข้าถึงอรหันตฆาตกรรม

ผู้ที่ตั้งใจจะปลงพระชนม์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพยายามอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ถึงแก่ชีวิต เป็นแต่เพียงหื้อพระโลหิตเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าธรรมดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น จะเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตโดยอาศัยการกระทำของผู้อื่นนั้นไม่มีเลย สมดังที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า

“พุทธานํ ชีวิตสส น สกกา เกนจิ อนุตราโย กาดุ” ผู้ใดผู้หนึ่งจะเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ตาม จะทำอันตรายแก่ชีวิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ย่อมไม่สำเร็จเลย

แต่ในการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รับอันตรายเพียงหื้อพระโลหิต ดังเช่นพระเทวทัตได้กระทำแก่พระองค์นั้น ก็ได้ชื่อว่ามีผู้นั้นได้เข้าถึงโลหิตุปปาตกรรม และโลหิตุปปาตกรรมนี้ แม้จะไม่สำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรมบถก็ตาม แต่ก็ได้สำเร็จในข้อพยาปาตกรรมบถที่เป็นมโนทุจริต เพราะผู้นั้นมีเจตนาตั้งใจจะฆ่าให้ตาย

ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ยุยงสงฆ์ให้แตกกันนั้น ผู้ต้องเป็นพระภิกษุด้วยกันอย่างหนึ่ง ผู้ถูกยุยงก็เป็นพระภิกษุสงฆ์ด้วยกันอย่างหนึ่ง พระภิกษุสงฆ์นั้นเกิดแตกแยกกันคือในพระอุโบสถเดียวกันในเวลาเดียวกัน ร่วมทำสังฆกรรมกันไม่ได้ ต่างแยกกันทำเป็นพวกๆ ไป เมื่อปรากฏผลเช่นนี้แล้ว พระภิกษุซึ่งเป็นผู้ยุยงในขณะนั้นจะอยู่กับพวกไหนก็ตาม หรือจะไม่ได้อยู่ร่วมด้วยก็ตาม ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงสังฆเภทกรรม

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า สามเณร และคฤหัสถ์ทั้ง ๒ นี้ ทำสังฆเภทกรรมไม่ได้ แต่ถ้าสามเณร หรือคฤหัสถ์ผู้ใดเป็นผู้กระทำการยุยงให้สงฆ์ต้องแตกแยกกันในการงานที่เกี่ยวข้องกับสังฆกรรมก็ดี หรือในการงานอื่นๆ ก็ดี แม้จะไม่ได้ชื่อว่าเป็นสังฆเภทกรรมตามปรมาตถนัยก็จริง แต่ก็จัดเป็นกรรมอันหนักให้ผลแรง และถ้าว่าโดยโวหารนัยแล้วจะเรียกว่าสังฆเภทกรรมก็ได้ สำหรับนิยตมิจฉาติฎฐิกรรมนั้นจะได้อธิบายโดยละเอียดในบทที่เกี่ยวกับมิจฉาติฎฐิที่อยู่ในอกุศลมนเกรรม

๒. **อาสันนกรรม** มีวจนัตถะแสดงว่า “**อาสนุเน อนุสฺสริตํ อาสนนํ**” (วา) “**อาสนุเน กตํ อาสนนํ**” “กรรมที่ดีหรือไม่ดีที่บุคคลระลึกได้ในเวลาใกล้จะตาย ชื่อว่าอาสันนกรรม (หรือ) “กรรมที่ดีหรือไม่ดีที่บุคคลกระทำในเวลาใกล้จะตายชื่อว่า อาสันนกรรม” ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ (เว้นนิยตมิจฉาติฎฐิและปัญจันนตริยกรรม) มหากุศลกรรม ๘ (ส่วนมหัคคตกุศลกรรมนั้นไม่จัดเข้าในที่นี้ เพราะเป็นครุกรรมฝ่ายเดียว)

อธิบายว่า อกุศลกรรมหรือกุศลกรรมบางอย่างที่เราเคยทำมาแล้วเป็นเวลานานและเราไม่ได้สนใจที่จะนึกถึง จนกระทั่งลืมไปแล้วก็มี แต่เมื่อในเวลาใกล้จะตายนั้นระลึกขึ้นมาได้ ถ้าระลึกได้ถึงเรื่องอกุศลที่เราเคยทำไว้เวลานั้นอกุศลจิตก็เกิดขึ้น อกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการระลึกถึงเรื่องอกุศลได้นี้แหละ ชื่อว่า**อกุศลอาสันนกรรม** ถ้าระลึกได้ถึงเรื่องกุศลที่เราเคยทำไว้เวลานั้นกุศลจิตก็เกิดขึ้น กุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการระลึกถึงเรื่องกุศลได้นี้แหละ ชื่อว่า**กุศลอาสันนกรรม** นี่เป็นการอธิบายตามวจนัตถะที่ว่า “**อาสนุเน อนุสฺสริตํ อาสนนํ**”

หรือบางคนไม่เคยได้ทำบุญที่เป็นล่ำเป็นสันแต่อย่างใด แต่เกิดมีศรัทธาขึ้นต้องการจะสร้างกุศลให้เป็นหลักฐานสักอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งต่อไปข้างหน้าได้แล้วก็กระทำกุศลนั้นๆ มีบวชพระ ทอดกฐิน สร้างศาลา สร้างบ่อน้ำ สร้างโรงเรียน สร้างพระธรรมรักษาอุโบสถ เจริญสมณะวิปัสสนา เป็นต้น ในขณะที่กำลังทำกุศลอยู่นั้นเกิดมีอันเป็นไป

ทำให้ผู้นั้นต้องสิ้นชีวิตลงก็ดี หรือเมื่อทำกุศลเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่เรียบร้อย แล้ว ต่อมาไม่ซำก็สิ้นชีวิตลงก็ดี กุศลชนิดนี้ได้ชื่อว่ากุศลอาสันนกรรม หรือบางคนเมื่อยังสบายอยู่ไม่เคยคิดที่จะสร้างกุศลให้เกิดขึ้น ต่อเมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้นทำให้รู้สึกกลัวตาย และมองหาที่พึ่ง เมื่อเห็นว่าตนยังไม่มีที่พึ่งแต่อย่างใด ก็กลัวว่าเมื่อตายแล้วจะต้องไปสู่ที่ลำบาก ฉะนั้น ผู้นั้นจึงได้ทำกุศลให้เกิดขึ้นมีทานกุศลบ้าง นิมนต์พระมาแล้วรับศีลฟังธรรมบ้าง เจริญสมณะบ้าง วิปัสสนาบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ในขณะที่กำลังทำกุศลนั้นๆ อยู่ได้สิ้นชีวิตลงก็ดี หรือเมื่อได้กระทำเรียบร้อยแล้ว ต่อมาไม่ซำก็สิ้นชีวิตลงก็ดี กุศลชนิดนี้ได้ชื่อว่ากุศลอาสันนกรรม

ส่วนอกุศลอาสันนกรรมนั้น เช่น ผู้ที่กำลังทะเลาะวิวาทแล้วเกิดตีกัน มาพินกันขึ้น ผู้ที่ถูกตีหรือถูกยิง ถูกฟันนั้น เกิดตายลงในขณะนั้นก็ดี หรือต่อมาไม่ซำตายลงก็ดี หรือผู้ที่กำลังกระทำความผิดอาชัฏมีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น ในขณะที่กำลังกระทำอยู่นั้นเผชิญ ถูกยิงตาย หรือตายด้วยเหตุหนึ่งเหตุใดก็ตาม อกุศลเหล่านี้ได้ชื่อว่าอกุศลอาสันนกรรม

หรือบางคนกำลังมีความสนุกสนานเพลิดเพลินอยู่ โดยการเสพสุราเมาเฆฮา กันบ้าง กำลังดูหนังดูละครบ้าง ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งการกระทำต่างๆ เหล่านี้จัดเป็นอกุศลทั้งสิ้น ในขณะที่กำลังทำอยู่นั้นเกิดมีเหตุปัจจัยขึ้น ทำให้ผู้นั้นต้องเสียชีวิตลง เช่นนี้ได้ชื่อว่าอกุศลเหล่านั้นเป็นอกุศลอาสันนกรรม หรือพวกมิจฉาทิฐิบางพวกเมื่อรู้ว่าตนจะต้องตาย ก็มีการกระทำพิธีฆ่าสัตว์ต่างๆ เอามานบูชาโย เพื่อตนตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ เมื่อการกระทำได้สำเร็จลงแล้วผู้นั้นก็ตายลง การกระทำเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่าอกุศลอาสันนกรรม นี้อธิบายตามฉนวนัตถะที่ว่า “อาสนเน กตฺ อาสนนํ”

๓. อาจิณณกรรม มีฉนวนัตถะแสดงว่า “อาจิตติ ปุณฺณปุณฺณํ กรียตฺติ อาจิณณํ” “กรรมอันใดที่บุคคลพึงสั่งสมไว้บ่อยๆ ฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่าอาจิณณกรรม” ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘ หมายความว่าผู้ที่ทำทุจริตต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้าง อยู่เสมอๆ จะทำโดยเป็นอาชัฏก็ตาม ไม่ใช่อาชัฏก็ตามการกระทำเหล่านี้เรียกว่าอกุศลอาจิณณกรรม ผู้ที่ทำบุญอยู่เสมอๆ มีการใส่บาตรทุกๆ วัน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นประจำ มีการสอนการศึกษาในธรรมวินัยอยู่เสมอ เจริญสมณะวิปัสสนาอยู่เสมอ การกระทำเหล่านี้เรียกว่า กุศลอาจิณณกรรม

อนึ่ง ผู้ที่ทำทุจริตอย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จลงไปแล้วแม้เพียงครั้งเดียว แต่ผู้นั้นหวนคิดถึงอยู่เสมอในการกระทำของตน แล้วก็เกิดวิปปฏิสาร คือความไม่สบายใจ กลุ้มใจ

และกุกกุจะ ความรำคาญใจขึ้น หรือเมื่อนึกถึงแล้วทำให้เกิดความยินดีพอใจในการกระทำของตนนั้นอยู่เสมอ ความไม่สบายใจ หรือความพอใจที่เกิดขึ้นเสมอ โดยอาศัยการระลึกถึงการกระทำที่เป็นทุจริตของตนนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นอกุศลอาจิณณกรรมด้วยเหมือนกัน

ในการกระทำที่เป็นฝ่ายกุศลก็เช่นเดียวกัน แม้จะได้ทำไปเพียงครั้งเดียวแล้วระลึกถึงอยู่เสมอ เมื่อระลึกถึงคราวใดก็ทำให้เกิดปีติโสมนัสในการทำบุญของตนนั้นอยู่เสมอ ความปีติโสมนัสที่เกิดขึ้นอยู่เสมอโดยอาศัยการระลึกถึงกุศลของตนนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นกุศลอาจิณณกรรมเช่นเดียวกัน

๔. ภูฏตการรม มีวจนัตถะแสดงว่า “**กฏุตตา เอว กมมนติ กฏุตตาคมม**” การกระทำที่ได้ชื่อว่าการรม ก็โดยที่ว่กระทำลงไปแล้วเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่ากฏุตตการรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘ หมายความว่ากุศลกรรมและอกุศลกรรมที่เคยทำมาแล้วในภพก่อนๆ ซึ่งได้แก่อปราชัยเวทนียกรรมอย่างหนึ่ง และกุศลกรรม อกุศลกรรมที่ทำในภพนี้ที่ไม่ได้เข้าถึงความเป็นครุกรรม อาสันนกรรม และอาจิณณกรรม เป็นกรรมอย่างสามัญ ผู้กระทำไม่ได้มีความตั้งใจอย่างเต็มที่ คล้ายกับว่าไม่เต็มใจทำ การที่ได้กล่าวได้เช่นนี้ก็เพราะว่า “**เอว**” ที่อยู่ในบทวิเคราะห์ว่า **กฏุตตา เอว กมม** นั้น เป็นคำปฏิเสธกรรมที่เข้าถึงความเป็นครุกรรมอาสันนกรรมอาจิณณกรรมนั่นเอง

อนึ่ง ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม ทั้ง ๓ นี้ก็จัดเป็นกฏุตตการรมได้เหมือนกัน เพราะกระทำสำเร็จลงไปแล้ว แต่ที่ไม่เรียกว่ากฏุตตการรมก็เพราะกรรมเหล่านี้มีชื่อเรียกโดยเฉพาะอยู่แล้ว และคำว่า **เอว** ที่ประกอบอยู่นั้นก็เป็นเครื่องกีดกันไม่ให้กรรมทั้ง ๓ เหล่านี้ได้ชื่อว่าการรม

กรรมทั้ง ๔ ดังกล่าวมาแล้วนี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงถึงการให้ผลปฏิสนธิคือให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น ในภพที่ ๒ ตามลำดับ ฉะนั้นจึงเรียกว่า “**ปากทานปริยายจตุกกะ**” ซึ่งคำว่า ปาก = ปฏิสนธิผล ทาน = ให้ ปริยาย = วาระ หรือลำดับจตุกกะ = มี ๔ อย่าง เมื่อรวมเนื้อความแล้ว = กรรมที่ให้ผลปฏิสนธิตามลำดับ มี ๔ อย่าง

ด้วยเหตุนี้ ถ้าผู้ใดมีกรรมทั้ง ๔ อย่างแล้ว ครุกรรมจะเป็นผู้ให้ผลปฏิสนธิคือ ถ้าได้มานก็จะไปเกิดเป็นพรหม ถ้าทำปัญจानันตริยกรรมหรือนิยตมิจฉาติฏฐิกรรมก็จะไปเกิดเป็น-

สัตว์นรก ส่วนกรรมที่เหลือนั้นให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ ไม่ได้ เป็นแต่เพียงให้ผลในปวัตติกาล ถ้าผู้ใดไม่มีครุกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หมายความว่าผู้นั้นไม่ได้ทำปัญจันตริยกรรม หรือไม่มีความเห็นผิดที่เป็นนियตมิจฉาทิฐิ และมีใช้เป็นฉานลาภบุคคล คือปุถุชนธรรมดา และมีได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี มีแต่กรรมที่เหลือ ๓ ประเภท ในกรณีนี้ อาสันนกรรมจะเป็นผู้ให้ผลปฏิสนธิให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา อบายสัตว์ ตามสมควรแก่กรรมและบุคคลในภพที่ ๒ ส่วนอาจิณณกรรมและกฏัตตกรรมทั้ง ๒ นั้นจะเป็นผู้ให้ผลในปวัตติกาล ถ้าผู้ใดไม่มีครุกรรมและอาสันนกรรม มีแต่กรรมที่เหลือ ๒ ในกรณีนี้ อาจิณณกรรมจะเป็นผู้ให้ผลปฏิสนธิให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา อบายสัตว์ตามสมควรแก่กรรมและบุคคลในภพที่ ๒ เช่นเดียวกัน ส่วนกฏัตตกรรมจะเป็นผู้ให้ผลในปวัตติกาล และถ้าผู้ใดไม่มีครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรมทั้ง ๓ หมายความว่าบุคคลชนิดนี้มีชีวิตอยู่ยังไม่ทันจะได้ทำทุจริต สุจริตแต่อย่างใดก็ตายลง เมื่อเป็นเช่นนี้ กฏัตตกรรมนั้นแหละจะเป็นผู้ให้ผลปฏิสนธิให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา อบายสัตว์ตามสมควร เพราะสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกนี้ที่จะไม่มีกฏัตตกรรมนั้นย่อมไม่มี

อนึ่ง ในระหว่างอาสันนกรรม และอาจิณณกรรมทั้ง ๒ นี้ ไม่ต้องกล่าวในด้านการให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ เมื่อพิจารณาในด้านที่เป็นไปตามปกติแล้วอาจิณณกรรมย่อมมีกำลังมากกว่าอาสันนกรรม เพราะเป็นกรรมที่ทำอยู่เสมอๆ ฉะนั้น ในวิสุทธิมรรคอรุทธกถา และอังคุตตรอรุทธกถา จึงแสดงถึงกรรมที่ให้ผลตามลำดับนั้นว่า

“อปรมปิ จตุพฺพิ กมฺมํ ยํ ครุํ ยํ พหุลํ ยทาสนนํ
กฏตฺตา วา ปน กมฺมนฺติ”

“อีกประการหนึ่งกรรมมี ๔ อย่างที่ว่าโดยการให้ผลตามลำดับคือครุกรรม กรรมอันหนักร้อยอย่างหนึ่ง พหุลกรรม กรรมที่ทำหลายๆ ครั้งอย่างหนึ่ง อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตายอย่างหนึ่ง กฏัตตกรรม กรรมที่ได้เคยทำมาแล้วในภพก่อนอย่างหนึ่ง”

แม้ว่า อาจิณณกรรมจะมีกำลังมากกว่าอาสันนกรรมก็จริง แต่ในการจะให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ นั้น อาสันนกรรมซึ่งเป็นกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อใกล้จะตายย่อมสำคัญมากกว่า

หมายความว่าตามธรรมดาผู้ที่ใกล้จะตายนั้น กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องปรากฏในมรณาสันนชวณะด้วยอำนาจของกรรมที่จะให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ และกรรมที่มีอำนาจนำนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏขึ้นในมรณาสันนชวณะได้นี้ อาสันนกรรมที่เกิดขึ้นใกล้กับมรณาสันนชวณะนั้นแหละ ย่อมมีโอกาสได้มากกว่าอาจิณณกรรมที่เคยทำอยู่เสมอ ทั้งนี้อุปมาเหมือนนายโคบาลต้อนฝูงโคซึ่งมีทั้งโคแก่และโคหนุ่มให้เข้าอยู่ในคอก เพื่อยุโคแก่นั้นอยู่ข้างหลัง ฉะนั้นเมื่อเวลาที่โคทั้งหลายเข้าไปในคอกเรียบร้อยแล้ว โคนั้นจึงอยู่ในที่ใกล้กับประตู พอถึงเวลาเช้านายโคบาลมาเปิดประตูให้ฝูงโคนั้นออก โคนั้นที่ยืนอยู่ที่ปากประตูคอกก็มีโอกาสออกได้ก่อนเพื่อน แม้ว่าจะแก่มีกำลังน้อยก็ตาม ข้อนี้ฉันใด อาสันนกรรมเมื่อว่าโดยกำลังแล้วมีกำลังน้อยกว่าอาจิณณกรรมก็จริง แต่เป็นกรรมที่เกิดขึ้นใกล้กับมรณาสันนชวณะ และสามารถนำนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏขึ้นได้เช่นนี้แล้ว ก็เป็นอันตัดสินได้ว่ากรรมนี้แหละเป็นผู้นำให้สัตว์นั้นปฏิสนธิในภพที่ ๒ ด้วยเหตุนี้ ในอภิธัมมัตถสังคหะจึงแสดงถึงกรรมที่ให้ผลตามลำดับ โดยยกเอาอาสันนกรรมขึ้นไว้ก่อนอาจิณณกรรม

ข้ออุปมาที่ยกไว้ว่า โคนั้นอยู่ติดกับปากคอกย่อมออกประตูคอกได้ก่อนโคหนุ่มที่อยู่ข้างหลัง แต่ถ้าโคแก่นั้นไม่มีกำลังพอที่จะเดินออกจากประตูคอกไปได้ โคนั้นๆ ที่อยู่ข้างหลังก็มีโอกาสออกไปได้ก่อนโคแก่ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าอาสันนกรรมที่มีกำลังอ่อนไม่สามารถนำนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏในมรณาสันนชวณะได้ก็มี ฉะนั้นอาสันนกรรมที่มีกำลังอ่อนนี้จึงไม่มีโอกาสส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ ได้ ต้องเป็นหน้าที่ของอาจิณณกรรมนำนิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏในมรณาสันนชวณะ พร้อมทั้งส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ แทน เมื่อเป็นเช่นนี้อาจิณณกรรมก็ต้องอยู่ในลำดับที่ ๒ ส่วนอาสันนกรรมตกไปอยู่ในลำดับที่ ๓ ตรงกับที่วิสุทธิมรรคอรรถกถา และอังคุตตรอรรถกถาได้แสดงไว้

อนึ่ง ตามที่วิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงลำดับแห่งการให้ผลของกรรม โดยยกเอาอาจิณณกรรมขึ้นไว้ก่อนอาสันนกรรมนั้น ก็เข้าใจได้อีกว่าอาสันนกรรมของผู้นั้นมีกำลังอ่อน ภูฏตทากรรม และอาจิณณกรรมจึงไม่สามารถช่วยสนับสนุนให้อาสันนกรรมนั้นส่งผลปฏิสนธิได้ ด้วยเหตุนี้ จึงตกเป็นหน้าที่ของอาจิณณกรรมที่จะให้ผลปฏิสนธิโดยได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนจากภูฏตทากรรม อันได้แก่อุปการปริยเวทนิยกรรมนั่นเอง

๓. ปากกาลจตุกกะ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม

ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม นี้มีวจนัตถะแสดงว่า “**ทิฏฺโฐ ธมฺโม ทิฏฺฐธมฺโม**”

“สภาพที่เป็นไปอันพึงประจักษ์ได้ในภพนี้ ชื่อว่าทิฏฐธัมมะ” ได้แก่ อดีตภาพที่ปรากฏในภพนี้ “**เวทียติ อนุญตฺติ เวทนีย**” ผลอันใดพึงได้เสวย ฉะนั้นผลอันนี้ชื่อว่าเวทนีย ได้แก่ ผลที่เกิดจากกามาวจรกรรม

“**ทิฏฺฐธมฺเม เวทนียนฺติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนีย**” กรรมที่พึงได้เสวยในอดีตภาพที่ปรากฏในภพนี้ ฉะนั้นกรรมนั้นชื่อว่าทิฏฐธัมมเวทนีย ได้แก่ อกุศลกรรม และมหากุศลกรรมเจตนา ที่ในขณะดวงที่ ๑ (วจนัตถะข้อนี้เป็นการแสดงโดยผลอุปจารนัย)

หรืออีกนัยหนึ่ง “**ทิฏฺฐธมฺเม เวทนียํ ผลํ เอตสฺสชาติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนีย**” “ผลที่พึงได้เสวยในอดีตภาพที่ปรากฏในภพนี้มีแก่กรรมนั้น ฉะนั้น กรรมที่มีผลอันพึงได้เสวยในอดีตภาพที่ปรากฏในภพนี้ จึงชื่อว่าทิฏฐธัมมเวทนีย” ได้แก่ อกุศลกรรม และ มหากุศลกรรมเจตนา ที่ในขณะดวงที่ ๑ (วจนัตถะข้อนี้เป็นการแสดงโดยมุขยนัย)

อธิบาย

การกระทำต่างๆ ของคนเรานั้น จะเป็นทางกาย ทางวาจา ทางใจก็ตาม จะเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายไม่ดีก็ตาม ในขณะที่กระทำนั้นต้องมีชวณะเกิดขึ้น ๗ ครั้งเสมอไปเป็นส่วนมาก และวิธิจิตที่มีชวณะเกิดขึ้น ๗ ครั้งนี้ ก็มีมากมายนับไม่ถ้วนในการกระทำอย่างหนึ่งๆ ในบรรดาชวณะ ๗ ครั้งเหล่านี้ เจตนาที่ประกอบอยู่ในชวณะดวงที่ ๑ นั้น ชื่อว่าทิฏฐธัมมเวทนียกรรม หมายความว่ากรรมชนิดนี้ให้ได้รับผลปรากฏในปัจจุบันภพ คือให้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ถูกต้องที่ตและไมต และให้กัมมชรูป กัมมปัจจุยอุตฺตชรูป คืออวัยวะในร่างกายและผิวพรรณที่ตและไมตซึ่งเป็นเหตุกผลเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่สามารถให้ผลในปฏิสนธิกาลและในปัตติกาล ตั้งแต่ภพที่ ๒ เป็นต้นได้ กล่าวคือ กุศลเจตนา อกุศลเจตนา ที่ประกอบอยู่ในชวณะดวงที่ ๑ นี้ ไม่สามารถจัดแจงให้ผู้นั้นได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพวกอบายสัตว์ต่างๆ อันเป็นปฏิสนธิผลได้ และไม่สามารถส่งผลให้

ผู้นั้นได้รับสิ่งที่ดีหรือไม่ดีต่างๆ อันเป็นปวัตติผลตั้งแต่ภพที่ ๒ เป็นต้นไปได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๑ นี้ มีกำลังไม่มากเท่ากับขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗ เพราะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกไม่ได้รับการช่วยอุปการะจากอาเสวนปัจจัย คือขณะด้วยกัน ฉะนั้นจึงให้ผลในภพที่ ๒ เป็นต้นไม่ได้ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลดังกล่าวแล้ว ส่วนในการที่ขณะดวงที่ ๑ นี้ ได้รับการอุปการะจากมโนทวารารวชชนจิตซึ่งเป็นอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัยนั้นก็มิใช่เป็นการอุปการะในด้านกำลัง เป็นแต่อุปการะในด้านให้เกิดขึ้นเท่านั้น ดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอัฐฐสาลินีอรรถกถา และนามรูปปริจเฉทอรรถกถาว่า

ทิฏฐธัมมเวทนียํ

ปจฺมํ ชวนํ ภเว

อลทฺธาเสวนตฺตา วา

อสมตฺตํ ภวนตฺเร ฯ

“ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนั้นได้แก่ เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๑ เจตนาที่ไม่สามารถส่งผลในภพที่ ๒ ได้ เพราะไม่ได้รับอุปการะจากอาเสวนปัจจัย”

ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ๒

ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ปรีปิกกทิฏฐธัมมเวทนียกรรม** กรรมที่จะให้ได้รับผลในปัจจุบันภพนี้เข้าถึงความแก่กล้าแล้ว
๒. **อปรีปิกกทิฏฐธัมมเวทนียกรรม** กรรมที่จะให้ได้รับผลในปัจจุบันภพนี้ยังเข้าไม่ถึงความแก่กล้า

ข้อที่ ๑ ที่ว่ากรรมที่จะให้ได้รับผลในปัจจุบันภพนี้เข้าถึงความแก่กล้าแล้วนั้น หมายความว่าให้ได้รับผลปรากฏในระหว่าง ๗ วันแน่นอน ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์ได้แสดงไว้ในเทวทหสูตรแห่งอุปริปัญาสกอรรถกถาว่า

“ยํ ปน สตฺตทิวสพฺพนฺตเร วิปากํ เทติ, ตํ ปรีปิกกเวทนียํ นาม” กรรมใดให้ผลภายใน ๗ วัน กรรมนั้นชื่อว่าปรีปิกกเวทนียกรรม ดังเช่นเรื่องชายยากจนเข็ญใจคนหนึ่งชื่อวามหาทศคตะ ได้ถวายภัตตาหารแด่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ถวายเรียบร้อยแล้ว

แล้วภายใน ๗ วันนั้นเองก็ร่ำรวยขึ้นเป็นเศรษฐี กับเรื่องนายบุญและภรรยา ซึ่งเป็นคนยากจน ได้ถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร แล้วได้เป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน และเรื่องนายกากวฬิยะกับภรรยา ที่เป็นคนยากจน ได้มีโอกาสถวายภัตตาหารแก่พระมหากัสสปเถระ แล้วได้เป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน เช่นเดียวกัน ทั้ง ๓ คนนี้เมื่อเป็นเศรษฐีแล้วก็ย่อมได้รับอารมณ์ที่ดีต่างๆ มีการเห็นดี ได้ยินดี ได้กลิ่นดี ได้กินดี ได้ถูกต้องสัมผัสแต่สิ่งที่ดีๆ เหล่านี้ซึ่งล้วนแต่เป็นกุศลวิบาก จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเป็นฝ่ายนามธรรม ส่วนทางฝ่ายรูปธรรมนั้นก็มีความตาผิวพรรณผ่องใส ร่างกายสมบูรณ์ขึ้นซึ่งเป็นกัมมชรูป กัมมปัจจัยอุตฺตชรูปที่เกิดจากกุศลกรรมนั่นเอง กุศลวิบากจักขุวิญญาณเป็นต้นก็ดี ร่างกายผิวพรรณที่สมบูรณ์ผ่องใสก็ดี เหล่านี้ก็เป็นเหตุคุณธรรมทั้งสิ้น ฉะนั้น ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนี้จึงเป็นกรรมที่ให้ผลปรากฏในฝ่ายอเหตุกธรรมเท่านั้น

ปรีปากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมในฝ่ายอกุศลนั้น ดังเช่นเรื่องนันทมานพที่ถูกธรณีสูบ เพราะการทำลายพระอุบลวันณาเถรีที่เป็นพระอรหันต์เป็นเหตุ และเรื่องชายที่มีอาชีพฆ่าโคคนหนึ่ง ชื่อนันทะ วันหนึ่งอาหารในบ้านเกิดขาดแคลนลงจึงถือมีดไปที่คอกโค แล้วตัดเอาลิ้นโคออกมาให้ภรรยาเอาไปปิ้ง เมื่อภรรยาปิ้งลิ้นโคเสร็จแล้วก็ลงมือกิน ในขณะที่นาย นันทะกำลังกินลิ้นโคอยู่นั้น ลิ้นของนาย นันทะเองก็ขาดตกลงมาได้รับความเจ็บปวดเป็นอันมาก ร้องครวญครางขึ้นด้วยเสียงอันดัง แล้วก็ถึงแก่ความตายอยู่ ณ ที่นั้น ในขณะที่นาย นันทะได้รับความเจ็บปวดนั้น ทุกขสหนคตกายวิญญาณจิตและจักขุวิญญาณโสตวิญญาณ เป็นต้น ที่เป็นอกุศลวิบากย่อมเกิดขึ้นพร้อมทั้งกัมมชรูป กัมมปัจจัยอุตฺตชรูป อันได้แก่บาดแผลที่เกิดจากลิ้นขาดนั้น

พระเทวทัตที่ถูกธรณีสูบอันเนื่องจากการกระทำโลहितูปบาท และสังฆเภทกรรมก็ดี พระเจ้าสุปปพุทธะที่เป็นพระบิดาของพระเทวทัตและพระนางพิมพา ได้ถูกธรณีสูบเนื่องจากการอวดอวดระขับไล่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี โกกาลิกพราหมณ์ที่ถูกธรณีสูบเนื่องจากการด่าพระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปรีปากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมทั้งสิ้น

ข้อที่ ๒ ที่ว่ากรรมที่จะให้ได้รับผลในปัจจุบันภพนี้ ยังไม่เข้าถึงความแก่กล้านั้น หมายความว่า การกระทำกุศล อกุศลนั้น จะส่งผลให้ปรากฏหลังจาก ๗ วัน ไปแล้วนั่นเอง

รวมความว่า ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนี้ เป็นกรรมที่ให้ได้รับผลในปัจจุบันภพเท่านั้น ไม่ข้ามภพข้ามชาติไป คือผู้ใดทำกุศล อกุศลในปฐมวัย กรรมนี้จะให้ผู้นั้นได้รับผลในปฐมวัย กัตติ มัชฌิมวัยกัตติ ปัจฉิมวัยกัตติ, ผู้ใดทำกุศล อกุศลในมัชฌิมวัย กรรมนี้จะให้ผู้นั้นได้รับผลในมัชฌิมวัยกัตติ ปัจฉิมวัยกัตติ ผู้ใดทำกุศล อกุศลในปัจฉิมวัย กรรมนี้จะให้ผู้นั้นได้รับผลในปัจฉิมวัยกัตติ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นทิฏฐธัมมเวทนียกรรมทั้งสิ้น ดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ แสดงไว้ในอุปัฏฐนาสกอรกถาว่า

“ยํ ปฐมวเย กตํ ปฐมวเย วา มัชฌิมวเย วา ปัจฉิมวเย
วา, มัชฌิมวเย กตํ มัชฌิมวเย วา ปัจฉิมวเย วา, ปัจฉิมวเย
กตํ ตตฺถเอว วิปากํ เทติ, ตํ ทิฏฐธัมมเวทนียํ นาม”

“กรรมอันใดที่ได้กระทำในปฐมวัยแล้ว ย่อมให้ผลในปฐมวัย
มัชฌิมวัย หรือ ปัจฉิมวัยกัตติ กรรมอันใดที่ได้กระทำในมัชฌิมวัย
แล้ว ย่อมให้ผลในมัชฌิมวัย หรือปัจฉิมวัยกัตติ กรรมอันใดที่ได้
กระทำในปัจฉิมวัยแล้ว ย่อมให้ผลในปัจฉิมวัยนั้นเองกัตติ กรรม
อันนั้นชื่อว่า ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม”

แสดงการเปรียบเทียบ

ผลที่ได้รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมกับอุปปัชชเวทนียกรรม

โดยมากเราเข้าใจกันว่า ผลที่ได้รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนั้น เป็นผลที่มีกำลัง
หนักมาก เพราะการที่ได้เป็นเศรษฐีขึ้นภายใน ๗ วันกัตติ หรือการที่ถูกธรณีสู่บลลงทันทีก็
ดี เหล่านี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะได้รับได้ง่ายๆ และไม่ใช่จะรับได้ทุกๆ คนไป ผู้ที่จะได้รับผลชนิด
นี้จะต้องมีกรณีเป็นพิเศษ ทั้งทางดีและทางไม่ดี ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้คนทั้งหลายปรารถนา
ที่จะได้รับผลจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมฝ่ายดี คือต้องการเป็นเศรษฐีทันตาเห็น และมีความ
กลัวต่อการที่จะได้รับผลจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมฝ่ายชั่ว คือกลัวถูกธรณีสู่บล เป็นต้น
แต่ถ้าจะเปรียบเทียบกับการให้ผลของอุปปัชชเวทนียกรรมแล้ว ผลที่ได้รับจากอุปปัชช-
เวทนียกรรมย่อมมีน้ำหนักมากกว่า เพราะผลที่ได้รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนั้น เป็น

แต่เพียงผลที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของบุคคลนั้นเฉพาะชั่วชีวิตเท่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตแล้วผลนั้นก็สิ้นอันสุดสิ้นลงพร้อมทั้งอำนาจของกฎฐัมมเวทนิยกรรมนั้นก็หมดลงด้วย ส่วนผลที่ได้รับจากอุปปัชชเวทนิยกรรมนั้น คือเมื่อผู้นั้นสิ้นชีวิตลงแล้ว อำนาจแห่งกรรมชนิดนี้ย่อมเปลี่ยนชีวิตเปลี่ยนภาวะของผู้นั้นให้ได้รับผลยิ่งขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล กล่าวคือถ้าเป็นฝ่ายอกุศลผู้นั้นก็ต้องไปบังเกิดเป็นสัตว์นรก แล้วได้รับความทุกข์ทรมานตลอดกาลนาน ถ้าเป็นกุศลก็ได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ชั้นสูง แล้วได้รับความสุขกายสุขใจอย่างสมบูรณ์ตลอดอายุขัยของตนตามภูมินั้นๆ ถ้าจะอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกรรมทั้ง ๒ นี้แล้ว ก็เหมือนต้นไม้ ๒ ชนิดๆ หนึ่งมีแต่ดอกไม่มีผล อีกชนิดหนึ่งมีทั้งดอกทั้งผล ต้นไม้ชนิดที่มีแต่ดอกนั้นเมื่อออกดอกแล้วก็แล้วกันไม่มีอะไรที่จะเป็นเชื้อสายให้ต้นนั้นแพร่หลายออกไปได้ ส่วนต้นไม้ชนิดที่มีทั้งดอกทั้งผลนั้น เมื่อออกดอกแล้วดอกนั้นเองเปลี่ยนเป็นผลไป และผลนั้นก็สามารสืบพืชพันธุ์แพร่หลายออกไปได้ ข้อนี้ฉันใด กฎฐัมมเวทนิยกรรมาก็เปรียบเหมือนกับต้นไม้ชนิดที่มีแต่ดอก เพราะส่งผลให้เพียงแต่ในชาตินี้เท่านั้นไม่สามารถตั้งตัวภพให้ปรากฏขึ้นได้ ส่วนอุปปัชชเวทนิยกรรมนั้นเปรียบเหมือนกับต้นไม้ชนิดที่มีทั้งดอกทั้งผล เพราะสามารถตั้งตัวภพให้ปรากฏขึ้นได้ ดังนี้

กฎฐัมมเวทนิยกรรมาเป็นอโหสิกรรมได้หรือไม่?

ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า กฎฐัมมเวทนิยกรรมนี้เป็นกรรมที่มีกำลังอ่อนเนื่องด้วยไม่ได้รับการอุปการะจากอาเสวนปัจฉัย ฉะนั้นจึงให้ผลได้แต่ในภพนี้เท่านั้น แต่การให้ผลนี้ก็ไม่ว่า อาจไม่ให้ผล เป็นอโหสิกรรมไปก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากว่ากฎฐัมมเวทนิยกรรมนั้นจะส่งผลให้ปรากฏได้นั้น จะต้องอยู่ในลักษณะ ๔ อย่างๆ ใดอย่างหนึ่งคือ

๑. ปฏิปุกฺเขติ อนภิภูตตาย ไม่ได้ถูกเบียดเบียนจากกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หมายความว่าถ้าเป็นกุศลกฎฐัมมเวทนิยกรรมนั้น ไม่ได้ถูกเบียดเบียนจากอกุศลกรรมและถ้าเป็นอกุศลกฎฐัมมเวทนิยกรรมนั้น ไม่ได้ถูกเบียดเบียนจากกุศลกรรมเช่นนี้แล้วกรรมนั้นจึงจะให้ผลปรากฏ ถ้าถูกเบียดเบียนด้วยกรรมที่ตรงกันข้ามแล้ว กรรมนั้นก็ไม่ให้ผล เป็นอโหสิกรรมไป

๒. ปจฺจยวิเสเสน ปฏิลทฺธวิเสสตาย มีกำลังพิเศษเพราะได้รับการช่วยอุปการะจากปัจฉัยอันพิเศษ หมายความว่าถ้าเป็นกุศลกฎฐัมมเวทนิยกรรมนั้นก็ต้องประกอบด้วย

สัมปัตติ ๔ อย่าง คือคติสัมปัตติ กาลสัมปัตติ อุปริสัมปัตติ ปโยคสัมปัตติ และถ้าเป็นอกุศล ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ก็ต้องประกอบด้วยวิปัตติ ๔ อย่าง คือคติวิปัตติ กาลวิปัตติ อุปริวิปัตติ ปโยควิปัตติ เช่นนี้แล้วกรรมนั้นจึงจะให้ผลปรากฏ ถ้าประกอบด้วยเหตุที่ตรงกันข้าม กล่าวคือกรรมฝ่ายกุศลประกอบด้วยวิปัตติ ๔ อย่าง หรือกรรมฝ่ายอกุศล ประกอบด้วยสัมปัตติ ๔ อย่าง ดังนี้แล้วกรรมนั้นก็ไม่ให้ผล เป็นอโหสิกรรมไป ความหมายของสัมปัตติ ๔ และวิปัตติ ๔ มีดังนี้

ก. **คติสัมปัตติ** หมายถึงบุคคลที่ได้เกิดอยู่ในสุคติภูมิ มีมนุษย์ เทวดา และพรหม

คติวิปัตติ หมายถึงบุคคลที่เกิดอยู่ในทุคติภูมิ มีสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น

ข. **กาลสัมปัตติ** หมายถึงสมัยใดที่บุคคลได้อยู่ในประเทศที่มีพระราชาเป็นสัมมาทิสูปบุคลปกครองบ้านเมืองอยู่ และพระพุทธานุศาสนาก็ยังคงมีอยู่ ยังไม่สูญสิ้นไป

กาลวิปัตติ หมายถึงสมัยใดที่บุคคลได้อยู่ในประเทศที่มีพระราชาเป็นมิฉนาทิสูปบุคลปกครองบ้านเมืองอยู่ และพระพุทธานุศาสนาก็เสื่อมสิ้นไปแล้ว

ค. **อุปริสัมปัตติ** หมายถึงบุคคลที่เกิดมาแล้วมีอวัยวะใหญ่่น้อยคือ ตา หู เป็นต้นนั้น ครบถ้วนบริบูรณ์ไม่ขาดตกบกพร่อง

อุปริวิปัตติ หมายถึงบุคคลที่เกิดมาแล้วมีอวัยวะใหญ่่น้อยขาดตกบกพร่องไม่ครบถ้วน

ฅ. **ปโยคสัมปัตติ** หมายถึงบุคคลที่อาศัยความเพียรถูก และความคิดที่ถูกแล้ว ทำกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่เป็นสุจริต ไม่ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และไม่ผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ปโยควิปัตติ หมายถึงบุคคลที่อาศัยความเพียรผิด และความคิดที่ผิด แล้ว ทำกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่เป็นทุจริต ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๓. **ดาทิสสฺส ปุพฺพาทิสฺสขารสฺส วเสน สาทิสฺยา** มีกำลังหนักแน่นด้วยอำนาจแห่งปุพฺพาทิสฺสขาร ซึ่งมีสภาพเหมาะสมแก่ขณะดวงที่ ๑ หมายความว่า ก่อนที่จะลงมือกระทำการงานที่เป็นฝ่ายกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม บุคคลใดได้มีการปรับปรุงจิตใจของตนให้เกิดความกล้า และอดทนต่อการทำงานนั้นๆ โดยมีการคิดว่า

ผู้ที่มีความพอใจจะกระทำการงานใดๆ แล้ว การงานนั้นๆ ที่จะไม่สำเร็จย่อมไม่มี หรือผู้ที่มีความเพียรกระทำการงานใดๆ แล้ว การงานนั้นๆ ที่จะไม่สำเร็จย่อมไม่มี หรือผู้ที่มีใจตั้งมั่นจะกระทำการงานใดๆ แล้ว การงานนั้นๆ ที่ไม่สำเร็จย่อมไม่มี หรือผู้ที่มีปัญญาจะกระทำการงานใดๆ แล้ว การงานนั้นๆ ที่จะไม่สำเร็จย่อมไม่มี^๑

บุคคลที่มีความคิดเช่นนี้แล้วกระทำการงานใดๆ ก็ตาม จิตที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังทำการงานอยู่นั้นย่อมมีกำลังมาก ฉะนั้น ชวณะดวงที่ ๑ ซึ่งเป็นทิวฐธัมมเวทนียกรรม จึงให้ผลปรากฏในภพนี้ได้ ถ้าไม่ประกอบด้วยอุปพพาภิสังขารทั้ง ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กรรมอันนั้นก็ไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลให้ปรากฏในภพนี้ได้ เป็นอโหสิกรรมไป

๔. คุณวิเสสยุตเตสุ อุปการาปการวสปุวตติยา ชวณะที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยอำนาจแห่งการกระทำที่เป็นคุณความดี หรือที่เป็นการทำลายนั้น ได้กระทำต่อบุคคลที่ประกอบด้วยคุณอันพิเศษ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระอนาคามี เป็นต้น หมายความว่าถ้าเป็นฝ่ายกุศลก็เหมือนกับชายยากจนเชื้อใจที่ชื่อมหาทุคตะ^๒ ที่ได้ถวายทานแด่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลก็เหมือนกับนันทมานพที่ได้ทำลายพระอุบลวันณาเถรีดังนี้แล้ว กรรมอันนั้นก็ส่งผลให้ปรากฏในปัจจุบันทันตาเห็น ถ้ากรรมเหล่านี้ไม่ได้กระทำต่อบุคคลที่ประกอบด้วยคุณอันพิเศษดังกล่าวแล้ว กรรมนั้นก็ส่งผลให้ปรากฏในภพนี้ เป็นอโหสิกรรมไปโดยส่วนมาก เพราะการกระทำที่เป็นฝ่ายอกุศล แม้ว่าจะไม่ได้กระทำต่อบุคคลที่ประกอบด้วยคุณอันพิเศษก็ตาม แต่ให้ผลปรากฏในปัจจุบันได้ก็มีอยู่ ดังเช่นเรื่องนายันทะที่มีอาชีพมาโค ได้ตัดลิ้นโคเอามาปิ้งกินเป็นอาหารแล้ว อกุศลปาณาติบาตที่ตนกระทำอยู่เป็นนิจ ได้เข้าช่วยสนับสนุนแก่ทิวฐธัมมเวทนียกรรม ทำให้ลิ้นของนายันทะขาดตกลงมาเฉพาะหน้าในขณะที่กำลังกินอาหารอยู่นั่นเอง

สาเหตุที่ทำให้ผลของทานกุศลปรากฏได้ในภพนี้

สำหรับทานกุศลที่จะสามารถเป็นทิวฐธัมมเวทนียกรรมได้นั้น จะต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

^๑ มีคำบาลีว่า ฉนหาโต ก็ นาม น สีขณติ, วิริยาโต ..., จิตฺตาโต ..., ปญญาโต ก็ นาม น สีขณติ.

^๒ อดีตชาติของบัณฑิตสามเณร ดูความพิสดารในธัมมปัทฐกถา

๑. วัตถุสัมปทา ปฏิภาหผู้รับทานนั้น เป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์
๒. ปัจจัยสัมปทา วัตถุสิ่งของที่นำมาถวายนั้น เป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์
๓. เจตนาสัมปทา ผู้ถวายทานถึงพร้อมด้วยเจตนาอันแรงกล้า
๔. คุณาติเรกสัมปทา พระอนาคามีหรือพระอรหันต์ผู้รับทานนั้น ได้พร้อมด้วยคุณอันพิเศษ กล่าวคือพึงออกจากนิโรธสมาบัติ

เมื่อครบด้วยองค์ทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้แล้ว ทานของผู้นั้นก็สำเร็จเป็นทิฏฐิวัมมเวทนิยกรรม และให้ได้รับผลในปัจจุบันทันที ดังที่มีคำแสดงไว้ในธรรมบทอรรถกถาว่า

“จตสุโสปี สมุปทา นาม วัตถุสมุปทา ปัจจัยสมุปทา
เจตนาสมุปทา คุณาติเรกสมุปทาติ, ตตถ นิโรธสมาปตติโต
วฏฺฐจิตโต อรหา วา อนาคามี วา ทกฺขิณฺณยุโย วัตถุสมุปทา
นาม, ปัจจยानํ ธมฺเมน สเมน อุปฺปตฺติ ปัจจัยสมุปทา นาม,
ทานโต ปุพฺเพ ทานกาเล ปจฺฉาภาเคติ ติสฺส กาลेषु เจตนา
โยสมนสฺสสทฺตตฺตวณสมฺปยุตฺตภาโว เจตนาสมุปทา นาม,
ทกฺขิณฺณยุยสฺส สมาปตฺติโต วฏฺฐจิตฺตภาโว คุณาติเรกสมุปทา
นามาติ, เอตาสํ อานุกาเวน ทิฏฺฐจรมฺเม มหาสมฺปตฺติ
ปาปฺปณาติ”

“ชื่อว่าสัมปทามี ๔ อย่าง คือ ๑. วัตถุสัมปทา ๒. ปัจจัย
สัมปทา ๓.เจตนาสัมปทา ๔. คุณาติเรกสัมปทา ในสัมปทา ๔
อย่างนั้น พระอรหันต์หรือพระอนาคามีควรแก้นิโรธสมาบัติ ผู้เป็น
ทักขิณียบุคคล ชื่อว่าวัตถุสัมปทา, การบังเกิดขึ้นแห่งปัจจัย
ทั้งหลายโดยธรรมสมาเสมอ ชื่อว่าปัจจัยสัมปทา, ความมีเจตนา
ใน ๓ กาล คือในกาลก่อนแต่ให้ ในกาลกำลังให้ ในกาลภายหลังให้
ประกอบด้วยญาณ และเกิดพร้อมด้วยโสมนัส ชื่อว่า
เจตนาสัมปทา, ส่วนการที่ทักขิณียบุคคลออกจากสมาบัติ

ชื่อว่าคุณาติเรกสัมปทา ด้วยอานุภาพแห่งสัมปทาทั้ง ๔ นี้ ย่อม
ได้บรรลุมหาสมบัติในทันตาเห็นทีเดียว”

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมที่ไม่สามารถส่งผลให้ปรากฏในปัจจุบัน
ได้แล้ว ย่อมเป็นอโหสิกรรมไปนั้น ไม่ใช่เป็นอโหสิกรรมเมื่อทำเสร็จไปแล้ว ย่อมเป็น
อโหสิกรรมในขณะที่กำลังอยู่นั่นเอง ฉะนั้น อโหสิกรรมนี้จึงมีชื่อเรียกได้ ๓ อย่างคือ

๑. นาโหสิกมฺมวิปาโก ชื่อว่า กรรมที่ยังไม่ให้ผล
๒. น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก ชื่อว่า กรรมที่จะไม่ให้ผล
๓. นตฺถิ กมฺมวิปาโก ชื่อว่า กรรมที่ไม่มีผล

ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในมัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา(อังคุลิมาลสูตร)ว่า

“ตถา อสกุโกนโต อโหสิกมฺม นาโหสิกมฺมวิปาโก
นภวิสฺสติกมฺมวิปาโก นตฺถิกมฺมวิปาโกติ อิมสฺส ติกสฺส
วเสน อโหสิ”

“ทิฏฐธัมมเวทนียกรรมที่ไม่สามารถส่งผลโดยอาการดัง
กล่าวแล้วนั้น ย่อมเป็นอโหสิกรรม โดยประเภทแห่งชื่อ ๓ อย่าง
ดังนี้ คือกรรมที่ยังไม่ให้ผลอย่างหนึ่ง กรรมที่จะไม่ให้ผลอย่าง
หนึ่ง และกรรมที่ไม่มีผลอย่างหนึ่ง”

ผลที่ได้รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมในปัจจุบันภพที่ไม่ปรากฏชัดมีหรือไม่? แก้วว่า มี
คือผู้ที่ได้ทำกุศลแล้ว ได้รับเกียรติ ได้รับคำสรรเสริญ ได้รับยศอำนาจ คำขานดี มีคนชอบ
พอรักใคร่ เหล่านี้เป็นต้น และผู้ที่ได้ทำกุศลแล้วได้รับโทษ ถูกติเตียน คำขายขาดทุน
มีคนเกลียด เหล่านี้เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามผลที่รับจากทิฏฐธัมมเวทนียกรรมนี้ ย่อมได้
รับแต่เฉพาะในระหว่างที่มีชีวิตอยู่เท่านั้น ไม่สามารถที่จะให้ผลในชาติต่อไป

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม

อุปปัชชเวทนียกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “ทิฏฐธมฺมสฺส สมิเป อนนฺตเร
ปชฺชิตฺตพฺโพ คนฺตพฺโพติ อุปปชฺชไซ”^๑

^๑ ปรมัตถทีปนี ๒๑๖ ฉ.

“ภพที่ได้เข้าถึงติดต่อกันไม่มีระหว่างคันทีใกล้เคียงที่สุดของปัจจุบันภพ ฉะนั้น ภพนั้น
ชื่อว่าอุปปีชช ได้แก่ภพที่ ๒

“อุปปชช เวทนียํ ผลํ เอตสฺสาติ อุปปชชเวทนียํ” “ผลที่ได้รับในภพที่ ๒ มีอยู่แก่
กรรมนั้น ฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่าอุปปชชเวทนีย”

หรือ “อุปปชช เวทนียํ อุปปชชเวทนียํ” กรรมที่พึงได้รับเมื่อเข้าสู่ภพที่ ๒ ที่ใกล้
กับปัจจุบันภพ แล้วชื่อว่าอุปปชชเวทนียกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุศลขณะและ
มหากุศลขณะดวงที่ ๗

ในวณัตถะที่แสดงมานี้ คำว่า อุป ใน อุปปชช แสดงถึงเนื้อความว่าใกล้ อีกนัย
หนึ่ง คำว่า อุปปชช นี้เป็น นิปาตบท แสดงถึงเนื้อความว่าภพที่ ๒ เหมือนกับคำว่า เปจฺจ
ที่มาในพระบาลีว่า “อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ” แปลว่า “ในภพนี้ก็ย่อมมีความดีใจ ในภพ
หน้าก็ย่อมมีความดีใจ “ซึ่งแสดงเนื้อความถึงภพที่ ๒ (อนันตรภพ) ฉะนั้น ในวณัตถะที่
แสดงว่า “อุปปชช เวทนียํ อุปปชชเวทนียํ” นั้น จะต้องแปลว่ากรรมที่บุคคลพึงได้รับ
ในภพที่ ๒ ชื่อว่าอุปปชชเวทนีย

อธิบายว่า การงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับกาย วาจา ใจ ของสัตว์ทั้งหลายที่กำลังทำอยู่
นั้น จะสำเร็จลงได้ก็โดยอาศัยเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ นั้นเอง ขณะดวงที่ ๑ ถึงดวง
ที่ ๖ นั้นไม่สามารถให้สำเร็จได้ ฉะนั้น เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ นี้ท่านจึงกล่าวว่า
เป็นอตฺถสํวาทิกเจตนา หรือสันนิฏฐาปกเจตนา ดังที่ปรมาตมที่ปนิมหาภิกขาแสดงไว้ว่า

“อตฺถสํวาทิกา ปน สนนินฺฏฐาปกกฺกตา สดตฺตมชฺชนเจตนา
อุปปชชเวทนียํ นาม”

“เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ ที่สามารถให้สำเร็จกิจและ
เป็นเหตุในการตัดสินเด็ดขาดนั้น ชื่อว่าอุปปชชเวทนียกรรม”

ข้อนี้ทำให้รู้ได้ว่าเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ นี้ ย่อมเป็นประธานในการงาน
ทั้งหลายที่ให้สำเร็จกิจลงได้ และย่อมส่งผลให้เกิดในภพที่ติดต่อกัน ทั้งในปฏิสนธิกาลและ
ปวัตติกาล ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าอุปปชชเวทนียกรรม

กรรมที่ชื่อว่าปัญจันตรียกรรม และนิยตมิจฉาทิฐิกรรม เหล่านี้ก็ได้แก่เจตนาที่อยู่ในอกุศลชวณะดวงที่ ๗ นั้นเอง

เจตนาที่ถือว่าเป็นอุปปัชชเวทนียกรรม ในชวณะที่เกิดเพียง ๖ ครั้ง

ตามในชวณะนิยมแห่งวิธีสังคหะแสดงว่า

“กามาวจรชวณานิ สตตกขตตุํ ฌกขตตุเมว วา ชวณติ” แปลว่า “กามาวจรชวณะนี้เกิดขึ้นเสพอารมณในวิธินี้หนึ่งๆ ๗ ครั้งก็มี ๖ ครั้งก็มี”

ฉะนั้น ถ้าในวิธิตีใดมีชวณะเกิดขึ้น ๖ ครั้ง ก็เป็นอันว่าเจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๖ นั้นแหละเป็นอุปปัชชเวทนียกรรม

วาทะของวิภาวินิฎฐิกอาจารย์

“สา จ ปฏิสนธิ ทตฺตวาว ปวตฺตติวิปากํ เทติ, ปฏิสนธิยา ปน อทินฺนนาย ปวตฺตติ วิปากํ เทตฺติ นตฺถิ, จุตฺตอนนฺตรํ ทิ อุปปัชชเวทนียสฺส โอภาโส”

“เจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๗ ถ้าได้ส่งผลในปฏิสนธิกาล ในภพที่ ๒ แล้ว ก็ย่อมส่งผลในปวัตติกาลด้วยถ้าไม่มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลที่ติดต่อกันกับจุติกาลในปัจจุบันภพนี้ เป็นกาลที่มีโอกาสส่งผลของอุปปัชชเวทนียกรรม”

ตามที่ท่านวิภาวินิฎฐิกอาจารย์กล่าวเช่นนี้ เป็นการไม่ถูกต้อง* เพราะมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๗ ส่งผลเฉพาะในปวัตติกาลในภพที่ ๒ นั้นก็มีปรากฏอยู่ ดังในเรื่องภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์ของเราในชาติก่อนที่จะไปเกิดเป็นพญานาคนั้น ได้แลเห็นสมบัติของพญานาคแล้วเกิดมีความพอใจ อยากจะได้ไปเกิดเป็นพญานาคบ้าง จึงพยายาม

* มตินี้ชี้ให้เห็นว่า พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นี้มีความเห็นพ้องกับมติของปรมัตถทีปนิสังคหมหาฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รจนาโดยพระอาจารย์แลศีลยาตอ (ผู้ชำระ)

บำเพ็ญกุศลต่างๆ แล้วตั้งความหวังปรารถนาเกิดเป็นพระยานาคสมความปรารถนา แต่การที่ได้เกิดเป็นพญานาคนี้ เป็นไปด้วยอำนาจอกุศลกรรมนำปฏิสนธิ หาใช่เป็นไปด้วยอำนาจกุศลอุปปีชชเวทนียกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำอยู่เสมอๆ ไม่ แต่ต่อมาในปวัตติกาล คือเมื่อเกิดเป็นพระยานาคเรียบร้อยแล้วก็ได้เสวยความสุขในสมบัติต่างๆ อย่างมหาศาล ด้วยอำนาจแห่งกุศลอุปปีชชเวทนียกรรมนั่นเอง เหตุนี้ จึงตัดสินได้ว่าเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ ที่ชื่อว่าอุปปีชชเวทนียกรรมนั้นก็ส่งผลเฉพาะในปวัตติกาลได้ ฉะนั้นตามวาตะของวิภาวินิฎฐิกายจารย์ จึงไม่ถูกต้องดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง ในวิภาวินิฎฐิกายยังแสดงความเห็นของอาจารย์ (อาจารย์วาตะ) ว่า

“ปฏิสนธิยา ปน ทินนาย ชาติสเตปิ ปวตติวิปากัม เทติ”

“เจตนาที่ใช้ในขณะดวงที่ ๗ เมื่อส่งผลในปฏิสนธิกาลในลำดับแห่งจุติแล้ว ก็สามารถส่งผลในปวัตติกาลต่อกันไปถึงร้อยชาติได้”

อาจารย์วาตะเช่นนี้ก็ยังไม่ถูก เพราะเมื่อถึงภพที่ ๓ แล้วก็ไม่ใช้เป็นหน้าที่ของอุปปีชชเวทนียกรรมที่จะส่งผล เป็นหน้าที่ของอปราปรียเวทนียกรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ถือว่าแต่จะส่งผลติดต่อกันไปถึงร้อยชาติเลยเพียงแต่ชาติที่ ๓ ก็เป็นไปไม่ได้เสียแล้ว

ในอังกุตตรอรรรถกถาแสดงไว้ว่า

“กรรมทั้ง ๓ คือทิวฐัมมเวทนียกรรม อุปปีชชเวทนียกรรม และอปราปรียเวทนียกรรมเหล่านี้ ย่อมมีหน้าที่ในการส่งผลโดยเฉพาะฐานะของตนๆ เท่านั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น”

หมายความว่า ทิวฐัมมเวทนียกรรมก็ต้องเป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีการย้ายหน้าที่ไปส่งผลในภพที่ ๒ ได้อีก อุปปีชชเวทนียกรรมก็มีหน้าที่ส่งผลในภพที่ ๒ เท่านั้น เมื่อไม่มีโอกาสส่งผลในภพที่ ๒ แล้วก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีการย้ายหน้าที่ไปส่งผลในภพที่ ๓ เป็นต้นไปได้อีก และอปราปรียเวทนียกรรมก็มีหน้าที่ส่งผลตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปตราบนานจนกระทั่งเข้าถึงพระนิพพาน แต่ถ้าผู้นั้นเข้าถึงพระนิพพานเสียก่อนที่อปราปรียเวทนียกรรมจะมีโอกาสส่งผลแล้ว กรรมอันนี้ก็เป็นอโหสิกรรมไปเช่นเดียวกัน ดังแสดงไว้ว่า

**“ทิวฐธัมมเวทนียํ อุปปชชเวทนียํ อปราปரிய-
เวทนียนติ เตสํ สงฺกมณํ นตฺถิ ยถาจาเนเยว ติวฐนฺติ”**

“การย้ายฐานะแห่งการส่งผลของกรรมทั้ง ๓ คือ
ทิวฐธัมมเวทนียกรรม อุปปชชเวทนียกรรม อปราปரிய-
เวทนียกรรม ย่อมไม่มี ย่อมตั้งอยู่ในฐานะของตนเท่านั้น”

๓. อปราปரியเวทนียกรรม

อปราปரியเวทนียกรรม คำว่า อปราปரியเวทนียนี้ เมื่อตัดบทแล้วมี ๓ บท คือ
อปฺร + อปฺร + เวทนีย, **อปฺร** หมายถึงภพอื่น, **อปฺร** หมายถึงภพอื่น, **เวทนีย** หมายถึงผล
ที่พึงได้รับ แต่ในที่นี้หมายถึงกรรมที่ส่งผลเป็นการแสดงโดยผลุปจารณัย เมื่อรวมกันแล้ว
เป็นอปราปரியเวทนีย หมายถึงกรรมที่ส่งผลในภพอื่นๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า

**“อปโร จ อปโร จ อปฺราปโร, อปฺราปโร เยว อปฺรา-
ปฺริยํ, อปฺราปฺริเย เวทนียํ อปฺราปฺริยเวทนียํ”**

“ภพอื่นๆ ชื่อว่าอปฺราปฺร, ภพอื่นๆ นั้นแหละชื่อว่าอปฺรา
ปฺริย (ในที่นี้ข้อยบัจจยไม่มีเนื้อความพิเศษใดๆ) กรรมที่มีผลอัน
บุคคลพึงได้รับในภพอื่นๆ ชื่อว่าอปฺราปฺริยเวทนีย”

การแสดงวจนัตถะดังกล่าวมานี้ แสดงตามบาลีที่มาในอภิธัมมัตถสังคหะที่ใช้คำว่า
อปราปரியเวทนีย แต่ในพระบาลีอภिरธรรมวิสุทธิมรรคมหาฎีกา^๑ และในอังคุตตรฎีกา ใช้
คำเรียกกรรมนี้ว่า **อปฺรปฺริยายเวทนีย**

อปฺร คือภพอื่นที่นอกจากทิวฐธัมมภพ ได้แก่ภพนี้ และอุปปชชภพ คือภพหน้า ได้แก่
ภพที่ ๓ เป็นต้นไป **ปฺริยาย** หมายถึงภพต่อๆ ไป **เวทนีย** หมายถึง ผลที่พึงได้รับ
แต่ในที่นี้หมายถึงกรรมที่ส่งผล เมื่อรวมกันแล้วเป็นอปฺรปฺริยายเวทนีย หมายถึง กรรม
ที่ส่งผลในภพต่อๆ ไป ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป ดังแสดงวจนัตถะว่า

^๑ วิสุทธิ.ฎ. ๒/๓๗๖ จ.

“ปริยายติ ปุณฺณํ อากุฉิตฺติ ปริยาโย” ภพโดย้อมมี
สภาพหมุนเวียน คือตายแล้วก็เกิดใหม่ๆ ฉะนั้น ภพนั้นชื่อว่า
ปริยาย “อปโร จ โส ปริยาโย จาติ อปรปริยาโย” ภพที่นอก
จากทิวฏฐัมมภพและอุปปัชชภพด้วย มีสภาพหมุนเวียน คือตาย
แล้วก็เกิดใหม่ๆ ด้วย ฉะนั้น ภพนั้นจึงชื่อว่าอปรปริยาย ได้แก่
ภพต่างๆ ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป “อปรปริยาเย เวทนียํ ผลํ
เอตสฺสาติ อปรปริยายเวทนียํ” ผลที่พึงได้รับในภพต่างๆ ตั้ง
แต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป มีแก่กรรมอันนั้น ฉะนั้นกรรมนั้นจึงชื่อว่า
อปรปริยายเวทนียกรรม

การแสดงวณิตะดังกล่าวมานี้ แสดงให้ทราบได้ว่าเมื่อจำแนกภพโดยการได้รับผล
ของกรรมนั้นๆ แล้ว ก็มีอยู่ ๓ อย่างคือ ๑. ทิวฏฐัมมภพ “ภพนี้” ๒. อุปปัชชภพ
“ภพหน้า” ๓. อปรปริยายภพ “ภพที่ ๓ เป็นต้นไป” ตลอดจนถึงสุดท้ายที่เข้าสู่ถึง
พระนิพพาน

เมื่อกล่าวถึงกรรมที่ส่งผลในอปรปริยายภพแล้ว กรรมนั้นก็ได้อธิบายว่าอปรปริยาย-
เวทนียกรรม หรืออปรปริยายเวทนียกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในขณะตรงกลาง ๕ ดวง
คือตั้งแต่ขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ และอปรปริยายเวทนียกรรมนี้เมื่อมีโอกาสส่งผลแล้ว
ย่อมส่งผลได้เรื่อยๆ ไป ไม่มีการเป็นอโหสิกรรมจนกว่าผู้นั้นจะเข้าสู่พระนิพพานจึงจะเป็น
อโหสิกรรม สมดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอังคุตตรอรรถกถา^{*} และมีขณิกปณณาสก
อรรถกถาว่า

“อุภินฺนํ อนฺตเร ปณฺจชฺวนเจตนา อปรปริยาย-
เวทนียกมฺมํ นาม ตํ อนาคเต ยทา โอภาสํ ลภติ, ตทา วิปากํ
เทติ, สติ สํสารปวตฺติยา อโหสิกมฺมํ นาม น โหติ”

^{*} อัง.อญ. ๒/๑๐๕ ฉ.

“ชวนเจตนา ๕ ดวงที่ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งขณะดวงที่ ๑ และดวงที่ ๗ ชื่อว่าอุปปราปรีชาเวทนียกรรม กรรมชนิดนี้เมื่อเวลาใดในอนาคตกาลได้มีโอกาสแล้ว เวลานั้นย่อมส่งผล เมื่อภวจักรของผู้นั้นยังวนเวียนอยู่ กรรมนี้จะได้ชื่อว่าโหลิกรรมนั้นย่อมเป็นไปได้”

การส่งผลของอุปปราปรีชาเวทนียกรรมนี้ ย่อมส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล แต่มีปัญหาอยู่ว่าเจตนาที่ชื่อว่าอุปปราปรีชาเวทนียกรรมนี้ ในวิธีหนึ่งๆ มีอยู่ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้การส่งผลในปฏิสนธิกาลจะส่งผลให้ผู้นั้นไปเกิดถึง ๕ ครั้ง ได้หรือไม่ ข้อนี้แก้ว่าไม่ได้ อธิบายว่าเจตนาที่ในขณะ ๕ ดวงเหล่านี้ ถ้ามีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลแล้ว ก็ย่อมส่งผลได้เพียงครั้งเดียว คือให้ไปเกิดได้ครั้งเดียวเท่านั้น สำหรับการส่งผลในปวัตติกาลไม่จำกัด คือสามารถส่งผลได้หลายภพ หลายชาติ ถ้ามีโอกาสเหมาะสม

อนึ่ง การส่งผลในปฏิสนธิกาลของอุปปราปรีชาเวทนียกรรมที่ได้กล่าวไว้ว่า ถ้ามีโอกาสแล้ว ย่อมส่งผลได้เพียงครั้งเดียว ในการที่ใช้คำว่า “ถ้ามีโอกาส” นั้น อธิบายว่าการทำงานที่จัดว่าสำเร็จเป็นบุญได้นั้น จะต้องครบบริบูรณ์ด้วยขณะ ๗ ครั้ง เมื่อบริบูรณ์ด้วยขณะ ๗ ครั้งแล้ว ก็เรียกว่ากรรมอันหนึ่ง หรือเจตนาอันหนึ่ง และมีกำลังที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ๑ ครั้ง ถ้าวิถิจิตเกิดขึ้น ๒ วิถี ก็ส่งผลได้ ๒ ครั้ง และถ้าวิถิจิตเกิด ๓ ครั้งเป็นต้นไป ก็ส่งผลได้ ๓ ครั้งเป็นต้นไปเช่นเดียวกัน และในบรรดาขณะ ๗ ครั้งที่อยู่ในวิธีหนึ่งๆ เจตนาที่มีสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้นั้น มีเพียง ๖ ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ ชื่อว่าอุปปัชชเวทนียกรรม และเจตนาที่อยู่ในขณะท่ามกลาง ๕ ดวง ชื่อว่าอุปปราปรีชาเวทนียกรรม ส่วนเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่หนึ่งนั้น ไม่มีสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิกาล ฉะนั้น ถ้าอุปปัชชเวทนียกรรมที่ในวิธีหนึ่งมีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลไปแล้ว อุปปราปรีชาเวทนียกรรมที่อยู่ในวิธีเดียวกันนั้น ก็ไม่มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลได้อีก เพียงแต่ส่งผลในปวัตติกาลเท่านั้น และถ้าอุปปัชชเวทนียกรรมที่ในวิธีนั้นๆ ไม่มีโอกาสได้ส่งผลในปฏิสนธิกาลในภพที่ ๒ แล้ว อุปปราปรีชาเวทนียกรรมที่ในภวก่อนๆ ก็ได้มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลแทน เมื่อเป็นเช่นนี้อุปปราปรีชาเวทนียกรรมในปัจจุบันภพที่ในวิธีเดียวกันกับอุปปัชชเวทนียกรรมนั้น ก็จะได้มีโอกาสส่งผลปฏิสนธิกาลในภพหน้า ตั้งแต่ภพที่ ๓

เป็นต้นไป เพราะสิทธิในการส่งผลนั้นยังมีอยู่ ด้วยเหตุนี้ จึงได้ใช้คำว่าถ้ามีโอกาส สมดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอัฐสาลินีอรรถกถาว่า

“เอกาย เจตนาย กมฺเม อายฺหิตเ อเกา ปฏิสนฺธิ โหติ”

“เมื่อได้สร้างกรรมด้วยเจตนาอันหนึ่ง คือเจตนาที่มีชวนะ ๓ ครั้งแล้ว ปฏิสนธิครั้งหนึ่งย่อมเกิดขึ้นได้”

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ไปเกิดในอวิจิมหานรก ด้วยอำนาจอุปปัชชเวทนียกรรมอันเกี่ยวข้องกับปัญหานันตริยะ หรือนิยตมิจฉาทิฐิเหล่านี้ เมื่อพ้นจากอวิจิมหานรกแล้ว บุคคลเหล่านี้ต้องไปเกิดในอวิจิมหานรกอีก ด้วยอำนาจอุปปราปรียเวทนียกรรมที่ตั้งอยู่ในวิถิเดียวกันกับอุปปัชชเวทนียกรรมนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดีการกระทำกรรมอย่างหนึ่งๆ นั้นมีเจตนาอยู่ ๓ หรือ ๔ ประเภทด้วยกัน คือ ปุพฺพเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนกระทำอย่างหนึ่ง มุญฺจเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังกระทำอย่างหนึ่ง อปรเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นภายหลังกระทำอย่างหนึ่ง หรืออปราปรเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นภายหลังการกระทำไปแล้วนานๆ อย่างหนึ่ง

ในบรรดาเจตนาทั้ง ๔ ประเภทเหล่านี้ ประเภทหนึ่งๆ มีสิทธิ์ที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ๒ อย่าง คืออุปปัชชเวทนียกรรมและอปราปรียเวทนียกรรม เมื่อรวมแล้วในการทำงานอย่างหนึ่งๆ นั้น มีกรรมที่มีสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ๔ อย่างคือ ในปุพฺพเจตนามี ๒ ในมุญฺจเจตนามี ๒ ในอปรเจตนามี ๒ ในอปราปรเจตนามี ๒ นี่เป็นการนับโดยสามัญ ไม่ได้กล่าวถึงวิถิ

ในกรรมทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ เป็นอุปปัชชเวทนียกรรม ๔ เป็นอปราปรียเวทนียกรรม ๔ สำหรับการส่งผลนั้น ถ้าอุปปัชชเวทนียกรรมที่ในเจตนาประเภทใดประเภทหนึ่งมีโอกาสส่งผลปฏิสนธิแล้ว อุปปัชชเวทนียกรรม ๓ อย่างที่ในเจตนาประเภทใดประเภทอื่นๆ นั้นก็ไม่มีสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิแล้ว เพียงแต่ส่งผลในปวัตติกาลในภพที่ ๒ เท่านั้น และอปราปรียเวทนียกรรม ที่อยู่ในเจตนาประเภทเดียวกันกับอุปปัชชเวทนียกรรม ที่ส่งผลปฏิสนธิไปแล้วนั้นก็เป็นอันหมดสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิกาล เพียงแต่ส่งผลในปวัตติกาลเมื่อมีโอกาส นับตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป

สำหรับอปราปริยเวทนียกรรม ๓ อย่าง ที่อยู่ในเจตนาประเภทอื่นๆ นั้นย่อมมีสิทธิ์ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปจนกว่าผู้้นั้นจะเข้าถึงพระนิพพาน ด้วยเหตุนั้นแหละ เมื่อบุคคลได้กระทำความกรรมอย่างหนึ่งๆ ลงไปแล้ว ถ้าเป็นกรรมฝ่ายชั่ว กรรมนั้นก็สามารถส่งผลให้ผู้้นั้นไปเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น ได้หลายภพหลายชาติ และถ้าเป็นกรรมฝ่ายดี กรรมนั้นก็สามารถส่งผลให้ผู้้นั้นไปเกิดในสุคติภูมิ เป็นมนุษย์ หรือเทวดา ได้หลายภพหลายชาติเช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอำนาจแห่งอปราปริยเวทนียกรรมที่อยู่ในเจตนาประเภทต่างๆ มีบุพพเจตนาเป็นต้นนั่นเอง สมดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอัฐฐสาสนีอรรถกถาว่า

“นানা เจตนา ทิ กมฺเม อายุทิเต นานา โทติ ปฏิสนฺธิ”

“ผู้ที่ได้กระทำความกรรมด้วยเจตนาต่างๆ มีบุพพเจตนาเป็นต้น
การเกิดของผู้้นั้นก็ย่อมเกิดได้หลายครั้ง”

การแสดงดังกล่าวมานี้ เป็นการแสดงไปตามคำวินิจฉัยที่ปรากฏในพระบาลีและอรรถกถาลักษณะสังยุต พระบาลีและอรรถกถาจุตตปาราชิก วิมตฺติโนทนีฎีกาตามเรื่อง ที่แสดงไว้ว่า มีบุรุษผู้หนึ่งซึ่งประกอบอาชีพในการฆ่าโค เมื่อบุรุษผู้นั้นตายจากโลกนี้ไปแล้วก็ได้ไปเกิดในนรกได้รับความทุกข์ทรมานอยู่ตลอดเวลา เมื่อพ้นจากนรกนั้นแล้ว ก็ไปเกิดเป็นอัฐิสังขลิกเปรต คือเปรตที่มีแต่กระดูก อยู่ในภูเขาคิชฌกูฏ เรื่องนี้มีการวินิจฉัยว่าการที่บุรุษผู้นั้นไปเกิดในนรกก็ด้วยอำนาจแห่งอุปปัชชเวทนียกรรมที่อยู่ในมูญจเจตนา ส่วนที่ไปเกิดเป็นเปรตนั้นด้วยอำนาจแห่งอปราปริยเวทนียกรรมที่อยู่ในบุพพเจตนา หรืออปรเจตนา ดังมีบาลีแสดงไว้ในวิมตฺติโนทนีฎีกาว่า

“เตน โคฆาตก กมฺมกฺขณํ บุพฺพเจตนา อปรเจตนา
สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาติ เอกสฺมีปิ ปาณาติปาเต พหุ เจตนา โทหนฺติ,
นานาปาณาติปาเตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ ตตฺถ เอกาย
เจตนา ย นรเก ปจิตฺวา ตทณฺณเจตนาสุ เอกาย อปรา-
ปริยเจตนา ย อิมสฺมี เปตตฺตภาเว นิพฺพตฺโตติ ทสฺเสติ”

“โดยเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่มาโค้นนั้นย่อมมีเจตนาเกิดขึ้น ๓ อย่างคือบุพพเจตนา อปรเจตนา มุญจเจตนา แม้ในการฆ่าสัตว์เพียงครั้งเดียวก็มีเจตนาหลายประเภทเกิดอยู่ สำหรับการฆ่าสัตว์หลายครั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงและในบรรดาเจตนา ๓ อย่างนั้น บุรุษที่ฆ่าโคต้องไปรับผลในนรก ก็ด้วยอาศัยอุปปัชชเวทนียกรรมที่อยู่ในมุญจเจตนา แล้วไปเกิดเป็นเปรต ก็ด้วยอาศัยอปราปรียเวทนียกรรมในเจตนาอื่นๆ ที่นอกจากมุญจเจตนา”

เวลาที่อปราปรียเวทนียกรรมหมดอำนาจลง

โดยมากมักเข้าใจกันว่า อปราปรียเวทนียกรรมนี้ไม่ว่าประเภทใดย่อมสามารถส่งผลซ้ำกันได้หลายๆ ครั้ง ที่เข้าใจเช่นนี้ก็โดยอาศัยที่กล่าวว่า อปราปรียเวทนียกรรมย่อมส่งผลในปวัตติกาลตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงภพที่เข้าสู่พระนิพพานซึ่งความจริงนั้นหาได้เป็นเช่นนี้ไม่ เพราะอปราปรียเวทนียกรรมอันใดส่งผลในปวัตติกาลแล้ว อปราปรียเวทนียกรรมอันนั้นก็เป็อันหมดอำนาจ ไม่มีการติดตามส่งผลได้อีกแม้ผู้นั้นจะยังไม่เข้าสู่พระนิพพาน ส่วนอปราปรียเวทนียกรรมอันใดที่ยังไม่มีโอกาสส่งผลในปวัตติกาล อปราปรียเวทนียกรรมอันนั้นก็ยังมีโอกาสติดตามส่งผลไปได้ตลอดจนผู้นั้นเข้าถึงพระนิพพาน

ในนิบาตชาดกได้แสดงเรื่องไว้หลายเรื่องเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ว่า ผู้ที่ฆ่าสัตว์ตายตัวหนึ่ง เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วก็ไปเกิดในนรก และเมื่อพ้นกรรมจากนรกไปเกิดในภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว ก็ถูกฆ่าตายเรื่อยๆ ไปทุกๆ ชาติ เท่ากับจำนวนชนกของสัตว์ที่ตนฆ่านั้น ด้วยอำนาจแห่งอปราปรียเวทนียกรรมในวิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับบุพพเจตนา และอปรเจตนา เมื่อภพสุดท้ายที่จะหมดสิ้นจากกรรมอันนี้ ผู้นั้นได้มาเกิดเป็นมนุษย์และระลึกชาติได้ ฉะนั้น เมื่อตอนที่ถูกฆ่าในครั้งสุดท้ายนั้น ผู้นั้นจึงมีความยินดีที่จะรับกรรมอันนั้นโดยกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ถูกเขาฆ่าตายมาหลายภพหลายชาติจนนับไม่ถ้วนมาครั้งนี้ข้าพเจ้าพ้นจากกรรมอันนั้นแล้วซึ่งข้าพเจ้าจะไม่ต้องถูกฆ่าอีกต่อไป นี่แสดงให้เห็นว่าอำนาจแห่งอปราปรียเวทนียกรรมนั้นได้หมดสิ้นลงแล้ว จึงหยุดติดตามการส่งผลแม้ผู้นั้นจะยังไม่เข้าถึงพระ

นิพพานก็ตาม แต่ถ้าอำนาจของกรรมนั้นยังไม่หมด ก็ยังต้องคอยติดตามส่งผลอยู่เรื่อยๆ ไป ได้โอกาสเวลาใดก็ให้ผลเวลานั้น ฉะนั้น ในเนมิราชชาดกอรธกถาจึงแสดงไว้ว่า

“อปราปรเวทนียํ ปน วิปากํ อทตฺวา น นสฺสติ”

“อปราปรเวทนียกรรมย่อมไม่สูญหายไป ถ้ายังไม่ได้ส่งผล” (นี่เป็นการแสดงโดยตรง) การแสดงตามบาลีข้อนี้ทำให้รู้ได้ว่า เมื่อส่งผลแล้วก็ย่อมสูญหายไป (นี่เป็นการแสดงโดยอ้อม)

๔. อโหสิกรรม

อโหสิกรรม ที่ชื่อว่าอโหสิกรรมนี้ โดยกล่าวตามนัยแห่งพระบาลีปฏิสัมภิทามรรค ที่แสดงไว้ว่า

“อโหสิกมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก, อโหสิกมฺมํ นตฺถิ
กมฺมวิปาโก, อโหสิกมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก”

“สำหรับกรรมนั้นสำเร็จแล้ว แต่ผลของกรรมนั้นหาใช่เกิด
แล้วไม่ กรรมนั้นสำเร็จแล้ว แต่ผลของกรรมนั้นไม่ใช่ว่ากำลังเกิด
กรรมนั้นสำเร็จแล้ว แต่ผลของกรรมนั้นไม่เกิด”

ดังแสดงจนัตถะว่า “อโหสิ จ ตํ กมฺมญฺจาติ อโหสิกมฺมํ” “กรรมที่ชื่อว่าอโหสิ
ใช่ เป็นกรรมก็ใช่ ฉะนั้น กรรมนั้น จึงชื่อว่าอโหสิกรรม” แปลอีกนัยหนึ่งว่า “กรรมอันใด
ทำสำเร็จไปแล้วก็ใช่ เป็นกรรมก็ใช่ ฉะนั้น กรรมนั้น จึงชื่อว่าอโหสิกรรม”

อธิบายว่า อโหสิกรรมนี้ไม่มีองค์ธรรมโดยเฉพาะ คือเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๑
ที่ชื่อว่าทิฏฐธัมมเวทนียกรรม เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ ที่ชื่อว่าอุปปชชเวทนียกรรม
และเจตนาที่อยู่ในขณะตรงกลาง ๕ ดวงที่ชื่อว่าอปราปรเวทนียกรรมเหล่านี้แหละ
เมื่อล่วงเวลาของตนๆ ที่กำหนดไว้โดยที่ยังไม่ได้ส่งผลแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นอโหสิกรรมไป
ดังที่แสดงไว้ในญาณวิภังค์แห่งสัมโมหวิโนทนีอรธกถาว่า

“ทัญญฐมมเวทนียาทีสุ ปน พหุสุปี อายุยิตเตสุ เอกัง
ทัญญฐมมเวทนียัง วิปากัง เทติ, เสสานิ อวิปากานิ, เอกัง
อุปปชชเวทนียัง ปฏิสนธิ อากทตติ เสสานิ อวิปากานิ, เอเกน
อนนตริเยน นิรเย อุปฺปจฺจติ, เสสานิ อวิปากานิ ฯ อญฺจสุ
สมาปตฺติสุ เอกาย พุทฺทมโลเก นิพฺพตฺตติ, เสสา อวิปากา,
อิทํ สนฺธาย ‘นาโหลสิ กมฺมวิปาโก’ติ วุตฺตํ”

“ในบรรดากรรมที่ได้สร้างสมไว้หลายอย่างมีทัญญฐัมมเวท
นียกรรมเป็นต้นนั้น ทัญญฐัมมเวทนียกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งย่อม
ส่งผล ทัญญฐัมมเวทนียกรรมที่เหลือนอกนั้นก็ไม่ได้ส่งผล จึงเป็น
อโหสิกรรมไป ฯ อุปฺปชชเวทนียกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งนำ
ปฏิสนธิให้เกิดขึ้นแล้ว อุปฺปชชเวทนียกรรมที่เหลือนอกนั้นก็ไม่ได้
ส่งผลจึงเป็นอโหสิกรรมไป ฯ โดยอาศัยอนันตริยกรรมอย่าง
ใดอย่างหนึ่งส่งผลให้เกิดในนिरยภูมิ แล้วอนันตริยกรรมที่เหลือ
นอกนั้นก็ไม่ได้ส่งผล จึงเป็นอโหสิกรรมไป โดยอาศัยมานสมาบัติ
อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาสมาบัติ ๘ ส่งผลให้เกิดในพรหมโลก
แล้ว มานสมาบัติที่เหลือนอกนั้นก็ เป็นอโหสิกรรมไป ฯ พระ
สาริบุตรมุ่งหมายเอากรรมชนิดนี้แล้วจึงกล่าวว่า “นาโหลสิ กมฺม
วิปาโก” (ผลของกรรมนั้นหาใช่เกิดแล้วไม่)

อธิบายว่า ผู้ใดผู้หนึ่งในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ได้สร้างสมกรรมต่างๆ ที่สามารถส่ง
ผลให้ในปัจจุบันภพได้ ในบรรดากรรมเหล่านั้นถ้ากรรมอย่างใดอย่างหนึ่งส่งผลให้ปรากฏ
แล้วทัญญฐัมมเวทนียกรรมที่เหลือก็ไม่มีโอกาสส่งผล จึงเป็นอโหสิกรรมไปอย่างหนึ่ง

อุปฺปชชเวทนียกรรมต่างๆ ที่ได้สร้างสมไว้นั้น ถ้ากรรมอย่างใดอย่างหนึ่งส่งผล
ปฏิสนธิในภพที่ ๒ แล้ว อุปฺปชชเวทนียกรรมที่เหลือก็ไม่มีโอกาสส่งผลในปวัตติกาลในภพที่
๒ แล้ว จึงเป็นอโหสิกรรมไปอย่างหนึ่ง

ผู้ที่ได้กระทำอนันตริยกรรมทั้ง ๕ ไว้ เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้ว สังฆเภทกรรมซึ่งเป็นกรรมที่หนักที่สุด ย่อมส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ ส่วนอนันตริยกรรมที่เหลือนั้นก็เป็นอโหสิกรรมไปอย่างหนึ่ง

ผู้ที่ได้ฉานสมาบัติทั้ง ๘ คือ รูปฉาน อรูปฉาน ทั้งหมด ผู้นั้นเมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้ว ฉานอันใดอันหนึ่งแล้วแต่นั้นก็ตัดค้นหาของฉานลาภบุคคลนั้นส่งผลปฏิสนธิในพรหมโลกแล้ว ฉานที่เหลือออกนั้นก็เป็นอโหสิกรรมไปอย่างหนึ่ง

เจตนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลกรรม ที่ไม่มีโอกาสส่งผลเป็นอโหสิกรรมไปก็มีอีกมากมาย ที่เป็นไปทำนองเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้

นอกจากนี้ยังมีกุศล อกุศลเจตนาสามัญ คือไม่ถึงกรรมบถ ได้แก่ กุศลหรืออกุศลที่ผู้กระทำไม่ได้ตั้งใจทำโดยเฉพาะ เพียงแต่กระทำไปโดยเฉินๆ เช่น เห็นคนอื่นเขาทำก็ทำตามเขาไปบ้าง หรือถูกคนอื่นชักชวนก็กระทำไปโดยไม่มี ความตั้งใจ เหล่านี้ก็มีอยู่มากในคนหนึ่งๆ กุศล อกุศลเจตนาเหล่านี้ แม้กล่าวได้ว่ามีอำนาจส่งผลในปวัตติกาลได้บ้างก็จริง แต่อำนาจเหล่านี้ก็หาได้สืบต่ออยู่ในขันธสันดานเป็นล่ำเป็นสันไม่ ฉะนั้น จึงเป็นอโหสิกรรมไปเป็นส่วนมาก

อนึ่ง คำบาลีที่ว่า “เสธานี อวิปากานิ” ซึ่งแปลว่า “อุปปัชชเวทนียกรรมที่เหลือ อนันตริยกรรมที่เหลือ ฉานสมาบัติที่เหลือ ไม่มีโอกาสส่งผลจึงเป็นอโหสิกรรมไปนั้น” ข้อความนี้มุ่งหมายถึงการส่งผลในปฏิสนธิกาลเท่านั้น สำหรับการส่งผลในปวัตติกาลและการช่วยเหลือสนับสนุนแก่กรรมอื่นๆ ที่มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลนั้นไม่ขัดข้อง ดังเช่นผู้ที่ได้กระทำทาน ศีล ภาวนาไว้ เมื่อผู้นั้นตายจากภพนี้ ถ้าอุปปัชชเวทนียกรรมที่เกี่ยวข้องกับภาวนากุศลได้มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลแล้ว อุปปัชชเวทนียกรรมที่เกี่ยวข้องกับทาน ศีล ก็ไม่มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาล เป็นแต่เพียงช่วยอุปถัมภ์แก่ภาวนากุศลที่ได้ส่งผลในปฏิสนธิกาลนั้นให้มีกำลังมากขึ้น และถ้าไม่มีโอกาสอุปถัมภ์แก่ภาวนากุศลนั้นก็ย่อมมีโอกาสส่งผลในปวัตติกาลได้

ในกรรมอื่นๆ คือ ปาณา อทินนา กาเม เป็นต้นกัฏฐิ อนันตริยกรรมทั้ง ๕ กัฏฐิ ก็เป็นไปเช่นเดียวกัน สำหรับฉานสมาบัติเหล่านั้น ถ้าฉานใดฉานหนึ่งส่งผลในปฏิสนธิกาลแล้ว ฉานที่เหลือออกนั้นก็เป็นอโหสิกรรมไป เรื่องนี้ท่านฎีกาจารย์ทั้งหลายได้แสดงไว้ว่า

“อิติเรสํ ปวตฺติวิปากทายิตา อนุญญาตา วีย ทิสฺสติ”

(อังคุตตรฎีกาและอุปปิณณาสกฏีกา)

“บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบถึงการส่งผลในปวัตติกาลของกรรมที่เหลือนอกนั้นว่า คล้ายกับพระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้อนุญาตให้เป็นไปเช่นนั้นด้วย”

“อิตรานิ ปน ตสฺส อนุพลทายิกานิ โหนติ” น ปฏิสนธิทายิกานิ (มูลปัณณาสกฏีกา)

“อุปปัชชเวทนียกรรมที่เหลือเหล่านั้น ย่อมสนับสนุนแก่อุปปัชชเวทนียกรรมที่มีโอกาสส่งผลนั้น”

“เอกสฺส ปน อยฺมณปิ อุปตถมฺภกานิ โหนติ” (มูลฎีกา)

“แม้กรรมที่เหลือเหล่านั้น (เวณฺณานสมาบัติ) ไม่มีโอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาลก็จริง แต่ย่อมมีโอกาสอุปถัมภ์แก่นันทริยกรรมอื่นๆ และกุศลอุปปัชชเวทนียกรรมอื่นๆ ที่มีกำลังมากกว่าตน”

การทำกุศลของบุคคลจำพวกไหน ที่เป็นอโหสิกรรมเป็นส่วนมากและวิธีแก้

บุคคลที่กระทำกุศลโดยไม่ได้มีความตั้งใจจะกระทำโดยเฉพาะ หากแต่ว่ากระทำไปโดยบังเอิญ หรือเห็นคนอื่นเขาทำก็ทำตามเขาไปบ้างเป็นต้นเหล่านี้ ฉะนั้นอกุศลชนิดนี้จึงไม่มีกำลังพอที่จะสืบต่ออยู่ในขันธสันดานเป็นล่ำเป็นสันได้ และในที่สุดท้ายถ้าไม่มีโอกาสที่จะส่งผลในปวัตติกาลได้แล้ว จึงเป็นอโหสิกรรมไปนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะสนใจ แต่บุคคลที่กระทำกุศลโดยไม่ได้มีความตั้งใจโดยเฉพาะ เพียงแต่กระทำไปโดยเฉินๆ แล้ว การกระทำกุศลชนิดนี้ก็ไม่มีกำลังเช่นเดียวกันกับการกระทำกุศลสามัญดังกล่าวแล้ว ดังนั้น เมื่อไม่มีโอกาสที่จะส่งผลในปวัตติกาลก็กลายเป็นอโหสิกรรมไป นั้นนับว่าเป็นสิ่งที่น่าเสียดายและน่าพิจารณาเหตุผลว่าเป็นเพราะเหตุใด ข้อนี้เมื่อพิจารณาแล้วก็จะทราบได้ว่า การที่เป็นไปเช่นนี้ก็อยู่ที่บุคคลผู้กระทำ ด้วยเหตุว่า บุคคลนั้นมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อนแอ มีแต่ตัณหา

มานะ ทิฐิ ออกหน้าออกตา อันเนื่องมาจากโมหะเป็นเหตุ ฉะนั้น กุศลอันนั้นจึงเป็นสามัญ
กุศลที่จะเข้าถึงความเป็นอโหสิกรรม

อธิบายว่า ผู้ที่มีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อนแอ นั่นคือ ผู้ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของ
พระพุทธศาสนา และชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ จึงไม่มี
ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และไม่เชื่อในเรื่องการเกิด การตาย บาป บุญ เป็นต้น เมื่อ
ขาดความเชื่อ ความเลื่อมใสเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นก็ไม่มีความยินดีที่จะอดทนต่อทุกข์กับความลำบาก
ที่เกี่ยวกับการงานในพระพุทธศาสนา เมื่อขาดความอดทนและความพากเพียรแล้ว ผู้นั้น
ย่อมตั้งอยู่ในความประมาท เมื่อมีความประมาทแล้วจิตใจของผู้นั้นก็ไม่ตั้งมั่นในการงาน
ที่เกี่ยวกับทาน ศีล ภาวนา มีแต่ความหลงเข้าครอบงำ ฉะนั้น ตัณหา มานะ ทิฐิ จึงมี
โอกาสออกหน้าออกตา ทำให้ผู้นั้นขาดความตั้งใจและขาดความควระต่อการทำกุศล
ของตน

แม้ในขณะที่กำลังทำอยู่ก็มิได้มีความตั้งใจโดยแท้จริง เพียงแต่กระทำเพื่อให้เสีย
ประเพณี หรือเพื่อการสมาคม หรือมีเหตุจำเป็นที่จะต้องทำเท่านั้น ดังนั้น การทำกุศล
ของบุคคลประเภทนี้จึงเข้าถึงความเป็นอโหสิกรรม จึงไม่เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์อย่างใด
นี่แหละที่ได้ชื่อว่าผู้นั้นมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อนแอ มีแต่ตัณหา มานะ ทิฐิ ออกหน้าออกตา
เนื่องมาจากโมหะเป็นเหตุ และถ้าจะแก้ไขไม่ให้กุศลของตนกลายเป็นอโหสิกรรมแล้ว ก็ต้อง
แก้ที่ปัญญินทรีย์ให้มีความกล้าขึ้น คือต้องหมั่นพยายามศึกษาอบรมให้เกิดความรู้ความ
เข้าใจในเรื่องของพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงเรื่องความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายให้ดีพอ

เมื่อได้แก้ไขทำให้ปัญญินทรีย์กล้าได้เรียบร้อยแล้ว อินทรีย์ที่เหลือ ๔ มีศรัทธา
เป็นต้นนั้น ก็กล้าทำตามไปด้วยโดยลำดับ เมื่อมีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าดีแล้ว โมหะก็ไม่สามารถ
ปกปิดให้เกิดความหลงมัวเมาต่อไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ตัณหา มานะ ทิฐิ ที่เป็น
ตัวสำคัญก็ไม่มีโอกาสที่จะออกหน้าได้เลย และเมื่อไม่มีตัณหา มานะ ทิฐิ ออกหน้าในการ
ทำกุศลแล้ว กุศลต่างๆ ที่ตนกระทำนั้นก็พ้นจากการที่จะกลายเป็นอโหสิกรรมเสียได้

วิธีแก้ไขอกุศลกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลคือให้เป็นอโหสิกรรม

ผู้ที่มีความเชื่อในกรรมและผลของกรรมเหล่านี้ กล่าวได้ว่าบุคคลเหล่านี้ไม่กล้าทำ
บาปก็จริง แต่ในบางครั้งก็กระทำลงไป มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ด้วยอาศัยกิเลส

ต่างๆ มิโลละ โทละ โมะละ เป็นต้น และเมื่อได้กระทำลงไปแล้ว ก็รู้สึกกลัวในการที่จะต้องได้รับผลแห่งการกระทำกุศลของตนนั้น ทำให้เกิดความเสียใจ กลุ้มใจยิ่งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ยิ่งทำให้กุศลเพิ่มขึ้น และมีกำลังมากขึ้นอีก สามารถส่งผลได้แน่นอนทั้งในภพนี้และภพหน้า ตลอดจนภพต่อไปอีกด้วย การกระทำกุศลกรรมของบุคคลชนิดนี้ไม่มีโอกาสที่จะกลายเป็นอโหสิกรรมไปได้

วิธีแก้ไขกุศลกรรมที่ตนได้กระทำไปแล้ว ให้กลายเป็นอโหสิกรรมไปได้นั้นคือหลังจากที่ตนได้กระทำกุศลกรรมไปแล้ว และมีความรู้สึกผิดชอบเกิดขึ้น ต้องทำการอธิษฐานใจตนว่า เราจะไม่ทำทุจริตหรือทุจริตเช่นนี้อีกต่อไป แล้วไม่ต้องหวนกลับไปคิดถึงเรื่องนั้นอีก และพยายามสร้างกุศลอาจิณณกรรมให้เกิดขึ้นอยู่เสมอ คือมีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม หรืออ่านหนังสือธรรมะเสมอๆ หรือสวดมนต์ไหว้พระ ใส่บาตร แผ่ส่วนบุญ แผ่เมตตาเสมอๆ หรือรักษาศีล ๕ ศีล ๘ บวชเป็นชี เป็นเณร เป็นพระหรือมีการเจริญสมณกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานอยู่เสมอ ถ้าปฏิบัติดังกล่าวมาแล้วนี้จนตลอดชีวิตแล้วกุศลทิฐิวัมมเวทนิยกรรม และอุปปัชชเวทนิยกรรม ที่นอกจากครุกรรมย่อมไม่มีโอกาสส่งผล กลายเป็นอโหสิกรรมไปได้ สำหรับอกุศลอปราปรียเวทนิยกรรมนั้น แม้จะไม่กลายเป็นอโหสิกรรมไปได้ก็จริง แต่ก็ทำให้การส่งผลของอกุศลกรรมชนิดนี้เบาบางลงไปได้ด้วยอำนาจแห่งกุศลอาจิณณกรรมนั่นเอง

อกุศลอปราปรียเวทนิยกรรมที่จะเป็นอโหสิกรรมไปได้นั้น ก็ต้องเกี่ยวกับบุคคลผู้เป็นเจ้าของการกระทำนั้น ต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างทุกๆ ชาตินับตั้งแต่ชาติที่ ๑ เป็นต้นไป กล่าวคือผู้นั้นต้องมี **ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา** การเป็นผู้ได้เคยสร้างสมกุศลไว้แต่ปางก่อนอย่างหนึ่ง **ปฏฺฐูปเทสวาส** การได้อยู่ในถิ่นฐานที่ประกอบด้วยศีลธรรมอย่างหนึ่ง **สปปริสุปนิสฺสย** การได้คบหาสมาคมกับพวกสัปปุรุษอย่างหนึ่ง **สทฺธมฺมสฺวน** การได้ฟังพระสัทธรรมอย่างหนึ่ง **อตุตฺสฺมาปณิธิ** การตั้งตนไว้ในทางที่ถูกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นไปดังกล่าวนี้นี้แล้ว ก็สามารถทำให้อกุศลอปราปรียเวทนิยกรรมกลายเป็นอโหสิกรรมไปได้

ในการที่จะทำตนให้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างทุกๆ ชาตินี้ได้นั้นมีความสำคัญอยู่ที่การกระทำในภพนี้ กล่าวคือจะต้องประพฤติดนให้เป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรม มีการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา อยู่เสมอ แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่าขอให้การบำเพ็ญกุศล

ของข้าพเจ้านี้จะเป็นอุปนิสัยปัจจัยไปทุกๆชาติด้วยประการหนึ่ง มีความพอใจอยู่ในสถานที่ที่ประกอบด้วยศีลธรรม และตั้งความปรารถนาว่าขอให้ได้เกิดอยู่ในสถานที่ที่ประกอบด้วยศีลธรรมทุกๆชาติไปประการหนึ่ง ในการสมาคมต้องไม่เกลือกกลั้วกับคนพาล พยายามคบหาสมาคมกับผู้มีความรู้และมีศีลธรรม และตั้งความปรารถนาว่าขอให้ได้พบกับพวกสัปปุรุษทุกๆชาติไปประการหนึ่ง ต้องสนใจฟังและศึกษาในธรรมะที่มีประโยชน์ และถูกต้อง กับทั้งตั้งความปรารถนาว่าด้วยอำนาจแห่งการฟังการศึกษาธรรมะของข้าพเจ้านี้ ขอจงเป็นพลปัจจัยให้ข้าพเจ้าได้โอกาสฟัง และเรียนธรรมะที่ถูกต้องทุกๆชาติไปประการหนึ่ง

มีการรักษากาย วาจา ใจ ของตนให้เป็นไปในทางสุจริตอยู่เสมอ และตั้งความปรารถนาว่า ด้วยอำนาจแห่งการที่ข้าพเจ้าได้ประพฤติกาย วาจา ใจ ในทางสุจริตนี้ขอจงเป็นอุปนิสัยปัจจัยให้ข้าพเจ้าได้มีจิตใจตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม และได้ประพฤติอยู่แต่ในทางสุจริตทุกๆชาติไปประการหนึ่ง

การปฏิบัติที่ทำให้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างดังกล่าวมานี้ เมื่อผู้ใดประพฤติเป็นไปได้ครบถ้วนโดยอาศัยศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อย่างแก่กล้าแล้ว ก็อาจสามารถทำให้ผู้นั้นได้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่าง ในภพต่อๆไปได้ทุกๆชาติ จนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน และเมื่อเป็นเช่นนั้นโอกาสอุปปราปรีชเวทนียกรรมนั้นก็ไม่มีความจำเป็นที่จะส่งผลได้ กลายเป็นอโหสิกรรมไป แต่แนวทางที่กล่าวมานี้ไม่ใช่จะเป็นไปได้โดยแน่นอนและบุคคลที่จะประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ดังกล่าวนั้นก็ทำได้ยาก นอกจากจะเป็นบุคคลที่มีบารมีแก่กล้าเท่านั้นจึงจะกระทำให้สำเร็จลงไปได้

สรุปความว่า กรรม ๔ อย่างที่ว่าโดยเวลาแห่งการให้ผล มีทิวฐธัมมเวทนียกรรม เป็นต้นนั้น ย่อมปรากฏอยู่ในวิถิตีเดียวกัน คือเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๑ ชื่อว่าทิวฐธัมมเวทนียกรรม เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๓ ชื่อว่าอุปปราปรีชเวทนียกรรม เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ชื่อว่าอุปปราปรีชเวทนียกรรม สำหรับอโหสิกรรมนั้นได้แก่เจตนาที่อยู่ในขณะทั้ง ๓ ดวง ที่ล่วงเลยกำหนดเวลาแห่งกาลให้ผลของตนๆไปแล้วนั่นเอง

เหตุผลที่กรรมทั้ง ๓ ให้ผลต่างเวลากัน

ท่านอาจารย์แลต็มหาเถระได้แสดงไว้ในปรมัตถทีปนิมิตาฎีกาว่า ในจำนวนชวณะทั้ง ๗ ดวงนั้น ชวณะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๓ เรียกว่าชวณะขึ้น ชวณะดวงที่ ๔ ถึงดวงที่ ๗ เรียกว่าชวณะลง ส่วนชวณะดวงที่ ๔ นั้น เรียกว่าสัขาปัตตชวณะ คือเป็นชวณะสุดยอด เมื่อกาลมาถึงกำลังของชวณะทั้ง ๗ เหล่านี้แล้ว ชวณะดวงที่ ๑ มีกำลังอ่อนเพราะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ยังไม่ได้รับการอุปการะจากอาเสวนปัจจัย ชวณะดวงที่ ๗ แม้ได้รับการอุปการะจากอาเสวนปัจจัยก็จริง แต่กำลังนั้นอ่อนลงแล้วเพราะอยู่ในลำดับสุดท้ายแห่งขอบเขตของกำลัง และอาเสวนปัจจัยอันได้แก่ชวณะดวงที่ ๖ นั้น ก็มีกำลังอ่อนลงแล้วเช่นกัน ส่วนชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ นั้นมีกำลังมาก เพราะได้รับการอุปการะจากอาเสวนปัจจัย ทั้งไม่ใช่เกิดอยู่ในอันดับแรก และอันดับสุดท้าย ด้วยเหตุนี้ การส่งผลของกรรมทั้ง ๓ จึงไม่เหมือนกัน อุปมาเหมือนต้นไม้ประเภทต่างๆ ต้นไม้บางอย่างมีอายุอยู่ได้ไม่นาน พอปลูกลงแล้วภายในปีเดียวนั้นเองก็มีดอกมีผล เมื่อมีดอกมีผลแล้วก็ตาย เช่น ต้นกล้วย ข้าวโพด ถั่ว เป็นต้น เพราะต้นไม้จำพวกนี้ไม่มีแก่นสาร ฉะนั้นจึงไม่มีกำลังพอที่จะตั้งอยู่ได้นานๆ ต้นไม้บางอย่างก็มีอายุอยู่ได้นานกว่า ๑ ปี แต่ไม่เกิน ๕ ปี เมื่อปลูกลงแล้วในปีแรกนั้นยังไม่มีดอกมีผล ต่อเมื่อเข้าปีที่ ๒ จึงจะมีดอกมีผลแล้วก็อยู่ได้ไม่นาน เช่น ต้นมะละกอ สับปะรด เป็นต้น เพราะต้นไม้จำพวกนี้แม้ว่าจะมีอายุได้นานกว่าพวกแรกก็ตาม แต่ก็ยังเป็นต้นไม้ชนิดที่จัดว่าไม่มีแก่นสารเหมือนกัน ต้นไม้บางอย่างก็มีอายุยืนนานมาก เมื่อปลูกลงแล้วนานปีกว่าจะมีดอกมีผล และเมื่อถึงคราวมีดอกมีผลแล้วก็มิได้เรื่อยๆ เมื่อดินฟ้าอากาศเป็นไปตามปกติ เช่น ต้นมะขาม มะม่วง เป็นต้น เพราะต้นไม้จำพวกนี้เป็นต้นไม้ที่มีแก่นสาร ฉะนั้นการเจริญเติบโตก็ค่อยๆ เจริญเป็นไปโดยลำดับ การมีดอกมีผลก็ช้า ต้อง ๕ - ๖ ปีไปแล้วจึงจะมีได้ แต่เมื่อมีดอกมีผลแล้วก็ยังคงตั้งอยู่ได้เรื่อยๆ ไป และถ้าดินฟ้าอากาศสมบูรณ์ ดอกผลนั้นก็ออกได้เรื่อยๆ ทุกๆ ปี ข้อนี้ฉันใด เจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๑ ก็เปรียบเหมือนกับต้นไม้จำพวกที่ ๑ มีกำลังอ่อนไม่สามารถจะส่งผลในปฏิสนธิกาลคือสร้างภพชาติขึ้นใหม่ได้ ได้แต่ส่งผลในปวัตติกาล คือในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ฉะนั้น เจตนาจึงเรียกว่า ภูฏฐัมมเวทนียกรรม

เจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๗ เปรียบเหมือนกับต้นไม้จำพวกที่ ๒ แม้มีกำลังมากกว่าเจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๑ ก็จริง แต่ก็ยังไม่มีความเต็มที่ ฉะนั้น จึงสามารถส่งผล

ในปฏิสนธิกาล คือสร้างภพชาติขึ้นใหม่ได้และส่งผลในปวัตติกาล คือให้มีอวัยวะต่างๆ และการเห็น การได้ยินเกิดขึ้นได้เฉพาะในภพที่ ๒ เท่านั้นในเมื่อมีโอกาส ถ้าไม่มีโอกาสส่งผลได้ในภพที่ ๒ ก็เป็นอันว่าหมดอำนาจในการส่งผลกลายเป็นอโหสิกรรมไป ฉะนั้น เจตนาจำพวกนี้จึงเรียกว่าอุปปัชชเวทนียกรรม ฉะนั้น ท่านพระธัมมपालเถระจึงแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า

“ทุพฺพลาปิ อนุติมชฺวณเจตนา สนนฺนิฏฺฐานกิกฺขจาวิสเส-
ยุตฺตตาย ผลวิปฺจุจเน สตฺตฺติวิเสสยุตฺตา โหติติ อุปปชฺช-
เวทนียา อนุตฺตริกา จ สา โหติ”

“เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ แม้มีกำลังอ่อนก็จริง แต่ประกอบด้วยอำนาจพิเศษในการส่งผล เพราะเป็นเจตนาที่ประกอบด้วยกิจพิเศษที่ทำให้การงานสำเร็จลง ฉะนั้นเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ จึงเป็นอุปปัชชเวทนียกรรมด้วย และเป็นอนันตริยกรรมด้วย”

ส่วนเจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ นั้น เปรียบเหมือนกับต้นไม้จำพวกที่ ๓ มีกำลังมากกว่าเจตนาทั้ง ๒ จำพวกข้างต้นนั้น ฉะนั้น จึงสามารถส่งผลได้ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปต่อเมื่ออรหัตมรรคเกิดขึ้นแล้ว จึงจะสามารถตัดการให้ผลในปฏิสนธิกาลได้ สำหรับการให้ผลในปวัตติกาลนั้น แม้ว่าผู้้นั้นจะเป็นพระอรหันต์แล้วก็ตาม กรรมนี้ก็ยังคงส่งผลได้อยู่ต่อเมื่อเข้าสู่ปริณิพพานแล้ว การส่งผลของกรรมจำพวกนี้จึงเป็นอันสุดสิ้นลง ฉะนั้นกรรมจำพวกนี้จึงได้ชื่อว่าอุปปชชเวทนียกรรม

มหัคคตกุศลกรรมจัดเข้าในกรรมชนิดไหน และต่างกับกัมมาวจรกรรมอย่างไร ?

ผู้ที่ได้ฌาน ถ้าฌานนั้นไม่เสื่อม เมื่อตายจากภพนี้ย่อมไปบังเกิดในพรหมโลกตามฐานะแห่งฌานที่ตนได้ในภพที่ ๒ โดยแน่นอน ไม่มีการรอคอยไปส่งผลในภพที่ ๓ เป็นต้นเลย เหมือนกับเจตนาที่อยู่ในกามชวณะดวงที่ ๗ ฉะนั้นมหัคคตกุศลกรรมนี้จึงจัดเข้าอยู่ในอุปปัชชเวทนียกรรม สำหรับกุศลอธิกขณานั้นจัดเข้าในทิฏฐธัมมเวทนียกรรม เพราะการ

แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เป็นต้นได้นั้น ก็เนื่องมาจากอภิญญาเป็นเหตุ แต่ก็จัดให้เป็นไปโดยอ้อม เพราะวิบากและกัมมชรูปที่เกิดจากกุศลอภิญญาโดยเฉพาะไม่มี ส่วนมหัคคตกุศลกรรมที่เหลือไม่จัดเข้าในทิวฐธัมมเวทนิยกรรม สำหรับกริยาอภิญญานั้น แม้ทำให้ผลปรากฏได้ แต่ก็ไม่ได้จัดว่าเป็นทิวฐธัมมเวทนิยกรรม เป็นแต่เพียงทิวฐธัมมเวทนิยกริยาเท่านั้น นี่แสดงให้เห็นว่ากริยาชวณะที่ส่งผลได้ก็มีอยู่ คือกริยาอภิญญานั้นเอง

มหัคคตกุศลกรรมต่างกับกามาวจรกรรม คือมหัคคตกุศลกรรมย่อมส่งผลได้แต่เฉพาะในภพที่ ๒ เท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสส่งผลในภพที่ ๒ ได้ก็ต้องเป็นอโหสิกรรมไปเหมือนกับข้าวสุกที่เก็บไว้นานวันไม่ได้ ถ้าไม่ได้กินข้าวสุกนั้นก็บูดเสียไป ส่วนกามาวจรกรรมนั้น ยกเว้นเจตนาที่อยู่ในชวณะดวงที่ ๑ และดวงที่ ๗ แล้วนอกนั้นย่อมส่งผลได้เรื่อยๆ ถ้ามีโอกาส ไม่มีการเป็นอโหสิกรรมจนกว่าผู้นั้นจะเข้าถึงพระนิพพานเปรียบเหมือนกับข้าวเปลือกที่เก็บไว้นานๆ ได้ไม่เสีย

ส่วนโลกุตระกุศลกรรมนั้น มีสภาพเป็นทิวฐธัมมเวทนิยกรรมเสมอ เพราะเมื่อเวลาที่มรรคจิตเกิดขึ้นและดับลงแล้ว ผลจิตก็เกิดขึ้นติดต่อกันทันที แต่ทิวฐธัมมเวทนิยกรรมที่แสดงในปากกาลจตุกกะนี้ ไม่ได้มุ่งหมายเอาโลกุตระกุศลกรรมเพราะกรรมที่แสดงในกัมมจตุกกะนี้ เป็นกรรมจำพวกที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล คือให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา เป็นต้น

เหตุผลในการที่อโหสิกรรมจัดเข้าในปากกาลจตุกกะได้

ในจำนวนกรรม ๔ อย่างที่ว่าโดยอำนาจแห่งเวลาที่ให้ผลนั้น สำหรับทิวฐธัมมเวทนิยกรรม อุปปัชชเวทนิยกรรม และอปปราปรียเวทนิยกรรม ทั้ง ๓ อย่างนี้มีการกำหนดเวลาส่งผลของตนโดยเฉพาะอยู่แล้ว ส่วนอโหสิกรรมนั้นไม่มีการกำหนดเวลาส่งผลเลยแต่เหตุใดจึงจัดให้อยู่ในหมวดนี้ได้ ข้อนี้อธิบายว่าในการแสดงจำแนกภูมิที่เกี่ยวข้องด้วยตัณหา ๓ แล้ว ก็มีใช้จะแสดงแต่เพียงภูมิ ๓ ที่เป็นไปด้วยอำนาจตัณหา ๓ เท่านั้นจะต้องแสดงภูมิที่ไม่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา ๓ ด้วยเหมือนกัน ซึ่งได้แก่โลกุตระภูมิข้อนี้ฉันใดเมื่อแสดงการจำแนกกรรมที่ว่าโดยเวลาแห่งการให้ผลแล้วก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือเมื่อแสดงถึงกรรมที่มีกำหนดเวลาในการส่งผลแล้ว ก็ยังมีกรรมชนิดที่ไม่มีการส่งผลอยู่อีก คืออโหสิกรรมนั่นเอง ฉะนั้นจึงต้องจัดให้เข้าอยู่ในปากกาลจตุกกะนี้ด้วย

๔. ปากัญฐานจตุกกะ

กรรมเมื่อว่าโดยภูมิอันเป็นที่ให้ผลเกิดขึ้นนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. อกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒
๒. กามาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในมหากุศลจิต ๘
๓. รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในรูปาวจรกุศลจิต ๕
๔. อรูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอรูปาวจรกุศลจิต ๔

อธิบายขยายความในบาลีข้อที่ ๕ ที่ว่า “ตตถ อกุสล์ กายกมุ” เป็นต้นในกัมมจตุกกะนี้ จตุกกะ ๓ คือกิจจจตุกกะ มีชนกกรรมเป็นต้น ปากทานจตุกกะมีครุกรรมเป็นต้น ปากกาลจตุกกะ มีทิฏฐัมมเวทนียกรรมเป็นต้น เหล่านี้พระอนุรุธอาจารย์ได้แสดงขยายความไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะแต่อย่างใด เพราะการแสดงจตุกกะทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วนี้ เป็นการแสดงโดยสุดต้นตอ สำหรับจตุกกะที่ ๔ คือปากัญฐานจตุกกะมีอกุศลกรรมเป็นต้น เป็นการแสดงโดยอภิธรรมนัย ฉะนั้น จึงได้แสดงขยายความนับตั้งแต่ “ตตถ อกุสล์ กายกมุ” เป็นต้น จนถึงบทสุดท้ายแห่งกัมมจตุกกะมี “อิตถ มหคคตฺตปญญ” เป็นต้น

อกุศลกรรม เมื่อว่าโดยกรรมทวาร คือเป็นเหตุแห่งการสำเร็จในการกระทำแล้ว ๓ อย่าง คือ

๑. อกุศลกายกรรม ๒. อกุศลวจีกรรม ๓. อกุศลมโนกรรม

คำว่า กรรมทวาร เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ กมุ + ทวาร กมุ หมายถึงการกระทำ ทวาร หมายถึงเป็นเหตุให้เกิด รวม ๒ บทเข้าแล้วเป็น กมุทวาร หมายถึงเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ

กรรมทวาร มี ๓ อย่าง คือ

๑. กายทวาร กายเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ ได้แก่ กายวิญญัตติรูป
๒. วจีทวาร วาจาเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ ได้แก่ วจีวิญญัตติรูป
๓. มโนทวาร ใจเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ ได้แก่ จิตทั้งหมด

ดั่งที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอัฐสาลินีอรรถกถาว่า “สพฺโพปิ มโน-
ทวาร” “แม้จิตทั้งหมดก็เป็นมโนทวาร” แต่มโนทวารที่เกี่ยวกับอกุศลกรรมนั้นได้แก่อกุศลจิต
๑๐ ดวง (เว้นโมหมูลจิต)

อกุศลกรรมที่เกิดทางกาย ชื่อว่ากายกรรม ดังแสดงวจนัตถะว่า “กายทฺวารเ ปวตฺตํ
กมฺมํ กายกมฺมํ” การกระทำอกุศลที่เกิดทางกาย ชื่อว่ากายกรรม

อกุศลกรรมที่เกิดทางวาจา ชื่อว่าวจีกรรม ดังแสดงวจนัตถะว่า “วจิทฺวารเ ปวตฺตํ
กมฺมํ วจิกมฺมํ” การกระทำอกุศลที่เกิดทางวาจา ชื่อว่าวจีกรรม

อกุศลกรรมที่เกิดทางใจ ชื่อว่ามโนกรรม ดังแสดงวจนัตถะว่า “มโนทฺวารเ ปวตฺตํ
กมฺมํ มโนกมฺมํ” การกระทำอกุศลที่เกิดทางใจ ชื่อว่ามโนกรรม

ความแตกต่างกันระหว่างเจตนากับกรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในฉกกนิบาตอังคตตรพระบาลีว่า “เจตนาหํ ภิกฺขเว
กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา” “ดูกรภิกษุทั้งหลายเหตุที่
บุคคลมีความตั้งใจเป็นเครื่องกระตุ้นแล้วก็กระทำการงานนั้นๆ สำเร็จลงด้วยกายบ้าง
ด้วยวาจาบ้าง ด้วยใจบ้าง ด้วยเหตุนี้ตถาคตจึงกล่าวว่า เจตนานี้เป็นตัวกรรม”

อธิบายว่า เจตนาที่เป็นกรรมนี้ย่อมให้อิฏฐผล คือผลที่ดี และอนิฏฐผล คือผล
ที่ไม่ดีเกิดขึ้นได้ ดังนั้นท่านฎีกาจารย์จึงได้แสดงไว้ในอภิธัมมามวตารฎีกาว่า “กโรติ
อภินิพพุตตติ อิกฺขานิกฺขผลานิ เอเตนาติ กมฺมํ” “บุคคลย่อมกระทำให้เกิดอิฏฐผล อนิฏฐ
ผลเกิดขึ้นด้วยเจตนา ฉะนั้นเจตนาจึงชื่อว่ากรรม”

ตามธรรมดาคนเราทั้งหลายเมื่อจะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ต้องมีความตั้งใจเกิด
ขึ้นก่อน คือตั้งใจว่าเราจะทำอย่างนั้นอย่างนี้แล้วก็ทำลงไป หรือตั้งใจว่าเราจะพูดเรื่อง
นั้นเรื่องนี้แล้วก็พูดไป หรือตั้งใจจะนึกถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้แล้วก็นึกไป เมื่อเป็นเช่นนี้การ
กระทำต่างๆ ของคนทั้งหลายจึงมีความตั้งใจอันได้แก่เจตนาเป็นผู้นำอยู่เสมอ ด้วยเหตุ
นี้พระผู้มีพระภาคจึงทรงกล่าวว่า เจตนาทั้งหลายชื่อว่ากรรม แต่เจตนากับกรรมทั้ง ๒ นี้
ย่อมมีความแตกต่างกัน คือ เจตนาเป็นปุพพภาคธรรม คือธรรมที่เกิดก่อนกรรม กรรม

เป็นปัจฉนภาครธรรม คือธรรมที่เกิดภายหลังเจตนา นี่เป็นการแสดงโดยอเนกนัย คือไม่ได้แสดงแยกประเภท ดังนั้นท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงได้แสดงไว้ในอุบาลีสูตที่แห่งมัชฌิมปัณณาสก์อรรถกถาว่า “กสฺมา เจตนา กมฺมุนฺติ วุตฺตา เจตนา มุลกตฺตา กมฺมสฺส” “เพราะเหตุใดพระผู้มีพระภาคจึงทรงกล่าวว่า เจตนาชื่อว่ากรรมก็เพราะการกระทำที่สำเร็จลงนั้นมีเจตนาเป็นมูล”

เจตนา ๒๓๖ ประเภทที่ส่งผลในภพที่ ๒ เป็นต้น

อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ รวมเจตนา ๒๐ นี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยทางกายมี ๘๐ คือ

สยัมมุลิกเจตนา	เจตนาที่เกิดจากการกระทำด้วยตนเองมี ๒๐
อาณตติกมุลิกเจตนา	เจตนาที่เกิดจากการใช้ผู้อื่นให้กระทำมี ๒๐
สมปชานมุลิกเจตนา	เจตนาที่เกิดจากการกระทำโดยรู้คุณและโทษของการกระทำนั้นมี ๒๐
อสมปชานมุลิกเจตนา	เจตนาที่เกิดจากการกระทำโดยไม่รู้คุณและโทษของการกระทำนั้นมี ๒๐

รวมเป็นอกุศลและกุศลเจตนาที่เกิดทางกายมี ๘๐ อกุศล และกุศลเจตนาที่เกิดทางวาจามี ๘๐ เช่นเดียวกับทางกาย ส่วนอกุศลและกุศลเจตนาที่เกิดทางใจมี ๑๑๖ คือ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ มหัคคตกุศลเจตนา ๙ รวม ๒๙ เป็นสยัมมุลิกเจตนา ๒๙ เป็นอาณตติกมุลิกเจตนา ๒๙ เป็นสมปชานมุลิกเจตนา ๒๙ เป็นอสมปชานมุลิกเจตนา ๒๙ รวมเป็น ๑๑๖

อกุศลและกุศลเจตนาที่เกิดทางกาย	มี ๘๐
อกุศลและกุศลเจตนาที่เกิดทางวาจา	มี ๘๐
อกุศลและกุศลเจตนาที่เกิดทางใจ	มี ๑๑๖

รวมเป็นเจตนา ๒๓๖ ประเภท ดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอังคุตตรอรรถกถาว่า “อิติ สพฺพาปิ ตีสุ ทฺวาเรสุ เทวสฺตานิ ฉสฺสตุตฺติ จ เจตนา” “เจตนาที่ส่งผลในภพที่ ๒ แม้ทั้งหมดในทวารทั้ง ๓ มีจำนวน ๒๓๖ ดังนี้”

อธิบายขยายความบาลีข้อที่ ๖ - ๗ - ๘ ที่แสดงถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาต เป็นต้น

เพื่อที่จะแสดงขยายความในอกุศลกรรมที่ว่าโดยทวารทั้ง ๓ นั้น ว่ามีอกุศลกรรม ชนิดไหนบ้าง และมีจำนวนเท่าใด ฉะนั้นพระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงต่อไปว่า กถา ? ปาณาติปาโต เป็นต้น ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

การกระทำอกุศลที่เกิดทางกายเป็นส่วนมาก ชื่อว่ากายกรรม, กาย = กายกรรม = การกระทำ, อกุศลกรรม มี ๓ อย่างคือ ๑. ปาณาติบาต ๒. อทินนาทาน ๓. กาเมสุมิฉฉาจาร

การกระทำอกุศลที่เกิดทางวาจาเป็นส่วนมาก ชื่อว่าวจีกรรม, วจี = วาจากรรม = การกระทำ, อกุศลวจีกรรมมี ๔ อย่าง คือ ๑. มุสาวาท ๒. ปิสุณาวาจา ๓. ผรุสวาจา ๔. สัมผัสปปลาปะ

การกระทำอกุศลที่เกิดทางใจเป็นส่วนมาก ชื่อว่ามโนกรรม, มโน = ใจ กรรม = การกระทำ, อกุศลมโนกรรมมี ๓ อย่างคือ ๑. อภิชฌา ๒. พยาบาท ๓. มิจฉาทิฐิ, อกุศลกรรมดังกล่าวมานี้เรียกว่าทุจจริต ๑๐

อธิบายในกายกรรม ๓

๑. ปาณาติบาต

คำว่า ปาณาติปาต นี้เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ ปาณ + อติปาต ปาณ เมื่อกล่าวโดยโวหารแล้วก็ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อว่าโดยปรมัตถสภาวะก็ได้แก่ชีวิตรูป และชีวิตินทรีย์เจตสิก คำว่า อติ ในบทว่า อติปาต นั้นแปลเนื้อความได้ ๒ อย่าง คือ สิ้นสุด แปลว่าเร็วอย่างหนึ่ง อติกถมนตล แปลว่าก้าวล่วงความเบียดเบียนอย่างหนึ่ง คำว่า ปาต แปลว่าให้ตกไป เมื่อรวมกันแล้วเป็น ปาณาติปาต แปลว่าให้สัตว์หรือให้ชีวิตนั้นตกไปโดยเร็ว หรืออีกนัยหนึ่งแปลว่าก้าวล่วงความเบียดเบียนสัตว์ให้ตกไป

ที่แปลว่าให้สัตว์ตกไปโดยเร็วนั้น หมายความว่าทำให้สัตว์นั้นตายก่อนที่จะถึงกำหนดอายุของตน ที่แปลว่าก้าวล่วงความเบียดเบียนสัตว์ให้ตกไปนั้น หมายความว่าใช้อาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งมาทำให้สัตว์นั้นตายลง

ดังแสดงวจนัตถะว่า “ปาณํ อติปาเตนติ เอเตนาติ = ปาณาติปาโต” “บุคคลทั้งหลายย่อมฆ่าสัตว์ด้วยธรรมนั้น ฉะนั้นธรรมที่เป็นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์นั้น ชื่อว่าปาณาติปาต ได้แก่ วรกเจตนา” หรืออีกนัยหนึ่ง ปาณสสุ อติปาโต = ปาณาติปาโต “การกระทำให้สัตว์หรือให้ชีวิตนั้นตกไปโดยเร็ว ชื่อว่าปาณาติปาต” หรือ “เจตนาที่กระทำให้ก้าวล่วงความเบียดเบียนสัตว์ให้ตกด้วยอาวุธ ชื่อว่า “ปาณาติปาต” ได้แก่วรกเจตนา คือเจตนาที่เป็นเหตุในการฆ่าสัตว์ วรกเจตนานี้ได้บัญญัติทั้ง ๒ อย่าง คือได้ทั้งกายบิโยคะ การฆ่าด้วยตนเอง และวชิบิโยคะ การใช้คนอื่นให้ฆ่า

วินิจฉัยเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์

ในการทำปาณาติปาตนี้ วรกเจตนา คือมีการตั้งใจฆ่าเป็นข้อสำคัญ ผู้ที่ถูกฆ่านั้นเมื่อว่าโดยธรรมาธิฐานแล้ว ก็ได้แก่ชีวิตินทรีย์นั่นเอง เป็นผู้ที่ถูกฆ่าและชีวิตินทรีย์ก็มี ๒ อย่าง คือรูปชีวิตินทรีย์อย่างหนึ่ง นามชีวิตินทรีย์อย่างหนึ่ง ในชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ อย่างนี้จะทำลายได้เฉพาะแต่รูปชีวิตินทรีย์เท่านั้น ส่วนนามชีวิตินทรีย์นั้นทำลายไม่ได้เพราะเป็นนาม เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่ฆ่าสัตว์จะได้ชื่อว่าสำเร็จเป็นปาณาติปาตได้อย่างไรเพราะนามชีวิตินทรีย์ไม่ได้ถูกทำลาย? ข้อนี้อธิบายว่าแม้นามชีวิตินทรีย์จะไม่ถูกทำลายแต่เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ถูกทำลายให้เสียไปแล้ว นามชีวิตินทรีย์ก็ย่อมเสียไปด้วย ทั้งนี้ก็เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อกันของนามชีวิตินทรีย์นี้ย่อมเกี่ยวเนื่องกันกับรูปชีวิตินทรีย์ ดังนั้นผู้ที่ฆ่าสัตว์จึงได้ชื่อว่าสำเร็จเป็นปาณาติปาต สมดังท่านฎีกาจารย์แสดงไว้ในสาธูวิลาสินีฎีกาและสารัตถทีปนีฎีกาว่า “รูปชีวิตินทรียเอทิ วิโกปีเต อิตรมปิ ตํ สมุพฺนตตาย วินสฺสติ” แปลความว่า “เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ถูกทำลายแล้ว นามชีวิตินทรีย์ที่นอกจากนี้ก็ได้ชื่อว่าถูกทำลายด้วย เพราะมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน”

อนึ่ง รูปชีวิตินทรีย์นี้มี ๓ อย่างคือ ๑. อดีตรูปชีวิตินทรีย์ ๒. ปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ ๓. อนาคตรูปชีวิตินทรีย์ ดังนั้นในการทำลายรูปชีวิตินทรีย์นี้ก็ได้แก่ทำลายปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์เท่านั้น และปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ก็มี ๓ อย่างคือ ๑. ขณะปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ ๒. สันตติปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ ๓. อทธานปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ ขณะปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์นี้ทำลายไม่ได้ เมื่อครบขณะทั้ง ๓ คืออุปปาทะ ฐิติ ภังคะแล้วก็ดับไปเอง

สำหรับสันตติปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ และอัทธาปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ ทั้ง ๒ นี้ทำลายได้ เพราะสันตติปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์นั้นได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันระหว่างวิถีที่มีกุศลชวณะอย่างน้อย ๗ - ๘ วิถีกิติ หรือรูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันในระหว่างที่ร่างกายได้กระทบกับความร้อนมา และความร้อนนั้นยังไม่หายไป เช่นคนที่เดินทางตากแดดมาแล้วเข้ามาในที่ร่ม แต่ขณะนั้นร่างกายยังมีความร้อนอยู่ หรือรูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันในระหว่างที่ร่างกายได้กระทบกับความเย็นมา และความเย็นนั้นยังไม่หายไป เช่นคนที่อาบน้ำขึ้นมาใหม่ๆ ในขณะนั้นร่างกายยังมีความเย็นอยู่รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันในระหว่างความร้อน หรือความเย็นยังมีอยู่นี้แหละชื่อว่าสันตติปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์

ส่วนอัทธาปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์นั้น ได้แก่อรูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดติดต่อกันตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นจนถึงจุติ ดังที่ท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในปาราชิกกัณฑ์อรรถรกถาว่า “ตทญฺญํ ปิ โวโรเปตุํ สกุกา” การทำลายรูปชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ คือสันตติปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์ และอัทธาปัจจุบันรูปชีวิตินทรีย์เหล่านี้ย่อมกระทำได้

องค์ประกอบของปาณาติบาต

การทำอกุศลนั้นล่วงถึงกรรมบถก็มี ไม่ล่วงถึงกรรมบถก็มี ถ้าล่วงถึงกรรมบถแล้ว การกระทำนั้นก็สำเร็จเป็นชนกกรรม สามารถนำไปเกิดในอบายภูมิได้โดยแน่นอน ถ้าการกระทำบางอย่างแม้ไม่ล่วงกรรมบถ แต่ก็สามารถนำไปเกิดในอบายภูมิได้ก็มี การกระทำบางอย่างก็ไม่นำไปเกิดในอบายภูมิก็มี เป็นแต่เพียงให้ผลในปวัตติกาล คือกระทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้นั้นต้องได้ประสบความลำบากต่างๆ

คำว่ากรรมบถนี้มาจากคำบาลีที่ว่า กम्मปถ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บทคือ กम्म + ปถ กम्म = การกระทำ ปถ = หนทาง เมื่อรวมกันแล้วเป็น กम्मปถ แปลว่าการกระทำที่เป็นหนทางให้ไปสู่อบายภูมิ การกระทำอกุศลที่จะก้าวล่วงกรรมบถ หรือไม่ก้าวล่วงนั้น ก็ต้องแล้วแต่องค์ประกอบ คือองค์ที่ประกอบในการกระทำนั้น ฉะนั้นการกระทำอกุศลชนิด ปาณาติบาตที่เป็นการก้าวล่วงกรรมบถนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ	สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสณฺณิตา	รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
๓. วรทจิตฺตํ	มีจิตคิดจะฆ่า
๔. ปโยโค	ทำความเพียรเพื่อให้ตาย
๕. เตน มรณํ	สัตว์นั้นตายลงด้วยความเพียรนั้น

เมื่อการกระทำครบองค์ทั้ง ๕ ดังกล่าวนี ก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถแล้ว แต่ถ้าวการกระทำไม่ครบองค์ ๕ ก็ไม่สำเร็จเป็นกรรมบถ ดังมีคาถาแสดงว่า

ปาโณ จ ปาณสณฺณิตา ฆาตจิตตณฺจบุทุกโม
เตเนว มรณญจาติ ปญฺจิเม วรเหตุโย ฯ

“องค์ที่เป็นเหตุในการฆ่าสัตว์นั้นมีอยู่ ๕ อย่างดังนี้ คือสัตว์มีชีวิตประการหนึ่ง รู้ว่าสัตว์มีชีวิตประการหนึ่ง มีความตั้งใจจะฆ่าประการหนึ่ง ทำความเพียรเพื่อให้ตายประการหนึ่ง สัตว์นั้นตายลงด้วยความเพียรนั้นประการหนึ่ง ถ้าวการกระทำของผู้นั้นครบ ๕ องค์แรก แต่ขาดองค์ที่ ๕ คือสัตว์นั้นไม่ตายเช่นนี้ การกระทำของผู้นั้นก็ไม่ใช่สำเร็จเป็นกรรมบถ”

การจำแนกปาณาติปาตกรรม โดยมหาสาวัชชะและอปปสาวัชชะ

สำหรับโทษที่ได้รับจากการฆ่าสัตว์นี้ก็แล้วแต่ว่าสัตว์นั้นมีร่างกายใหญ่หรือเล็ก และมีศีลธรรมหรือไม่ศีลธรรม ถ้าสัตว์ที่ถูกฆ่าเป็นสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น ก็มีโทษมาก เรียกว่ามหาสาวัชชะ เพราะชีวิตนวกกลาปของสัตว์จำพวกนี้ได้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก ถ้าสัตว์ที่ถูกฆ่าเป็นสัตว์เล็ก เช่น มด ยุง เป็นต้น ก็มีโทษน้อย เรียกว่าอปปสาวัชชะ และในระหว่างสัตว์ดิรัจฉานกับมนุษย์ ฆ่ามนุษย์ก็มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉาน สำหรับในระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันนั้น ถ้าฆ่าผู้ที่มีศีลธรรม เช่น พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น ก็มีโทษมาก ถ้าผู้ถูกฆ่าเป็นคนไม่มีศีลธรรม เช่น พวกโจร ผู้ร้าย เป็นต้น ก็มีโทษน้อย สำหรับผู้ที่ฆ่าบิดา มารดา พระอรหันต์นั้น ย่อมมีโทษมากเป็นพิเศษ คือเป็น

อนันตริยกรรม ถ้าผู้ที่ถูกขำนั้นว่าโดยรูปร่างสัณฐานก็เท่ากัน ว่าโดยคุณธรรมก็เท่ากันแล้ว ก็ต้องตัดสินโดยปิโยคะ คือในขณะที่ขำนั้นใช้ความพยายามมากหรือน้อย ถ้าใช้ความพยายามมากก็มีโทษมาก ใช้ความพยายามน้อยก็มีโทษน้อย

อนึ่ง ผู้ที่กระทำปาณาติบาตนั้น ผู้หนึ่งรู้ว่าการกระทำเช่นนี้เป็นอกุศลมีโทษไม่ควรทำ แต่ก็กระทำลงไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม อีกผู้หนึ่งไม่รู้ว่าการกระทำเช่นนี้เป็นอกุศลมีโทษแล้วกระทำลงไป ระหว่างคนทั้ง ๒ นี้ ผู้ที่กระทำปาณาติบาตโดยไม่รู้ว่าเป็นอกุศลนั้น ย่อมมีโทษหนักกว่าผู้ที่รู้ว่าเป็นอกุศล ทั้งนี้ก็เพราะว่าบุคคลผู้ที่ไม่รู้จักอกุศลนี้ย่อมเป็นผู้ที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ ฉะนั้นจึงได้รับโทษมากเป็นมหาสาวิชชะ อุปมาเหมือนช่างตีเหล็กเผาก้อนเหล็กจนร้อนจัดแล้วเอาขึ้นมาวางไว้ ตัวช่างตีเหล็กเองนั้นรู้ว่าก้อนเหล็กนั้นร้อน ฉะนั้นเมื่อจำเป็นจะต้องเอามือไปจับก้อนเหล็กนั้นก็ย่อมรู้ประมาณในความร้อนไม่จับลงไปเต็มที่ เป็นแต่เพียงเอามือแตะๆ ลงเท่านั้นได้รับความร้อนแต่เพียงเล็กน้อย มีบุรุษอีกผู้หนึ่งมาภายหลังแลเห็นก้อนเหล็กวางอยู่ไม่รู้ว่าก้อนเหล็กนั้นร้อน มีความอยากรู้อยากเห็นก็เอามือจับก้อนเหล็กนั้นอย่างเต็มที่ ความร้อนของเหล็กนั้นย่อมทำให้มือของบุรุษผู้นี้ไหม้เกรียมไปซึ่งต่างกับช่างเหล็ก ขอนี้ฉันใดผู้ที่รู้ว่าการกระทำเช่นนี้เป็นอกุศล กับผู้ที่ไม่รู้ว่าการกระทำเช่นนี้เป็นอกุศลก็ย่อมได้รับโทษต่างกันฉนั้น

ปิโยคะ(ความพยายาม) ๖ อย่าง

สาหตฺถิโก อาณตฺติโก นิสฺสคฺคิโย จ ถาวโร
วิชฺขามโย อิทธิมโย ปิโยคา ฉยิเม มตา ฯ

พึงทราบว่ ปิโยคะคือความพยายามนั้นมี ๖ อย่าง คือ

๑. สาหตฺถิกะ ความพยายามที่ทำได้ด้วยตนเอง
๒. อาณตฺติกะ ความพยายามโดยใช้ผู้อื่นทำ
๓. นิสฺสคฺคิยะ ความพยายามด้วยการปล่อยอาวุธ มีขว้าง ปา เป็นต้น
๔. ถาวระ ความพยายามด้วยการสร้างเครื่องประหารไว้ อย่างถาวร มีการขุดหลุมพราง ทำมิด ทำป็นไว้ เป็นต้น

๕. วิชาขามยะ ความพยายามด้วยการใช้วิชาอาคมและไสยศาสตร์ต่างๆ
 ๖. อิทธิมยะ ความพยายามด้วยการใช้อิทธิฤทธิ์ ที่เป็นกัมมชิริยาของตน เช่น ใช้ถ้ำสิงดาเพ่ง และเคาะเขี้ยวของตน เป็นต้น

๑. สาทัตถิกปโยคะ มีวจนัตถะแสดงว่า “สสฺส หตฺถโถ = สหตฺถโถ” “สหตฺถเณ นิพฺพตฺโต สหตฺถโถ” มือของตนชื่อว่าสัทตะ ความพยายามที่เกิดขึ้นโดยมือของตนเอง ชื่อว่าสัทธิกะ หมายถึงพันทางด้วยมิต ตีด้วยไม้ เป็นต้น

๒. อาณัตติกปโยคะ มีวจนัตถะแสดงว่า “อาณฺาปนํ = อาณตฺติ” “อาณตฺติยา นิพฺพตฺโต = อาณตฺติโก” การใช้ผู้อื่น ชื่อว่าอาณัตติ ความพยายามที่เกิดขึ้นโดยใช้ผู้อื่น ชื่อว่าอาณัตติกะ หมายถึงใช้ด้วยวาจา ใช้ด้วยการเขียนหนังสือ ใช้ด้วยการให้อาณัติสัญญาต่างๆ มีพยักหน้า ขยิบตา ชี้อือ เป็นต้น

๓. นิสสัคคิยปโยคะ มีวจนัตถะแสดงว่า “นิสฺสชฺชนํ = นิสฺสคฺโค” “นิสฺสคฺเคน นิพฺพตฺโต = นิสฺสคฺคิโย” การปล่อยหรือทิ้ง ชื่อว่านิสสัคคะ ความพยายามที่เกิดขึ้นโดยการปล่อยหรือทิ้งอาวุธ ชื่อว่านิสสัคคิยะ หมายถึงการขว้างมิต พุ่งหลาว พุ่งหอก ยิงธนู ขว้างระเบิด ขว้างก้อนหิน เป็นต้น

๔. ถาวรปโยคะ หมายถึงการทำเครื่องประหารชนิดถาวรไว้ เช่น ขุดหลุมพรางไว้เพื่อให้คนหรือสัตว์ตกลงไป ผังขวากหนามไว้ ทำอาวุธต่างๆ มีมิต ปืน ธนู ลูกกระเบิด เป็นต้น ไว้เพื่อใช้ในการสังหาร ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ที่สร้างอาวุธต่างๆ ดังกล่าวนี้นี้ไว้โดยมีวธกเจตนา และถ้ามีผู้หนึ่งผู้ใดนำเอาอาวุธนั้นๆ ไปใช้ในการฆ่าสำเร็จลง ผู้ที่สร้างนั้น แม้จะไม่ได้ลงมือฆ่าเองก็ต้องตกเป็นโทษปาณาติบาตเหมือนกันเพราะเกี่ยวข้องกับถาวรปโยคะ

๕. วิชาขามยปโยคะ มีวจนัตถะแสดงว่า “วิชาขาย นิพฺพตฺโต = วิชาขามโย” ความพยายามที่เกิดขึ้นด้วยการใช้วิชา ชื่อว่าวิชาขามยะ

การกระทำปาณาติบาตที่สำเร็จด้วยวิชาไสยศาสตร์นี้ มีอยู่หลายประการด้วยกัน เช่น การทำยันต์ ลงชื่อ วัน เดือน ของผู้ที่เป็นศัตรู แล้วนำไปเผา ผัง เฌียนติ ทำให้ศัตรูนั้นเกิดมีอาการล้มเจ็บถึงตาย หรือใช้เสกคาถาอาคม ทำให้ศัตรูนั้นตาย หรือการปั้นรูปปั้นรอยของศัตรู แล้วนำไปผัง เเผา เฌียนติ ทำให้ศัตรูนั้นตาย หรือเอาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

ของศัตรูมาเสกเวทมนตร์คาถา เผาไฟ ทำให้ศัตรูนั้นตาย หรือใช้ภูตผีปีศาจ เทวดา ไปรังควาญให้ศัตรูนั้นถึงแก่ความตาย เป็นต้น

๖. อิทธิมยปโยคะ มีวจนัตถะแสดงว่า“อิทธิยา นิพพุตโต = อิทธิมโย” ความพยายามที่เกิดขึ้นด้วยการใช้อิทธิฤทธิ์ ชื่อว่าอิทธิมยะ

ในที่นี้หมายถึงอิทธิฤทธิ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรม เรียกว่ากัมมอิทธิ ดังเช่น เรื่องพระเจ้าปิตุทัตอยู่ในลังกาทวิป มีอิทธิฤทธิ์ที่เขี้ยว อยู่มาวันหนึ่งมีความโกรธจุฬสมนเศรษฐี แล้วก็เคาะที่เขี้ยวของพระองค์เป็นเหตุให้จุฬสมนเศรษฐีนั้นถึงแก่ความตายทันที และเรื่องท้าวเวสสุวรรณ ในระหว่างที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอริยะได้เคยฆ่าพวกยักษ์ที่เป็นบริวารด้วยการถึงดาพ่ง ทำให้พวกยักษ์เหล่านั้นตายลงเป็นจำนวนมาก ดังนี้ เป็นต้น

อธิบายข้อที่ว่า “ทำให้ชีวิตของสัตว์นั้นตกไปโดยเร็ว”

ตามธรรมดารูปชีวิตินทรีย์รูปหนึ่งๆ มีอายุเท่ากับจิต ๑๗ ดวง ในระหว่างที่ยังไม่ครบ ๑๗ ขณะของจิตไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดสามารถทำลายรูปนี้ให้ดับลงไปได้ ต่อเมื่อครบ ๑๗ ขณะจิตแล้วย่อมดับไปเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ที่กล่าวว่า “ทำให้ชีวิตของสัตว์นั้นตกไปโดยเร็ว” นั้นจะเป็นได้อย่างไร? ข้อนี้แก้ว่าเจตนาในการฆ่าสัตว์นี้มีได้มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ทำให้รูปชีวิตินทรีย์รูปเดียวให้ทำลายไปโดยเร็ว หมายถึงทำให้รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันตลอดอายุของผู้นั้น ให้ขาดลงโดยเร็วไม่ให้เกิดขึ้นติดต่อกันนั่นเอง

อธิบายว่า ธรรมดาชีวิตินวกกလာปกลาปหนึ่งนั้น เมื่อดับลงแล้วไม่ได้ดับไปเฉยๆ ย่อมมีอำนาจในการช่วยอุปการะชีวิตินวกกလာปเกิดขึ้นใหม่อีก คล้ายกันกับจิตดวงหนึ่งๆ ที่ดับไปแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นอีกด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย ฉะนั้นเมื่อขณะที่ร่างกายถูกทำลายด้วยอาวุธต่างๆ มีปืน มีด ไม้ เป็นต้น นั้น ชีวิตินวกกလာปและกัมมชมหาภูตรูป ที่เกิดอยู่ทั่วไปในร่างกายนั้นก็ย่อมถูกทำลายให้มิกำลังอ่อนลง แม้จะกล่าวได้ว่ารูปเมื่อยังมีอายุไม่ครบ ๑๗ ขณะของจิตแล้ว ย่อมไม่มีการดับไปเสียก่อนก็ตาม แต่ชีวิตินวกกလာปและกัมมชมหาภูตรูปที่ถูกทำลายนี้มีกำลังอ่อนเมื่อตัวเองมิกำลังอ่อนแล้ว ขณะที่ดับลงจึงไม่สามารถในการที่จะช่วยอุปการะให้ชีวิตินวกกလာป และกัมมชมหาภูตรูปที่เกิดทีหลังได้เต็มที่ ดังนั้นการเกิดขึ้นสืบต่อกัน

ของชีวิตนวกกลาป และมหาภูตรูปก็ย่อมมีกำลังอ่อนลงไปตามลำดับจนกระทั่งไม่สามารถจะเกิดขึ้นใหม่ได้อีกในระยะเวลาอันเล็กน้อยนี้แหละสัตว์นั้นก็ตาย ฉะนั้นจึงกล่าวว่าเป็น ปาณาติบาต คือทำให้ชีวิตของสัตว์นั้นตกไปโดยเร็ว

วินิจฉัยเรื่องปาณาติบาต ที่เป็นชนิดอุททิสสะและอนุททิสสะ

ในปโยคะทั้ง ๒ คือสาหัตถิกปโยคะและนิสัคคียปโยคะนี้ ได้แบ่งออกเป็น
อย่างละ ๒ คือ

๑. อุททิสสะ การฆ่าโดยเจาะจง

๒. อนุททิสสะ การฆ่าโดยไม่เจาะจง

๑. การฆ่าโดยเจาะจง เช่น นกยางตัวหนึ่งจับอยู่บนหลังควาย ผู้ฆ่ามีความประสงค์จะยิงนกยางตัวนั้น แล้วก็ยิงไป กระสุนถูกนกยางตัวนั้นตาย เช่นนี้ผู้ฆ่าเป็นอันว่าก่อล่วงกรรมบถ สำเร็จปาณาติบาตโดยสมบูรณ์ แต่ถ้ายังไม่ถูกนกยางกลับไปถูกควายตาย เช่นนี้ผู้ฆ่าไม่สำเร็จเป็นปาณาติบาต เพราะไม่ครบองค์ปโยคะ ขาดในข้อ วรกจิตตํ และ ปโยโค คือจิตของผู้นั้นไม่ได้ตั้งใจจะฆ่าควาย และความพยายามในการฆ่าของผู้นั้นก็ไม่ได้พยายามเพื่อจะฆ่าควาย สมดังที่พระพุทธโมชาจารย์ได้แสดงไว้ในปาราชิกกัณฑ์ อรรกถาและขุททกปาฐอรรกถาว่า

“อุททิสฺสเก ยํ อุททิสฺส ปหริติ ตสฺส เสว มรเณน กมฺมพฺพโต” แปลความว่า “ในการฆ่าสัตว์โดยมีการเจาะจงนั้น ผู้ที่เจาะจงต่อสัตว์ตัวใดตัวหนึ่งแล้วฆ่า ถ้าสัตว์ตัวนั้นแหละตายลง จึงจะตัดสินได้ว่าสำเร็จเป็นปาณาติบาต”

๒. การฆ่าโดยไม่เจาะจง เช่น เมื่อผู้ฆ่าแลเห็นสัตว์มากกว่าหนึ่งตัวขึ้นไปมีความตั้งใจฆ่าโดยไม่เจาะจงตัวใดตัวหนึ่ง แล้วแต่จะถูกตัวไหนก็ได้ แล้วก็ยิงหรือตี หรือฟันไปถูกสัตว์ตัวนั้นตายจะเป็นก็ตัวก็ตาม เช่นนี้ผู้ฆ่าได้ชื่อว่าก่อล่วงกรรมบถสำเร็จเป็นปาณาติบาต นาย ก. มีความโกรธสุนัขตัวหนึ่งตั้งใจจะฆ่าให้ตาย แล้วก็ตีสุนัขนั้นโดยกำลังแรง เผอิญสุนัขนั้นไม่ตายเป็นแต่มีบาดแผลได้รับความเจ็บปวดมาก ต่อมานาย ก. เกิด-

มีความโกรธสุนัขตัวนั้นขึ้นมาอีก แต่ไม่มีความตั้งใจจะฆ่าต้องการตีเท่านั้น แล้วก็ตีสุนัขนั้นได้รับบาดเจ็บแผลซ้ำเดิมขึ้นอีกบาดแผลใหม่เป็นเหตุให้บาดแผลเก่ากำเริบขึ้นทำให้สุนัขนั้นตาย เช่นนี้นับว่า นาย ก. ได้ล่วงกรรมบถปาณาติบาตกรรม ถ้าสุนัขนั้นตายด้วยการถูกตีครั้งที่ ๒ โดยถูกตีที่สำคัญ เช่นนี้ไม่นับว่านาย ก. ได้ล่วงกรรมบถ เพราะไม่มีเจตนาจะฆ่าให้ตาย ดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในปาราชิกกัณฑ์อรรถกถาว่า

**“กัญจาปี ปชมปหาโร น สยเมว สกโกติ มาเรตุ, ทุตยิ
ปน ลภิตวา สกโกโนโต ชีวิตินาสนเหตุ อโหสิ, ปชมปหาเรเนว
กम्मพทุโธ ยุตุโต, น ทุตเยน ตสฺส อญฺญจิตฺเตน ทินฺนตฺตา”**

“แม้การตีครั้งแรกจะไม่สามารถให้ถึงตายด้วยอำนาจการถูกตีนั้นก็จริง แต่เมื่อได้รับการถูกตีครั้งที่ ๒ แล้ว บาดแผลที่ถูกตีครั้งแรกนั้นเป็นเหตุให้ตายได้ ฉะนั้น จึงควรตัดสินว่า ล่วงกรรมบถได้ก็ด้วยการตีครั้งแรกเท่านั้น ไม่ควรตัดสินเอาการตีครั้งที่ ๒ เพราะการตีครั้งที่ ๒ นี้ ไม่มีเจตนาจะฆ่า”

ทหารในสนามรบแลเห็นข้าศึกวิ่งสวนทางมา ทหารคนหนึ่งก็เอาดาบฟันถูกศีรษะขาด แต่ร่างกายของข้าศึกที่ถูกฟันนั้น ยังคงวิ่งต่อไปได้ด้วยอำนาจกำลังแรงที่วิ่งมานั้นเอง ทหารอีกคนหนึ่งแลเห็นก็เอาดาบฟันซ้ำลงไปอีก ตอนนี้ร่างของข้าศึกผู้นั้นก็ล้มลงขาดใจถามว่าทหารที่เป็นผู้ฟันคนไหนเป็นผู้ล่วงกรรมบถปาณาติบาต? อาจารย์บางท่านคิดพิจารณามากเกินไปให้ความเห็นว่า ทหารคนที่ ๒ เป็นผู้ล่วงปาณาติบาต แต่ท่านอาจารย์โคตตเถระที่มีความเข้าใจในพระอภิธรรมได้ตัดสินว่า ทหารที่เป็นคนฟันคนแรกนั้นแหละเป็นผู้ล่วงปาณาติบาต เพราะการขาดลงแห่งชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ ของข้าศึกผู้นั้นก็เนื่องมาจากการถูกประหารครั้งแรกนั่นเอง การตัดสินของท่านอาจารย์โคตตเถระนี้ คณะสงฆ์ที่ร่วมประชุมอยู่ ณ ที่นั้นลงความเห็นพร้อมด้วยเป็นเอกฉันท์ กล่าวคำสาธุชนพร้อมๆ กันต่อมาในสมัยพระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้พิจารณาเรื่องนี้ แล้วมีความพอใจเห็นด้วยในคำตัดสินของท่านอาจารย์โคตตเถระ จึงได้นำมาแสดงไว้ในปาราชิกกัณฑ์อรรถกถาว่า

**“เอโก สงฺคาเม เวเคน ธาวโต ปุริสสฺส สีสํ อสิเนา
ฉินฺทติ อสิสํ กายพนฺธํ ธาวติ ตมญฺเอย ปหริตฺวา ปาเตติ,**

กสส กมฺมปโก โหติติ วุตเต อุปทฺมตฺเถรา คมนุปฺเจท-
กสฺสาติ มาหฺสฺส, อาภิธมฺมิกโคตฺตตฺเถโร สีสฺสเจทกสฺสาติ”

“คนหนึ่งตัดศีรษะของทหารที่วิ่งมาโดยเร็วในสนามรบด้วยดาบ ร่างกายที่ไม่มีศีรษะยังวิ่งไปอยู่ อีกคนหนึ่งได้ฟันร่างกายที่วิ่งมาให้ล้มลง ถามว่าการล่วงกรรมบถจะได้แก่ใคร? เมื่อตั้งปัญหาดังนี้แล้ว พระเถระที่มีจำนวนครึ่งหนึ่งที่เข้าใจผิดกล่าวว่า ผู้ที่ทำให้ร่างกายล้มไปนั้นแหละเป็นผู้ล่วงกรรมบถ ท่านอาภิธัมมิกโคตตเถระตัดสินเด็ดขาดว่า ผู้ที่ตัดศีรษะนั้นเป็นผู้ล่วงกรรมบถ สำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรม”

การวินิจฉัยเรื่องอัตวินิบาตกรรม (อดุตมาตน)

ผู้ที่ทำลายชีวิตของตนเองโดยประการใดๆ ก็ตาม ผู้นั้นจะล่วงกรรมบถปาณาติบาตหรือไม่? เรื่องนี้อาจารย์บางท่านกล่าวว่าผู้ที่ฆ่าตัวเองตายนั้นย่อมล่วงปาณาติบาตกรรมโดยอ้างบาลี (ที่มาในเอกกนิบาต ชาดกอรรถกถา) ว่า

“โกธํ นิสฺสาย สตุตา สตุถํ อาทาย อุตฺตนาเว อุตฺตานํ
ปฺพรุนฺติ, วิสํ ชาทฺหนฺติ, รชฺชยา อุปฺพนฺธนฺติ, ปฺปาตํ ปตฺนฺติ,
เอวํ โภทฺวเสน กาลงฺกตา นิรยาทีสุ อุปฺปชฺชนฺติ”

“สัตว์ทั้งหลายฆ่าตัวเองด้วยอาวุธ กินยาตาย เอาเชือกผูกคอ กระโดดเหวด้วยอาศัยความโกรธ เมื่อผู้นั้นตายด้วยอำนาจความโกรธดังกล่าวแล้ว ย่อมไปบังเกิดในอบายภูมิมีนรกเป็นต้น”

แต่การวินิจฉัยของอาจารย์บางท่านเหล่านั้นไม่ถูก คือไม่ได้พิจารณาให้รอบคอบ เพราะบาลีข้อที่กล่าวอ้างมานั้นพระพุทธรองค์ทรงหมายถึงผู้ที่ฆ่าคนอื่นก่อนแล้วฆ่าตัวเองภายหลัง ฉะนั้นจึงไปเกิดในนิรยภูมิด้วยอาศัยความโกรธที่ฆ่าผู้อื่นนั่นเอง ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงไว้ในเอกกนิบาตชาดกในเรื่องเดียวกันนี้ว่า

**“วิเทศกชาติกาปิ ทิฏฺฐาเจว ธมฺเม ครหํ ปตฺวา กายสฺส
เกทา นิรยาทิสฺส อุปฺปชฺชนติ”**

“ผู้ที่มีนิสัยเบียดเบียนทำลายผู้อื่นเหล่านี้ ก็ต้องได้รับครหา
จากผู้อื่นในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง และเมื่อตายลงก็ไป
บังเกิดในอบายภูมิเป็นนรกเป็นต้น”

ด้วยเหตุนี้จึงแสดงให้เห็นว่า การฆ่าตัวเองอย่างเดียวยังไม่จัดว่าเป็นการล่วงกรรมบถ
ปาณาติบาตกรรม

อนึ่ง ในองค์แห่งปาณาติบาต ๕ อย่างนั้น ผู้ฆ่าตัวเองตายย่อมไม่ครบองค์ ๕ คือขาด
ปาณสัณญิตา หมายความว่าในข้อที่ว่าสัตว์มีชีวิตนี้มีได้มุ่งหมายเอาตนเอง หมายถึงสัตว์
อื่นๆ ที่นอกจากตนเท่านั้น ดังนั้นการฆ่าตัวเองจึงไม่ล่วงกรรมบถสำเร็จเป็นปาณาติบาต
ดังนั้นท่านฎีกาจารย์จึงได้แสดงไว้ในสารัตถทีปนิฎีกาและวิมตฺติโนทนิฎีกาว่า

**“อตุตฺตานํ มุญฺจิตฺวา ปฺรปาณิณฺทิ ปาณสญฺญิตาลกฺขณสฺส
องฺคสฺส อภาวโต เนวตฺถิ ปาณาติปาโต”**

“ปาณาติบาตกรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ที่ฆ่าตัวเองตายโดยแน
นอน เพราะขาดองค์ปาณสัณญิตาที่ว่าสัตว์มีชีวิตในสัตว์อื่นๆ
ที่นอกจากตนเอง”

การวินิจฉัยปาณาติบาตกรรมแก่ผู้ที่จะตายด้วยสรสมรณะ

ผู้ที่ตายด้วยสรสมรณะนั้น คือตายด้วยสิ้นกรรมและสิ้นอายุ สมมุติว่าผู้ที่จะตายใน
วันนี้เวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น.โดยสิ้นกรรมและสิ้นอายุแล้ว เผอิญในเวลา ๑๗.๐๐ น.
นั้นมีศัตรูมาลอบฆ่าทำให้ผู้นั้นตายลง เช่นนี้ผู้ชานั้นจะล่วงกรรมบถปาณาติบาตหรือไม่?
แม้ว่าผู้ฆ่าไม่ล่วงกรรมบถเพราะไม่ครบองค์ ๕ คือขาดข้อ **เตนมรณํ** ที่ว่าสัตว์ตายด้วย
ความพยายามนั้น ดังนั้นท่านพระอานันทเถระจึงได้แสดงไว้ในกถาวัตรมูลฎีกาว่า

**“อตุตฺตโน ธมฺมตาย มรณตํ โภฏฺเฏนตสฺส วา สีสํ วา
ฉินฺทนตสฺส นตฺถิ ปาณาติปาโตติ อาจริยา วทฺนติ”**

“อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ปาณาติบาตกรรมย่อมไม่มีแก่
ผู้ที่ฆ่าโดยการเบียดเบียน หรือโดยการตัดศีรษะของผู้ที่จะตาย
เองโดยธรรมดา”

เรื่องผู้ที่จะตายด้วยสรสมรณะนี้ เป็นของที่รู้ได้ยาก ผู้ที่ไม่ได้อนาคตังสอภิญญาแล้ว
รู้แน่นอนไม่ได้เลย เพียงแต่อนุมานหรือใช้วิธีทำนายโดยโหราศาสตร์เท่านั้น ฉะนั้นในการ
ที่ยกเอาเรื่องนี้ขึ้นมาแสดงและวินิจฉัยก็เพื่อจะให้ผู้รู้ ถ้ามีเรื่องชนิดนี้เกิดขึ้นก็ต้องตัดสิน
ให้เป็นไปดังกล่าวนี

การวินิจฉัยที่เกี่ยวข้องด้วยมาตุฆาตกรรมและปิตุฆาตกรรม

ลูกที่เป็นมนุษย์ฆ่าบิดาที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน แต่บิดานั้นได้เปลี่ยนแปลงเพศกลายเป็น
หญิงไปแล้ว หรือลูกที่เป็นมนุษย์ฆ่าบิดาที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือลูกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่า
บิดาที่เป็นมนุษย์ หรือลูกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่าบิดาที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานด้วยกัน การ
กระทำของลูกทั้ง ๔ รายนี้ การกระทำของรายไหนเป็นปิตุฆาตกรรม?

แก้วว่า ลูกรายที่ ๑ ที่ฆ่าบิดาเป็นมนุษย์ด้วยกัน แม้ว่าบิดานั้นจะกลายเพศเป็น
หญิงไปแล้วก็ตาม การกระทำนั้นก็จัดเป็นปิตุฆาตกรรม, ส่วนการกระทำของลูกรายที่
๒ - ๓ - ๔ กับบิดา โดยที่มิได้เป็นมนุษย์ด้วยกันนั้น ไม่จัดเป็นปิตุฆาตกรรม แต่กรรมอัน
นี้ก็นับว่าเป็นกรรมหนักใกล้เคียงกับปิตุฆาตกรรม

สำหรับการฆ่ามารดาก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ดังนั้นท่านพระอรรถกถาจารย์
จึงได้แสดงไว้ในลัมโมหวิโนทนีอรรถกถา อังคุตตรอรรถกถา และอุปปิณณาสกอรรถกถา
ว่า

“มนุสฺสภูตสฺส เสว มนุสฺสภูตํ มาตริํ ปีตริํ วา อปิ
ปริวตตลึงฺคํ ชีวิตา โวโรเปตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ โทติ,
โย ปน สยํ มนุสฺสภูโต ตีรจฺฉานภูตํ มาตริํ ปีตริํ วา, สยํ วา
ตีรจฺฉานภูโต มนุสฺสภูตํ, ตีรจฺฉานโนเยว วา ตีรจฺฉานภูตํ
ชีวิตา โวโรเปติ, ตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ น โทติ, ภาริยํ ปน
โทติ, อานนฺตริยํ อาหจฺเจว ติฏฺฐติ”

“ลูกที่เป็นมนุษย์เท่านั้นฆ่ามารดา บิดา ที่แม้ว่าเปลี่ยนเพศไปแล้วก็ตาม การกระทำของลูกนี้เป็นอนันตริยกรรม คือมาตุฆาต ฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม ผู้ใดที่ตนเองเป็นมนุษย์ฆ่ามารดา บิดา ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ดี หรือตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฆ่ามารดา บิดาที่เป็นมนุษย์ก็ดี หรือตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่ามารดา บิดาที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ดี การกระทำของบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ไม่เป็นอนันตริยกรรม คือไม่เป็นมาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม แต่ก็จัดเป็นกรรมหนักย่อมตั้งอยู่ใกล้ชัณโณนัตริยกรรม”

แสดงเสทโหมจนคาถา (คาถาที่ยากมากคิดจนเหงื่อออก) ที่เกี่ยวกับอนันตริยกรรม

อิตถิ หเน น มาตรํ ปุริสญจ น ปิตรํ หเน
 หเนยฺย อนริยํ มนุโ เตน จานนุตฺรํ ผุเส
 ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา ฯ

“ผู้มีปัญญาทรมฆ่าหญิง ชาย ที่ไม่ใช่มารดา บิดา และไม่ใช่เป็นพระอริยะ แต่ผู้นั้นยอมถึงอนันตริยกรรมด้วยอาศัยการฆ่านั้น ผู้มีปัญญาฉลาดควรพิจารณาปัญหานี้”

คำวิไลขนาในคาถานี้ มุ่งหมายเอาไว้ว่าลูกฆ่ามารดา บิดา ที่เปลี่ยนเพศไปแล้ว ฉะนั้นจึงเป็นอนันตริยกรรม คือมารดาเปลี่ยนเพศเป็นชาย บิดาเปลี่ยนเพศเป็นหญิง ฉะนั้นชายนั้นก็ไม่ใช่เป็นบิดา หญิงนั้นก็ไม่ใช่เป็นมารดา ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์จึงแสดงไว้ในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาว่า “อโย ปญฺหา ลิงฺคปวิตฺเตน อิตถิญฺตํ ปิตรํ ปุริสญฺตญจ มาตรํ สนฺธาย วุตฺตา” “ปัญหานี้พระองค์ทรงหมายถึงบิดาที่เปลี่ยนเพศเป็นหญิง มารดาที่เปลี่ยนเพศเป็นชาย”

อิตถิ หเน จ มาตรํ ปุริสญจ ปิตรํ หเน
 มาตรํ ปิตรํ หนุตฺวา น เตนानนฺตรํ ผุเส
 ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา ฯ

“ลูกฆ่าหญิงที่เป็นมารดาแท้ และฆ่าชายที่เป็นบิดาแท้
แม้ฆ่ามารดา บิดาแล้ว ลูกนั้นก็ไม่ได้ถึงอนันตริยกรรม ผู้มีปัญญา
ฉลาดควรพิจารณาปัญหานี้”

คำวิไลชนาในคาถานี้ มุ่งหมายเอาว่ามารดา บิดา นั้นเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ลูกเป็นมนุษย์
ฉะนั้นจึงไม่เป็นอนันตริยกรรม ดังเช่นมิลลิ่งคตาบสมีมารดาเป็นเนื้อ สีหพาหุกุมารมีบิดา
เป็นราชสีห์ และสีหพาหุกุมารนี้ได้ฆ่าราชสีห์ที่เป็นบิดานั้นเสีย ดังนั้นท่านอรรถกถาจารย์
จึงแสดงไว้ในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาว่า “อภัย ปณฺหา มิลลิ่งคตาปสสีหกุมาราทินฺ
วีย ตีรจฺจนมาตาปิตโร สนฺธาย วุตฺตา” “ปัญหานี้ท่านมุ่งหมายเอามารดา บิดา เป็น
สัตว์ดิรัจฉานเหมือนกับมารดา บิดา ของมิลลิ่งคตาบสและสีหพาหุกุมาร เป็นต้น”

วินิจฉัยผู้ที่ฆ่าบิดาโดยไม่รู้ว่าเป็นบิดา

ลูกฆ่าพ่อโดยไม่รู้จักว่าเป็นพ่อ และพ่อที่ถูกฆ่านั้นก็ไม่ว่าจักว่าเป็นลูก เช่นนี้จะจัดเป็น
อนันตริยกรรมหรือไม่?

ข้อนี้แก้ว่า แม้จะไม่รู้จักว่าเป็นพ่อเป็นลูกกัน แต่โดยสภาวะที่แท้จริงแล้วผู้ฆ่ากับผู้
ถูกฆ่าก็เป็นพ่อเป็นลูกกัน ฉะนั้นจึงจัดเป็นอนันตริยกรรม ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดง
ไว้ในวินยมหารวรรคอรรถกถาว่า

“สเจปิ ทิ เวสฺสีย ปุตุโต โทติ, อภัย เย ปิตาติ น ชานาติ,
ยสฺส สมฺภเวเน นิพฺพตฺโต ปิตา โส เจ อนเนน มาติโต
ปิตุมาตโกเตวฺว สงฺขยํ คจฺฉติ อานนฺตริยญฺจ ผุสฺสติ”

“แม้จะเป็นบุตรของหญิงนครโสเภณี ซึ่งไม่รู้ว่าเป็นคนนั้น
เป็นบิดาของตนก็ตาม แต่ด้วยอาศัยน้ำสภาวะของชายใด
ที่ให้กำเนิดแล้ว ชายนั้นแหละเป็นบิดาของตน ถ้าบุตรนั้นฆ่าชาย
ที่ให้กำเนิดนั้นก็จัดว่าเป็นผู้ฆ่าบิดา และย่อมเข้าถึงอนันตริ
ยกรรม”

ลูกที่ฆ่าบิดา มารดา โดยที่เข้าใจผิดคิดว่าเป็นสัตว์หรือเป็นผู้ร้าย เช่นนี้จัดว่าเป็น อนันตริยกรรม เช่น เรื่องชายคนหนึ่งตั้งใจจะฆ่าแพะตัวหนึ่งที่ชอบแอบมากัดกินต้นไม้ที่ตนปลูกไว้ในเวลากลางคืน ฉะนั้น ในคืนวันหนึ่งเมื่อถึงเวลาที่แพะมา ชายนั้นก็ถือปืนออกไปเพื่อยิงแพะ แต่เผอิญในเวลานั้นบิดาหรือมารดาของตนไปนั่งอยู่ตรงที่แพะเคยมา ชายนั้นเข้าใจผิดคิดว่าเป็นแพะมา เพราะเป็นเวลากลางคืนเห็นไม่ถนัด ก็ยิงไปถูกบิดาหรือมารดานั้นตาย หรือชายผู้หนึ่งตั้งใจจะฆ่าขโมยที่แอบเข้ามาในบริเวณบ้านในเวลากลางคืน เมื่อแลเห็นเงาคนเดินเข้ามาในบริเวณบ้านก็เข้าใจว่าเป็นผู้ร้าย จึงเอาปืนยิงไป แต่เผอิญผู้นั้นหาใช่เป็นผู้ร้ายไม่ กลับเป็นบิดาหรือมารดาของตนถูกยิงตาย เพราะความเข้าใจผิดของลูก ฉะนั้นการกระทำของชายทั้ง ๒ ที่กล่าวมานี้จึงนับว่าได้เข้าถึง อนันตริยกรรม

ทหารคนหนึ่งออกไปในสนามรบ แลเห็นบิดาของตนมากับทหารฝ่ายข้าศึกก็ตั้งใจจะยิงทหารเหล่านั้นโดยคิดว่า ถ้าทหารเหล่านั้นถูกยิงแล้วบิดาก็จะหนีไปได้ แล้วก็ลงมือยิงเผอิญกระสุนปืนนั้นไปถูกบิดาของตนเข้าถึงแก่ความตายไปด้วย เช่นนี้การกระทำของทหารนั้นจะจัดเป็นอนันตริยกรรมได้หรือไม่ ? ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวว่าไม่จัดเป็น อนันตริยกรรม แต่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ฆ่าบิดา

เรื่องที่ยกขึ้นมาแสดงทั้ง ๓ เรื่องเหล่านี้ มาในสมันตปาสาทิกาอรรถกถา อนึ่ง ท่านพระมหาพุทฺธโมชาจารย์แสดงไว้ในวินัยมหาวรรคอรรถกถาว่า ผู้ที่ฆ่าพระอรหันต์นั้น ถ้าพระอรหันต์ผู้ถูกฆ่าไม่ใช่เป็นมนุษย์ ผู้ฆ่าก็ไม่เข้าถึงอนันตริยกรรม

ในลัมโหมวินิพนธอรรถกถาและฎีกาแสดงไว้ว่า ผู้ที่กำลังเจริญวิปัสสนาอยู่ยังไม่สำเร็จ มีผู้คิดประทุษร้ายต่อผู้ปฏิบัตินั้น โดยการทำร้ายร่างกายหรือลอบเอายาพิษใส่ในอาหารให้กิน ผู้ปฏิบัตินั้นเมื่อถูกประทุษร้ายแล้วได้รับความทุกข์ทรมาน แต่พยายามเจริญวิปัสสนาเรื่อยไปจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วถึงแก่ความตายด้วยพิษบาดแผล หรือด้วยอำนาจยาพิษนั้น เช่นนั้นผู้ประทุษร้ายนั้นย่อมเข้าถึงอนันตริยกรรม เพราะแม้ว่าปาณาติบาตเจตนาอยู่ในโทสขณะดวงที่ ๗ ในขณะนั้นจะมีปัจจุบันอารมณ์ก็จริง แต่ก็มีเจตนาที่จะทำให้การสืบต่อกันแห่งชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ ของผู้ถูกฆ่านั้นขาดลงคือให้ตายลงนั่นเอง

วินิจฉัยการขอร้องให้ตัดมือนัตตเท้า

ผู้ต้องโทษที่รับโทษถึงประหารชีวิต ในขณะที่เจ้าหน้าที่นำตัวมาเพื่อทำการประหารนั้น ผู้มีจิตกรุณาคนหนึ่งได้ขอร้องต่อเจ้าหน้าที่นั้น ขอให้ลดโทษจากการประหารชีวิตให้ลงโทษแต่เพียงตัดมือนัตตเท้า เจ้าหน้าที่ก็กระทำไปตามคำขอร้องนั้น เช่นนี้ผู้ที่ขอร้องให้ตัดมือนัตตเท้านักโทษนั้นจะเป็นอกุศลหรือไม่? แก้วว่าไม่เป็นอกุศลกลับเป็นชีวิตทานกุศล ดังนั้นพระนาคนเสนาเถระจึงกล่าวไว้ในมิลินทปัญหาว่า “น กิณฺณิ อปฺปญฺญํ อาปชฺเชยฺย” แปลความว่า “ผู้นั้นไม่ถึงอกุศลกรรมแต่อย่างใด”

วินิจฉัยทางจิ้งจกที่ขาดแล้ว แต่ยังเคลื่อนไหวได้

ผู้ที่ตัดจิ้งจกจนหางขาด แต่ท่อนหางที่ขาดนั้นยังเคลื่อนไหวได้ เช่นนี้จะกล่าวว่าท่อนหางที่ขาดนั้นยังมีจิตเจตสิกอยู่ได้หรือไม่? แก้วว่าท่อนหางที่ขาดนั้นหาได้มีจิตเจตสิกอยู่ไม่ แต่ที่ยังเคลื่อนไหวได้นั้นก็เป็นเพราะการเกิดขึ้นสืบต่อกันแห่งจิตตปัจจัยอุดุชรูป คือรูปที่เกิดจากเตโชธาตุที่อยู่ในจิตตชกฺลาป และในจิตตปัจจัยอุดุชรูปนี้มีสมมิมรณาโยธาตุ คือวาโยธาตุที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวได้ และสมมิมรณาโยธาตุนี้ก็เนื่องมาจากจิตตชวาโยธาตุที่เกิดอยู่ในตัวจิ้งจกนั่นเอง ดังนั้นเมื่ออำนาจของสมมิมรณาโยธาตุยังมีกำลังอยู่ทางจิ้งจกที่ขาดออกจากตัวแล้วก็ยังมีการเคลื่อนไหวได้ ต่อเมื่ออำนาจนั้นสิ้นสุดลงแล้วหางนั้นก็หยุดเคลื่อนไหว

วินิจฉัยปัญหาที่เกี่ยวกับทางแพทย์และทางวิทยาศาสตร์

๑. การใช้ยาทำลายเชื้อปฏิสนธิของชายที่เรียกว่าสเปิร์มาโตซัว (Spermatozoa) เพื่อมิให้มีโอกาสได้ผสมกับเชื้อปฏิสนธิของหญิง ที่เรียกว่าโอวา (Ova) นั้นจะจัดเป็นปาณาติบาตหรือไม่?

๒. ตามทางแพทย์กล่าวว่า เชื้อโรคต่างๆ มีเชื้ออหิวาต์เป็นต้นนั้น ย่อมมีการเคลื่อนไหวได้เหมือนกับสัตว์ภายนอก และมีความเจริญแยกตัวได้โดยรวดเร็วและไม่ตายด้วยลำพังตัวเอง นอกจากจะถูกทำลายด้วยความร้อนหรือด้วยอำนาจยาฉิด ฉะนั้นในการที่แพทย์ฉีดยาเพื่อฆ่าเชื้อโรคต่างๆ เหล่านี้จะเป็นปาณาติบาตหรือไม่?

๓. ผู้ที่กินไข่เป็ดหรือไข่ไก่ที่ไม่มีเชื้อตัวผู้ผสมนั้น จะกล่าวได้ไหมว่าเป็นการเว้นจากการบริโภคสัตว์ที่มีชีวิต และจะจัดว่าเป็นปาณาติบาตหรือไม่? จะวินิจฉัยดังต่อไปนี้

๑. การทำลายเชื้อปฏิสนธิของชาย เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการปฏิสนธิขึ้นนั้นไม่เป็นปาณาติบาต เพราะเชื้อปฏิสนธิของชายที่เรียกว่าสเปิร์มาโตซัวนี้ แม้ตามทางการแพทย์จะกล่าวว่าเคลื่อนไหวได้ก็จริง แต่เชื้อเหล่านี้ไม่มีวิญญาณและในกามภูมินั้นสัตว์ที่เกิดขึ้นโดยปราศจากวิญญาณย่อมไม่มีเลย ฉะนั้นในทางพระพุทธศาสนาจึงไม่นับว่าเป็นสัตว์ เชื้อปฏิสนธิของชายหรือของหญิงก็ตามเป็นแต่เพียงอตุรุรูปกลาปซึ่งเกิดจากโลภจิตตูปบาทของชายหญิง และเกี่ยวเนื่องกับกรรมของสัตว์ที่จะมาเกิดและในการที่เคลื่อนไหวได้นั้น ก็เพราะในรูปกลาปเหล่านั้นมีวาโยธาตุที่มีลักษณะเคลื่อนไหว (สมірนวาโย) อยู่จึงทำให้เคลื่อนไหวได้ เช่นเดียวกับหางจิ้งจกที่ขาดจากตัวแล้วยังเคลื่อนไหวได้

ถ้าการทำลายนี้เป็นการทำลายในตอนที่ยังเชื้อปฏิสนธิของชาย และของหญิงได้ผสมกัน จนเกิดเป็นตัวสัตว์มีปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้นแล้ว การกระทำนั้นก็จัดเป็นปาณาติบาตโดยแน่นอน

๒. การที่นายแพทย์ฉีดยาฆ่าเชื้อโรคต่างๆ นั้น ไม่จัดว่าเป็นปาณาติบาตเพราะเชื้อโรคเหล่านั้นไม่มีวิญญาณ เป็นแต่อตุรุรูปกลาปที่เกี่ยวกับอกุศลกรรมบ้าง เกิดจากอตุรุภายในและภายนอกบ้าง เกี่ยวกับอาหารบ้าง และในการที่เชื้อโรคต่างๆ มีการเคลื่อนไหวได้เหมือนกับสัตว์ภายนอก ก็เพราะอำนาจแห่งวาโยธาตุที่มีอยู่ในรูปกลาปนั้นๆ ดังที่อธิบายแล้วในข้อ ๑ และที่เชื้อโรคเจริญมากขึ้นได้ก็เพราะอำนาจแห่งเตโชธาตุที่อยู่ในรูปกลาปนั้นๆ ทำให้รูปกลาปเกิดติดต่อกันมีจำนวนมากขึ้น เช่นเดียวกับต้นไม้ที่ได้รับการเลี้ยงและความร้อนแล้วเจริญงอกงามแตกกิ่งก้านสาขาออกไปได้หรือเหมือนต้นหญ้าที่เอามาปลูกเพียงต้นเดียว ต่อมาก็งอกงาม แตกกออกไปได้เป็นหลายร้อยหลายพันต้นจนกระทั่งนับไม่ถ้วนฉนั้น และในการที่เชื้อโรคเหล่านั้นไม่มีการตายเองก็แสดงให้เห็นได้ว่าเชื้อโรคเหล่านั้นไม่ใช่สัตว์ เพราะถ้าเป็นสัตว์แล้วก็ต้องมีการตายตามกำหนดเวลา ฉะนั้น เชื้อโรค

เหล่านั้นก็มีสภาพเหมือนกับสนิมที่จับเหล็กอยู่ หรือเหมือนตะไคร่น้ำที่จับอยู่ตามฝาผนัง

ถ้าการฉีดยาหรือกินยานั้นกระทำไป เพื่อให้ไปฆ่าตัวพยาธิที่อยู่ในลำไส้ เป็นต้นแล้วก็จัดเป็นปาณาติบาต เพราะพยาธิต่างๆ นั้นมีวิญญาณ และมีการเกิด การตายปรากฏให้เห็นได้ แต่จากการกระทำปาณาติบาตชนิดนี้มีโทษเพียงเล็กน้อยเท่านั้นเพราะสัตว์ที่ถูกฆ่านั้นเป็นสัตว์ที่ไม่มีคุณประโยชน์แต่ประการใด มีแต่จะให้โทษ แล้วถ้าผู้ทำลายนั้นมีเจตนาเพื่อจะช่วยให้คนได้รับความสุขมีชีวิตยืนยาวต่อไป ก็จะไม่กลับเป็นกุศลชนิดชีวิตทานกุศลขึ้นอีก

๓. ผู้ที่กินไข่เป็ดหรือไข่ไก่ที่ไม่มีเชื้อตัวผู้ผสมนั้น กล่าวไม่ได้ว่าเป็นการเว้นจากการบริโภคสัตว์ที่มีชีวิต เพราะแม้ว่าไข่นั้นจะไม่มีเชื้อตัวผู้ผสมอยู่ก็ตาม แต่ก็มีสัตว์ปฏิสนธิขึ้นแล้ว จึงปรากฏเป็นไข่ได้ เพราะเหตุที่ทำให้มารดาตั้งครรภ์ได้นั้นมีอยู่ ๔ อย่างคือ

เมถุน โฉพคหลน์

สัสศโค นากุยามสน

ปานํ ทสฺสนํ สวณํ

มายนํ คพฺภเหตโว ฯ

“เหตุที่ทำให้ตั้งครรภ์ได้นั้นมี ๔ อย่างคือ โดยการเสพเมถุนอย่างหนึ่ง โดยเอาผ้าที่เปื้อนน้ำอสุจิของชายป้ายในช่องคลอดอย่างหนึ่ง โดยชายจับต้องตัวอย่างหนึ่ง โดยชายลูบที่สะดืออย่างหนึ่ง โดยกินน้ำอสุจิของชายอย่างหนึ่ง โดยเห็นรูปร่างชายอย่างหนึ่ง โดยได้ยินเสียงของชายอย่างหนึ่ง โดยได้ดมกลิ่นของชายอย่างหนึ่ง” (สมันตปาสาทิกาอรรถกถา)

ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า การเกิดของสัตว์ในครรภ์มารดาจนกระทั่งถึงครรภ์ปรากฏขึ้น นอกจากการผสมเชื้อของชายแล้วยังมีเหตุอื่นๆ ที่สามารถทำให้สัตว์เกิดขึ้นได้อีกด้วยเหตุนี้ไข่ไก่หรือไข่เป็ดแม้ไม่ได้ผสมกับตัวผู้ก็ย่อมมีสัตว์เกิดอยู่แล้ว

การตั้งกรรมโดยอาศัยเหตุ ๘ อย่างตามลำดับ

๑. เมถุน โดยการเสพเมถุน ข้อนี้อปรากฏชัดเจนอยู่แล้วจึงไม่ต้องอธิบายเป็นพิเศษ
๒. โฉพคณห์ โดยการเอาผ้าที่เปื้อนอสุจิของชายป่ายในช่องคลอด ข้อนี้นี้มีเรื่องแสดงไว้ว่า หญิงที่เคยเป็นภรรยาของพระอุทายีได้เอาผ้าเปื้อนอสุจิของพระอุทายีป่ายในช่องคลอดของตน ต่อมานางก็ได้ตั้งกรรมขึ้น
๓. สัสสโค โดยชายจับต้องตัว ข้อนี้น่ากล่าวไว้ว่า หญิงบางคนเมื่อกำลังมีประจำเดือน มีระคะเกิดขึ้นมาก ในเวลานั้นถ้ามีชายมาจับต้องเนื้อตัวอวัยวะต่างๆ ของหญิงนั้น อาจทำให้หญิงนั้นตั้งกรรมได้
๔. นาภิอามสนน์ โดยชายลูบที่สะดือ ดังเช่นนางปาริกาที่เป็นมารดาของพระสุวรนสาม เมื่อขณะมีประจำเดือนพระดาบสทุกุละที่เป็นพระราชสวามี ได้เอามือลูบที่สะดือของนาง ต่อมานางก็ตั้งกรรมเกิดพระสุวรนสามขึ้น
๕. ปานน์ โดยกินน้ำอสุจิของชาย ดังเช่นเรื่องมิลลิ่งคดาบสที่เป็นลูกของนางเนื้อสมัน เมื่อขณะที่นางมีประจำเดือนนั้นได้ไปกินน้ำปัสสาวะที่มีอสุจิปนอยู่ของดาบสองค์หนึ่ง ต่อมานางเนื้อสมันนั้นก็ตั้งกรรมแล้วคลอดบุตรเป็นมนุษย์ คือมิลลิ่งคดาบสนั่นเอง
๖. ทสฺสนน์ โดยเห็นรูปร่างของชาย ดังเช่นเรื่องนางสนมของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งในลังกาทวิป ได้ยินอยู่ที่หน้าต่างแลเห็นบุรุษผู้หนึ่งที่เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดของพระเจ้าแผ่นดิน นางได้จ้องดูบุรุษนั้นด้วยอำนาจแห่งราคะ ในเวลาต่อมานางก็ได้ตั้งกรรม
๗. สวณน์ โดยได้ยินเสียงของชาย ดังเช่นนกยาง ตามธรรมเนียมตามกยำนั้นไม่มีตัวผู้มีแต่ตัวเมีย เมื่อถึงเวลาที่นกยางจะให้กำเนิดลูกนั้น ก็โดยการได้ยินเสียงฟาร้อง เมื่อนกยางได้ยินเสียงฟาร้องเวลาใด เวลานั้นนกยางนั้นก็ตั้งกรรม ดังมีพระบาลีแสดงไว้ในโคตมโอปาทานว่า

ยถา พลากโยนิมฺหิ

น วิชชติ บุโณ สทา

เมเมสุ คชชมาเนสุ

คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา ตทา ฯ

“ในกำเนิดของนกยางเหล่านั้นไม่ปรากฏเลยว่ามีตัวผู้
เมื่อเวลาฟาร้องเวลาใด เวลานั้นนกยางเหล่านั้นก็ตั้งกรรม”

ไก่ตัวเมียหรือโคตัวเมีย บางทีเมื่อได้ยินเสียงของไก่ตัวผู้หรือโคตัวผู้ก็ตั้งครรรค์ขึ้นได้

๘. **ขายนี** โดยได้ดมกลิ่นชาย เช่น โคตัวเมียบางตัวเมื่อได้กลิ่นของโคสุสกะ แล้วก็ตั้งครรรค์ขึ้นได้ หรือม้าตัวเมียบางตัว ช้างตัวเมียบางตัว เมื่อได้กลิ่นม้าตัวผู้ ช้างตัวผู้แล้ว ก็ตั้งครรรค์ขึ้นได้ (เรื่องต่างๆ ที่แสดงมานี้คัดมาจากสมันตปาสาทิกาอรรถกถาสัททนิพนธ์ และสารัตถทีปนีฎีกา)

การอธิบายในปาณาติบาต จบ

๒. อทินนาทาน

คำว่า **อทินนาทาน** นี้เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ **อ + ทินฺน + อาทาน**
อ เป็นคำปฏิเสธ **ทินฺน** = วัตถุสิ่งของที่เจ้าของอนุญาตให้ **อาทาน** = ยึดถือเอา เมื่อรวมกันแล้วเป็นอทินนาทาน แปลว่ายึดถือเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้หรือที่เจ้าของหวงแหน คำว่า **อทินฺน** คือวัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้ หรือที่เจ้าของหวงแหนนั้น หมายถึงไม่ได้อนุญาตให้โดยการเขียนหนังสืออนุญาต หรือหยิบยื่นให้ด้วยมือ หรือใช้แสดงกิริยาอาการให้รู้ว่าอนุญาตให้ เช่น เสือกไล่ให้ ใช้เท้าเขี่ยให้ พักเพียดให้ เป็นต้น หรือกล่าววาจาอนุญาตให้ คำว่า **อาทาน** คือการยึดถือเอานั้น ได้แก่ ลักขโมย จี้ ปล้น วิ่งราว ข่มขู่ ฉ้อโกง สับเปลี่ยน เป็นต้น แสดงวจนัดตะในคำว่า **อทินนาทาน** “**น ทินฺนํ อทินฺนํ**” วัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้ หรือที่เจ้าของหวงแหน ชื่อว่า อทินนะ

“**อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ**” การยึดถือเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้ ชื่อว่าอทินนาทาน หรืออีกนัยหนึ่ง

“**อทินฺนํ อาทียนฺติ เอเตนาติ อทินฺนาทานํ**” บุคคลทั้งหลายย่อมยึดเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของหวงแหนด้วยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุในการยึดเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของหวงแหนนั้น ชื่อว่า อทินนาทาน ได้แก่ เถยยเจตนา คือเจตนาที่เป็นเหตุในการลักทรัพย์ เถยยเจตนานี้ได้บัญญัติ ๒ คือกายปิโยคะ การขโมยด้วยกาย และ วจีปิโยคะ ใช้วาจาหลอกลวง

องค์แห่งปิโยคะของอทินนาทาน

การทำอกุศลชนิดอทินนาทานที่เป็นการก้าวล่วงกรรมบถนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ประปรคคหิตัม วัตถุสิ่งของที่มีเจ้าของเก็บรักษาไว้
๒. ประปรคคหิตสณฺญิตา รู้ว่าวัตถุสิ่งของนั้นมีเจ้าของเก็บรักษาไว้
๓. เถยฺยจิตฺตัม มีจิตคิดจะลัก
๔. ปิโยโค ทำความเพียรเพื่อลัก
๕. อวหาโร ได้สิ่งของนั้นมาด้วยความเพียรนั้น

เมื่อการกระทำครบองค์ทั้ง ๕ นี้แล้ว ก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถแล้ว ถ้าการกระทำไม่ครบองค์ ๕ ก็ไม่สำเร็จเป็นกรรมบถ ดังมีคาถาแสดงว่า

ปรสฺส สํ ตถาสณฺญา เถยฺยจิตฺตมฺจุปทุกโม
เตน หาโรติ ปญฺจสฺส เถยฺยสฺส ยตนา สมา ฯ

องค์แห่งการลักทรัพย์สิ่งของมี ๕ อย่าง คือสิ่งของของผู้อื่นประการหนึ่ง รู้ว่าเป็นสิ่งของของผู้อื่นประการหนึ่ง มีจิตคิดจะลักประการหนึ่ง ทำความเพียรเพื่อลักเอาสิ่งของนั้นประการหนึ่ง ลักเอาสิ่งของนั้นมาได้สำเร็จประการหนึ่ง

ปิโยคะ ๖

ปิโยคะ คือความพยายามในการลักทรัพย์นี้มี ๖ อย่าง (เหมือนปิโยคะในปาณาติบาต) คือ

๑. สาหัตถิกะ ลักด้วยตนเอง
๒. อาณัตติกะ ใช้ให้คนอื่นลักโดยการให้วาทะหรือเขียนหนังสือ
๓. นิสัลลคฺคิยะ ลอบทั้งวัตถุสิ่งของ เช่น ลักลอบเอาสิ่งของที่ต้องเสียภาษีทั้งออกไปให้พ้นเขต
๔. ถาวระ สั่งพรรคพวกไว้ว่า ถ้ามีโอกาสเวลาใดให้พยายามลักเอาสิ่งนั้นๆ มาให้สำเร็จ การสั่งเช่นนี้ก็นับว่าสำเร็จเป็น

อทินนาทานได้อย่างหนึ่ง แม้ว่าจะกินเวลานานเท่าใดก็ตาม เรียกว่าอัสสาสก คือยอมทำให้สำเร็จในการลักทรัพย์ หรือมีเจตนาจะทำลายทรัพย์สิ่งของของผู้อื่นให้เสียหาย เช่น เอาผ้าใส่ลงไปในถังปิบที่มีน้ำมัน เพื่อให้ผ้านั้นดูดน้ำมันให้แห้งไป

๕. วิชขามยะ

ใช้เวทมนตร์คาถา ทำให้เจ้าของทรัพย์หลงใหลงงววยหียบย่นสิ่งของนั้นๆ มาให้ตน หรือใช้คาถาสกดทำให้เจ้าของทรัพย์หลับแล้วก็เข้าไปลักทรัพย์นั้นมา เป็นต้น

๖. อธิธิมยะ

ใช้อิทธิฤทธิ์ต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวกับวิชขามยะ แต่ผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์นี้ ย่อมไม่กระทำอทินนาทานที่เป็นโลกวัชชะ คือการกระทำที่มีโทษในทางโลก กระทำแต่ในสิ่งที่เอามาใช้เป็นประโยชน์ แลเจ้าของนั้นก็ไม่มี ความเสียหายแต่อย่างใด ดังเช่นเรื่องสามเณรองค์หนึ่งได้สำเร็จอภิญญา มีความต้องการน้ำเพื่อใช้บริโภค ได้ไปขอต่อพญานาคที่มีหน้าที่ดูแลรักษาสระโบกขรณินั้น พญานาคไม่ยอมให้ สามเณรนั้นเหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วก็ตักเอาน้ำนั้นไปจนได้ และเรื่องโทณพราหมณ์ที่ทำการตวงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่กษัตริย์ต่างๆ ๘ ประเทศ ในระหว่างที่ทำการตวงอยู่นั้นได้ยกยกเอาพระเขี้ยวแก้วเบื้องบนข้างขวาใส่ในมวยผมของตน พระอินทร์มองเห็นพระเขี้ยวแก้วนั้น ก็ยึดเอาไปจากมวยผมของพราหมณ์อีกต่อหนึ่ง แล้วนำเอาไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ขึ้นดาวดึงส์ เรียกว่าเจดีย์จุฬามณี ดังนี้ เป็นต้น

การทำอทินนาทานนี้ ถ้าวัตถุสิ่งของที่ลักลอบมานั้นมีราคามากก็เป็นมหาสาวัชชะ คือมีโทษมาก ถ้าวัตถุสิ่งของนั้นมีราคาน้อยก็เป็นอัปสาวัชชะ คือมีโทษน้อยและในวัตถุที่มีราคาเสมอกันนั้น ก็ต้องวินิจฉัยที่เจ้าของ ถ้าเจ้าของเป็นผู้มีศีลธรรมผู้ลักลอบมานั้นก็มีโทษมาก ถ้าเจ้าของเป็นผู้ไม่มีศีลธรรม ผู้ลักลอบก็มีโทษน้อย

วัตถุจำแนกตามเจ้าของมี ๔ อย่าง คือ

๑. คิหิสนุตก วัตถุนั้นเป็นของฆราวาส
๒. ปุคคลสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระภิกษุหรือสามเณรรูปใดรูปหนึ่ง
๓. คนสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระภิกษุหรือสามเณร ๒ - ๓ รูป
๔. สังฆสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระภิกษุหรือสามเณรตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป

ในบรรดาวัตถุ ๔ ประเภทเหล่านี้ ผู้ใดลักทรัพย์ประเภทบุคคลสันตกะ ย่อมมีโทษมากกว่าประเภทคิหิสนตกะ ผู้ใดลักทรัพย์ประเภทคนสันตกะย่อมมีโทษมากกว่าประเภทบุคคลสันตกะ และถ้าผู้ใดลักทรัพย์ประเภทสังฆสันตกะก็ย่อมมีโทษมากกว่าประเภทคนสันตกะ เป็นลำดับๆ กันไปดังนี้

อีกนัยหนึ่ง วัตถุจำแนกตามเจ้าของ มี ๕ อย่าง คือ

๑. ปุถุชนสนุตก วัตถุนั้นเป็นของปุถุชน
๒. โสตาปนสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระโสตาบัน
๓. สกทาคามีสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระสกทาคามี
๔. อนาคามีสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระอนาคามี
๕. อรหันตสนุตก วัตถุนั้นเป็นของพระอรหันต์

โทษที่ได้รับจากการลักทรัพย์ก็ย่อมมีมากน้อยไปตามลำดับขั้น สำหรับการลักทรัพย์ของพระอรหันต์นั้นย่อมมีโทษมากที่สุด ดังที่ท่านพระมหาพุทโธสเถระแสดงไว้ในลัมโหวิโนทนีอรรถกถาว่า “ชีณาสวสุส สนตเก อติมหาสาวชฺชเยว” “การลักทรัพย์ของพระอรหันต์นั้นย่อมมีโทษอย่างใหญ่หลวง”

วินิจฉัยการลักวัตถุสิ่งของที่เป็นทรัพย์สินสมบัติของดิรัจฉาน (ดิรัจฉานปริคคหาทานวินิจจย)

ผู้ใดผู้หนึ่งแลเห็นนกเหยี่ยวโฉบเอาชิ้นเนื้อหรือปลาที่ตายแล้วบินผ่านมา ก็กระทำการขัดขวางโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ให้นกเหยี่ยวนั้นตกใจทิ้งสิ่งของนั้นลงมา แล้วก็แย่งเอาสิ่ง

ของนั้นมาเสีย เช่นนี้นับว่าผู้ที่ได้กระทำอหินนาทานสำเร็จลงแล้ว แต่ถ้านกเหยี่ยวนั้น โฉบเอาสัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่มา เมื่อมีผู้แลเห็นแล้วกระทำการขัดขวางด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม เพื่อให้นกเหยี่ยวปล่อยสัตว์นั้นๆ ลงมา การกระทำชนิดนี้ย่อมไม่สำเร็จเป็นอหินนาทาน เป็นการกระทำที่เป็นกุศลชนิดอภัยทานกุศล

สัตว์ดิรัจฉานอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน คือถ้าสัตว์นั้นไปคาบเอาสิ่งของที่ปราศจากชีวิตแล้ว มาจะเป็นหมู ปลา นก เป็ด ไช้ เป็นต้นก็ตาม ถ้ามีคนไปทำการขัดขวางแย่งเอาสิ่งนั้นๆ มาเสีย ก็จัดว่าการกระทำของผู้นั้นสำเร็จเป็นอหินนาทาน

ถ้าสัตว์นั้นไปคาบพาเอาสัตว์ที่มีชีวิตมา เช่น หนู ปลา นก เป็ด ไก่ จิ้งจก แมลง ต่างๆ เป็นต้น ผู้ที่แลเห็นได้เข้าทำการขัดขวางแย่งเอาสัตว์นั้นๆ มาเสีย การกระทำ เช่นนี้ก็จัดว่าเป็นอหินนาทาน แต่เป็นอภัยทานกุศล ฉะนั้น ท่านฎีกาจารย์จึงได้แสดงไว้ในวิมตติโนทนีฎีกาว่า

“ตฺริจฺฉานานํ อามิสทานเณ กุสลํ วีย เตสํ อามิส-
อจฺฉินฺทเนปิ อกุสลเมว, สปปอาทีนํ คหิตปาณกานํ โมจฺนตฺถาย
วฏฺฏติ”

“การให้อาหารแก่สัตว์ดิรัจฉานย่อมสำเร็จเป็นกุศลฉันใด
การแย่งเอาอาหารของสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้นมาก็ย่อมสำเร็จเป็น
อกุศลฉันนั้น การพยายามช่วยนก หนู กบที่ยังมีชีวิตอยู่ที่งู เป็น
ต้น จับเอามาเพื่อให้พ้นไปนั้น ก็ย่อมกระทำได้โดยไม่เป็นอาบัติ”

สำหรับในพระวินัยนั้น การยึดเอาสมบัติของสัตว์ดิรัจฉานมานั้นย่อมไม่เป็นอาบัติ ดังมีพระบาลีแสดงไว้ในปาราชิกกัณฑ์พระบาลีแห่งทุติยสิกขาบทว่า “อนาปตฺติ ภิกฺขเว ตฺริจฺฉานคคฺตปริคฺคเห” “ดูกรภิกษุทั้งหลาย การยึดเอาสมบัติที่สัตว์ดิรัจฉานหวงแหนนั้น ไม่เป็นอาบัติ” และท่านอรรถกถาจารย์ก็ได้แสดงความเห็นที่สอดคล้องกับพุทธภาษิตว่า “เสนาทโยปิ อามิสํ คเหตฺวา คจฺฉนฺเต ปาเตตฺวา คเหตุํ วฏฺฏติ” “สำหรับภิกษุที่กระทำ ให้วัตถุต่างๆ มีก้อนเนื้อ เป็นต้น ที่นกเหยี่ยว เป็นต้น โฉบบินผ่านมานั้นให้ปล่อยตกลงมา แล้วยึดเอาวัตถุนั้นไว้ ย่อมกระทำได้ไม่เป็นอาบัติ” แต่ถึงแม้ว่าการกระทำเช่นนี้ทาง พระวินัยจะไม่จัดเป็นอาบัติก็จริง เมื่อว่าโดยอภิธรรมนัยแล้ว ย่อมสำเร็จเป็นอหินนาทาน

วินิจฉัยการลักทรัพย์ที่เป็นปุชนียวัตถุต่างๆ (เจตียอวหรณวินิจฉย)

ปุชนียวัตถุ มีพระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุ ดันศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นนี้ มีอยู่ ๒ ประเภทคือ

ปุชนียวัตถุที่มีผู้ดูแลรักษา (โคปิตรกุชิต) อย่างหนึ่ง

ปุชนียวัตถุที่ไม่มีผู้ดูแลรักษา (อโคปิตรกุชิต) อย่างหนึ่ง

ปุชนียวัตถุต่างๆ มีพระพุทธรูป เป็นต้นนี้ เป็นวัตถุที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของโดยตรง แม้พระพุทธรูปที่มีผู้สร้างขึ้นไว้สำหรับบูชาในบ้านของตนเอง ผู้สร้างขึ้นนั้นก็มิเรียกว่าเป็นเจ้าของพระพุทธรูป เป็นแต่เพียงโคปิตรกุชิต คือผู้ดูแลรักษาเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าของวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ย่อมมีสิทธิ์ทำอะไร ได้ตามชอบใจกล่าวคือเมื่อไม่มีความพอใจในวัตถุนั้นๆ แล้ว จะทำลายเสียก็ได้ หรือจะเปลี่ยนแปลงรูปร่างลักษณะใหม่ก็ได้ ขยายเสียก็ได้ ย่อมไม่มีโทษ ส่วนปุชนียวัตถุนั้นกระทำได้กล่าวแล้วนี้ไม่ได้ ถ้าผู้ใดกระทำก็เป็นอกุศลกรรม แต่จะเป็นอกุศลหนักหรือเบานั้นก็แล้วแต่เจตนา

สำหรับผู้ที่ไม่ใช่ปุชนียวัตถุที่มีผู้ดูแลรักษา นั้น ย่อมเป็นอกุศลเบาบาง ส่วนการยึดถือเอาปุชนียวัตถุที่ไม่มีผู้ดูแลรักษา ย่อมไม่เป็นอกุศลเบาบาง เหมือนดังที่ท่านฎีกาจารย์ได้แสดงวินิจฉัยไว้ในสารัตถทีปฎีกา และกังขาวิตรณฎีกาว่า

“เทวดาย ปน อุทิสส พลิग्ถมมฺ กโรนฺเตหิ รุกขาทีสุ
ลมฺพิตสาฎฺเฏ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ตณฺจ โข อารกฺขเกหิ
อปริคฺคหิตฺเตยว, ปริคฺคหิตํ ปน คเหตุํ น วฏฺฏติ”

“ในการยึดถือเอาผ้าที่แขวนอยู่บนต้นไม้เป็นต้นที่คนทั้งหลายได้กระทำพิธีกรรมอุทิศถวายแก่เทวดานั้น ย่อมไม่มีเรื่องพิเศษอย่างใด (คือไม่เป็นอาบัติ) แต่ข้อนี้มุ่งหมายถึงผ้านั้นมิได้รับการดูแลรักษาจากผู้ดูแลรักษาทั้งหลาย จึงสมควรยึดถือเอาได้ แต่ถ้าผ้านั้นมีการดูแลรักษาจากผู้ดูแลรักษาอยู่แล้ว ก็ยึดถือเอาไม่ได้”

วินิจฉัยการลักเอาปูชนียวัตถุที่มีผู้ดูแลรักษา

ปูชนียวัตถุ มีพระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น ที่มีผู้ดูแลรักษา แต่สถานที่ที่ตั้งปูชนียวัตถุเหล่านั้นไม่เหมาะสม เมื่อผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาได้จัดสร้างสถานที่ที่เหมาะสมขึ้นใหม่ และได้นำเอาพระพุทธรูปหรือพระบรมสารีริกธาตุเป็นต้นนั้นไปไว้ในสถานที่ตนสร้างขึ้นใหม่นั้นโดยไม่มีเจตนาที่จะเอาไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว คือไม่มีเกียยจิต ต้องการจะนำเอาไปเพื่อให้เป็นที่สักการบูชาเท่านั้น การกระทำเช่นนั้นแม้ว่าจะไม่ได้ขออนุญาตต่อผู้ดูแลรักษาก็ตาม ก็ไม่จัดว่าล่วงกรรมบถและไม่มีโทษ แต่ถ้าผู้ที่กระทำนั้นเป็นพระภิกษุแล้วก็ย่อมเป็นอาบัติ ดังเช่นเรื่องพระอินทร์ที่ยึดเอาพระเชี้ยวแก้วของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่โทณพราหมณ์แอบยกยกออกไปไว้ในมวญผม เอาขึ้นไปยังดาวดึงส์เทวโลก พระอินทร์ผู้ยึดเอาพระเชี้ยวแก้วไปจากโทณพราหมณ์นี้ ได้แก่พระอินทร์องค์ปัจจุบันนี้เอง และได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันในสมัยพุทธกาล ฉะนั้นในการกระทำของท่านนั้นจึงมิใช่กระทำไปโดยมีจิตคิดจะลักขโมยแต่อย่างใด ที่กระทำไปก็โดยที่ท่านพิจารณาเห็นว่าโทณพราหมณ์นี้ไม่สามารถที่จะกระทำการสักการบูชาต่อพระเชี้ยวแก้วให้เหมาะสมได้ ดังนั้นท่านจึงได้นำไปจากพราหมณ์แล้วสร้างพระเจดีย์ขึ้นบรรจุพระเชี้ยวแก้วนั้นไว้ และให้ชื่อพระเจดีย์จุฬามณี การกระทำของพระอินทร์ดังกล่าวมานี้ จึงไม่เป็นการก้าวล่วงกรรมบถอทินนาทาน และไม่มีโทษ มีแต่คุณประโยชน์ สมดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในสุดตันตมหาวรรคอรรถกถาว่า

“พราหมโณปิ ทาชาเย อนุจฉวิกิ สกุกาโร กาคู น
สกุขิสฺสติ, คณฺหามิ นนฺติ เวชฺชนฺตรโต คเหตฺวา สุวณฺณจงฺโกฏฺเฏ
จเปตฺวา เทวโลกํ เนตฺวา จุฬามณิเจติเย ปติฏฺฐเปสิ”

“ท้าวสักกเทวราชมีความเห็นว่าโทณพราหมณ์นี้ไม่สามารถ
กระทำบูชาสักการะต่อพระเชี้ยวแก้วให้เหมาะสมได้ เราจึงจำต้อง
เอาพระเชี้ยวแก้วนี้ แล้วก็ยึดเอาพระเชี้ยวแก้วจากมวญผมของ
พราหมณ์บรรจุลงในผอบทอง นำไปยังดาวดึงส์ แล้วประดิษฐาน
ไว้ในพระเจดีย์จุฬามณี”

การขโมย ๒๕ ประเภท

การขโมยที่เป็นอทินนาทานนี้ มีอยู่ ๒๕ ประเภท คือ

นानาภณฑปญจก	การขโมยทรัพย์สินของต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มี ๕ ประเภท
เอกภณฑปญจก	การขโมยเฉพาะสิ่งที่มีชีวิต มี ๕ ประเภท
สาหตุถิกปญจก	การขโมยด้วยตนเอง มี ๕ ประเภท
ปุปฺพปโยคปญจก	การกระทำที่สำเร็จเป็นอทินนาทานก่อนที่จะลงมือขโมย มี ๕ ประเภท
เถยยาวหารปญจก	การฉ้อโกง เปลี่ยนแปลงวัตถุสิ่งของ ทำวัตถุปลอมล่อลวงตัดช่องย่องเบาโดยไม่ให้เจ้าของรู้สึก เหล่านี้มี ๕ ประเภท รวมเป็นการขโมย ๒๕ ประเภท

นानาภณฑปญจก ๕ ประเภท

๑. อาทียนอทินนาทาน
๒. ทรรณอทินนาทาน
๓. อวทรรณอทินนาทาน
๔. อิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน
๕. จานาจาวนอทินนาทาน

๑. อาทียนอทินนาทาน ได้แก่การกระทำให้ทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นเกี่ยวกับที่บ้าน ที่นา ที่สวน หรือบ้านให้ตกมาเป็นสมบัติของตน โดยวิธีพ้องร้องต่อศาล การกระทำเช่นนี้เรียกว่าเป็นอาทียน อทินนาทาน แต่ในข้อนี้มีได้มุ่งหมายถึงว่าผู้ฟ้องและผู้ถูกฟ้องทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ จะต้องเกี่ยวข้องกันในเรื่องเงินทองแต่ประการใด คือไม่ได้เกี่ยวกับเป็นหนี้สินจำนำ จำนองต่อกัน เป็นการกระทำชนิดถือสิทธิครอบครองในสถานที่นั้นๆ เป็นต้น การกระทำโดยวิธีนี้เมื่อผู้เป็นเจ้าของที่หรือเจ้าของบ้านนั้นเกิดท้อใจคิดว่าที่ดินหรือบ้านของเราจะต้องตกเป็นสมบัติของผู้อื่นแน่แล้ว เพียงแค่นี้ผู้มุ่งหมายเอาสมบัตินั้นเป็นอันว่าก้าวล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอาทียน อทินนาทานแล้ว

๒. **หรรณอทินนาทาน** ได้แก่ผู้ที่กำลังนำเอาทรัพย์สินของของผู้อื่นไปตามหน้าที่ และในขณะที่กำลังนำไปนั้น มีจิตคิดจะขโมยเอาสิ่งของนั้นๆ มาเป็นของตน เมื่อมีจิตคิดจะขโมยเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว แม้แต่จะขยับสิ่งของนั้นเคลื่อนจากที่เดิมไปเพียงเล็กน้อย เช่น ที่แรกแบกของนั้นไว้บนศีรษะ เมื่อคิดจะขโมยแล้วเคลื่อนของนั้นลงจากศีรษะมาไว้บนบ่า หรือที่แรกถือของนั้นไว้ในมือข้างขวา เมื่อคิดจะขโมยแล้วเปลี่ยนของนั้นมาไว้ในมือข้างซ้ายเช่นนี้เป็นต้น ก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้ก่อล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับหรรณ อทินนาทานแล้ว

๓. **อวหรรณอทินนาทาน** ได้แก่มีผู้นำวัตถุสิ่งของหรือเงินทองมาฝากตนไว้ ครั้นเมื่อเจ้าของมาขอรับคืน ผู้นั้นก็ปฏิเสธว่าไม่ได้รับฝากสิ่งของนั้นๆ ไว้ นี่แหละได้ชื่อว่าเป็นอวหรรณ อทินนาทาน และเมื่อเจ้าของมีความหมัดหวังที่จะได้ของคืนคิดในใจว่าของตนที่ฝากไว้นั้นเป็นอันว่าสูญแล้ว เช่นนี้ก็เป็นอันว่าผู้รับฝากของนั้นได้ก่อล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับหรรณ อทินนาทานแล้ว

๔. **อิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน** ได้แก่เจ้าของทรัพย์สินนั่งอยู่ก็ตาม นอนอยู่ก็ตาม ยืนอยู่ก็ตาม หรือเดินอยู่ก็ตาม ผู้ขโมยนั้นแลเห็นแล้วคิดในใจว่าจะต้องหาหนทางเอาตัวเจ้าทรัพย์สินนั้นไปเสียจากที่นั้น แล้วยึดเอาทรัพย์สินของที่ติดตัวไปนั้นมาเป็นของตนเสีย แล้วก็ลงมือกระทำการขู่เข็ญ หรือล่อหลอกให้เจ้าทรัพย์สินนั้นไปกับตนโดยวิธีหนึ่งวิธีใดก็ตาม เมื่อเจ้าทรัพย์สินเคลื่อนกายก้าวเท้าไปตามคำสั่งแล้ว เมื่อก้าวไปก้าวแรกก็ได้ชื่อว่าผู้ขโมยนั้นสำเร็จเป็นอิริยาปถวิโกปน อทินนาทาน และเมื่อเจ้าทรัพย์สินได้ก้าวเท้าเป็นก้าวที่สอง ก็เป็นอันว่าผู้ขโมยนั้นได้ก่อล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอิริยาปถวิโกปนอทินนาทานแล้ว ถ้าผู้ขโมยอุ้มเจ้าทรัพย์สินไปก็ต้องตัดสินที่ตัวผู้ขโมยนั้นเอง คือเมื่อผู้ขโมยอุ้มเจ้าทรัพย์สินก้าวเท้าเป็นก้าวแรกก็สำเร็จเป็นอิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน และเมื่อผู้ขโมยก้าวเท้าที่สอง ก็เป็นอันว่าผู้ขโมยนั้นได้ก่อล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอิริยาปถวิโกปนอทินนาทานแล้ว

๕. **จนาจาวนอทินนาทาน** ได้แก่ทรัพย์สินของต่างๆ ที่เจ้าของวางหรือตั้งไว้ในที่ใดที่หนึ่ง (นอกจากในน้ำ) ผู้ขโมยแลเห็นแล้วมีจิตคิดจะขโมยสิ่งนั้นๆ แล้วก็ลงมือหยิบเคลื่อนสิ่งของนั้นๆ เมื่อทรัพย์สินของนั้นๆ เคลื่อนจากที่เดิมไปเพียงเล็กน้อย ก็เป็นอันว่าผู้ขโมยนั้นได้สำเร็จเป็นจนาจาวน อทินนาทาน พร้อมทั้งก่อล่วงกรรมบถไปด้วยแล้ว

เอกภณูปมาจก ๕ ประเภท

๑. อาทียนอทินนาทาน
๒. ทรณอทินนาทาน
๓. อวทรณอทินนาทาน
๔. อิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน
๕. จานาจาวนอทินนาทาน

๑. อาทียนอทินนาทาน ได้แก่การยึดกรรมสิทธิ์เอาสวัญญาณกทรัพย์ มีผู้คนหรือสัตว์เลี้ยงของผู้อื่นมาเป็นสมบัติของตน โดยวิธีฟ่องร้องต่อศาลได้ชื่อว่าเป็นอาทียนอทินนาทาน และเมื่อผู้เป็นเจ้าของคิดว่าผู้คน หรือสัตว์เลี้ยงของตนนี้จะต้องตกไปเป็นของของคนอื่นแน่แล้ว ขณะนั้นผู้ยึดกรรมสิทธิ์นั้นก็เป็นอันว่าได้ก้าวล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอาทียนอทินนาทานแล้ว

๒. ทรณอทินนาทาน ได้แก่ผู้ที่พาคนหรือสัตว์เลี้ยงของผู้อื่นซึ่งตนมีหน้าที่พาไปในที่ต่างๆ ในขณะที่กำลังพาไปนั้น ผู้นั้นมีจิตคิดจะลักพาไปเป็นของตนหรือพาเอาไปขาย เมื่อมีจิตคิดเช่นนี้เกิดขึ้นแล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นทรณอทินนาทาน และหลังจากที่คิดแล้วมีกิริยาอาการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เช่น เปลี่ยนทางเดินหรือเปลี่ยนมือที่จูงเป็นต้น เช่นนี้แล้วก็ เป็นอันว่าผู้นั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับทรณ อทินนาทานแล้ว

๓. อวทรณอทินนาทาน ได้แก่มีผู้นำคนหรือสัตว์เลี้ยงมาฝากฝังไว้ ครั้นเมื่อผู้ฝากมารับคืนก็กล่าวอุบายหลีกเลี้ยงต่างๆ เป็นต้นว่า ผู้นั้นผู้นี้มารับไปแล้วหรือหนีไปแล้ว ทั้งนี้เพื่อมุ่งหวังให้คนหรือสัตว์นั้นอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ของตน นี้ได้ชื่อว่าเป็นอวทรณอทินนาทาน และเมื่อเจ้าของหมดหวังคิดว่าตนจะไม่ได้คนหรือสัตว์นั้นคืนมาแน่แล้ว เช่นนี้ก็เป็นอันว่าผู้รับฝากนั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอวทรณอทินนาทานแล้ว

๔. อิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน ได้แก่ผู้ทำการล่อลวง ลักพาบุตรคร่าเด็กหรือหญิงสาว หรือสัตว์เลี้ยง ในขณะที่คนหรือสัตว์นั้น นั่ง นอน ยืน เดิน อยู่ก็ตามเพื่อนำไปหาประโยชน์กำไรหรือนำไปเป็นกรรมสิทธิ์ของตน เมื่อคนหรือสัตว์นั้นได้เคลื่อนกายจากอิริยาบถเดิม ก้าวเท้าตามผู้นั้นไปเป็นก้าวแรกก็ได้ชื่อว่าเป็นสำเร็จเป็น อิริยาปถวิโกปนอทินนาทาน และเมื่อได้ก้าวเท้าเป็นก้าวที่สองก็เป็นอันว่าผู้นั้นก้าวล่วงกรรมบถที่เกี่ยวกับอิริยาปถวิโกปนอทินนาทานแล้ว

๕. จานาจารย์อนินนาทาน ได้แก่การลักขโมยสัตว์เลี้ยงที่เจ้าของเขาผูกไว้ ชังไว้ หรือสัตว์นั้นนอนอยู่ นั่งอยู่ ยืนอยู่ก็ตาม ผู้ขโมยมีจิตคิดจะขโมยแล้วก็เข้าไปอุ้มหรือจูงสัตว์นั้นๆ มา เมื่อสัตว์นั้นเคลื่อนกายจากที่เดิมไปแม้เพียงเล็กน้อย ก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นจานาจารย์อนินนาทาน พร้อมทั้งก้าวล่วงกรรมบถไปด้วย

สาหตุติกปณจก ๕ ประเภท

๑. สาหตุติกอนินนาทาน
๒. อาณตติกอนินนาทาน
๓. นิสสุคคิยอนินนาทาน
๔. อตตุลสารกอนินนาทาน
๕. ฐรณิกุเขปอนินนาทาน

๑. สาหตุติกอนินนาทาน ได้แก่การขโมยทรัพย์สินเงินทองวัตถุสิ่งของต่างๆ และสิ่งที่มีชีวิตด้วยตนเอง

๒. อาณตติกอนินนาทาน ได้แก่การใช้ให้ผู้อื่นขโมย

๓. นิสสุคคิยอนินนาทาน ได้แก่การขโมยชนิดที่ลอบเอาของที่ต้องเสียภาษีทั้งไปให้พ้นเขต

๔. อตตุลสารกอนินนาทาน ได้แก่การออกคำสั่งให้พรรคพวกขโมยวัตถุสิ่งของนั้นๆ ถ้ามีโอกาสจะกินเวลานานเท่าใดก็ตาม แม้ว่าผู้รับคำสั่งนั้นจะยังไม่มีโอกาสขโมย จนล่วงเวลาไปตั้งหลายปีแล้วจึงได้โอกาสขโมย ผู้สั่งนั้นก็สำเร็จเป็นอตตุลสารก อนินนาทาน ตั้งแต่เวลาที่ออกคำสั่งนั่นเอง แต่ถ้าหากว่าผู้รับคำสั่งนั้นตายเสียก่อนที่จะมีโอกาสขโมย ผู้สั่งก็ไม่ใช่เป็นอตตุลสารก อนินนาทาน

๕. ฐรณิกุเขปอนินนาทาน ได้แก่ในเวลาที่มีการฟ้องร้องต่อศาลเพื่อยึดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินต่างๆ ของผู้อื่นที่เป็นสวัญญาณกทรัพย์ หรืออวิญญาณกทรัพย์ก็ตาม หรือในเวลาที่เขาของทรัพย์มาขอรับวัตถุสิ่งของเงินทองที่เขานำมาฝากตนไว้ หรือที่ตนไปหยิบยืมเขามา แล้วตนก็ปฏิเสธบิดพลิ้วไม่รับรู้ก็ตาม เมื่อขณะที่เจ้าของทรัพย์นั้นนึกตัดสินใจ

ว่า ทรัพย์สมบัติของตนนี้จะต้องสูญไปเป็นสมบัติของคนอื่นแน่แล้ว ในเวลานั้นผู้ที่ก่อเรื่องดังกล่าวแล้วนี้ ก็เป็นอันว่าสำเร็จในการขโมยที่เรียกว่าธูรนิกเขป อทินนาทาน

ความแตกต่างกันระหว่าง

อาณตติกอทินนาทาน และ อตุลสารกอทินนาทาน

การใช้ให้คนอื่นขโมยชนิด อาณตติกอทินนาทาน นั้น ใช้ให้ขโมยในปัจจุบัน ส่วนการใช้ให้ผู้อื่นขโมยชนิด อตุลสารกอทินนาทาน นั้น ใช้ให้ขโมยเมื่อมีโอกาสในภายหลัง

บุพพโยคปญจก ๕ ประเภท

๑. บุพพโยคอทินนาทาน
๒. สหปโยคอทินนาทาน
๓. ส่วิทาวหารอทินนาทาน
๔. สงฺเกตกมฺมอทินนาทาน
๕. นิमितฺตกมฺมอทินนาทาน

๑. บุพพโยคอทินนาทาน การใช้ให้ผู้อื่นขโมยนี้ เมื่อขณะที่กล่าววาจาใช้นั้นแหละก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถ ได้ชื่อว่าเป็นบุพพโยค อทินนาทาน

๒. สหปโยคอทินนาทาน ผู้ใดมีจิตคิดจะขโมยของของผู้อื่นกระทำทรัพย์สิ่งของนั้นๆ ให้เคลื่อนไปจากที่เดิมก็ดี หรือผู้ใดคิดโกงเกี่ยวกับที่ดินจะเป็นที่บ้าน ที่นา ที่สวนก็ตาม กระทำการย้ายหลักเขตหรือเครื่องหมายต่างๆ ที่เกี่ยวกับเขตที่ดินนั้นๆ ให้เคลื่อนไปจากที่เดิม ในขณะที่กำลังพยายามกระทำการย้ายเขตนี้แหละ ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถ ได้ชื่อว่าเป็นสหปโยค อทินนาทาน

๓. ส่วิทาวหารอทินนาทาน บุคคลหมู่หนึ่งจำนวนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมีการร่วมคิดตกลงกันที่จะทำการขโมยทรัพย์สมบัติของผู้อื่น แล้วก็ร่วมทางกันไป บุคคลเหล่านี้แม้คนใดคนหนึ่งลงมือขโมยเพียงคนเดียว กระทำให้ทรัพย์สิ่งของนั้นๆ เคลื่อนไปจากที่เดิม บุคคลที่ไปด้วยกันทั้งหมดก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถพร้อมกัน ได้ชื่อว่าเป็นสังวิทาวหารอทินนาทาน

๔. **สงฺเกตกมฺมอทินฺนาทาน** ผู้ที่ใช้ให้ผู้อื่นไปทำการขโมย โดยกำหนดเวลาลงมือกระทำให้ เช่น ให้ลงมือขโมยในเวลากลางวัน หรือกำหนดเวลาไว้โดยตรงว่าให้ลงมือเวลา ๒๔.๐๐ น. ดังนี้ เป็นต้น ถ้าผู้รับคำสั่งนั้นลงมือขโมยตรงตามเวลาที่สั่งไว้ ผู้ใช้ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถเป็นสังเกตกัมม อทินนาทาน ถ้าผู้รับคำสั่งกระทำการไม่ตรงกับเวลาที่สั่งไว้ เช่น สั่งว่าขโมยกลางวันแต่ไปขโมยกลางคืน หรือสั่งให้ขโมยเวลา ๒๔.๐๐ น. แต่ไปขโมยเวลา ๒๒.๐๐ น. หรือเกินเวลา ๒๔.๐๐ น. ไปดังนี้ ผู้ใช้ไม่ล่วงกรรมบถ แต่เป็นผู้ขโมยล่วงกรรมบถฝ่ายเดียว

๕. **นิมิตฺตกมฺมอทินฺนาทาน** การให้ผู้อื่นขโมย โดยใช้อาณัติสัญญาให้ลงมือทำการ เช่น โบกมือ พยักหน้า ผีวปาก หรือตา เป็นต้น ผู้ที่รับใช้เมื่อเห็นอาณัติสัญญาแล้วลงมือทำการทันที ผู้ใช้ก็เป็นอันล่วงกรรมบถเป็นนิมิตตกัมม อทินนาทาน ถ้าผู้รับใช้นั้นกระทำการขโมยก่อนได้รับอาณัติสัญญา หรือหลังจากได้รับอาณัติสัญญาล่วงไปแล้ว ผู้ใช้ไม่ล่วงกรรมบถ เป็นแต่ผู้ขโมยล่วงกรรมบถฝ่ายเดียว

เถยยาวหารปญจก ๕ ประเภท

๑. เถยยาวหารอทินนาทาน
๒. ปลยหาวหารอทินนาทาน
๓. ปริกปฺปาวหารอทินนาทาน
๔. ปฏิจฺจนฺนาวหารอทินนาทาน
๕. กุสฺสาวหารอทินนาทาน

๑. **เถยยาวหารอทินนาทาน** ได้แก่ผู้ที่ทำการค้าโดยชั่งหรือตวงวัตถุสิ่งของที่ค่านั้นไม่ตรงตามจำนวน คือชั่งหรือตวงให้ขาดจำนวนไปก็ดี หรือผู้ซื้อทำการชั่งตวงวัตถุสิ่งของนั้นเอาเอง ก็ทำการชั่งตวงสิ่งนั้นๆ ให้เกินจำนวนไปก็ดี หรือผู้ที่ใช้เงินปลอมก็ดี หรือผู้ที่กระทำการดัดช่องย่องเบาโดยไม่ให้เจ้าของเห็นก็ดี การกระทำต่างๆ เหล่านี้ได้ชื่อว่า เป็น เถยยาวหารอทินนาทาน

๒. **ปลยหาวหารอทินนาทาน** ได้แก่ผู้ที่เอาทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่นโดยการขู่ข่มขู่บังคับ หรือเบียดเบียนทำร้ายเจ้าทรัพย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นไปเหมือนกับพวกโจรที่ทำลายความสงบสุขของชนทั้งหลาย การกระทำเช่นนี้ได้ชื่อว่าเป็น ปลยหาวหารอทินนาทาน

อนึ่ง ผู้ที่มีอำนาจอิทธิพลต่างๆ ได้ใช้อำนาจของตนนั้นบังคับขู่เข็ญต่อชนผู้น้อยกว่า ให้นำเอาทรัพย์สินเงินทองวัตถุสิ่งของต่างๆ มาให้ตน เช่นนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็น ปล้นหาอาหาร อทินนาทาน

๓. ปริกปฺปาวหารอทินนาทาน นี้ มี ๒ อย่าง คือ

ก. ภณฺทปริกปฺปาวหารอทินนาทาน

ข. โสภณปริกปฺปาวหารอทินนาทาน

ก. ผู้ที่มีความตั้งใจเจาะจงจะขโมยวัตถุนั้นๆ แล้วก็ทำการขโมยวัตถุนั้นๆ มาตรงกับ ความประสงค์ของตน ได้ชื่อว่าเป็นภณฺทปริกปฺปาวหาร อทินนาทาน ตัวอย่างเช่น ผู้นั้นมีความตั้งใจจะขโมยกางเกง เมื่อเข้าไปในบ้านของเจ้าทรัพย์ แล้วยกเอาหีบห่อ เป็นต้นของเจ้าทรัพย์นั้นมา ถ้าในหีบห่อเป็นต้นนั้นมีกางเกงอยู่ในนั้น เมื่อขณะที่ยกหีบห่อ นั้นเคลื่อนที่ก็เป็นที่อันว่าผู้นั้นสำเร็จในการกระทำภณฺทปริกปฺปาวหาร อทินนาทาน แต่ถ้าในหีบห่อเป็นต้นนั้นไม่มีกางเกง มีแต่ของอื่นแล้ว ขณะที่ยกนั้นยังไม่ล่วงกรรมบถ แต่เมื่อเอาหีบห่อนั้นมาเปิดดูเห็นแต่สิ่งอื่นๆ ไม่มีกางเกงที่ตนตั้งใจจะขโมยอยู่ในนั้น ก็นึกว่า แม้จะไม่ใช่เป็นกางเกงกลายเป็นสิ่งอื่นไปก็เป็นการดีทั้งนั้น เมื่อตัดสินใจดังนี้ ก็ยกเอาหีบห่อเป็นต้นนั้นไป ขณะนั้นแหละก็เป็นที่อันว่าผู้นั้นได้ล่วงกรรมบถในข้อภณฺทปริกปฺปาวหาร อทินนาทาน

ข. ผู้ที่ทำการขโมยได้ตั้งใจกำหนดขอบเขตสถานที่นั้นๆ ตัวอย่างเช่น ผู้ขโมยได้เข้าไปในบริเวณบ้านหรือในบ้านของเจ้าทรัพย์ เมื่อแลเห็นวัตถุสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง เข้าแล้ว มีความอยากได้เกิดขึ้น แล้วคิดกะการในใจกำหนดเขตสถานที่ไว้ กล่าวคือเมื่อเอาสิ่งของนั้นมาได้แล้วก็ตั้งใจว่าเราจะนำไปที่ตรงประตูบ้าน หรือที่ใต้ต้นไม้ นั้น หรือที่ริมรั้วนั้นเสียก่อน ถ้าเจ้าของแลเห็นเราก็จะแก้ตัวไปว่าเราอยากชมสิ่งของนั้นๆ แล้วก็จะนำไปคืนดังที่เดิม ถ้าเจ้าของไม่แลเห็นเราจะนำไปเลย ฉะนั้นเมื่อผู้ขโมยนั้นนำสิ่งของไป ถึงเขตที่ตนกำหนดไว้ ขณะนั้นยังไม่เป็นการล่วงกรรมบถ ต่อเมื่อนำออกไปพ้นเขตที่ตน กำหนดไว้จึงเป็นอันว่าได้ก้าวล่วงกรรมบถสำเร็จ เป็นโอกาสปริกปฺปาวหาร อทินนาทาน

๔. ปฏิจฺจนฺนาวหารอทินนาทาน ได้แก่ผู้ที่เข้าไปในบ้านหรือในบริเวณบ้านหรือ ในห้องน้ำ ห้องครัว เป็นต้น ของผู้อื่นแล้วแลเห็นวัตถุมีค่า มีแหวน สร้อย นาฬิกา เข็มขัด

เป็นต้น ที่เจ้าของถอดวางไว้ หรือทำตกไว้ก็หาหนทางจะเอาสิ่งของนั้นมาเป็นของตนโดยเอาสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาปกปิดของนั้นไว้ หรือหีบเอาของนั้นไปซุกซ่อนไว้ หรือเอาเท้าเหยียบไว้ หรือคู้ดินกลบไว้เสียก่อน รอโอกาสเมื่อเจ้าของไปจากที่นั้นแล้วก็จะนำไปในขณะที่ผู้นั้นทำการปกปิดสิ่งของอยู่นั้น ยังไม่เป็นการก้าวล่วงกรรมบท ต่อเมื่อเจ้าของหาสิ่งของนั้นไม่พบ แล้วตั้งใจว่าจะมาหาภายหลังอีกแล้วก็ไปจากที่นั้น เมื่อเจ้าของเคลื่อนที่ไปจากที่ตรงนั้นแล้ว ก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้ล่วงกรรมบทสำเร็จเป็น ปฏิจันนาหารอทินนาทาน

๕. กุสาวหารอทินนาทาน ได้แก่การเปลี่ยนชื่อเจ้าของวัตถุที่ไม่ใช่เป็นของตนให้เป็นชื่อของตน หรือเปลี่ยนชื่อวัตถุที่ไม่ใช่ของตนให้เป็นของตน เช่น ในการจับสลากวัตถุสิ่งของต่างๆ สลากที่ตนจับได้นั้นบอกชื่อวัตถุว่าได้ปากกา แต่สลากของอีกคนหนึ่งบอกว่าได้นาฬิกา เมื่อตนแอบเปิดดูรู้ว่าวัตถุที่ตนจับได้นั้นส่วของอีกคนหนึ่งไม่ได้ ก็ลอบเปลี่ยนเอาสลากของตนไปให้กับคนที่จับได้นาฬิกา แล้วเอาสลากของคนที่จับได้นาฬิกามาเป็นของตน หรือบิดา มารดา เมื่อรู้ตัวว่าจะตายได้บอกให้ลูกคนโตเป็นผู้เขียนพินัยกรรมบ่งไว้ว่า ลูกคนโตนั้นได้ที่ดินและสวน ส่วนลูกคนเล็กซึ่งกำลังไปศึกษาเล่าเรียนอยู่ต่างประเทศนั้น ได้ที่ดินและตึกแถว เมื่อเขียนเสร็จแล้วก็ให้อ่านให้ฟัง เมื่อเห็นว่าถูกต้องแล้วก็เซ็นชื่อและใส่ซองเก็บไว้ ต่อมาเมื่อมีโอกาสลูกคนโตก็แอบเปิดซอง เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า ให้ลูกคนโตได้ที่ดินและตึกแถว ส่วนลูกคนเล็กนั้นได้ที่ดินและสวน แล้วก็ปิดซองไว้ตามเดิม เมื่อบิดา มารดานั้นเจ็บหนักก็ได้ให้ไปตามผู้ที่นับถือ หรือทนายความมาให้รับรู้ในพินัยกรรมที่ได้ให้ลูกคนโตเขียนไว้นั้น แล้วให้เซ็นชื่อเป็นพยาน ต่อมาบิดาหรือมารดานั้นก็ตาย เมื่อเปิดพินัยกรรมต่อหน้าลูกหลาน ญาติพี่น้อง ก็เป็นอันว่าลูกคนโตได้ที่ดินและตึกแถว ลูกคนเล็กได้ที่ดินและสวน ตามที่ลูกคนโตได้เปลี่ยนแปลงใหม่นั้น การกระทำความดังกล่าวมานี้ได้ชื่อว่าเป็นกุสาวหาร อทินนาทาน

อธิบายพิเศษในถ้อยยาวหารอทินนาทาน

แห่งหมวดถ้อยยาวหารปญจก

ในหมวดถ้อยยาวหารปญจก นี้ ถ้อยยาวหารอทินนาทาน ที่เกี่ยวกับการโกงได้จำแนกออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. มานัญญ ได้แก่การโง่งที่เกี่ยวกับการตรวจวัดมูลของ โดยใช้เครื่องตรวจมีกระบุง ตะกร้า ปีบ เป็นต้น
๒. ตูลาญญ การโง่งที่เกี่ยวกับการใช้ตาชั่ง
๓. กัสสุญญ การโง่งที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนวัตถุสิ่งของมีขึ้น ถ้วย จาน เป็นต้น
๔. กหาปณญญ การโง่งที่เกี่ยวกับการทำเงินปลอม ธนบัตรปลอม

มานัญญ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ททยเภท
๒. ลีชาเภท
๓. รัชชูปเภท

๑. ททยเภท ได้แก่การตวงน้ำมันต่างๆ หรือน้ำผึ้ง โดยทำเครื่องตวงให้เป็นรูไว้ เช่น เมื่อตนเป็นฝ่ายซื้อก็เอาเครื่องตวงที่เจาะเป็นรูเล็กๆ ไว้ข้างก้นนั้นวางลงในภาชนะที่ทำไว้รองรับเครื่องตวง เมื่อเทน้ำมันหรือน้ำผึ้งลงในเครื่องตวงแล้ว น้ำมันหรือน้ำผึ้งนั้นก็ไหลออกจากเครื่องตวงมาอยู่ในภาชนะที่รองรับ ทำให้ได้จำนวนน้ำมันหรือน้ำผึ้งมากขึ้น แต่ถ้าตนเป็นฝ่ายขายก็ปิดรูที่เจาะไว้นั้นเสีย และเมื่อเวลาตวงก็พยายามตวงเร็วๆ และตวงไม่ให้เต็มบริบูรณ์ การโง่งชนิดนี้ชื่อว่า ททยเภทมานัญญ

๒. ลีชาเภท ได้แก่การตวงข้าว ถั่ว งา เป็นต้น โดยใช้เล่ห์เหลี่ยมในการตวงนั้น เช่น เมื่อตนเป็นฝ่ายซื้อก็ค่อยๆ เทลิ่งนั้นๆ ลงในภาชนะเครื่องตวง เพราะการค่อยๆ เทนั้นจะทำให้ได้จำนวนของมากขึ้น และเมื่อตอนที่ปาดของให้เสมอกับขอบภาชนะที่ตวงนั้นก็ใช้ปาดไหยๆ ให้ตรงกลางนูนเล็กน้อย แต่ถ้าตนเป็นฝ่ายขายก็รีบเทลิ่งนั้นๆ ลงในภาชนะเครื่องตวง ในการรีบเทนี้จะทำให้จำนวนของน้อยกว่าค่อยๆ เท และเมื่อตอนปาดหน้าของนั้นก็ปาดกดลงไปให้ตรงกลางเว้าเล็กน้อย การโง่งชนิดนี้เรียกว่า ลีชาเภทมานัญญ

๓. รัชชูปเภท ได้แก่การใช้เล่ห์เหลี่ยมในการวัด เช่น วัดผ้า วัดที่ดิน เป็นต้น ถ้าตนวัดเอาของตนก็วัดให้เกินไว้ ถ้าตนวัดให้คนอื่นก็วัดให้ขาดไว้ โดยไม่ให้อีกฝ่ายหนึ่งจับได้ การโง่งชนิดนี้ชื่อว่า รัชชูปเภทมานัญญ

ตุลาภฏฐ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. รูปภฏฐ
๒. อังคภฏฐ
๓. คหณภฏฐ
๔. ปฏิจณนภฏฐ

๑. **รูปภฏฐ** ได้แก่การทำลูกตุ้มสำหรับวัดน้ำหนักในการชั่งของไว้ ๒ ชนิด ลูกตุ้มอันหนึ่งใหญ่ อันหนึ่งเล็ก ถ้าวัดเป็นฝ่ายช็อกก็ใช้ลูกตุ้มอันใหญ่ถ่วงตาชั่ง เพื่อให้ได้จำนวนของมาก ถ้าวัดเป็นฝ่ายขายก็ใช้ลูกตุ้มอันเล็กถ่วง เพื่อให้จำนวนน้อยลงไป การโก่งชนิดนี้ชื่อว่า ตุลารูปภฏฐ

๒. **อังคภฏฐ** ได้แก่ในเวลาที่จะชั่งของนั้น เมื่อตนเป็นฝ่ายช็อกก็ใช้มือกดบนคันตาชั่งให้ถ่วงไปทางลูกตุ้ม เพื่อให้ได้จำนวนของมาก ถ้าวัดเป็นฝ่ายขายก็ใช้กดถ่วงไปทางที่ใสของ เพื่อให้ได้จำนวนของน้อย การโก่งชนิดนี้ชื่อว่า ตุลาอังคภฏฐ

๓. **คหณภฏฐ** ได้แก่ในเวลาที่จะชั่งของนั้น เมื่อตนเป็นฝ่ายช็อกก็ใช้มือจับที่ตรงสายเชือกนั้นให้ต่ำลงถึงโคนเชือก เพื่อให้ได้จำนวนของมาก ถ้าวัดเป็นฝ่ายขายก็จับที่ตรงปลายเชือก เพื่อให้จำนวนของนั้นน้อยลง การโก่งชนิดนี้ชื่อว่า ตุลาคหณภฏฐ

๔. **ปฏิจณนภฏฐ** ได้แก่การประดิษฐ์เครื่องชั่งโดยเจาะรูไว้ที่ตรงคันชั่ง แล้วเอาปรอทหรือก้อนตะกั่วเล็กๆ ใส่ไว้ เมื่อตนเป็นฝ่ายช็อกก็เอียงคันชั่งเทมาทางลูกตุ้ม เพื่อให้ก้อนปรอทหรือตะกั่วนั้นมาถ่วงทางด้านลูกตุ้ม เพื่อให้ได้จำนวนของมาก ถ้าวัดเป็นฝ่ายขายก็เอียงคันชั่งเทไปทางด้านที่ใสของ เพื่อให้ก้อนปรอทหรือตะกั่วถ่วงไปทางของเพื่อให้ได้จำนวนของน้อย การโก่งชนิดนี้ชื่อว่า ตุลาปฏิจณนภฏฐ

การโก่งที่เรียกว่า **กัมสภฏฐ** นั้นคือช่างเงินหรือช่างทองที่ทำภาชนะต่างๆ มีขัน ถ้วย จาน ถาด เป็นต้น ไว้ขาย ของที่ทำขายนี้ได้ทำไว้เป็น ๒ ชนิด คือทำด้วยเงินหรือทองแท้ๆ ชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะทองเหลือง ทองแดง แล้วชุบเงิน ทองชนิดหนึ่ง ทั้ง ๒ ชนิดนี้มีรูปร่างลัษฐานเหมือนกัน เมื่อเวลามีคนมาช็อกก็เอาของแท้่ออกให้ชม เมื่อตกลงราคาช็อกกันแล้วก็เอาของไม่แท่นั้นเปลี่ยนให้ไป การโก่งชนิดนี้ชื่อว่า กัมสภฏฐ

การโกงที่เรียกว่า กหาปณกฎ นั้นคือ การทำเงินเหรียญปลอม ธนบัตรปลอม หรือ ผสมโลหะ แร่ธาตุต่างๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ให้เป็นวัตถุที่ดูเหมือนเงินและทองจริงๆ แล้วทำการซื้อขายหลอกลวงให้ผู้ซื้อเข้าใจผิดคิดว่าเป็นของแท้ การโกงชนิดนี้ชื่อว่า กหาปณกฎ

อนึ่ง ในถ้อยยาวหาร อทินนาทานนี้ มีการขโมยชนิดหนึ่งชื่อว่าอุบายกถา อทินนาทาน ได้แก่การใช้อุบายหลอกลวงให้ผู้อื่นหลงเชื่อตน ดังมีเรื่องแสดงไว้ใน สมันตปาสาทิกาอรรถกถาว่า

ยังมีพรานล่าเนื้อผู้หนึ่ง ล่ากวางมาได้ ๒ ตัว ตัวหนึ่งใหญ่ อีกตัวหนึ่งเล็ก ในขณะที่แบกกวางเดินมานั้นได้สวนทางกับชายขีเฒ่าคนหนึ่ง ชายขีเฒ่านั้นแลเห็นกวางก็อยากได้ จึงถามพรานว่ากวาง ๒ ตัวนี้ราคาเท่าใด พรานตอบว่าตัวเล็กราคา ๑ กหาปณะ ตัวใหญ่ ๒ กหาปณะ ชายขีเฒ่านั้นก็หยิบเอาเงิน ๑ กหาปณะให้แก่พราน พรานก็ให้กวางตัวเล็กมา ชายขีเฒ่านั้นรับกวางไปแล้วเดินคล้อยมาได้หน่อยหนึ่งก็หยุดคิดว่า เราอยากได้กวางตัวใหญ่มากกว่าตัวเล็ก ฉะนั้นเราจะต้องใช้อุบายกลับไปเอากวางตัวใหญ่มาให้จงได้ โดยเราจะต้องเพิ่มเติมเงินให้ คิดดังนี้แล้วก็เดินย้อนกลับไปหานายพราน แล้วบอกว่าข้าพเจ้าอยากได้กวางตัวใหญ่ พรานตอบว่าเมื่อท่านอยากได้ตัวใหญ่ก็ต้องเอาเงินมาเติมอีก ๑ กหาปณะ ชายขีเฒ่าบอกว่าข้าพเจ้าให้ท่านไปแล้ว ๑ กหาปณะใช่ไหม? พรานตอบว่า ใช่ ชายขีเฒ่าว่า แล้วกวางตัวเล็กนี้ราคา ๑ กหาปณะใช่ไหม? พรานตอบว่า ใช่ ชายขีเฒ่าว่าถ้าเช่นนั้นท่านเอากวางตัวเล็กนี้ไป แล้วเอากวางตัวใหญ่นั้นให้ข้าพเจ้า ว่าแล้วก็เอากวางตัวเล็กคืนให้นายพราน แล้วเอากวางตัวใหญ่มา โดยไม่ได้ให้เงินอีก ๑ กหาปณะแก่นายพราน การกระทำของชายขีเฒ่าผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็น อุบายกถา อทินนาทาน

วินิจฉัยเรื่องคนขโมยเรือ

แต่ไม่ล่วงกรรมบถอทินนาทาน

ชายคนหนึ่งแลเห็นเรือที่เขาจอดไว้ริมท่า ก็มีจิตคิดจะขโมยเรื่อนั้น แล้วก็ลงไปในเรือกางร่มหรือเอาผ้าผืนใหญ่ๆ ทำเป็นใบเรือแล่นไป ไม่ได้ใช้ถ่อหรือพายแต่อย่างใด เมื่อเรือแล่นไปถึงท่าแห่งหนึ่ง ก็แวะขึ้นไปแล้วบอกขายเรือลำนั้นแก่คนที่อยู่บนท่าเรือ

เมื่อตกลงราคากันแล้วก็ขายเรื่อนั้นไป เช่นนี้ผู้้นั้นจะได้ชื่อว่าเป็นอทินนาทานหรือไม่? แก้วว่าผู้้นั้นยังไม่ล่วงกรรมบถอทินนาทาน แต่ถ้าเจ้าของรู้ว่าเรื่อถูกขโมยแล้วตามมาทันจะเอาเรื่อกลับคืน ถ้าผู้้นั้นยอมคืนเรื่อให้ หรือเอาเงินชดใช้ให้แทนก็ไม่ใช่เป็นอทินนาทาน ถ้าไม่ยอมคืนให้หรือไม่ยอมใช้เงินให้ผู้้นั้น ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถอทินนาทาน หรือถ้าเจ้าของเรื่อมารู้ว่าเรื่อหายเข้าไปตามไม่พบผู้ลักเอาไป ดังนี้ผู้้นั้นก็ไม่ล่วงอทินนาทานเช่นเดียวกัน นี้กล่าวโดยวินัย คือถือว่าการกระทำของผู้้นั้นไม่ครบองค์ปโยคะ ขาดข้อ ๔ แต่ถ้ากล่าวโดยโวหารนัยแล้วผู้้นั้นได้ชื่อเป็นขโมย เรื่องนี้ท่านพระมหาพุกุโธมชาจารย์แสดงไว้ใน สมนตปาสาทิกาอรรถกถาว่า

“โย ปน ติตฺถเก จิตฺตนา ว อารุหิตฺวา เถยฺยจิตฺโต อริตฺเตน
 วา ฆิเยน วา ปาเชติ ปาราชิกํ, สเจ ปน ฉตฺตํ วา ปณามเตว
 จีวรํ วา ปาเทติ อุกกมิตฺวา หตฺถเกติ อุกฺกขิปิตฺวา ลงฺการสทิสํ
 กตฺวา ตํ คณฺหาเปติ, พลฺวา จ วาโต อาคम्म นาวํ หรติ,
 วาเตเนว อาทฺฐา โหติ, ปุคฺคลสฺส นตฺถิ อวหาโร, ปโยโค อตฺถิ
 โส ปน จานาจาวันปโยโค น โหติ, ยทิ ปน ตํ นาวํ เอวํ คจฺจนฺติ
 ปกตฺติคมนํ อุกฺกจิตฺวา อณฺณํ ทิสภาคํ เนติ, ปาราชิกํ, สยเมว
 ยํ กิณฺณํ คามตฺติกํ สมฺปตฺตํ จานา อจาเวนฺโต วิกิณฺณิตฺวา คจฺจติ,
 เนวตฺถิ อวหาโร, ภณฺหาเทยฺยํ ปน โหติ”

“ผู้ที่มีเจตนาจะขโมยขึ้นบนเรื่อที่เจ้าของจอดไว้ที่ท่าน้ำ
 เล่นเรื่อไปโดยการถ่อหรือพาย ผู้้นั้นยอมถึงอาบัติปาราชิก ถ้าไม่
 ใช้ถ่อหรือพาย ใช้ร่มกางหรือขึ้นจีวรทำเป็นเรื่อ เมื่อมีลมพัดมา
 ก็ทำให้เรื่อนั้นแล่นไป เช่นนี้อทินนาทานยังไม่บังเกิดแก่ผู้้นั้น
 เพราะแม้ว่ามีความพยายามก็จริง แต่ความพยายามนี้ยังไม่เป็น
 จานาจาวันปโยคะ คือความพยายามทำการย้ายที่ เรื่อที่กำลัง
 เล่นไปตามปกติด้วยกำลังลมพัดไปนั้น ถ้าผู้้นั้นพยายามทำให้เรื่อ
 นั้นแล่นผิดไปจากปกติ คือพยายามทำให้เรื่อแล่นเหวี่ยงไป
 ทางอื่น แล้วผู้้นั้นก็เข้าถึงอาบัติปาราชิก ถ้าเรื่อนั้นแล่นไปตาม

ปกติจนถึงท่าหมู่บ้านแห่งใดแห่งหนึ่งเอง และผู้นั้นลงจากเรือ โดยไม่ต้องทำให้เรือหันเหไปทางอื่นแล้วก็ขายเรื่อนั้นไป เช่นนี้ อทินนาทานก็ไม่เกิดแก่ผู้นั้น แต่จัดเป็นภิกขาเวทียบุคคล คือเป็น บุคคลที่จะต้องชี้หน้าเขา ถ้าเจ้าของรู้เรื่องตามมาขอคืนก็ต้องคืน เรือ หรือใช้เงินทดแทนไป ถ้าไม่คืนให้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็น อาบัติปาราชิก คือก้าวล่วงกรรมบถสำเร็จเป็นอทินนาทาน”

การอธิบายในอทินนาทาน จบ

๓. กาเมสุมิจฉาจาร

คำว่า กาเมสุมิจฉาจารนี้ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ กาเมสุ + มิจฉา + อาจร
 กาเม = ในการเสพเมถุน (กาเมสุติ เมถุนสมาจารสุ) มิจฉา = ลามก คือบัณฑิต
 ทั้งหลายยอมติเตียนแน่นอน จร = การประพฤติ (เอกนุต นินทิโต ลามกาจาร)

เมื่อรวมกันแล้วเป็นกาเมสุมิจฉาจาร แปลว่าการประพฤติลามกในการเสพเมถุน
 แสดงวณัตถะในคำว่า กาเมสุมิจฉาจาร “มิจฉา จรณ มิจฉาจาร” การประพฤติผิด
 คือกระทำลามกอันบัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนแน่นอน ชื่อว่ามิจฉาจาร

“กาเมสุ มิจฉาจาร = กาเมสุมิจฉาจาร”^{*} การประพฤติผิด คือกระทำ
 ลามก อันบัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนแน่นอนในการเสพเมถุน ชื่อว่ากาเมสุมิจฉาจาร
 อีกนัยหนึ่ง

“กาเมสุ มิจฉา จรณติ เอเตนาติ = กาเมสุมิจฉาจาร” คนทั้งหลายยอมประพฤติ
 ผิดในการเสพเมถุนด้วยธรรมนั้น ฉะนั้น ธรรมอันเป็นเหตุแห่งการประพฤติผิดในการเสพ
 เมถุนนั้นชื่อว่ากาเมสุมิจฉาจาร ได้แก่ เมถุนเสวนเจตนาที่ประกอบกับโลกขณะ

อธิบายว่า สามิภรรยาที่ประพฤติอยู่ในกาเมต่อกันนั้น กล่าวไม่ได้ว่าเป็นการกระทำ
 ที่ลามก อันบัณฑิตทั้งหลายจะพึงติเตียนเพราะเป็นไปตามธรรมดาของโลก แต่ถ้าชาย
 หรือหญิงใดประพฤติล่วงกาเมต่อชายหรือหญิงที่ไม่ใช่สามีหรือภรรยาของตน และชาย

* คำนี้ในทางไวยากรณ์ เรียกว่า อุตตสมาส

หรือหญิงนั้นมิผู้ปกปักรักษาอยู่ การกระทำของชายหรือหญิงนั้นก็กล่าวได้ว่า เป็นการกระทำอันลามก บัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนเพราะไม่ได้เป็นไปตามธรรมดาโลก ดังนั้น ท่านฎีกาจารย์จึงแก้ในคำว่า มิจุฉาจารย์ว่า “เอกนุเต นินทิโต ลามกาจาโร” “การประพฤตินันลามกที่บัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนอย่างแน่แท้” การล่วงกาเมสุมิฉาจารย์ย่อมสำเร็จได้ด้วยกายบิโยคะอย่างเดียว คือต้องกระทำด้วยกายไม่ใช่ด้วยวาจา หรือใจ

องค์แห่งบิโยคะของกาเมสุมิฉาจารย์

การกระทำอุกุศลชนิดกาเมสุมิฉาจารย์ ที่เป็นการก้าวล่วงกรรมบถนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. อคมนียวตถุ วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง
๒. ตสฺมี เสวนจิตตํ มีจิตคิดจะเสพในวัตถุนั้น
๓. บิโยโค มีความพยายามเสพ
๔. มคฺเคนมคฺคปฏิปัตติ อธิวาสํ มีความพอใจในการประกอบมรรคซึ่งกันและกัน

เมื่อการกระทำครบองค์ ๔ นี้แล้วก็เป็นอันว่าผู้นั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถกาเมสุมิฉาจารย์แล้ว ถ้าไม่ครบองค์ ๔ ก็ไม่สำเร็จเป็นกรรมบถ ดังที่ท่านฎีกาจารย์แสดงไว้ว่า

วตถุ อคมนียญจ	ตสฺมี เสวนจิตตตา
บิโยโค มคฺเคนมคฺค	ปฏิบัติยาธิวาสนํ
อิติ กามสฺส จตฺตารโ	บิโยเคโก สาทตฺถิโก ฯ

“วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้องอย่างหนึ่ง มีจิตคิดจะเสพในวัตถุนั้นอย่างหนึ่ง มีความพยายามเสพอย่างหนึ่ง มีความพอใจในการประกอบมรรคซึ่งกันและกันอย่างหนึ่ง นี่คือน้องทั้ง ๔ ของกาเมสุมิฉาจารย์บิโยคะนั้นได้ สาทตฺถิโกบิโยคะ คือการกระทำด้วยตนเองอย่างเดียว”

ความเห็นของอาจารย์ต่างๆ ในเรื่ององค์ทั้ง ๔

อุปเรอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ที่มีความพอใจในการเสพวัตถุกำยอนั้น แต่ตัวเองไม่ได้ใช้ความพยายามในการเสพนั่นแต่อย่างใด เช่นนี้ท่านกล่าวว่าผู้นั้นไม่ล่วงกรรมบถ เพราะขาดองค์ที่ ๓ คือบโยโค แต่เกจิอาจารย์ทั้งหลายวินิจฉัยตัดสินว่าแม้ผู้ที่ไม่ได้ใช้ความพยายามในการเสพนั่นก็ตาม ถ้าผู้นั้นเกิดความยินดีด้วย ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถโดยท่านอ้างว่า ธรรมตามาตุคามนั้นโดยมากเป็นผู้ที่ไม่ได้ใช้ความพยายามแต่ก็ย่อมสำเร็จกิจอันนั้นด้วย

ส่วนอัญญอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ถ้าผู้ที่สำเร็จกิจได้โดยไม่มีความพยายามแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องแสดงองค์ประกอบถึง ๔ องค์ แสดงแต่เพียง ๒ เอาองค์ที่ว่าบโยโคออกเสียก็ได้ แต่ท่านอรรถกถาจารย์ก็ได้แสดงไว้ทั้ง ๔ องค์ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นข้อที่แสดงให้เห็นว่าองค์ที่ ๓ คือบโยโคนั้นท่านมุ่งหมายเอาว่า ย่อมมีเป็นส่วนมาก และในองค์บโยโคนี้ก็ได้แก่สหัตถิบบโยโคอย่างเดียว จะเป็นอาณัตติกบโยโคนั้นไม่ได้

โทษของกาเมสุมิจฉาจารย์ ที่เป็นมหาสาวิชชะและอัปปสาวิชชะ

ผู้ที่ล่วงเกินแก่ผู้มีศีลธรรม โดยมิได้มีความพอใจยินยอมด้วย ผู้ล่วงเกินนั้นย่อมมีโทษหนัก ถ้าล่วงเกินแก่ผู้ไม่มีศีลธรรม โดยมิได้มีความพอใจยินยอมด้วยผู้ล่วงเกินนั้นย่อมมีโทษเบา ถ้าล่วงเกินโดยการเบียดเบียนทำร้ายร่างกาย แม้ว่าผู้ถูกเบียดเบียนนั้นจะเป็นผู้ไม่มีคุณธรรมพิเศษอย่างใดก็ตาม ผู้ล่วงเกินนั้นก็ย่อมมีโทษหนัก ถ้าทั้งสองฝ่ายมีความยินยอมต่อกันก็ย่อมมีโทษเบา

ในระหว่างปุถุชนกับพระอริยบุคคลนั้น การล่วงปุถุชนย่อมมีโทษเบาว่าการล่วงพระอริยะ ในระหว่างพระอริยบุคคลด้วยกันนั้น การล่วงพระโสดาบันยอมมีโทษเบาว่าการล่วงพระสกทาคามี การล่วงพระสกทาคามี ย่อมมีโทษเบาว่าการล่วงพระอนาคามี การล่วงพระอนาคามี ย่อมมีโทษเบาว่าการล่วงพระอรหันต์

สำหรับการล่วงกาเมสุมิจฉาจารย์ต่อพระอรหันต์นั้น ย่อมมีโทษหนักที่สุดดังเช่นเรื่องนันทมานพที่ล่วงเกินต่อพระอุบลวันณาเถรี ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ย่อมได้รับโทษถึงถูก

ธรณีสถ ด้วยอำนาจแห่งทิวฐธัมมเวทนิยกรรม และได้ไปบังเกิดในวิจิมหานรก เสวยความทุกข์แสนสาหัสด้วยอำนาจแห่งอุปปีชชเวทนิยกรรม

อนึ่ง ในองค์ทั้ง ๔ นั้น องค์ที่ ๑ ที่ว่า อคมนิยวัตถุ คือวัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับได้แก่ หญิงหรือชายที่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับนั่นเอง

หญิงที่ชายไม่ควรเกี่ยวข้องกับ มี ๒๐ จำพวก คือ

มา - ปิ - มาปิ - ภา และภา, ญา - โค - ธัม - สะ - ลา
ธะ - ฉัน - โภ - ปะ - โธ - โธ - ธะ, กัมมะ - ทา - มุหา ฯ

๑. มาตุรุษิตา หญิงที่มีมารดาปกครองเพราะบิดาตายหรือไม่ได้อยู่กับมารดา

๒. ปิตุรุษิตา หญิงที่มีบิดาปกครอง

๓. มาดาปิตุรุษิตา หญิงที่มีมารดาบิดาปกครอง (ถ้าหญิงที่มีมารดาปกครองผู้เดียว หญิงนั้นไม่ชื่อว่าปิตุรุษิตา ถ้าหญิงที่มีบิดาปกครองผู้เดียว หญิงนั้นก็ไม่ชื่อว่ามาตุรุษิตา และถ้าหญิงที่มีทั้งมารดาและบิดาปกครอง หญิงนั้นก็ไม่ชื่อว่ามาตุรุษิตาและปิตุรุษิตา เพราะอยู่ในประเภทมาดาปิตุรุษิตา)

๔. ภคินีรุษิตา หญิงที่มีพี่สาวปกครอง หรือมีน้องสาวเป็นผู้ดูแลรักษา

๕. ภาตุรุษิตา หญิงที่มีพี่ชายปกครอง หรือมีน้องชายเป็นผู้ดูแลรักษา

๖. ญาติริษิตา หญิงที่มีญาติเป็นผู้ปกครอง

๗. โคตตุรุษิตา หญิงที่มีตระกูลเดียวกันหรือเชื้อชาติเดียวกันเป็นผู้ปกครอง (ที่ว่าเชื้อชาติเดียวกันเป็นผู้ปกครองนั้น หมายถึงหญิงที่ไปอยู่ในต่างประเทศและอยู่ในความปกครองของชนชาติเดียวกับตน มีสถานทูต เป็นต้น)

๘. ธมฺมรุษิตา หญิงที่มีผู้ประพฤติปฏิบัติศีลธรรมด้วยกันเป็นผู้ปกครอง เช่น หญิงที่บวชชีมีหัวหน้าชีเป็นผู้ปกครอง เป็นต้น ดังนั้นในสารัตถทีปนีฎฐีกากล่าวว่า “เอกังสตุถาริ อุตฺทิสฺส ปพฺพชิตฺติ อิมินา ปณฺทฺรจฺคปริพฺพชาชิกาทยิ ทสฺเสติ”

“ท่านอรรถกถาจารย์แสดงให้รู้ถึงปริพพาชก เป็นต้น ที่นุ่งห่มด้วยผ้าขาวโดยใช้คำว่าผู้ที่ออกบวชอุทิศตนต่อพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียวกัน”

๙. สปริทณฺทา หญิงที่กษัตริย์หรือผู้มีอำนาจได้จองตัวไว้

๑๐. สารกฺขา หญิงที่มีผู้หมายมั่นไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ หรือหญิงที่มีคู่หมั้น

หญิงจำพวกสปริทณฺทาและสารกฺขาทั้ง ๒ นี้ เป็นหญิงที่ไม่มีอิสระคือมีเจ้าของแล้ว ถ้าตนไปยินยอมมอบกายให้แก่ชายอื่นแล้ว ก็เท่ากับว่าตนเองขโมยตัวของตนที่มีเจ้าของหวงแหนไปให้กับผู้อื่น ฉะนั้นหญิงนั้นก็เป็นอย่างที่ได้ล่วงกาเมสุมิฉฉาจาร ดังนั้น ท่านภูิกายจารย์ จึงแสดงไว้ในเตรตถกฏฐิกาย^๑ ว่า

“ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนุนฺนติ สารกฺขา สปริทณฺทานํ มิฉฉาจา
โร โหติ ตาสํ สสุสํมิทฺถาโต” “หญิง ๒ คนข้างท้าย คือสา
รฺกขาและสปริทณฺทานี้ ถ้ายอมมอบตัวให้แก่ชายอื่นแล้วก็เป็นอย่าง
ว่าประพตฺติผิต เพราะหญิงเหล่านี้เป็นผู้มีเจ้าของแล้ว”

สำหรับหญิงที่ถูกบ้านเมืองลงโทษกักขังไว้นั้น ไม่เรียกว่าเป็นหญิงพวกสารกฺขาหรือสปริทณฺทา แม้จะมีเจ้าหน้าที่ดูแลควบคุมก็เป็นไปคล้ายกับหญิงพวกมาตุรักขิตา ปิตุรักขิตา ฉะนั้นถ้าหญิงจำพวกนี้จะไปมอบตัวแก่ชายใดก็ไม่จัดว่าล่วงกาเมสุมิฉฉาจาร

๑๑. ธนุกิิตา หญิงที่ชายซื้อมา เช่น หญิงที่เดินทางมาจากต่างประเทศไม่มีค่าโดยสารเรือ เมื่อถึงที่หมายแล้วเจ้าของเรือได้จัดการเลหลังหญิงนั้น และมีชายไปช่วยออกเงินให้แล้วเอาตัวหญิงนั้นมา หรือหญิงที่มีค่าตัวโดยบิดามารดานำไปขายไว้กับเจ้าของเงินชายไปช่วยไถ่ถอนเอาตัวมา ดังนี้ เป็นต้น หญิงพวกนี้ได้ชื่อว่าธนกิิตา

๑๒. ฉนฺทวาลิณี หญิงที่สมัครใจไปอยู่กับชาย เช่น หญิงที่รักชายคนหนึ่งคนใดแต่บิดามารดาไม่ยินยอมให้ หญิงนั้นก็หนีไปอยู่กับชายนั้น หญิงพวกนี้ได้ชื่อว่าฉนฺทวาลิณี สำหรับชายที่รับหญิงจำพวกนี้ไว้เป็นภรรยาไม่ถือว่าเป็นกาเมสุมิฉฉาจาร

๑๓. โภควาลิณี หญิงที่ยอมเป็นภรรยาของชายโดยหวังในทรัพย์สินเงินทอง

๑๔. ปฏวาลิณี หญิงที่ยอมเป็นภรรยาของชายโดยหวังในเครื่องนุ่งห่ม

^๑ เป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของคัมภีร์สารตถกฏฐิกาย

๑๕. โอทปตฺตกนิ หญิงที่เป็นภรรยาชายโดยการแต่งงานที่มีพิธีเอามือเจ้าบ่าวเจ้าสาวจุ่มลงในขันน้ำ

การแต่งงานโดยวิธีนี้ผู้ใหญ่ทางเจ้าบ่าวและเจ้าสาวได้จับมือของเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจุ่มลงไปขันน้ำ แล้วอวยพรให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวจงอยู่ด้วยความรักใคร่ปรองดองกันอย่าให้มีความแตกแยกกันเหมือนหนึ่งน้ำในขันที่ไม่มีการแตกร้าวจากกัน สำหรับหญิงไทยที่มีการแต่งงานโดยกระทำพิธีรดน้ำสังข์ก็จัดเข้าอยู่ในหญิงจำพวกโอทปตฺตคินิ

๑๖. โอบตจฺมพฺภา หญิงที่เป็นภรรยาชายโดยชายนั้นเป็นผู้ช่วยให้พ้นจากการแบกทูนของบนศีรษะ

หมายความว่า หญิงจำพวกนี้เป็นคนจนต้องทูนของไปขายอยู่ทุกวัน เมื่อมีชายที่เกิดความพอใจในหญิงนั้นรับไปเลี้ยงดูเป็นภรรยาแล้ว หญิงนั้นก็เป็นอย่างไม่ต้องไปทูนของขายอีกต่อไป ทั้งผ้าที่รองรับภาชนะนั้นเสียได้

๑๗. ธชาพฺภา หญิงที่เป็นเชลยแล้วตกเป็นภรรยาของชายนั้น

๑๘. กมฺมการิกริยา หญิงที่เป็นลูกจ้างทำงานในบ้าน หรือในห้างร้านของชายนั้น แล้วชายนั้นเอาเป็นภรรยา

๑๙. ทาสิกริยา หญิงที่เป็นทาสภายในบ้านของชายนั้น แล้วชายนั้นเอาเป็นภรรยาด้วย

๒๐. มุหุตฺติกา หญิงที่เป็นภรรยาของชายชั่วครั้งชั่วคราว

หญิงที่เป็นภรรยาของชาย ๙ พวก มีธนกัถาภรรยา เป็นต้น จนถึงทาสีภรรยา เหล่านั้น เมื่อขณะที่ยังอยู่กับชายนั้นก็ได้อาศัยเป็นภรรยาโดยแท้ แต่สำหรับมุหุตติกาภรณานั้น เป็นภรรยาชนิดรับจ้างชั่วขณะบ้าง ๓ วัน ๗ วัน หรือ ๑ เดือนบ้าง

ในบรรดาหญิง ๒๐ จำพวกนั้น หญิง ๘ จำพวก มีมาตุรักขิตา เป็นต้น จนถึงธัมมรักขิตา เหล่านี้ยังไม่ได้มีสามีที่เป็นเจ้าของในร่างกายของตน ตนเองมีสิทธิ์ในร่างกายของตน เมื่อพอใจในชายใดแล้วจะมอบกายให้แก่ชายนั้น ก็กระทำได้ไม่มีผิดในข้อกาเมสุมิฉฉาจาร แม้จะมีบิดามารดา ญาติพี่น้อง เป็นต้น เป็นผู้ปกป้องรักษาก็ตาม แต่ก็

ไม่ใช่เป็นเจ้าของร่างกายเพียงแต่เป็นผู้คุ้มครองดูแล ไม่ให้ขายมาเบียดเบียนข่มเหงได้เท่า นั้น แต่อย่างไรก็ตามแม้จะไม่มีโทษในทางธรรมก็ย่อมมีโทษในทางโลก คือย่อมเป็นที่ดูถูก ตีเตียนแก่คนอื่น ซึ่งจะนำความอาย ความเสียใจลุ่มใจมาสู่ตนได้ ทำให้เกิดเป็นอกุศลที่ เป็นเหตุให้ไปสู่อบายภูมิได้

สำหรับฝ่ายชายที่ได้เกี่ยวข้องร่วมกับหญิง ๘ จำพวกที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นการ ล่วงศีลกาเมสุมิจฉาจาร ส่วนหญิงที่เหลืออีก ๑๒ จำพวก มีสปริทัณฑา เป็นต้นจนถึง มุหุตติกา เหล่านี้เป็นหญิงประเภทที่มีสามีแล้ว แม้หญิงจำพวกมุหุตติกาที่เป็นภรรยาชั่ว ครึ่งชั่วคราวก็ตาม ก็ถือว่ามีสามีเหมือนกัน ดังนั้นถ้าหญิงเหล่านั้นนอกใจสามียอมตัวให้ชาย อื่นล่วงเกินได้แล้ว ก็เป็นอันว่าล่วงศีลกาเมสุมิจฉาจาร

สำหรับหญิงจำพวกนครโสเภณีนั้น ถ้ามีชายคนใดคนหนึ่งมาตกลงจองตัวไว้โดย ชำระเงินให้ก่อนแล้ว แต่ยังมีได้ประกอบกิจธุระให้สำเร็จลง ในระหว่างนั้นถ้าหญิงนั้นไป ตกลงรับสินจ้างร่วมกับชายอื่น ก็ถือว่าเป็นการล่วงกาเมสุมิจฉาจาร ดังที่พระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงไว้ในคฤธรรมชาดก ถึงเรื่องหญิงนครโสเภณีผู้หนึ่งอยู่ในอิทธิปัตตนครแห่งแคว้น กุรุ ได้รับเงินจำนวนหนึ่งพันกหาปณะจากชายผู้หนึ่งเป็นค่าจองตัวไว้และบอกว่าจะมาหา นางในภายหลังแล้วจากไป นางรับเงินจากชายผู้นั้นไว้แล้ว ก็ถือว่าในระหว่างนั้นตัวของ นางเป็นสิทธิ์ของชายผู้นั้น ไปจนกว่านางจะได้สนองความต้องการของเขาให้เสร็จสิ้นไป ฉะนั้นในระหว่างที่ชายผู้นั้นยังไม่มานางก็เฝ้ารออยู่ไม่กล้าจะรับรองชายใดได้ แม้ชายอื่น จะให้เงินแก่นางมากสักเท่าใดก็ตาม นางก็ไม่ยินยอมรับเพราะนางได้ถือศีล ๕ เป็นประจำ กลัวจะล่วงศีลข้อกาเมสุมิจฉาจาร นางได้พยายามรอชายนั้นเป็นเวลาถึง ๓ ปี แม้จะได้ รับความลำบากในอาชีพและความเป็นอยู่ นางก็ไม่กล้าประพฤติกล่วงศีลข้อนี้ได้

ในบรรดาหญิง ๑๒ จำพวกนี้ อย่างว่าแต่จะล่วงกาเมกับชายอื่นเลย แม้จะล่วงกับ สัตว์ดิรัจฉานก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังเช่นเรื่องพระนางมัลลิกาเทวีอัศวมเหสีของพระเจ้า ปัสเสนทิโกศล ที่ได้ล่วงกาเมกับสุนัขในห้องน้ำ เมื่อตายแล้วก็ได้ไปเกิดในอวิจิมหานรก

สำหรับฝ่ายชายนั้น ถ้ามีภรรยาจำพวกใดจำพวกหนึ่งในบรรดาภรรยา ๑๐ จำพวก มีรนักกิตาภรรยา เป็นต้น จนถึงมุหุตติกาภรรยาหรือมีคู่หมั้นที่เป็นประเภทสาร์กขา แล้วจะ นอกใจภรรยาหรือคู่หมั้นของตนไปล่วงกาเมกับหญิงที่เป็นภรรยาของคนอื่น หรือคู่หมั้น ของคนอื่นนั้นไม่ได้ ถ้ากระทำไปก็เป็นอันว่าล่วงกาเมสุมิจฉาจาร

สรุปความว่า ชายจะประพฤติกเล่ในหญิงทั้ง ๒๐ จำพวกไม่ได้ หญิง ๑๒ จำพวก มีสัทธิฐานเป็นต้น จนถึงมฤตติกา เหล่านี้จะมอบตัวให้กับชายอื่นไม่ได้ หญิง ๘ จำพวก มีมาตุรักขิตาเป็นต้น จนถึงธัมมรักขิตา เหล่านี้ถ้าตนเองสมัครใจมอบตัวให้กับชายก็ไม่มีผิด ข้อกาเมสุมิฉฉาจารย์ ดังที่ในมหาวรรคสังยุตตอรรถกถาและไตรสัทธกฏฐิกาแสดงว่า

“ปริสสส ปน ตาสฺ วิสตีสุ กาเมสุมิฉฉาจารโ โหติ, มาตุรักขิตาทีนํ อนุญจันนํ มิฉฉาจารโ นตถิ อสฺสสามิกตฺตา ตาสฺ คตฺตานํ ปุริสาณเมว มิฉฉาจารโ โหติ มาตาทีติ รกฺขิตตฺตา, เสสาณํ ปน ปุริสนตฺตรคมเน มิฉฉาจารโ โหติ, กสฺมา สสฺสามิกภาวโต”

“สำหรับชายนั้นถ้าเสพกาเมในหญิง ๒๐ จำพวก ย่อมเป็น กาเมสุมิฉฉาจารกรรม กาเมสุมิฉฉาจารกรรมย่อมไม่มีแก่หญิง ๘ จำพวก มีมาตุรักขิตาเป็นต้น เพราะยังไม่มีสามี แต่ชายที่เกี่ยวข้องกับหญิง ๘ พวกนี้เท่านั้นเป็นกาเมสุมิฉฉาจารกรรม เพราะ หญิงเหล่านี้เป็นผู้ที่มีมารดาเป็นต้นดูแลรักษาไว้ ส่วนหญิง ๑๒ พวกที่เหลือเหล่านั้น เมื่อประพฤติกเล่กับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีของตน ย่อมเป็นกาเมสุมิฉฉาจารกรรม เพราะเป็นผู้ที่มีสามีเป็นผู้ปกครอง”

ปัญหาพิเศษในเรื่องกาเมสุมิฉฉาจาร

๑. ภายในห้องที่มีด ชายเสพกาเมกับภรรยาของผู้อื่นโดยเข้าใจว่าเป็น ภรรยาของตนและหญิงก็ได้ขัดขืนโดยเข้าใจว่าเป็นสามีของตน
๒. บิดาเสพกาเมกับบุตรสาวของตน
๓. ชายที่เสพกาเมกับหญิงนครโสเภณี
๔. ชายที่เสพกาเมกับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย
๕. ชายที่เสพกาเมกับหญิงที่สติไม่ดี
๖. ชายที่เสพกาเมกับหญิงที่จากสามีมา

๗. ชายเสพกาเมกับหญิงทางเว็จมรรคของหญิง
๘. ชายที่เสพกาเมกับชายด้วยกัน
๙. หญิงที่เสพกาเมกับหญิงด้วยกัน
๑๐. หญิงที่เสพกาเมกับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้

การกระทำของชายและหญิง ๑๐ อย่างเหล่านี้ จะเป็นการล่วงกาเมสุมิฉฉาจารหรือไม่?

วินิจฉัยข้อปัญหาตามลำดับดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ชายและหญิงทั้ง ๒ ถือว่าล่วงกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะครบองค์ ๔ มีอคมนิยัตถุเป็นต้น แต่ไม่เป็นมหาสาวัชชะเพราะไม่มีเจตนาจะลักลอบที่จะกระทำลงไป ก็เพราะเป็นความเข้าใจผิดเท่านั้น จริงอยู่การกระทำทุจริตบางอย่าง แม้ล่วงกรรมบถก็ตาม แต่โทษนั้นไม่หนักก็เป็นได้ เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วอยู่ที่เจตนาเป็นใหญ่ ถ้ามีเจตนาร้ายก็มีโทษหนัก ถ้ามีเจตนาไม่ร้าย ก็มีโทษเบา

ข้อ ๒ ถ้าบุตรสาวนั้นยังมีมารดาอยู่ด้วย บิดาก็ล่วงกรรมบถ ถ้าไม่มีมารดาเป็นผู้รักษาอยู่ด้วยโดยที่มารดาตายหรือไม่ได้อยู่ด้วยกัน บิดาก็ไม่ล่วงกรรมบถ แต่เจตนาชั่วมาก ฉะนั้น ย่อมมีโทษหนัก ถ้าบุตรสาวนั้นไม่ได้อยู่กับบิดามารดา แต่อยู่กับญาติพี่น้องหรืออยู่ในสำนักอาจารย์หรือบวชชืออยู่ บิดากระทำเช่นนั้นถือว่าล่วงกรรมบถ

ข้อ ๓ ถ้าหญิงนั้นมีเจ้าสำนักเป็นผู้ปกครอง และเจ้าสำนักไม่พอใจชายนั้น ก็ถือว่าล่วงกรรมบถ ถ้าเจ้าสำนักพอใจก็ไม่ล่วงกรรมบถ

ข้อ ๔ ถ้าสัตว์ดิรัจฉานตัวเมียนั้นมีคู่ครองเป็นประจำไม่ปะปน หรือมีบิดามารดาเป็นผู้รักษาอยู่ ชายนั้นก็ล่วงกรรมบถ ถ้าสัตว์นั้นไม่มีใครปกครองดังกล่าวแล้ว ก็ไม่ล่วงกรรมบถ

ข้อ ๕ ถ้าหญิงที่สติไม่คืนนั้นมีผู้ดูแลรักษา ชายก็ล่วงกรรมบถ ถ้าหญิงนั้นไม่มีผู้ดูแลรักษา ก็ไม่ล่วงกรรมบถ

ข้อ ๖ หญิงที่จากสามีมานั้น ถ้าสามีทอดทิ้งโดยไม่มีเหตุผลอันสมควรแล้ว ชายและหญิงทั้งสองฝ่ายก็ไม่ถือว่าล่วงกรรมบถ ถ้าสามียังติดต่อเกี่ยวข้องอยู่หรือไม่ได้ติดต่อแต่ยังสงเสียเลี้ยงดูอยู่ทั้งสองฝ่ายก็ถือว่าล่วงกรรมบถ

ข้อ ๗ ถ้าหญิงนั้นเป็นภรรยาของตน ก็ไม่ล่วงกรรมบถ ถ้าไม่ใช่เป็นภรรยาของตนก็ล่วงกรรมบถ

ข้อ ๘ ไม่ถือว่าเป็นการล่วงกาเมสุมิฉฉาจารกรรมแต่ประการใด เพราะไม่ใช่เป็นอกมนิยวัตถุ เป็นแต่ได้ชื่อว่าประพฤติดีตเป็นมิฉฉาจารมเท่านั้น

ข้อ ๙ ไม่ถือว่าเป็นการล่วงกาเมสุมิฉฉาจาร เช่นเดียวกับข้อ ๘

ข้อ ๑๐ ถ้าหญิงนั้นมีสามีหรือมีคู่หมั้นหมายแล้ว ก็ถือว่าล่วงกรรมบถ ถ้าหญิงนั้นเป็นอิสระ ก็ไม่ถือว่าล่วงกรรมบถ

การดื่มสุราเมรัย

อนุโลมเข้าในกาเมสุมิฉฉาจารและอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้

การเสพสุราที่เรียกว่าสุราปานะนั้น ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุแห่งการดื่มสุรานั่น สุราปานะนี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้เป็นศีลข้อหนึ่งในจำนวนศีล ๕ และได้ทรงแสดงโทษอย่างหนักของการดื่มสุราไว้ในพระบาลีอังกุตตรนิกายว่า

“สุราเมรยปานํ ภิกขเว อเสวิตํ ภาวิตํ พหุลีกตํ
นิรยส่วตตนิกํ ตีรจฉานโยนิส่วตตนิกํ เปตติวิสยส่วตตนิกํ.
โย จ สพพหลุโก สุราเมรยปานสส วิปาโก โส มนุสสภูตสส
อุมมตตกลส่วตตนิโก โหติ”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราและน้ำเมาต่างๆ นี้ เมื่อดื่มเสมอๆ ดื่มมากๆ เข้า ดื่มหลายๆ ครั้งเข้า ย่อมสามารถนำไปสู่นิรยภูมิ ตีรจฉาน เปตติภูมิ โทษของการดื่มสุราเมรัยอย่างเบาที่สุดนั้น เมื่อมีโอกาสได้เกิดเป็นมนุษย์ด้วยกุศลกรรมอื่นๆ ผู้นั้นก็ย่อมเป็นคนบ้า”

แต่ทำไมการดื่มสุราเมรัยนี้จึงไม่จัดเข้าอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐

อธิบายว่า การดื่มสุราเมรัยนี้ถ้าผู้ดื่มไม่ได้กระทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ แต่ประการใด เป็นแต่ดื่มเพื่อความพอใจและสนุกสนานเท่านั้น ก็เท่ากับมีความพอใจในกามคุณ คือรสรามณ์ เช่นเดียวกับผู้ที่ประพฤติดีกาเม เพราะผู้ประพฤติดีกาเมนั้นย่อมมีความยินดีในกามคุณ คือโภจทรัพย์ารมณ์และรสรามณ์กับโภจทรัพย์ารมณ์ที่เกี่ยวกับการเสพสุรา และการประพฤติดีกาเมนี้ ก็เป็นตัวกามคุณอารมณ์อยู่แล้ว ฉะนั้น ผู้ดื่มสุราที่ยังไม่ได้กระทำทุจริต ก็สงเคราะห์เข้าในข้อกาเมสุมิฉฉาจารได้ ซึ่งมีความหมายว่า ประพฤติดีกาเมในกามคุณอารมณ์ (กาเมสุ + มิฉฉาจาร) และการดื่มสุรานี้เป็นเหตุก่อให้เกิดกระทำทุจริตต่างๆ อย่างได้ แม้ว่าผู้นั้นจะเป็นคนที่รู้จักละอาย รู้จักกลัวต่อการกระทำไม่ดีต่างๆ ก็ตาม แต่ถ้าได้ดื่มสุราเข้าไปจนเกิดความมึนเมาแล้ว ที่เคยละอายก็ไม่ละอายที่เคยกลัวก็ไม่กลัวที่เคยเกรงก็ไม่เกรง ย่อมสามารถกระทำทุจริตต่างๆ นานาได้ด้วยอำนาจของสุรานั่น ฉะนั้นผู้ดื่มสุราเมื่อกระทำทุจริตในข้อใดก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในอกุศลกรรมบถข้อนั้น สำเร็จในตัวอยู่แล้ว เช่น ดื่มสุราแล้วฆ่าสัตว์ก็สงเคราะห์เข้าในปาณาติบาต ถ้าพูดปดก็สงเคราะห์เข้าในมุสาวาท ถ้าคิดจะเอาของผู้อื่นมาเป็นของตัวเองโดยไม่ชอบธรรมก็สงเคราะห์เข้าในอภิชฌา ดังนั้นเป็นต้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงไม่ได้ทรงแสดงโดยเฉพาะ ในอกุศลกรรมบถ ดังนั้นท่านพระอานันทเถระจึงแสดงไว้ในมูลฎีกาว่า

**“ตสฺส สภาคตฺเตน มิฉฉาจารเ, อุปการกตฺเตน ทสฺสุปิ
กมฺมเปเลสุ อนุปปเวโส โทติ”**

“การดื่มสุรานี้อนุโลมเข้าในกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะมีสภาพเหมือนกับกาเมสุมิฉฉาจาร และอนุโลมเข้าในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ด้วย เพราะเป็นการช่วยอุปการะให้ออกุศลกรรมบถ ๑๐ สำเร็จลง”

ในวิภาวนีฎีกา^๑ และปฏิสัมภิทามรรคฎีกา^๒ ก็ได้กล่าวไว้ว่า

**“สุราปานปี เอตฺเถว สงฺกยหตฺติติ วทนฺติ รสสงฺขาเตสุ
กาเมสุมิฉฉาจารภาวโต”**

^๑ วิภาวนี. ปริจเฉท ๕ ข้อ ๕๕

^๒ โดยทั่วไปแล้ว ฎีกาของปฏิสัมภิทามรรคไม่มี ในที่นี้น่าจะเป็นคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคคัมภีร์

“อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า การดื่มสุราก็สงเคราะห์เข้า
ในกาเมสุมิฉฉาจารย์ เพราะมีการประพตติผิตในกามคุณ คือ
รสาธมณ”

“สุราปานํ ทิ มทสส ปจฺจโย, มโท อปฺญณฺณปถสฺส โหติ”

“การดื่มสุราเป็นเหตุแห่งความเมา ความเมานี้เป็นเหตุแห่งการ
กระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐”

อนึ่ง การดื่มสุรานี้กระทำให้สำเร็จกิจได้ ๒ อย่าง

๑. ปฏิสนธิชนนกิจ กิจที่ทำให้เกิดในนิรยภูมิ

๒. กัมมชนนกิจ กิจที่ทำให้การกระทำทุจริตสำเร็จลง

ในกิจทั้ง ๒ อย่างนี้ กัมมชนนกิจมีกำลังแรงกว่าปฏิสนธิชนนกิจ และมีการกระตุ้น
ชักชวนให้กระทำในทุจริตทุราชีฟต่างๆ ดังนั้น ในพระบาลีที่แสดงในกัมมชาดกได้กล่าว
ถึงเหตุที่ให้ไปสู่นิรยภูมิโดยการกระทำทุจริตอันเป็นกัมมชนนกิจว่า

ยํ เว ปิวิตฺวา ทุจฺจริตํ จรณฺติ

กาเยน วาจา ย จ เอตฺสา จ

นิรยํ วนฺนติ ทุจฺจริตํ จริตฺวา

ตสฺสา ปญฺณํ กุมฺภมิมํ กิณฺณํ ๑

“ท่านทั้งหลาย ชนทั้งหลายที่ได้ดื่มสุราแล้ว ย่อมกระทำ
ทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ อย่างแน่นอน เมื่อได้กระทำทุจริตแล้ว
ชนเหล่านี้ย่อมไปเกิดในนิรยภูมิอย่างไม่ต้องสงสัย ขอท่าน
ทั้งหลายจงชื่อหม้อที่บริบูรณ์ด้วยน้ำสุราอันมีโทษต่างๆ ดังกล่าว
แล้ว”

(คาถานี้เป็นคำกล่าวของพระอินทร์ที่แปลงตัวเป็นพ่อค้าขายสุราลงมามนุษย์โลก
แล้วกล่าวพรรณนาสรรพคุณของสุรา)

สำหรับปฏิสนธิชนนกิจของการดื่มสุรานั่น มุ่งหมายเอาปุพฺพเจตนา คือเจตนาที่เกิด
ก่อนการกระทำทุจริตทุราชีฟ ได้แก่ การกระตุ้นชักชวนให้กระทำทุจริตอันเนื่องมาจาก

การดื่มสุรานั้นเอง แต่ก็ยังเป็นข้อที่ไม่แน่นอน คือถ้าผู้ที่มีการกระตุ้นชักชวนให้กระทำทุจริตเกิดขึ้นแล้ว แต่ผู้นั้นมิได้กระทำทุจริตลงไป ก็เป็นอันว่าบุพพเจตนา นั้นไม่สามารถนำไปสู่ นิรยภูมิได้ ถ้าผู้ดื่มสุราแล้วกระทำทุจริตไปตามอำนาจของการกระตุ้นชักชวนที่เป็นบุพพเจตนาแล้ว บุพพเจตนา นั้นก็สามารถนำไปสู่ นิรยภูมิได้ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป หมายความว่า การดื่มสุรา ถ้าปฏิบัติจนจนกิจสำเร็จลงก็จัดว่าล่วงอกุศลกรรมบถ ถ้าปฏิบัติจนจนกิจไม่สำเร็จก็ไม่จัดว่าล่วงอกุศลกรรมบถเป็นการไม่แน่นอน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงจัดเอาการดื่มสุราเข้าอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังที่ในปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถาและฎีกาแสดงไว้ว่า

“กุสลา กุสลาปิ จ ปฏิสนธิชนกาเยว กัมมปถาติ วุตตา,
วุตตาวเสสา ปฏิสนธิชนเน อนเนกนตีกตตทา กัมมปถาติ น
วุตตา” (อรรถกถา)

“วุตตาวเสสาติ สุราปานาทยो तपुष्पिरमुष्माद्यो ज”
(ฎีกา)

“กุศล คือกายสุจริตเป็นต้น และอกุศล มีกายทุจริตเป็นต้น ที่ให้ปฏิสนธิเกิดขึ้นเท่านั้น พึงกล่าวได้ว่าเป็นกุศลและอกุศลกรรมบถ กุศล คือการเว้นจากการดื่มสุราเป็นต้น และอกุศลคือการดื่มสุราเป็นต้น ที่เหลือเหล่านั้นไม่ได้กล่าวว่า เป็นกุศลและอกุศลกรรมบถ เพราะกรรมเหล่านี้เป็นกรรมที่ไม่แน่นอนในการส่งผลปฏิสนธิ”

คำว่า วุตตาวเสสา นั้น ได้แก่ การดื่มสุรา สูบฝิ่น เล่นการพนัน ดื่มหรสพ เล่นมหรสพ เป็นต้น และการเว้นจากการดื่มสุรา เว้นสูบฝิ่น เว้นจากการเล่นการพนัน เว้นจากการดูการเล่นมหรสพต่างๆ เป็นต้น”

อนึ่ง ในพระบาลีปาจิตติย และอรรถกถาแสดงว่า

“สุราเมรยปาเน ปาจิตติย” “การดื่มสุราและเมรัยเป็นอาบัติปาจิตติย”

“อจิตตกัม โลกาวชชํ อกุสลจิตตํ, มชฺชปานิ สามเณรานํ
ปาราชิกวตฺถุ”

“การดื่มสุราของภิกษุนั้น จะรู้จักตามไม่รู้ก็ตามย่อมเป็น
อาบัติปาจิตตีย์ และมีโทษในทางโลกเกี่ยวกับอกุศลจิต การดื่ม
สุราของสามเณร ถ้ารู้ว่าเป็นสุราก็มีโทษถึงปาราชิก คือขาดจาก
ความเป็นสามเณร”

การดื่มสุราของบุคคลทั้งหลายนั้น มี ๔ ประเภท คือ

๑. ดื่มสุรา ที่ผสมอยู่ในยาหรือในอาหาร
๒. ดื่มสุรา ล้วนๆ โดยนึกว่าเป็นยา
๓. ดื่มสุรา เพราะชอบ
๔. ดื่มสุรา เพื่อให้ใจกล้าในการกระทำทุจริต

การดื่มสุราประเภท ๑ และ ๒ นั้น มีโทษเบา เพราะมีเจตนาเพื่อจะรักษาโรคแต่
ประเภทที่ ๒ นั้น ถ้าเป็นพระภิกษุก็เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ถ้าเป็นฆราวาสก็ศีล ๕ ซึ่งเป็นศีล
ประจำตัวของฆราวาสขาด ถ้าถือศีล ๘ ก็ศีล ๘ ขาด ถ้าเป็นสามเณรก็ศีล ๑๐ ขาด ดังนั้น
ผู้ที่ตั้งใจประพฤตินอนอยู่ในศีลแล้วจึงไม่ควรดื่มสุรา การดื่มสุราประเภทที่ ๓ นั้น มีโทษ
หนัก เพราะเป็นผู้ประพฤตินิด (มิฉฉาจาร) ในสารณที่เป็นกามคุณโทษหนักแค่นั้น
ผู้นั้นย่อมรู้ไม่ได้นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว และผู้ที่ชอบดื่มสุรานี้เมื่อดื่ม
๑ ครั้งหรือ ๒ ครั้งแล้ว จะหยุดไม่ดื่มอีกนั้นย่อมเป็นไปได้ ต้องอยากดื่มเรื่อยๆ ไปไม่มี
ที่สิ้นสุด สมดังพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระบาลีอังกุตตรนิกายว่า

“ติณฺณํ ภิกฺขเว ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ, กตเมสํ ตินฺณํ?

โสเปปฺสส ภิกฺขเว ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ, สุราเมรยปानสฺส
ภิกฺขเว ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ, เมถุนธมฺมสมาปตฺติยา ภิกฺขเว
ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ, อิมสํ ภิกฺขเว ตินฺณํ ปฏฺิเสวนาย
นตฺถิ ติตฺติ”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย การเสพที่ไม่มีการอิมนั้นมี ๓ อย่าง
๓ อย่างนั้นคืออะไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความไม่อิมในการนอน

อย่างหนึ่ง ความไม่อึดในการดื่มสุราเมรัยอย่างหนึ่ง ความไม่อึดในการเสพเมถุนธรรมอย่างหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความไม่อึดในการเสพ ๓ อย่างนั้นมีดังกล่าวนี”

การดื่มสุราย่อมทำให้เกิดความเสื่อมเสียมาก อย่าว่าแต่คนสามัญเลย แม้แต่ผู้ที่มีคุณธรรมพิเศษ เมื่อได้ดื่มสุราเข้าไปแล้วก็ทำให้เกิดความเสื่อมเสียมรรยาบทเป็นที่น่าละอาย พร้อมทั้งคุณธรรมที่มีอยู่ก็เสื่อมสิ้นไปด้วย ดังเช่นในสมัยพุทธกาลพระสาตเถระเป็นปุณฺชนที่ได้อภิญาเ่งกัลลามาก วันหนึ่งชนชาวโกสัมพีได้ข่าวว่า พระสาตเถระได้ชัษชนะต่อพญานาคในการประลองฤทธิ์แก่กัน ดังนั้น ชนทั้งหลายเหล่านั้น จึงเกิดความเสื่อมเสียินดีกันเป็นอันมาก เมื่อพระสาตเถระมาบิณฑบาตจึงได้พากันนำเอาอาหารมาถวาย และบางคนได้นำเอาสุรามาทถวายด้วย พระสาตเถระก็ดื่มสุรานั้นแล้วเกิดความมึนเมา เมื่อกลับจากบิณฑบาตเดินมาถึงประตูเมืองก็เดินต่อไปไม่ได้ ล้มฟุบอยู่ที่ตรงหน้าประตูเมืองนั่นเอง ฦานอภิญาเ่งที่ได้ไว้ก็เสื่อมหมด ขณะนั้นพระลัมมาลัมพุทธเจ้าเสด็จกลับจากบิณฑบาตพร้อมกับพระภิกษุที่ตามเสด็จ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระสาตเถระนอนอยู่ก็ได้รับสั่งให้พระภิกษุเหล่านั้นช่วยกันพยุงพระสาตเถระไปจนถึงวัด แล้วให้นำตัวมาที่เบื้องหน้าของพระองค์ พระภิกษุเหล่านั้นก็ช่วยกันจับตัวพระสาตเถระให้นอนหันศีรษะไปทางที่พระพุทธองค์ประทับ แต่พระสาตเถระกำลังมึนเมาไม่มีสติก็กลับหมุนตัวหันเท้าไปทางพระองค์ ซึ่งเป็นการแสดงอาการระต่อพระลัมมาลัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นอีกข้อหนึ่ง ห้ามมิให้พระภิกษุดื่มสุราเมรัย ถ้าดื่มต้องเป็นอาบัติปาจิตตีย์

การดื่มสุราประเภทที่ ๔ จัดเป็นปุพพเจตนา ที่มีสภาพกระตุ้นชักชวนให้การกระทำทุจริตที่เป็นมูญจเจตนาให้เกิดขึ้น ฉะนั้นการดื่มสุราประเภทที่ ๔ นี้จึงสามารถนำไปสู่อบายภูมิได้

ความหมายและประเภทของสุราเมรัย

สุรํ ชเนตติ สุรา สิ่งโดยอมทำให้ผู้นั้นกล้า ฉะนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่าสุรา

สุรา ๕ ประเภท

๑. ปิฏฐสุรา

สุราที่ทำด้วยแป้งข้าวเจ้า

๒. ปุปสุรา

สุราที่ทำด้วยขม เช่น ข้าวหมาก

๓. โอทนสุรา สุราที่ทำด้วยข้าวสุก
๔. กิณณปุกขิตตสุรา สุราที่ทำด้วยแป้งเชื้อสุรา
๕. สมภารสยัตตสุรา สุราที่ทำด้วยผลไม้ เช่น องุ่น

เมทฺ ชเนตฺติ เมรยํ “สิ่งใดย้อมทำให้มีนเมา ฉะนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า เมรยํ”

เมรย ๕ ประเภท

๑. ปุปผาสว เมรยที่เอาดอกไม้ต่างๆ มาหมักไว้
๒. ผลาสว เมรยที่เอาผลไม้ต่างๆ มาหมักไว้
๓. มธวาสว เมรยที่เอาผลองุ่นมาหมักไว้
๔. คุฬาสว เมรยที่เอาน้ำอ้อย น้ำตาลมาหมักไว้
๕. สมภารสยัตตาสว เมรยที่เอามะขามป้อม สมอมาหมักไว้

สุราและเมรยทั้ง ๒ นี้ ชื่อว่ามัชชะก็ได้ เพราะเป็นเหตุทำให้ผู้ดื่มมีนเมา หรือ อีกนัยหนึ่ง ฝืน กัญชา เป็นต้น ที่นอกจากสุราและเมรย ได้ชื่อว่ามีชชะ เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้เสพมีนซึม ดังที่แสดงไว้ในขุททกปาฐอรรถกถาและมหาวรรคสังยุตตอรรถกถา

“มชฺชนฺติ ตเถว อุกฺขํ, ยํ วาปนญฺญมฺปิ สุราสววินฺมุตฺตํ มทฺทณฺธิยํ” “ชื่อว่ามีชชะ ก็ได้แก่สุรา และเมรยนั่นเอง หรืออีกนัยหนึ่งว่าสิ่งใดที่นอกจากสุราและเมรย ซึ่งสามารถทำให้ผู้เสพมีนซึมได้ สิ่งนั้นชื่อว่า มัชชะ”

องค์แห่งการดื่มสุราเมรย ๔ อย่าง

๑. สุราเมรยภาโว สิ่งที่เป็นสุราและเมรย
๒. ปิวิตุกามตา มีความประสงค์จะดื่ม
๓. ปิวนํ ทำการดื่ม
๔. มชฺชนํ มีอาการมีนเมา

อนึ่ง ในสูตรนิบาตอรรถกถา แสดงถึงโทษแห่งการดื่มสุราว่า

“ยสฺมา ปน มชฺชปายี อตุถํ น ชานาติ, ธมฺมํ น ชานาติ,
มาตุปิ อนุตฺตารายํ กโรติ, ปิตุปิ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธตถาคต-
สวากานมฺปิ อนุตฺตารายํ กโรติ, ทิฏฺฐธมฺเม จ ครหํ สมฺปฺราเย จ
ทุกฺคตี อปฺราปรียายเ อุมมาทํ ปาปฺปณฺดาติ”

“ผู้ที่ดื่มสุราอยู่เป็นนิจ ย่อมไม่รู้จักผล ไม่รู้จักเหตุ ย่อมทำ
อันตรายแก่ทรัพย์หรือชีวิตร่างกายของมารดา บิดา พระสัมมา
สัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ใน
ระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ย่อมได้รับคำครหานินทาจากบัณฑิตและ
สัปบุรุษทั้งหลาย เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสู่ทุกคติภูมิ
สำหรับในภพที่ ๓ เป็นต้นไปนั้นย่อมเป็นผู้ที่มีสติพินเพื่อน
วิกลจริต”

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงได้วินิจฉัยโทษของการดื่มสุราไว้ว่า

“อปิเจตฺถ สุราเมรยมชฺชปมาทญฺชานเมว มหาสวชฺชํ
น ตถา ปาณาทิปาตาทโย กสฺมา มนุสฺสญฺตสฺสปิ อุมมตฺตก-
ภาวสํวตฺตเนน อริยธมฺมนุตฺตาราย กรณโธ”

“เมื่อกล่าวตามความเป็นจริงแล้ว ในศีลทั้ง ๕ นั้น การดื่ม
สุราเมรัยที่เป็นเหตุแห่งความประมาท ย่อมมีโทษมาก ส่วนศีล
๔ ข้อมิใช่ปาณาติบาต เป็นต้นเหล่านี้ไม่มีโทษมากเหมือนการดื่มสุรา
เมรัย เพราะการดื่มสุราเมรัยนี้ย่อมกระทำให้ผู้นั้นเป็นบ้าอันเป็น
อันตรายต่อมรรค ผล”

การดื่มสุรานี้เป็นสิ่งที่น่ากลัวมาก เพราะบุคคลที่กระทำทุจริตต่างๆ ที่ผิดกฎหมาย
ก็ตาม ไม่ผิดกฎหมายก็ตาม ที่ปรากฏอยู่ในโลกทุกวันนี้ ก็เนื่องมาจากสุราเป็นเหตุเป็นส่วน
มาก แต่บุคคลโดยมากนิยมการดื่มสุรา ฉะนั้น จึงมองไม่เห็นโทษ หรือแม้ว่าจะเห็นโทษ
แต่ก็ไม่อาจกล่าวแสดงโทษของการดื่มสุราให้ปรากฏได้ เพราะตนเองก็ชอบดื่มอยู่แล้ว หรือ

ถ้าตนเองไม่ดื่ม ญาติพี่น้องของตนชอบดื่มจึงทำให้เกิดความเกรงใจไม่อาจว่ากล่าวได้ ด้วยเหตุนี้ลัทธิบุรุษทั้งหลายจึงเปรียบเทียบสุรานี้เหมือนกับหัวหน้าโจร ที่ใช้ลูกน้องให้ไปทำการทุจริตต่างๆ ตนเองเป็นแต่ผู้บงการและถ้าลูกน้องนั้นถูกจับได้ ผลจะปรากฏว่าลูกน้องผู้กระทำนั้นตกเป็นจำเลยที่ ๑ หัวหน้าโจรตกเป็นจำเลยที่ ๒ ข้อนี้ฉันใดผู้ดื่มสุราแล้วกระทำทุจริต ผลที่ได้รับก็คือผู้นั้นย่อมไปเกิดในอบายภูมิ ในการที่ได้ไปเกิดในอบายภูมินี้ เจตนาที่เกี่ยวกับการกระทำทุจริตของผู้นั้นย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นจำเลยที่ ๑ เจตนาที่เกี่ยวกับการดื่มสุราย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นจำเลยที่ ๒ ฉะนั้น

การอธิบายกาเมสุมิจฉาจาร จบ

อธิบายบาลีข้อ ๖ ที่ว่า “กายวิญญตติสงฺขาเต กายทฺวาเร พาหุลสฺสจฺจติโต กายกมฺมํ นาม”

“การฆ่าสัตว์ ๑ การลักทรัพย์ ๑ การประพฤติผิดกาเม ๑ ทั้ง ๓ อย่างนี้ ชื่อว่า กายกรรม เพราะเกิดในกายทวาร คือกายวิญญุตเป็นส่วนมาก”

คำว่า กายทวาร ในที่นี้มุ่งหมายเอากายวิญญุตไม่ใช่กายปสาท ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงให้เป็นพิเศษโดยวิเสสนบพว่า กายวิญญตติสงฺขาเต

อธิบายว่า การเคลื่อนไหวต่างๆ ด้วยเท้าหรือมือเป็นต้นเหล่านี้ เป็นจิตตชรูปกลาป ที่มีวาโยธาตุเป็นประธาน เกิดขึ้นติดต่อกันเป็นจำนวนมาก วาโยธาตุที่อยู่ในจิตตชรูปกลาปเหล่านี้นั้นแหละ ทำให้จิตตชรูปกลาปที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้นมันคงไม่ให้โอนเอนไปมาได้เหมือนเมื่อเวลาที่นอนหลับ และทำให้เคลื่อนไหวไปตามความประสงค์ของจิตได้ ความมั่นคงของรูปกลาปนี้ได้ชื่อว่า **สนุถมฺมณ** การเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง ได้ชื่อว่า **สนุธารณ** การเคลื่อนไหวกายมียกมือ ยกเท้า ก้ม เงย คู้เหยียด เป็นต้น เหล่านี้ได้ชื่อว่า **สญฺจลน** แต่การเคลื่อนไหวต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้หาได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งวาโยธาตุอย่างเดียวไม่ ต้องมีวิธีการรูปประกอบอยู่ด้วย จึงจะสำเร็จในการเคลื่อนไหวให้เป็นไปตามความประสงค์ของจิต ถ้าไม่มีวิธีการรูปเข้าประกอบด้วยแล้ว การเคลื่อนไหวร่างกายที่เป็นไปตามอำนาจวาโยธาตุอย่างเดียว ก็ไม่ผิดอะไรกับใบไม้ที่ถูกลมพัด ย่อมไม่สำเร็จไปตามความประสงค์ของจิต ฉะนั้นในการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดกาเม เหล่านี้ต้องมีการเคลื่อน

ไหวกายเกิดขึ้นตามความประสงค์ของจิตจึงจะสำเร็จการกระทำเหล่านี้ได้ เช่น ในการฆ่าสัตว์ เมื่อเวลายกปิ่นขึ้นยิง อาการที่ยกปิ่นขึ้นและอาการที่ยิงนั้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจวาโยธาตุที่ประกอบด้วยวิการรูป ดังนั้น จึงได้ชื่อว่ากายกรรม

กาย ๓ อย่าง

๑. สสมุภการกาย ได้แก่ ร่างกายที่ประกอบด้วย ๓๒ โกฏฐาสะ
๒. ปสาทกาย ได้แก่ กายปสาทที่เป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญานจิต
๓. โจปนกาย ได้แก่ วิญญัตติรูปที่เกิดพร้อมด้วยวาโยธาตุ ที่ทำให้การเคลื่อนไหวเกิดขึ้นได้

กายวิญญัตติที่เป็นเหตุให้สำเร็จกายกรรมทั้ง ๓ ก็ได้แก่ โจปนกาย ดังแสดงวจนัตถะว่า “โจเปตติ โจปโน, โจปโน จ โส กาโย จาติ โจปนกาโย” รูปอันใดย่อมกระทำให้อวัยวะใหญ่ย่อมมีการเคลื่อนไหว ฉะนั้นรูปอันนั้นชื่อว่าโจปนะ ได้แก่ วิญญัตติรูป รูปที่กระทำให้อวัยวะใหญ่ย่อมมีการเคลื่อนไหวด้วย เป็นกายด้วย ฉะนั้นรูปนั้นชื่อว่าโจปนกาย ได้แก่ กายวิญญัตติรูป ในที่นี้คำว่ากายที่อยู่ในกายทวารนั้น ได้แก่ โจปนกาย

กายวิญญัตติรูปนี้เป็นประตูแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้ง ๓ หรือเป็นเหตุให้สำเร็จการกระทำทั้ง ๓ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ฉะนั้นกายวิญญัตติรูปนี้จึงได้ชื่อว่ากายทวาร ดังแสดงวจนัตถะว่า “กาโยเยว ทวารํ กายทวารํ” กายวิญญัตติรูปนั้นแหละเป็นทวารจึงชื่อว่ากายทวาร

คำว่า กาย ในที่นี้ได้แต่เพียงกายวิญญัตติรูปเท่านั้น ไม่ได้ในรูปอื่นๆ แต่ทำไมจึงใช้คำว่ากายได้ ข้อนี้แก้ว่าใช้เรียกโดยเอกเทศอุปการณัย คือกายวิญญัตติรูปนี้เป็นรูปส่วนหนึ่งของร่างกาย ฉะนั้น จึงยกเอาคำว่ากายที่เป็นชื่อของร่างกายทั้งหมดนั้นตั้งไว้ในกายวิญญัตติที่เป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย ว่า กาย

ที่กล่าวว่า “ชื่อว่ากายกรรม เพราะเกิดในกายทวารเป็นส่วนมาก” โดยใช้ศัพท์พาหุลลวุตติโตนั้น ข้อนี้เป็นการแสดงให้รู้ว่า กายกรรมทุจริตนี้เกิดทางทวารอื่นก็ได้ แต่แม้ว่าจะเกิดทางทวารอื่นๆ ก็ตาม ก็ยังคงเรียกว่ากายกรรมอยู่นั่นเอง

อธิบายว่า กายทุจริตมี ๓ อย่างคือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดกาเม ส่วนทวารอื่นๆ ที่นอกจากกายทวารมี ๒ คือ วสิตวารและมโนทวาร ที่กล่าวว่ากายทุจริตเกิดทางทวารอื่นก็ได้ นั้น ก็คงได้แต่เพียง ๒ คือ ฆ่าสัตว์กับลักทรัพย์ ส่วนการประพฤติผิดกาเมนั้นต้องเกิดในกายทวารอย่างเดียว สำหรับทวารอื่นนั้นก็คงได้แก่วสิตวารอย่างเดียว แต่ในที่นี้ต้องหมายเอาการกระทำทุจริตที่เกิดขึ้นทางทวารนั้นๆ สำเร็จล่วงกรรมบถด้วย ไม่ใช่เป็นแต่เพียงชื่อของทุจริตเท่านั้น เพราะทุจริตที่มีอยู่ ๑๐ อย่างนั้นย่อมสามารถเกิดขึ้นได้ในทวารทั้ง ๓ โดยปริยาย และเมื่อขยายจำนวนออกโดยพิสดารแล้วทุจริตมีได้ถึง ๔๐ ด้วยเหตุนี้ ที่กล่าวว่ากายทุจริต ๒ คือ ฆ่าสัตว์กับลักทรัพย์ ย่อมเกิดในวสิตวารได้ นั้น จึงต้องหมายเอาการกระทำที่ล่วงถึงกรรมบถ เช่น ผู้ที่ใช้ให้คนอื่นฆ่าสัตว์ หรือใช้ให้คนอื่นลักทรัพย์นั้นเมื่อผู้ที่ถูกใช้ได้กระทำการฆ่าสัตว์หรือลักทรัพย์สำเร็จลงแล้ว ผู้ใช้ก็ย่อมล่วงกรรมบถสำเร็จลงด้วย แต่ปาณาติบาตกรรมและอทินนาทานกรรมที่เกิดขึ้นทางวสิตวารของผู้ใช้ ก็คงได้ชื่อว่าเป็นกายกรรม ไม่ชื่อว่าวจีกรรม เพราะการเกิดขึ้นของกรรมทั้ง ๒ ในวสิตวารนี้ เกิดขึ้นเป็นส่วนน้อย ฉะนั้นที่ได้ชื่อว่าเป็นกายกรรมนี้ ก็เป็นการเรียกชื่อโดยศัพท์พหุลนัยคือว่าโดยส่วนมากเป็นใหญ่ เช่นเดียวกันกับผู้ที่ย่องเที่ยวอยู่ในป่าก็ได้ชื่อว่าวนจรกะ คือพรานป่า แม้ว่าพรานป่าผู้นั้นจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านหรือในเมือง ก็ไม่เรียกว่าคามจรกะ พรานบ้านหรือนครจรกะ พรานเมืองแต่อย่างใด คงเรียกว่าพรานป่าผู้นั้นเอง ด้วยเหตุนี้ พระอนุรุทธาจารย์จึงใช้คำว่า “พาหุลลวุตติโต” คือเกิดขึ้นเป็นส่วนมาก ดังนั้นท่านฎีกาจารย์จึงแสดงวณัตตะของคำกายกรรมว่า “กายทวารเ ยะภุยะเนน ปวตุตฺถกมฺมนฺติ กายกมฺม” กรรมที่เกิดขึ้นในกายทวารเป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงชื่อว่ากายกรรม

อนึ่ง การที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงกรรมทั้ง ๓ มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่ากายกรรม โดยบาลีว่า “กายทวารเ พาหุลลวุตติโต กายกมฺมํ นาม” นั้นก็มุ่งหมายที่จะแสดงจำแนกอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยทวารทั้ง ๓ เพื่อไม่ให้ปะปนกัน แต่ถ้าในบาลีนี้ไม่มีคำว่า “พาหุลล” อยู่ด้วย มีแต่ “กายทวารเ วุตติโต กายกมฺมํ นาม” (ชื่อว่ากายกรรม เพราะเกิดในกายทวาร) ดังนี้แล้ว ความประสงค์ของพระอนุรุทธาจารย์ที่จะจำแนกอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยกรรมทั้ง ๓ นั้นก็ย่อมไม่สำเร็จ เพราะในการที่จะแสดงว่าชื่อว่ากายกรรมเพราะเกิดในกายทวารเช่นนี้ ผู้ที่ใช้ให้คนอื่นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เหล่านี้ก็เป็นอันว่าปาณาติบาต และอทินนาทาน ทั้ง ๒ นี้เกิดในวสิตวาร เมื่อเป็นเช่นนี้การเรียกชื่อกรรมตามบาลีที่ไม่มีคำ-

ว่า พาหุล แล้ว ก็ต้องเรียกได้เป็น ๒ อย่างคือเป็นกายกรรมก็ได้ เป็นวจีกรรมก็ได้ เป็นอันว่าการจำแนกกรรมโดยทวารให้เป็นส่วนๆ ไปนั้นย่อมไม่สำเร็จ ด้วยเหตุนี้พระอนุรุทธาจารย์จึงเอาคำว่า พาหุล เข้ามาแทรกไว้ด้วยดังที่ปรากฏอยู่แล้วว่า “กายทวาร พาหุลลวุตติโต กายกมฺมํ นาม” หมายความว่าปาณาติบาตและอทินนาทานทั้ง ๒ นี้ย่อมเกิดในกายทวารเป็นส่วนมาก ถ้าจะเปรียบเทียบแล้วก็เท่ากับจำนวนกำลือในร้อย ส่วนที่เกิดทางวจีทวารนั้นมีจำนวนเพียงสิบในร้อย ฉะนั้นแม้จะโอนเข้าไปเป็นชื่อกายกรรมก็ไม่เป็นการขัดกันแต่อย่างใด และการจำแนกอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยทวารทั้ง ๓ ที่ไม่ให้ปะปนกันนั้นก็ย่อมสำเร็จไปด้วย

(นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบความประสงค์ของพระอนุรุทธาจารย์ในคำว่า พาหุล ที่ปรากฏอยู่ใน “วจิวินยุตติสงฆาเต วจิตฺตทวาร พาหุลลวุตติโต วจิกมฺมํ นาม” และ “มนสฺมึเยว พาหุลลวุตติโต มโนกมฺมํ นาม” นั้นโดยเนื้อความเดียวกัน ดังที่ได้อธิบายมานี้)

การอธิบายกายกรรม ๓ จบ

การอธิบายวจีกรรม ๔

๑. มุสาวาท

คำว่า มุสาวาทนี้ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ มุสา + วาท, มุสา เป็นนิปาตบท แสดงถึงสิ่งที่ไม่เป็นความจริง ดังเช่นมีคนมาถามเราว่ามีเงินไหม? เราโต้ตอบว่าไม่มี หรือเขาถามว่ามีทองไหม? เราโต้ตอบว่ามีเงินหรือทองนี้แหละเป็นตัวมุสา คือหมายถึงวัตถุที่ไม่เป็นความจริง หรือในเรื่องราวต่างๆ เรารู้เรื่องนั้นแล้ว แต่เมื่อมีผู้มาถาม เราก็กล่าวปฏิเสธว่าไม่รู้ หรือเราไม่รู้แต่บอกว่ารู้เรื่องราวนั้นแหละเป็นตัวมุสา คือไม่เป็นไปตรงกับคำพูด

วาท หมายถึงคำพูด เมื่อรวมกันแล้วเป็นมุสาวาท หมายถึงคำพูดที่ไม่ตรงกับความจริง ดังแสดงจวนัตถะว่า “มุสา วทนฺติ เอเตนาคฺติ มุสาวาทิ” คนทั้งหลายย่อมกล่าวว่าวัตถุสิ่งของของเรื่องราวที่ไม่จริงกล่าวให้เป็นจริงด้วยเจตนาอันนั้น ฉะนั้น เจตนาที่เป็นเหตุแห่งการกล่าวไม่จริงนั้น ชื่อว่า มุสาวาท ได้แก่ วิสฺวาทนเจตนา คือเจตนาที่ทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ซึ่งประกอบกับโลภะ โทสะ ขวนะ ที่เกิดในกายทวารและวจีทวาร

การกล่าวมุสาวาทนี้ ใช้โดยวาทาเป็นส่วนมาก ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่ามุสาวาท แต่ใช้โดยอวัยวະส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายที่ไม่เกี่ยวกับวาทา ก็ได้ชื่อว่ามุสาวาทเช่นเดียวกัน ข้อตัดสินที่จะให้รู้ได้ว่า ผู้นี้กล่าววาทาสำเร็จเป็นมุสาวาทหรือไม่นั้น ต้องตัดสินด้วยองค์ประกอบ ๔ อย่าง ถ้าการกล่าวนั้นครบองค์ ๔ ก็สำเร็จเป็นมุสาวาท ถ้าไม่ครบองค์ ๔ ก็ยังไม่จัดว่าเป็นมุสาวาท

องค์แห่งมุสาวาท ๔ อย่าง

๑. อตฺถวตฺตํ สิ่งของหรือเรื่องราวที่ไม่จริงอย่างหนึ่ง
๒. วิสฺวาทนจิตฺตตา มีจิตคิดจะมุสาอย่างหนึ่ง
๓. ปโยโค พยายามมุสาด้วยกาย หรือด้วยวาจาตามความประสงค์ของตนอย่างหนึ่ง
๔. ตทตฺตวิชานนํ ผู้อื่นมีความเชื่อตามเนื้อความที่มุสานั้น

ในข้อมุสาวาทนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. สำเร็จเป็นมุสาวาทแต่ไม่ล่วงกรรมบถ
๒. สำเร็จเป็นมุสาวาทด้วยล่วงกรรมบถด้วย

การกล่าวมุสาวาทที่ครบองค์ ๔ แต่ไม่ทำให้ความเสียหายเกิดขึ้นแก่ผู้ที่หลงเชื่อแต่อย่างใด ชนิดนี้เป็นแต่เพียงมุสาวาท แต่ไม่ล่วงกรรมบถ คือไม่นำไปสู่อบาย

การกล่าวมุสาวาทที่ครบองค์ ๔ และทำความเสียหายให้แก่ผู้ที่หลงเชื่อ ชนิดนี้สำเร็จเป็นมุสาวาทด้วย ย่อมก้าวล่วงกรรมบถด้วย คือสามารถนำไปสู่อบายได้

ปโยคะ คือความพยายามในการมุสา ๔ อย่าง

๑. สาทฺตถิกะ พยายามมุสาด้วยตนเอง
๒. อาณตฺติกะ ใช้ให้คนอื่นมุสา
๓. นิสสัคคิยะ เขียนเรื่องที่ไม่จริงแล้วทิ้งไปให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น ทิ้งจดหมายหรือโฆษณาทางวิทยุ
๔. ถาวระ เขียนเรื่องที่ไม่จริง แล้วปิดประกาศไว้ หรือจารึกไว้ หรือพิมพ์เป็นหนังสือขึ้น หรืออัดเสียงไว้

ในประโยคทั้ง ๔ อย่างนี้ สาหตถิกประโยคเป็นประโยคโดยตรง คือเป็นไปโดยส่วนมาก ส่วนประโยคที่เหลือ ๓ นั้น เป็นไปโดยส่วนน้อย ดังมีคาถาแสดงว่า

มุสาวาทสฺส อตถํ	วิสฺวาทณจิตฺตตา
ตชฺชโ วายาโม พรสฺส	ตทตฺถชานนํ อิติ ฯ
สมุทรา จตุโร โหนติ	ปโยเคโก สาหตฺถิโก
อาณตฺติกนิสฺสคฺคิย-	ถาวราปิจ ยฺชฺชเร ฯ

“องค์ของมุสาวาทมี ๔ อย่างคือ สิ่งของหรือเรื่องราวที่ไม่จริงอย่างหนึ่ง มีจิตคิดจะทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดอย่างหนึ่ง มีความพยายามด้วยกายหรือด้วยวาจาที่ตรงกับจิตที่คิดจะมุส่านั้นอย่างหนึ่ง ผู้อื่นมีความเชื่อตามเนื้อความที่มุส่านั้นอย่างหนึ่ง

ประโยคนั้นในมหาอรรถกถากล่าวไว้ว่า ได้สาหตถิกประโยคอย่างเดียว แต่ในอัฐฐสาลินีอรรถกถากล่าวว่า อาณตติกะนิสสัคคิยะ และถาวรประโยคเหล่านี้ก็ย่อมเป็นได้”

สาหตถิกประโยค คือการมุสาด้วยตนเองนั้น ย่อมกระทำได้โดยทางกายหรือทางวาจา มุสาทางกายนั้น เช่น ต้องการปฏิเสธด้วยอาการสั่นศีรษะ หรือต้องการรับด้วยอาการพยักหน้า มุสาทางวาจนั่น ก็ได้แก่การกล่าววาจาที่ไม่จริงนั่นเอง

อาณตติกประโยค คือใช้ให้ผู้อื่นมุสานั้น ก็กระทำได้โดยทางกายหรือทางวาจา ใช้ให้ผู้อื่นมุสาทางกาย เช่น เขียนหนังสือส่งให้ผู้นั้นทำการมุสาด้วยกายหรือด้วยวาจา ใช้ให้ผู้อื่นมุสาทางวาจา ก็ได้แก่การกล่าววาจาใช้ให้มุสาด้วยกายหรือด้วยวาจา

สำหรับนิสสัคคิยประโยคและถาวรประโยคทั้ง ๒ นี้ ก็ย่อมกระทำได้โดยทางกายหรือทางวาจาเช่นเดียวกัน ดังที่ได้แสดงแล้วนั้น

มุสาวาทที่เป็นศีลวิบัติ และมุสาวาทที่สำเร็จเป็นกรรมบถ

ในองค์ทั้ง ๔ นั้น ถ้าวางแต่เพียง ๒ องค์ คือมีจิตคิดจะมุสา และพยายามมุสาด้วยกายหรือด้วยวาจาแล้ว คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ย่อมสำเร็จแต่เพียงเป็นศีลวิบัติเท่า

นั้น ไม่ก้าวล่วงไปถึงกรรมบถ ถ้าการมุนานั้นครบองค์ ๔ ก็เป็นอันว่าสำเร็จกรรมบถ ในองค์ที่ ๔ ที่กล่าวว่า **ตทตถวิชานน** ผู้อื่นมีความหลงเชื่อตามเนื้อความที่มุนานั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าการพุดมุนานี้ ถ้าผู้ฟังเชื่อตามเนื้อความนั้น ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถ ถ้าผู้ฟังไม่เชื่อก็ไม่ล่วงกรรมบถ

กรรมปถมุสสาวาท คือมุสสาวาทที่ล่วงกรรมบถนั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. ชนิดที่นำไปสู่อบายได้
๒. ชนิดที่ไม่นำไปสู่อบาย

ชนิดที่นำไปสู่อบายได้นั้น ต้องเป็นมุสสาวาทที่ทำให้ผู้หลงเชื่อนั้นเกิดความเสียหายได้ ถ้าผู้ที่เชื่อนั้นไม่ได้เกิดความเสียหายแต่อย่างใด มุสสาวาทชนิดนี้ก็ไม่นำไปสู่อบาย เช่น การพุดมุนาของอำมาตย์ผู้หนึ่งต่อพระราชา เพื่อรักษาศรัทธาของพระราชาไว้และเพื่อรักษาชีวิตของชายผู้หนึ่งไว้ ดังมีเรื่องว่า

สามีภรรยาคนหนึ่งเป็นคนยากจนอาศัยอยู่ที่ศาลาแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่นอกเมือง ภรรยานั้นมีครรภ์ และมีอาการแพ้ท้องอยากกินอาหารที่เป็นของเสวย จึงได้อ้อนวอนให้สามีออกไปแสวงหามาให้ และถ้านางไม่ได้กินอาหารชนิดที่ต้องประสงค์นี้แล้ว ชีวิตของนางก็ไม่อาจยืนอยู่ต่อไปได้ สามีรักและสงสารภรรยาเกรงว่านางจะตายจึงได้คิดอุบายปลอมเป็นพระเดินอุ้มบาตรเข้าไปในพระราชวัง เพื่อรับบิณฑบาตด้วยกิริยาอันสำรวม ขณะนั้นเป็นเวลาใกล้จะเพล พระราชากำลังจะเสวยพระกระยาหารอยู่แล้วทอดพระเนตรเห็นพระเดินสำรวมมาบิณฑบาตด้วยกิริยาน่าเลื่อมใส ก็เกิดมีพระราชศรัทธาขึ้นด้วยเข้าพระทัยว่าพระองค์นี้คงไม่ใช่เป็นพระสามัญ ต้องเป็นพระที่มีคุณพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเอาอาหารที่จะเสวยนั้นใส่บาตรแก่ชายผู้นั้น แล้วรับสั่งให้อำมาตย์ใกล้ชิดผู้หนึ่งสะกดรอยตามไปเพื่อให้รู้แน่ว่ามาจากไหน และจะไปที่ไหน อำมาตย์ก็เดินตามชายผู้นั้นไปโดยที่ผู้นั้นไม่รู้ตัว พอเดินไปถึงศาลาที่พักก็เปลื้องจีวรออกกลับเป็นคนธรรมดา เอาอาหารนั้นให้ภรรยากิน อำมาตย์แลเห็นก็รู้ว่าคนผู้นี้แท้จริงหลอกลวงว่าเป็นพระ จึงคิดว่าถ้าเรานำเรื่องนี้ไปทูลต่อพระราชาทตามความเป็นจริงแล้ว ผลร้ายจะบังเกิดแก่บุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย คือพระราชาก็จะเสียศรัทธาที่มีอยู่อย่างแรงกล้า ฝ่ายบุรุษผู้หลอกลวงนี้ก็จะได้รับโทษถึงชีวิต ฉะนั้นจำเป็นที่เราจะต้องพุดเป็นกลางๆ ไว้ เพื่อรักษาประโยชน์ให้ทั้ง ๒ ฝ่าย อำมาตย์จึงกลับมาทูล

พระราชว่า ข้าพระพุทธเจ้าเดินตามพระรูปนั้นไปจนออกนอกเมือง เมื่อออกไปนอกเมือง แล้วผ้าเหลืองนั้นก็หายไปจากสายตาข้าพระพุทธเจ้า พระราชาได้ทรงฟังแล้วเกิดความ บิดโสมนัสตรัสว่าแน่แล้วๆ พระองค์นี้ต้องเป็นพระอรหันต์ ทานของเราต้องเป็นทานที่ ประเสริฐ

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าคำกล่าวซึ่งไม่ตรงความจริง ที่ทำให้พระราชเจ้าพระทัยผิด แต่ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหาย กลับทำให้เกิดประโยชน์เช่นนี้ ผู้กล่าวแม้จะได้ชื่อว่าเป็น มุสา แต่ก็เป็นมุสาที่ไม่มีโทษ ไม่สามารถนำไปสู่อบาย

ในปัญจาวุธชาดก ปัญจาวุธกุมาร ขณะที่ถูกยักษ์ชนเหนียว ชื่อสิเลสโลมะจับตัวไว้ จะกิน ได้ออกอุบายกล่าวว่าในท้องของเรานี้มีอาวุธ ถ้าเจ้ากินเราอาวุธของเราจะบาดไส้ พุงของเจ้าให้ขาดเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ แล้วเจ้าก็ต้องตายด้วย ยักษ์ได้ยินดังนั้นก็คิดว่า มาณพนี้คงพูดจริง ดังนั้นยักษ์จึงไม่กล้ากินปัญจาวุธกุมาร ที่ปัญจาวุธกุมารกล่าวว่าท้องมี อาวุธนั้นมุ่งหมายเอาญาณอาวุธ คือปัญญาที่มีอยู่ในตน แต่ยักษ์เข้าใจว่าเป็นอาวุธจริงๆ เรื่องนี้ก็แสดงถึงว่าการกล่าวมุสาของปัญจาวุธกุมารนี้ ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ หลงเชื่อแต่อย่างใด

ในสังขุมารชาดกแสดงไว้ว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นวานรถูกระเซ้าตัวหนึ่งลงให้ขึ้น หลังเพื่อจะไปส่งที่ฝั่งข้างโน้น พอถึงกลางแม่น้ำจะเข้ก็ดำจมลง วานรจึงถามว่าท่านแก่ล้ง ให้ข้าพเจ้าจมน้ำเพื่อประสงค์อะไร จระเข้กล่าวว่าข้าพเจ้าล้งท่านมาเพื่อต้องการเนื้อหัวใจ ของท่าน วานรจึงออกอุบายกล่าวว่าหัวใจของข้าพเจ้าไม่ได้อยู่ในตัว ข้าพเจ้าถอดออกแขวน ไว้ที่ต้นมะเดื่อนั้น แล้วก็ชี้ให้จระเข้ดูผลมะเดื่อ ถ้าต้องการก็จงพาข้าพเจ้ากลับไปส่งที่ต้น มะเดื่อนั้น จระเข้หลงเชื่อก็พาพานรมาส่ง วานรก็กระโดดขึ้นต้นมะเดื่อไป นี่ก็เป็นคำมุสา ที่ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายแต่อย่างใด

อนึ่ง ในการแสดงกิริยาอาการไล่สัตว์มีนิก กา เป็นต้น โดยอาการเหมือนกับจะขว้าง หรือยิง ทำให้สัตว์นั้นคิดว่าจะยิงหรือจะขว้างปาตนแล้วก็หนีไป เหล่านี้ก็กล่าวได้ว่าเป็น มุสาทางกาย แต่ไม่ทำให้เกิดความเสียหายเช่นเดียวกัน

มุสาวาทที่เป็นอุปสววัชชะและมหาสววัชชะ

มุสาวาทที่ทำให้เกิดความเสียหายนั้น ถ้าผู้เชื่อมีความเสียหายน้อย มุสาวาทนั้นก็เป็นอุปสววัชชะ คือมีโทษน้อย ถ้าผู้เชื่อมีความเสียหายมาก มุสาวาทนั้นก็เป็นมหาสววัชชะ คือมีโทษมาก

ผู้ที่เป็นพยานเท็จทำให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเสียหายในทรัพย์สิน หรือต้องได้รับโทษ ชนิดนี้จัดเป็นมหาสววัชชะ ภิกษุสามเณรพูดเล่นกัน เช่น องค์หนึ่งไปบิณฑบาตมา อีกองค์หนึ่งถามขึ้นว่าบิณฑบาตได้มามากน้อยเท่าใด องค์แรกก็ตอบว่าได้มากมายจนล้นบาตร ซึ่งความจริงได้มาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นก็ดี หรือผู้ใดผู้หนึ่งได้รับแจกเงินมา มีคนถามว่าได้เงินมาเท่าใด ก็ตอบว่าได้มาหลายร้อย หลายพัน เป็นต้น ซึ่งความจริงได้มาเพียง ๕ บาท ๑๐ บาทเท่านั้นก็ดี เหล่านี้จัดเป็นมุสาวาทประเภทอุปสววัชชะ ผู้ที่กล่าววาจาที่เป็นอนริยโวหาร คือคำกล่าวของผู้ที่ไม่ใช่พระอริยะ หรือคำกล่าวของผู้ที่เป็นอันธพาล ๘ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ จัดเป็นมุสาวาทประเภทมหาสววัชชะ

อนริยโวหาร ๘ อย่าง

๑. บอกว่า เห็น	ในสิ่งที่ตนไม่เห็น
๒. บอกว่า ได้ยิน	ในสิ่งที่ตนไม่ได้ยิน
๓. บอกว่า พบ	ในสิ่งที่ตนไม่พบ
๔. บอกว่า รู้	ในสิ่งที่ตนไม่รู้
๕. บอกว่า ไม่เห็น	ในสิ่งที่ตนเห็น
๖. บอกว่า ไม่ได้ยิน	ในสิ่งที่ตนได้ยิน
๗. บอกว่า ไม่พบ	ในสิ่งที่ตนพบ
๘. บอกว่า ไม่รู้	ในสิ่งที่ตนรู้

(คำว่า “พบ” ในที่นี้หมายถึงการได้กลิ่น ได้รู้รส ได้ถูกต้อง) สำหรับการมุสาที่ทำให้สงฆ์ต้องแตกแยกกันนั้น จัดเป็นมหาสววัชชะที่เป็นครุกรรม

มุสาวาทที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่กล่าว

คำกล่าวมุสาวาทที่ทำให้ผู้อื่นหลงเข้าใจผิด แล้วกระทำให้เกิดความเสียหายได้นั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่กล่าว แต่มุสาวาทชนิดที่ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ฟังนั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายยังกล่าวได้ดังที่ในนวกนิบาต หริตจชาดก แสดงว่า

“โพธิสตตสฺส หิ เอกจฺเจสุ จาเนสุ ปาณาติปาโดปิ,
อทินฺนาทานมฺปิ, กาเมสุมิจฺจาจาโรปิ, สุราเมรยมชฺชปानมฺปิ
โหติเยว อตฺตเกทกวิสวาทนํ ปฺรกุชิตฺวา มุสาวาทो นาม น
โหติ”

“ในอกุศลกรรมบถบางอย่างคือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดกาเม ตัสมุราเมรย เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นได้แก่พระโพธิสัตว์ ส่วนการกล่าวมุสาวาทที่มีเจตนาทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหายนั้นย่อมไม่มีเลย”

การอธิบายมุสาวาท จบ

๒. ปิสุณวาจา

ปิสุณวาจา เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บทคือ ปิสุณ + วาจา ปิสุณ แปลว่าการบดให้ละเอียด หรือการกระทำให้แตกกระจาย วาจา แปลว่า คำพูด เมื่อรวมกันแล้วเป็นปิสุณวาจา แปลว่าคำพูดที่บดความสามัคคีให้แตกแยกกระจาย แสดงวณัตถะว่า “**ปิสฺสํ สามคฺคํ สญฺจณฺเณตฺติ ปิสุณา**” วาจาอันโดยอมบดความสามัคคี คือทำให้กระจายไป ฉะนั้น วาจานั้นชื่อว่าปิสุณา “**วทฺถนฺติ เอตาयाติ วาจา**” บุคคลทั้งหลายย่อมกล่าวด้วยเจตนาอัน ฉะนั้น เจตนาอันเป็นเหตุแห่งการกล่าวนั้นชื่อว่าวาจา “**ปิสุณา จ สา วาจา จาติ ปิสุณวาจา**” คำกล่าวที่บดความสามัคคี คือทำให้แตกแยกกระจายด้วย เป็นเจตนาที่เป็นเหตุแห่งการกล่าวนั้นด้วย ฉะนั้น ชื่อว่าปิสุณวาจา

ยกตัวอย่างเช่น นาย ก. กับ นาย ข. เป็นเพื่อนกัน มีความสามัคคีต่อกัน ต่อมา มีบุคคลที่ ๓ เข้ามาพูดส่อเสียดกับนาย ก. โดยกล่าวหาว่านาย ข. พุดนินทา ตีเตียนนาย ก. ต่างๆ ทำให้นาย ก. เข้าใจผิดเกิดแตกกันกับนาย ข. ดังนี้ ฉะนั้น คำพูดชนิดนี้ จึงเรียก-

ว่าปิสุณวจา อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปิสุณา นี้ เมื่อว่าโดยบทเต็มแล้วก็ได้แก่ ปิยสฺสญฺญกรณา แต่ที่เป็นปิสุณานั้นก็เป็นไปโดยนัยนิรุตติไวยากรณ์ คือลบอักษรอื่นๆ ออกเสีย คงเหลือแต่ปิสุณาดังแสดงวจนัตถะว่า “ปิยํ สฺสญฺญํ กโรตฺติ ปิสุณา” คำกล่าวอันโดยย่อมทำตัวเองให้เป็นที่รักและกระทำผู้อื่นให้สูญเสียจากความรัก ฉะนั้นคำกล่าวอันนั้นชื่อว่าปิสุณา

ยกตัวอย่างเช่น นายดำกับนายขาวมีความรักใคร่ปรองดองกัน นายแดงไม่พอใจต้องการให้นายดำมารักตนและให้เกลียดนายขาว จึงหาเรื่องราวมาพูดยุยงนายดำ โดยกล่าวหาว่านายขาวไม่ดีต่างๆ นานา จนนายดำหลงเชื่อคิดว่านายแดงคงมีความหวังดีต่อตนจึงเกลียดนายขาวแล้วกลับมารักนายแดง ดังนี้คำพูดของนายแดงชนิดนี้จึงเรียกว่าปิสุณวจา

องค์แห่งปิสุณวจา ๔

๑. ภินทิตฺตพฺโพ	ผู้ที่ถูกทำให้แตกจากกัน
๒. เมทฺตนามุํงให้แตกจากกัน	
๓. ปโยโค	ทำความเพียรให้แตกจากกัน
๔. ตตฺตถฺขานนํ	ผู้ฟังรู้เนื้อความนั้น

ดังมีคาถาแสดงว่า

“ปิสุณาย ภินทิตฺตพฺโพ	ตปฺปฺรปิยกมฺยตา
วายาโม ชานนํ จตุ	ภินเน กมฺมปฺโภ ภเว ฯ

“องค์แห่งปิสุณวจามี ๔ คือผู้ที่ถูกทำให้แตกจากกันอย่างหนึ่ง มีเจตนามุ่งให้แตกจากกัน และมีความประสงค์ให้รักตนอย่างหนึ่ง ทำความเพียรให้แตกจากกันอย่างหนึ่ง ผู้ฟังรู้เนื้อความนั้นอย่างหนึ่ง เมื่อผู้ถูกส่อเสียดนั้นเกิดแตกแยกกันแล้วก็ป็นอันว่า ก้าวล่วงกรรมบถ”

ในคาถาแสดงถึงองค์ที่ ๒ ที่กล่าวว่าตปฺปฺรปิยกมฺยตา คือมีเจตนามุ่งให้แตกจากกัน และมีความประสงค์ให้รักตนนั้น การมีเจตนามุ่งให้แตกจากกันเป็นข้อสำคัญ ส่วนการมีความประสงค์ให้รักตนนั้นไม่ใช่ข้อสำคัญ เพียงแต่แสดงให้เห็นว่าการกล่าวปิสุณวจา

ของบุคคลบางคนก็มีความประสงค์อย่างนี้ด้วยก็มี สำหรับประโยคนั้นได้ ๒ อย่าง คือ กายประโยคและวจีประโยค

กายประโยค การส่อเสียดโดยทางกาย มีการแสดงกิริยาท่าทางให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้ความหมายของตน ตัวอย่างเช่น สามีมักรรยาคู่หนึ่ง สามีออกไปทำงาน ภรรยาแอบไปเล่นไฟที่บ้านใกล้เคียง เมื่อสามีกลับมาไม่เห็นภรรยาก็ถามญาติของตนที่อยู่ในบ้านด้วยกัน ญาตินั้นไม่ชอบภรรยานี้อยู่แล้ว ต้องการจะให้สามีเกิดแตกร้างกับภรรยา แต่ไม่บอกด้วยวาจาใช้กิริยาท่าทางซึ่งให้รู้ว่าภรรยาไปเล่นไฟที่ข้างบ้าน สามีรู้ก็ไม่พอใจภรรยา เมื่อภรรยา กลับมาก็เกิดทะเลาะวิวาทแตกร้างกัน การแสดงกิริยาท่าทางส่อเสียดเช่นนี้ได้ชื่อว่าส่อเสียดทางกาย

วจีประโยค การส่อเสียดโดยทางวาจา คือการพูดให้บุคคล ๒ ฝ่ายเกิดแตกร้างกัน ดังเช่นมีเรื่องเล่ากันมาว่า ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งมีสามีภรรยาคู่หนึ่ง สามีเป็นชาวภาคอีสาน ภรรยาเป็นชาวปักษ์ใต้ ทั้ง ๒ มีความรักใคร่กันมาก เป็นเหตุให้พวกหญิงที่อยู่บ้านใกล้เคียงกันนั้นเกิดมีความอิจฉา จึงร่วมคิดกันที่จะทำให้สามีภรรยาทั้ง ๒ นี้แตกแยกกัน โดยแอบบอกกับชายผู้เป็นสามีว่าภรรยาของเขานั้นเป็นผีกระสือ ในเวลากลางคืนเมื่อขณะที่เขานอนหลับนั้น ภรรยาของเขาได้ลุกขึ้นออกไปหาอาหารกิน แต่ก่อนที่จะไปก็ได้ขำมตัวเขาเสียก่อน เพื่อไม่ให้เขารู้สึกตัวตื่น นางได้ทำเช่นนี้ทุกๆ คืนซึ่งเขารู้ตัวไม่ เมื่อหญิงพวกนี้ได้พบกับภรรยาของชายนั้นก็แอบบอกว่า สามีของนางไม่ใช่คนธรรมดา พวกชาวอีสานได้มาบอกให้ฟังว่า สามีของนางนี้เป็นกระหังและให้พิสูจน์ดูได้โดยให้แอบคลำดูที่ก้นจะมีทางสั้นๆ งอกอยู่ เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างได้รับคำบอกเล่าเช่นนี้แล้ว ต่างก็คอยจ้องหาโอกาสที่จะพิสูจน์ความจริงกันให้ได้ คืนวันหนึ่งเมื่อสามีภรรยาคู่นี้เข้านอนแล้ว ต่างฝ่ายก็แกล้งทำเป็นหลับ ภรรยาคิดว่าสามีหลับแล้วก็ลุกขึ้นเอื้อมมือจะไปคลำดูที่ก้นของสามี ฝ่ายสามีก็คิดว่าภรรยาเรานี้เป็นผีกระสือและกำลังจะมาขำมตัวเราแล้ว ก็เลยยกเท้าถีบนางกระเด็นไป ภรรยาก็โกรธลุกขึ้นมาด่าสามีว่าเป็นกระหัง สามีก็ว่านางเป็นผีกระสือเลยต่างทะเลาะกัน ผลสุดท้ายสามีภรรยาคู่นี้ก็เลยแตกแยกกัน เพราะอาศัยการพูดส่อเสียดของพวกหญิงที่อยู่ใกล้เคียงนั่นเอง โดยผู้กล่าวนั้นก็ไม่ได้มีความประสงค์จะให้เขามารักตน และเรื่องที่กล่าวนั้นก็ไม่เป็นความจริง ฉะนั้น หญิงผู้กล่าวนั้นก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถ เพราะผู้ถูกส่อเสียดนั้นเกิดแตกแยกกัน

การกล่าวปิสฺสนวาทาณีแม้ว่าจะครบองค์ ๔ แต่ถ้าผู้ที่ถูกส่อเสียดไม่แตกแยกกัน
ยังคงเป็นกายสามัคคี จิตตสามัคคีกันอยู่แล้ว ผู้กล่าวนั้นก็ไม่ว่าล่วงกรรมบถ ดังที่ท่าน
พระมหาพุกุโธมชาจารย์แสดงไว้ในอัฐฐสาสนีอรรถกถาว่า

“ปเร ปน อภินเน กมฺมปถเกโท นตฺถิ ภินฺเนเอว”

“แม้จะครบองค์ ๔ ก็ตาม เมื่อผู้อื่นไม่แตกแยกกัน ก็ไม่มี
การล่วงกรรมบถ ถ้ามีการแตกแยกกันจึงล่วงกรรมบถ”

การจำแนกปิสฺสนวาทาโดยอปปสาวัชชะและมหาสาวัชชะ

ถ้าผู้ที่ถูกส่อเสียดให้แตกแยกกันนั้นเป็นผู้ที่ไม่มีศีลธรรม ผู้กล่าวก็มีโทษชนิด
อปปสาวัชชะ คือมีโทษน้อย ถ้าผู้ถูกส่อเสียดเป็นผู้มีศีลธรรม ผู้กล่าวก็มีโทษชนิด
มหาสาวัชชะ คือมีโทษมาก

การอธิบายปิสฺสนวาทา จบ

๓. ผรุสวาทา

ผรุสวาทา เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ ผรุส + วาทา, ผรุส แปลว่าอย่างหยาบ
วาทา แปลว่าคำพูด

เมื่อรวมกันแล้วเป็นผรุสวาทา แปลว่าคำพูดที่หยาบ ได้แก่การด่า การแข่ง แสดง
วจนัตถะว่า “ผรุสํ กโรตฺติ ผรุสา” คำพูดอันใดย่อมกระทำให้เป็นอย่างหยาบ ฉะนั้นคำ
พูดอันนั้นชื่อว่าผรุสา ได้แก่การด่าและการแข่งต่างๆ ว่าโดยองค์ธรรมได้แก่เจตนาที่อยู่
ในโทสมูลจิต ที่เป็นเหตุแห่งการด่า การแข่งต่างๆ

คำว่า ผรุสา เมื่อกล่าวตามวจนัตถะที่แสดงนั้นแล้ว ก็ได้แก่ ผรุสํ กโรตฺติ
ผรุสกรณา แต่ได้ลบคำว่า กรณา ออกเสียงตามนัยแห่งนिरुตฺติไวยากรณ์ ฉะนั้น จึงเหลือ
เป็นผรุสา อีกนัยหนึ่งคำว่า ผรุสวาทา แบ่งออกเป็น ๓ บท คือ ผร + อฺส + วาทา, ผร
แปลว่าแผ่ อฺส แปลว่าเดือดร้อน วาทา แปลว่าคำพูด

เมื่อรวมแล้วเป็นผรุสวาทา แปลว่าคำพูดที่ทำให้ความเดือดร้อนแผ่ไป ดังแสดง
วจนัตถะว่า “ททยํ ผรมานา อฺสตี ททตฺติ ผรุสา” คำพูดอันใดย่อมกระทำควม

เดือดร้อนให้แผ่ไปในหัวใจ ฉะนั้น คำพูดอันนั้นชื่อว่าพรุสา “พรุสา จ สา วาจา จาติ พรุสวาจา” เป็นอย่างหยาบด้วย อย่างหยาบนั้นคือวาจาด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่าพรุสวาจา (หรือแปลอีกนัยหนึ่งตามฉนัตถะที่ ๒) ย่อมกระทำความเดือดร้อนให้แผ่ไปในหัวใจด้วย อันนั้นคือวาจาด้วย ฉะนั้น จึงชื่อว่าพรุสวาจา

วาจาที่เป็นอย่างหยาบที่เรียกว่าพรุสวาจานี้ ผู้ที่ได้ฟังแล้วย่อมทนนิ่งอยู่ไม่ได้ หมายถึงทำให้จิตใจของผู้ฟังนั้นไม่สบาย เหมือนหนึ่งถูกฟันเลื่อย ฉะนั้น คำดำหรือ คำแข็งต่างๆ นั้นจึงได้ชื่อว่าพรุสา นี้กล่าวโดยมุขนัย คือกล่าวโดยตรง ถ้ากล่าวโดย ผลุปจารนัย คือนัยโดยอ้อมแล้ว โทสเจตนาที่ชื่อว่าพรุสาได้ เพราะโทสเจตนานี้เป็นเหตุ การดำ การแข็งนั้นเป็นผล และยกเอาคำว่าพรุสาที่เป็นชื่อของคำหยาบเหล่านั้นเข้าไป ตั้งในโทสเจตนา แล้วจึงเรียกโทสเจตนาว่าพรุสา

องค์แห่งพรุสวาจา ๓

๑. โกโป	มีความโกรธ
๒. อุปกุฏโจ	มีผู้ถูกด่า
๓. อุกโกสนา	กล่าววาจาต่ำ

ดังมีคาถาแสดงว่า

พรุสาย ตโย โกโป	อุปกุฏโจ อุกโกสนา
มมมจเจตทรา ตคฺข	พรุสา พรุสา มตา ฯ

“องค์แห่งพรุสวาจามี ๓ คือมีความโกรธอย่างหนึ่ง มีผู้ถูกด่าอย่างหนึ่ง กล่าววาจา ต่ำออกไปอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบเจตนาอย่างหยาบที่สามารถทำให้ผู้ฟังเจ็บใจเหมือน หนึ่งผีที่กำลังกลัดหนอง ถูกกระแทบกระแทงให้แตกเท่านั้นชื่อว่าพรุสวาจา”

คำว่า “มมมจเจตทรา” นี้ เป็นคำที่แสดงความหมายให้รู้ว่าเจตนาชนิดนี้ต้องเป็น เจตนาชนิดหยาบ ดังนี้แม้ว่าคำที่พูดออกมานั้นจะเป็นถ้อยคำที่สุซุมก็ตาม แต่ถ้ามีเจตนา หยาบแล้ว คำพูดนั้นก็จัดว่าเป็นพรุสวาจาเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น ผู้พิพากษาที่กล่าวคำ

ตัดสินประหารชีวิตผู้ต้องหา แม้ว่าในขณะที่กล่าวนั้นจะใช้วาจาสุภาพ มีหน้ายิ้มแย้มก็ตาม แต่เจตนาที่มุ่งหมายให้ประหารชีวิตนั้นจัดเป็นเจตนาอย่างหยาบ ฉะนั้นวาจาที่กล่าวออกมา นั้นจึงสำเร็จกรรมบทเป็นผรุสวาจา

ในอรรถสาลินีอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า บิดา มารดาที่ด่าแข่งลูก หรือครูอาจารย์ที่ด่าลูกศิษย์เพื่อความหวังดีไม่มีเจตนาร้ายแต่อย่างใด ฉะนั้น วาจาที่กล่าวนั้นก็ไม่จัดเป็นผรุสวาจา ท่านยกตัวอย่างเช่น มารดาห้ามบุตรชายไม่ให้ไปเที่ยวในป่า แต่บุตรไม่เชื่อขึ้นไปจนได้ มารดาจึงด่าแข่งว่า “เจ้าไม่เชื่อขึ้นไปก็ขอให้ถูกควายป่าขวิดตายเถิด” คำแข่งของมารดานี้เป็นไปแต่เพียงวาจาด้วยอำนาจความไม่พอใจเท่านั้น ฉะนั้น จึงไม่จัดเป็นผรุสวาจา

ท่านฎีกาจารย์กล่าวแย้งว่า คำด่า แข่งของบิดา มารดา ครู อาจารย์นั้น ถ้ากล่าวออกมาด้วยความโกรธจริงๆ แล้ว ก็ย่อมจัดเป็นผรุสวาจาได้ เพราะครอบองค์ทั้ง ๓ แต่มีโทษน้อย

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า การกล่าวผรุสวาจา นี้ ต้องกล่าวเฉพาะหน้าผู้ที่ถูกด่าจึงสำเร็จเป็นกรรมบท แต่ในทีฆนิกายฎีกาและมัชฌิมนิกายฎีกากล่าวว่า การกล่าวผรุสวาจา แม้ผู้ที่ถูกด่านั้นไม่ได้อยู่เฉพาะหน้าหรือตายไปแล้วก็ตาม การกล่าวนั้นก็สำเร็จเป็นกรรมบทได้ โดยอ้างว่าผู้น้อยที่กล่าววาจาล่งเกินต่อผู้ใหญ่มีบิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นต้น ต่อมาผู้นั้นรู้สึกในความผิดของตัว จึงทำการขอขมาต่อท่านเหล่านั้น แม้ท่านเหล่านั้นจะไม่ได้อยู่เฉพาะหน้าหรือตายไปแล้วก็ตาม การขอขมาของผู้นั้นก็ย่อมสำเร็จประโยชน์คือโทษนั้นหายเป็นอโหสิกรรมไปได้ เมื่อการกล่าวขอขมาโดยที่ไม่มีผู้ถูกด่าอยู่เฉยเฉพาะหน้าย่อมสำเร็จประโยชน์ได้แล้ว การกล่าวผรุสวาจาโดยไม่มีผู้ถูกด่าอยู่เฉพาะหน้าก็ย่อมสำเร็จกรรมบทได้เช่นเดียวกัน

อักษโกสวัตถุ ๑๐

ในองค์ที่ ๓ ที่ว่าอักษโกสนา คือการกล่าววาจาตานั้น นักศึกษาพึงทราบวัตถุลอันเป็นที่ตั้งแห่งการด่าที่เรียกอักษโกสวัตถุ มีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ

ชาติ	นาม	โคตต	กมม	สิปปิ	อาพาธ	ลึงคิก
กิเลสาปตติ	อกุโกโส			ทสโมม	สวาทกา	ฯ

วาทาที่ใช้ดำนั้นมีอยู่ ๑๐ อย่างคือ

เชื้อชาติ ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง, ชื่อ ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง
สกุล ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง, การงาน ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง
วิชา ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง, โรค ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง
รูปร่างสัณฐาน ต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง, กิเลส	อย่างหนึ่ง
อาบัติ ต่ำ	อย่างหนึ่ง, อาบัติ สูง	อย่างหนึ่ง
คำต่ำ ต่ำ	อย่างหนึ่ง, คำต่ำ สูง	อย่างหนึ่ง

๑. **ชาติ** คำต่ำที่เกี่ยวกับเชื้อชาติดำนั้น เช่น คำว่า ชาติไพร่ ชาติขี้ข้า ชาติยาจก ชาตินักเลง เป็นต้น คำที่เกี่ยวกับชาติสูงนั้น เช่น กล่าวแดกดันว่า ผู้ดีแปดสาแหรก มหาเศรษฐี เป็นต้น

๒. **นาม** คำต่ำที่เกี่ยวกับชื่อดำ เช่น คำว่า ไ้ทึม ไ้ทุย ไ้เหี้ย เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับชื่อสูง เช่น แก่ล้งเรียกว่า คุณหญิง เจ้าคุณ ท่านหมื่น เป็นต้น

๓. **โคตต** คำต่ำที่เกี่ยวกับสกุลต่ำ เช่น คำว่า แกม้นสกุลหัวขโมย สกุลล่อลวง สกุลมั่งง่าย เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับสกุลสูง เช่น ด่าประชดว่า สกุลเจ้านาย สกุลเศรษฐี เป็นต้น

๔. **กมฺม** คำต่ำที่เกี่ยวกับการงานอาชีพต่ำ เช่น คนตีเหล็ก คนทูปหิน คนขนขยะ เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับการงานอาชีพสูง เช่น ช่างทอง ช่างเงิน พ่อค้า ชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน เป็นต้น

๕. **สิปปิ** คำต่ำที่เกี่ยวกับวิชาต่ำ เช่น มีวิชาขบถ วิชาตัดผม วิชาปั้นโอ่ง เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับวิชาสูง เช่น หมอดู หมอยา เป็นครู อาจารย์ เป็นต้น

๖. **อาพาโธ** คำต่ำที่เกี่ยวกับโรคต่ำ เช่น โรคเรื้อน ภูมิคุ้ม ชักลาก เกลื่อน เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับโรคสูง เช่น โรคเส้นประสาท โรคหัวใจ โรคกระเพาะอาหาร เป็นต้น

๗. **ลึงคิกิ** คำต่ำที่เกี่ยวกับรูปร่างสัณฐานต่ำ เช่น อ้วน ผอม เตี้ย สูง แคระ ค่อม เป็นต้น คำต่ำที่เกี่ยวกับรูปร่างสัณฐานสูง เช่น สวย เก๋ สง่า งามอาจ กล้าหาญ เป็นต้น

๘. กิเลส คำดำที่เกี่ยวกับกิเลสนี้มีแต่ฝ่ายต่ำอย่างเดียว เช่น คำว่า เจ้าโทโส คนขี้อิจฉาริษยา คนมีตัณหาจัด มีทิฐิมานะมาก เป็นต้น

๙. อาบัติ คำดำที่เกี่ยวกับอาบัตินั้น เช่น คำว่า เป็นปาราชิก สังฆาทิเสส คำดำที่เกี่ยวกับอาบัติสูง เช่น อาบัติปาจิตตีย์ ทุกกฏ เป็นต้น

๑๐. อุกุโธส คำดำต่ำ เช่น ใช้คำหยาบคายต่างๆ มีคำพ่อ คำแม่ เป็นต้น คำต่ำสูง เช่น คำว่า สันดานชั่ว เลวทราม สัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น

ปโยคะแห่งผรุสวาจา ๒

๑. กายปโยคะ การกล่าวคำหยาบทางกาย

๒. วจีปโยคะ การกล่าวคำหยาบทางวาจา

การกล่าวคำหยาบทางวาจานั้นย่อมชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนการกล่าวคำหยาบทางกายนั้น เช่น เขียนหนังสือดำ หรือแสดงกิริยาอาการหยาบคายต่างๆ ที่ทำให้ผู้เห็นรู้สึกโกรธอาย ไม่สบายใจ

การจำแนกผรุสวาจาโดยอัปสววัชชะ และมหาสววัชชะ

การดำผู้มีอุปการคุณ เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติ หรือผู้ที่มีศีลธรรม ผู้ด่าย่อมมีโทษมาก ถ้าผู้ที่ถูกด่าเป็นผู้ไม่มีศีลธรรม ผู้ด่าก็มีโทษน้อย

การอธิบายผรุสวาจา จบ

๔. สัมผัสปปลาปะ

คำว่า สัมผัสปปลาปะนี้แยกได้ ๒ บท คือ สมุพ + ปลาป สมุพ แปลว่าการทำลายประโยชน์และความสุข ปลาป แปลว่าการกล่าว เมื่อรวมกันแล้วเป็น สมุพปลาป แปลว่าการกล่าววาจาที่ทำลายประโยชน์และความสุข แสดงวงนัตถะว่า “**สํหิตสุขํ ผลติ วินาเสตติ สมุพํ**” วาจาอันใดย่อมทำลายประโยชน์และความสุขต่างๆ เสีย ฉะนั้น วาจานั้น ชื่อว่า สัมผัส

สมณ มาจากรากศัพท์เดิมคือ “สํ อุปัลลค ผล ธาตุ ภาวิ ปัจจัย ลบ ล และ ภาวิ เสียจึงเป็น **สมณ**”

“สมณํ ปลปติ เอเตนาติ = สมณปปลาโป” การกล่าววาทาที่ทำลายประโยชน์และความสุขต่างๆ เสียด้วยเจตนา นั้น ฉะนั้นเจตนาที่เป็นเหตุในการกล่าววาทาที่ทำลายประโยชน์และความสุขต่างๆ นั้นจึงชื่อว่าสมณปปลาปะ

การกล่าววาทาที่เป็นสมณปปลาปะนั้น หมายถึงการกล่าวเรื่องราวที่เหลวไหลไม่เป็นสาระ ดังเช่นเล่าเรื่องหนึ่ง เรื่องโชน ละคร หรือพูดจาตลกขบขันต่างๆ หรือผู้แสดงหนึ่ง โชน ละคร นักประพันธ์ที่เขียนเรื่องอ่านเล่นต่างๆ เหล่านี้ จัดเป็นสมณปปลาปะทั้งสิ้น เพราะทำให้ผู้ฟัง ผู้อ่าน ไม่ได้รับประโยชน์แต่อย่างใด เพียงแต่ทำให้เพลิดเพลินไปชั่วคราวเท่านั้น กับทั้งทำให้เสียประโยชน์ ที่ควรจะได้ก็ไม่ได้ ที่ได้แล้วก็เสียไป องค์ธรรมของสมณปปลาปะนี้ได้แก่ อุกุศลเจตนาที่เป็นเหตุแห่งการกล่าวสมณปปลาปะ สำหรับถ้อยคำที่กล่าวขึ้นนั้นเป็นผล แต่ที่ยกเอาคำว่าสมณปปลาปะที่เป็นชื่อของเจตนามาใช้เรียกเป็นชื่อนั้นเป็นการเรียกชื่อโดยการอุปมาอุปไมย คือเรียกชื่อที่ใกล้เคียงกับเหตุ

องค์แห่งสมณปปลาปะมี ๒

๑. นิรตุกกถาปุรุชาโร ตั้งใจกล่าววาทาที่ไม่มีประโยชน์

๒. กถนํ กล่าววาทาที่ไม่มีประโยชน์

ดังมีคาถาแสดงว่า

**สมณสุส นิรตุกกถา-
ปเรน คหิตเตเยว**

**ปุรตา กถนํ ทูเว
โหติ กมฺมบโถ น โน ฯ**

“องค์ทั้ง ๒ ของสมณปปลาปะนั้น คือตั้งใจกล่าววาทาที่ไม่มีประโยชน์อย่างหนึ่ง กล่าววาทานั้นขึ้นอย่างหนึ่ง เมื่อผู้ฟังหรือผู้อ่านเชื่อคำกล่าวนั้นแล้วก็ยอมสำเร็จเป็นกรรมบถ ถ้าผู้ฟังหรือผู้อ่านไม่เชื่อตามคำกล่าวนั้นก็ไม่สำเร็จเป็นกรรมบถ เพียงแต่เป็นสมณปปลาปะเท่านั้น”

อธิบายว่า ในคาถาที่กล่าวว่า **นิรตุกกถาปุรุชาโร** นั้นหมายความว่าเรื่องราวที่ไม่มีความจริง แต่ผู้กล่าวหรือผู้ประพันธ์นั้นได้ตั้งใจแต่งเรื่องราวขึ้นขึ้น เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านหลงเชื่อติดใจในคำพูดของตน เป็นการทำให้เกิดความเข้าใจผิดและเสียประโยชน์

แก่ผู้ฟังหรือผู้อ่าน เช่นนี้แล้วคำกล่าวของผู้นั้นก็จัดเป็นลัมผัปปลาปะ แต่แม้ว่าเรื่องนั้นจะไม่จริงก็ตาม ผู้กล่าวหรือผู้ประพันธ์มุ่งหมายยกขึ้นเป็นข้ออุปมาประกอบการสอน การแสดง หรือการประพันธ์เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย เช่นนี้แล้วถ้อยคำของผู้นั้นก็จัดเป็นลัมผัปปลาปะ ถ้าเรื่องที่กล่าวขึ้นนั้นเป็นความจริง แต่ผู้ฟังหรือผู้อ่านไม่ได้รับประโยชน์แต่อย่างใด เช่นนี้ก็เท่ากับว่าผู้กล่าวนั้นเล่าข่าวหรือเขียนข่าวให้ฟัง และคำกล่าวของผู้นั้นก็จัดเป็นลัมผัปปลาปะ

ผู้ที่พูดสนุกสนานเฮฮากล่าวเรื่องเหลวไหลไม่เป็นความจริง ที่เป็นลัมผัปปลาปะนี้จะจัดว่าเป็นมุสาวาทด้วยหรือไม่? ข้อนี้แก้ว่าไม่จัดเป็นมุสาวาท เพราะผู้พูดไม่ได้มีความตั้งใจที่จะมุสา เป็นแต่พูดเพื่อเจ้อไปเท่านั้น แต่ถ้ามีความตั้งใจจะมุสาประกอบอยู่แล้วและผู้ฟังก็หลงเชื่อด้วยจึงจะจัดว่าเป็นมุสาวาท

คำพูดที่จัดเข้าใน นีรตถกถา คือคำพูดที่ไม่มีประโยชน์หาสาระมิได้นี้มีอยู่ ๓๒ ที่เรียกว่าติรัจฉานกถา ๓๒ นั้นเอง ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในสามัญญผลสูตรแห่งศีลขันธวรรคพระบาลี

๑. ราชกถา	พูดเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ตลอดจนถึงพระญาติพระวงศ์
๒. โจรกถา	พูดเรื่องโจรต่างๆ
๓. มหามตตกถา	พูดเรื่องอำมาตย์ราชมนตรีที่เป็นคณะรัฐบาล
๔. เสนากถา	พูดเรื่องทหาร ตำรวจ
๕. ภยกถา	พูดเรื่องภัยต่างๆ
๖. ยุทธกถา	พูดเรื่องยุทธศาสตร์
๗. อนุณกถา	พูดเรื่องอาหารต่างๆ มีข้าวและกับ เป็นต้น
๘. ปานกถา	พูดเรื่องเครื่องดื่มต่างๆ
๙. วตถกถา	พูดเรื่องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มต่างๆ
๑๐. สยนกถา	พูดเรื่องที่ดิน
๑๑. มาลากถา	พูดเรื่องดอกไม้ต่างๆ
๑๒. คนุทธกถา	พูดเรื่องกลิ่นหอมต่างๆ

๑๓. ญาติกถา	พูดเรื่องวงศ์ญาติ
๑๔. ยานกถา	พูดเรื่องยานพาหนะต่างๆ
๑๕. ความกถา	พูดเรื่องหมู่บ้านต่างๆ
๑๖. นิคมกถา	พูดเรื่องนิคมต่างๆ
๑๗. นครกถา	พูดเรื่องจังหวัดต่างๆ
๑๘. ชนบทกถา	พูดเรื่องชนบทต่างๆ
๑๙. อิตถิกถา	พูดเรื่องหญิง
๒๐. ปริสกกถา	พูดเรื่องชาย
๒๑. กุมารกถา	พูดเรื่องชายหนุ่ม
๒๒. กุมารีกถา	พูดเรื่องหญิงสาว
๒๓. สूरกถา	พูดเรื่องความกล้าหาญ
๒๔. วิสีขากถา	พูดเรื่องถนนหนทางต่างๆ
๒๕. กุมภฏฐานกถา	พูดเรื่องทำน้ำต่างๆ
๒๖. ปุพฺพเปตกถา	พูดเรื่องญาติที่ล่วงลับไปแล้ว
๒๗. นานตตกถา	พูดเรื่องร้าวร่อยแปด
๒๘. โลกขุขายิกา	พูดเรื่องโลกและผู้สร้างโลก
๒๙. สมุทฺตขุขายิกา	พูดเรื่องมหาสมุทรและผู้สร้างมหาสมุทร
๓๐. อิตฺตภาวกถา	พูดเรื่องความเจริญและความเสื่อมต่างๆ
๓๑. อรณญกถา	พูดเรื่องป่าต่างๆ
๓๒. ปพฺพตกถา	พูดเรื่องภูเขาต่างๆ

คำพูดที่ไม่มีประโยชน์หาสาระมิได้ เรียกว่าสัมผัสปปลาปะเหล่านี้ โดยมากปรากฏแก่พวกที่เล่นมหรสพต่างๆ มีหนึ่ง ละคร เป็นต้น และผู้ที่คือนักประพันธ์เรื่องอ่านเล่นต่างๆ ที่ไม่มีคติธรรมแต่อย่างใดเลย และถ้ากล่าวตามพุทธภาษิตในสฬายตนสังยุตตพระบาลีแล้ว บุคคลจำพวกนี้เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไปบังเกิดในปหาลนิริยะที่เป็นส่วนหนึ่งของอวิจิมหานรก ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงอบรมแก่สาวกทั้งหลายอยู่เสมอว่า

“ทวิณฺณํ โว ภิกฺขเว สन्नปิติดานํ ทวํ กรณียํ ธมฺมิ วา
กถา ตฺยทฺธิภาโว วา”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อได้มีการพบกัน
ระหว่าง ๒ องค์แล้วการทำงานที่ควรประพัตินั้นมี ๒ อย่าง คือ
กล่าวถ้อยคำที่เกี่ยวกับธรรมะ หรือมีฉะนั้นก็นิ่งเฉยเสีย”

ในองค์ที่ ๒ ที่กล่าวว่า “กถณ” นั้นแสดงถึงปโยคะ ซึ่งหมายถึงวชิปโยคะอย่างเดียว
แต่ถ้าใช้เขียนถ้อยคำเหล่านั้นก็เป็นกายปโยคะก็ได้ แต่การกล่าวสัมผัสปปลาปะนี้ย่อมเกิด
ทางวิทวารเป็นส่วนมาก ฉะนั้น ท่านอรรถกถาจารย์จึงแสดงองค์ที่ ๒ ว่า “กถณ” คือ
กล่าววจาขึ้น และถ้าจะสรุปปโยคะในสัมผัสปปลาปะนี้แล้วก็ได้ปโยคะ ๒ คือวชิปโยคะ
และกายปโยคะ

สัมผัสปปลาปะที่เป็นอัปสววัชชะและมหาสววัชชะ

ผู้ที่กล่าวสัมผัสปปลาปะอยู่เสมอๆ ย่อมจัดเป็นมหาสววัชชะ ส่วนผู้ที่กล่าว
สัมผัสปปลาปะเป็นครั้งเป็นคราวนั้นจัดเป็นอัปสววัชชะ

อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ ที่ว่า “วจฺจิวิญญตฺติสฺสงฺขาเต วจฺติทวาทฺ พาทุสฺสวตฺติโต
วจฺจิกมฺมํ นาม” “มุสสาวาท ๑ ปิสฺสณวจา ๑ ผรุสวจา ๑ สัมผัสปปลาปะ ๑ ทั้ง ๔ อย่างนี้
ชื่อว่า วจกรรม เพราะเกิดในวิทวาร คือวจวิญญูติเป็นส่วนมาก” คำว่า วิทวาร ในที่นี้
มุ่งหมายเอาวจวิญญูตติ ฉะนั้น พระอนุรุธททจารย์จึงแสดงให้เป็นพิเศษ โดยวิเสสนบท
ว่า “วจฺจิวิญญตฺติสฺสงฺขาเต” คำว่า วจฺในบทว่าวจกรรมนี้ ได้แก่กิริยาอาการเป็นไปของ
ปาก คือการพูด หรือที่เรียกกันว่า วจา นั้นเอง

วจา ๔

๑. สัททวจา ได้แก่ เสียงที่พูดขึ้น
๒. วิรติวจา ได้แก่ การเว้นจากวาทุจจริต
๓. เจตนาวจา ได้แก่ เจตนาที่ทำให้วจวิญญูตติรูปเกิด
๔. โจปนวจา ได้แก่ กิริยาอาการพิเศษที่เป็นไปอยู่ในคำพูด ซึ่ง
สามารถทำให้ผู้ฟังรู้ตามความประสงค์ของตนได้

วาจาทั้ง ๔ อย่างนี้ โจปนวาจานั้นแหละเป็นวจิวิญญูติ และวจิวิญญูติรูปนี้เป็นประตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้ง ๔ หรือเป็นเหตุให้สำเร็จวจิกรรมทั้ง ๔ มีมุสาวาท เป็นต้น ฉะนั้นวจิวิญญูติรูปนี้จึงได้ชื่อว่าวจิทวาร ดังแสดงวจนัตถะว่า “วาจาเอว ทวารํ วจิตวารํ” วจิวิญญูติรูปนั้นแหละเป็นทวาร จึงชื่อว่าวจิทวาร และการกระทำที่เกิดทางวจิทวารเป็นส่วนมากนี้แหละ ชื่อว่าวจิกรรม ดังแสดงวจนัตถะว่า “วจิตวารเญญเยน ปวตตํ กมฺมนฺติ วจิกมฺมํ” กรรมที่เกิดในวจิทวารเป็นส่วนมาก ฉะนั้นจึงชื่อว่า “วจิกรรม”

ในวจิตุจริตทั้ง ๔ มีมุสาวาทเป็นต้นดังกล่าวมานี้ ย่อมเกิดทางกายทวารก็ได้ เช่น ใช้เขียนเป็นหนังสือ หรือใช้แสดงกิริยาท่าทางให้เป็นความหมายนั้นๆ ขึ้น แต่แม้ว่าจะเกิดทางกายทวารได้ก็ตาม ก็ไม่ชื่อว่ากายกรรม คงชื่อว่าวจิกรรมอยู่นั่นเอง เพราะเกิดทางวจิทวารส่วนมาก ซึ่งเป็นการเรียกชื่อโดยทัพบาหุลลนัย คือว่าโดยส่วนมากเป็นใหญ่ ด้วยเหตุนี้พระอนุรุธาจารย์ยังใช้คำว่า “พาหุลลวุตติโต” คือที่ชื่อว่าวจิกรรมก็เพราะเกิดทางวจิทวารเป็นส่วนมาก

การอธิบายวจิตุจริต ๔ จบ

อธิบายมโนกรรม ๓

๑. อภิชฌา

คำว่า อภิชฌา นี้เป็น อภิ ปพฺพ เณ ธาตุ อภิ แปลว่า เฉพาะหน้า เณ แปลว่า คิดถึง เมื่อรวมกันแล้วเป็นอภิชฌา แปลว่า คิดถึงเฉพาะหน้า หมายถึงคิดเพ่งเล็งในทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นเฉพาะหน้า ดังแสดงวจนัตถะว่า “ปรสมฺปตฺติ อภิมฺขํ ฉายตฺติ อภิชฌา” ธรรมชาติโดยย่อมคิดถึงทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นอยู่เฉพาะหน้า ฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิชฌา องค์ธรรมได้แก่ โลภะ

โลภะ ๒

๑. ธรรมียโลภะ ความพอใจอยากได้โดยชอบธรรม
๒. อธรรมียโลภะ ความพอใจอยากได้โดยไม่ชอบธรรม

สำหรับโลภะที่เป็นอภิชฌานั้นอยู่ในพวกอธรรมียโลภะ

ตามธรรมดาบุคคลโดยทั่วไปนั้น เมื่อได้ประสบพบเห็นในอารมณ์ที่ดีต่างๆ มีรูปเสียง กลิ่น รส เป็นต้นแล้ว ก็ย่อมมีความพอใจอยากได้ในอารมณ์เหล่านั้นด้วยกันทั้งสิ้น แต่ความพอใจอยากได้ของบุคคลเหล่านั้นได้แยกออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน บุคคลประเภทหนึ่ง เมื่อมีความพอใจอยากได้ในสิ่งนั้นๆ แล้ว ก็พยายามเสาะแสวงหาให้ได้มาด้วยความสุจริต คือด้วยการซื้อ ด้วยการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่น หรือด้วยการขอ ความพอใจอยากได้ของบุคคลประเภทนี้จัดเป็นธรรมมียโลภะ ไม่ใช่เป็นอกิขณามุคคัล อีกประเภทหนึ่งนั้น เมื่อมีความพอใจอยากได้ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว มีความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งนั้นๆ มาเป็นของตนเองตนโดยความไม่ชอบธรรม คือไม่อยากซื้อ ไม่อยากขอ หรือไม่อยากแลกเปลี่ยนแต่อย่างใด คิดหาหนทางจะขโมยหรือโกง เพื่อให้ได้สิ่งนั้นๆ มาเป็นของตนเองตน ความพอใจอยากได้ของบุคคลประเภทนี้จัดเป็นอธรรมมียโลภะ คือตัวอกิขณา

เมื่อพิจารณาแล้วตัวอกิขณาเมื่อเข้าครอบงำผู้ใดแล้ว ย่อมทำให้จิตใจของผู้นั้นเกิดความละโมภในสมบัติของผู้อื่นที่เขาหามาได้ด้วยกรรม ญาณ วิริยะ ของเขา ส่วนตนเองนั้นต้องการที่จะได้มาเปล่าๆ โดยไม่ได้นึกถึงว่าผู้นั้นจะได้รับความเสียหายเดือดร้อนแต่อย่างใด ผู้ที่มีความคิดเช่นนี้แม้ว่าจะยังไม่ได้ลงมือหยิบฉวย จ้อโกง หรือบังคับขู่เข็ญเจ้าของทรัพย์สมบัตินั้นก็ตาม ก็จัดว่าการนึกคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่น่าเกลียด น่าละอายมาก แต่ผู้ถูกอกิขณาเข้าครอบงำแล้วนี้ก็สามารถที่จะคิดเช่นนี้ได้โดยไม่รู้สึกหวาดกลัวหรือละอายแต่อย่างใด ดังนั้นท่านปรมัตถทีปนิฎฐิกจารย์จึงแสดงวงจนวนัตถะของอกิขณานี้ไว้ว่า

**“อกิขณายนติ อสุสาทมตฺเต อสฺตวา ปรมณฺทสฺส อตฺตโน
ปริณามนฺวเสน เอตยาติ อกิขณา”**

“บุคคลทั้งหลายไม่หยุดอยู่เพียงแต่ความพอใจ ย่อมเพ่งเล็งด้วยอาการที่จะทำให้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นตกมาเป็นของตนด้วยธรรมนั้น ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการคิดเช่นนั้น ชื่อว่า อกิขณา”

องค์แห่งอกิขณา ๒

๑. ปรมณฺท ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น
๒. อตฺตโนปริณามนํ มีจิตคิดให้เป็นของของตน

ในองค์ที่หนึ่งกล่าวว่า **ปรภณฺท** ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นนั้น ในที่นี้มุ่งหมายเอา อวิญญาณกทรัพย์ทั้งหมด และสวัญญาณกทรัพย์ที่เป็นพวกสัตว์เลี้ยงต่างๆ และมนุษย์ที่เป็นทาสีทาสา หญิงที่มีสามีคู่หมั้นเท่านั้น สิ่งที้นอกจากนี้ไม่จัดว่าเป็นปรภณฺทะ ฉะนั้น หญิง ๘ จำพวกมีมาตุรักขิตาเป็นต้น จนถึงธัมมรักขิตาเหล่านี้ ถ้าชายคนใดเกิดความพอใจคิดอยากได้มาเป็นภรรยาของตนแล้ว ความนึกคิดเช่นนี้ไม่จัดว่าเป็นอภิขณาทุจริต อนึ่ง โสเรยยะมานพที่คิดเป็นอกุศลต่อพระมหากษัตริย์ โดยที่คิดว่าถ้าพระองค์นี้ได้มาเป็นภรรยาของเรา หรือภรรยาของเรามีรูปร่างเหมือนกับพระองค์นี้แล้วก็จะดีมาก เมื่อโสเรยยะมานพคิดเป็นอกุศลเช่นนี้แล้ว เพศชายของโสเรยยะมานพก็หายไป กลายเป็นเพศหญิงมาแทน การคิดเป็นอกุศลของโสเรยยะมานพนี้จัดเป็นอภิขณาได้ แต่ไม่ถึงกับล่วงกรรมบถ เพราะบุคคลที่โสเรยยะมานพเพ่งเล็งนี้ไม่จัดอยู่ในพวกปรภณฺทะ แต่ที่ตนได้รับโทษโดยร่างกายเปลี่ยนเพศไปนั้น ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งการคิดล่วงเกินไม่เคารพต่อบุคคลที่เป็นพระชีณาสพนั่นเอง

การอธิบายอภิขณา จบ

๒. พยาบาท

คำว่า พยาบาท นี้เป็น วิ อา ปุพฺพ ปท ธาตุ แสดงวณัตถะว่า “**พฺยาปชฺชติ หิตสฺสฺ เอเตนาติ พฺยาปาโท**” ประโยชน์และความสุขย่อมเสียหายไปด้วยโทษนี้ ฉะนั้น โทษนี้จึงชื่อว่า พยาบาท

อธิบายว่า ความโกรธ ความไม่พอใจ ที่เป็นไปตามธรรมดา นั้นยังไม่จัดเข้าเป็นมโนทุจริต เป็นเพียงพยาบาทกายคันถะเท่านั้น ส่วนโทษที่เป็นพยาบาทมโนทุจริตนั้นเป็นโทษชนิดหยาบมาก มีอาการมุ่งร้ายต่อผู้อื่น มีความปรารถนาที่จะทำลายประโยชน์และความสุขของผู้อื่นให้เสียหายไป เช่น เมื่อมีความโกรธผู้ใดแล้ว ก็คิดในใจว่าจะทำอย่างไรดีที่จะทำให้ผู้นั้นเกิดความพินาศเสียหาย หรือนึกแค้นให้ผู้นั้นได้รับความเสียหายต่างๆ โทษชนิดนี้จัดเป็นพยาบาทมโนทุจริต

องค์แห่งพยาบาท ๒

๑. ปรสตุโต	ผู้อื่น
๒. วินาสจินตา	คิดให้ความเสียหายเกิดขึ้น

ถ้าครบองค์ ๒ แล้ว โทสะที่เกิดขึ้นนั้นก็แน่นอนว่าล่วงกรรมบถ เป็นมโนทุจริต ถ้าเป็น การคิดทำลายตัวเอง ก็ไม่เป็นการล่วงกรรมบถ เพราะไม่ครบองค์ คือขาดองค์ที่ ๑ ที่ว่า **ปรสตุโต** ดังมีคาถาที่แสดงถึงองค์แห่งอภิขมาและพยาบาทว่า

**ทเวภิขมา ย ปรภณฺทํ อตฺตโน ปริณามนํ
พยาบาทสฺส ปรสตุโต ตสฺส วินาสจินฺตณํ ฯ**

“องค์แห่งอภิขมามี ๒ คือสมบัติของผู้เป็นอย่างหนึ่ง มีจิต คิดอยากได้ให้เป็นของตนโดยไม่ชอบธรรมอย่างหนึ่ง”

องค์แห่งพยาบาทมี ๒ คือผู้เป็นอย่างหนึ่ง คิดให้ความเสียหายเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ความต่างกันระหว่างวรกเจตนาที่เกี่ยวกับปาณาติบาตและเกี่ยวกับพยาบาท วรกเจตนา ที่เป็นปาณาติบาตนั้นเป็นเจตนาที่เกี่ยวกับทางกาย จัดเข้าในวิติกกมกิลเลส ส่วนวรกเจตนา ที่เป็นพยาบาทนั้นเป็นเจตนาที่เกี่ยวกับทางใจ จัดเข้าในปริยฎฐานกิลเลส

โทษของพยาบาทที่เป็นมหาสาวัชชะและอัปสาวัชชะ

ถ้ามีความพยาบาทปองร้ายต่อผู้ที่มีศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ ก็มีโทษมาก เป็น มหาสาวัชชะ ถ้าพยาบาทต่อผู้ที่ไม่มศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ หรือมีบ้างเป็นส่วนน้อย ก็มีโทษน้อย เป็นอัปสาวัชชะ

การอธิบายพยาบาท จบ

๓. มิจฉาทิฎฐิ

คำว่า **มิจฉาทิฎฐิ** เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ **มิจฉา + ทิฎฐิ** **มิจฉา** แปลว่า **วิปริต** **ทิฎฐิ** แปลว่าความเห็น เมื่อรวมกันแล้วเป็นมิจฉาทิฎฐิ แปลว่าความเห็นที่วิปริต หมายถึงความเห็นที่ผิดแผกไปจากความเป็นจริง แสดงວວຈ໌ຕະວ “**มิจฉา ปสฺสตีติ มิจฉาทิฎฐิ**” ธรรมชาติได้ย่อมมีความเห็นวิปริตอันผิดไปจากความเป็นจริง ฉะนั้นธรรมชาติ นั้นชื่อว่ามิจฉาทิฎฐิ ได้แก่ทิฎฐิเจตสิก

ตามธรรมชาติทิฎฐิเจตสิกนี้ ย่อมมีสภาพที่มีความเห็นผิดไปจากความเป็นจริงตาม สภาวะ และผู้ที่มีทิฎฐินี้ก็ย่อมไม่มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในคำสั่งสอนของลัปบุรุษและ

บัณฑิตทั้งหลาย คือมีความประพฤติเป็นไปตรงกันข้ามกับคำสั่งสอนเหล่านั้น เมื่อกล่าวถึงมิจฉาทิฏฐิโดยกว้างขวางแล้ว ย่อมมีอยู่หลายประเภท เช่น สักกายทิฏฐิ ๒ ที่มีความยึดมั่นในชั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเป็นตนก็มี มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ที่แสดงไว้ในพรหมชาลสูตรแห่งศีลขันธวรรคก็มี นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ที่แสดงไว้ในสามัญญผลสูตรแห่งศีลขันธวรรคก็มี แต่สำหรับมิจฉาทิฏฐิที่กล่าวในมโนทุจจริตนี้มุ่งหมายเอานียตมิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ ที่สำเร็จเป็นกรรมบถ ส่วนมิจฉาทิฏฐิอื่นๆ นั้น เป็นแต่เพียงทิฏฐิสามัญเท่านั้น

องค์แห่งมิจฉาทิฏฐิ ๒

๑. อตถวิปริตตา เนื้อความที่ได้ยึดไว้นั้นผิดจากความเป็นจริง

๒. ตถาภาวุปปชานํ มีความเห็นว่าเป็นความจริง

ถ้าครอบองค์ ๒ แล้ว ความเห็นผิดนั้นก็เป็นอันล่วงกรรมบถเป็นมโนทุจจริต ดังมีคาถาแสดงว่า

ทิฏฐิยา ทูเว สมภารา

วตฺถุโต วิปริตตา

ตถาภาวณุปปชานํ

กมฺมปเถ ติเทว จ ฯ

แปลความว่า องค์แห่งมิจฉาทิฏฐิมี ๒ คือเนื้อความที่ได้ยึดไว้นั้นผิดจากความเป็นจริงอย่างหนึ่ง มีความเห็นว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่ง ความเห็นผิดที่ล่วงกรรมบถได้นั้นเป็นความเห็นผิดชนิดนียตมิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ เท่านั้น

นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓

๑. นัตถิกทิฏฐิ

มีความเห็นว่า ทำอะไรก็ตามผลที่ได้รับนั้นย่อมไม่มี

๒. อเหตุกทิฏฐิ

มีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัยเนื่องมาจากเหตุแต่อย่างใด

๓. อกิริยทิฏฐิ

มีความเห็นว่า การกระทำต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ไม่สำเร็จเป็นบุญ เป็นบาปแต่อย่างใด

๑. นัตถิกทิฏฐิ ในนียตมิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ นี้ ผู้ที่มีความเห็นชนิดนัตถิกทิฏฐินั้นย่อมมีอุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วก็สูญไม่มีการเกิดอีก มีพระบาลีสามัญญผลสูตรแห่งศีลขันธวรรค แสดงถึงความเห็นผิดชนิดนัตถิกทิฏฐิว่า

นตฺถิ ทิณฺณํ เห็นว่าการทำบุญไม่ได้รับผลแต่อย่างใด
 นตฺถิ ยิฎฺฐํ เห็นว่าการบูชาต่างๆ ไม่ได้รับผลแต่อย่างใด
 นตฺถิ ทุฏฺฐํ เห็นว่าการเชื่อเชิญต้อนรับต่างๆ ไม่ได้รับผลแต่อย่างใด

นตฺถิ สุกตทุกกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก เห็นว่าการทำดีและทำชั่วไม่ได้รับผลแต่อย่างใดทั้งทางตรงและทางอ้อม

นตฺถิ อยํ โลโก เห็นว่าภพนี้ไม่มี คือผู้ที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ที่เรียกกันว่าภพนี้นั้นย่อมไม่มี เพราะไม่มีการเกิดต่อไปอีก

นตฺถิ ปโร โลโก เห็นว่าภพหน้าไม่มี คือภพอันจะเป็นที่เกิดแห่งภพที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ย่อมไม่มี เพราะเมื่อตายแล้วก็ไม่มี การเกิดอีก

นตฺถิ มาตา เห็นว่าการทำดีทำชั่วต่อมารดา ย่อมไม่ได้รับผลแต่อย่างใด

นตฺถิ ปิตา เห็นว่าการทำดีทำชั่วต่อบิดา ย่อมไม่ได้รับผลแต่อย่างใด

นตฺถิ สุตตา โอบปาติกา เห็นว่าสัตว์ที่เกิดเติบโตขึ้นทีเดียวนั้น คือสัตว์นรก เปรต เทวดา พรหม ไม่มี

นตฺถิ โลเก สมณพฺรหฺมณา สมฺมคฺคตา สมฺมาปฏิปนฺนา,

เย อิมญฺจ โลกํ ปรมฺญฺจ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกิตฺวา ปเวเทนฺติ

เห็นว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด มีการรู้แจ้งโลกนี้โลกหน้าด้วยตนเอง แล้วสามารถชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้สมณพราหมณ์ที่ถึงพร้อมด้วยความสามัคคี และปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเหล่านั้นย่อมไม่มี (หมายความว่าผู้ที่ทำสมณะ วิปัสสนา ได้ตามมรรค ผล นั้นไม่มี และผู้ที่ถือเพศเป็นบรรพชิตปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มี ล้วนแต่เป็นการกล่าวที่เหลวไหลทั้งนั้น ซึ่งความจริงเป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่ออาชีพเท่านั้น)

ผู้ที่มโนคติปฏิภูมิตัว คือมีความเห็นที่ปฏิเสธผลนั้นก็เท่ากับปฏิเสธอำนาจแห่งกุศล
อกุศลเจตนาที่เป็นเหตุแห่งผลต่างๆ เหล่านั้นด้วย ฉะนั้นพระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงแสดง
ไว้ในสามัญญผลสูตรอรธกถาว่า

“วิปากัง ปฏิพาหนเตนาปิ กมมัม ปฏิพาหิตัง โทติ”

“เมื่อมีการปฏิเสธผลแล้ว ก็ได้ชื่อว่าปฏิเสธกรรมอันเป็น
เหตุให้เกิดผลนั้นด้วย”

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เมื่อพิจารณาถึงความเห็นผิดดังที่ได้กล่าวมาแล้วก็คงจะ
เกิดความสังเวชสลดใจ และรู้สึกนึกน่ากลัว น่าสงสารต่อบุคคลที่มีความเห็นเช่นนั้น
แต่ผู้ที่มีความเห็นชนิดนี้ก็มิเป็นจำนวนมาก ไม่เฉพาะแต่ในลัทธิอื่นๆ เท่านั้น แม้ในลัทธิ
พุทธศาสนา ก็เป็นจำนวนไม่น้อย ฉะนั้น ผลที่ได้รับย่อมไม่เลือกบุคคล ไม่ว่าจะเป็นบุคคล
ลัทธิไหนก็ตามถ้ามีความเห็นผิดชนิดนี้แล้ว เมื่อตายลงก็ต้องไปรับโทษในนิรยภูมิด้วย อาศัย
ความเห็นผิดชนิดนี้นั้นย่อมเป็นที่น่าเสียดายยิ่งนัก ไม่สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชน
ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่าบุคคลจำพวกนี้เป็นพุทธศาสนิกชนเพียงแต่ชื่อเท่านั้น ส่วนในด้านจิตใจนั้น
ไม่มีความเลื่อมใสเชื่อถือต่อคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังเช่นไม่เชื่อว่ามีนรก
สวรรค์ เป็นต้น ดังนั้น จึงกล่าวได้แน่ว่าบุคคลนั้นไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม
เมื่อตายแล้วก็ต้องไปเกิดในนิรยภูมิ เมื่อเป็นเช่นนี้หนทางที่จะแก้ให้หายจากความเห็นที่
เป็นมิจฉาทิภูมิจึงมีอยู่ว่าบุคคลนั้นจะต้องอบรมให้เกิดปัญญาในด้านพุทธศาสนาโดย
การปฏิบัติวิปัสสนา จนกระทั่งได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หรือศึกษาพระอภิธรรมให้เข้าใจ
ในสภาวะที่เป็นไปตามความเป็นจริงต่างๆ ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ หรือตนเองต้องเป็น
ผู้มีศรัทธาจริต เชื่อต่อคำสั่งสอนของบิดา มารดา ครู อาจารย์ที่มีความรู้ในด้านพุทธศาสนา
จึงจะพ้นจากมิจฉาทิภูมิตัวเสียได้ ถ้ามีฉะนั้นแล้วแม้ว่าผู้นั้นจะมีความรู้ในวิชาทางโลกจน
ถึงเป็นศาสตราจารย์ก็ตาม ก็ย่อมจะพ้นไปจากมิจฉาทิภูมิตัวไม่ได้ เพราะความรู้ในวิชาทาง
โลกนั้นเป็นไปเพื่อการอาชีพ และการสังคมเท่านั้น

๒. **อเหตุกทิภูมิตัว** ผู้ที่มีความเห็นชนิดอเหตุกทิภูมิตัวนี้ มีความเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่
กำลังได้รับความลำบากหรือสลายก็ตาม ไม่ได้อาศัยอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเลย เป็นไปเอง
ทั้งนั้น มีพระบาลีที่แสดงไว้ในสามัญญผลสูตรแห่งศีลขันธวรรคว่า

* ที.อญ. ๑/๕๐ ฉ.

“นตฺถิ มหาราช เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สุตตานํ สกิลฺเลสาโย,
อเหตุ อปจฺจยา สุตตา สกิลิสฺสนนฺติ นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย
สุตตานํ วิสฺสุทฺธิยา, อเหตุ อปจฺจยา สุตตา วิสฺสุทฺถนฺติ”

“ชนกเหตุ คือเหตุที่เกิดขึ้น และอุปตถัมภกเหตุ คือเหตุที่ช่วยอุปถัมภ์ให้สัตว์ทั้งหลายมีความเศร้าหมอง ลำบากกาย ลำบากใจ นั้นไม่มี สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเศร้าหมองและลำบาก อยู่ นั้น ก็ไม่มีชนกเหตุและอุปตถัมภกเหตุแต่อย่างใด ชนกเหตุ คือเหตุที่เกิดขึ้น และอุปตถัมภกเหตุ คือเหตุที่ช่วยอุปถัมภ์ให้สัตว์ทั้งหลายมีความบริสุทธิ์พ้นจากความลำบากกายลำบากใจนั้น ก็ไม่มี สัตว์ทั้งหลายที่กำลังมีความบริสุทธิ์พ้นจากความลำบากกายลำบากใจนั้น ก็ไม่เกี่ยวกับชนกเหตุและอุปตถัมภกเหตุแต่อย่างใด”

ความเห็นที่เป็นอเหตุกทฤษฎีนี้ เป็นความเห็นที่ปฏิเสธเหตุ คือการกระทำดี ชั่ว ของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ไม่เชื่อว่าเป็นเหตุก่อให้เกิดผลได้ ดังนั้นการปฏิเสธ เหตุนี้ก็เท่ากับว่าปฏิเสธผลไปด้วย คือสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุข ความทุกข์กัน อยู่ทุกวันนี้ก็นับว่าเป็นผลที่เนื่องมาจากการกระทำดีหรือชั่วของตนเป็นเหตุ ดังนั้นพระ มหาพุทธโฆษาจารย์จึงแสดงไว้ในสามัญญผลสูตรอรรถกถา ว่า

“นตฺถิ เหตุติ วทนฺโต อุภยํ ปฏิพาหติ” “ผู้ที่กล่าวว่าหรือ เห็นว่าความสุขทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายนั้นไม่เกี่ยวเนื่องมาจากเหตุ นี้ก็เท่ากับว่าเป็นการปฏิเสธทั้งเหตุทั้งผลไปด้วย”

๓. อภิริยทฤษฎี ผู้ที่มีความเห็นชนิดอภิริยทฤษฎีนี้ มีความเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่ ทำ ดีก็ตามทำชั่วก็ตามไม่เป็นบาปไม่เป็นบุญ ทำก็สักแต่จะทำเท่านั้น มีพระบาลีแสดงไว้ใน สามัญญผลสูตรแห่งศีลขันธวรรคว่า

“กโรโต โข มหาราช การยโต, ฉินฺทโต เณทาปยโต,
ปจโต ปาจาปยโต, โสจยโต โสจาปยโต, กิลมโต กิลมาปยโต,

พณฺโฑ พณฺทาปยโฑ, ปาณมติปาตาปยโฑ, อทินฺนํ อาทียโฑ,
สนธิ จินฺทโฑ, นิลุโลปโฑ หรโฑ, เอกาการิกํ กโรโฑ, ปริปนฺเน
ติฏฺฐโฑ, พรทาร์ คจฺจโฑ, มุสา ฆณโฑ, กโรโฑ น กรียติ ปาปิ”

“ผู้ที่มีความเห็นผิดชนิดอกิริยาทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำดีทำ
ช่วยของสัตว์ทั้งหลาย จะทำเองก็ตาม ใช้ให้คนอื่นทำก็ตาม ไม่
ได้ชื่อว่าเป็นบาปเป็นบุญ การทำร้ายโดยดัดด้วยวะของผู้อื่น
จะตัดเอง ใช้ให้คนอื่นตัดก็ตาม ก็ไม่ชื่อว่าทำบาป การลงโทษผู้
อื่นโดยการปรับเอาเงิน หรือโดยการเมียนตีทำให้เขาได้รับความ
เดือดร้อน จะทำเองก็ตาม ใช้ให้คนอื่นทำก็ตาม ก็ไม่ชื่อว่าทำบาป
การเอาวัตถุสิ่งของทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ทำให้เขาได้รับความ
เศร้าโศกเสียใจ จะทำเองก็ตาม ใช้ให้คนอื่นทำก็ตาม ก็ไม่ชื่อว่า
ทำบาป การลงโทษตนเองให้ลำบากมีการอดข้าวหรือยอมติด
เรือนจำ หรือแนะนำให้ผู้อื่นที่เชื่อถือตนให้ลงโทษตนเองให้
ลำบากเหมือนตนนั้น ก็ไม่ชื่อว่าทำบาป ตนเองมีความกระวน
กระวายเดือดร้อนใจก็ดี หรือทำให้ผู้อื่นกระวนกระวายเดือดร้อน
ใจก็ดี ก็ไม่ชื่อว่าทำบาป การฆ่าสัตว์ด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้คนอื่น
ฆ่าก็ดี ไม่ชื่อว่าฆ่าสัตว์ คือไม่เป็นบาป การดัดช่องย่องเบาด้วย
ตนเองก็ดี ใช้ให้คนอื่นดัดช่องย่องเบาก็ดี ก็ไม่เป็นบาป การแย่ง
ชิงทรัพย์ด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้คนอื่นแย่งชิงก็ดี ก็ไม่เป็นบาป บุกรุก
เข้าไปในบ้านเขาแล้วแย่งชิงทรัพย์ด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้คนอื่น
บุกรุกก็ดี ก็ไม่เป็นบาป คอยดักชิงทรัพย์เขาตามทางด้วยตนเอง
ก็ดี ใช้ให้คนอื่นคอยดักชิงทรัพย์เขาก็ดี ก็ไม่เป็นบาป การประทุษ
พิศคาเมในภรรยาของผู้อื่น ก็ไม่เป็นบาป การพูดมุสา ก็ไม่เป็น
บาป การกระทำไม่ดีต่างๆ ดังกล่าวมานี้ จะทำด้วยตนเองก็ดี
ใช้ให้คนอื่นทำก็ดี เหล่านี้ก็ไม่ถือว่าเป็นบาป”

ความเห็นผิดชนิดอกิริยทวิภูตินี้ เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกรรมอันเป็นสาเหตุ ฉะนั้นจึงเท่ากับว่าปฏิเสธผลของกรรมสำเร็จไปในตัวด้วย ดังนั้นพระมหาพุทโธมหาราชจึงแสดงไว้ในสามัญญผลสูตรอรรถกถา^๑ ว่า

“กมมํ ปฏิพาหนุเตนาปิ วิปาโก ปฏิพาหิโต โทติ”

“แม้เมื่อปฏิเสธการกระทำบาปบุญที่เป็นสาเหตุแล้ว ก็เท่ากับปฏิเสธผลของการกระทำบาปบุญนั้นด้วย”

ความเป็นนิยตมิจฉาทิภูตของทวิภูตทั้ง ๓

ในทวิภูตทั้ง ๓ นั้น คณาจารย์เดียรธีย์ ๓ ท่าน คืออาจารย์ชิตะ มีความเห็นชนิดที่เป็นนัตถิกทวิภูต อาจารย์มักขลิโคสาละ มีความเห็นชนิดที่เป็นอเหตุกทวิภูต อาจารย์ปุราณกัสสปะ มีความเห็นชนิดที่เป็นอกิริยทวิภูต ความเห็นผิดของคณาจารย์ทั้ง ๓ นี้เป็นนิยตมิจฉาทิภูต คือเป็นความเห็นผิดที่มีสภาพส่งผลในนิรยภูมิแน่นอนในลำดับแห่งจุติโดยไม่มีระหว่างกัน เพราะความเห็นผิดของท่านทั้ง ๓ นี้ ยึดมั่นแน่นหนามาก แม้พระพุทธองค์ได้ทรงทรมานด้วยวิธีต่างๆ เพื่อให้เลิกถอนความเห็นผิดนั้นเสีย ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ สำหรับพวกลูกศิษย์ของคณาจารย์ทั้ง ๓ นี้ ในตอนแรกความเห็นผิดที่เกิดขึ้นนั้นยังมีการลังเลอยู่ ฉะนั้นจึงยังไม่สำเร็จเป็นนิยตมิจฉาทิภูต ในเวลาต่อมาเมื่อได้มีการทอ้งบ่นพิจารณาเนื้อความในคำสั่งสอนของอาจารย์อยู่เสมอ เหมือนกับผู้ที่เจริญกรรมฐาน และมีความพอใจในคำสอนนั้นๆ ในขณะที่พิจารณาและมีความพอใจอยู่นั้นทวิภูตคติสัมปยุตตชวณะเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากมายับไม่ถ้วน จนกระทั่งจิตนั้นเป็นมิจฉาสมาธิเกิดขึ้น ในที่สุดท้ายทวิภูตคติสัมปยุตตชวณวิธที่มีการตัดสินแน่นอนในเนื้อความนั้นๆ ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องก็เกิดขึ้น เหมือนกับวิถีจิตของพระโยคีที่เจริญวิปัสสนากำลังเข้าสู่มรรควิถี ฉะนั้นชวณะดวงที่ ๗ ที่ในวิธสุดท้ายนี้แหละได้ชื่อว่านิยตมิจฉาทิภูต คือเป็นความเห็นผิดชนิดที่สามารถส่งผลให้เกิดในนิรยภูมิอย่างแน่นอนหลังจากที่ตายลงเพราะความเห็นผิดนี้ แม้พระพุทธองค์จะได้ทรงโปรดอย่างใดก็ตาม ก็ไม่อาจสำเร็จได้

^๑ ที.อญ. ๑/๑๕๐ ฉ.

นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ที่ได้ชื่อว่ามิจฉัตตนิยตะ

ความเป็นไปของทิฏฐิกับปัญญาทั้ง ๒ นี้ มีสภาพเป็นไปตรงกันข้าม เข้าร่วมกันไม่ได้ เหมือนความมืดกับความสว่างหรือเหมือนกับคน ๒ คนหันหลังชนกันแล้วออกวิ่งไปคนละทาง ต่างคนก็ห่างไกลจากกันไปทุกที ในด้านปัญญานั้นเมื่อมีความเจริญขึ้นจนถึงได้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยได้รับการอุปการะจากศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิแล้ว ก็ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะมาทำลายปัญญาของผู้นั้นได้เลย ผู้นั้นย่อมมีความเลื่อมใสเป็นพิเศษในพระรัตนตรัยเชื่อในกรรมและผลของกรรม เชื่อว่าตายแล้วจะต้องเกิดอีก ถ้าผู้นั้นยังมีตัณหาอยู่ หมายความว่าปัญญาของผู้นั้นได้เข้าถึงความเป็นสัมมัตตนิยตะ คือเป็นปัญญาที่มีสภาพเป็นความดีและให้ผลแน่นอน ฉะนั้นผู้นั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นพระโสดาบันพ้นจากการไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป

ในทำนองเดียวกัน ทางด้านทิฏฐินั้นเมื่อมีความเจริญขึ้นโดยได้รับการอุปการะจากมิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ จนถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดไม่ได้เพราะยึดในความเห็นผิดของตนไว้อย่างแน่นหนา เวลานั้นทิฏฐิของผู้นั้นก็เข้าถึงความเป็นมิจฉัตตนิยตะ คือเป็นทิฏฐิที่มีสภาพเป็นความชั่วและให้ผลแน่นอน ฉะนั้น ผู้ที่มีความเห็นผิดชนิดมิจฉัตตนิยตะ ย่อมไม่มีหวังที่จะได้บรรลุมรรคผล สำเร็จเป็นพระอริยะได้กลับจะต้องไปเสวยทุกข์ในอวิจิมหานรก ในเมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วเป็นเวลานานถึงหมื่นอันตรกัปอย่างแน่นอน เพราะความเห็นผิดชนิดที่เข้าถึงความเป็นมิจฉัตตนิยตะนี้มีโทษร้ายแรงยิ่งกว่าโทษของสังฆเภทกรรม ดังนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงแสดงไว้ในอังคุตตรอรรถกถา^๑ ว่า

“กปฺปวินาเส มหาขเน พุรหมโลเก นิพฺพตฺเตปิ
 นียตมิจฉาทิฏฺฐิโก ตตฺถ อนิพฺพตฺติตฺวาปิฏฺฐิ จกฺกฺวาเพ
 นิพฺพตฺตติ, กิ ปน ปิฏฺฐิจจกฺกฺวาฬํ น ฌายตฺติ? ฌายติ, ตสฺมี
 ฌายมาเนปิ เอส อากาเส เอกสฺมี โเอกาเส ปจฺจติเยวาทิ
 วทนฺติ”

^๑ อัง.อญ. ๑/๓๗/๒ ฉ.

“ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและอรรถกถา
กล่าวไว้ว่าเมื่อโลกถูกทำลาย แม้มหาชนทั้งหลายจะได้ไปเกิดใน
พรหมโลกก็ตาม ส่วนผู้ที่มีนียตมิจฉาทิฏฐินั้นไม่มีโอกาสได้ไปเกิด
ในพรหมโลก ย่อมไปเกิดในอวิจิมหานรกที่อยู่ในจักรวาลสุดท้าย
คือจักรวาลอันดับที่แสนโกฏินั้นเอง มีปัญหาว่าจักรวาลอันดับ
สุดท้ายนั้นไม่ได้ถูกไฟทำลายด้วยหรือ? แก้วที่ถูกไฟทำลายด้วย
เหมือนกัน แต่เมื่อจักรวาลอันดับสุดท้ายนี้ถูกไฟทำลายแล้ว ผู้ที่
มีนียตมิจฉาทิฏฐินั้นจะต้องไปเสวยทุกข์ในที่ส่วนใดส่วนหนึ่งบน
ท้องอากาศ”

พระอรรถกถาจารย์แสดงให้รู้ว่า ในบรรดาโทษของอกุศลต่างๆ นั้น โทษที่เกี่ยวกับ
นียตมิจฉาทิฏฐิเป็นโทษที่ร้ายแรงที่สุด สมดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ในพระบาลี
อังคุตตรว่า

“ปรมานิ ภิกขเว วชฺชานิ” แปลความว่า “ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ความเห็นผิดชนิดที่เป็นนียตมิจฉาทิฏฐินี้มีโทษอันยิ่ง
ใหญ่ที่สุด”

ผู้ที่ถือนียตมิจฉาทิฏฐิจะมีโอกาสสำเร็จเป็นพระอริยะได้หรือไม่? ผู้ถือนียตมิจฉาทิฏฐิ
นี้ ถ้าไม่ถอนความเห็นผิดของตนออกเสียแล้ว อย่าว่าแต่จะได้สำเร็จเป็นพระอริยะเลย แม้
แต่เมื่อตายจากโลกนี้แล้วก็ยังไม่มีหวังที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้ แต่ถ้าหากว่าผู้นั้นถอนความ
เห็นผิดออกเสียได้ แล้วหันมาเจริญวิปัสสนาก็ย่อมมีหวังที่จะสำเร็จเป็นพระอริยะได้
และเมื่อตายจากโลกนี้แล้วก็มีหวังที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาแล้วแต่การกระทำ
ของตน สมดังที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้ในพระบาลีมหาปฏฐานว่า

“อริยา มิจฺจตฺตนิยเต ปทีเน กิเลเส ปจฺจเวกฺขนฺติ,
ปฺพเพ สมฺมาจิณฺเณ กิเลเส ชานนฺติ, มิจฺจตฺตนิยเต ขนฺนฺเต
อนิจฺจโต วิปสฺสนฺติ”

“พระอริยะเจ้าทั้งหลายที่เคยมีนียตมิจฉาทิฏฐินี้ ย่อมพิจารณา
กิเลสคือนียตมิจฉาทิฏฐิที่ตนได้ประหาณไปแล้ว ย่อมเห็นกิเลสคือ

นิยตมิจฉาทิฏฐิที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตน ย่อมพิจารณา
นิยตมิจฉาทิฏฐิขั้นนี้ โดยความเป็นอนิจจะ”

มิจฉาทิฏฐิเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ทุจจริตทั้ง ๑๐ เกิดขึ้นได้

ธรรมดาผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐินั้น ย่อมเป็นผู้ที่ไม่ละอายและหวาดกลัวต่อการทำทุจจริตต่างๆ แต่ทุจจริตบางอย่างที่จะไม่กล้าทำลงไปนั้นก็เพราะเกรงอำนาจกฎหมายบ้านเมืองเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดียังไม่เป็นที่แน่นอนเสมอไป ถ้ามีหนทางหลบหลีกได้ก็กล้าทำเช่นเดียวกัน สำหรับทุจจริตที่ไม่ผิดต่อกฎหมายนั้นก็ใช่ว่าจะทำได้เต็มที่โดยไม่มีการเกรงกลัวแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ความประพฤติของผู้นี้จะจึงเป็นไปในทางทุจจริต มีกายทุจจริตบ้าง วจีทุจจริตบ้าง มโนทุจจริตบ้าง เป็นส่วนมาก บุคคลที่มีมิจฉาทิฏฐินี้ถ้าจะมีการประกอบกุศลกรรมบ้างก็มักจะเกี่ยวเนื่องด้วยการหาชื่อเสียง การสังคม และเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนตน เช่น ช่วยสร้างถนน สร้างโรงเรียน ช่วยในการบรรเทาทุกข์ที่ทางการจัดขึ้น แต่อย่างไรก็ตามกุศลของบุคคลพวกนี้หาใช่เป็นกุศลอย่างประเสริฐไม่ เป็นเพียงกุศลสามัญเท่านั้น เพราะไม่ได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งกัมมัสสกตญาณ เป็นไปโดยอำนาจแห่งตัณหา มานะ ทิฏฐิ ฉะนั้น การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ของบุคคลพวกนี้จึงนับว่าเสียที่

การเกิดขึ้นของทุจจริตต่างๆ โดยอาศัยมโนทุจจริตเป็นเหตุ

อภิขณา เป็นต้นเหตุให้อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา สัมผัสปปลาปะ มิจฉาทิฏฐิ เกิดขึ้นได้

พยาบาท เป็นต้นเหตุให้ปาณาติบาต อทินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปปลาปะ เกิดขึ้นได้

มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้นเหตุให้ทุจจริตทั้ง ๑๐ เกิดขึ้นได้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่ว่า “อญฺญตฺราปิ วิญญตฺติยา มนสฺมี เยว พาทุสฺส-
วุตติโต มโนกมฺมํ นาม”

อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่ามโนกรรม เพราะเมื่อยกเว้นจาก
กายวิญญูติแล้ว ก็เกิดในมโนทวารเท่านั้นเป็นส่วนมาก อธิบายว่าการทำงานที่เกิดขึ้น

ทางใจได้ชื่อว่ามโนกรรม ดังแสดงวจนัตถะว่า “มนสฺมี ปวตฺตํ กมฺมํ มโนกมฺมํ” กรรมที่เกิดทางใจ ชื่อว่ามโนกรรม ทางใจที่เรียกว่ามโนทวารนั้นมีหลายอย่างคือ

๑. ในวิถิจิตต่างๆ นั้น ภวังคจิต ชื่อมโนทวาร เพราะเป็นเหตุให้วิถิจิตเกิด
๒. จิตทั้งหมดชื่อว่ามโนทวาร เพราะจิตที่เกิดบ่อยๆ เป็นเหตุให้จิตหลายๆ เกิดขึ้น
๓. อกุศลชวณะและกุศลชวณะ ชื่อว่ามโนทวาร เพราะชวณจิตนี้เป็นเหตุให้มโนกรรมสำเร็จลง ดังที่ท่านฎีกาจารย์แสดงวจนัตถะว่า “มโน เอว ทวารนฺติ มโนทวารํ” ชวณจิตนั้นแหละเป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของมโนกรรม ฉะนั้น จึงชื่อว่ามโนทวาร สำหรับในมโนทวารจิตนี้ โลกมูล โทสมูลชวณะที่เกิดพร้อมด้วยอภิขมา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่ามโนทวาร ส่วนโมหมูลชวณะในที่นี้ไม่ชื่อว่ามโนทวาร เพราะไม่สามารถเป็นเหตุให้มโนทวารทั้ง ๓ เกิดขึ้นได้

ที่ว่าโลกชวณะ และโทสชวณะ ชื่อว่ามโนทวาร คือเป็นเหตุให้มโนทวารเกิดนั้นก็เพราะในขณะที่อภิขมาหรือมิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นนั้น โลกชวณะนี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้โลภะที่เป็นตัวอภิขมา และทิฏฐิที่เป็นตัวมิจฉาทิฏฐิ ด้วยอำนาจแห่งสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อัตถิปัจจัย อวิคตปัจจัย และในขณะที่พยาบาทเกิดขึ้น โทสชวณะก็เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้โทสะที่เป็นตัวพยาบาทด้วยอำนาจแห่งสหชาติ, อัญญมัญญะ, นิสสยะ, อัตถิ, อวิคตปัจจัย

การช่วยอุปการะของอกุศลชวณะที่ชื่อว่ามโนทวารนี้ แม้ในกายกรรมและวจีกรรมที่เกิดขึ้น ก็ย่อมช่วยอุปการะอยู่ด้วย เช่น ในการทำปาณาติบาต ขณะนั้นก็ได้รับการอุปการะจากโทสะชวณะอันเป็นตัวมโนทวารด้วยเหมือนกัน แต่ในการสำเร็จเป็นปาณาติบาตนั้นจะต้องประกอบด้วยกายวิญญูติอันเป็นตัวกายทวาร เพียงแต่โทสชวณะที่เป็นมโนทวารช่วยอุปการะอย่างเดียวนั้น ย่อมไม่สำเร็จเป็นปาณาติบาตได้ ในมุสาวาทก็เป็นไปเช่นเดียวกัน คือต้องมีวิญญูติที่เป็นตัววจีทวารเข้าประกอบด้วยจึงจะสำเร็จเป็นมุสาวาทได้ ลำพังแต่โลกชวณะหรือโทสชวณะอันเป็นมโนทวารช่วยอุปการะอย่างเดียวนั้น ย่อมไม่สำเร็จเป็นมุสาวาทได้ หมายความว่าอกุศลชวณะที่เป็นมโนทวารนี้ ย่อมสาธารณะแก่อกุศลกรรมทั่วไป ทั้งที่เป็นกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม แต่สำหรับ

กายวิญญูติที่เป็นกายทวาร และวจวิญญูติที่เป็นวจิทวารนั้น ไม่ได้สาธารณะแก่กรรมทั่วไป คงเกี่ยวเนื่องเฉพาะกรรมบางอย่างคือ กายกรรมและวจีกรรมเท่านั้น

ธรรมดาการที่จะตั้งชื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ปรากฏขึ้นนั้น ก็ต้องอาศัยข้อพิเศษของสิ่งนั้นๆ แต่ละอย่าง แล้วจึงตั้งชื่อขึ้นเพื่อมิให้เป็นการปะปนกัน ฉะนั้นกรรมทั้ง ๓ มีปาณาติบาต เป็นต้น ที่ได้ตั้งชื่อว่ากายกรรมก็โดยอาศัยกายทวารเป็นที่เกิดเป็นพิเศษและกรรมทั้ง ๔ มิมุสาวาท เป็นต้น ที่ได้ตั้งชื่อว่าวจีกรรม ก็โดยอาศัยวจิทวารเป็นที่เกิดเป็นพิเศษดังที่ได้ตั้งชื่อมาแล้ว

สำหรับกรรมทั้ง ๓ มีอภิขมา เป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกับวิญญูติทั้ง ๒ คือกายทวารและวจิทวารแต่อย่างใด คงเกิดขึ้นเฉพาะในมโนทวารเท่านั้น ฉะนั้นท่านพระอนุรุธาจารย์จึงได้แสดงว่า “อภยตฺราปี วิญญตฺติยา มนสฺมี เยว พาทุสลฺลวตฺติโต” เมื่อเว้นจากกายวิญญูติ และวจวิญญูติแล้ว ย่อมเกิดในมโนทวารเป็นส่วนมาก”

ในข้อนี้เมื่อพิจารณาแล้ว คำว่า “มนสฺมี เยว พาทุสลฺลวตฺติโต” เท่านั้นที่น่าจะเป็นคำอธิบายโดยสมบูรณ์แล้ว คืออภิขมาเป็นต้นเหล่านี้ เกิดในมโนทวารเป็นส่วนมาก แต่ถ้าหากใช้เขียนเป็นหนังสือหรือกล่าวด้วยวาจาว่า “สมบัติของผู้นี้ถ้าเราได้มาเป็นของของเราแล้วก็จะดีมาก” เช่นนี้ก็จัดว่าอภิขมานี้เกิดในทางกายทวารและวจิทวาร แต่ก็เป็นส่วนน้อย ฉะนั้นอภิขมาเป็นต้นที่ได้ชื่อวามโนกรรมจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นไปเพราะการที่ตั้งชื่อวามโนกรรมนี้ก็ตั้งขึ้นโดยศัพท์พาทุสลนัย คือเกิดในทางมโนทวารเป็นส่วนมาก แต่อย่างไรก็ตามจะใช้กล่าวเพียงว่า “มนสฺมี เยว พาทุสลฺลวตฺติโต” เท่านั้น ก็ยังไม่สละสลวย คือคำกล่าวตอนต้นและตอนปลายยังไม่ตรงกัน เพราะในกายกรรม ๓ กล่าวไว้ว่า “กายวิญญตฺติสงฺขาเต กายทวารเ พาทุสลฺลวตฺติโต” เพราะเกิดในกายทวาร คือ กายวิญญูติเป็นส่วนมาก” ในวจีกรรม ๔ ก็กล่าวไว้ว่า “วจวิญญตฺติสงฺขาเต วจิตฺวารเ พาทุสลฺลวตฺติโต” เพราะเกิดในวจิทวาร คือวจวิญญูติเป็นส่วนมาก” แสดงให้เห็นว่า กายกรรมและวจีกรรมเหล่านี้มีคำว่าวิญญูติประกอบอยู่ ส่วนในมโนกรรม ๓ นั้นควรแสดงให้รู้ว่าไม่เกี่ยวกับวิญญูติรูปแต่อย่างใด ดังนั้นพระอนุรุธาจารย์จึงใช้คำว่า “อภยตฺร วิญญตฺติยา” “ยกเว้นวิญญูติเสีย”

แต่ในมโนกรรมทั้ง ๓ นี้ จะยกเว้นจากวิญญูติเสมอไปก็หาไม่ได้ เพราะบางทีก็ประกอบด้วยวิญญูติอยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเพื่อแสดงให้รู้ถึงความเป็นไปเช่นนี้ พระอนรุทธาจารย์ จึงใช้คำว่า “อปี” ประกอบในบท “อณฺณตฺร” ว่า “อณฺณตฺรปิ” หมายถึงยกเว้นวิญญูติเสียแล้วก็เกิดในมโนทวารก็มี หรือไม่ได้ยกเว้นวิญญูติ คือประกอบด้วยวิญญูติก็เกิดในมโนทวารก็มี

มโนกรรม ๓ ที่บางขณะก็เป็นบริวารของเจตนาต่างๆ

มิวธกเจตนา และ เถยยเจตนา เป็นต้น

ในขณะที่กำลังฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์อยู่นั้น อภิขเฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐีกีย่อมประกอบด้วย สำหรับมิจฉาทิฏฐินั้นไม่แน่ เช่น ในขณะที่กำลังลักทรัพย์ของผู้อื่นอยู่นั้น โลภะอันเป็นตัวอภิขเฌาก็ประกอบอยู่ด้วย ถ้าผู้นั้นมีความเห็นว่าการลักทรัพย์นี้ไม่มีโทษเช่นนี้แล้ว ทิฏฐิอันเป็นตัวมิจฉาทิฏฐีกีย่อมประกอบอยู่ด้วย ในขณะนั้นอทินนาทานย่อมก้าวล่วงกรรมบถ ส่วนอภิขเฌากับมิจฉาทิฏฐิไม่จัดว่าก้าวล่วงกรรมบถ คงเป็นแต่เพียงบริวารของเถยยเจตนาเท่านั้น

ในขณะที่กำลังฆ่าสัตว์ โทสะอันเป็นตัวพยาบาทก็ประกอบอยู่ด้วย ถ้าผู้นั้นมีความเห็นว่าการฆ่าสัตว์นี้ไม่มีโทษเช่นนี้แล้ว ทิฏฐิอันเป็นตัวมิจฉาทิฏฐีกีย่อมประกอบอยู่ด้วยในขณะนั้น ปาณาติบาตย่อมก้าวล่วงกรรมบถ ส่วนพยาบาทกับมิจฉาทิฏฐิไม่จัดว่าก้าวล่วงกรรมบถ คงเป็นแต่เพียงบริวารของวธกเจตนาเท่านั้น ในขณะที่ผิดกาเม มุสา เป็นต้นนั้น มโนกรรม ๓ ก็ย่อมเข้าประกอบไปด้วยตามสมควร แต่ก็คงเป็นเพียงบริวารของเจตนากรรมนั้นๆ เท่านั้น ไม่ใช่ก้าวล่วงกรรมบถโดยเฉพาะ

ชื่อทุจริตต่างๆ ที่ไม่ครบองค์

การกระทำอกุศลต่างๆ นั้น ถ้าไม่ก้าวล่วงกรรมบถโดยเหตุใดเหตุหนึ่งแล้ว อกุศลกรรมนั้นๆ ก็ต้องเรียกชื่อไปตามทวารที่เกิด ไม่จำเป็นต้องเรียกชื่อตามที่ตั้งไว้โดยศัพท์พหุลลนัย หมายความว่าอกุศลกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ แต่ไม่ก้าวล่วงกรรมบถเนื่องจากไม่ครบองค์นั้น อกุศลกรรมเหล่านี้ก็ ต้องสงเคราะห์

เรียกไปตามทวารที่เกิดขึ้นๆ ไม่ต้องเรียกชื่อตามศัพท์พาลุลนัย เช่น การตัดมือ ตัดเท้า ของสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี การตอนสัตว์ มีโค สุนัข เป็นต้น ไม่ให้มีการสับสนรูกิติ การเขียนตีสั่งสอนเด็กหรือสามเณรเป็นต้นก็ดี การกระทำเหล่านี้ไม่ใช่เรียกแต่เพียงว่าเป็น กายทุจริตอย่างเดียว ตามศัพท์พาลุลนัยเท่านั้น ย่อมเรียกว่าเป็นวิจิตรทุจริต หรือมโนทุจริตก็ได้ คือถ้าทำด้วยตนเองก็เรียกว่าเป็นกายทุจริต (ทำไม่ดี) ถ้าใช้ให้คนอื่นทำก็เรียกว่าเป็น วิจิตรทุจริต (พูดไม่ดี) ถ้าคิดจะทำก็เรียกว่ามโนทุจริต (คิดไม่ดี) หรือในการกล่าวมุสานั้นก็ไม่ใช่เรียกว่าเป็นวิจิตรทุจริตเท่านั้น เรียกว่าเป็นกายทุจริตหรือมโนทุจริตก็ได้ คือถ้าใช้กล่าว วาจาขึ้นก็เรียกว่าเป็นวิจิตรทุจริต ถ้าใช้เขียนเป็นหนังสือ ก็เรียกว่าเป็นกายทุจริต ถ้าคิดมุสา ก็เรียกว่าเป็นมโนทุจริต หรือในการที่อยากได้สิ่งของของผู้อื่นโดยความไม่ชอบธรรมนั้น ก็ไม่ใช่เรียกว่าเป็นมโนทุจริตเท่านั้น เรียกว่าเป็นกายทุจริตหรือวิจิตรทุจริตก็ได้ คือถ้ามีความ ยอยากได้เฉยๆ ไม่ได้คิดว่าจะให้สิ่งนั้นมาเป็นของตนก็เรียกว่าเป็นมโนทุจริต ถ้ามีความอยาก ได้แล้วกล่าววาจาขึ้นว่าสิ่งนั้นดีมากสวยงามก็เรียกว่าเป็นวิจิตรทุจริต ถ้ามีความอยากได้แล้ว และหยิบสิ่งนั้นๆ ขึ้นมาดุกก็เรียกว่าเป็นกายทุจริต ดังนั้น ท่านพระมหาพุทโธชชาจารย์ จึงแสดงไว้ในอัฐฐาสินีอรรถกถาว่า

“กายวชิทวาเรสุ หิ โฉปนํ ปตฺวา กมฺมปถํ อปฺปตฺตมฺปิ
อตฺถิ, มโนทวาเร จ สมฺมทาจาร์ ปตฺวา กมฺมปถํ อปฺปตฺตมฺปิ
อตฺถิ, ตํ คเหตุวา ตตฺตฺวารปฏฺชิกเมว อกฺสฺ”

“อกุศลกรรมที่เข้าถึงการเคลื่อนไหวในกายทวารและ
วจีทวาร แต่ไม่ล่วงกรรมบถก็มี อกุศลกรรมที่เข้าถึงความเกิดขึ้น
ในมโนทวารแต่ไม่ล่วงกรรมบถก็มี ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ถือเอาอกุศลกรรมที่ไม่ล่วงกรรมบถเหล่านั้น จัดส่งเคราะห์เข้า
ในทวารที่เกิดขึ้นๆ”

วิธีนับจำนวนทุจริตโดยพิสดาร

ทุจริต ๑๐ เหล่านี้ เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี ๓๐ หรือ ๔๐ มี ๓๐ นั้น คือการกระทำ
ทุจริตอย่างหนึ่งๆ นั้นจะต้องประกอบด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ

๑. ปุพฺพเจตนา	เจตนาที่เกิดก่อนกระทำ
๒. มุญฺจเจตนา	เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กระทำ
๓. อปรเจตนา	เจตนาที่เกิดขึ้นในเมื่อกระทำไปแล้ว

ฉะนั้น ทุจฺจิต ๑๐ คุณด้วยเจตนา ๓ จึงเป็นทุจฺจิต ๓๐ มี ๔๐ นั้น คือกระทำทุจฺจิต อย่างหนึ่งๆ นั้น แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. สาทฺตถิกทุจฺจิต	ทำด้วยตนเอง
๒. อาณตฺติกทุจฺจิต	ใช้ให้ผู้อื่นทำ
๓. วัณณภาสนทุจฺจิต	กล่าวแสดงประโยชน์ของการกระทำทุจฺจิตนั้นๆ
๔. สมณูญญาทุจฺจิต	มีความพอใจในการกระทำนั้นๆ

ฉะนั้น ทุจฺจิต ๑๐ คุณด้วยประเภททั้ง ๔ จึงเป็นทุจฺจิต ๔๐ ในจำนวนทุจฺจิต ๓๐ หรือ ๔๐ ดังกล่าวมานี้ บางอย่างก็ล่วงกรรมบถสามารถนำไปสู่อบายภูมิได้ก็มี บางอย่างก็ไม่ล่วงกรรมบถไม่นำไปสู่อบายภูมิก็มี เช่น ในการฆ่าสัตว์ ถ้าสัตว์นั้นตายก็เป็นอันว่าเจตนาทั้ง ๓ ที่เกี่ยวกับปาณาติบาตนี้สำเร็จล่วงกรรมบถ ถ้าสัตว์นั้นไม่ถึงตายก็ไม่จัดว่าล่วงกรรมบถ อทินนาทานทุจฺจิต ๓ เป็นต้น ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน

ในทุจฺจิต ๔ นั้น เช่น บุคคล ๔ คน ร่วมมือกันทำการฆ่าสัตว์ คนหนึ่งเป็นผู้กล่าวแสดงประโยชน์ในการฆ่าสัตว์นั้น คนหนึ่งเป็นผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า คนหนึ่งลงมือฆ่าเอง และอีกคนหนึ่งไม่ได้แสดงออกมาทางกายหรือทางวาจา แต่ในใจนั้นนึกยินดีพอใจในการฆ่าสัตว์นั้น ถ้าสัตว์นั้นตายลงคนที่เป็นผู้กล่าวแสดงประโยชน์ก็ดี คนที่เป็นผู้ใช้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ลงมือฆ่าก็ดี ทั้ง ๓ คนนี้จัดว่าล่วงกรรมบถ เพราะครอบงำ ๕ ส่วนผู้ที่นึกยินดีแต่ในใจนั้นไม่ล่วงกรรมบถเพราะไม่ครอบงำ ขาดปัจจัยในอทินนาทานทุจฺจิต ๔ เป็นต้น ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน

อธิบายบาลีข้อที่ ๙, ๑๐, ๑๑

ที่ว่า “เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พยาปาโท จ โทสมุเลน ชายนฺติ”

เป็นต้น จนถึง “เสสานิ จตฺตาริปี ทฺวิติ มฺมุเลหิ สมภวนฺติ”

พระบาลีเหล่านี้แสดงถึงธรรมที่เป็นเหตุแห่งอกุศลกรรม คือในคำแปลบาลีข้อ ๙ ที่กล่าวว่า ปาณาติบาต ผรุสวาจา พยาบาท ทั้ง ๓ นี้เกิดขึ้นเพราะโทสมูลจิตเป็นเหตุนั้น

เป็นคำแปลที่กล่าวรวมไว้เป็นกลางๆ ถ้าจะจำแนกโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็ต้องแปลว่า ปาณาติบาต ผรุสวาจา เกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสเจตสิกอันเป็นตัวมูล พยาบาทเกิดขึ้นเพราะอาศัยจิตที่มีโทสเจตสิก ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะองค์ธรรมของปาณาติบาตและผรุสวาจา ได้แก่ เจตนาที่ประกอบกับโทสเจตสิก ฉะนั้นอกุศลกรรมทั้ง ๒ นี้ประกอบกับโทสมูล คือโทสเจตสิก หมายความว่าอกุศลกรรมทั้ง ๒ ที่เกิดขึ้นได้นี้ก็เพราะได้รับการอุปการะจากโทสเจตสิกที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย ปาณาติบาตเจตนา และผรุสวาจาเจตนาเป็นปัจจัยอุปบัน

ส่วนพยาบาทนั้น องค์ธรรม ได้แก่ โทสเจตสิก ฉะนั้น โทสเจตสิกที่จะมาประกอบกับพยาบาทอีกนั้นจึงไม่มี ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นได้ของพยาบาทก็เพราะได้รับการอุปการะจากโทสมูลจิตที่ประกอบกับโทสเจตสิกนั่นเอง ฉะนั้นตัวโทสมูลจิตย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย โทสเจตสิกที่เป็นตัวพยาบาทเป็นปัจจัยอุปบัน ดังนั้น เมื่อแสดงวงจันตละของคำว่า “โทสมูล” แล้ว ต้องแสดงเป็น ๒ อย่างดังนี้

“โทโส จ โส มุลญจาติ โทสมูล” “ธรรมใดเป็นโทสะด้วย เป็นมูลด้วย ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่าโทสมูล” ได้แก่ โทสเจตสิก วงจันตละนี้หมายในแง่สมุฏฐานของปาณาติบาตและผรุสวาจา

“โทโส มุล ยสสาติ โทสมูล” “มูล คือโทสะมีอยู่แก่จิตอันใด ฉะนั้น จิตนั้นชื่อว่าโทสมูล” ได้แก่ โทสมูลจิต วงจันตละนี้หมายในแง่สมุฏฐานของพยาบาท

ในคำแปลบาลีข้อ ๑๐ ที่กล่าวไว้ว่า กาเมสุมิจฉาจาร อภิขณา มิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะโลภมูลจิตเป็นเหตุ นั่น เป็นคำแปลที่กล่าวรวมไว้เป็นกลางๆ เช่นเดียวกัน ถ้าจะจำแนกโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็ต้องแปลว่ากาเมสุมิจฉาจารและมิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยโลภเจตสิกอันเป็นตัวมูล อภิขณาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจิตที่มีโลภเจตสิก ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะองค์ธรรมของกาเมสุมิจฉาจาร ได้แก่ เจตนาที่ประกอบกับโลภเจตสิก องค์ธรรมของมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ทิฏฐิที่ประกอบกับโลภเจตสิกอันเป็นตัวมูล ฉะนั้น อกุศลกรรมทั้ง ๒ นี้ย่อมประกอบกับโลภมูล คือโลภเจตสิก หมายความว่า อกุศลกรรมทั้ง ๒ ที่เกิดขึ้นได้นี้ก็เพราะได้รับการอุปการะจากโลภเจตสิกที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย กาเมสุมิจฉาจารเจตนา และมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยอุปบัน

ส่วนอภิขณานั้น องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก ฉะนั้น โลกเจตสิกที่จะมาประกอบกับอภิขณานั้นจึงไม่มี ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นได้ของอภิขณาก็เพราะได้รับการอุปการะจากโลกมูลจิตที่ประกอบกับโลกเจตสิกนั่นเอง ฉะนั้น ตัวโลกมูลจิตย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสปัจจัย โลกเจตสิกที่เป็นตัวอภิขณาเป็นปัจจัยอุปบัน ดังนั้น เมื่อแสดงวณัตถะของคำว่า “โลกมูล” แล้ว ต้องแสดงเป็น ๒ อย่างดังนี้ “โล โลก โส มูลยชาติ โลกมูล” ธรรมใดเป็นโลภะด้วย เป็นมูลด้วย ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า โลกมูล ได้แก่โลกเจตสิก วณัตถะนี้หมายในแง่สมุฏฐานของกาเมสุมิฉฉารและมิฉฉาทิฏฐิ

“โล โลก มูล ยสฺสาติ โลกมูล” “มูล คือโลภะมีอยู่แก่จิตอันใด ฉะนั้น จิตนั้นชื่อว่า โลกมูล” ได้แก่ โลกมูลจิต วณัตถะนี้หมายในแง่สมุฏฐานของอภิขณา

การพรรณานี้ความตามบาลีข้อ ๙, ๑๐ ดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นการพรรณนาตามปรมัตถปิณีฎีกา แต่เมื่อพิจารณาดูแล้วในคำว่า “โทสมุเลน ชายนฺติ โลกมุเลน ชายนฺติ” จะแปลเพียงว่าย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสมูล ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลกมูล ก็ได้ เพราะว่าก่อนที่พยาบาทจะเกิดขึ้นนั้นย่อมมีปุพพเจตนาเกิดขึ้นก่อน ในปุพพเจตนา นั้นมีโทสเจตสิกประกอบอยู่ เมื่อว่าโดยแง่โทสเจตสิกที่อยู่ในปุพพเจตนาแล้ว ก็กล่าวได้ว่า พยาบาทเกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสมูลเช่นเดียวกับการเกิดขึ้นของปาณาติบาตและผรุสวาจา ในที่นี้โทสที่อยู่ในปุพพเจตนาเป็นปกตูปนิสสยปัจจัย พยาบาทอันเป็นตัวโทสที่เกิดขึ้นภายหลังเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยอุปบัน ส่วนปัจจัยและปัจจัยอุปบันระหว่างโทสเจตสิกกับปาณาติบาตและผรุสวาจานั้นพึงเข้าใจดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

หรือก่อนที่อภิขณาจะเกิดขึ้นนั้น ย่อมมีปุพพเจตนาที่ประกอบกับโลกเจตสิกเกิดขึ้นก่อน เมื่อว่าโดยแง่โลกเจตสิกที่อยู่ในปุพพเจตนาแล้ว ก็กล่าวได้ว่าอภิขณาเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลกมูล เช่นเดียวกับการเกิดขึ้นของกาเมสุมิฉฉารและมิฉฉาทิฏฐิ ในที่นี้โลภะที่อยู่ในปุพพเจตนาเป็นปกตูปนิสสยปัจจัย อภิขณาอันเป็นตัวโลภะ ที่เกิดขึ้นภายหลังเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยอุปบัน ส่วนปัจจัยและปัจจัยอุปบัน ระหว่างโลกเจตสิกกับกาเมสุมิฉฉารและมิฉฉาทิฏฐินั้นพึงทราบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การพรรณานี้ความเรื่องสมุฏฐานของอภิขณาและพยาบาท ดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นการพรรณนาตามภาษาฎีกา ในคำแปลบาลีข้อ ๑๑ ที่กล่าวว่าอกุลสกรรมมถ ๔ ที่เหลือ ได้แก่ อทินนาทาน มุสาวาท ปิณฺณวาจา สัมผัสฺปฺลาปะ เหล่านี้ บางทีเกิดขึ้นอาศัยโลภะเป็น

สมมุฐาน บางทีก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน ดังนั้นจึงได้กล่าวว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัยมูลทั้ง ๒ คือ โลภะและโทสะ

อภุศลกรรมบท ๔ อาศัยโลภะและโทสะเป็นสมมุฐาน

ในการเกิดขึ้นของอภุศลกรรมบท ๔ ที่อาศัยโลภะและโทสะเป็นสมมุฐานโดยเฉพาะๆ ดังต่อไปนี้

๑. อทินนาทานที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน คือผู้ที่ทำการขโมยทรัพย์สิ่งของของผู้อื่นโดยมีความอยากได้เพื่อเป็นประโยชน์ส่วนตัว หรือเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ญาติมิตร ลูก หลาน สามี ภรรยา เช่นนี้ กล่าวได้ว่าอทินนาทานนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน

๒. อทินนาทานที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน คือผู้ที่ทำการขโมยทรัพย์สิ่งของของผู้อื่นไม่ใช่เพื่ออยากได้ แต่เพื่อเป็นการแกล้งให้เขาต้องได้รับความเดือดร้อน หรือเพื่อก่อให้เกิดการวิวาทบาดหมางกันขึ้น หรือเพื่อเป็นการแก้แค้นโดยที่ตนมีความไม่พอใจกันอยู่กับผู้นั้น เช่นนี้กล่าวได้ว่าอทินนาทานนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน

๓. มุสาวาทที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่รับจ้างเป็นพยานให้การเท็จต่อศาล โดยต้องการสินจ้างรางวัล เป็นต้น เช่นนี้กล่าวได้ว่ามุสาวาทนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน

๔. มุสาวาทที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่กล่าวความไม่จริงเพื่อใส่ร้ายอีกฝ่ายหนึ่งให้ได้รับความเสียหายหรือเดือดร้อน เช่นนี้กล่าวได้ว่ามุสาวาทนั้นเพราะอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน

๕. ปิสุณวาจาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่กล่าวยุยงส่อเสียดโดยต้องการให้เขารักตน เช่นนี้กล่าวได้ว่าปิสุณวาจานั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน

๖. ปิสุณวาจาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่กล่าวยุยงส่อเสียดโดยต้องการให้เขาแตกแยกกัน เช่นนี้กล่าวได้ว่าปิสุณวาจานั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน

๗. สัมผัสปลลาปะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่กล่าวหรือเขียนเรื่องราวที่เหลวไหลไม่เป็นสาระ ตลกคณอง เพื่อสินจ้างรางวัลก็ดี หรือบุคคลที่มีนิสัยกล่าวหรือเขียนเรื่องราวที่ไม่เป็นความจริงต่างๆ เพื่อความสนุก เช่นนี้กล่าวได้ว่าสัมผัสปลลาปะนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโลภะเป็นสมมุฐาน

๘. สัมผัสปลลาปะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน คือบุคคลที่กล่าวหรือเขียนแต่เป็นเรื่องราวขึ้น โดยมุ่งจะให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเสียหาย ซึ่งเรื่องราวนั้นเป็นเรื่องที่เหลวไหลหาสาระมิได้ เช่นนี้กล่าวได้ว่าสัมผัสปลลาปะนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยโทสะเป็นสมมุฐาน

สำหรับการเกิดขึ้นของอกุศลกรรมบถ ที่ไม่ได้ยกเอาโมหะเป็นสมมุฐานขึ้นแสดงโดยเฉพาะนั้น ก็เพราะว่าโมหะนี้เป็นอกุศลสาธารณะ คือทั่วไปในการงานอกุศลอยู่แล้ว ฉะนั้นอกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ตาม ก็คงมีโมหะเป็นสมมุฐานสำเร็จอยู่ในตัวแล้ว

การสงเคราะห์อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็น ๕ อย่าง โดยองค์ธรรม เป็นต้น

ธมฺมโต เจว โกฎฺจาส	อารมฺมณา จ เวทนา
มุลโต ปญฺจกาเรติ	เวทิตฺตพฺโพ วิณฺจโย ฯ

“พึงทราบการวินิจฉัยในอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยประเภท ๕ อย่างคือ โดยองค์ธรรม โดยหมวด โดยอารมณ์ โดยเวทนา โดยมูล”

อธิบายขยายความดังต่อไปนี้

๑. ธมฺม ว่าโดยองค์ธรรม คือกายทุจริต ๓ วาจทุจริต ๔ รวม ๗ อย่างนี้ องค์ธรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก มโนทุจริต ๓ องค์ธรรม ได้แก่ เจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตนาเจตสิก

๒. โกฎฺจาส ว่าโดยหมวด คือกายทุจริต ๓ วาจทุจริต ๔ และมิจฉาทิฎฐิ ๑ ทั้ง ๘ อย่างนี้ ชื่อว่ากรรมบถเท่านั้น ไม่ชื่อว่ามูล อภิขณา และพยาบาททั้ง ๒ นี้ ชื่อว่ากรรมบถและชื่อว่ามูล

๓. อารมฺมณ ว่าโดยอารมณ์ คือปาณาติบาต กาเมสุมิฉฉาจาร มิจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๓ นี้เกิดขึ้นโดยมีสังขารธรรมเป็นอารมณ์ (อาจารย์บางท่านกล่าวว่ากาเมสุมิฉฉาจารนี้เกิดขึ้นโดย

มีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์) ผรุสวาจา พยาบาท ทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นโดยมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์อกุศลกรรมบถที่เหลือ ๕ คืออทินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา สัมผัสปปลาปะ อภิขมาเหล่านี้เกิดขึ้นโดยมีสังขารธรรม และสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์

๔. เวทนา ว่าโดยการเสวย คือปาณาติบาต ผรุสวาจา พยาบาท ทั้ง ๓ นี้เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา กาเมสุมิจฉาจาร อภิขมา มิจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๓ นี้เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนามี อุเบกขาเวทนามี อกุศลกรรมบถที่เหลือ ๔ คืออทินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา สัมผัสปปลาปะ เหล่านี้เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนามี ทุกขเวทนามี อุเบกขาเวทนามี

๕. มूल ว่าโดยมูล คือปาณาติบาต ผรุสวาจา ทั้ง ๒ นี้มีโทสะและโมหะเป็นมูล กาเมสุมิจฉาจาร มิจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๒ นี้มีโลภะและโมหะเป็นมูล อทินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา สัมผัสปปลาปะ ทั้ง ๔ เหล่านี้บางทีก็มีโลภะและโมหะเป็นมูล อภิขมาและ พยาบาททั้ง ๒ นี้ มีโมหะอย่างเดียวเป็นมูล การแสดงจำแนกว่าโดยมูลที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงตามสาธารณันยที่กล่าวไว้ในอัฐฐาสลีนีอรรถกถา

สำหรับการแสดงมูลแห่งอกุศลกรรมบถ ที่แสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะว่า “เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พยาปาโท จ โทสมูลเณ ชายนฺติ” เป็นต้นนั้น เป็นการแสดงโดยสาธารณันย คือแสดงไม่ปะปนกัน

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๒

“จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺ อกุสลํ สพฺพธาปิ ทฺวาทสวํ โหติ”

“อกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของจิตแล้ว แม้โดยประการใดก็ตามย่อมมี ๑๒”

อธิบายว่า ในบาลีข้อนี้ได้แสดงถึงการเกิดขึ้นของจิตที่เกี่ยวกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ และในการกระทำทุจริตต่างๆ ของคนทั้งหลายนั้น ในคนหนึ่งๆ ก็มีการกระทำแบ่งออกได้เป็น ๓ อย่าง คือบางทีก็กระทำด้วยทางกาย เรียกว่าทำไม่ดี ทำให้ผู้อื่นและตนเองได้รับความเดือดร้อน บางทีก็กระทำด้วยทางวาจา เรียกว่าพูดไม่ดี ทำให้ผู้อื่นได้รับความ

เสียหายและเดือดร้อน บางทีก็กระทำด้วยทางใจ เรียกว่าคิดไม่ดีทำให้ตนเองได้รับความเสียหายและเดือดร้อน และถ้าจำแนกโดยประเภทแห่งการกระทำนั้นๆ แล้วก็มี ๑๐ อย่าง คือทำไม่ดี ๓ อย่าง พุทฺธไม่ดี ๔ อย่าง คิดไม่ดี ๓ อย่าง และถ้านับโดยพิสดารแล้วก็มี ๓๐ หรือ ๔๐ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เหล่านี้เป็นการแสดงจำนวนทุจริตที่กล่าวโดยโวหารที่เป็นไปอยู่ในโลก แต่ทุจริตต่างๆ เหล่านี้ ถ้ากล่าวโดยสภาวะปรมัตถ์แล้วธรรมที่เป็นต้นเหตุให้เกิดทุจริตได้นั้นก็ได้แก่จิต ๑๒ ดวงเท่านั้น คือจิตที่มีโลภะเป็นประธานมี ๔ ดวง ชื่อว่าโลภมูลจิต จิตที่มีโทสะเป็นประธานมี ๒ ดวง ชื่อว่าโทสมูลจิต จิตที่มีโมหะเป็นประธานมี ๒ ดวง ชื่อว่าโมหมูลจิต รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒ ดวง พร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบ ๒๗ เรียกว่าอกุศลจิตตูปาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมในการกระทำอกุศลต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นอกุศลชนิดใดก็ตาม ก็ย่อมไม่พ้นไปจากอกุศลจิตตูปาท ๑๒ ดวง ดังที่ได้พรรณนามานี้

การอธิบายอกุศลกรรม จบ

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๓

“กามาวจรกุศลมปิ ฯลฯ ติวริ์ โหติ”

คำว่า “อปิ” ในบทว่า กามาวจรกุศลมปิ นี้เป็น วุตตสมุจจยนิปาตบท คือเป็นบทที่รวมความที่จะให้รู้ได้ว่า ข้อความที่แสดงไปแล้วและกำลังแสดงอยู่นั้นก็เป็นเช่นเดียวกัน การรวมเนื้อความที่จะให้รู้ได้โดยใช้คำว่า “อปิ” นั้น หมายความว่ามิใช่เพียงแต่อกุศลกรรมอย่างเดียวที่มี ๓ อย่าง แม้กามาวจรกุศลก็มี ๓ อย่างเหมือนกัน

กามาวจรกุศลกรรม ๑๐

กายกรรม ๓

๑. ปาณาติปาตวิริติ เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานวิริติ เว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิฉฉาจารวิริติ เว้นจากการผิดกาเม

วชิกรรม ๔

๑. มุสาวาทวิริติ เว้นจากกล่าวคำเท็จ
๒. ปิสุณวาทวิริติ เว้นจากกล่าววาจาเสื่อมเสีย
๓. ผรุสวาทวิริติ เว้นจากกล่าววาจาหยาบร้าย
๔. สัมผัสปปลาปวิริติ เว้นจากกล่าววาจาที่ไม่เป็นประโยชน์

มโนกรรม ๓

๑. อนภิชฌา มีการสังวรเพื่อไม่ให้ภิชฌาเกิด
๒. อพยาบาท มีการสังวรเพื่อไม่ให้พยาบาทเกิด
๓. สัมมาทิฎฐิ มีความเห็นถูกต้อง

กามาวจรกุศลกรรม ๑๐ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ หรือ สัจจิริติ ๑๐ ก็ได้ สัจจิริติ ๑๐ เหล่านี้เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี ๓๐ หรือ ๔๐, มี ๓๐ นั้นคือการกระทำสัจจิริติอย่างหนึ่งๆ นั้น จะต้องประกอบด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ

๑. ปุพฺพเจตนา เจตนาที่เกิดก่อนกระทำ
๒. มุญฺจเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กระทำ
๓. อปรเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นในเมื่อกระทำไปแล้ว

ฉะนั้น สัจจิริติ ๑๐ คูณด้วยเจตนา ๓ จึงเป็นสัจจิริติ ๓๐ ส่วนที่ว่ามี ๔๐ นั้นคือการกระทำสัจจิริติอย่างหนึ่งๆ นั้น แบ่งเป็น ๔ ประเภท

๑. สาหัตถิกสัจจิริติ ทำด้วยตนเอง
๒. อาณัติติกสัจจิริติ ให้ผู้อื่นทำ
๓. วัฒนภาสนสัจจิริติ กล่าวแสดงประโยชน์ของการกระทำสัจจิริตินั้น
๔. สมนุญญาสัจจิริติ มีความพอใจในการกระทำนั้นๆ

องค์ธรรมของกามาวจรกุศลกรรม ๑๐

กายกรรม ๓ หรือกายสัจจิริติ ๓ องค์ธรรม ได้แก่ สัมมากรรมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก

วชิกรรม ๔ หรือวชิสัจจิริติ ๔ องค์ธรรม ได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก

มนโกรรม ๓ หรือมนโสจจริต ๓ ประกอบด้วยอนภิขณา องค์ธรรม ได้แก่
อโกลเจตสิก อพยาบาท องค์ธรรม ได้แก่ อโกลเจตสิก สัมมาทิฏฐิ องค์ธรรม ได้แก่
ปัญญาเจตสิก

เหตุแห่งการตั้งชื่อว่า กายกรรม วชิกรรม

กรรมทั้ง ๓ มีปาณาติปาตวิริติ เป็นต้น ที่ได้ชื่อว่ากายกรรม ๓ กรรมทั้ง ๔ มี
มุสาวาทวิริติ เป็นต้น ที่ได้ชื่อว่าวชิกรรม ๔ เหล่านี้ ย่อมต่างกันกับชื่อของกายทุจริต ๓
และชื่อของวชิทุจริต ๔ หมายความว่าทุจริต ที่ได้ชื่อว่ากายกรรมก็เพราะเกิดทางกาย
เป็นส่วนมาก ทุจริตที่ได้ชื่อว่าวชิกรรมก็เพราะเกิดทางวาจาเป็นส่วนมาก สำหรับกุศล
กรรมที่ได้ชื่อว่า กายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ เหล่านี้ย่อมเกิดทางใจเป็นส่วนมาก ส่วนทาง
กายและทางวาจานั้นโดยมากมักจะไม่ค่อยเกี่ยว เพราะเพียงแต่ตั้งจิตคิดงดเว้นจาก
กายทุจริต ๓ วชิทุจริต ๔ ที่เกิดจากเจตนาเจตสิกอย่างเดียวเท่านั้น ก็ได้ชื่อว่ากุศล
กายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ ได้ด้วย เหตุนี้แหละกุศลกายกรรม ๓ และวชิกรรม ๔ เหล่านี้
จึงได้ชื่อว่าอกิริยสมุฏฐาน หมายความว่ากุศลกรรมที่เกิดขึ้นทางใจไม่ต้องอาศัยกาย
วาจา เป็นสมุฏฐาน

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะมีคำถามขึ้นมากว่า กุศลกายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ นี้ ไม่มีการเกิด
ขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติ วชิวิญญูติเสียเลยเช่นนั้นหรือ? ข้อนี้แก้ว่าไม่ใช่เช่นนั้นเกิด
ขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติ วชิวิญญูติได้บ้างเหมือนกัน แต่ไม่เสมอไปดังเช่น

ปาณาติปาตวิริติ ผู้ที่ทำการประกอบอาหารรับประทานเองเป็นครั้งคราว ในขณะที่
จะลงมือทำอาหารนั้นได้จับปลาขึ้นมากกระทำ ปรากฏว่าปลาตัวนั้นยังมีชีวิตอยู่ก็ทำไม่ลง
จึงนำไปปล่อยน้ำเสีย หรือดังเช่นเรื่องนางสุชาดาเมื่อครั้งเป็นนางนคยางทำการสมาทาน
ศีล ๕ ในขณะที่จับปลาขึ้นมาจะกิน เมื่อเห็นปลานั้นยังมีชีวิตอยู่ก็ปล่อยปลานั้นลงน้ำไป
อันนี้ได้ชื่อว่าปาณาติปาตวิริติ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติ

อทินนาทานวิริติ ผู้ที่เป็นคนรับใช้อย่างใกล้ชิดสนิทสนมเห็นเพชร พลอยที่นาย
ของตนสวมใส่ตกหล่นลงไปแล้วไม่รู้ตัว เมื่อตนเก็บได้ก็ไม่เอา กลับหยิบยื่นส่งให้แก่นายตาม
เดิม อันนี้ได้ชื่อว่าอทินนาทานวิริติ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติ

กาเมสุมิฉฉาจารวิริติ หญิงที่รับหมั้นชายอื่นไว้แล้ว ครั้นชายที่คู่กันเคยกันแต่
เมื่อครั้งก่อนมาเยี่ยมเยียนก็เลิกการปฏิบัติเอาอกเอาใจชายนั่นเสีย เพียงแต่ทำการ

ต้อนรับอย่างธรรมดาสามัญตามธรรมเนียมคนที่เคยรู้จักกัน อันนี้ได้ชื่อว่ากาเมสุมิจฉาจารย์วิริติ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติ

กุศลกายกรรม ๓ มีปาณาติปาตวิริติเป็นต้น ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกายวิญญูติดังที่ได้กล่าวนี้ องค์ธรรมได้แก่ สัมมากัมมันตเจตสิกหรือสัมมาอาชีวะเจตสิกตามสมควร

กุศลวจีกรรม ๔ ผู้ที่ขอบพูดปดเป็นปกติอยู่เสมอ หรือขอบพูดส่อเสียดยุยงตำว่าผู้อื่นด้วยคำหยาบคายต่างๆ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลเหล่านี้ ครั้นได้รับการอบรมศึกษาในพระธรรมวินัยเป็นอย่างดีแล้ว ก็หยุดกล่าววาจาที่มีคำเท็จเป็นต้น ที่ตนเคยกล่าวมาแล้วแต่ก่อนๆ นั้นเสียได้ อันนี้ได้ชื่อว่ากุศลวจีกรรม ๔ มีมุสาวาทวิริติเป็นต้น ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวจีวิญญูติ องค์ธรรมได้แก่สัมมาวาจาเจตสิกหรือสัมมาอาชีวะเจตสิก

สรุปความว่า กุศลกรรมที่ได้ชื่อว่ากายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ ดังที่ได้กล่าวนี้เกิดขึ้นทางใจอย่างเดียวก็ได้ เกิดขึ้นทางกายและทางวาจาก็ได้ ดังจะพึงสังเกตดูได้จากองค์ธรรมกล่าวคือถ้าองค์ธรรมนั้นเป็นเจตนาเจตสิกอย่างเดียว กุศลกายกรรม วจีกรรมนั้นก็เกิดทางใจ ถ้าองค์ธรรมเป็นตัวสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กุศลกายกรรม วจีกรรมนั้นก็เกิดทางกายและทางวาจา ด้วยเหตุนี้ พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงไว้ในนามรูปปริจเฉทปกรณ์^{*}ว่า

ตัมพุทวาริกเมวาหุ

ตัมพุทวาริกปาปโต

วิรมนุตสส วิญญุตติ

วินา วา สท วา ปุน ฯ

“การเว้นจากอกุศลทุจริตที่เกิดทางกายและทางวาจา
จะไม่เกี่ยวกับวิญญูติหรือเกี่ยวกับวิญญูติก็ตาม อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นกุศลกายกรรม วจีกรรมได้ทั้งนั้น ในการตั้งชื่อว่ากายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ในการกระทำกุศลนั้น มีนโยบายอยู่ ๒ ประการ”

นโยบายข้อที่หนึ่ง ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทานเป็นต้น ถ้าสำเร็จด้วยการเคลื่อนไหวกาย บุญกิริยาวัตถุอื่น ๆ ก็ได้ชื่อว่ากุศลกายกรรม ถ้าสำเร็จด้วยการเคลื่อนไหว

* คถา ๓๘๒

ทางวาจา ก็ได้ชื่อว่ากุศลวจีกรรม ถ้าไม่เกี่ยวข้องด้วยการเคลื่อนไหวแต่อย่างใดๆ เพียงแต่ตั้งใจจะบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาแล้ว ก็ได้ชื่อว่ากุศลมนोกรรม ฉะนั้น บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ตามนโยบายข้อที่หนึ่งจึงมีจำนวนเป็น ๓๐ คือกายกรรมทาน การถวายทาน ด้วยมือของตน วจีกรรมทาน ในขณะที่กำลังเปล่งวาจาถวายทาน หรือการจัดแจงบอกให้เขานำสิ่งของต่างๆ เข้าไปถวาย มโนกรรมทาน ตั้งใจถวาย กายกรรมศีล การสำรวมกาย วจีกรรมศีล การสำรวมวาจา หรือในขณะที่กำลังเปล่งวาจาสมาทานศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ มโนกรรมศีล การตั้งจิตคิดงดเว้นตามข้อสิกขาบทนั้นๆ

กายกรรมภาวนา การนั่งฟังเทศน์ หรือการเดิน ยืน นั่ง นอน ในขณะที่ทำการเจริญสมณะและวิปัสสนา วจีกรรมภาวนาในขณะที่ท่องบ่นพระธรรมวินัย หรือในขณะที่ใช้ปากบรกรรมในการเจริญสมณะและวิปัสสนา อปายมัย เป็นต้น จนถึงทิฏฐุชกรรมก็มีอย่างละ ๓ เช่นกัน

นโยบายข้อที่สอง ตามธรรมดาคนเราทั้งหลายนั้น คนที่มีกาย วาจา ใจบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ก็อยู่ที่การสำรวมระวัง ถ้าไม่มีการสำรวมระวังแล้ว กาย วาจา ใจจะบริสุทธิ์ไม่ได้ ฉะนั้นเวลาใดกาย วาจา ใจ ไม่บริสุทธิ์เป็นทุจริตเกิดขึ้น ก็รู้สึกตัวของตัวว่า กายสังวร วจีสังวร มโนสังวร ของตนได้เสียไป แล้วก็กลับตั้งความพยายามใหม่ เพื่อยังใจที่เป็นกุศลให้เกิดมีกามาวจรกุศลบ้าง มหัคคตกุศลบ้าง โลกุตตรกุศลบ้าง เพื่อทำการประหาณอกุศลทุจริตที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ในระหว่างที่ตั้งใจบำเพ็ญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น ในเวลานั้นถ้ามีการสำรวมระวังทางกายเป็นพิเศษ กุศลที่เกิดขึ้นเรียกว่ากายกรรมกุศลหรือกายสุจริต ถ้ามีการสำรวมระวังทางวาจาเป็นพิเศษ ก็เรียกว่าวจีกรรมกุศลหรือวจีสุจริต ส่วนการกระทำกุศลต่างๆ ที่นอกจากการสำรวมระวังทางกาย และวาจาเป็นพิเศษนั้น กุศลเหล่านี้เกิดทางกายก็มี ทางวาจาก็มี ทางใจก็มี แต่อย่างไรก็ตาม การกระทำกุศลเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการสังวรทางใจ เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ทั้งสิ้น ดังนั้นการกระทำกุศลต่างๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ที่เกิดทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม ซึ่งไม่เกี่ยวกับกายสังวร วจีสังวรนั้น กุศลเหล่านั้นก็ได้ชื่อว่ามโนกรรมกุศล หรือมโนสุจริตได้เช่นเดียวกัน

การตั้งชื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ในการกระทำกุศลตามนโยบายทั้ง ๒ ประการนี้ ประการที่ ๒ เป็นนโยบายที่สำคัญมากในพระพุทธศาสนา และตรงกับ

พุทธประสงค์ ทั้งนี้ก็เพราะการกระทำกุศลต่างๆ ในพระพุทธานุศาสนานี้ไม่ว่าจะเป็นทาน ศีล ภาวนา หรือกามะ มหัตคตะ โลกุตตรกุศลใดๆ ก็มุ่งหวังอย่างเดียวที่จะทำให้ใจให้ละจากอกุศลเท่านั้น ฉะนั้น นโยบายประการที่ ๒ จึงจัดเป็นหลักสำคัญยิ่งในพระพุทธานุศาสนา

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๔

“ตถา ทานลิลภาวนาวเสน”

ตามบาลีข้อนี้แสดงให้รู้ว่าการมาวจรกุศลกรรม ว่าโดยกรรมทวารมี ๓ อย่างที่เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น เมื่อว่าโดยประเภทแห่งการกระทำแล้วก็มี ๓ คือ การบริจาค วัตถุสิ่งของชื่อว่าทานกุศลอย่างหนึ่ง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยชื่อว่าศีลกุศลอย่างหนึ่ง การอบรมจิตใจให้มีสมาธิ ปัญญา ชื่อว่าภาวนากุศลอย่างหนึ่ง

อนึ่ง การแสดงการมาวจรกุศลที่สำเร็จเป็นกุศลกรรมบถนั้น เพียงแต่แสดงเป็นสุจริต ๑๐ มีปาณาติปาตวิริตเป็นต้น การแสดงเพียงเท่านั้นยังไม่พอ เพราะการมาวจรกุศลอื่นๆ มีการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ที่สำเร็จเป็นกุศลกรรมบถได้ยังมีอยู่อีกอาศัยเหตุนี้พระอนุรุทธาจารย์จึงมีความประสงค์ใครที่จะให้รู้ถึงกุศลเหล่านี้ด้วย จึงได้กล่าวต่อไปว่า “ตถา ทานลิลภาวนาวเสน” ฉะนั้นกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือสุจริต ๑๐ ที่ได้กล่าวแล้วในข้างต้น คุณด้วยทาน ศีล ภาวนา จึงมีจำนวนเป็น ๓๐

อีกประการหนึ่งยกเว้นการมาวจรกุศลชวณะที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ปัญจทวารวิถิ) ในขณะที่ใกล้จะตาย (มรณาสันนวิถิ) ในขณะที่ฝัน (สุบินวิถิ) เหล่านี้เสียแล้ว การมาวจรกุศลกรรมที่นอกจากนี้ทั้งหมดจะครอบงำก็ตาม ไม่ครอบงำก็ตามล้วนแต่เป็นหนทาง (กัมมปถ) ที่จะให้เข้าถึงสุคติภูมิด้วยกันทั้งสิ้น แต่ถึงกระนั้นการส่งผลในปฏิสนธิกาลนั้นเอาเป็นที่แน่นอนยังไม่ได้ เพราะว่าการมาวจรกุศลกรรมที่เป็นหนทาง (กัมมปถ) ให้เข้าถึงสุคติภูมิ จะต้องได้รับความอุปการะจากกุศลกรรมที่ในอดีตด้วยจึงจะช่วยทำให้มีกำลังส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ มิเช่นนั้นก็มีอาจที่จะส่งผลได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ทาน ศีล ภาวนา เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นหนทางให้เข้าถึงสุคติภูมิได้ทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงต่อไปอีกว่า “ตถา ทานลิลภาวนาวเสน” “การมาวจรกุศลว่าโดยประเภทของทาน ศีล ภาวนา แล้วก็มี ๓ อย่าง”

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๕

“จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺ อฏฺฐวิริทํ โหติ”

การกระทำงานต่างๆ ด้วยกาย วาจา ใจ อันดงามทุกประการของชาวโลกซึ่ง
 สัปบุรุษทั้งหลายได้รับรองว่าเป็นความดี เพราะไม่มีการขัดแย้งอะไรกันต่อคำสอนของพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า อันชาวโลกทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อเนื่องกันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้
 นั้น ล้วนแต่เป็นกามาวจรกุศลทั้งสิ้น การงานที่ดีต่างๆ เหล่านั้น เมื่อจะพรรณนาตาม
 โวหารของโลกแล้วก็มีมากมายหลายประการสุดที่จะพรรณนาให้หมดสิ้นได้ แต่ถึงกระนั้น
 ก็ตาม ความดีต่างๆ เหล่านี้ หาใช้มีนอกออกไปจากกุศลกรรมบถ ๑๐ และบุญกิริยาวัตถุ
 ๑๐ ทั้ง ๒ นี้แต่ประการใดไม่ ดังนั้นการแสดงการงานที่ดงามเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ และ
 บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้ เป็นการกล่าวตามโวหารของชาวโลกอันเป็นฝ่ายสุดต้นตุนัย แต่ถ้า
 จะกล่าวการงานในจำนวน ๒๐ ประการเหล่านี้ตามสภวานัยแล้ว ก็ได้แก่การเกิดขึ้น
 ของมหากุศลจิตตูปปาต ๘ ดวงนี้เท่านั้น

อนึ่ง การงานที่คนทั้งหลายได้กระทำกันอยู่นี้ ถ้าจะว่ากันโดยความจริงแท้แล้วก็ได้แก่
 รูปกับนาม คือกายกับใจทั้ง ๒ นี้เท่านั้นที่เป็นผู้กระทำขึ้น กล่าวคือร่างกายมีหน้าที่ทำ
 ให้มีหน้าที่สั่ง เหมือนคนงานกับนายงานหรือเหมือนตัวรถกับคนขับ เหตุฉะนั้น ผู้ที่ไม่เข้าใจ
 ในนามธรรม คือจิตใจ เพียงแต่เข้าใจในรูปธรรม คือร่างกายอย่างเดียว เมื่อตนเองกระทำ
 ไม่ดี หรือเห็นผู้อื่นกระทำไม่ดีก็มิอาจที่จะแก้ไขให้กลับเป็นดีขึ้นได้ เพียงแต่ได้ทำการแก้ไข
 ด้วยวิธีผิวเผินเล็กๆ น้อยๆ เมื่อตนเองกระทำดี หรือเห็นผู้อื่นกระทำดีจะทำการสนับสนุน
 ส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้นไปก็ทำไม่ได้เช่นกัน ถ้าจะได้ก็แค่เพียงขึ้นเล็กๆ น้อยๆ มิอาจที่จะ
 สนับสนุนส่งเสริมให้ซาบซึ้งถึงใจจริงได้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการแก้ไขและการสนับสนุน
 ส่งเสริมของคนเรานี้ทำได้เป็นอย่างดีที่สุด เพียงขั้นรูปคือร่างกายอันเป็นสิ่งภายนอก
 อย่างเดียว

ฝ่ายผู้ที่มีความเข้าใจทั้งรูปและนามนั้น ถ้าจะทำการแก้ไขการกระทำทางกาย
 วาจา ใจ ที่ไม่ดีของตนเอง หรือบุคคลอื่นก็ทำการแก้ไขให้สำเร็จได้ เมื่อมีโอกาสทำการ
 ส่งเสริมการกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่ดีของตนเองหรือบุคคลอื่นแล้วก็สามารถส่งเสริม
 ให้ซาบซึ้งถึงจิตใจได้เป็นอย่างดี

การเป็นไปเช่นนี้ก็เพราะเนื่องมาจากความสำคัญของรูปและนาม คือกาย ใจ มีความสำคัญต่างกัันนั่นเอง คือกายมีหน้าที่ทำตามคำสั่งของใจ ใจมีหน้าที่คิดนึกใคร่ครวญ ไตร่ตรองจัดแจงสั่งให้กาย วาจา ที่เป็นรูปทำการงานตามที่สั่ง โดยเหตุนี้การงานที่ติดัน เป็นกุศลกรรมบถ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่ปรากฏเป็นไปอยู่ในหมู่ชนทุกชั้นทุกภาษาได้นั้น ก็เพราะสาเหตุเนื่องมาจากมหากุศลจิตตูปบาท ๘ ดวง ซึ่งเป็นนามธรรมคือใจนั่นเอง ถ้าเว้นจากมหากุศลจิตตูปบาท ๘ ดวงนี้เสียแล้ว การกระทำดีมีกุศลกรรมบถ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ก็ต้องสูญหายไปจากมวลมนุษย์ คงมีแต่การกระทำที่เป็นทุจริตทราชีพออย่างเดียว ปรากฏมีอยู่ในมนุษยโลก ที่เนื่องมาจากอกุศลจิตตูปบาทเป็นผู้สั่ง เมื่อเป็นเช่นนี้โลกมนุษย์นี้ก็ไม่ต่างอะไรกันกับดิรัจฉานโลก ถ้าจะพูดกันอย่างสั้นๆ แล้ว เวลาใดมหากุศลจิตตูปบาท ๘ ดวง เป็นผู้สั่งกาย วาจา ทำงาน เวลานั้นการกระทำของชนทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เวลาใดอกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ดวง เป็นผู้สั่งเวลานั้นการกระทำก็เป็นทุจริตทราชีพอไป เหตุนี้แหละพระอนุรุธาจารย์จึงมีความประสงค์ใคร่ที่จะให้รู้ถึงสาเหตุที่เป็นตัวองค์กรมแห่งการกระทำกุศลกรรมบถ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ต่อไปด้วยบาลีว่า “จิตตูปบาทวเสน ปเนต อฏฺฐวิธํ โหติ” “กามาวจรกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยการเกิดขึ้นของจิตแล้วย่อมมี ๘”

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๖ ที่แสดงถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

คำว่า บุญกิริยาวัตถุนี้เป็นภาษาบาลี แปลว่าความดีที่ควรทำเพราะเป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งผลดีเกิดขึ้น เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ ปุณฺณ + กิริย + วตฺถุ ปุณฺณ หมายความว่า การงานที่ดีสำหรับชำระความเศร้าหมองเร่าร้อน กิริย หมายความว่า ควรทำ วตฺถุ หมายความว่า เป็นเหตุ เป็นที่ตั้งแห่งผลดี ดังแสดงวจนัตถะว่า “อตุตฺโถ สุนตานํ ปุณฺณํ โสเธตฺติ ปุณฺณํ” การกระทำโดยอ้อมชำระสันดานของตนให้ขาวสะอาด ฉะนั้นการกระทำนั้นชื่อว่าบุญญะ ได้แก่การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

“สปปริเสถิ กาทพฺพนฺติ กิริยํ” การกระทำใดอันสัปปุรุษทั้งหลายควรทำ ควรสร้าง ฉะนั้น การกระทำนั้นชื่อว่า กิริยะ ได้แก่ การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

“เต เต อานิสสา วสุสนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ วตฺถุ” อานิสงส์ผลต่างๆ ย่อมตั้งอยู่ในการกระทำอันใด ฉะนั้น การกระทำนั้นชื่อว่าวตฺถุ ได้แก่ การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

“กิริยํ ปุณฺณํ ปุณฺณกิริยํ” ความดีที่สัปปุรุษทั้งหลายควรทำชื่อว่าปุณฺณกิริยะ

“ปุณฺณกิริยญฺจ ตํ วตฺถุจาติ ปุณฺณกิริยวตฺถุ” การกระทำที่เป็นความดีอันสัปปุรุษทั้งหลายควรทำ และเป็นที่ตั้งแห่งอานิสงส์ผล ฉะนั้นการกระทำนั้นชื่อว่าบุญฺญกิริยวตฺถุ ได้แก่การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

บุญฺญกิริยวตฺถุ ๑๐ แสดงเป็น ๒ นัย

คือสุดต้นตุนัยกับอธิธรรมนัย

แสดงโดยสุดต้นตุนัย บุญฺญกิริยวตฺถุ ๑๐ มีจำนวน ๓๐ ได้แก่ กายกรรมทาน วชิกรรมทาน มโนกรรมทาน เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แสดงโดยอธิธรรมนัย บุญฺญกิริยวตฺถุ ๑๐ มีจำนวน ๑๑ หรือ ๒๓ คือทานมี ๑ ได้แก่มโนกรรมทานที่เป็นอนภิชฌา ศีลมี ๒ ได้แก่กายกรรมศีล วชิกรรมศีล ที่เป็นกายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ ภาวนา อปายานะ เวยยาวัจจะ ทั้ง ๓ นี้อย่างละ ๑ ได้แก่ มโนกรรมที่เป็นอพยาปาท และสัมมาทิฏฐิ ปัตติทาน ปัตตานุโมทนา ทั้ง ๒ นี้อย่างละ ๑ ได้แก่ มโนกรรมที่เป็นอนภิชฌาและสัมมาทิฏฐิ ธรรมสวณะมี ๑ ได้แก่มโนกรรมที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ธรรมเทศนามี ๑ ได้แก่มโนกรรมที่เป็นอนภิชฌา อพยาปาท สัมมาทิฏฐิ ทิฏฐุชุกัมมะ มี ๑ ได้แก่มโนกรรมที่เป็นสัมมาทิฏฐิ

วจนัตถะของบุญฺญกิริยวตฺถุ ๑๐ ประการ

พร้อมด้วยคำอธิบายและประเภท

ทาน แสดงวจนัตถะว่า “ทียติ เอเตนาติ ทานํ” ชนทั้งหลายพึงให้โดยเจตนา ฉะนั้น เจตนาที่เป็นเหตุแห่งการให้นี้ชื่อว่าทาน คำว่า ทาน ตามวจนัตถะนี้ ได้แก่ ตัวเจตนา อันเป็นเหตุแห่งการให้ทานนั้นสำเร็จลง

อีกนัยหนึ่ง “**ทาดพพุนติ ทาน**” สิ่งของอันใดที่ชนทั้งหลายพึงให้ ฉะนั้น สิ่งของอันนั้นชื่อว่าทาน ได้แก่ วัตถุสิ่งของที่พึงให้ (**ทาดพพวตฺตฺหรือเทยฺยธมฺม**)

วจนัตถะทั้งสองนี้เป็นเครื่องชี้ให้รู้ว่า ทานมีอยู่ ๒ อย่าง คือเจตนาทานและวัตถุทาน ในทานทั้ง ๒ อย่างนี้เจตนาทานมี ๓ ว่าโดยกาล คือปุพฺพเจตนาทาน เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนในระหว่างที่ยังไม่ได้ให้ ตั้งแต่คิดว่าจะทำบุญให้ทาน หรือตั้งแต่ทำการแสวงหาวัตถุสิ่งของที่เป็นเทยฺยธมฺม มุญฺจเจตนาทาน เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังให้ อปรเจตนาทาน เจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากการให้ทานเสร็จแล้วด้วยความปิติอิ่มเอิบใจในการให้นั้น เจตนาทั้ง ๓ มีปุพฺพเจตนาทานเป็นต้นนี้ ถ้าได้โอกาสก็จะสามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาได้ ดังที่แสดงไว้ในพระบาลีอุปทานว่า

เอกปุพฺผํ ยชิตฺวาน

อสติคปุปฺโกฏฺโถ

ทฺวคฺคตี นาภิชานามิ

เอกปุพฺผสฺสลิทํ ผลํ ฯ

“การบูชาด้วยดอกไม้หนึ่งดอก ทำให้ข้าพเจ้าไม่เคยรู้จัก
ความเป็นอยู่แห่งทุกคติภพ มีนรกเป็นต้นว่าเป็นอย่างไร ตลอด
เวลา ๘๐ โภกฺกียายุกับ หรือตลอดเวลา ๘๐ โภกฺกียาติ นี้แหละเป็น
อานิสงส์ผลที่ได้รับจากการถวายดอกไม้เพียงดอกเดียว”

ตามพระบาลีนี้หาใช่ว่าจะส่งผลให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาติดต่อกันอยู่เสมอๆ ตลอดเวลา ๘๐ โภกฺกียายุกับ หรือ ๘๐ โภกฺกียาติได้โดยตรงแต่ประการใดไม่ เพียงแต่เป็นต้นเหตุช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาในภพที่ ๒ ครั้นได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดาในภพที่ ๒ แล้วก็ได้สร้างกุศลต่างๆ ขึ้นใหม่อีกต่อไป กุศลใหม่ในภพที่ ๒ นั้นก็จะช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาในภพที่ ๓ ต่อไป เมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดาในภพที่ ๓ แล้วก็ได้สร้างกุศลต่างๆ ขึ้นใหม่อีกต่อไป กุศลที่เกิดขึ้นใหม่ในภพที่ ๓ นั้นก็จะช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาในภพที่ ๔ ต่อไป เป็นอย่างนี้ต่อกันเรื่อย ๆ อย่างไม่ขาดสายตลอดเวลา ๘๐ โภกฺกียาติ ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่าอานิสงส์แห่งการบูชาด้วยดอกไม้เพียงดอกเดียวนั้น สามารถช่วยให้พ้นจากทุกคติภพได้เป็นเวลาช้านาน

อนึ่ง เจตนาทานทั้ง ๓ มีปุพพเจตนาเป็นต้นนี้ หาใช้มีครบบริบูรณ์ในกาลทั้ง ๓ เสมอไปไม่ กล่าวคือ บางครั้ง มุญจเจตนามิ แต่ปุพพเจตนา อปรเจตนาไม่มี ปุพพเจตนา มี แต่ขาดมุญจเจตนา อปรเจตนา อปรเจตนามิ แต่ปุพพเจตนา มุญจเจตนาไม่มี บางทีมุญจเจตนา ปุพพเจตนาทั้ง ๒ มี แต่อปรเจตนาไม่มี มุญจเจตนา อปรเจตนามิ แต่ปุพพเจตนาไม่มี ปุพพเจตนา อปรเจตนามิ แต่มุญจเจตนาไม่มี บางทีก็ไม่มีเสียเลย ทั้ง ๓ กาล

ในเจตนาทั้ง ๓ นี้ เมื่อจะว่าโดยการเกิดง่ายหรือยากแล้ว มุญจเจตนาเกิดได้ง่าย อปรเจตนาเกิดได้ยาก ดังนั้นถ้าเจตนาเกิดขึ้นไม่ครบ ๓ กาลดังที่ได้กล่าวแล้ว การทำทาน เช่นนี้ย่อมมีผลไม่ไพบูรณ์ ฉะนั้นควรพยายามทำทานให้พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ ถ้าเจตนา เกิดขึ้นพร้อมทั้ง ๓ กาลด้วยดี การทำทานอย่างนี้ย่อมมีอานิสงส์อย่างไพศาล ดังที่จะพึง เห็นพึงรู้ได้จากความต่างกันของเทวดาทั้ง ๖ ชั้น และประชาชนคนทั้งหลายในโลกนี้ทั้ง ที่เป็นอดีตและปัจจุบัน ว่ามีการเป็นไปต่างกันอย่างไร กล่าวคือต่างกันโดยชาติ โดยสกุล บ้าง โดยฐานะ ทรัพย์สมบัติ บริวารบ้าง ที่เป็นไปดั่งนี้ก็ล้วนแล้วแต่เนื่องมาจากทาน ศีล ภาวนา ที่ถึงพร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล หรือไม่พร้อมทั้ง ๓ กาลขาดไปอย่างใดอย่าง หนึ่ง หรือไม่มีเสียเลยนั้นเองเป็นเหตุ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแนะนำ ไว้ในพระบาลีฉฬงคุตตระว่า

ปุพฺพเพว สุมโน ทานา ททํ จิตฺตํ ปสาทเย
ทตฺวา อุตฺตมโน โหติ เอสา ปุณฺณสฺส สมฺปทา^๑

“จงมีความยินดีก่อนที่จะทำ จงยังความเลื่อมใสในขณะที่ กำลังทำ เมื่อทำเสร็จแล้วจงยังความปลื้มใจให้เกิดขึ้น ความเป็น ไปแห่งใจที่มีอาการทั้ง ๓ ดั่งนี้เป็นการทำบุญที่สมบูรณ์อย่างสูง สุด คือ ทำให้เสร็จความปรารถนาของตนได้”

^๑ ในฉบับฉฬงคุตติ เล่ม ๒/๒๗๖ มีปาฐะดังนี้ว่า

“ปุพฺพเพว ทานา สุมโน ททํ จิตฺตํ ปสาทเย
ทตฺวา อุตฺตมโน โหติ เอสา ปุณฺณสฺส สมฺปทา”

และพระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในลัทธิธรรมาศรัยว่า
“ทานญัตินาม ติสโส เจตนา ปริบุญญ กาคุ สกโกนตสเสว มหปผล โหติ” “การให้ที่
ได้ชื่อว่าทานนั้น ต้องเป็นทานที่ถึงพร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาลที่ผู้กระทำสามารถทำให้
เกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์เท่านั้น ทานนั้น จึงจะมีผลอย่างมหาศาล”

วัตถุทานมี ๔ อย่าง คือ

๑. จีวรทาน การถวายจีวรแก่ภิกษุสามเณร หรือการให้เสื้อผ้าเครื่อง
นุ่งห่มแก่ผู้ที่ยากจน
๒. บิณฑบาตทาน การถวายอาหารบิณฑบาตหรือการให้ของกินแก่ผู้ที่ยากจน
๓. เสนาสนทาน การถวายที่อยู่อาศัย เช่น สร้างกุฏิ สร้างวิหาร สร้าง
อุโบสถ เป็นต้น หรือการให้ที่พักพิงแก่ผู้ที่ยากจน
๔. เภสัชชทาน การถวายยารักษาโรคหรือให้ยาแก่ผู้เจ็บป่วย

การบริจาคทานนั้นมีอยู่หลายหมวดด้วยกัน ดังจะแสดงพอให้เห็นเป็นสังเขป
ดังต่อไปนี้

ทานหมวด ๒ (ทุกทาน)

๑. อามิสทาน การให้วัตถุปัจจัยสี่ของต่างๆ
๒. ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน ได้แก่การแสดงธรรมเทศนา
การสอนและการสร้างหนังสือธรรมะต่างๆ แจกเป็น
ธรรมทาน

ในทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นทานที่ประณีตกว่าอามิสทาน ดังมีพระบาลี
กล่าวไว้ว่า “สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ” ซึ่งแปลว่า “ธรรมทานย่อมชนะทานทั้งหมด”
อามิสทาน ให้ผลคือมีทรัพย์สมบัติวัตถุสิ่งของบริบูรณ์ ธรรมทาน ให้ผลคือเกิดปัญญา

อิกนัยหนึ่ง

๑. สาทัตถิกทาน การทำทานด้วยตนเอง
๒. อาณัตติกทาน ให้อื่นทำแทน

สาทัตถิกทาน ประณีตกว่าอาณัตติกทาน เพราะส่งผลให้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยสมบัติพร้อมด้วยบริวาร

อาณัตติกทาน เมื่อส่งผลถึงแม้ว่าจะให้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์ก็จริง แต่สำหรับบริวารนั้นไม่ค่อยจะมี

อิกนัยหนึ่ง

๑. สัมปชานทาน การทำบุญที่ประกอบด้วยความรู้ ความเข้าใจในผลของการกระทำนั้น
๒. อสัมปชานทาน การทำบุญโดยไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรม และผลของกรรม

สัมปชานทาน เมื่อเวลาส่งผลย่อมส่งผลให้ได้เป็นผู้มีทรัพย์สมบัติพร้อมด้วยปัญญา
อสัมปชานทาน ส่งผลให้เป็นผู้มีทรัพย์ แต่ขาดสติปัญญา

อิกนัยหนึ่ง

๑. วัฏฏนิสสิตทาน การทำบุญด้วยการปรารภนาโมคสมบัติ คือปรารภนาให้ร่ำรวยเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี และปรารภนาภวสมบัติ คือต้องการให้เกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดาเป็นพรหม
๒. วิวัฏฏนิสสิตทาน การทำบุญที่ไม่มีความปรารภนาในโมคสมบัติ และภวสมบัติ ปรารภนาแต่สัมมาสัมโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ อัครสาวกโพธิญาณ มหาสาวกโพธิญาณ และปกติสาวกโพธิญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

วิภูฏนิสสิตทาน ไม่เรียกว่าทานบารมี เป็นทานกุศลสามัญ เมื่อเวลาส่งผลก็ส่งผล ให้มีความสุขเพียงแค่มนุษย์ เทวดาเท่านั้น มิอาจจะช่วยให้ถึงมรรค ผลโดยเร็วได้

ส่วนวิภูฏนิสสิตทาน เรียกว่าทานบารมี เมื่อเวลาส่งผลให้ได้ส่วยความสุขในมนุษย์ และเทวดา และสามารถให้ถึงมรรค ผล นิพพานได้โดยเร็ว

ทานหมวด ๓ (ตีกทาน)

ในทานหมวด ๓ นี้ หินทาน มัชฌิมทาน ปณิตทาน มีอยู่ ๓ นัยด้วยกันคือ

นัยที่หนึ่ง หินทาน การทำบุญชั้นต่ำ ได้แก่การทำบุญที่มีความปรารถนาลาภยศ การยกย่องสรรเสริญ มัชฌิมทาน การทำบุญชั้นกลาง ได้แก่การทำบุญที่มีความปรารถนามนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ ปณิตทาน การทำบุญชั้นสูง ได้แก่การทำบุญตามแนวทางของ พระอริยเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือความปรารถนาพระนิพพานนั่นเอง

นัยที่สอง หินทาน การทำบุญชั้นต่ำ ได้แก่ การทำบุญที่มีความปรารถนามนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ มัชฌิมทาน การทำบุญชั้นกลาง ได้แก่ การทำบุญที่มีความปรารถนา สวรรค์โพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ ปณิตทาน การทำบุญชั้นสูง ได้แก่การทำบุญที่มีความปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณ

นัยที่สาม หินทาน การทำบุญชั้นต่ำ ได้แก่ การทำบุญที่ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา ย่อหย่อน กล่าวคือมีการพอใจ พยายามสนใจ รอบรู้ในการทำบุญนั้นเพียง เล็กน้อย มัชฌิมทาน การทำบุญชั้นกลาง ได้แก่ การทำบุญที่ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา พอประมาณ กล่าวคือมีการพอใจ พยายาม สนใจ รอบรู้ในการทำบุญตัวอย่าง ธรรมดาสามัญทั่วไป ปณิตทาน การทำบุญชั้นสูง ได้แก่การทำบุญที่ประกอบด้วยฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา อย่างยิ่ง กล่าวคือมีการพอใจ พยายามสนใจ รอบรู้ในการทำบุญนั้น เป็นอย่างดี ถูกต้องตามแนวทางของสัมบุรุษทั้งหลาย

อีกนัยหนึ่ง ทานมี ๓ คือ

๑. ทาสทาน

การทำบุญด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค ที่เลวกว่าวัตถุ ปัจจัยที่ตนใช้ ตนบริโภค

๒. สหายทาน การทำบุญด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค ที่เสมอกันกับวัตถุปัจจัยที่ตนใช้ ตนบริโภค
๓. สามิทาน การทำบุญด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค ที่ดีกว่าวัตถุปัจจัยที่ตนใช้ ตนบริโภค

อีกนัยหนึ่ง ทานมี ๓ คือ

๑. โลกาธิปไตยทาน การทำบุญที่ปรารถนาคนส่วนมากเป็นใหญ่ คือตนเอง ไม่มีความพอใจจะทำ แต่กลัวผู้อื่นจะดูถูกและติเตียน จึงได้ทำ
๒. อัตตาริปไตยทาน การทำบุญที่ปรารถนาตนเองเป็นใหญ่ คือคิดว่าเราเป็นคนมั่งมี ถ้าไม่บริจาคทรัพย์ช่วยเหลือในกิจการนั้นๆ บ้างแล้ว ก็จะเป็นการนำเกลียดไม่สมควร ฉะนั้น จึงทำ
๓. ธัมมาธิปไตยทาน การทำบุญที่ปรารถนาธรรมเป็นใหญ่ คือพิจารณาว่าการบริจาคทานนี้ เป็นธรรมที่สัปปุรุษทั้งหลาย นิยมกระทำกัน แม้พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เมื่อยังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้นก็ได้บำเพ็ญทานบารมีเป็นบาท เบื้องต้นก่อน ตลอดจนกระทั่งสาวกต่างๆ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายก็นิยมในการสร้างทานนี้ เช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาเห็นเป็นประโยชน์ดังนี้ แล้วก็ทำไปตามโอกาสตามกาลเวลา

หมายเหตุ ที่กล่าวแล้วว่าการบริจาคทานมีอยู่หลายหมวดด้วยกัน แต่ในที่นี้มิได้แสดงให้ครบหมดทุกหมวด เพียงแต่นำมาแสดงพอเป็นสังเขปนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้แสดงไว้ในคู่มือการสร้างทานกุศล เหตุนี้ จึงมีจำเป็นที่จะต้องนำมาแสดงในที่นี้อีก

สัปปริสทาน ๕ อย่าง พร้อมทั้งอานิสงส์

ปณฺณิมา นิกฺขเว สัปปริสทานานิ, กตฺมานิ ปณฺณจ ?

สทฺธาย ทานํ เทติ, สกฺกจฺจํ ทานํ เทติ, กาเลน ทานํ เทติ, อนุคฺคหิตจิตฺโต ทานํ เทติ, อุตฺตานณฺจ ปณฺณจ อนุปฺทจฺจ ทานํ เทติ.

๑. สทฺธาย โข ปน นิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหฺาโกโค, อภิรฺูโป จ โหติ ทสฺสนิโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺยา สมฺนนาโค.

๒. สกฺกจฺจํ โข ปน นิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหฺาโกโค. เยปิ สฺส เต โหนฺติ ปฺตฺตาติ วา ทาราติ วา ทาสาติ วา เปสาติ วา กมฺมกราติ วา. เตปิ สฺส สฺส นฺติ โสโต อิทฺทหนฺติ อณฺเฎา จิตฺตํ อุปฺนฺนเปนฺติ

๓. กาเลน โข ปน นิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหฺาโกโค, กาลาคตา จสฺส อตฺถา ปจฺรา (ปริปฺรา) โหนฺติ

๔. อนุคฺคหิตจิตฺโต โข ปน นิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหฺาโกโค, อุพาเรสฺส จ ปณฺณสฺส กามคฺเณสฺส โภคาย จิตฺตํ นมฺติ.

๕. อุตฺตานณฺจ ปณฺณจ อนุปฺทจฺจ โข ปน นิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหฺาโกโค, น จสฺส กุโฏจิ โภคานํ อุปฺมาโต อาคจฺฉติ อคฺคิโต วา อุทกโต วา ราชโต วา จโรโต วา อปฺปิยโต วา ทายาทโต.

อิมานิ โข นิกฺขเว ปณฺณจ สัปปริสทานานิตี^๑

^๑ อ.ป.ญจก. ๒๒/๑๔๘/๑๖๒ - ๓

แปลว่าความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทานมียอยู่ ๕ ประการนั้น ได้แก่อะไรบ้าง? การบริจาทานโดยความเลื่อมใส เชื่อในการกระทำ และผลของการกระทำที่เป็นสัทธาทานอย่างหนึ่ง การบริจาทานโดยความเคารพ ทั้งกระทำให้ตัวเองและไทยธรรมนั้นสะอาดหมดจดที่เป็นสักกัจจทานอย่างหนึ่ง การบริจาทานให้เหมาะสมแก่กาลนั้นๆ ที่เป็นกาลทานอย่างหนึ่ง การบริจาทานโดยการสละอย่างแท้จริง ไม่มีการยึดเหนี่ยวห่วงใยในวัตถุทานนั้นๆ ที่เป็นอนุคคหิตทานอย่างหนึ่ง การบริจาทานโดยไม่มีการกระทบกระเทือนตนเอง และผู้อื่นที่เป็นอนุปหัจจทานอย่างหนึ่ง

๑. สัทธาทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บริจาทานโดยความเลื่อมใส เชื่อในการกระทำและผลของการกระทำนั้น ผลของทานชนิดนี้ย่อมเกิดในภพต่อๆ ไป คือเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณอารมณ์อย่างมหาศาล มีรูปร่าง สันฐาน งามตา น่าดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณวรรณะของร่างกาย ก็เปล่งปลั่ง

๒. สักกัจจทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บริจาทานโดยความเคารพทั้งกระทำให้ตนเองและไทยธรรมสะอาดหมดจดนั้น ผลของทานชนิดนี้ย่อมเกิดในภพต่อๆ ไป คือเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณอารมณ์อย่างมหาศาล บุตรภรรยา และสามี ข้าทาส คนใช้ กรรมกรของผู้นั้น ย่อมเชื่อถ้อยฟังคำ เอาอกเอาใจ มีให้ชดใจในการงานทุกประการ

๓. กาลทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บริจาทานให้เหมาะสมแก่กาลนั้น ผลของทานชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นในภพต่อๆ ไป คือเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณอารมณ์ มหาศาล มีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ปฐมวัยอันเป็นวัยหนุ่มสาว มีผลประโยชน์ที่พึงได้อย่างล้นเหลือ

๔. อนุคคหิตทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้บริจาคทานโดยการสละอย่างแท้จริง ไม่มีการยึดเหนี่ยวห่วงใยในวัตถุทานนั้น ผลของทานชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นในภพต่อๆ ไป คือเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณอารมณ์อย่างมหาศาล มีจิตน้อมอยู่ในการที่จะเสวยกามคุณอารมณ์ที่ตนมียู่อย่างผาสุกสบาย มิใช่เพียงแต่เป็นคนเฝ้าทรัพย์

๕. อนุปหัจจทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บริจาคทานโดยไม่มีการกระทบกระเทือนตนเองและผู้อื่นนั้น ผลของทานชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นในภพต่อๆ ไป คือเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณอย่างมหาศาล ทรัพย์สินเงินทองที่ตนมียู่ก็ปลอดภัยพ้นจากภัยทั้ง ๕ มีอัคคีภัย อุทกภัย ราชภัย โจรภัย ลูกหลานญาติพี่น้องซึ่งเป็นทายาทที่ไม่ดี

ดูกรภิกษุทั้งหลาย การบริจาคทาน ๕ อย่างเหล่านี้ได้ชื่อว่า สัมปปริสทาน (การบริจาคทานของสัมปบุรุษทั้งหลาย)

หมายเหตุ สัมปปริสศีลและสัมปปริสภาวนาก็มีเป็น ๕ ประเภทเช่นเดียวกันนี้ต่างกันก็เพียงแต่อาณิสส คือศีลมีอาณิสสให้รับความสุขกายสุขใจ ภาวนามีอาณิสส ทำให้จิตใจมั่นคง ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม มีปัญญาดี

ทาน ๔

เมื่อสรุปแล้วทานมี ๔ อย่าง คือ

๑. เจตนาทาน ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศล ซึ่งเป็นเหตุแห่งการให้ทาน
๒. วัตถุทาน ได้แก่ ปัจจัย ๔ ที่เป็นเทยยธรรม
๓. อโลภทาน ได้แก่ อโลภเจตสิกที่ประกอบกับเจตนาเจตสิก ซึ่งเป็นเหตุแห่งการให้ทาน

๔. **วิรติทาน** ได้แก่ วิรติเจตสิก ๓ ที่มีการงดเว้นจากอกุศลทุจริต อันเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายไม่ต้องหวั่นใจในการที่จะมีภัยบังเกิดขึ้น เป็นอภัยทานทั้งที่เป็นภายในและภายนอก

หลักฐานบาลีแสดงการสรุปทานทั้ง ๔ ไว้

๑. **เจตสีโก ธมโม ทานนติ ? อามนตา** (มาในพระบาลีทานกถา สัตตมวรรค คัมภีร์กถาวัตถุ) เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลชื่อว่าทานใช่ไหม? แก้วว่า ใช่
๒. **เทยยธมโม ทานนติ ? อามนตา** (มาในพระบาลีทานกถา สัตตมวรรค คัมภีร์กถาวัตถุ) วัตถุสิ่งของชื่อว่าทานใช่ไหม? แก้วว่า ใช่
๓. **ตัม สมปยุตโต อโลโกปิ ทานํ นาม ฯ** (มาในสุตตสังคหอรกถาและมูลฎีกา) อโลภเจตสิกที่ประกอบกับเจตนาเจตสิก ซึ่งเป็นเหตุแห่งการให้ก็ชื่อว่าทาน
๔. **อภัย เทตติ อาคตฏฺฐาเน วิรติ ทานํ ฯ** (มาในพระบาลีกถาวัตถุ) การที่กล่าวคำให้อภัยกันนั้น การให้อภัยนี้ชื่อว่าวิรติทาน
๕. **ปาณาติปาตา ปฏิวิโรโต ภิกฺขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สุตตานํ อภัย เทติ ฯ** (มาในอภิธานสูตร ทานวรรคอัฐฐกนิปาต แห่งพระบาลีอังคุตตร)

พระอริยสาวกได้เว้นแล้วจากปาณาติบาตนั้น ย่อมให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ การให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลายนี้ได้ชื่อว่ามหาทานข้อแรก

ลักษณะ รสเป็นต้น

และปฏิภนเขปธรรมเป็นต้นของทานกุศล

๑. **ปริจจาคลักษณะ** มีการบริจาคเป็นลักษณะ
๒. **โลภวิทุ์สนรล** มีการทำลายโลภะเป็นกิจ

๓. ภาววิภวสมปตติปจฺจุปปญฺจนํ มีความสมบูรณ์แห่งภพชาติ และพ้นจากภพชาติเป็นอาการปรากฏ
๔. สทฺธเชยฺยปทฺทญฺจนํ สัทธาเจตสิกที่มีสภาพเลื่อมใส ในสิ่งที่ควรเลื่อมใสเป็นเหตุใกล้
๑. ปฏิกุเชปธมฺม ธรรมที่ถูกปราบโดยทานกุศล ได้แก่ โลภะ
๒. อนฺุณฺณวาทธมฺม ธรรมที่ได้รับอนุญาตจากทานกุศล ให้เกิดขึ้นนั้น ได้แก่ อโลภะ
๓. อุปฺปาเทตฺตพฺพธมฺม ธรรมที่ทานกุศลทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ มรรค เบื้องต่ำ ๓ ผลเบื้องต่ำ ๓ (มุ่งหมายถึงอำนาจของทานกุศลที่เป็นอุปถัมภ์กัลลัตติ)

สุดท้ายแห่งคำว่าทานนี้ จะขอยกคำชักชวนของพระมหาพุทธโฆษาจารย์ที่ท่านได้กล่าวไว้ในสุดตันตมหารรรคอรรถกถาว่า

เอวํ นาทิมหนตฺมปิ
มหาวิปากํ โหติติ

บุญญํ อายตเน กตํ
กตฺตพฺพํ ตํ วิภาวينا ฯ

“บุญที่ได้กระทำไว้ในปรมาตถสงฆ์และสมมติสงฆ์ที่ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเพาะหว่านพืชคือบุญนี้ แม้ว่าจะได้หว่านลงเพียงเล็กน้อยประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์ แต่ก็ให้ได้รับผลอย่างมหาศาลดุจดั่งต้นโพธิ์ใหญ่ เหตุนี้แหละกุลบุตร กุลธิดาทั้งหลายที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด ประกอบด้วยศรัทธาจงตั้งใจทำบุญนี้ด้วยความเลื่อมใสอย่างไม่ท้อถอย”

ศีล แสดงวณัตถะว่า “สียติ กายวจิกมฺมานิ สมฺมา ททตฺติ สิลํ” ธรรมชาติใด ย่อมกระทำให้กายกรรมและวจีกรรมตั้งไว้ด้วยดี ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่าศีล ได้แก่ เจตนา เจตสิกที่กระทำให้การเคลื่อนไหวโดยกายและวาจาในสิ่งที่ดี เพื่อให้กุศลเกิด ทานเจตนา คือเจตนาที่เกี่ยวกับการบริจาคทาน สียเจตนา คือเจตนาที่เกี่ยวกับการรักษาศีล เหล่านี้เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ทั้งหลายก็มี แต่เจตนาเหล่านี้อยู่ในมหาภิรียาจิตตูปบาททั้งสิ้น สำหรับทานเจตนา สียเจตนาที่แสดงไว้ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นั้น มุ่งหมาย

เฉพาะเจตนาที่อยู่ในมหากุศลจิตตูปบาท ข้อนี้อธิบายว่า คำว่า คีล นั้นเป็นตัวเจตนาที่มีความกระตุนชักชวน กาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในกิริยามารยาทที่ดี ทั้งปิดช่องมิให้อกุศลต่างๆ ที่เกี่ยวกับกายทุจริต วลีทุจริตปรากฏขึ้นได้ ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า คีลนั้น มีหน้าที่รักษากาย วาจา มิให้เป็นไปในทางทุจริต อันเกิดมาจากอกุศลต่างๆ เท่านั้น ส่วนการรักษาทางใจ เพื่อมิให้มีโนทุจริตต่างๆ เกิดขึ้นนั้น เป็นหน้าที่ของภาวนาโดยเฉพาะ

วจนัตถะอีกนัยหนึ่ง “สัลยติ กุสลธมฺเม อุปฺชาเรตฺติ สัล” ธรรมชาติโดยย่อ มทรงไว้ซึ่งกุศลธรรม มีสมาธิ ปัญญา และวิมุตติ เป็นต้น โดยความรอบคอบ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า คีล

อธิบายว่า คีลเจตนา คือการรักษาสิกขาบทต่างๆ มีปาณาติปาตวิริติ เป็นต้น เหล่านี้สามารถอุดหนุนให้สมาธิ ปัญญา และมรรค ผล เกิดขึ้นได้ อุปมาเสมือนกับพื้นแผ่นดิน อันเป็นที่อาศัยของสิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ถ้าขาดพื้นแผ่นดินอันเป็นที่อาศัยเสียแล้ว สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นและเจริญขึ้นไม่ได้ ข้ออุปมานี้ฉันใด สมาธิ ปัญญา และมรรค ผล เหล่านี้ย่อมอาศัยเกิดขึ้น ถ้าเว้นจากศีลกุศลเสียแล้ว สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงวิสังขนาความสำคัญของศีลในการปฏิบัติเพื่อพ้นวิภวทุกข์ ที่มีความยุ่งยากทั้งภายในและภายนอก แล้วเข้าสู่พระนิพพานนั้นว่า

สึเล ปติฏฺฐาย นโร สปณฺโณ จิตฺตํ ปณฺณมฺย ภาวยํ
อาตปปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏฺฐํ ฯ

“ผู้มีปัญญาที่เกิดจากกรรม (กัมมชปัญญา) อันประกอบด้วยดีเหตุกปฏิสนธินี้ ตั้งมั่นอยู่ในศีลกุศลที่เป็นอุปนิสัยอันเป็นพื้นของสมณะ วิปัสสนาเป็นผู้มีความเพียรสามารถเผือกกุศลธรรมทั้งหลายให้เราร้อน เป็นผู้มีปัญญาสามารถทำให้โมหะที่เป็นปฏิปักษ์แก่ตนให้เหือดแห้งลงไป หรือเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนให้พ้นจากโมหะที่เป็นปฏิปักษ์แก่ตน หรือเป็นผู้มีปัญญา

นำอารมณ์กรรมฐานคือรูปนามให้ปรากฏชัดแก่ตนแล้วสามารถ
ให้สมาธิและวิปัสสนาญาณเจริญยิ่งขึ้นไปตามลำดับ”

บุคคลที่เห็นภัยในสังสารวัฏ และประกอบด้วยคุณทั้ง ๖ อย่าง คือศีล สมาธิ ปฏิสนธิ
ปัญญา วิปัสสนาปัญญา ปาริหาริกปัญญา สัมมปธาน ดังกล่าวแล้วนั้น บุคคลนั้นอาจ
สาบสูญได้ซึ่งความยุ่ง คือตัณหา อันเปรียบเสมือนหนึ่งแขนงหนามของต้นไฟที่รกเรื้อยรุงรัง
ปกคลุมหุ้มห่อซึ่งลำต้นไว้เสียได้ ดังนี้

ประเภทแห่งศีล

ศีลมี ๔ ประเภท คือ ๑. ภิกขุศีล ๒. ภิกขุณีศีล ๓. สามเณรศีล ๔. คฤหัสถ์ศีล

ในศีล ๔ อย่างนั้น ลิกขาบท ๒๒๗ บท ที่แสดงไว้ในภิกขุปาติโมกข์ชื่อว่าภิกขุศีล
ลิกขาบท ๓๑๑ บท ที่แสดงไว้ในภิกขุณีปาติโมกข์ชื่อว่าภิกขุณีศีล ลิกขาบท ๑๐ ข้อ มี
ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น จนถึงชาตรูปราชตปฏิกคหนา เวรมณี เป็นที่สุดกัถิ
เสขยลิกขาบท ๗๕ ข้อกัถิ เหล่านี้ชื่อว่าสามเณรศีล ลิกขาบท ๕ ข้อ คือปัญจศีลนี้ชื่อว่า
คฤหัสถ์ศีล

ในศีล ๔ อย่างนั้น ภิกขุศีลและภิกขุณีศีล ไม่ต้องมีการสมาทานโดยเฉพาะ เมื่อหลัง
จากสวดกรรมวาจาถูกต้องตามหลักภายในสถานที่ที่มีกำหนดขอบเขต ที่เรียกว่าสีมาแล้ว
ศีลเหล่านี้ก็สำเร็จไปด้วย

สำหรับสามเณรศีลนั้นก็เช่นเดียวกัน ไม่ต้องมีการสมาทานโดยเฉพาะ เมื่อหลังจาก
สรณคมน์ทั้ง ๓ ถูกต้องตามหลักที่ผู้ให้และผู้รับ ศีลเหล่านี้ก็สำเร็จไปด้วย

คำว่า คฤหัสถ์ แปลว่าผู้ครองเรือน ดังวจนัตถะว่า คเท ตัญจตติ คทญโ จ ผู้ใดอยู่
ในบ้าน ฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า คหฺนฺระ

สำหรับคฤหัสถ์ศีลนั้น ต้องมีการสมาทานโดยเฉพาะ เพียงแต่สมาทานไตรสรณคมน์
แล้วยังไม่เรียกว่าผู้มีคฤหัสถ์ศีล เรียกได้แต่ผู้มีไตรสรณคมน์เท่านั้น

ความเป็นผู้ทูลและอลัชชี

ผู้เป็นผู้ทูลสำหรับภิกษุ ภิกษุณี คือภิกษุหรือภิกษุณีรูปใด หลังจากได้สวดญัตติ จตุตถกรรมวาจาโดยถูกต้อง ภายในเขตสีมาเรียบร้อยแล้ว ภิกษุหรือภิกษุณีนั่นก็ได้ชื่อว่า เป็นผู้มิลลิกขาบท ๒๒๗ หรือ ๓๑๑ ตั้งอยู่แล้ว โดยมีต้องมีการสมานาโดยเฉพาะอีก ตลอดเวลาที่ยังไม่ได้กล่าวคำลาสิกขา หรือยังไม่ถึงความเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก ก็กล่าวได้ว่าผู้นั้นยังคงตั้งอยู่ในภิกษุศีล หรือภิกษุณีศีลโดยถูกต้อง แต่เมื่อลาสิกขาลแล้วหรือเข้าถึงความเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิกเสียแล้ว ภิกษุศีลหรือภิกษุณีศีลเหล่านั้นก็สิ้นสุดไป เพราะฉะนั้นภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นหากยังไม่ได้เปลี่ยนเพศไปเป็นฆราวาส หรือเป็นสามเณร สามเณรี ยังคงปฎิญาณตนเป็นภิกษุหรือภิกษุณีอยู่ก็กล่าวได้ว่าผู้นั้นเป็นผู้ทูล

อนึ่ง ผู้ชื่อว่าภิกษุ ภิกษุณี แต่ไม่สำเร็จเป็นอุปสัมปทกัมมิ เช่น เมื่อขณะที่อยู่ในพิธี อุปสัมปทกรรมนั้น เกิดมีวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ ข้อนั้นคือ

๑. วตฺตวิปตฺติ ได้แก่ อุปสัมปทาเปกฺขะ (ผู้มุ่งจะบวช) อายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์
๒. สีมาวิปตฺติ ได้แก่ สีมา (สถานเขตที่ทำสังฆกรรมนั้น) วิบัติ
๓. ปริสฺสวิปตฺติ ได้แก่ พระสงฆ์ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมนั้นไม่พอจำนวนกรรม
๔. ฌตฺตวิปตฺติ ได้แก่ การสวดญัตติไม่ถูกต้อง
๕. กมฺมวาจาวิปตฺติ ได้แก่ การสวดกรรมวาจาผิดพลาด

หากมีการขาดตกบกพร่องวิบัติไปเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ ข้อดังกล่าวนี้ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้น แม้จะบวชมาจนถึงอายุ ๕๐ - ๖๐ ปีก็ตาม ก็ชื่อว่าเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเพียงแต่ชื่อเท่านั้น ยังหาสำเร็จเป็นการอุปสัมปทโดยถูกต้องตามพระวินัยไม่

ผู้เป็นอลัชชีสำหรับภิกษุ ภิกษุณี คือถ้าภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดได้กระทำการเจตนา ก้าวล่วงสิกขาบทอื่นๆ ที่นอกจากอาบัติปาราชิก มีสังฆาติเสส หรือสุทธปาจิตตีย์ เป็นต้น ทั้งยังมิได้รักษาอาบัตินั้นๆ ให้ถูกต้องตามพระวินัย คือถ้าเป็นอาบัติสังฆาติเสส แต่ยังไม่ได้กระทำอุฐานกรรม ได้แก่การอยู่ปวิวาสและมานันต์ ถ้าเป็นอาบัติอื่นๆ

มีสุทธปาจิตติย เป็นต้น และยังไม่ได้กระทำเทคนากรรม มีการแสดงอาบัตินั้นให้ปรากฏ แก่เพื่อนสหธรรมิกเช่นนี้แล้ว ก็กล่าวได้ว่าผู้นั้นเป็นอลัชชี (ผู้ไม่มีละอาย) ในบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ บุคคลผู้ทุศีลมีภาระหนักกว่า ส่วนผู้เป็นอลัชชีนั้นมีภาระเบากว่า

ผู้เป็นผู้ทุศีลและอลัชชีสำหรับสามเณร คือความจริงสามเณรนั้น ถ้าผู้ให้ไตรสรณาคมน์ และผู้รับไตรสรณาคมน์ได้กล่าวถูกต้องตามสันตติยวาระ ๓ ครั้งแล้ว แม้จะไม่ต้องมีการสมาทานสิกขาบท ๑๐ ประการ มีปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น โดยเฉพาะๆ อีกก็เป็นอันว่าผู้รับไตรสรณาคมน์นั้นได้สำเร็จเป็นสามเณรแล้ว และมีสามเณรศีลพร้อมบริบูรณ์ โดยถูกต้องตั้งแต่นั้นไป ตลอดเวลาที่ยังไม่ได้เปลี่ยนเพศหรือยังไม่ผิตลงคนาสนะ ๑๐ ข้อตราบใดก็ยังคงตั้งอยู่ในภาวะแห่งความเป็นสามเณรอยู่ตราบนั้น ดังนั้นการแสดงสิกขาบททั้ง ๑๐ ข้อ มีปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น จนถึงชาตुरुปรชตปฏิคคหนา เวรมณี เป็นที่สุด ที่หลังจากว่าไตรสรณคมน์ ๓ ครั้งนั้น เพียงเพื่อให้สามเณรรู้ในข้อที่ตนจะพึงสังวรต่อไปเท่านั้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในพระบาลีสิกขาบทกถา วินยมหาวรรคว่า “อนุชานามิ ภิกขเว สามเณรानं ทส สิกขาบทานิ, เตสุ จ สามเณเรหิ สิกขิตุं ปาณาติปาตา เวรมณี ฯลฯ ชาตुरुปรชตปฏิคคหนา เวรมณี” ดังนี้

ในสิกขาบท ๑๐ ข้อ สิกขาบทที่สามเณรก้าวล่วงแล้วถึงลงคนาสนะนั้น มี ๕ ข้อ คือตั้งแต่ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น จนถึงสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เป็นที่สุด ส่วนที่เหลืออีก ๕ ข้อ ตั้งแต่วิกาลโภชนา เวรมณี เป็นต้น จนถึงชาตुरुปรชตปฏิคคหนา เวรมณี เป็นที่สุดนั้น เพียงแต่ได้รับโทษลงทัณฑ์กรรมเท่านั้น ดังนั้น สามเณรรูปใดก้าวล่วงในสิกขาบทที่เกี่ยวกับลงคนาสนะ ก็ต้องสึกจากเพศสามเณรไป หรือไม่ประสงค์จะสึกก็ต้องยอมรับไตรสรณคมน์ใหม่ ถ้าหากก้าวล่วงสิกขาบทที่เกี่ยวกับทัณฑ์กรรม ก็ให้ขอรับโทษจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ ให้ลงโทษเพื่อความบริสุทธิ์ของตนต่อไป

เพราะฉะนั้นสามเณรรูปใด มีความผิดตามสิกขาบทที่เกี่ยวกับลงคนาสนะ ๑๐ ข้อๆ ใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ยอมสึกจากเพศสามเณรไป หรือไม่ยอมรับไตรสรณคมน์ใหม่ก็กล่าวได้ว่าสามเณรผู้นั้นเป็นผู้ทุศีล ถ้าหากสามเณรรูปใดทำผิดสิกขาบทที่เกี่ยวกับทัณฑ์กรรม ๑๐ ข้อๆ ใดข้อหนึ่ง แต่ไม่ยอมรับโทษจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เพื่อความบริสุทธิ์ของตน ก็กล่าวได้ว่าสามเณรผู้นั้นเป็นอลัชชี

ลึงคนาสนะ ๑๐ ข้อ คือ

๑. ปาณาติปาตี โหติ	สามเณรเป็นผู้ฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทายี โหติ	สามเณรเป็นผู้ลักทรัพย์
๓. อพฺรหฺมจารี โหติ	สามเณรเป็นผู้กล่าวล่วงพรหมจรรย์
๔. มุสาวที โหติ	สามเณรเป็นผู้กล่าวมุสา
๕. สุราเมรยมชฺชปายี โหติ	สามเณรเป็นผู้ดื่มสุราเมรัย
๖. พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสติ	สามเณรเป็นผู้กล่าวติเตียนดูหมิ่นพระ
พุทธเจ้า
๗. ธมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสติ	สามเณรเป็นผู้กล่าวติเตียนดูหมิ่นพระธรรม
๘. สงฺฆสฺส อวณฺณํ ภาสติ	สามเณรเป็นผู้กล่าวติเตียนดูหมิ่นพระอริย
สงฆ์หรือสมมุติสงฆ์
๙. มิจฺฉาทิฏฺฐโก โหติ	สามเณรเป็นผู้มีความเห็นผิด เช่น สัสต
ทิฏฐิ เป็นต้น
๑๐. ภิกฺขุณีทูลโก โหติ	สามเณรเป็นผู้ทำลายนางภิกษุณี

ถ้าสามเณรรูปใดกล่าวล่วงลึงคนาสนะ ๑๐ ข้อๆ ใดข้อหนึ่งนี้แล้ว ย่อมขาดจากความเป็นสามเณร ต้องสึกเสีย ถ้าหากไม่มีความประสงค์จะสึกออกไป สำหรับการกล่าวล่วงในลึงคนาสนะ ๙ ข้อ ข้อใดข้อหนึ่ง (ยกเว้นมิจฉาทิฏฐิ) แล้ว ให้สามเณรรูปนั้นไปสารภาพความผิดของตนที่กระทำต่อพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ พร้อมด้วยกล่าวคำปฎิญาณตนเพื่อการระมัดระวัง สังวรจะไม่กล่าวล่วงในลึงคนาสนะข้ออื่นๆ อีกต่อไป เสร็จแล้วขอรับไตรสรณคมน์ใหม่ ดังนี้ก็จะปติสามเณร คือมีศีลแห่งความเป็นสามเณรสมบูรณ์ดังเดิมได้

ส่วนลึงคนาสนะข้อ ๙ ได้แก่มิจฉาทิฏฐินั้น ถ้าสามเณรรูปใดกล่าวล่วงแล้วก็ต้องสึกจากสามเณรเช่นเดียวกัน หรือถ้าไม่มีความประสงค์จะสึกออกไปก็ต้องเป็นผู้คืนความเห็นผิดมาเป็นผู้มีความเห็นถูกต้องเสียก่อน แล้วไปแสดงความบริสุทธิ์ของตนให้ปรากฏเป็นผู้มีความเห็นถูกต้องแล้วต่อพระสงฆ์ทั้งหลาย พร้อมกับกล่าวคำปฎิญาณตนว่าได้มีความเห็นผิดพลาดไป บัดนี้ได้คืนความเห็นเช่นนั้นได้แล้ว และตั้งแต่นี้ไปจะพยายามในความไม่

เป็นผู้มีความเห็นผิดเช่นนั้นอีกต่อไป เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลายยอมรับยกโทษให้แล้ว จึงขอ
รับไตรสรณคมน์ใหม่ ดังนี้ แล้วสามเณรรูปนั้นจึงจะกลับเป็นผู้มีสามเณรศีลสมบูรณ์ โดย
ถูกต้องได้ต่อไป

ทัณฑกรรม ๑๐ ประการ

๑. วิกาลโภชน โทติ สามเณรเป็นผู้บริโภคอาหารในเวลา
วิกาล
๒. นัจจคีตวาทิตวิสูกทสฺสโน โทติ สามเณรเป็นผู้ชอบดูการฟ้อนรำขับร้อง
และการประโคมดนตรีต่างๆ
๓. มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภฺสโน โทติ สามเณรเป็นผู้ชอบประดับ
ตกแต่งร่างกายด้วยของหอม เครื่องย้อม
เครื่องทา
๔. อุจฺจาสยนมหาสยโน โทติ สามเณรเป็นผู้ชอบนอนบนที่นอนสูงที่
นอนใหญ่อันวิจิตร
๕. ชาตฺรุปรชตปฏิกุคฺคโน โทติ สามเณรเป็นผู้ชอบยินดีรับเงิน รับทอง
หรือของที่ใช้แทนเงิน แทนทอง
๖. ภิกฺขุณฺ อลาภาย ปริสํกตติ สามเณรเป็นผู้ชวนขวายเป็นการให้เสื่อม
ลาภของภิกษุ
๗. ภิกฺขุณฺ อวาสาय ปริสํกตติ สามเณรเป็นผู้ชวนขวายให้ภิกษุไม่มีที่อยู่
ที่อาศัย
๘. ภิกฺขุณฺ อนตฺถาย ปริสํกตติ สามเณรเป็นผู้ชวนขวายให้ภิกษุมีความ
เสียหายเกิดขึ้น
๙. ภิกฺขุ อกฺโกสติ ปริภาสติ สามเณรเป็นผู้กล่าวด่าแข่ง และบริภาษ
ภิกษุ
๑๐. ภิกฺขุ ภิกฺขุหิ เกเทติ สามเณรเป็นผู้ส่อเสียดยุยงให้ภิกษุ
ทั้งหลายแตกสามัคคีซึ่งกันและกัน

สามเนรรูปใดก็ตาม เมื่อก้าวล่วงกระทำผิดตามที่จะต้องได้รับโทษลงทัณฑ์กรรมจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ตามทัณฑ์กรรม ๑๐ ข้อนี้แล้ว ยังมีอย่างอื่นๆ อีกมากด้วยกัน อาทิ เช่น เสขียสิกขาบท ๓๕ และขันธกัณฑ์ ๑๔ ข้อ เหล่านี้ก็เช่นกัน ถ้าสามเนรไม่ยอมรับรักษาหรือประพฤติปฏิบัติในสิกขาบทและวัตรข้อใดข้อหนึ่งดังกล่าวแล้ว ก็จะต้องได้รับโทษลงทัณฑ์กรรมด้วย ถ้าไม่ยอมรับโทษดังกล่าวก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้อลัชชีเช่นเดียวกัน

ผู้เป็นผู้ทุศีลและอลัชชีสำหรับคฤหัสถ์ศีล ๕ มีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ถึงการงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัยเป็นที่สุดเหล่านี้ เป็นศีลประจำคฤหัสถ์ทั่วไป ไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ และศาสนาใด ฉะนั้นถ้าผู้ใดมีการงดเว้นไม่ก้าวล่วงก็ได้ชื่อว่าผู้นั้นได้ตั้งอยู่แล้วในคฤหัสถ์ศีล ถ้าผู้ใดไม่มีการงดเว้นได้ก้าวล่วงในข้อใดข้อหนึ่ง หรือ ทั้ง ๕ ข้อ ผู้นั้นก็กล่าวได้ว่าเป็นผู้ทุศีล

สำหรับคฤหัสถ์ผู้เป็นอลัชชีนั้น คือคฤหัสถ์ผู้ใดชอบพูดยุยงส่อเสียด (ปิสฺสนวจา) กล่าวคำหยาบ (ผรุสวจา) กล่าวคำเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาป) และชอบคิดโลภเฟื่องเลื่องของผู้อื่น (อภิขณา) คิดอาฆาตปองร้ายผู้อื่น (พยาบาท) เหล่านี้ก็ติและเป็นผู้ไม่ชอบปฏิบัติตามหน้าที่ของตนตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ได้ทรงแสดงไว้ในลึงกาลสูตร แห่งสุตตันตปิฎกวรรคพระบาลี คือไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา ครูอาจารย์กับศิษย์ นายกับบ่าว มิตรต่อมิตร และระหว่างศาสนาใดก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็กล่าวได้ว่าผู้นั้นเป็นอลัชชี ถ้าคฤหัสถ์ใดไม่ชอบพูดเรื่องปิสฺสนวจา ผรุสวจา สัมผัปปลาป ไม่ชอบคิดเรื่องอภิขณา พยาบาทก็ติ มีความยินดีปฏิบัติตามหน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยาเป็นต้นก็ดี คฤหัสถ์ผู้นั้นชื่อว่าผู้เป็นลัชชีบุคคล (บุคคลผู้มีละอาย)

อธิบายพิเศษในการสมาทานเบญจศีล

การสมาทานเบญจศีลนี้ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. สมาทานสิกขาบทรวมกัน

๒. สมาทานสิกขาบทโดยเฉพาะๆ

* มีอาคันตกัณฑ์ เป็นต้น ดูรายละเอียดในพระวินัยปิฎก จุลวรรคภาค ๒ วัตตขันธกะ พระไตรปิฎกแปล ภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗ ข้อ ๔๑๔ - ๔๔๕

การสมาทานสิกขาบท ๕ ข้อรวมกันมีดังนี้ คือกล่าวปฏิญญาว่า “**ปณฺจสิกขาปทํ สมาธิยามิ**” หรือ “**ปณฺจสํสํ สมาธิยามิ**” แปลว่า “ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบททั้ง ๕ มีปาณาติปาตวิริติ เป็นต้นจนถึงสุราเมรยมชฺชปมาทญฺชานวิริติ เป็นที่สุด”

การสมาทานสิกขาบท ๕ ข้อ โดยเฉพาะนั้นๆ มีดังนี้ กล่าวว่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาธิยามิ ฯลฯ

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺชานา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาธิยามิ ดังนี้

แม้ในการสมาทานอุโบสถศีลก็เช่นเดียวกัน ถ้าสมาทานสิกขาบท ๘ ประการรวมกันก็ให้กล่าวดังนี้ “**อุโปสถสํสํ สมาธิยามิ**” หรือ “**อฏฺฐจฺจสํสํ สมาธิยามิ**” “ข้าพเจ้าขอสมาทานอุโบสถศีลมีองค์ ๘ ประการ” ดังนี้

การสมาทานสิกขาบท ๘ ประการโดยเฉพาะๆ มีดังนี้ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณิ สิกขาปทํ สมาธิยามิ ฯลฯ

๘. อุกฺกาสยณมหาสยนา เวรมณิ สิกขาปทํ สมาธิยามิ

การสมาทานศีล ๕ ศีล ๘ ทั้งสองประเภทที่กล่าวมานี้ ถ้าผู้ใดสมาทานสิกขาบทรวมกัน หากก้าวล่วงสิกขาบทนั้นๆ เพียงข้อใดข้อหนึ่งให้ขาดลง ก็เป็นอันว่าการรักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ ของผู้นั้นได้ขาดพร้อมกันไปด้วย ต้องสมาทานเสียใหม่ทั้งหมด ส่วนผู้ที่สมาทานสิกขาบทโดยเฉพาะๆ นั้น ถ้าก้าวล่วงสิกขาบทข้อใดก็เป็นอันขาดในเฉพาะข้อนั้นๆ ข้ออื่นๆ ยังคงตั้งอยู่ปกติไม่ขาด เพียงแต่สมาทานใหม่เฉพาะข้อที่ขาดเท่านั้น

อนึ่ง การสมาทานศีล ๕ ศีล ๘ นี้ ผู้สมาทานกำหนดเวลาไว้ในใจ เพียงสมาทานไว้ครั้งเดียว การสมาทานของผู้นี้ก็ได้ชื่อว่าได้ตั้งอยู่แล้วตลอดเวลาที่กำหนดไว้ เช่นว่าผู้สมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ กำหนดเวลาไว้ว่า ๑ ไตรมาส หรือ ๑ เดือน ๑ ปี ๑ สัปดาห์ กิติ หรือวันหนึ่งคืนหนึ่งกิติ แม้ที่สุดเพียงครึ่งวันกิติ เมื่ออธิษฐานใจดังนี้แล้วก็สมาทานศีลนั้นลงไป การสมาทานนั้นจะตั้งอยู่ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ เมื่อถึงกำหนดแล้วการสมาทานนั้นก็ได้อธิษฐานสิ้นสุดลงเอง

ศีล ๕ นี้ เป็นนิจศีลของฆราวาสทั้งหลาย ดังนั้นแม้ผู้ที่สมาทานกิติ ไม่ได้สมาทานกิติ ต้องรักษาอยู่แล้วเป็นปกติ เพื่อตัวของตัวผู้มีศีล ถ้าหากจะมีผู้อ้างว่าข้าพเจ้าไม่

สมาทาน ฉะนั้นไม่รักษาก็ไม่มีโทษในคำพูดเช่นนั้นเป็นเพียงแต่แสดงให้ผู้อื่นรู้ว่าตนไม่เข้าใจในศีล ๕ ว่าเป็นนิจศีลของฆราวาสทั้งหลายเท่านั้น แต่เขาผู้นั้นหาได้เป็นผู้พ้นไปจากความเป็นผู้ทุศีลไม่ สำหรับผู้มีการสมาทานศีล ๕ แล้วก็รักษานั้น ได้ประโยชน์มากขึ้นไปอีกต่อหนึ่ง กล่าวคือนอกจากได้มีปัญจศีลกุศลแล้วยังมีสมาทานกุศลเกิดขึ้นอีก ด้วยเหตุนี้ผู้เป็นพุทธมามกชนทั้งหลาย มีการนิยมนสมาทานศีล ๕ เรื่อยๆ จนกระทั่งปรากฏอยู่ ณ บัดนี้

อธิบายพิเศษในอุโบสถศีลและผู้รักษา

อุโบสถศีล คือศีล ๘ นี้ เป็นนิจศีลของอุบาสก อุบาสิกา (ปณฺทฺรํคฺคปพฺพชิต = บรรพชิตผู้นุ่งขาว) และตาปสะ ตาปลิณี (ดาบสชาย หญิง) ดังนั้นอุบาสก อุบาสิกา ดาบส เหล่านี้จำเป็นต้องรักษาให้ครบถ้วน และในการสมาทานนั้น สมาทานเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็ย่อมตั้งอยู่ได้ตลอดไปชั่วระยะเวลาที่ยังนุ่งขาวอยู่นั้น ถ้าหากอุบาสก อุบาสิกา ดาบสผู้ใดไม่รักษาไว้ให้ครบ เพียงแต่รักษาศีล ๕ หรือรักษาอาชีวัฏฐมกศีล ก็ไม่สมควรกับอุบาสก อุบาสิกา ดาบสผู้นุ่งขาวควรจะเปลี่ยนเพศไปเป็นฆราวาสเสีย ถ้าไม่เปลี่ยนเพศเป็นฆราวาสก็ชื่อว่า อุบาสก อุบาสิกา ดาบสผู้นั้นเป็นผู้ทุศีล อุโบสถนี้สำหรับฆราวาสนั้นไม่ใช่เป็นนิจศีล (เป็นอนิจศีล) ฉะนั้น ฆราวาสทั้งหลายจะรักษาก็ได้ย่อมได้ประโยชน์เป็นพิเศษขึ้นไปอีก หรือจะไม่รักษาก็ได้ไม่มีโทษแต่ประการใด

ศีลพิเศษของฆราวาสทั้งหลาย

การรักษาศีลของฆราวาสนั้น นอกจากศีล ๕ ศีล ๘ แล้ว ยังมีศีลอื่นๆ อีกที่จะรักษาได้ เช่น

๑. อาชีวัฏฐมกศีล ได้แก่ เว้นกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และมีฉณาชีวาเวรมณี
๒. นวัคศีล ได้แก่ อุโบสถศีลนั่นเอง แต่เพิ่ม “ยถา พลํ เมตฺตา สหคเตน เจตฺสา สพฺพาวุนฺตํ โลกํ ผริตฺวา วิหฺรามิ” ข้าพเจ้าจะขอแผ่ด้วยเมตตาจิตให้แก่สรรพสัตว์ทั้งปวงตามกำลัง
๓. ทลัํคฺคศีล ได้แก่ ลิกขาบท ๑๐ ประการที่สามเณรรักษานั้นเอง

ชื่อแห่งอาชีวะภูมิศาสตร์ และความต่างกัน ของผู้ที่รักษาเบญจศีล และอาชีวะภูมิศาสตร์

อาชีวะภูมิศาสตร์นี้ในวิสุทธิมรรคอรรรถกถาท่านเรียกว่า **อาทิพรหมจริยศาสตร์** ศีลที่เป็นเบื้องต้นของมคคพรหมจริยะ หมายความว่าอาชีวะภูมิศาสตร์นี้เป็นบาทแห่งการที่จะให้ได้สำเร็จ มรรค ผล

อนึ่ง มรณวาสทั้งหลายจะสมทานอาชีวะภูมิศาสตร์หรือมิได้สมทานก็ตาม ถ้ามีการก้าวล่วงสิกขาบทข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ก็ย่อมมีโทษได้เช่นเดียวกันกับการก้าวล่วงปญจศีล ในศีล ๒ อย่างนั้นถ้าผู้ใดรักษาปญจศีลอยู่เป็นนิตย์ ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นสัปบุรุษธรรมดา ถ้ารักษาอาชีวะภูมิศาสตร์อยู่เป็นนิตย์ ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นสัปบุรุษพิเศษ

การจำแนกศีลโดยนิจศีลและอนิจศีล

นิจศีล หมายความว่าศีลอันใดเมื่อพิธีกรรมนั้นสำเร็จลง ก็ถึงพร้อมด้วยศีลนั้นไปด้วย โดยมิต้องมีการสมทานโดยเฉพาะอีก และผู้นั้นก็ต้องรักษาศีลนั้นเป็นนิตย์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ถ้าไม่รักษาย่อมมีโทษ ศีลนั้น ชื่อว่า นิจศีล

อนิจศีล หมายความว่าศีลอันใดไม่รักษาก็ไม่มีโทษ ถ้าหากมีความประสงค์จะรักษา ก็ต้องมีการสมทานศีลนั้นก่อนดังนี้ ศีลนั้น ชื่อว่า อนิจศีล

นิจศีล คือสิกขาบท ๒๒๗ และ ๓๑๑ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์นั้น เป็นนิจศีลของภิกษุ ภิกษุณี ทสสังคศีลและเสขยสิกขาบท ๗๕ นั้น เป็นนิจศีลของสามเณร อุโบสถศีลนั้น เป็นนิจศีลของปณฺธรงคบรรพชิต (อุบาลก อุบาลิกา ผู้บวชชาว เรียกอีกนัยหนึ่งว่าชี) และของดาบสทั้งหลายศีล ๕ นั้น เป็นนิจศีลของคฤหัสถ์ทั้งหลาย

อนิจศีล คือการประพฤติธุดงค์ ในธุดงค์ ๑๓ นี้ เป็นอนิจศีลของภิกษุ ภิกษุณี สามเณร การประพฤติธุดงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง และทสสังคศีลนั้น เป็นอนิจศีลของปณฺธรงคบรรพชิต และดาบสทั้งหลาย

อุโบสถศีล นวัคศีล ทสสังคศีล และประพฤติธุดงค์ เอกาสนิกังครุดงค์ ปัตต-
ปณฺธิกังครุดงค์ เหล่านี้เป็นอนิจศีลของมรณวาสทั้งหลาย

การจำแนกศีลโดยจาริตตศีลและวาริตตศีล

จาริตตศีล หมายความว่าไม่ประพฤติกิเลสมีโทษ ถ้าประพฤติดีกัก็มีประโยชน์มาก
ได้แก่นิจศีลดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

วาริตตศีล หมายความว่าศีลนั้นต้องมีการประพฤติดูเป็นประจำ ถ้าไม่ประพฤติ
ย่อมมีโทษ ได้แก่นิจศีลนั่นเอง

วิธีสมาทานพร้อมทั้งพุทธประณาม

ไตรสรณคมน์ และข้อสิกขาบท

วิธีสมาทานปญฺจศีล และอุโบสถศีล นั้น ย่อมเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่ทั่วไปแล้ว ฉะนั้น
จะไม่นำมากล่าวซ้ำในที่นี้อีก สำหรับวิธีสมาทานอาชีวัฏฐมกศีล นวังคุโปสถศีล และ-
ทลํงคศีลนั้น มีการแสดงดังนี้

อาชีวัฏฐมกศีล

๑. มยํ ภนฺเต ติสฺรเณน สท อาชีวัฏฐมกสึลํ ธมฺมํ ยาจามิ อนุคฺคทํ
กตฺวา สึลํ เทถ เม ภนฺเต พุติยมฺปิ ฯลฯ (ผู้รับศีลว่าฝ่ายเดียว)
๒. นโม ตสฺส ฯลฯ (ว่า ๓ หน)
๓. พุทฺธํ สฺรณํ คจฺฉามิ ฯลฯ พุติยมฺปิ ฯลฯ ตติยมฺปิ
๔. ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๒) อทินฺนาทนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๓) กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๔) มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๕) ปิสุณฺวจา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๖) ผรุสฺวจา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๗) สมฺมปฺปลาปา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
๘) มิจฺฉาชีวา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ

ผู้ให้ศีลว่านำก่อน
และผู้รับว่าตาม
ไปที่ละตอนๆ

(สรุป) ติสระณน สท อาชีวะฐมกสีลล์ สาธุกั กตฺวา อปฺปมาเทน
สมฺปาเทถ สีเลน สุคฺติ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพุติ ยนฺติ
ตสฺมา สีลล์ วิโสธเย (ผู้ให้ว่าฝ่ายเดียว)

นวัจคุโปสถศีล

๑. มยํ ภนฺเต ติสระณน สท นวฺจกสมฺนฺนาคตํ อุโปสถสีลล์ ธมฺมํ ยาจามิ
อนุคฺคหํ กตฺวา สีลล์ เทถ เม ภนฺเต ทฺติยมฺปิ ฯลฯ ตติยมฺปิ ฯลฯ (ผู้รับศีล
ว่าฝ่ายเดียว)
๒. นโม ฯลฯ (ว่า ๓ ทน)
๓. พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ฯลฯ
๔. ๑) ปาณาติปาตา ฯลฯ
 - ๒) อทินฺนาทานา ฯลฯ
 - ๓) อพฺรหฺมจริยา ฯลฯ
 - ๔) มุสสาวาทา ฯลฯ
 - ๕) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา ฯลฯ
 - ๖) วิกาลโภชนา ฯลฯ
 - ๗) นจฺจคีต ฯลฯ มาลาคนฺธ ฯลฯ
 - ๘) อุจฺจาสยนมหาสยนา ฯลฯ
- ๕) ยถาพลํ เมตฺตา สหคเตน เจตฺสา สพุทฺทาวนฺตํ โลกํ ฝริตฺวา วิทฺรามี
หรือว่า เมตฺตา สหคเตน เจตฺสา สพุทฺทปาณญฺเตสุ ฝริตฺวา วิทฺรณํ
สมาทียามิ ฯ

ผู้ให้ศีลว่านํก่อน
และผู้รับว่าตาม
ไปทีละตอนๆ

(สรุป) ติสระณน สท นวฺจกสมฺนฺนาคตํ อุโปสถสีลล์ สาธุกั กตฺวา
อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ สีเลน สุคฺติ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน
นิพฺพุติ ยนฺติ ตสฺมา สีลล์ วิโสธเย (ผู้ให้ว่าฝ่ายเดียว)

ทลึงคศีล

๑. มยฺ ภนฺเต ติสฺรณฺน สห ทสฺสทญฺญสึลฺลํ ธมฺมํ ยาจามิ อนุคฺคหํ กตฺวา
สึลฺลํ เทถ เม ภนฺเต พุตฺติยมฺปิ ฯล ฯ ตตฺติยมฺปิ ฯล ฯ (ผู้รับศีลว่าฝ่ายเดียว)
๒. นโม ฯล ฯ (ว่า ๓ หน) ฯล ฯ
๓. พุทฺธํ สฺรณํ คจฺฉามิ ฯล ฯ
๔. ๑) ปาณา ฯล ฯ
๒) อทินฺนา ฯล ฯ
๓) อพฺรหฺม ฯล ฯ
๔) มุสาวาทา ฯล ฯ
๕) สฺสุราเมรยมชฺช ฯล ฯ
๖) วิกาลโภชนา ฯล ฯ
๗) นจฺจคิตฺวาทิตฺตวิสุกทสฺสนา ฯล ฯ
๘) มาลาคนฺธุวิเลปน ฯล ฯ
๙) อุจฺจาสยน ฯล ฯ
๑๐) ชาตฺรปรชตปฏิกฺคหนฺนา ฯล ฯ

ผู้ให้ศีลว่านำก่อน
และผู้รับว่าตาม
ไปที่ละตอนๆ

(สรูป) ติสฺรณฺน สห ทสฺสทญฺญสึลฺลํ สาธุกํ กตฺวา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ
สึเลน สุกฺคํ ยนฺติ สึเลน โภคสมฺปทา สึเลน นิพฺพุตํ ยนฺติ ตสฺมา สึลฺลํ
วิโสธเย (ผู้ให้ว่าฝ่ายเดียว)

หมายเหตุ ผู้ให้ศีลกล่าวว่า “ยมหํ วทามิ ตํ วเทถ” หลังจากคำอารธนาผู้รับว่า
พร้อมกันว่า “อาม ภนฺเต”

และผู้ให้ศีลกล่าวว่า “ติสฺรณคฺคณํ ปริปฺปณฺณ” หลังจากผู้รับไตรสรณคณณ์จบแล้ว
ผู้รับศีลทั้งหลายว่าพร้อมกันว่า “อาม ภนฺเต”

คำกล่าวเหล่านี้ เป็นคำกล่าวที่โบราณจารย์ทั้งหลายนิยมใช้กัน และสืบเนื่องมา
จนถึงบัดนี้ ฉะนั้นจึงไม่ควรจะทิ้งสิ่งที่ดั้งเดิมถูกต้องเหล่านี้ให้เสื่อมสูญไป

หลักฐานในการที่คฤหัสถ์ทั้งหลายรับทาส์คิลได้

๑. นิจจศีลวเสน ปญจสิกขาปทานิ, สติ วา อุตฺตสาเท ทส, อุโปสถงควเสน อฏฺฐาติ อิทํ คหฺมุจฺจสีลํ ฯ (มาในวิสุทฺธิมรรคอรฺรกกถา)*
๒. ทสฺสาติ สามเณเรหิ รกฺขิตพฺพสีลมาท ฯ (มาในวิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา)
๓. สิกฺขาติ อุปาสก อุปาสิกาทิ สิกฺขิตพฺพสิกฺขา, สปิ ปญฺจสีลทสฺสีลวเสน วฏฺฏติ ฯ (มาในสัสมโหวิโนทนีอรฺรกกถา)
๔. สีลวณฺโฑติ อุปาสกตฺเต ปติฏฺฐาย ปญฺจหิ ทสฺหิ สีเลหิ สมฺนนาโคติ ฯ (มาในสคาถาวคคสังยุตตอรฺรกกถา)
๕. คิทิโนปิ ปญฺจสีลํ ทสฺสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ฯ (มาในสัสมโหลิโนทนีอรฺรกกถา)
๖. สรณคมเน กิณฺจิ นิเวเสติ ตถาคโคติ, กิณฺจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, สีเล ทสฺหิเว ปรี ฯ (มาในพุทฺธวังสอรฺรกกถา)

แปลเป็นใจความตามลำดับข้อได้ดังนี้

๑. สิกขาบททั้ง ๕ ว่าโดยนิจศีลก็ดี, สิกขาบททั้ง ๑๐ เมื่อมีความสามารถก็ดี, สิกขาบททั้ง ๘ เมื่อว่าโดยองค์แห่งอุโปสถศีลก็ดี, ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ดังกล่าวมาแล้วนี้ชื่อว่าคฤหัสถ์คิล
๒. ในคำว่า “ทสสีล” นั้น กล่าวคือ ศีล ๑๐ ที่สามเณรทั้งหลายได้รักษาอยู่นั่นเอง
๓. คำว่า “สิกขา” คือประพัตินั้น ได้แก่สิกขาบทที่อุปาสก อุปาสิกาทั้งหลายพึงประพัตินั่นเอง สิกขาบทที่อุปาสก อุปาสิกาทั้งหลายพึงประพัตินั้นจะถือศีล ๕ ศีล ๑๐ ก็ไม่ขัดข้อง
๔. ผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นอุปาสก อุปาสิกา และสมบูรณ์ด้วยศีล ๕ ศีล ๑๐ นี้จึงได้ชื่อว่า “สีลวณฺเด” คือผู้มีศีล

๕. คฤหัสถ์ผู้ที่พิจารณาศีล ๕ หรือศีล ๑๐ ที่ตนได้รักษา
๖. พระตถาคตทรงแนะนำ และชักชวน ทายก ทายิกา บางพวกให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์, บางพวกก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕, บางพวกก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ ดังนี้

ลักษณะ รส เป็นต้น

และปฏิกุเขปธรรมเป็นต้นของศีลกุศล

๑. ปฏิกุชาปนลกขณัม มีการเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นลักษณะ
๒. ทุสสิลยวิทุธันธรลัม มีการทำลายความเป็นผู้ทุศีลเป็นกิจ
๓. โสเจยฺยปจฺจุปปญฺจานัม มีความบริสุทธิ์แห่งกาย และวาจาเป็นอาการปรากฏ
๔. หิริโธตตปฺปทญฺจานัม มีหิริโธตตปเปเป็นเหตุใกล้ให้เกิด
๑. ปฏิกุเขปธมม ธรรมที่ถูกประหารโดยศีลกุศล ได้แก่ โทสะที่เกี่ยวกับการประทุษร้าย
๒. อนนุญญาตธมม ธรรมที่ได้รับอนุญาตจากศีลกุศลให้เกิดขึ้นนั้น ได้แก่ อโทสะ คือความไม่ประทุษร้าย
๓. อุปปาเทตพพธมม ธรรมที่ศีลกุศลทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ มรรคเบืองต่ำ ๓ ผลเบืองต่ำ ๓ (มุ่งหมายถึงอำนาจของศีลกุศลที่เป็นอุปถัมภ์ภักตติ)

สมดังที่พระพุทธมहाพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในชั้นธรรวรสังยุตตอรรถกถาว่า “ทานสิลุปนิสฺสยา ทิ ตโย มคฺเค จ ผลานิ จ ปาเปเนติ, ภาวนุปนิสฺสโย อรหฺตํ ปาเปติ” แปลความว่า “มหากุศลที่มีทาน ศีล เป็นอุปนิสัยให้ได้มรรคเบืองต่ำ ๓ ผลเบืองต่ำ ๓, มหากุศลที่มีภavanaเป็นอุปนิสัยย่อมให้ได้อรหัตตมรรค อรหัตตผล”

ภavana แสดงวจนัตถะว่า “กุสละธมฺเม ภาวเตติ อุปปาเทติ วฑฺฒเตติติ ภavana” ธรรมชาติใดทำให้กุศลที่ประเสริฐเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วทำให้เจริญขึ้น ฉะนั้น

ธรรมชาตินั้นชื่อว่าภาวนา ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาทที่เกี่ยวกับการเจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาในระหว่างที่ยังเป็นปริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนาอยู่

คำว่า ภาวนา^๑ นั้นได้แก่ ธาตุ + ปัจจัย + วิภัติ ทั้ง ๓ รวมกันนั่นเอง ธาตุ ได้แก่ ฌ, ปัจจัย ได้แก่ เณ + ยุ + อา, วิภัติ ได้แก่ ลิ (ฌ + เณ + ยุ + อา + ลิ) ฌ แปลงเป็น ภาว, เณ ลบออก, ยุ แปลงเป็น อน, อา คงเดิม, ลิ ลบออก (ภาว + อน + อา) เมื่อรวมกันเป็น ภาวนา

ในวณัตถะข้อนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอนคือ กุสลธมฺเม ภาเวติ อุปปาเทติ ย่อมทำกุศลที่ประเสริฐให้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกตอนหนึ่ง กุสลธมฺเม ภาเวติ วฑฺฒเตติ ย่อมทำให้กุศลที่ประเสริฐเกิดขึ้นมากทวียิ่งขึ้นไปตอนหนึ่ง วณัตถะทั้ง ๒ ตอนนี้ ตอนที่หนึ่งมุ่งหมายถึงกุศลจิตตูปบาทที่เกิดขึ้นครั้งแรกแห่งการปฏิบัติ ตอนที่สองมุ่งหมายถึงกุศลจิตตูปบาทที่เกิดขึ้นติดต่อกันในครั้งหลังๆ แห่งการปฏิบัติที่ยังไม่เข้าถึงอัปปนา

อนึ่ง คำว่าภาวนาในบุญกิริยาวัตถุนี้ ท่านกำลังแสดงถึงเรื่องมหากุศล ฉะนั้น องค์ธรรมจึงได้แก่มหากุศลอย่างเดียว ส่วนคำว่าภาวนาในกรรมฐานสังคหะปริจเฉท ๙ นั้น ท่านแสดงถึงเรื่องสมถะและวิปัสสนา ฉะนั้น องค์ธรรมจึงได้แก่โลกียะและโลกุตตรกุศลทั้งหมดตามสมควร ดังนั้น ท่านภูิกายจารย์จึงกล่าวไว้ว่าการศึกษา การเล่าเรียนพระธรรมวินัย การสอน การคิดนึกพิจารณาใคร่ครวญในข้อธรรมต่างๆ กัตติ การเรียนการสอนวิชาต่างๆ ทางโลกที่ไม่มีโทษเหล่านี้กัตติ ล้วนแต่เป็นภาวนาที่เป็นฝ่ายบุญกิริยาวัตถุทั้งสิ้น

ลักษณะ รส เป็นต้น

และปฏิภนธรรมเป็นต้นของภาวนากุศล

๑. กุสลวฑฺฒาปนลกฺขณา มีการทำให้กุศลเจริญขึ้นเป็นลักษณะ
๒. อกุสลปหานรสา มีการประหาณอกุศลเป็นกิจ

^๑ มีวิธีการสำเร็จรูปตามคัมภีร์ปทรูปสิทธิโดยคร่าวๆ คือ แปลง ทำการพฤติ อุ ที่ ฌ เป็น โอ, แปลง โอ เป็น อาว, ลบ ณ อนุพันธ์ที่ เณ แปลง ยุ เป็น อน ลบ เอ, ลง อา อิตถิไซตภปัจจัย

๓. สตาจาโรกมณปจจุปฏฺฐานา มีการเข้าสู่ทางปฏิบัติที่เกี่ยวกับสติของนามกาย รูปกาย เป็นอาการปรากฏ
๔. โยนิโสมนสิการปทฺฐานา มีการตั้งใจอยู่ในอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ถูกที่ควรเป็นเหตุใกล้
๑. ปฏิกุเชปธมฺม ธรรมที่ถูกประหาณโดยภาวนา ได้แก่โมหะ
๒. อนุญญาตธมฺม ธรรมที่ได้รับอนุญาตจากภาวนาทุกสฺสให้เกิด ได้แก่ อโมหะ
๓. อุปฺปาเทตพฺพธมฺม ธรรมที่ภาวนาทุกสฺสทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ อรหัตตมรรค อรหัตตผล (ว่าโดยอุกกัฏฺฐนัย)

อปจายนะ แสดงวณัตถะว่า “อปจายนฺติ เอเตนาติ อปจายนํ” คนทั้งหลายย่อมทำการเคารพอ่อนน้อมด้วยกุศลเจตนา ฉะนั้น กุศลเจตนาที่เป็นเหตุแห่งการเคารพอ่อนน้อมนั้นชื่อว่าอปจายนะ ได้แก่ เจตนาที่ในมหากุศลจิต

อธิบายว่า เมื่อได้พบกับบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ครู อาจารย์ ภิกษุ สามเณร แล้วก็ยกมือทำการเคารพ หรือกราบไหว้ ก้มศีรษะ คลานไปหา หรือเข้าไปต้อนรับโดยอาการช่วยถือ หรือช่วยรับสิ่งของมาจากท่าน ซึ่งเป็นการกระทำไปโดยความบริสุทธิ์ใจมิได้มุ่งหวังแต่อย่างใดในเรื่องลาภ ยศ สักการะเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอปจายนะทั้งสิ้น ถ้าหากว่าการกระทำนี้มีความหวังที่จะได้ลาภ ยศ สักการะแล้ว การกระทำอย่างนี้นั้นมิได้เป็นอปจายนะโดยแท้ แต่เป็นอปจายนะที่เจือด้วยมารยาสาไทยไป

อปจายนะมี ๒ อย่าง คือสามัญญอปจายนะ วิสสอปจายนะ ใน ๒ อย่างนี้ การแสดงความเคารพนอบนบอ่อนน้อมต่อบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ครู อาจารย์ โดยมาระลิกนึกว่าเรามีหน้าที่ที่จะต้องทำการเคารพนอบนบแด่ท่านเหล่านี้ เพราะท่านเป็นญาติผู้ใหญ่ และครูอาจารย์ของเรา ดังนี้ได้ชื่อว่า สามัญญอปจายะ การแสดงความเคารพนอบนบอ่อนน้อมในพระรัตนตรัยด้วยการระลึกนึกถึงพระคุณต่างๆ มี อรหํ เป็นต้นด้วยอำนาจแห่งมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยศรัทธา ปัญญา โดยเปล่งวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้น ดังนี้ได้ชื่อว่า วิสสอปจายนะ

บุคคลที่ควรเคารพนอบนบ ๓ ประเภท

๑. **คุณวุฒิบุคคล** เป็นผู้ใหญ่ด้วยอำนาจแห่งศีลคุณ สมာธิคุณ ปัญญาคุณ
๒. **วัยวุฒิบุคคล** เป็นผู้ใหญ่ด้วยอำนาจแห่งอายุ
๓. **ชาติวุฒิบุคคล** เป็นผู้ใหญ่ด้วยอำนาจแห่งวงศ์สกุล

ในบรรดาคุณทั้ง ๓ ประเภทนี้ การเคารพนอบนบต่อคุณวุฒิบุคคล และวัยวุฒิบุคคล ทั้งสองประเภทนี้เท่านั้นจึงจะเป็นอปายนกุศลโดยแท้ได้ ส่วนการเคารพนอบนบต่อชาติวุฒิบุคคลนั้น หากเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโลกจิตตูปบาท โทสจิตตูปบาท โมหจิตตูปบาท ก็ไม่เป็นกุศลแต่อย่างใด หากเป็นไปด้วยอำนาจแห่งมหากุศลจิตตูปบาทก็เป็นอปายนกุศล โดยอนุโลมเท่านั้น เพราะเป็นการปฏิบัติโดยมารยาทอันดีงามตามประเพณีนิยมทั่วไป

วุฒิตั้ง ๓ ประเภทนี้ บางท่านก็เป็นผู้ใหญ่ครบทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ พระลัมมालัมพุทเธเจ้า เป็นต้น บางท่านก็มีแต่เพียงสองประเภทคือ คุณวุฒิกับวัยวุฒิ ได้แก่ พระอริยสงฆ์ ผู้ใหญ่ที่มาจากตระกูลสามัญ หรือคุณวุฒิกับชาติวุฒิ ได้แก่ พระราहुล เป็นต้น หรือวัยวุฒิกับชาติวุฒิ ได้แก่ พระเจ้าสุปพพุทะ เป็นต้น บางท่านก็เป็นผู้ใหญ่ได้แต่เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งในวุฒิ ๓ ประเภทนั้น

อนึ่ง ผู้ที่เป็นคุณวุฒิบุคคลที่มีศีล สมာธิ ปัญญา ถ้าได้พบกันกับผู้ที่เป็นวัยวุฒิบุคคลที่มีอายุมากกว่าตน หรือชาติวุฒิบุคคลที่มีตระกูลสูงกว่า หรือตำแหน่งสูงกว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างแล้ว ก็ไม่ต้องทำการเคารพด้วยการกราบ เพียงแต่ไหว้ก็พอ ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะเป็นบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ครู อาจารย์ ก็ตาม ถ้าท่านเหล่านั้นเป็นมิชฉาทิฎฐิบุคคล มีนัตถิกิฎฐิ เป็นต้น ทั้งความประพฤติก็เลวทรามต่ำช้าด้วยแล้ว ก็ยังไม่จำเป็นต้องทำการเคารพด้วยการกราบลงเลย อย่างดีที่สุดก็เพียงไหว้เท่านั้นที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้ที่เป็นคุณวุฒิบุคคลนั้น มีหน้าที่จะต้องเคารพต่อศีล สมาธิ ปัญญาที่มีอยู่ในสันดานของตนซึ่งเป็นคุณธรรมที่สูงกว่า ดีกว่าท่าน เหตุนี้จึงไม่ควรที่จะกระทำการกราบ เพราะถ้าหากท่านเหล่านั้นมีความยินดีต่อการกราบครั้งนั้นด้วยแล้ว ก็จะเกิดโทษแก่ท่านทั้งในภพนี้และภพหน้า อันเป็นไปตามหลักของธรรมชาติ ความข้อนี้นี้ได้ปรากฏแจ้งอยู่ในเรื่องจันทกุมารว่า ในขณะที่พระโพธิสัตว์ได้ทรงพบกับพระราชบิดาที่นอกเมือง โดยการถูก

ประชาชนเนรเทศให้ออกไปนั้น พระโพธิสัตว์มิได้ทรงทำการกราบลงแต่อย่างใด เพียงแต่ทรงกระทำอัญชลีพร้อมกับเปล่งพระวาจาว่า จิร ชีวตุ จงทรงมีพระชนม์ยืนยาวนาน โดยอาการเพียงเท่านี้

คาถาแสดงอานิสงส์ของอปจายนะ

เย วุฑฺธมปจายนติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาส์สา สมฺปราเย จ สฺสคฺติ^๑ ฯ

“บุคคลที่มีความรู้ ความฉลาดในธรรมะเหล่านี้ ย่อมทำการเคารพต่อบุคคลที่มีคุณวุฒิ วัชวุฒิ บุคคลเหล่านั้นในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ในภพนี้ก็เป็นบุคคลที่น่าชมเชย เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วก็ย่อมไปสู่สุคติ”

อภิวาทนสฺสิลิสฺส นิจํ วุฑฺธมาปจายีโน
จตตารโ ธมฺมา วุฑฺธมฺนติ อายุ วณฺโณ สฺขํ พล^๒ ฯ

“ผู้ใดมีการกราบไหว้พระรัตนตรัย บิดา มารดา ครู อาจารย์ อยู่เป็นนิจ และมีความเคารพต่อผู้ที่มีคุณวุฒิ วัชวุฒิแล้ว ผู้นั้นย่อมเจริญด้วยคุณธรรม ๔ ประการยิ่งๆ ขึ้น คือเป็นผู้มีอายุยืน มีร่างกายผิพรรณงดงาม มีเกียรติยศชื่อเสียง มีความสุขกาย สุขใจ มีกำลังกายและปัญญาดังนี้”

เวຍຍາວຈຈະ ແສດງວຈນັດຄະວ່າ “ວິເສເສນ ອາວຣນຕິ ອຸສສຸກກໍ ອາປຸຊນຕິຕິ ພຸຍາວຖາ” “ພຸຍາວຖສຸສ ກມມໍ ເວຍຍາວຈຈໍ ບຸດຄລເລ່າໄດມີຄວາມພາຍາມເປັນພິເສກ ກລ່າວຄືເຂົ້າຄືເປັນຜູ້ກັງວລເອາໃຈໃສ່ ຈະນັ້ນ ບຸດຄລເລ່າໄດນີ້ ຂື້ວວ່າ ພຸຍາວຖະ ໄດ້ແກ່ ຜູ້ຈັດການຫຼືຜູ້ທີ່ຫຼໍ່າການຊ່ວຍເຫຼືອໃນກິຈການຕ່າງໆ ການກະຫຼໍ່າຂອງບຸດຄລທີ່ມີຄວາມກັງວລ

^๑ มาในพระบาลีชาดก

^๒ มาในอาฏานาฏิยสูตร

เอาใจใส่เป็นพิเศษ เชื่อว่าเวຍຍາວຈະ ได้แก่การช่วยเหลือในกิจการที่เกี่ยวกับ ปรียัติ ปฏิบัติ การบริจาคทาน การเจ็บไข้ไม่สบาย การปฏิสังขรณ์ การทำความสะอาดวัดวาอาราม ปุชนียสถาน

ตามวจนัตถะข้อนี้เป็นการแสดงโดยบุคลาธิษฐาน แต่เมื่อจะแสดงโดยธรรมาธิษฐาน แล้วก็มีดังนี้ “**ตํ ตํ กิจจกรณ พยาธฏฐส ภาวโ เวຍຍາວຈະ**” ธรรมอันเป็นเหตุทำให้ บุคคลมีความกังวลเอาใจใส่ในการกระทำการงานทุกอย่าง เชื่อว่าเวຍຍາວຈະ ได้แก่ เจตนา ที่อยู่ในมหากุศลจิตตูปาทที่ทำให้บุคคลมีความพยายามกังวลเอาใจใส่ในการกระทำการ งานทุกอย่าง

อนึ่ง การช่วยเหลือทำการงานต่างๆ ที่ไม่มีโทษของบิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูง เช่น บุตร ธิดา ช่วยดูแลทรัพย์สินเงินทองตลอดจนการงานในบ้านทุก อย่างมิให้ท่านต้องกังวลเป็นต้นเหล่านี้ แม้ว่าจะเป็นการงานทางฝ่ายโลกก็จริงแต่ก็จัด เป็นเวຍຍາວຈະกุศลทั้งสิ้น

ปัตติทาน แสดงวจนัตถะว่า “**ปตฺตพฺพาติ ปตฺติ**” “**ปตฺติยา ทานํ ปตฺติทานํ**” ธรรม ชาติใดที่ผู้กระทำได้ถึงแล้ว ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าปัตติ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา ที่เกิด ขึ้นแล้วในสันดานของตน การให้ส่วนบุญที่ตนได้มาชื่อว่าปัตติทาน ได้แก่การอุทิศส่วนบุญ ให้บิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติพี่น้อง ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งปวงที่ล่วงลับไปแล้ว

ตามวจนัตถะข้อนี้เป็นการแสดงโดยบุคลาธิษฐาน แต่เมื่อจะแสดงโดยธรรมาธิษฐาน แล้วก็มีดังนี้ “**ปตฺติ ททฺหนฺติ เอเตนาติ ปตฺติทานํ**” ผู้ใ้บุญทั้งหลายยอมให้ส่วนบุญที่ตน ได้มาแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุ แห่งการให้นั้นชื่อว่าปัตติทาน ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในมหากุศลจิตตูปาทที่เกิดขึ้นในขณะที่ ตั้งใจอุทิศส่วนบุญ

เมื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลอื่นเช่นนี้แล้ว บุญนั้นจะลดน้อยถอยลงไปหรือไม่? ข้อนี้ แก้วว่าไม่ลดน้อยถอยลงเลยแต่อย่างใด มีแต่จะกลับเพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปอีก ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะ ว่าการให้ซึ่งบุญนั้นต่างกับการให้วัตถุสิ่งของที่มีอยู่ ที่กล่าวว่ามิแต่จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปนั้น ข้อนี้เสมือนหนึ่งการจุดเทียนขึ้นไว้ ๑ เล่ม แม้ว่าจะนำเทียนเล่มอื่นๆ มาจุดต่อมีจำนวน-

ตั้งหลายร้อยหลายพันเล่มก็ตาม แสงสว่างที่มีอยู่อยู่กับเทียนเล่มแรกก็ได้หมดสิ้นไปแต่
ประการใด มีแต่จะได้รับแสงสว่างเพิ่มขึ้นใหม่จากแสงเทียนเหล่านั้นเป็นทวีคูณฉันใด
การอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลอื่นก็ย่อมช่วยทำให้กุศลที่ตนได้มามีอำนาจมากยิ่งขึ้น
ทุกครั้งที่ทำการอุทิศให้ฉันนั้น

ปิตตานุโมทนะ แสดงวจนัตถะว่า “**ปตติยา อนุโมทน ปตตานุโมทน**” การเห็นดี
คล้อยตามด้วยความอิมใจซึ่งส่วนบุญที่เขาอุทิศมาให้ชื่อว่าปิตตานุโมทนะ ได้แก่การ
อนุโมทนารับส่วนบุญที่เขาอุทิศมาให้

คำว่า “**ปตติ**” ในปตติทานนั้นเป็นทาน ศีล ภาวนา ที่ตนพยายามก่อสร้างให้เกิด
ขึ้นแล้วอุทิศให้แก่บุคคลอื่น ส่วนคำว่า “**ปตติ**” ที่ในปิตตานุโมทนะนั้นได้แก่กุศลที่เขาอุทิศ
มาให้เราได้มาถึงตนแล้วโดยทางวาจาและหนังสือ ดังนั้นจึงแสดงวจนัตถะอีกนัยหนึ่งว่า
“**ปาปิยตติ ปตติ**” กุศลที่คนอื่นพึงอุทิศให้ ฉะนั้น ชื่อว่าปตติ “**ปตติ อนุโมทนติ**
สาธุการํ ททนต์ติ เอเตนาติ ปตตานุโมทน” ชนทั้งหลายยอมอนุโมทนาซึ่งบุญกุศลที่
เขาอุทิศมาให้โดยการเปล่งวาจาว่า สาธุ โดยเจตนาฉันนั้น ฉะนั้น เจตนาฉันชื่อว่า
ปิตตานุโมทนะ ได้แก่ มหากุศลเจตนาที่เกี่ยวกับการอนุโมทนา

เมื่อพิจารณาตามหลักวจนัตถะที่แสดงแล้วนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่าเจตนาที่อยู่ใน
มหากุศลโสมนัสดวงใดดวงหนึ่งนั้นแหละ เป็นปิตตานุโมทนากุศลอย่างสมบูรณ์เต็มที่ ส่วน
เจตนาที่อยู่ในมหากุศลอุเบกขาดวงใดดวงหนึ่งนั้นเป็นปิตตานุโมทนกุศลไม่สมบูรณ์ เพราะ
ว่าจิตใจในขณะนั้นขาดปิตติโสมนัสต่อบุญกุศลที่เขาอุทิศมาให้ เพียงแต่ทำให้เปล่งวาจาว่า
สาธุ หรือดีแล้วๆ ตามภาษาของตนๆ เท่านั้น ฉะนั้นการอนุโมทนาที่จะเป็นปิตตานุโมทน
กุศลอย่างสมบูรณ์ได้จะต้องมีจิตใจประกอบด้วยปิตติโสมนัส ถ้ายังเป็นญาณสัมปยุตตโสมนัส
ด้วยแล้วก็เป็นปิตตานุโมทนกุศลอย่างดียิ่ง

การอนุโมทนาส่วนบุญ ที่ไม่ได้ชื่อว่าปิตตานุโมทนกุศลโดยตรง

การอนุโมทนาส่วนบุญที่ไม่ได้ชื่อว่าปิตตานุโมทนกุศลโดยตรงนั้นคือ เมื่อได้เห็นเขา
กำลังทำบุญ คือการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา หรือได้เห็นคำจารึกชื่อเจ้าของติด

อยู่ในวัตถุที่สร้างถวายก็เกิดปิติโสมนัสด้วย โดยที่เขาไม่ได้บอกกล่าวหรืออุทิศส่วนบุญนั้นให้แต่อย่างใด ความปิติโสมนัสต่อการทำงานที่ดีของบุคคลอื่นอย่างนี้นั้นจะเปล่งวาจาว่า สาธุหรือดีๆ ก็ตาม หรือไม่ได้เปล่งวาจาก็ตาม ไม่ได้ชื่อว่าเป็นปัตตานุโมทนาบุคคลโดยตรง เพียงแต่เป็นโดยอนุโลมเท่านั้น สำหรับการอนุโมทนาส่วนบุญที่ได้ชื่อว่าเป็นปัตตานุโมทนาบุคคลแท้ๆ นั้น ได้แก่บุญกุศลที่ผู้กระทำได้พยายามก่อสร้างขึ้น แล้วนำมาบอกกล่าวอุทิศให้ การอนุโมทนาส่วนบุญที่เจ้าของบอกกล่าวอุทิศให้เช่นนี้ จึงจะได้ชื่อว่าปัตตานุโมทนาบุคคลโดยตรง

ปตฺติ (ส่วนบุญที่เขาแผ่ให้) ๒ ประการ

๑. อุทฺทิสฺสิกปตฺติ ส่วนบุญที่เขาแผ่ให้โดยเจาะจง

๒. อนฺนุทฺทิสฺสิกปตฺติ ส่วนบุญที่เขาแผ่โดยไม่เจาะจง

เมื่อแยกบทตามบาลีไวยากรณ์แล้วมีดังนี้ **อุทฺทิสฺส + อิก + ปตฺติ = อุทฺทิสฺสิกปตฺติ**, **อุทฺทิสฺส = การเจาะจง**, **อิก = มี**, **ปตฺติ = กุศลที่เขาแผ่ให้** เมื่อรวมบททั้ง ๓ นี้เข้าด้วยกันแล้วก็แปลว่า กุศลที่เขาแผ่ให้โดยมีการเจาะจง **น + อุทฺทิสฺส + อิก + ปตฺติ = อนฺนุทฺทิสฺสิกปตฺติ**, **น = ไม่**, **อุทฺทิสฺส = การเจาะจง**, **อิก = มี**, **ปตฺติ = กุศลที่เขาแผ่ให้** เมื่อรวมบททั้ง ๔ นี้เข้ากันแล้วก็แปลว่า กุศลที่เขาแผ่ให้โดยไม่มีการเจาะจง

การแผ่ส่วนบุญทั้งสองประการนี้ ผู้ที่ได้รับส่วนบุญชนิดที่เป็นอุทฺทิสฺสิกปตฺติ เมื่อได้เปล่งวาจาว่าสาธุ แล้วก็ได้รับผลทันที เช่น พวกเปรตที่เป็นญาติกับพระเจ้าพิมพิสารแต่ในชาติปางก่อน เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสร้างวัดเวฬุวนารามถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท้าวเธอมิได้ทรงแผ่ส่วนบุญโดยเจาะจงให้แก่พวกเปรตเหล่านี้เลย เพียงแต่ทรงแผ่ไปโดยไม่เจาะจงเท่านั้น ดังนั้นพวกเปรตเหล่านี้จึงได้พากันส่งเสียงร้องขอต่อท้าวเธอ พอรุ่งขึ้นท้าวเธอก็รีบเสด็จไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบทูลถามถึงเรื่องที่ได้ประสบมานั้นแด่พระพุทธองค์

พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า เป็นเสียงของเปรตที่เป็นญาติมาร้องขอส่วนบุญ เพราะพระองค์มิได้ทรงอุทิศส่วนบุญทั้งปวงที่ทรงบำเพ็ญให้แก่เขาโดยเจาะจงเลย เขาเหล่า

นั่นได้ตั้งใจคอยเพื่อจะได้รับส่วนบุญจากพระองค์มาช้านานแล้ว ดังนั้นพระเจ้าพิมพิสาร จึงได้ทรงจัดการทำบุญขึ้นใหม่อีกเป็นครั้งที่สอง แล้วได้ทรงแผ่ส่วนบุญนั้นให้แก่เปรตเหล่านั้น โดยเจาะจง ฝ่ายพวกเปรตทั้งหลายเมื่อได้รับส่วนบุญจากพระเจ้าพิมพิสารทรงแผ่ให้ โดยเจาะจงแล้ว ก็พากันเปล่งวาจาว่าสาธุๆ ผลบุญก็ปรากฏเกิดขึ้นทันทีโดยได้รับอาหาร มาบริโภคบรรเทาความหิวโหย ออดอยาก มาเป็นเวลาช้านานลงได้ในขณะนั้นเอง นี่เป็น ผลที่ได้รับโดยปรากฏชัดจากการแผ่ส่วนบุญโดยเจาะจง

สำหรับผู้ที่ได้รับส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุทิสสิกปัตตินั้น หาได้รับผลปรากฏชัดในทันทีทันใด เหมือนผู้ที่ได้รับส่วนบุญชนิดอุทิสสิกปัตตินั้นไม่ แต่จะอย่างไรก็ตามที่อาานิสงส์แห่งการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุทิสสิกปัตติของพวกเขาเปรตเหล่านั้นก็ไม่สูญหายไปข้างไหน ต่อเมื่อได้รับส่วนบุญชนิดที่เป็นอุทิสสิกปัตติเวลาใด เวลานั้นการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุทิสสิกปัตติก็เข้าอุดหนุนส่งเสริมการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอุทิสสิกปัตติให้มากยิ่งขึ้นทันทีทันใดในขณะนั้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มุ่งหมายถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วก็ได้ไปถือกำเนิดเป็น
ปรตัตตูปชีวิกเปรตพวกหนึ่ง กับวินิปาติกอสุราและเวมานิกเปรตที่เป็นพวกเทวดาชั้นต่ำ
ในจาตุมหาราชิกาภูมิอีกพวกหนึ่งเท่านั้น สำหรับในหมู่มนุษย์ด้วยกันนี้ก็มีการอนุโมทนา
ส่วนบุญชนิดที่เป็นอุททิสสิกปัตติหรืออนุททิสสิกปัตติอยู่เหมือนกัน แต่ผลที่ได้รับนั้นหาใช่
เป็นข้าวของเงินทอง อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย เหมือนกันกับเปรตได้รับนั้นไม่ เพียงแต่
ได้รับผล คือมีจิตใจสุขสบายไม่เดือดร้อน หน้าตาชุ่มชื้นแจ่มใสไม่ขุ่นมัวเท่านั้น

วิธีแผ่ส่วนบุญชนิดอุททิสสิกปัตตติ

วิธีแบ่งส่วนบุญชนิดอุททิสสิกปัตตินั้นมีการแบ่งดังนี้

อิท์ เม ปุณณ มาตาปิตุอาจริยญาติมิตตสมุหานํ เทมิ ฯ ขออุทิศการกระทำบุญที่
เกี่ยวกับทาน ศีล ภาวนา ของข้าพเจ้านี้ให้แก่ บิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติ มิตร
ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นด้วยเทอญ.

วิธีแผ่ส่วนบุญชนิดอนุททิสสิกปัตติ

สำหรับวิธีแผ่ส่วนบุญชนิดอนุททิสสิกปัตตินั้นมีวิธีแผ่ดังนี้

อิทัง เม ปุณณํ สัพพสตฺตานํ เทมิ ฯ ขออุทิศการกระทำบุญที่เกี่ยวกับท่าน คือ ภาวนา ของข้าพเจ้านี้ให้แก่บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยกันทั้งหมดเทอญ.

ธัมมัสสวณะ แสดงວຈນັດຕະວ່າ “**ธมฺมํ สฺสุนนฺติ เอเตนาคิ ธมฺมสฺสวณํ**” ชนทั้งหลาย ย่อมฟังพระธรรมโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการฟังธรรมนั้น ชื่อว่า ธัมมสวณะ ได้แก่เจตนาที่เอนหากุศลจิตตูปบาทที่มีโยนิโสมนสิการเป็นประธาน ผู้ที่ไปฟัง การแสดงวิชาต่างๆ ซึ่งไม่มีโทษที่เกี่ยวกับทางโลกเหล่านี้ก็จัดเป็นธัมมสวณกุศลได้เช่นกัน ดังนั้น ท่านวิภาวีนุฎิกายจารย์จึงแสดงไว้ว่า

“นิรวชชวิชชชาทิสวณเจตนาปิ เอตเถว สงฺคยฺหติ”

**“การตั้งใจฟังการแสดงวิชาต่างๆ ที่ไม่มีโทษก็สงเคราะห์ไว้ใน
ธัมมสวณกุศลได้ทั้งสิ้น”**

อนึ่ง การฟังธรรมนี้ก็มี ๒ ประการ คือการฟังธรรมที่ผู้ฟังได้ปรารภขึ้นภายในใจ ว่า เมื่อเราได้ฟังธรรมอยู่เสมอๆ แล้วชนทั้งหลายก็จะพากันนิยมชมชื่น เห็นว่าเราเป็นผู้มีจิตใจดี มีศรัทธาแท้ การฟังธรรมอย่างนี้ย่อมมีผล มีอานิสงส์น้อย สำหรับการฟังธรรมที่มีการปรารภภายในใจว่า การฟังธรรมนั้นเป็นความดีที่จะทำให้จิตใจเกิดความอ่อนโยน มีสติปัญญา รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ทำให้จิตใจชุ่มชื่นเบิกบาน ผ่องใส มีเมตตา กรุณาต่อผู้แสดง ผู้สอน เลิกละจากความเคยชินที่เป็นโทษมิใช่ประโยชน์ เสียได้ การฟังธรรมที่มีการปรารภอย่างนี้เป็นการฟังที่มีผลใหญ่มีอานิสงส์ใหญ่ จัดเป็นธัมมสวณกุศลอย่างแท้จริง สมดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในอรรถสาลินี อรรถกถาว่า

**“เอโก สฺสุนนฺโต อิติ มํ สพุโธติ ชานิสฺสนฺตฺติ สฺสุณาคิ, ตํ
น มทปฺพลํ ฯ เอโก เอวํ เม มทปฺพลํ ภวิสฺสตีติ หิตฺตพฺรณณ
มฺพุจิตฺเตน ธมฺมํ สฺสุณาคิ, อิทัง สวณมยํ ปุณฺณกิริยวตฺถุ นาม”**

* จิตตูปาทกัณห์ กามาวจรกุศลวิถณณา บุญญกิริยวตถาติกถา

“ผู้ใดผู้หนึ่งฟังธรรมด้วยปรารภว่า คนทั้งหลายย่อมจะเข้าใจต่อเราว่า เรานี้ชอบการฟังธรรมช่างมีศรัทธาแท้ การฟังธรรมที่มีการปรารภเช่นนี้ย่อมมีผลน้อย”

“ผู้ใดผู้หนึ่งฟังธรรมด้วยปรารภว่า การฟังธรรมนี้จะมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่แก่เรา จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางแก่เรา และจิตใจเราก็จะอ่อนโยนมีเมตตาอารีต่อผู้แสดง การฟังธรรมที่มีการปรารภพร้อมด้วยอาการของใจก็เป็นดังนี้ การฟังธรรมอย่างนี้ได้ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุที่เป็นธัมมสวนมัยอย่างแท้จริง”

ธัมมเทศนา แสดงวจนัตถะว่า “**ธมฺมํ เทเสนติ เอตยาติ ธมฺมเทศนา**” คนทั้งหลายย่อมแสดง ย่อมสอนพระธรรมโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการแสดง การสอนพระธรรมนั้นชื่อว่าธัมมเทศนา ได้แก่ เจตนาที่ในมหากุศลจิตตูปบาทที่มีโยนิโสมนสิการเป็นประธาน

การสอนการแสดงวิชาอาชีพต่างๆ ที่ไม่มีโทษ เช่น การสอนวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ บางอย่างเหล่านี้ก็จัดเป็นธัมมเทศนาทุกุลได้เช่นกัน ดังนั้น ท่านวิภาวิณีภาจารย์จึงได้แสดงไว้ว่า

**“นิรวชฺชวิชาที่อุปติสฺสนเจตนาปิ เอตฺเถว สงฺคหํ
คจฺฉติ”**

“เจตนาที่เป็นเหตุแห่งการชี้แจงแนะนำวิชาต่างๆ ที่ไม่มีโทษก็สงเคราะห์เข้าในธัมมเทศนานี้ได้เหมือนกัน”

วิชาอาชีพที่ไม่มีโทษนั้น มีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. **สิปปายตนวิชา** ได้แก่ วิชาชี้ช้าง ชีม้า และขับรถ เป็นต้น
๒. **กัมมายตนวิชา** ได้แก่ วิชากลกรรม พาณิชยกรรม หัตถกรรม เป็นต้น
๓. **วิชชาฐานวิชา** ได้แก่ ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์
ไสยศาสตร์

การสอนการแนะนำชี้แจงในวิชาทั้ง ๓ อย่างดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ พระภิกษุสามเณรทั้งหลายสอนไม่ได้ มีโทษ เพราะมิใช่เป็นคณฤชระและวิปัสสนาธุระ เพียงแต่เป็นวิชาอาชีพที่ปราศจากโทษสำหรับคฤหัสถ์เท่านั้น ดังนี้ ผู้ที่เป็นภิกษุ สามเณร จึงต้องเว้นจากการสอน การแสดงในวิชาเหล่านี้

ธัมมเทศนาบุคคลที่มีอานิสงส์มากและน้อย

ธัมมเทศนาบุคคลที่มีอานิสงส์มากนั้นคือ ผู้แสดงธรรมด้วยใจอันบริสุทธิ์กล่าวคือมิได้มุ่งหวังในลาภ สักการะ ยศ ลิโลกะ แต่อย่างใด มีแต่หวังที่จะให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างเดียว การแสดงธรรมอย่างนี้จัดเป็นธัมมเทศนาบุคคลที่แท้ถูกต้องและมีอานิสงส์มาก

ส่วนธัมมเทศนาบุคคลที่มีอานิสงส์น้อยนั้นคือ ผู้แสดงธรรมมิได้มีใจบริสุทธิ์ มัวแต่มุ่งหวังอยู่ในเรื่องลาภ สักการะ ยศ ลิโลกะ ทั้งจิตก็คิดที่จะให้ชนทั้งหลายได้รู้ว่าตนนี้เป็นพระธัมมกถิก ครู อาจารย์ การแสดงธรรมอย่างนี้จัดเป็นธัมมเทศนาบุคคลที่ไม่แท้ไม่ถูกต้อง อานิสงส์ก็น้อย

อนึ่ง ผู้ที่แสดงธรรมด้วยจิตใจอันไม่บริสุทธิ์นี้ เมื่อกำลังแสดงอยู่ถ้าหากมีจิตใจที่บริสุทธิ์เกิดขึ้นได้ขณะหนึ่งๆ กล่าวคือไม่มีการหวังต่อลาภ สักการะ ยศ ลิโลกะ แต่อย่างใด หวังแต่จะให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างเดียว ดังนั้นการแสดงธรรมในขณะนั้นก็เป็นธัมมเทศนาบุคคลที่แท้ที่ถูกต้องและมีอานิสงส์ได้เช่นกัน ดังที่ท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในอรรถสาลินีอรรถกถาว่า

“เอโก เอว มัมมกถิกโกติ ชานิสฺสนุตฺติ อิจฺฉาย ชตุวา
ลาภครุโก หุตฺวา เทเสติ, ตํ น มหปฺพลํ”

“ผู้ใดผู้หนึ่งแสดงธรรมด้วยใจไม่บริสุทธิ์โดยมาปรารภในใจว่า ชนทั้งหลายจะได้รู้จักเรานี้เป็นธัมมกถิก ทั้งหวังอยู่ในลาภ การแสดงธรรมอย่างนี้ย่อมมีผลมีอานิสงส์น้อยไม่ไพบูลย์”

“เอโก อุตฺตโน ปคุณฺม ธมฺม อปฺจจาสิสฺमानโน วิมุตตา-
ยตนสิสฺเสน ปเรสฺส เทเสติ, อิหํ เทสนามยํ ปุณฺณกิริยาเวตฺถ
นาม”

“ผู้ใดผู้หนึ่งแสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายด้วยความรู้ ความ
 ชำนาญของตน โดยไม่มีการมุ่งหวังในลาภแต่อย่างใด มุ่งมั่นแต่
 จะให้สำเร็จอรรถัตถผลอย่างเดียว การแสดงธรรมอย่างนี้ได้ชื่อว่า
 วัณณกิจริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยธัมมเทศนามัยกุศล”

ลาภ หมายถึง สิ่งที่เขาจัดถวาย
 สักการะ หมายถึง การได้รับความเคารพนับถือ
 ยศ หมายถึง บริวารหรือลูกศิษย์
 สโลกะ หมายถึง เกียรติยศ ชื่อเสียง

ทิฏฐุชุกัมมะ แสดงวจนัตถะว่า “**ทิฏฐิยา อุชฺฐกรณํ ทิฏฐุชุกมฺมํ**” การกระทำความ
 เห็นให้ตรงชื่อว่าทิฏฐุชุกัมมะ ได้แก่ กัมมัสสกตาญาณพร้อมด้วยกุศลเจตนา คำว่า
 “**ทิฏฐุชุกัมมะ**” นี้เป็นชื่อของกัมมัสสกตาญาณ ดังที่ท่านพระอนันตเถระได้แสดงไว้ใน
 กามาวจรกุศลบทแห่งมูลฎีกาว่า “**กมฺมสฺสกตาญาณํ ทิฏฐุชุกมฺมํ**” กัมมัสสกตาญาณ
 คือปัญญาที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีสิทธิในการกระทำของตนทั้งที่เป็นฝ่ายดีและไม่ดีด้วยกัน
 ทั้งสิ้น ส่วนทรัพย์สินเงินทอง บิดา มารดา สามิ ภรรยา บุตร ธิดา เหล่านี้มีใช่เป็นสิทธิ
 ของสัตว์เหล่านั้นโดยแท้ เพราะมิได้ติดตามสัตว์ทั้งหลายไปในภพอื่นได้ ชั่วในภพนี้ก็ยังมี
 สิทธิไม่แน่นอนอีกด้วย เพราะยังมีภัยต่างๆ มาแย่งชิงเอาไปได้ ความเห็นดังนี้ได้ชื่อว่า
 ทิฏฐุชุกัมมะ

แต่ในหมวดกัมมจตุกกะนี้ได้แสดงถึงเจตนาต่างๆ ที่เป็นตัวกรรม ดังนั้นเจตนาเจตสิก
 ที่เกิดพร้อมกับกัมมัสสกตาญาณนั้นก็ได้อธิบายว่า “ทิฏฐุชุกัมมะ” ด้วย จริยอยู่กัมมัสสกตาญาณ
 ที่จะเกิดขึ้นโดยเว้นเสียจากเจตนาเจตสิกนั้นย่อมไม่มี ดังนั้นเมื่อได้กล่าวถึงกัมมัสสกตาญาณ
 ซึ่งเป็นตัวทิฏฐุชุกัมมะแล้ว ก็เป็นอันว่าได้กล่าวถึงเจตนาเจตสิกด้วย นี่เป็นไปตามอวินา
 ภาวนัย คือนัยที่เมื่อได้กล่าวถึงสิ่งหนึ่งแล้วก็ย่อมให้สำเร็จถึงอีกสิ่งหนึ่ง เพราะเว้นเสียจาก
 กันไม่ได้

วจนัตถะของคำว่า กัมมัสสกตาญาณ ดังนี้ :- “**กมฺมํ สกํ เยสนนฺติ กมฺมสฺสกา**”
 “กรรมเป็นกรรมสิทธิ์ของตนมิแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่ากัมมัสสกะ

ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย “กัมมสุสกานํ ภาโว กัมมสุสกตา” ความเป็นอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย ที่มีกรรมเป็นกรรมสิทธิ์ของตนชื่อว่ากัมมสุสกตา ได้แก่ ความเป็นอยู่ของสัตว์ ชื่อว่า กัมมสุสกตาญาณ ได้แก่ปัญญา

แสดงวณัตถะอีกนัยหนึ่งว่า “อตุตฺตโน ปจฺจเยหิ อฺหํ กรียตฺติ อฺหํ กัมมํ” “ทฺริภุจฺจ อฺหํ กัมมํ ทฺริภุจฺจ กัมมํ” ธรรมชาติใดถูกปัจจัยของตนกระทำให้ตรง ฉะนั้น ธรรมชาติ นั้นชื่อว่าอฺหํ กัมมํ ความเห็นคือปัญหานี้แหละเป็นธรรมชาติที่ถูกกระทำให้ตรงชื่อว่า ทฺริภุจฺจ กัมมํ คำว่า “ทฺริภุจฺจ” ในที่นี้หมายถึงปัญญาคือธรรมชาติที่รู้ตามความเป็นจริง ได้แก่ กัมมสุสกตาญาณ “อตุตฺตโน ปจฺจเยหิ” ธรรมที่เป็นปัจจัยของตน หมายความว่าธรรมที่เป็นปัจจัยของกัมมสุสกตาญาณนั่นเอง

ปัจจัยแห่งกัมมสุสกตาญาณ ๓

ธรรมที่เป็นปัจจัยของกัมมสุสกตาญาณนี้มีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมสุสกตาญาณ
๒. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิดนึกพิจารณาในความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย โดยความมีโรค ไม่มีโรค ความฉลาด ความโง่ สุข ทุกข์ อายุยืน อายุสั้น ยากจน มั่งมี เหล่านี้เป็นต้น เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมสุสกตาญาณ
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมสุสกตาญาณ

ในวณัตถะข้อที่ ๒ นี้ ปัญญาแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือปัญญาที่เป็นเหตุอย่างหนึ่ง ปัญญาที่เป็นผลอย่างหนึ่ง ปัญญาที่เป็นเหตุ ก็ได้แก่ปัญญาทั้ง ๓ ในข้างต้นนี้ ส่วนปัญญาที่เป็นผลนั้นก็ ได้แก่ กัมมสุสกตาญาณ เหตุนี้แหละถึงแม้ว่าชนทั้งหลายจะยังละสักกายทิฐิ (ความยึดมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็นตัวตน) ไม่ได้ก็จริง แต่เมื่อมีความเห็นตรงอยู่ในทลวัตถุกัมมมาทิฐิ ๑๐ ประการอย่างถึถ้วนแล้ว ก็ได้ชื่อว่ามีกัมมสุสกตาญาณที่สำเร็จเป็นทฺริภุจฺจ กัมมํ กุศลเกิดขึ้น

ทสวัตถุกลัมมาทิฐิ ๑๐ ประการนั้น คือ

๑. อตฺถิ ทินฺนํ เห็นว่าการทำบุญนั้นได้รับแต่ผลดีมีประโยชน์
๒. อตฺถิ ยิฎฺฐํ เห็นว่าการบูชาต่างๆ โดยทั่วไปก็ได้รับผลดีมีประโยชน์
๓. อตฺถิ ทุฏฺฐํ เห็นว่าการเชื่อเชื่อยึดมั่นรับต่างๆ ก็ได้รับผลดีมีประโยชน์
๔. อตฺถิ สุกตทุกกตานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก เห็นว่าการทำดีและทำชั่วเหล่านี้มีการได้รับผลทั้งทางตรงและทางอ้อม
๕. อตฺถิ อโย โลโก เห็นว่าภพนี้ คือผู้ที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ที่เรียกกันว่าภพนี้นั้นย่อมมี เพราะมีการเกิดต่อไป
๖. อตฺถิ ปโร โลโก เห็นว่าภพหน้ามี คือภพอันจะเป็นที่เกิดแห่งภพที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ย่อมมี เพราะว่าเมื่อตายแล้วมีการเกิดอีก
๗. อตฺถิ มาตา เห็นว่าการทำดี ทำชั่วต่อมารดามีการได้รับผลในข้างหน้า
๘. อตฺถิ ปิตา เห็นว่าการทำดี ทำชั่วต่อบิดามีการได้รับผลในข้างหน้า
๙. อตฺถิ สตฺตา โอปปาทิกา เห็นว่าสัตว์ที่เกิดเติบโตขึ้นทีเดียว คือสัตว์นรก เปรต เทวดา พรหม มีจริง
๑๐. อตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณํ สมคฺคา สมฺมาปฏิปนฺนา เย อิมญฺจ โลกํ ปรมฺยํ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกถฺวา ปเวเทนฺติ เห็นว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดมีการรู้แจ้งโลกนี้โลกหน้าด้วยตนเอง แล้วสามารถชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ สมณพราหมณ์ที่ถึงพร้อมด้วยความสามัคคี และปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเหล่านั้นย่อมมี (หมายความว่าผู้ที่ทำสมณะวิปัสสนาได้ฉาน มรรค ผล นั้นมี และผู้ที่ถือเพศเป็นบรรพชิต ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบนั้นมีล้วนแต่เป็นการกล่าวที่เป็นความจริงแท้หาใช่กระทำเพื่อเป็นอาชีพแต่อย่างใดไม่)

ทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิ ๑๐ ประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ อุปมาเสมือนหนึ่งหินฝน ที่สำหรับใช้ฝนทดลองดูเนื้อทองว่าแท้หรือเทียม และน้ำกรดที่สำหรับหยอดดูเงิน ทอง นาก ว่าแท้หรือไม่แท้แค่นั้นใด ทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องมือสำหรับใช้สอบสวน พิสูจน์ตรวจสอบความเห็นของตนว่า ดีแท้ถูกต้องครบถ้วนตามนี้ได้หมดแล้วหรือยัง ก็ฉันนั้น ฉะนั้น ถ้าเห็นว่าความเห็นนั้นเป็นไปถูกต้องตรงตามหลัก ๑๐ ประการอย่างสมบูรณ์ดีตามที่ ได้แสดงแล้วนี้ ก็พึงเข้าใจว่าความเห็นอย่างนี้เป็นทิฏฐุชุกัมมะ ซึ่งเป็นความเห็นชอบ ถ้าหากว่าความเห็นนั้นยังเห็นได้ไม่หมดครบทั้ง ๑๐ ประการ จะได้ก็แต่เพียง ๒ หรือ ๓ ข้อเท่านั้น เช่นนี้ยังจัดเป็นทิฏฐุชุกัมมะอันเป็นความเห็นชอบยังไม่ได้เพราะคนส่วนมากมัก มีความเห็นไม่มีใครจะละเอียดลุ่มลึกเท่าใดนัก เมื่อจะมีความเห็นถูกต้องเฉพาะแต่เพียง ข้อ ๑ - ๒ - ๓ ที่เห็นความเห็นชนิดหยาบผิวเผิน ตั้งแต่ข้อ ๔ เป็นต้นไปนั้น ย่อมคิดไม่ถึง มองไม่เห็นเสียเลย และในข้อ ๑ - ๒ - ๓ นั้นถึงแม้จะเป็นความเห็นชอบแล้วก็จริง แต่ความเห็นชอบนั้นเพียงแต่เห็นว่าการทำบุญ การบูชา การเชื่อเชื่อยึดมั่นรับต่างๆ เหล่า นี้มีผลและเป็นประโยชน์ ก็เพราะทำตนให้เป็นผู้มีหน้ามีตาเป็นที่รักใคร่นิยมชมชอบในหมู่ สังคม ทำการติดต่อกับอาชีพได้อย่างสะดวกสบายอันเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียผล ผลที่ได้รับประจักษ์ชัดในภพนี้ สำหรับอุปปัชชเวทนียผล ผลที่จะพึงได้รับในภพหน้า กับอุปปราปรียเวทนียผล ผลที่จะพึงได้รับในภพที่ ๓ เป็นต้นไปจนถึงพระนิพพานนั้นไม่คิด ไม่นึกเสียเลย จะกล่าวไปใยถึงข้ออื่นๆ แม้แต่ความเห็นชอบใจข้อ ๑ - ๒ - ๓ นั้นเล่า เมื่อ จะว่ากันให้ถูกต้องตรงตามหลักของทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิอย่างแท้จริงแล้ว ก็ยังไม่ถูกไม่ตรงอยู่ นั้นเอง ถูกได้ก็แต่เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะบุคคลเหล่านั้นไม่มีสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ที่สำเร็จมาจากการศึกษาเล่าเรียนในปริยัติธรรม หรือไม่มีภาวนามย ปัญญาที่สำเร็จมาจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานในการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องนั่นเอง

ฉะนั้น คนโง่หรือบรรพชิตทั้งหลาย ตนจะมีความรู้ในวิชาทางโลกหรือไม่มีความ รู้ก็ตาม ถ้าความเห็นของตนนั้นยังไม่ถูกต้องตามหลักของทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิ ๑๐ ประการ แล้ว ก็เป็นการควรอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามทำการอบรมศึกษาในด้านปริยัติหรือปฏิบัติ ที่ถูกต้อง เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขส่งเสริมความเห็นของตนให้สมบูรณ์ถูกต้องตามหลักของ ทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิที่แสดงแล้วนั้น เพราะผู้ที่มีถูกต้องครบถ้วนตามหลักทสวัตถุกลัมมาทิฏฐิ

อย่างสมบูรณ์ ผู้นั้นไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาสมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริง อันเป็นผลกำไรไม่ขาดทุนและเป็นที่ไว้วางใจภูมิใจถึงความเป็นไปในปรโลกของตนได้อีกด้วย

อนึ่ง ผู้ที่มีความเห็นตรงตามหลักของทสวัตถุสสัมมาทิฏฐิแล้วทุกประการนั้น ก็เป็นอันว่ากัมมัสสกตาญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้นั้น ดังนั้นการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาของผู้นั้นก็ย่อมมีผล มีอานิสงส์มากหาที่เปรียบมิได้ เหมือนหนึ่งกับการเพาะเมล็ดโพธิ์งอกเป็นโพธิ์ใหญ่ขึ้น ตรงกันข้ามกับทาน ศีล ภาวนา ของผู้ที่ไม่มีกัมมัสสกตาญาณ ย่อมมีผลมีอานิสงส์น้อย เหมือนหนึ่งต้นโพธิ์ใหญ่ให้ผลเกิดเป็นเมล็ดโพธิ์ก็ฉนั้น ดังนั้นพระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงได้พรรณนาคุณของกัมมัสสกตาญาณไว้ในจตุกกนิเทศวณณาสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

“อิมสฺมี กมฺมสฺสกตฉาเณ จตุวา พาทุํ ทานํ ทตฺวา สิลํ
ปฺปเรตฺวา อุโปสถํ สมาทียิตฺวา สุเชน สุขํ สมฺปตฺติยา สมฺปตฺติ
อนุภวิตฺวา นิพฺพานํ ปตฺตานํ คณนปริจฺเจโท นตฺถิ”

“การกำหนดนับจำนวนของบุคคลที่เข้าสู่พระนิพพาน หลังจากที่เขาได้เสวยความสุขสมบัติยิ่งๆ ขึ้นไปเป็นลำดับติดต่อกัน โดยอาศัยการตั้งอยู่ในกัมมัสสกตาญาณอย่างมั่นคงดีแล้ว ได้ทำบุญหลายครั้ง สรรวมระว่างในศีล ๕ อยู่มิให้ศีลขาด สมาทานอุโปสถศีลเหล่านี้ย่อมไม่มี”

องค์กรธรรมของทิกขุชุกัมมะในขณะทั้ง ๓ ของเจตนา

๑. ทิกขุชุกัมมะในขณะที่เป็นปุปฺพเจตนา ได้แก่ มหากุศลจิต ๘
๒. ทิกขุชุกัมมะในขณะที่เป็นมฺหุญฺเจตนา ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตต-
จิต ๔
๓. ทิกขุชุกัมมะในขณะที่เป็นอปฺรเจตนา ได้แก่ มหากุศลจิต ๘

อธิบายว่า ผู้ที่มีความเห็นยังไม่ถูกต้องตรงต่อพระพุทธศาสนาในเรื่องต่างๆ มีการตาย การเกิด ภูมิเป็นที่เสวยความทุกข์มีนรก เปเรต อสุรกาย ภูมิเป็นที่เสวยความสุข มีสวรรค์ ๖ ชั้น มนุษย์ตายแล้วเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ได้ เป็นมนุษย์อีกก็ได้ สัตว์ดิรัจฉานตายแล้วเกิดเป็นมนุษย์ก็ได้ เป็นสัตว์ดิรัจฉานอีกก็ได้ ครั้นต่อมาได้สำนึกรู้สึกตัวว่าความคิด ความเห็นของตนยังไม่ถูก ไม่ตรงต่อพระพุทธศาสนา ฉะนั้นตนควรจะทำการศึกษาเล่าเรียนถึงความเป็นไปแห่งจิตใจและร่างกาย เพื่อจะได้อบรมความคิดเห็นของตนให้ตรงต่อพระพุทธศาสนา การที่มาสำนึกรู้สึกตัวได้เช่นนี้เป็นทิฏฐุชุกัมมะในขณะที่เป็นปุพพเจตนา

เมื่อคิดเห็นตกลงใจดังนี้แล้ว ก็เริ่มต้นทำการศึกษาล่าเรียนถึงความเป็นไปของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ในข้อธรรมอันเป็นหลักที่เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ การศึกษาค่อยๆ ดีขึ้นเพียงใด ความรู้ความเห็นก็ค่อยๆ ดีขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งได้รับความรู้ความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในเรื่องการตาย การเกิด นรก สวรรค์ เป็นต้นเหล่านั้นว่าเท็จจริงแค่ไหน เป็นประการใดได้อย่างถ่องแท้ ความเห็นแจ่มแจ้งอย่างนี้แหละเป็นทิฏฐุชุกัมมะในขณะที่เป็นมูญจเจตนา

ภายหลังจากที่ได้รับความเห็นชอบ เห็นตรงด้วยการศึกษาล่าเรียนเป็นอย่างดีแล้ว ก็มาพิจารณาถึงความเป็นไปของตนว่า เมื่อก่อนนี้เรามีความเห็นผิดหลายอย่างหลายประการ ครั้นมาบัดนี้เราได้กระทำความเห็นของเราให้ดี ให้ตรงต่อคำสอนในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีแล้ว การพิจารณาเช่นนี้แหละเป็นทิฏฐุชุกัมมะในขณะที่เป็นอปฺรเจตนา โดยเหตุนี้พระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงได้แสดงไว้ในบุญญกิริยาวัตถาทิกถา อัญญสาลินีอรรถกถาว่า

๑. “**ทิฏฐิ อชุกํ กริสสามิติ จินฺเตนฺโตปิ เตสฺ เยว
อญฺจานํ อมฺมตเรน จินฺเตติ**”

“ผู้ที่มีความคิดว่าเราจะทำความเห็นของเราให้ตรงตามหลักพระพุทธศาสนา การคิดอย่างนี้ก็คิดด้วยมหากุศลจิต ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง” (ทิฏฐุชุกัมมะ ในขณะที่เป็นปุพพเจตนา)

**๒. “ทิฏฐิ อชุก กโรนติ ปน จตุนัน ญาณสมปยุตตานํ
อภยตเรน กโรติ”**

“ส่วนผู้ที่กระทำความเห็นของตนให้ตรงด้วยการศึกษา
ปริยัติหรือปฏิบัตินั้น เป็นการกระทำด้วยมหากุศลญาณสัมปยุต
ตจิต ๔ ดวงๆ ไตดวงหนึ่งนั่นเอง” (ทิฏฐุชุกัมมะในขณะที่เป็น
มูญจเจตนา)

**๓. “ทิฏฐิ เม อชุกา กตาติ ปจฺจเวกฺขนโต อฏฺฐานํ
อภยตเรน ปจฺจเวกฺขติ”**

“ผู้ที่มีการพิจารณาในความเห็นของตนว่า เราได้กระทำ
ความเห็นให้ถูกต้องดีแล้ว การพิจารณาของผู้นี้เป็นการพิจารณา
ด้วยมหากุศลจิต ๔ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง” (ทิฏฐุชุกัมมะในขณะที่
ที่เป็นอปรเจตนา)

สรุปบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

ลงในทาน ศีล ภาวนา พร้อมด้วยคำอธิบาย

ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนั้น ปัตติทานและปัตตานุโมทนะ ๒ อย่างนี้
นับสงเคราะห์เข้าในทานกุศล ชื่อว่าทานมัยอย่างหนึ่ง อปายนนะและเวยยาวัจจะ ๒ อย่างนี้
นับสงเคราะห์ในศีลกุศล ชื่อว่าศีลมัยอย่างหนึ่ง ธัมมสวนะ ธัมมเทสนาและทิฏฐุชุกัมมะ
๓ อย่างนี้นับสงเคราะห์เข้าในภาวนากุศล ชื่อว่าภาวนามัยอย่างหนึ่ง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐
สรุปลงเป็น ๓ ด้วยประการฉะนี้

อธิบายว่า ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุทั้งหลายนี้ ทานกุศลเป็นปฏิปักษ์กันกับอิสสา
คือความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น และเป็นปฏิปักษ์ต่อมัจฉริยะที่มีความ
ห่วงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน ดังนั้น ผู้ที่จะทำการบริจาคทานจึงจำเป็นต้อง
ที่จะต้องเอาชนะอิสสา มัจฉริยะให้ได้เสียก่อน การบริจาคทานจึงจะสำเร็จลงได้ ที่กล่าว
เช่นนี้ก็เพราะว่าถ้ายังมีอิสสาอยู่ตราบใด ก็จะทำให้เกิดความไม่พอใจในการที่ทรัพย์สมบัติ

ของตนต้องหมดเปลืองไป เมื่อเป็นเช่นนี้การบริจาคทานก็สำเร็จลงไม่ได้ ฉะนั้น ทานกุศลนี้ จึงเป็นปฏิปักษ์ต่ออิสสา มัจฉริยะทั้งสอง ดังนั้น เมื่อการบริจาคทานสำเร็จลงในขณะที่ใด ในขณะที่นั้นก็ได้อธิบายว่าการปราบตัวอิสสา มัจฉริยะทั้ง ๒ นี้ลงได้ชั่วขณะหนึ่ง

ส่วนการเกิดขึ้นของปัตติทาน และปัตตานุโมทนะทั้งสองนี้ก็คงเป็นเช่นเดียวกันกับ ทานกุศลนั่นเอง กล่าวคือถ้าผู้ใดยังมีอิสสาอยู่ ผู้นั้นก็จะเกิดการไม่พอใจในการที่บุคคลอื่น ได้รับกุศลจากตนโดยสะดวกสบายไม่มีความลำบาก ถ้ายังมีมัจฉริยะอยู่ก็จะเกิดการไม่พอใจในการที่จะแผ่ส่วนบุญให้แก่บุคคลอื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ปัตติทานกุศล ก็สำเร็จลงไม่ได้ ดังนั้น เมื่อปัตติทานกุศลสำเร็จลงในขณะที่ใด ขณะนั้นก็ได้อธิบายว่าการปราบอิสสา มัจฉริยะ ลงได้ชั่วขณะหนึ่ง

ในระหว่างปัตตานุโมทนะกับอิสสา มัจฉริยะ นั้นเล่าก็คงเช่นเดียวกัน กล่าวคือถ้า ยังมีจิตคิดอิสสาอยู่ก็จะเกิดความไม่พอใจในการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาของผู้อื่น แล้วมีหนายังกลับเห็นเป็นการโอ้อวด เมื่อเป็นเช่นนี้จิตคิดที่จะน้อมรับส่วนบุญที่เขา แผ่ให้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ถ้ายังมีมัจฉริยะอยู่ก็จะมีแต่ความหวงแหนในทรัพย์สมบัติของตน จะเอาอย่างคนที่เขาแผ่ส่วนบุญให้นั้นก็ยังไม่ทำไม่ได้ ดังนั้นจึงไม่เต็มใจที่รับการแผ่ส่วนบุญ ในการบริจาคทานที่เขาได้แผ่ให้ ถ้าการแผ่ส่วนบุญนั้นเกี่ยวกับศีลภาวนาแล้ว ตนเองก็ยังละทิ้งความสนุกสนานเพลิดเพลินในอารมณ์ต่างๆ มารักษาศีลเจริญภาวนาเหมือนกัน เขาก็ยังไม่ทำไม่ได้ โดยเหตุนี้แหละจึงไม่มีความยินดีต่อการแผ่ส่วนบุญนั้นๆ ดังนั้นเมื่อ ปัตตานุโมทนะกุศลสำเร็จลงในขณะที่ใด ในขณะที่นั้นก็ได้อธิบายว่าการปราบอิสสา มัจฉริยะ ลงได้ชั่วขณะหนึ่ง ฉะนั้นปัตติทานและปัตตานุโมทนะทั้งสองนี้จึงมีสภาพอย่างเดียวกันกับ ทานกุศลโดยความเป็นปฏิปักษ์ต่ออิสสา มัจฉริยะ อาศัยเหตุนี้แหละท่านจึงจัดเป็นปัตตานุโมทนะเข้าในกุศลทานมัย

อนึ่ง ในการแผ่ส่วนบุญนั้น ผู้ทำการแผ่ย่อมได้กุศลครบทั้ง ๓ อย่างก็มี ๒ อย่างก็มี อย่างเดียวก็มี แล้วแต่การแผ่ส่วนบุญที่เกี่ยวกับกุศลนั้นๆ สำหรับผู้ที่อนุโมทนาส่วนบุญจากเขานั้น ได้แต่ทานมัยกุศลอย่างเดียว ไม่ว่าผู้แผ่จะให้ครบทั้ง ๓ หรือ ๒ หรือ ๑ ก็ตาม อธิบายว่า

๑. ผู้ที่บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา แล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี หรือรักษาศีล เจริญภาวนา แล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี ผู้ที่ทำการแผ่ส่วนบุญนั้นย่อมได้กุศลครบทั้ง ๓ ประการ คือทานมัยกุศล ศีลมัยกุศล ภาวนามัยกุศล

๒. ผู้ที่บริจาคทาน รักษาศีล แล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี หรือผู้ที่รักษาศีลแล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี ย่อมได้กุศล ๒ อย่าง คือทานมัยกุศล ศีลมัยกุศล

๓. ผู้ที่บริจาคทาน เจริญภาวนา แล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี หรือเจริญภาวนาแล้วแผ่ส่วนบุญก็ดี ย่อมได้กุศล ๒ อย่าง คือทานมัยกุศล ภาวนามัยกุศล

๔. ผู้ที่บริจาคทานแล้วแผ่ส่วนบุญ ย่อมได้ทานมัยกุศลอย่างเดียว ที่เป็นเช่นนั้นก็ เพราะว่าการแผ่ส่วนบุญก็ดี การอนุโมทนาส่วนบุญก็ดี เข้าในทานมัยกุศลอย่างเดียว

อุปายานะ เวชยาวัจจะทั้ง ๒ นี้ เป็นจาริตตศีล คือความประพฤติดีงามของคฤหัสถ์ และบรรพชิต ซึ่งเป็นลัทธิบุรุษที่มีความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เหตุนั้น ท่านจึงจัดเข้าในศีลมัยกุศล

ธัมมสวนะ ธัมมเทศนา ทิฏฐชุกัมมะ ทั้ง ๓ นี้ เป็นการทำงานที่ทำให้กุศลธรรมเจริญ ยิ่งๆ ขึ้นเหมือนกับการเจริญสมณะ วิปัสสนา เหตุนั้นท่านจึงจัดเข้าในภาวนามัยกุศล

การสงเคราะห์ธัมมเทศนาและทิฏฐชุกัมมะ อีกนัยหนึ่งตามนัยอรรถกถาอธิบายพุทธภาษิต

การแสดงธรรม การสอนธรรม เหล่านี้สงเคราะห์เข้าในทานมัยกุศลก็ได้ ดังที่ พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า “สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ” “การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง” ส่วนทิฏฐชุกัมมะนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในสังคิติสูตรแห่ง ปาติภววรรคอรรถกถาว่า “ทิฏฐชุกัมมํ สพฺเพสํ นิยมลกฺขณํ” “ทิฏฐชุกัมมะนี้เป็นเครื่องหมายแห่งความสมบูรณ์ของบุญกิริยาวัตถุทั้งปวง” หมายความว่าทิฏฐชุกัมมะนี้สงเคราะห์ เข้าเป็นทานมัย ศีลมัย ภาวนามัยกุศลได้หมดนั่นเอง ที่ท่านกล่าวดังนี้นั้นก็เพราะว่า ทิฏฐชุกัมมะนี้เปรียบเสมือนหนึ่งกับคนถือหางเสือ ที่คอยค้ำท้ายเรือให้แล่นตรงอยู่เสมอ ฉะนั้น ถ้าขาดคนถือหางเสือเสียแล้วเรือก็จะแล่นตรงไปไม่ได้ ขอนี้ฉันใดผู้ที่ทำการบริจาค-

ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอยู่ ถ้าไม่มีทิฏฐุชุกัมมะเข้าประกอบด้วยแล้ว การส่งผลของ
ทาน ศีล ภาวนา เหล่านี้ก็ไม่สมบูรณ์ มีการขาดตกบกพร่องไม่ตรงกันกับความประสงค์
ของตน กล่าวคือเมื่อจะเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา ก็ให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาชั้นต่ำ มีอวัยวะ
ขาดตกบกพร่อง หรือมีฉะนั้นถ้ามีอวัยวะสมบูรณ์ก็จะเป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา และได้รับความ
เดือดร้อนไม่เป็นสุขในเรื่องทรัพย์สมบัติอยู่เสมอๆ กุศลของบุคคลเหล่านี้เมื่อจะว่าโดย
องค์ธรรมแล้วก็ได้แก่ทวิเหตุกกุศลโอมกะ

สำหรับกุศลของผู้ที่มีทิฏฐุชุกัมมะเข้าประกอบอยู่ด้วยนั้น ย่อมส่งผลมหาศาลตาม
ความประสงค์ของตน กล่าวคือเมื่อจะเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา ก็ให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดาที่
ดี มีอวัยวะสมบูรณ์งดงาม มีสติปัญญาฉลาดหลักแหลม ได้รับความสุขกายสบายใจใน
เรื่องทรัพย์สมบัติอยู่เป็นนิจ กุศลของบุคคลเหล่านี้ เมื่อจะว่าโดยองค์ธรรมแล้ว ได้แก
ติเหตุกกุศลอุกกุฏฐะ หรือชั้นต่ำลงมา ก็ได้แก่ ติเหตุกกุศลโอมกะ

อุปนิธิภณห์คือทรัพย์ที่พึงฝากไว้ในชั้นธสันดานของตน เพื่อเข้าสู่พระนิพพาน

ทรัพย์ที่พึงฝากไว้ในชั้นธสันดานของตนเพื่อจะได้เป็นเสบียงเข้าสู่พระนิพพานที่
ได้ชื่อว่าอุปนิธิภณห์นั้นมีอยู่ด้วยกัน ๙๐ ประการ คือสุจริต ๓๐ บุญกิริยาวัตถุ ๓๐ และ
บารมี ๓๐ รวมเป็น ๙๐

สุจริต ๓๐ บุญกิริยาวัตถุ ๓๐ ทั้ง ๒ ประการนี้ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ส่วนบารมี
๓๐ ได้แก่ หินบารมี ๑๐ มัชฌิมบารมี ๑๐ ปณิตบารมี ๑๐ รวมเป็น ๓๐ ใน ๓ ประการนี้
บารมีที่สำเร็จขึ้นด้วยฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา ที่มีกำลังยังอ่อนอยู่ บารมีนั้น ได้ชื่อว่า
หินบารมี บารมีที่สำเร็จขึ้นด้วยฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา ที่มีกำลังแก่กล้าพอประมาณ
บารมีนั้น ได้ชื่อว่ามัชฌิมบารมี บารมีที่สำเร็จขึ้นด้วยฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญาที่มีกำลัง
แก่กล้าอย่างสูงสุด บารมีนั้น ได้ชื่อว่าปณิตบารมี (ดังนั้น บารมี ๓๐ ประการนี้จึงมิได้
มุ่งหมายถึงสามัญญบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ แต่อย่างใดๆ เลย)

อุปนิธิภณห์ ๙๐ ประการนี้ ได้แสดงไว้ในเอกนิปาตชาดกฏฐิกาว่า

“สมตีส สมตีสานิ สุจริตธมมปุณญกริยาวัตตุ-
ปารมียติ อิเม นวุติธมมา นิพพานตถาย อุปนิธิภณฺทา นาม”

“สิ่งที่ได้ชื่อว่าอุปนิธิภณห์ คือทรัพย์ที่พึงฝากไว้ใน
ชั้นธสันดานของตนเพื่อเข้าสู่พระนิพพานมีอยู่ ๙๐ ประการ คือ
สุจริตธรรม บุญกิริยาวัตตุ บารมีกุศล อย่างละ ๓๐ รวม
เป็น ๙๐

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๗ ที่ว่า “ตํ ปเนตํ วิสตีวิธมปิ ฯลฯ สงฺขํ คจฺฉติ”

ตามบาลีข้อนี้แสดงการรวมกามาวจรกรรมว่า เจตนาเจตสิกที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒
และมหากุศลจิต ๘ ทั้งสองประการนี้ได้ชื่อว่ากามาวจรกรรมด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้น เมื่อ
รวมแล้วกามาวจรกรรมจึงมีจำนวน ๒๐ นี้ว่าโดยองค์ธรรม แต่เมื่อว่าโดยทวารแล้วก็มี ๓
คือเกิดขึ้นทางกายทำดีและไม่ดีอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นทางวาจาพูดดีและไม่ดีอย่างหนึ่ง เกิด
ขึ้นทางใจคิดดีและไม่ดีอย่างหนึ่ง รวม ๓ ประการเท่านั้น เมื่อจะว่าโดยการทำงานแล้วมี
๓๐ คือการทำงานที่ไม่ดีมี ๑๐ ได้แก่ทุจริต ๑๐ การงานที่ดีมี ๒๐ ได้แก่กุศลกรรมบถ หรือ
สุจริต ๑๐ บุญกิริยาวัตตุ ๑๐ รวมเป็น ๓๐

กามาวจรกรรม จบ

รูปาวจรกุศลกรรม ๕

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๘ ที่ว่า “รูปาวจรกุสฺสํ ปน มโนกมฺมเมว ฯลฯ ฌานญฺค-
เภเทน”

อธิบายว่า การเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลกรรมนี้ต่างกับการเกิดขึ้นของกามาวจรกุศล
กรรม คือกามาวจรกุศลกรรมนี้เกิดขึ้นทางกายก็ได้ ทางวาจาก็ได้ ทางใจก็ได้ ฉะนั้น เมื่อ
กล่าวโดยกรรมแล้วมี ๓ อย่าง คือกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ส่วนรูปาวจรกุศลกรรม
นั้นเกิดทางกายหรือทางวาจาไม่ได้ ย่อมเกิดเฉพาะในทางใจเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดย-

กรรมก็ย่อมได้มโนกรรมอย่างเดียว เพราะรูปาวจรกุศลกรรมที่ไม่เกี่ยวกับอภิญญานั้น ไม่มีหน้าที่ในการทำให้วิญญูติรูปทั้ง ๒ เกิด คือการเคลื่อนไหวกายและวาจาอันเกิดจากรูปาวจรกุศลที่ไม่เกี่ยวกับอภิญญานั้นไม่มี ดังนั้น พระอนุรุธอาจารย์จึงแสดงว่า “มโนกัมมเมว” คือเป็นมโนกรรมอย่างเดียว

อีกประการหนึ่ง การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลนั้นย่อมเกิดได้หลายทาง กล่าวคือ เกิดขึ้นได้จากการปริชาตทานกัมมิ ที่เรียกว่าทานมัย เกิดขึ้นได้จากการรักษาศีลกัมมิ เรียกว่า ศีลมัย เกิดขึ้นได้จากการเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานกัมมิ เรียกว่า ภาวนามัย ส่วนการเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลนั้นย่อมเกิดได้ทางเดียว คือการเจริญสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากรรมฐาน ๓๐ เรียกว่าภาวนามัย ดังนั้น พระอนุรุธอาจารย์จึงแสดงว่า “ตณฺจ ภาวนามัย” คือรูปาวจรกุศลกรรมนี้ย่อมสำเร็จด้วยภาวนามัย

อีกประการหนึ่ง กามาวจรกุศลกรรมนี้แม้จะมีชนิดมโนกรรมภาวนามัย คือเกิดขึ้นสำเร็จโดยอาศัยการเจริญทางใจก็ตาม แต่ไม่สามารถเข้าถึงความสำเร็จเป็นอัปนาสมาธิ คือฌานสมาบัติได้ ย่อมเข้าถึงได้เพียงแต่ปริกรรมสมาธิ และอุปจารสมาธิที่เป็นบันไดขั้นต้นของอัปนาสมาธิเท่านั้น ส่วนรูปาวจรกุศลกรรมนั้นย่อมเข้าถึงความสำเร็จเป็นอัปนาสมาธิได้ หมายความว่า การเจริญสมถกรรมฐานของพระโยคีนั่น ถ้ายังไม่ได้ฌาน รูปาวจรกุศลก็ยังไม่เกิดขึ้น ถ้ารูปาวจรกุศลเกิดก็หมายถึงว่าพระโยคีนั่นถึงฌานแล้ว ดังนั้น พระอนุรุธอาจารย์จึงแสดงว่า “อุปฺปนาปตฺต”

อีกประการหนึ่ง การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลที่มีจำนวนได้ ๘ ดวงนั้น ก็โดยที่จำแนกเกี่ยวเนื่องด้วยเวทนาบ้าง เกี่ยวเนื่องด้วยญาณบ้าง เกี่ยวเนื่องด้วยสังขารบ้าง (ดังที่ได้แสดงชัดเจนในหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ส่วนการเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลนั้น จำแนกโดยองค์ฌานเป็นหลัก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท โดยนับตามองค์ฌานที่ประกอบคือ

รูปาวจรกุศลที่มีองค์ฌาน ๕ เข้าประกอบประเภทหนึ่ง มี ๑ ดวง .

รูปาวจรกุศลที่มีองค์ฌาน ๔ เข้าประกอบประเภทหนึ่ง มี ๑ ดวง

รูปาวจรกุศลที่มีองค์ฌาน ๓ เข้าประกอบประเภทหนึ่ง มี ๑ ดวง

รูปาวจรกุศลที่มีองค์ฌาน ๒ เข้าประกอบ คือสุข เอกัคคตา ประเภทหนึ่ง มี ๑ ดวง

รูปาวจรกุศลที่มีองค์ฌาน ๒ เข้าประกอบ คืออุเบกขา เอกัคคตา ประเภทหนึ่ง มี ๑ ดวง

รวมเป็นจำนวนรูปาวจรกุศลมี ๕ ดวง นับตามประเภทแห่งองค์ฌานที่เข้าประกอบ ดังกล่าวนี้นี้ ดังนั้น พระอนุรุธธำมหารยจึงแสดงว่า “ฌานนุคเณเทน ปญฺจวิธํ โหติ” คือว่า โดยประเภทแห่งองค์ฌานแล้ว มี ๕ อย่าง

อรูปราวจรกุศลกรรม ๔

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๙ ที่ว่า “ตถา อรูปราวจรกุสฺสณฺจ มโนกมฺมํ าลา อารมฺมณเณเทน จตฺตพฺพิธํ โหติ” อธิบายว่าการเกิดขึ้นของอรูปราวจรกุศลกรรมนี้ ว่าโดย ทวารก็เกิดขึ้นทางใจ ว่าโดยการทำงานที่ให้เกิดก็ย่อมสำเร็จด้วยภาวนามโยอย่างเดียว ว่าโดย สมาริก็ต้องเข้าถึงอัปปนาสมาริ เหมือนกับการเกิดขึ้นของอรูปราวจรกุศลกรรม ดังนั้นพระ อนุรุธธำมหารยจึงแสดงว่า “ตถา อรูปราวจรกุสฺสณฺจ มโนกมฺมํ ตมฺปิ ภาวนามโย อปฺปนาปตฺตํ”

ส่วนการจำแนกอรูปราวจรกุศลกรรมที่แบ่งเป็น ๔ นั้น ต่างกันกับการจำแนก รูปาวจรกุศลกรรม คืออรูปราวจรกุศลกรรมนั้น อาศัยองค์ฌานเป็นเครื่องจำแนก ส่วน อรูปราวจรกุศลกรรมทั้ง ๔ เหล่านี้ จำแนกประเภทโดยองค์ฌานไม่ได้ เพราะมีองค์ ฌาน ๒ คืออุเบกขา เอกัคคตา เหมือนกันหมด ส่วนที่แบ่งออกเป็น ๔ ดวงนั้น ก็เป็นไป เกี่ยวเนื่องด้วยอารมณ์กรรมฐานของจิตเหล่านี้ กล่าวคือกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยมีกสิณกุสมาภู ีมากาสปัณฺณติเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่าอากาสานัญญาตนกุศลจิต กุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยมี อากาสานัญญาตนกุศลจิตเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่าวิญญานัญญาตนกุศลจิต กุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยมี นัตถิภาวปัณฺณติเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่าอากิณฺณัญญาตนกุศลจิต กุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยมีอากิณฺณัญญาตนกุศลจิตเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่าเนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนกุศลจิตดังนี้ ด้วยเหตุนี้พระอนุรุธธำมหารยจึงแสดงว่า “อารมฺมณเณเทน จตฺตพฺพิธํ โหติ”

สรุปความว่า คำว่า “ภาวนามยํ อปฺปนาปตฺตํ” นั้น เป็นการแสดงที่มุ่งหมายให้รู้ ว่ามหัคคตกุศลกรรมทั้ง ๙ เหล่านี้ เกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการเจริญสมถกรรมฐานมีการ เพ่งอารมณ์กสิณ เป็นต้น ฉะนั้นจึงมีแต่ภาวนามยํอย่างเดียว ไม่มีทานมัยและศีลมัย

ถ้ามีข้อปัญหาถามว่าในปฏิสัมภิทามรรคพระบาลีแสดงว่ามหัคคตกุศลกรรม เหล่านี้ก็จัดเป็นศีลกุศลได้ ดังมีบาลีปรากฏว่า “ปจฺมชฺฌาเนน นีวรณานํ, ทุติเยน วิตกฺกวิจารานํ, ตติเยน ปิติยา, จตุตฺเถน สุขทุฏฺฐานํ ปธานํ สีลํ เวรมณิ สีลํ เจตนา สีลํ สํวโร สีลํ อวิตักฺกโม สีลํ” การประหาณนิวรรณ์ด้วยปฐมฌาน การประหาณ วิตกวิจาร์ด้วยทุติยฌาน การประหาณปิติด้วยตติยฌาน การประหาณสุขทุกข์ด้วย จตุตถฌาน การประหาณเหล่านี้จัดเป็นประหาณศีล เวรมณศีล เจตนาศีล สังวรศีล อวิติกมศีล

แม้ว่า ในพระบาลีแสดงไว้จริง แต่เป็นการแสดงโดยนัยปริยาย ไม่ใช่แสดงโดยมุขย นัย เพราะมหัคคตกุศลกรรมเหล่านี้ที่เกิดขึ้นได้นั้น ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยอาศัยการรักษาศีล ย่อม เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญสมถภาวนาอย่างเดียว ดังกล่าวแล้วข้อนี้เปรียบเหมือนคำที่กล่าว ว่า “พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำให้พระเทวทัตผู้ซึ่งคิดทรยศต่อพระองค์นั้นได้ไปสู่นिरยภูมิ” ซึ่งความจริงแล้วพระพุทธองค์ไม่ได้เป็นผู้ทำให้พระเทวทัตไปสู่นिरยภูมิ การกระทำของ พระเทวทัตเองนั่นแหละเป็นผู้นำไปสู่นिरยภูมิ สำหรับพระพุทธองค์เป็นแต่เพียงองค์ ประกอบส่วนหนึ่งในการทำให้พระเทวทัตสร้างอกุศลกรรมสำเร็จลงเท่านั้น

อนึ่ง ตั้งแต่บาลีข้อที่ ๕ เป็นต้น จนถึงข้อที่ ๑๙ ที่กล่าวว่า “ตตฺถ อกฺุสลํ กายกมฺมํ วจิกมฺมํ มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทวารวเสน ติวิธํ โหติ” ฯลฯ จนถึง “ตถา อรูปาวจร- กุสลญฺจ มโนกมฺมํ ตมปิ ภาวนามยํ อปฺปนาปตฺตํ อารมฺมณภเวทน จตุพฺพิธํ โหติ” นั้น พระอนุรุธาจารย์แสดงให้รู้เพียงแต่ประเภทแห่งกรรมทั้ง ๔ มีอกุศลกรรมเป็นต้น เท่านั้น ยังไม่ได้แสดงถึงปากฎฐาน คือภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของกรรมทั้ง ๔ เหล่านั้น

ตั้งแต่บาลีข้อที่ ๒๐ มี เอตฺถากุสลกมฺมมฺหุทฺธจฺจริทํ เป็นต้น จนถึงข้อที่ ๒๖ มี เตสํ ทฺวาทส ปากานิ เป็นต้นเหล่านี้ พระอนุรุธาจารย์ได้แสดงถึงปากฎฐาน คือภูมิอัน เป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของกรรมทั้ง ๔ เหล่านั้นไปตามลำดับ ดังที่จะได้แสดงขยายความ โดยพิสดารต่อไปนี้

อธิบายความในบาลีข้อที่ ๒๐ ที่ว่า “เอตถากุสลกมมมุตฺตจฺจรหิต” เป็นต้นจน ถึง “ยถารหํ วิปฺยจติ” บาลีข้อนี้แสดงถึงภูมิซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของอกุศลกรรม คืออกุศลกรรม ๑๑ (เว้นอุทฺธจฺจสทฺตเจตนา) ย่อมส่งผลปฏิสนธิในอบายภูมิทั้ง ๔ หมายความว่าผู้ที่ไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เหล่านี้ ก็เพราะอาศัยอกุศลกรรม ๑๑ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ ส่วนอุทฺธจฺจสทฺตเจตนา นั้น ไม่มีหน้าที่ส่งผลปฏิสนธิ หมายความว่าผู้ที่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ โดยอาศัยอุทฺธจฺจสทฺตเจตนาเป็นเหตุ นั้นย่อมไม่มี สำหรับในปวัตติ กาล คือเวลาที่ต่อจากปฏิสนธิมาจนถึงตายนั้น อกุศลกรรมทั้ง ๑๒ ย่อมส่งผลได้ กล่าวคือทำให้อกุศลวิบาก ๗ มีการเห็นไม่ดี การได้ยินไม่ดี เป็นต้น เกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ และรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังฺญสฺสตัดาภูมิ)

เมื่อสรุปความตามบาลีข้อนี้แล้วก็ได้ความว่า ปากฎฐานของอกุศลกรรมเหล่านี้ ว่า โดยปฏิสนธิกาล ย่อมได้อบายภูมิ ๔ ว่าโดยปวัตติกาล ย่อมได้กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ (เว้น อสังฺญสฺสตัดาภูมิ)

เหตุผลในการที่อุทฺธจฺจสทฺตเจตนา ไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้

ผู้ที่กล่าวได้ว่า เป็นผู้ที่มีความกล้าหาญเข้มแข็งนั้น แต่ถ้ากระทำการงานที่สำคัญๆ โดยลำพังคนเดียวแล้ว ก็ไม่อาจที่จะกระทำการงานนั้นๆ ให้สำเร็จลงไปได้เหมือนเช่น แม่ทัพผู้ทรงกำลังและมีความกล้าหาญ จะออกทัพไปต่อสู้กับข้าศึกเพียงคนเดียวก็ไม่อาจ ทำลายข้าศึกให้พ่ายแพ้ไปได้ จะต้องมียุทธาวุธติดตามไปด้วยเป็นกองทัพบึ่งจะสามารถ ทำลายข้าศึกได้ แม้ในกิจการอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่มีความรู้ความสามารถแต่ดำเนินการ ไปเพียงผู้เดียวไม่มีผู้ช่วยทำไปตามหน้าที่ของตนๆ ก็ไม่สำเร็จลงได้ ข้อนี้ฉันใดในบรรดา เจตสิกทั้ง ๕๒ ดวงนั้น เจตนาเจตสิกได้ชื่อว่าเป็นเจตสิกที่มีกำลังเข้มแข็งเป็นพิเศษกว่า เจตสิกดวงอื่นๆ ไม่ว่าในการงานใดๆ ที่สัตว์ทั้งหลายกระทำไปด้วยกายหรือวาจา หรือ ใจก็ตาม เจตนาเจตสิกนี้แหละย่อมเป็นหัวหน้าจัดแจงและรับผิดชอบในการงานนั้นๆ โดย รับหน้าที่ในตำแหน่งเป็น “กรรม” และมีหน้าที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลในกาล ข้างหน้าด้วย

ในการส่งผลในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาลทั้ง ๒ อย่างนี้ การส่งผลในปฏิสนธิกาล เป็นเรื่องสำคัญ เพราะต้องทำหน้าที่ก่อภพก่อชาติให้ปรากฏขึ้นเป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง ในภุมินันๆ ด้วยเหตุนี้แหละเจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรม นี้จึงต้องมีเจตสิกอื่นๆ ที่มีกำลังเป็นพิเศษเข้าช่วยเหลือด้วย จึงจะสามารถก่อภพก่อชาติ ให้ปรากฏขึ้นได้ ที่เรียกว่าส่งผลในปฏิสนธิกาล ถ้ามีเจตนาแล้วก็ไม่สามารถจะส่งผลใน ปฏิสนธิกาลได้เพียงแต่ส่งผลได้ในปวัตติกาลเท่านั้น ซึ่งการส่งผลในปวัตติกาลนี้ไม่ใช่เป็น เรื่องสำคัญ ฉะนั้นเมื่อพิจารณาถึงความเป็นไปของเจตนาที่อยู่ในอุทฺธัจจสหคตจิตที่จะ มีกำลังพอที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้หรือไม่แล้ว ก็จะได้เห็นว่าอุทฺธัจจะนี้มีอกุศลเจตสิก อื่นๆ ที่มีกำลังเป็นพิเศษ เช่น โลภะ โทสะ ทิฏฐิ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจะ วิชิกิจฉา เข้าช่วยสนับสนุนไปตามหน้าที่ของตนแต่อย่างใด คงมีแต่โมจตุกเจตสิกที่เป็น อกุศลเจตสิกสามัญ ที่ประกอบกับการงานอกุศลทั่วไปเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงตัดสินได้ว่า อุทฺธัจจสหคตเจตนาไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ คงส่งผลได้เพียงแต่ในปวัตติกาล ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงว่า “เอตถากุสลกมมมูทฺธจฺจเรทิตฺ าลฯ ยถารหิ วิปฺลฺลจิตฺ”

อีกนัยหนึ่ง คำบรรยายอกุศลบทในอัฐฐสาลินีอรรถกถาแสดงว่า เจตนาที่อยู่ใน วิชิกิจฉาสัมปยุตตจิตที่ไม่ประกอบด้วยอริโมกข์ ก็ย่อมสามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ แต่ทำไมเจตนาที่อยู่ในอุทฺธัจจสสัมปยุตตจิตที่มีอริโมกข์เข้าประกอบ จึงไม่สามารถส่งผลใน ปฏิสนธิกาลได้ ข้อนี้จะทราบได้อย่างไร? ในอัฐฐสาลินีอรรถกถานั้นเองก็แก้ไว้ว่า อุทฺธัจจสสัมปยุตตเจตนาเป็นธรรมที่ไม่ได้ถูกประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคแต่อย่างใด ใน คำกล่าวแก้นี้ก็อธิบายได้ว่า ถ้าอุทฺธัจจสสัมปยุตตเจตนาสามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้แล้ว ก็จะต้องส่งผลในอบายภูมิ ๔ เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่สำเร็จเป็นโสดาบันแล้วก็ย่อมจะ ต้องไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ได้อีก เพราะยังไม่ได้ประหาณอุทฺธัจจสสัมปยุตตจิต และถ้าเป็น ดังนี้ก็ขัดกันกับพระบาลีว่า “จตุททาปาเยหิ จ วิปฺลฺมุตโต” คือ “ผู้ที่สำเร็จเป็นพระโสดา บันนั้น ย่อมผ่านพ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ แล้ว” ซึ่งพระพุทฺธวจนะนี้ย่อมจะผิดพลาดไปไม่ ได้ ดังนั้นจึงเป็นที่แน่นอนว่าอุทฺธัจจสสัมปยุตตเจตนา แม้ว่าจะประกอบด้วยอริโมกข์ก็ตาม ก็ไม่สามารถจะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้

เรื่องนี้ก็อาจมีข้อสงสัยขึ้นได้อีกว่า อุทัจจสัมปยุตตเจตนาแม้จะไม่เข้าอยู่ในพวก อกุศลธรรมที่ถูกประหารโดยโสดาปัตติมรรคก็ตาม แต่ก็เข้าอยู่ในพวกอกุศลธรรมที่ถูกประหารโดยอหัตตมรรค ฉะนั้น ในการที่กล่าวอ้างว่าอุทัจจสัมปยุตตเจตนาไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ เพราะไม่เข้าอยู่ในพวกอกุศลธรรมที่ถูกประหารโดยโสดาปัตติมรรคนั้น เหตุผลที่กล่าวมานี้ย่อมรู้สึกอ้อมค้อมไป จะมีหลักฐานที่แสดงให้รู้ได้อีกบ้างหรือไม่? ข้อนี้แก้ว่า “มี” ดังปรากฏในปฏิฐานพระบาลีที่แสดงถึงเรื่องน่านักขณิกัมมปัจฉัย ในปัจฉัยนี้พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงรวบรวมเจตนาต่างๆ ที่สามารถส่งผลได้ อยู่ในปัจฉัยนี้ทั้งหมด คือเมื่อทรงแสดงจำแนกทัสสนติกะโดยปัจฉัย ๒๔ แล้ว เมื่อทรงแสดงมาถึงน่านักขณิกัมมปัจฉัยนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมที่ถูกประหารโดยโสดาปัตติมรรคโดยเฉพาะ และทรงแสดงธรรมที่ถูกประหารโดยมรรคเบื้องบนและมรรคเบื้องต่ำปะปนกัน ไม่ได้ทรงแสดงธรรมที่ถูกประหารโดยมรรคเบื้องบนโดยเฉพาะ ดังที่ปรากฏการแสดงว่า “น่านักขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กญฺจตา จ รูปานํ กมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย” แปลความว่า “อกุศลเจตนาที่ถูกประหารโดยโสดาปัตติมรรคที่เกิดขึ้นโดยต่างขณะ ต่างเวลากันนั้นเป็นปัจฉัยช่วยหนุนปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิกัมมชรูปโดยอำนาจกัมมปัจฉัย ในการแสดงธรรมที่ถูกประหารโดยโสดาปัตติมรรคโดยเฉพาะนั้น อุทัจจสัมปยุตตเจตนาไม่เข้าอยู่ในที่นี้ ดังนั้นจึงรู้ได้ว่าผู้ที่สำเร็จเป็นโสดาบันก็ยังมีอุทัจจสัมปยุตตเจตนาอยู่ แต่พระโสดาบันนั้นก็ได้ปล่อยบาปกรรม ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่แน่นอนได้ว่าอุทัจจสัมปยุตตเจตนาไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ดังกล่าวมาแล้ว”

อนึ่ง อุทัจจสัมปยุตตเจตนาเป็นธรรมที่ถูกประหารโดยอหัตตมรรค แต่ที่กล่าวในตอนต้นว่า พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงแสดงอกุศลธรรมที่ถูกประหารโดยมรรคเบื้องบนโดยเฉพาะในน่านักขณิกัมมปัจฉัย ดังนั้นจะกล่าวได้หรือไม่ว่าอุทัจจสัมปยุตตเจตนาแม้ในปวัตติกาลก็ไม่สามารถส่งผลได้? แก้วกล่าวเช่นนี้ไม่ได้ เพราะแม้ว่าจะไม่ได้ทรงแสดงไว้ในน่านักขณิกัมมปัจฉัยในปฏิฐานก็จริง แต่ก็ได้ทรงแสดงไว้ในปฏิสัมภิทาวังค์แห่งอภิธรรมปิฎกอันเป็นปกรณ์ที่ ๒ ว่า “ยสฺมี สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โทติ ฯลฯ อฺเปกฺขาสทฺตํ อุทฺตจฺจสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา ฯลฯ ธมฺมารมฺมณํ วา, ยํ ยํ วา

ปนารพภ, ตสฺมี สมเย ผลโส โหติ ฯลฯ อวิกฺเขโป โหติ, อิเม ธมฺมา อกุสลา, อิเมสุ ธมฺเมสุ ฌาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิตา ฯ เตสํ วิปาเก ฌาณํ อตฺถปฏิสมฺภิตา”

ในพระบาลีนี้ เฉพาะในข้อที่กล่าวว่า “เตสํ วิปาเก ฌาณํ อตฺถปฏิสมฺภิตา” นั้น แปลว่า “การรู้ในวิปากของอุทธัจจสัมปยุตตจิตตูปบาท ชื่อว่าอตฺถปฏิสัมภิตา” ดังนั้น จึงเป็นข้อที่ตัดสินได้ว่า อุทธัจจสัมปยุตตเจตนาซึ่งส่งผลได้ในอดีตกาล

ความเห็นของท่านพระพุทธตเถระ ในเรื่องอุทธัจจสัมปยุตตเจตนาและคำวินิจฉัย

ในเรื่องนี้ท่านมีความเห็นว่า อุทธัจจสัมปยุตตเจตนาซึ่งถ้าเกิดในสันดานของปุถุชน แล้ว ย่อมสามารถส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและอดีตกาล แต่ถ้าเกิดในสันดานของพระ เสกขบุคคลก็ไม่สามารถส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิและอดีตกาล ส่วนท่านอนุภูิกายจารย์และ ปรมัตถทีปนีภูิกายจารย์ ภาษายกจารย์ทั้งหลายได้ปฏิเสธความเห็นของท่านพระพุทธตเถระ นี้เสีย โดยมีเหตุผลเหมือนกับที่ได้แสดงมาแล้ว คือในการที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลไม่ได้นั้นก็ มิมีชัฏอยู่แล้วในน่านกขณิกกัมมปัจจุจัย ส่วนการที่ส่งผลในอดีตกาลได้ก็ปรากฏอยู่ใน สัมภิตาวิภังค์แล้ว ดังนั้นการส่งผลในอดีตกาลจึงได้อกุศลเจตนา ๑๒ ทั้งหมด ด้วยเหตุ นี้แหละการที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงไว้ว่า “ปวตฺติยํ ปน สพฺพมฺปิ ทฺวาทสฺวิธํ สตฺตกากุสฺลปาภาณิ วิปจฺจติ” ซึ่งแปลว่า “ส่วนในปวัตติกาลอกุศลกรรมทั้ง ๑๒ นั้นให้อกุศลวิปาก ๗ เกิดเป็นผล” จึงจัดว่าเป็นการแสดงที่ถูกต้องแล้ว

ที่กล่าวว่า “สตฺตกากุสฺลปาภาณิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถาทํ วิปจฺจติ” ซึ่งแปลว่า “ให้อกุศลวิปาก ๗ เกิดเป็นผลในกามภูมิ ๑๑ และในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตคาภูมิ) ตามสมควรนั้น” ในที่นี้คำบาลีที่ว่า “สพฺพตฺถาปิ” นั้นต้องสัมพันธ์กับคำว่า “กามโลเก” แปลว่าแม้ในกามภูมิทั้งหมด คือกามภูมิ ๑๑ นั้นเอง หมายความว่า การส่งผลของอกุศลกรรมเหล่านี้ในปฏิสนธิกาล แม้จะส่งผลได้เพียงอบายภูมิ ๔ ก็จริง แต่ในปวัตติกาลนั้นย่อมส่งผลได้ในกามภูมิทั่วไปทั้งสุคติและทุคติภูมิทั้ง ๑๑ ภูมินั้นเอง

คำว่า “ยถารห” ที่แปลว่าตามสมควรนั้น หมายความว่าตามสมควรแก่ทวารและ อารมณนั้นๆ อธิบายว่าในกามภูมิ ๑๑ นั้น มีปัญจทวารครบบริบูรณ์ ดังนั้นอกุศลวิบาก ทั้ง ๗ ดวงย่อมเกิดขึ้นได้ ส่วนในรูปภูมิมีแต่จักขุทวารและโสตทวาร ฆาน ชิวหา กายทวาร ทั้ง ๓ นี้ไม่มี ฉะนั้นอกุศลวิบาก จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ สัมปฏิจฉณะ สันตிரณะ ที่รับ รุปารมณ สัททารมณที่ไม่ดีย่อมเกิดขึ้นได้ ส่วนอกุศลวิบาก ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ ที่มีคันธะ รสะ โผฏฐัพพะ ที่ไม่ดีนั้นย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้นจึงได้ใช้คำว่า “ยถารห วิปจจติ”

อธิบายบาลีข้อที่ ๒๑ ที่ว่า “กามาวจรกุศลมปิ กาสุคตियเมว” เป็นต้นจนถึง “ยถารห วิปจจติ”

บาลีข้อนี้แสดงถึงภูมิซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของกามาวจรกุศลกรรม อธิบาย ว่ามหากุศลกรรม ๘ ที่เกิดขึ้นโดยมีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นที่ตั้งเหล่านี้ย่อมส่งผลให้ มหาวิบาก ๘ กุศลวิบากอุเบกขาสันตிரณจิต ๑ กัมมชรูป เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลใน กามสุคติภูมิเท่านั้น ในจำนวนปฏิสนธิจิต ๙ ดวงเหล่านี้ มหาวิบากจิต ๘ เป็นผลปฏิสนธิ ที่เกิดขึ้นได้ในกามสุคติภูมิ ๗ ทัวไป ส่วนกุศลวิบากอุเบกขาสันตிரณจิต ๑ นี้เป็นผลปฏิสนธิ ที่เกิดขึ้นได้เฉพาะในมนุษย์ภูมิและจาตุมหาราชิกาภูมิเท่านั้น หมายความว่าผู้ที่เกิดเป็น มนุษย์และเทวดาทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจมหากุศลกรรม ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ที่เกี่ยวเนื่องกับบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ด้วยกันทั้งสิ้น แต่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายเหล่านี้ มนุษย์ บางพวกก็เกิดมาโดยไม่สมบุรณ์ มีพิกลพิการ ไข้ บำ บอด หนก โง่เงา เป็นต้น บางพวก ก็เกิดมาโดยสมบุรณ์ ไม่มีพิกลพิการเป็นต้นแต่อย่างใด และความเป็นอยู่ของเทวดาชั้น จาตุมหาราชิกาบางพวกนั้น ก็มีสภาพไม่สมบุรณ์ คือมีความอดอยากในเรื่องอาหารและ ที่อยู่ ทั้งรูปร่างก็น่าเกลียดน่ากลัวคล้ายพวกเปรต บางพวกก็มีใจคอดุร้าย บางพวกก็มี สภาพสมบุรณ์ มีรูปร่างสวยงาม สำหรับเทวดาเบื้องบนอีก ๕ ชั้นนั้น มีสภาพสมบุรณ์ ทั้งความเป็นอยู่และรูปร่าง ความแตกต่างกันของมนุษย์และเทวดาดังกล่าวมานี้ก็เนื่องมา จากปฏิสนธิจิตต่างกันนั่นเอง คือมนุษย์และเทวดาชั้นต่ำที่มีสภาพไม่สมบุรณ์นั้น ก็เพราะ มีกุศลวิบากอุเบกขาสันตிரณเป็นปฏิสนธิจิตหรือที่เรียกว่าสุคติอเหตุกปฏิสนธิ ส่วนมนุษย์

และเทวดาที่มีสภาพสมบูรณ์เป็นแต่เพียงแตกต่างกันบ้างโดยคุณสมบัติ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ก็เพราะมีมหาวิบาก ๘ ดวงใดดวงหนึ่งเป็นญาณสัมปยุตต์บ้าง ญาณวิปยุตต์บ้าง เป็นปฏิสนธิจิต หรือที่เรียกว่าสเหตุกปฏิสนธิ

สำหรับผลที่ได้รับในปวัตติกาลจากมหากุศลกรรม ๘ นั้น มีอยู่ ๒ อย่างคือ สเหตุกผลได้แก่มหาวิบาก ๘ อย่างหนึ่ง และอเหตุกผลได้แก่อกุศลวิบาก ๘ อย่างหนึ่ง ในผลทั้ง ๒ อย่างนี้มหาวิบาก ๘ เป็นผลที่ได้รับเฉพาะในกามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น โดยมีหน้าที่ภวังคกิจและตทารัมมณกิจ ส่วนอกุศลวิบาก ๘ นั้นเป็นผลที่ได้รับในกามภูมิ ๑๑ และรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตาทภูมิ) ตามสมควรแก่ทวารและอารมณ์ คือในภูมิที่มีทวารครบก็ได้รับอารมณ์ครบ ฉะนั้นอกุศลวิบากก็ย่อมเกิดได้ทั้ง ๘ ดวง ถ้าในภูมิหรือบุคคลที่มีทวารไม่ครบก็ได้รับอารมณ์ไม่ครบ ดังนั้นอกุศลวิบากก็ย่อมเกิดขึ้นได้ตามทวารที่มีอยู่ และหน้าที่ของอกุศลวิบากก็คือการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส เป็นต้นในอารมณ์ที่ดี ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าไม่เฉพาะแต่มนุษย์ เทวดา พรหมเท่านั้นที่จะมีการเห็น การได้ยิน เป็นต้นที่ดีๆ แม้สัตว์ที่เกิดอยู่ในอบายภูมิ ๔ ก็มีโอกาสดูได้เห็น ได้ยิน เป็นต้นในอารมณ์ที่ดีได้ ทั้งนี้ก็แล้วแต่อำนาจแห่งอุปนิสัยกุศลกรรม ดังเช่นสัตว์ดิรัจฉานบางพวกมีความเป็นอยู่สุขสบาย ได้เห็น ได้ฟัง ได้กิน เป็นต้น แต่ในสิ่งที่ดีๆ และทั้งมีรูปร่างสวยงาม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอกุศลวิบาก และกัมมชรูป กัมมปัจจย อุดฺชรูป ที่เป็นอริกฐผลในปวัตติกาล สำหรับอกุศลวิบาก และกัมมชรูปกัมมปัจจย อุดฺชรูป ที่เป็นอริกฐผลในปวัตติกาลของพวกกามสุคติบุคคล และรูปพรหมนั้นชัดเจนอยู่แล้วด้วยเหตุนี้พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงว่า “ตถา ปวตฺติยญฺจ มหาวิปាកานิ, อเหตุก-วิปាកานิ ปน อญฺชปิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ วิปจฺจติ”

ในคำว่า “ตถา ปวตฺติยญฺจ มหาวิปាកานิ” นี้ ถ้าจะแสดงให้บริบูรณ์แล้วจะต้องแสดงว่า “กามาวจรกุสฺส ปวตฺติยญฺจ มหาวิปាកานิ กามสุคติยเมว ชเนติ” ซึ่งหมายความว่า กามาวจรกุศลกรรมนี้ให้มหาวิบาก ๘ เกิดเป็นผลในปวัตติกาลก็เพียงในกามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะคำว่า “ตถา” ซึ่งเป็นนิปาทบทชนิดที่ชี้ให้รู้เนื้อความของคำว่า “กามสุคติยเมว” และ “ชเนติ” นั้นเอง และคำว่า “ยถารหํ” ในบาลีข้อนี้ก็มีความอธิบายเหมือนกับคำว่า “ยถารหํ” ที่ในบาลีข้อที่ ๒๐

อธิบายบาลีข้อที่ ๒๒ - ๒๓ - ๒๔ ที่ว่า “ตตถาปิ ติเหตุกมุกกฏจํ กุสลํ ฯลฯ ปวตเต จ อเหตุกวิปากาเนว วิปจจติ”

ในบาลีทั้ง ๓ ข้อนี้แสดงถึงการจำแนกมหากุศลกรรมที่มีประเภทต่างๆ กัน มีติเหตุกอกกัฏฐะเป็นต้น และแสดงถึงผลของกุศลกรรมเหล่านี้โดยเฉพาะๆ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

มหากุศลกรรมที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อจำแนกโดยเหตุแล้วมี ๒ อย่างคือ ติเหตุกกุศลอย่างหนึ่งและทวิเหตุกกุศลอย่างหนึ่ง

ติเหตุกกุศลนั้นคือ เมื่อขณะที่ทำการกุศลต่างๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจก็ตาม กุศลจิตของผู้กระทำนั้นประกอบด้วยกัมมัสมัสสกาญาณหรือวิปัสสนาญาณอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กุศลชนิดนี้ก็ได้ชื่อว่าติเหตุกกุศลคือกุศลที่เกิดพร้อมด้วยอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ องค์ธรรมได้แก่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔

ความเป็นไปของมหากุศลกรรมที่ประกอบด้วยกัมมัสมัสสกาญาณนั้น คือบุคคลผู้มีปัญญาารู้ในเรื่องกรรมและผลของกรรมว่า การทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่วและบรรดาลสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้มีกรรมเป็นใหญ่ มีกรรมเป็นผู้จัดแจง และเมื่อได้กระทำลงไปแล้วย่อมต้องได้รับผลของการกระทำนั้นๆ อย่างแน่นอนช้าหรือเร็วเท่านั้น เสมือนหนึ่งเราเอาก้อนหินทุ่มลงไปในสระน้ำ จะปรากฏว่าน้ำนั้นแตกกระเพื่อมเป็นละลอกคลื่นแผ่ออกไปเป็นวงกว้าง เมื่อไปสุดขอบสระแล้วละลอกนั้นจะย้อนกลับเข้ามาตรงที่เราเอาก้อนหินทุ่มลงไป ถ้าก้อนหินนั้นเป็นก้อนเล็กๆ ละลอกคลื่นก็จะแผ่ไปและย้อนกลับมาโดยช้าๆ และถ้าก้อนหินนั้นเป็นก้อนใหญ่กำลังของก้อนหินนั้นมีมากละลอกคลื่นก็จะแผ่ไปและย้อนกลับมาโดยเร็ว ข้อนี้เปรียบเทียบให้เห็นว่าการกระทำดีหรือชั่วของสัตว์ทั้งหลายนั้น เมื่อทำลงไปแล้วย่อมไม่สูญหายไปไหน ต้องได้รับผลแน่นอนเหมือนกับละลอกคลื่นที่แผ่กระจายออกไปแล้วย้อนกลับมาที่เกาฉนั้น สำหรับการได้รับผลช้าหรือเร็วนั้นก็แล้วแต่เจตนา ความพยายามของผู้กระทำ และคุณสมบัติหรือฐานะของผู้รับการกระทำ หรือข้อลักขาบทข้อปฏิบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำ ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าวมานี้แหละ ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีกัมมัสมัสสกาญาณ ฉะนั้น การกระทำกุศลต่างๆ ของบุคคลพวกนี้จึงจัดเป็นติเหตุกกุศล

ความเป็นไปของมหากุศลกรรมที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น คือบุคคลผู้มีปัญญา
 รู้ว่าบรรดาสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีชีวิตก็ตาม ไม่มีชีวิตก็ตาม คงมีแต่รูปกับนาม ๒ อย่าง
 เท่านั้น และรูปนามนี้ก็เป็นอย่างไม่เที่ยง เกิดแล้วย่อมดับไปอยู่เสมอล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา ทั้งสิ้น ฉะนั้นในการบำเพ็ญกุศลต่างๆ นั้น บุคคลผู้ถวายเป็นปฏิภาณผู้รับกิตติ
 ย่อมมีแต่รูปกับนาม และมีสภาพเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วัตถุสิ่งของที่เป็น
 ของถวายนั่นก็มีแต่รูป และมีสภาพเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กุศลจิตที่เกิดขึ้น
 แก่เรานั้นก็เป็นนามธรรม และมีสภาพเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นเดียวกัน
 แต่มีข้อที่แตกต่างกันก็คือ แม้ว่ากุศลจิตที่เกิดขึ้นนั้นจะมีการดับอยู่ทุกๆ ขณะก็ตาม แต่
 อำนาจของกุศลต่างๆ เหล่านั้นก็หาได้หมดสิ้นไปด้วยไม่ ย่อมติดอยู่ในชั้นรลันดานของผู้
 กระทำ แต่เมื่อมีโอกาสเวลาใดก็ส่งผลให้ปรากฏขึ้นในภพนี้และภพหน้า และในขณะที่กุศล
 จิตเกิดอยู่นั้นก็ทำให้ผู้นั้นมีจิตผ่องใส สบายใจ ไม่เกิดความเดือดร้อน เหมือนกับผู้ที่ยอม
 เสียเงินเพื่อซื้อน้ำมาอาบ ในขณะที่อาบนํ้านั้นทุกๆ ชันที่อาบตัวแล้วก็ไหลลงพื้นดินซึมหาย
 ไปไม่มีเหลืออยู่ แต่ผู้อาบก็ยอมซื้อน้ำมาอาบทุกวันทั้งนี้ก็เพราะรู้ว่าแม้ว่าน้ำที่อาบนั้นจะ
 ไม่ติดอยู่ที่ตัวก็จริง แต่นํ้านั้นก็สามารถทำให้ร่างกายได้รับความเย็นชุ่มชื้น และทั้งชำระ
 ล้างสิ่งโสโครกที่ติดอยู่ในร่างกายให้หมดไป ข้อนี้ฉันใด อำนาจของกุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้ว
 ดับไปอยู่ทุกๆ ขณะก็ฉันนั้น ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าวมานี้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีวิปัสสนาญาณ
 และการกระทำกุศลต่างๆ ของบุคคลพวกนี้จัดเป็นติเหตุกุศล

การสร้างกุศลต่างๆ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น จัดเป็นกุศลที่สูงที่สุด ดังนั้น
 พุทธศาสนิกชนที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย จึงควรพยายามที่จะให้การบำเพ็ญกุศล
 ของตนนั้นให้เป็นกุศลที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ หรือกัมมัสสกตาญาณอยู่เสมอ เพื่อ
 จะได้รับผลเป็นมหัศจรรย์อันล้นพ้น ทั้งในภพนี้และภพต่อไป

ทวิเหตุกุศลนั้นคือ เมื่อขณะที่กระทำกุศลต่างๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น
 ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจก็ตาม กุศลจิตของผู้กระทำนั้นไม่ได้ประกอบด้วยกัมมัส
 สกตาญาณหรือวิปัสสนาญาณแต่อย่างใด กุศลชนิดนี้ ได้ชื่อว่า ทวิเหตุกุศล คือกุศลที่
 เกิดพร้อมด้วยอโลภเหตุ โสเหตุเท่านั้น ขาดอโมหเหตุ องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณ
 วิปยุตตจิต ๔

ความเป็นไปของมหากุศลชนิดนี้คือ การงานที่เป็นกุศลนั้นมิได้มีเฉพาะแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น แม้ชนในศาสนาอื่นๆ หรืออนารยชนบางพวก หรือสัตว์ดิรัจฉานบางพวกก็มีกุศลเกิดขึ้นได้ เพราะการงานที่เป็นกุศลนั้นก็ ได้แก่ การทำดี พุทธดี คิดดีนั่นเอง แต่ในการกระทำกุศลของบุคคลดังกล่าวนี้มิได้มีการพิจารณาที่เกี่ยวกับกัมมัสสกตาญาณหรือวิปัสสนาญาณแต่อย่างใด เพียงแต่ทำเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าหรือทำตามหน้าที่ตามประเพณีหรือมีผู้บังคับให้ทำเท่านั้น คล้ายกับเด็กที่ยังไม่รู้เรื่องเหตุผลของการทำบุญเมื่อผู้ใหญ่ใช้ให้ใส่บาตรก็ดี ให้ไหว้พระสวดมนต์ก็ดี ให้ถวายวัตถุปัจจัยแก่พระสงฆ์ก็ดี ก็ทำไปตามที่ผู้ใหญ่สั่งให้ทำเท่านั้น

อนึ่ง การกระทำที่เป็นกุศลของผู้ถือพระพุทธศาสนา และผู้ที่กระทำนั้นก็ไม่ใช่ว่าเด็กแต่กุศลจิตที่เกิดขึ้นกับผู้นั้นเป็นทวิเหตุกุศล คือกุศลอย่างสามัญก็มีจำนวนไม่น้อย ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะบุคคลจำพวกนี้ขาดความรู้ในด้านพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรมและทั้งตัวเองก็ไม่สนใจจะพยายามให้รู้ในเรื่องราวของพระอภิธรรมนี้ แม้ในขณะที่บริจาคนกัฏฐิ ขณะบวชพระ บวชชีก็ดี ขณะเจริญสมณกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ดี อาการเป็นไปของบุคคลพวกนี้ย่อมเกี่ยวกับตัณหา มานะ ทิฏฐิแทบทั้งสิ้น แม้จะมีกิริยาที่เป็นระเบียบเรียบร้อยก็ตาม ก็เป็นไปแต่เพียงอาการภายนอกเท่านั้น เมื่อว่าตามแนวพระสูตรแล้วก็กล่าวได้ว่าเรียบร้อย แต่ถ้าว่าตามแนวทางพระอภิธรรมแล้วก็ไม่นับว่าเรียบร้อย เพราะผู้นั้นมีจิตมัวหมองไปด้วยอำนาจตัณหา มานะ ทิฏฐิ ดังนั้นการกระทำกุศลของบุคคลจำพวกนี้จึงจัดเป็นทวิเหตุกุศล

จำแนกดิเหตุกุศลและทวิเหตุกุศลโดยอุกัฏฐะและโอมกะ

ดิเหตุกุศล และทวิเหตุกุศลดังกล่าวแล้วนั้น ได้จำแนกออกเป็นอย่างละ ๒ คือ

- ดิเหตุกุศล ชนิดอุกัฏฐะ คือดิเหตุกุศลชั้นสูงอย่างหนึ่ง
- ดิเหตุกุศล ชนิดโอมกะ คือดิเหตุกุศลชั้นต่ำอย่างหนึ่ง
- ทวิเหตุกุศล ชนิดอุกัฏฐะ คือทวิเหตุกุศลชั้นสูงอย่างหนึ่ง
- ทวิเหตุกุศล ชนิดโอมกะ คือทวิเหตุกุศลชั้นต่ำอย่างหนึ่ง

ความเป็นไปของดิเหตุกกุศลและทวิเหตุกกุศลที่เป็นอกกัฏฐะนั้น คือบุคคลที่บำเพ็ญกุศลต่างๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ก่อนที่จะทำกัฏฐิ ภายหลังที่ทำเสร็จแล้วก็ดี จิตของผู้กระทำนั้นไม่มีอกุศลเข้าเจือปน หมายความว่าก่อนที่จะลงมือกระทำ ผู้นั้นมีความตั้งใจและเต็มใจที่จะประกอบกิจการงานที่เป็นกุศลนั้นๆ อย่างแน่วแน่ ไม่มีการท้อถอยต่อความลำบาก หรือความเหนื่อยยากต่างๆ ที่ตนกำลังได้รับอยู่หรือที่จะได้รับต่อไปข้างหน้า เช่นนี้ได้ชื่อว่าปุพพเจตนาของผู้นั้นเป็นไปโดยบริสุทธิ์ และเมื่อผู้นั้นได้ประกอบกิจการงานที่เป็นกุศลต่างๆ นั้นสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีความปิติยินดีไม่ได้คิดถึงความเหนื่อยยากลำบาก หรือความหมดเปลืองแต่อย่างใด มีแต่ความปลื้มใจในการที่ตนได้กระทำกุศลนั้นๆ สำเร็จลงตามความประสงค์ เช่นนี้ได้ชื่อว่าอปฺรเจตนาของผู้นั้นก็จะเป็นไปโดยบริสุทธิ์ ด้วยเหตุนี้ทานกุศล ศีลกุศล หรือภาวนากุศล ที่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นจะเป็นดิเหตุกกุศลก็ตาม หรือทวิเหตุกกุศลก็ตาม จัดเป็นอกกัฏฐกุศลคือกุศลชั้นสูง

บุคคลที่บำเพ็ญกุศลต่างๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ก่อนที่จะทำกัฏฐิ ภายหลังที่ทำเสร็จแล้วก็ดี จิตของผู้กระทำนั้นไม่มีอกุศลเข้าเจือปน หมายความว่าก่อนที่จะลงมือกระทำ ผู้นั้นไม่ได้มีความตั้งใจและเต็มใจที่จะกระทำ หากกระทำไปด้วยความจำเป็นบังคับอย่างหนึ่งหรือเห็นคนอื่นเขาทำก็ทำเพื่อแข่งกับเขาบ้างอย่างหนึ่ง หรือทำเพื่อหวังประโยชน์ส่วนตัวในทางโลกอย่างหนึ่ง เช่นนี้ได้ชื่อว่าปุพพเจตนาของผู้นั้นเป็นไปโดยไม่บริสุทธิ์ และเมื่อผู้นั้นได้ประกอบกิจการงานกุศลต่างๆ นั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ไม่เกิดปิติโลมณัส กลับมีแต่ความขุ่นมัวเศร้าหมอง โดยการนึกถึงความเหน็ดเหนื่อยบ้างนึกเสียดายเงินที่ใช้ไปในงานนั้นบ้าง หรือถ้าความมุ่งหวังประโยชน์ในทางโลกนั้นสำเร็จสมประสงค์ก็เกิดความยินดีพอใจ ถ้าไม่สำเร็จสมประสงค์ก็เกิดความกลุ้มใจ เสียใจ เหล่านี้ได้ชื่อว่าอปฺรเจตนาของผู้นั้นไม่บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้ ทานกุศล ศีลกุศล หรือภาวนากุศลที่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นจะเป็นดิเหตุกกุศลก็ตาม หรือทวิเหตุกกุศลก็ตาม จัดเป็นโอมกกุศล คือกุศลชั้นต่ำ

ในเจตนา ๒ อย่างคือ ปุพพเจตนาและอปฺรเจตนาที่เป็นเครื่องตัดสินว่ากุศลนั้นๆ จะเป็นอกกัฏฐกุศลหรือโอมกกุศลนั้น อปฺรเจตนามีความสำคัญมากกว่าปุพพเจตนา เพราะอปฺรเจตนาเป็นเจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากการทำกุศลนั้นๆ สำเร็จแล้วนั่นเอง ด้วยเหตุนี้แม้ปุพพเจตนาจะไม่บริสุทธิ์ แต่อปฺรเจตนาบริสุทธิ์ก็จัดว่าเป็นอกกัฏฐกุศล หรือแม้ปุพพเจตนาบริสุทธิ์ก็ตาม ถ้าอปฺรเจตนาไม่บริสุทธิ์กุศลนั้นก็จัดเป็นโอมกกุศล

จำแนกอุกัฏฐกุศล และโอมกุศล โดยอปรปรเจตนา

คำว่า อปรปรเจตนา หมายถึงกุศลหรืออกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากอปรเจตนาเกิดล่วงไปแล้ว ระหว่าง ๑ วัน หรือ ๑ เดือน เป็นต้นไป เหล่านี้จัดเป็นอปรปรเจตนาทั้งสิ้น และอปรปรเจตนาถ้าเป็นกุศล คือเมื่อนึกถึงการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาของตนที่ได้ทำไปแม้จะล่วงมาเป็นเวลาหลายวันหรือหลายเดือนแล้วก็ตาม ก็ยังมีความปีติโสมนัส มีศรัทธาความเชื่อมั่นในกุศลของตน และมีปัญญาความเห็นประโยชน์ในกุศลของตนเกิดขึ้นอยู่เสมอ เช่นนี้แหละอปรปรเจตนาเป็นกุศลและจัดเป็นชนิดอุกัฏฐะ ถ้าอปรปรเจตนาเป็นอกุศล คือเมื่อนึกถึงการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาของตนที่ได้ทำไปในเวลาต่อๆ มาแล้ว เกิดความไม่พอใจ เสียด้ายกลุ้มใจ หรือเกิดความยินดีเพลิดเพลินอันเกี่ยวข้องกับตัณหา หรือเกิดความหยิ่งในใจว่าเราทำได้ดีกว่าผู้อื่นอันเป็นตัมานะ เช่นนี้แหละอปรปรเจตนาเป็นอกุศล และจัดเป็นชนิดโอมกะ ฉะนั้น ติเหตุกอุกัฏฐกุศล และโอมกุศล ทวิเหตุกอุกัฏฐกุศล และโอมกุศล ทั้ง ๔ อย่างนี้ เมื่อจำแนกโดยอปรปรเจตนาแล้ว ย่อมมี ๘ คือ

๑. ติเหตุกอุกัฏฐกุฎฐกุศล	๒. ติเหตุกอุกัฏฐโสมกุศล
๓. ติเหตุกโอมกุฎฐกุศล	๔. ติเหตุกโอมโสมกุศล
๕. ทวิเหตุกอุกัฏฐกุฎฐกุศล	๖. ทวิเหตุกอุกัฏฐโสมกุศล
๗. ทวิเหตุกโอมกุฎฐกุศล	๘. ทวิเหตุกโอมโสมกุศล

ความเป็นไปของติเหตุกุศลทั้ง ๔ และทวิเหตุกุศลทั้ง ๔ เหล่านี้ มีดังนี้คือ
 ขณะที่มูญเจตนาเกิดขึ้นประกอบด้วยไตรเหตุ ชื่อว่าติเหตุกุศล
 ขณะที่อปรเจตนาเกิดก็ดี อปรปรเจตนาเกิดก็ดี เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ไม่เจือด้วยอกุศล
 ชื่อว่า อุกัฏฐกุฎฐะ

ขณะที่อปรเจตนาเกิดนั้นดี แต่อปรปรเจตนาไม่ดี ชื่อว่าอุกัฏฐโสมกะ
 ขณะที่อปรเจตนาเกิดนั้นไม่ดี แต่อปรปรเจตนาดี ชื่อว่าโอมกุฎฐะ
 ขณะที่อปรเจตนาเกิดไม่ดี และอปรปรเจตนาดี ชื่อว่าโอมโสมกะ
 ถ้าในขณะที่มูญเจตนาเกิดขึ้นนั้น ประกอบด้วยทวิเหตุ ขาดอโหมะ ชื่อว่าทวิเหตุกุศล

สำหรับความเป็นไปที่เป็นชนิดอกกัฏฐกัฏฐะเป็นต้นนั้นเป็นไปทำนองเดียวกันกับ
หมวดติเหตุกกุศล

การส่งผลของติเหตุกอกกัฏฐกกุศลเป็นต้น

การส่งผลของติเหตุกอกกัฏฐกกุศลในปฏิสนธิกาล คือให้ได้มหาวีบากญาณสัมปยุตต
จิต ๔ เป็นติเหตุกปฏิสนธิ หมายถึงให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง ส่วนในปวัตติกาล
นั้นให้ได้อเหตุกกุศลวิบาก ๘ และมหาวีบาก ๘ รวม ๑๖ เป็นผล หมายถึงเมื่อได้เกิดเป็น
มนุษย์หรือเทวดาชั้นสูงแล้ว ก็ย่อมได้รับอารมณ์ต่างๆ ที่ดี มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น

การส่งผลของติเหตุกอกกัฏฐกัฏฐะ และติเหตุกอกกัฏฐมกกุศล ทั้ง ๒ นี้ เมื่อว่า
โดยธรรมาธิฐานนั้น ให้ผลเช่นเดียวกันกับติเหตุกอกกัฏฐกกุศล ทั้งในปฏิสนธิกาล
และปวัตติกาล แต่เมื่อว่าโดยบุคคลาธิฐานย่อมต่างกันบ้าง คือผลที่ได้รับจากติเหตุก
อกกัฏฐกัฏฐะนี้ย่อมประณีตกว่าผลของติเหตุกอกกัฏฐกกุศล ส่วนผลที่ได้รับจากติเหตุก
อกกัฏฐมกกุศลนั้น ย่อมต่ำกว่าผลของติเหตุกอกกัฏฐกกุศล

การส่งผลของติเหตุกโอมกกุศล และทวิเหตุกอกกัฏฐกกุศลทั้ง ๒ นี้ ในปฏิสนธิกาล
ให้ได้มหาวีบากญาณวิปยุตตจิต ๔ เป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หมายถึงให้เกิดเป็นมนุษย์หรือ
เทวดาชั้นกลาง ส่วนในปวัตติกาลนั้นให้ได้อเหตุกกุศลวิบาก ๘ และมหาวีบากญาณ
วิปยุตตจิต ๔ รวม ๑๒ เป็นผล หมายถึงเมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลางแล้ว
ย่อมได้รับอารมณ์ต่างๆ ด้อยกว่าปานกลาง มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น

การส่งผลของติเหตุกโอมกกุฏฐกกุศล ติเหตุกโอมโกมกกุศล ทวิเหตุกอกกัฏฐกัฏฐ
กุศลและทวิเหตุกอกกัฏฐมกกุศล ทั้ง ๔ นี้เมื่อว่าโดยธรรมาธิฐานแล้วให้ผลเช่นเดียวกัน
กับติเหตุกโอมกะ และทวิเหตุกอกกัฏฐกกุศล ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล แต่เมื่อว่า
โดยบุคคลาธิฐานย่อมต่างกันบ้าง คือผลที่ได้รับจากติเหตุกโอมกกุฏฐะ และทวิเหตุก
อกกัฏฐกัฏฐกกุศล ทั้ง ๒ นี้ย่อมดีกว่าผลที่ได้รับจากติเหตุกโอมโกมกะ และทวิเหตุก
อกกัฏฐมกกุศล ส่วนผลที่ได้รับจากติเหตุกโอมโกมกะและทวิเหตุกอกกัฏฐมกกุศล ทั้ง ๒
นี้ย่อมต่ำกว่าผลที่ได้รับจากติเหตุกโอมกะ และทวิเหตุกอกกัฏฐกกุศล

การส่งผลของทวิเหตุโกมกกุศลในปฏิสนธิกาลให้ได้อุเบกขาสันตริณกุศลวิบาก เป็นอเหตุกปฏิสนธิ หมายถึงให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่ำ กล่าวคือให้เป็นมนุษย์พิกลพิการ มีไพบ์ บ้า บอด หนวก เป็นต้น หรือให้เป็นเทวดาชนิดวินิปาติกอสูรา ซึ่งจัดอยู่ในจำพวกเทวดาผี ส่วนในปวัตติกาลนั้นให้ได้เหตุกกุศลวิบาก ๘ เป็นผลเท่านั้น หมายถึงได้รับอารมณ์ต่างๆ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ที่ดีอย่างสามัญ

การส่งผลของทวิเหตุโกมกุกัฏฐะ และทวิเหตุโกมโกมกกุศล ทั้ง ๒ นี้ เมื่อว่าโดยธรรมาธิฐานย่อมให้ผลเช่นเดียวกันกับทวิเหตุโกมกกุศล ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล แต่เมื่อว่าโดยบุคลาธิฐานมีผลต่างกันบ้างคือ ผลที่ได้รับจากทวิเหตุโกมกุกัฏฐกุศลนั้นดีกว่าผลของทวิเหตุโกมกกุศล ผลที่ได้รับจากทวิเหตุโกมโกมกจะย่อมต่ำกว่าผลของทวิเหตุโกมกกุศล

อนึ่ง บรรดากุศลต่างๆ มีติเหตุกอกุกัฏฐกุศลเป็นต้นดังกล่าวแล้วนี้ ถ้าเป็นไปพร้อมด้วยฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา อย่างใดอย่างหนึ่งที่เข้าถึงอธิปัตแล้ว กุศลนั้นก็ให้อานิสงส์แรงเป็นพิเศษกว่าที่เป็นไปอย่างธรรมดา หมายถึงให้มียศ มีอำนาจ มีข้าทาสบริวารพร้อม มีผิวพรรณวรรณะงดงาม มีอายุยืน มีสุขภาพดี มีสติ ปัญญาสมบูรณ์ ตามสมควรแก่ประเภทของกุศลนั้นๆ

อธิบายคาถาบาลีข้อที่ ๒๕ - ๒๖ ที่แสดงถึงมติของเกจิอาจารย์ที่ว่า “อสังขาร สสังขาร” เป็นต้น จนถึง “ยถาสุมภวมุตติเส”

การส่งผลของกามาวจรกุศล มีติเหตุกอกุกัฏฐกุศล เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นสมานวาทะ คือเป็นความเห็นพร้อมเพรียงกันของอาจารย์ทั้งหลายที่มีความรู้แตกฉานในสภาวะมีพระอรุณธาตุอาจารย์ เป็นต้น สำหรับเกจิวัตะ คือความเห็นของอาจารย์บางท่านได้แก่พระมหาทตฺตเถระ ซึ่งพำนักอยู่ที่โมระวาปีในประเทศลังกานั้น กล่าวว่าอสังขาริกกุศลกรรมไม่ให้เกิดผลเป็นสังขาริกวิบาก และสังขาริกกุศลกรรมก็ไม่ให้เกิดผลเป็นอสังขาริกวิบากเช่นเดียวกัน ดังนั้นถ้านับจำนวนวิบากของกามาวจรกุศลตามเกจิวัตะแล้วย่อมมีดังนี้

๑. ติเหตุกอกกัฏฐกุศลสังขาริก ๒ ดวง ให้ผลเกิดขึ้น ๑๒ คือเหตุกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากสังขาริก ๔
๒. ติเหตุกอกกัฏฐกุศลสังขาริก ๒ ดวง ให้ผลเกิดขึ้น ๑๒ คือเหตุกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากสังขาริก ๔
๓. ติเหตุกโอมกกุศลสังขาริก ๒ ดวง และทวิเหตุกอกกัฏฐกุศลสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ให้ผลเกิดขึ้น ๑๐ คือเหตุกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตสังขาริก ๒
๔. ติเหตุกโอมกกุศลสังขาริก ๒ ดวง และทวิเหตุกอกกัฏฐกุศลสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ให้ผลเกิดขึ้น ๑๐ คือเหตุกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตสังขาริก ๒
๕. ทวิเหตุกโอมกกุศลสังขาริก ๒ ดวง และสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ให้ผลเกิดขึ้น ๘ คือเหตุกุศลวิบาก ๘

(สำหรับเหตุกุศลวิบากนั้น ไม่นับว่าเป็นอสังขาริกจิตหรือสังขาริกจิตแต่อย่างใด ฉะนั้นจึงเป็นผลของกุศลได้ทั่วไป) เมื่อแสดงจำนวนวิบากของกามาวจรกุศลตามสมานวาทะ และเกจิวาทะทั้ง ๒ นี้แล้วมีดังนี้คือ

กามาวจรกุศล	กามาวจรกุศลตามสมานวาทะ	จำนวนวิบากตามเกจิวาทะ
ติเหตุกอกกัฏฐะ { อสังขาริก ๒ สังขาริก ๒ }	๑๖	๑๒
ติเหตุกโอมกะและทวิเหตุกอกกัฏฐะ { อสังขาริก ๔ สังขาริก ๔ }	๑๒	๑๐
ทวิเหตุกโอมกะ { อสังขาริก ๒ สังขาริก ๒ }	๘	๘

เหตุผลของเกจิวาตะ

ในการที่วิบากเป็นอสังขาริกหรือสังขาริกนั้น ก็เกี่ยวข้องกับกรรมที่เป็นเหตุคือ ถ้ากรรมนั้นเป็นอสังขาริก วิบากที่ได้รับในภพต่อๆ ไปก็คงเป็นอสังขาริก ถ้ากรรมนั้นเป็นสังขาริก วิบากที่ได้รับในภพต่อๆ ไปก็คงเป็นสังขาริกเช่นเดียวกัน อุปมาเหมือนเราส่องกระจก เงาหน้าที่ปรากฏในกระจกนั้นก็ต้องเหมือนกับหน้าของเรา ถ้าหน้าของเราอยู่นิ่งๆ เงาหน้าที่ปรากฏในกระจกนั้นก็นิ่ง ถ้าหน้าของเรามีการเคลื่อนไหว เงาที่ปรากฏในกระจกนั้นก็เคลื่อนไหวไปด้วย ด้วยเหตุนี้แหละอสังขาริกุศลกรรมจึงไม่ให้เกิดผลเป็นสังขาริก คงเกิดผลเป็นอสังขาริก และสังขาริกุศลกรรมก็ไม่ให้เกิดผลเป็นอสังขาริก คงเกิดผลเป็นสังขาริก

วินิจฉัยในเกจิวาตะ

ตามความเห็นของท่านพระมหาตตเถระ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเกจิอาจารย์นี้ อาจารย์ทั้งหลายมีพระอนุรุทธอาจารย์เป็นต้นไม่ลงความเห็นด้วย เพราะวิปากจิตเหล่านี้เมื่อว่าโดยหน้าที่แล้ว ก็มีหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังก์ จุตี ตทารัมมณะ และทัสสนกิจ เป็นต้น จนถึงสันตிரณกิจ และเมื่อขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังก์ จุตี นั้นก็มีกรรม กรรมนิमित คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ ถ้าอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นโดยนโยบายของตนเองหรือของผู้อื่นแล้วปฏิสนธิจิต ภวังก์จิต จุติจิต เหล่านี้ก็เป็นสังขาริกจิต ถ้าอารมณ์ที่เป็นกรรม กรรมนิमित คตินิมิตเหล่านี้เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยนโยบายของตนเองหรือของคนอื่น แต่อย่างใดปฏิสนธิจิต ภวังก์จิต จุติจิต เหล่านี้ก็เป็นอสังขาริกจิต ดังนั้น แม้ว่าปฏิสนธิ ภวังก์ จุติจิต เหล่านี้เป็นวิบากของอดีตกรรมก็จริง แต่ความเป็นอสังขาริกหรือสังขาริกของวิปากจิตเหล่านี้ก็ไม่ได้เกี่ยวกับอดีตกรรมแต่อย่างใด เกี่ยวกับนโยบายของตนเองหรือของผู้อื่นเท่านั้น

ส่วนความเป็นอสังขาริกหรือสังขาริกของวิปากจิต ที่ทำหน้าที่ตทารัมมณะนั้น ท่านอาจารย์มุลฎีกา ได้แสดงไว้ในวิปากปทวิธานว่า เป็นไปเกี่ยวกับขณะที่เกิดก่อน เป็นส่วนมาก คือขณะที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอสังขาริก ตทารัมมณจิตก็เป็นอสังขาริก ถ้าขณะที่

เกิดขึ้นนั้นเป็นสสังขาริก ตทารัมมณจิตก็เป็นสสังขาริกไปด้วย ดังนั้น แม้ว่าตทารัมมณจิตเหล่านี้เป็นวิบากของอดีตกรรมก็จริง แต่ความเป็นอสังขาริกหรือสสังขาริกก็ไม่ได้เกี่ยวกับอดีตกรรมเกี่ยวกับขณะที่เกิดขึ้นก่อนเป็นส่วนมาก

สำหรับจักขุวิญญาณจิตเป็นต้นนั้น แม้ว่าจะเป็นวิบากของอดีตกรรมก็จริง แต่เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้นย่อมอาศัยเหตุเฉพาะหน้าเป็นสิ่งสำคัญ คือจักขุวิญญาณจิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยเหตุ ๔ อย่าง มีจักขุปลาท รูปารมณ อาโลกะ มนสิการ เมื่อครบเหตุทั้ง ๔ เหล่านี้แล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้นเองเป็นธรรมดา จะบังคับไม่ให้เกิดไม่ได้ ถ้าไม่ครบเหตุทั้ง ๔ เหล่านี้แล้ว ถึงจะมีใครมาบังคับจักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เกิด ฉะนั้น จึงกล่าวไม่ได้ว่าจักขุวิญญาณจิตเป็นต้น จะเป็นอสังขาริกหรือสสังขาริกแต่อย่างใด ส่วนสัมปฏิจฉนจิต สันตริณจิตนี้ ก็ต้องเกิดตามจักขุวิญญาณจิตเป็นต้นเสมอไป ซึ่งเป็นไปตามสภาพของจิตตนิยามะ ดังนั้น จึงไม่มีข้อที่จะกล่าวว่าสัมปฏิจฉนจิต และสันตริณจิตเหล่านี้เป็นอสังขาริกหรือสสังขาริกเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์ทั้งหลายมีพระอนุรุทธาจารย์เป็นต้น จึงตั้งข้อความเห็นของท่านพระมหาทัตตเถระว่าเป็นเกจิภาวะซึ่งเป็นภาวะที่ยังไม่อาจจะรับไว้เป็นหลักได้

อธิบายบาลีข้อที่ ๒๗ เป็นต้น จนถึงข้อที่ ๓๕ ที่แสดงถึงการส่งผลของรูปาวจรกุศลกรรม ๕

การแสดงถึงปากฎฐานของรูปาวจรกุศลกรรมนั้น ให้พึงเข้าใจตามอภิธัมมัตถสังคหบาลีที่ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น ส่วนความเป็นไปแห่งปริตตะ มัชฌิมะ ปณิตะของรูปาวจรกุศลกรรมนั้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ ๒ อย่างคือ องค์อธิปัตติ ๔ อย่างหนึ่ง และการเข้าสมาบัติอย่างหนึ่ง

๑. ความเป็นปริตตะ มัชฌิมะ และปณิตะ ของฌานที่เกี่ยวข้องด้วยองค์อธิปัตตินั้น คือตามธรรมดาผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนถึงได้ฌานนั้น ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญาของผู้ผู้นั้นอย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องเข้าถึงความเป็นอธิปัตติ และเมื่อขณะที่ฌานเกิดขึ้นนั้นก็จะต้องมีองค์อธิปัตติอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบอยู่ด้วยแต่ความเป็นอธิปัตติของธรรมเหล่านี้ ถ้าเป็นไปอย่างสามัญแล้ว ฌานที่เกิดขึ้นนั้นก็เป็ปริตตฌาน คือมีอำนาจอ่อน ถ้าองค์อธิปัตติอย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้มีกำลังปานกลาง ฌานที่เกิดขึ้นนั้นก็เป็ชนิดมัชฌิมฌาน

คือมีอำนาจปานกลาง และถ้าองค์อธิปัตย์อย่างใดอย่างหนึ่งมีกำลังเข้มแข็ง ฌานที่เกิดขึ้นนั้นก็ป็นชนิดปณีตะ คือมีอำนาจสูง ฉะนั้นฌานลาภีบุคคลเมื่อได้ไปบังเกิดในรูปาวจรภูมิ จะเกิดในภูมิใดก็ต้งแล้วแต่ชั้นของฌานที่ตนได้ พร้อมทั้งอำนาจของฌานนั้นๆ ด้วย

๒. ความเป็นปริตตะ มัชฌิมะ และปณีตะ ของฌานที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการเข้าสมาบัติ นั้น คือฌานลาภีบุคคล หลังจากที่ได้ฌานแล้วถ้าไม่ได้เข้าฌานอยู่เสมอๆ เพียงแต่นานๆ จะเข้าสักครั้งหนึ่ง ฉะนั้นฌานที่ตนได้นั้นก็จัดเป็นชนิดปริตตะ ถ้าเข้าฌานพอประมาณ ฌานนั้นก็จะป็นชนิดมัชฌิมะ ถ้าเข้าฌานอยู่เสมอจนช้านาน ฌานนั้นก็จัดเป็นชนิดปณีตะ

ความเป็นปริตตะ มัชฌิมะ และปณีตะของฌาน ตามนัยทั้ง ๒ ที่กล่าวมานี้ นัยที่ ๑ ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยองค์อธิปัตย์ ใช้เป็นเครื่องตัดสินในการที่ฌานลาภีบุคคลผู้ไปบังเกิดในรูปภูมินั้นๆ ดังเช่น ผู้ที่ได้ปฐมฌานชนิดปริตตะก็ย่อมไปบังเกิดในพรหมปาริสัชชาภูมิ ถ้าได้ปฐมฌานชนิดมัชฌิมะก็ย่อมไปบังเกิดในพรหมบุโรหิตาภูมิ ถ้าได้ปฐมฌานชนิดปณีตะก็ย่อมไปบังเกิดในมหาพรหมภูมิ ดังนี้เป็นต้น

ส่วนนัยที่ ๒ ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการเข้าสมาบัตินั้น ใช้เป็นบาทในการที่ฌานลาภีบุคคล จะกระทำฌานเบื้องสูงให้ปรากฏขึ้น กล่าวคือปฐมฌานลาภี เมื่อประสงค์จะทำทุติยฌานต่อไปก็ต้องเข้าปฐมฌานที่ตนได้นั้นให้ช้านานจนเข้าถึงความป็นวสี ๕ อย่าง ทุติยฌานจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่เข้าปฐมฌานที่ตนได้อยู่เสมอๆ แล้ว ปฐมฌานนั้นก็จัดเป็นปริตตะ และไม่สามารถเป็นบาทให้ทุติยฌานเกิดขึ้นได้ด้วย ถ้าปฐมฌานลาภีเข้าปฐมฌานเสมอ แต่ยังไม่ถึงความป็นวสี ๕ อย่าง ปฐมฌานนั้นก็จัดเป็นมัชฌิมะและก็ไม่สามารถเป็นบาทให้ทุติยฌานเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน ถ้าปฐมฌานลาภีเข้าปฐมฌานเสมอจนมีความช้านานป็นวสี ๕ อย่างแล้ว ปฐมฌานนั้นก็จัดเป็นปณีตะ และสามารถเป็นบาทให้ทุติยฌานเกิดขึ้นได้ ในฌานต่อๆ ไปก็เป็นไปเช่นเดียวกัน

อนึ่ง ทุติยฌานกุศลและตติยฌานกุศลทั้ง ๒ ที่ส่งผลให้บังเกิดในทุติยฌานภูมิ ๓ นั้น มีข้อความอธิบายไว้แล้วในภาคปฏิสนธิจตุกกะ ในบาลีข้อ ๑๒ ที่ว่า “ตถา ทุติยชฺฌานวิปากัง ตติยชฺฌานวิปากญจ ทุติยชฺฌานภูมิ”

ในบาลีข้อที่ ๓๖ ที่ว่า “ปัญจมชฺฌานํ ภเวตฺวา เวทฺทฺสฺส” ซึ่งแปลว่า “เมื่อเจริญปัญจมฌานแล้ว ผลย่อมเกิดในเวทัพฺพลาภุมิ” นั้นมีความหมายว่ามานลาภบุคคลที่ได้ปัญจมฌานนี้จะเป็นชนิดปริตตะ หรือมัชฌิมะ หรือปณิตะก็ตาม ย่อมไปบังเกิดในเวทัพฺพลาภุมิอย่างเดียวกัน และมีจำนวนอายุ ๕๐๐ มหากัปเท่ากัน ข้อนี้แม้ว่าผลของปัญจมฌานทั้ง ๓ ประเภทนี้ เมื่อว่าโดยภูมิและอายุขัยจะเหมือนกันก็จริง แต่ผลที่ต่างก็ก็มีคือ ว่าโดยคุณสมบัติและทิพยสมบัติแล้ว ผู้ที่ได้ปัญจมฌานชนิดปณิตะ ย่อมมีกุศลสมบัติ คืออำนาจ และทิพยสมบัติสูงกว่า ประณีตกว่าชนิดมัชฌิมะและปริตตะ ผู้ที่ได้ปัญจมฌานชนิดมัชฌิมะ ย่อมมีคุณสมบัติและทิพยสมบัติสูงและประณีตกว่าชนิดปริตตะ และผู้ที่ได้ปัญจมฌานชนิดปริตตะนั้น ก็ย่อมมีคุณสมบัติและทิพยสมบัติที่เป็นไปอย่างธรรมดา

ในบาลีข้อที่ ๓๗ ที่ว่า “ตทฺทว สญฺญาวีรํ ภาเวตฺวา อสญฺญสฺสฺส” ซึ่งแปลว่า “เมื่อเจริญปัญจมฌานนั้นแหละ โดยปราศจากความยินดีในสัญญา คือนามธรรมแล้ว ผลย่อมเกิดในอัสญญสฺสตาภุมิ” ข้อนี้หมายความว่ามนุษย์และเทวดาที่เป็นปุถุชน หลังจากที่ได้จุตุดตถมานแล้วมีการพิจารณาเห็นโทษของนามธรรมว่า ทุกข์ต่างๆ มีความเดือดร้อนใจ ความเสียใจ ความหลง ความไม่สบายต่างๆ เป็นต้นเหล่านี้ก็เนื่องมาจากความจำ ความรู้สึกนั่นเอง ความจำ ความรู้สึกเหล่านี้เสมือนหนึ่งเป็นแผลหรือเป็นโรคที่ร้ายแรง ผู้ที่ได้พ้นไปจากทุกข์ต่างๆ ดังกล่าวนี้นั้น ย่อมกล่าวได้ว่า ผู้นั้นได้เข้าถึงทิฏฐธัมมนิพพาน เมื่อมานลาภบุคคลมีความเห็นเช่นนี้แล้วก็พิจารณาถึงโทษของความจำ ความรู้สึกเหล่านี้ว่า “สญฺญาคณฺโฑ สญฺญาโรโค” “ความจำ ความรู้สึกเหล่านี้เหมือนแผล เหมือนโรคที่ร้ายแรง” และหลังจากที่นึกเห็นโทษแล้ว จตุตถมานลาภก็ปรารถนาภพ ชาติ ที่ปราศจากนามธรรมแล้วก็ตั้งต้นเพ่งวโยกลินเพื่อให้ปัญจมฌานเกิด

การบำเพ็ญเพื่อละนามธรรมนี้ แม้จุตุดตถมานลาภก็จะสำเร็จมาด้วยการเพ่งกลินอย่างใดก็ตาม แต่เมื่อปรารถนาจะได้ภพ ชาติ ที่ปราศจากนามธรรมแล้ว จะต้องได้ปัญจมฌานที่สำเร็จมาจากการเพ่งวโยกลินเสมอไป มีอาจารย์บางท่านกล่าวว่าปัญจมฌานที่สำเร็จมาจากการเพ่งอากาศกลินก็ย่อมทำให้สำเร็จประโยชน์ได้เหมือนกัน

เมื่อปัญจมฌานเกิดขึ้นแล้ว ปัญจมฌานนั้นได้ชื่อว่าเกิดขึ้นพร้อมด้วยสัญญาวิราคภาวนา และเมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมไปบังเกิดในอัสญญสฺสตาภุมิ โดยการปฏิสนธิ

ด้วยรูป อันได้แก่ ชีวิตนวกกลาป ส่วนในปวัตติกาลนั้น ชีวิตนวกกลาปนั้นแหละเป็นองค์ รักรัภาพ และเมื่อจุติชีวิตนวกกลาปก็ทำหน้าที่จุติเช่นเดียวกัน สำหรับร่างกายของ อสัณฺณุตตพรหมเหล่านี้มีอริยาบทต่างกัน แล้วแต่เมื่อขณะที่ปัญจมนานลาภิตายนั้น ตายในอริยาบทใด ถ้านั่งตายเมื่อไปเกิดเป็นอสัณฺณุตตพรหมก็อยู่ในท่านั่ง ถ้ายืนตายก็ ไปเกิดในท่านยืน หรือถ้านอนตายก็ไปเกิดในท่านอน ดังนี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๓๔ ที่ว่า “อนาคามีโน ปน สุตฺถาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ” “พระอนาคามีบุคคลที่ได้ปัญจมนานเท่านั้น ย่อมเกิดในชั้นสุตฺถาวาสภูมิ ๕”

เมื่อพิจารณาความเฉพาะบาลีในข้อนี้แล้ว ก็ทำให้เข้าใจไปได้สองแง่ว่า ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอนาคามี เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมไปบังเกิดในสุตฺถาวาสภูมิทั้งหมด หรือผู้ที่สำเร็จเป็นพระอนาคามีเหล่านั้น จะได้มานชั้นไหนก็ตามเมื่อตายแล้วก็ย่อมไปบังเกิดในสุตฺถาวาสภูมิทั้งหมดเช่นเดียวกัน แต่ในที่นี้จะต้องพิจารณาในแง่การแสดงถึงเรื่องมานและภูมิไปตามลำดับ ดังที่ได้แสดงมาแล้วในตอนต้นเป็นลำดับว่า

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของปฐมมณานั้น ได้แก่ปฐมมณภูมิ ๓

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของทุติยมณและตติยมณนั้น ได้แก่ทุติยมณภูมิ ๓

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของจตุตถมณนั้น ได้แก่ตติยมณภูมิ ๓

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผลของปัญจมนานั้น ได้แก่จตุตถมณภูมิ ๓

แต่ในจตุตถมณภูมิ ๓ อันเป็นผลของปัญจมนานนี้ มีฐานะไม่เสมอกันได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือผู้ที่ได้ปัญจมนานอย่างธรรมดา ย่อมไปเกิดในเวทูปผลาภูมิ และไม่จำกัดประเภทบุคคล คือเป็นติเหตุกปุณฺณก็ได้ เป็นผลเสกขบุคคล ๓ ก็ได้ ผู้ที่ได้ปัญจมนานที่ประกอบกับสัณฺญาวิราคภาวนานั้นย่อมไปเกิดในอสัณฺณุตตพรหมภูมิ และต้องเป็นเฉพาะแต่ติเหตุกปุณฺณเท่านั้น เพราะธรรมดาวยบุคคลทั้งหลายนั้นย่อมไม่เจริญมณที่ประกอบกับสัณฺญาวิราคภาวนา ส่วนจตุตถมณภูมิที่เหลืออีก ๕ อันได้แก่สุตฺถาวาสภูมินั้นแม้ว่าจะเป็นผลของปัญจมนานก็จริง แต่เมื่อว่าโดยบุคคลที่จะไปเกิดแล้วย่อมจำกัดบุคคล คือ ต้องเป็นพระอนาคามีเท่านั้น บุคคลนอกนั้นไปเกิดในสุตฺถาวาสภูมิไม่ได้ ดังนั้นพระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงว่า “อนาคามีโน ปน สุตฺถาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ” และบาลีข้อนี้

ถ้าแสดงโดยสมบูรณ์แล้วจะต้องแสดงว่า “อนาคามีโน ปน ปญจมชฌานํ ภาเวตวา สุตธาวาเสสุ อุปปชฺชนติ” ซึ่งมีความหมายว่า “พระอนาคามีบุคคลเท่านั้น เมื่อใดเจริญปัญจมชฌานให้เกิดขึ้นแล้วย่อมไปบังเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕”

ในการที่มีข้อจำกัดว่า บุคคลที่จะไปบังเกิดในสุทธาวาสภูมิได้นั้น จะต้องมียุคสมบัติ คือ ต้องเป็นพระอนาคามีด้วย ต้องสำเร็จปัญจมชฌานด้วย และต้องมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อย่าง โดยอย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นพิเศษด้วย จึงจะไปเกิดในสุทธาวาสภูมิได้ ถ้าพระอนาคามีที่ได้ปัญจมชฌาน แต่มีอินทรีย์ ๕ เป็นไปอย่างธรรมดาแล้ว พระอนาคามีเหล่านี้ก็ไปบังเกิดในเวทฬผลาภูมิ ไม่เกิดในสุทธาวาสภูมิ เพราะในสุทธาวาสภูมินี้มีคุณสมบัติเป็นที่แน่นอนอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. บุคคลที่ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิๆ ใดภูมิหนึ่งแล้ว ย่อมไม่ไปเกิดในรูปภูมิอื่นๆ หรือในอรุณภูมิ
๒. ย่อมไม่เกิดซ้ำภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก
๓. เมื่อตายจากสุทธาวาสภูมิที่ตนเกิดอยู่แล้ว ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิที่ต่ำกว่าต้องไปเกิดในภูมิที่สูงกว่า
๔. ต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ภายในสุทธาวาสภูมินั้นเอง

สำหรับในอกนิฏฐาภูมินั้น มีคุณสมบัติพิเศษอีกข้อหนึ่ง คือพระอนาคามีที่อยู่ในอกนิฏฐาภูมินี้ จะต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภพนั้นเอง

อนึ่ง การไปเกิดในสุทธาวาสภูมิของปัญจมชฌานลาภีอนาคามีนี้ มีหลักเกณฑ์อยู่ว่า ถ้าพระอนาคามีบุคคลผู้นั้นมีลัทธินทรีย์แก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่นๆ แล้วก็ไปเกิดในชั้นอวิหาภูมิ ถ้ามีวิริยินทรีย์แก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่นๆ ก็ไปเกิดในชั้นนัตถปาภูมิ ถ้ามีสติอินทรีย์แก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่นๆ ก็ไปเกิดในสุทฺถสลาภูมิ ถ้ามีสมาธิอินทรีย์แก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่นๆ ก็ไปเกิดในสุทฺถสสิภูมิ ถ้ามีปัญญินทรีย์แก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่นๆ ก็ไปเกิดในอกนิฏฐาภูมิ

ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว ไม่ได้ไปเกิดในพรหมภูมิหรือไม่?

ผู้ที่ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้วย่อมไปเกิดในพรหมภูมิทั้งหมด แม้ว่าพระอนาคามีผู้นั้นจะเป็นสุขวิปัสสกะ คือไม่ได้ทำมานให้เกิดขึ้นมาก่อนก็ตาม แต่เมื่อเวลาที่ใกล้จะตายนั่น ฌานย่อมเกิดขึ้นเองด้วยอาศัยอำนาจแห่งสมาธิ เพราะธรรมดานานจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยมีสมาธิเป็นกำลังอันสำคัญ และศัตรูของสมาธินั้นก็ได้แก่กามฉันทนิวรณ์ ด้วยเหตุนี้พระอนาคามีผู้ซึ่งประหantumการระคะได้โดยเด็ดขาดแล้วนั้น จึงไม่มีกามฉันทนิวรณ์ที่เป็นศัตรูของสมาธิ ดังนั้นสมาธิของพระอนาคามีทั้งหลายจึงมีกำลังแก่กล้าเป็นพิเศษสามารถทำให้ฌานเกิดขึ้นโดยฉับพลันได้

ถ้ามีคำถามๆ ว่า สุขวิปัสสกะพระอนาคามีถูกฆ่าตายในขณะที่กำลังนอนหลับอยู่พระอนาคามีผู้นั้นจะมีฌานเกิดขึ้นหรือไม่? ข้อนี้ตอบว่าฌานเกิดขึ้นได้เพราะพระอนาคามีนั้นมีสมาธิเป็นประจำอยู่เสมอแล้ว และสมาธินี้ก็มีกำลังมากเข้าถึงขั้นอุปจารสมาธิ อีกประการหนึ่งผู้ที่ปราศจากกามราคะนี้ย่อมมีจิตเบื่อง่ายต่อภูมิที่เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์ ย่อมโน้มไปสู่ภูมิที่ปราศจากกามคุณอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นพระอนาคามีบุคคลแม้ว่าจะสิ้นชีพลงในกะทันหันก็ตาม แต่ก่อนที่จะจติจิตจะเกิดขึ้นนั้นฌานย่อมเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงจติ เมื่อจติแล้วก็ไปเกิดในพรหมภูมิ แต่จะเกิดในพรหมชั้นไหนนั้นก็ต้องแล้วแต่ฌานที่เกิดขึ้น ถ้าฌานที่เกิดขึ้นนั้นเป็นปฐมฌานก็ไปเกิดในปฐมฌานภูมิ ถ้าเป็นทุติยฌาน หรือตติยฌานก็ไปเกิดในทุติยฌานภูมิ เป็นต้น

อนึ่ง พวกเทวดาชั้นสูงตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์เป็นต้นไป ที่ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีนั้น ย่อมมีความเบื่อง่ายต่อสถานที่ที่ตนอยู่ เพราะเป็นสถานที่ที่แวดล้อมไปด้วยกามคุณอารมณ์ ดังนั้น เมื่อได้พิจารณาถึงอายุขัยของตน ถ้าอายุขัยของตนนั้นยังเหลืออยู่เป็นเวลานานแล้ว ก็มีการกระทำอธิมุตติกาลังกรียาคือ อธิษฐานว่าขอให้วิบากนามขันธ์และกัมมชรูปของเรานี้จงอย่าเกิดอีกต่อไป แล้วก็กลั่นลมหายใจตายเพื่อได้ไปบังเกิดในพรหมโลกอันเป็นสถานที่ที่สงบจากกามคุณอารมณ์ เมื่อขณะที่ใกล้จะจติฌานก็ได้เกิดแก่พระอนาคามีนั้น และฌานที่เกิดขึ้นแก่พระอนาคามีประเภทสุขวิปัสสกะนี้ เรียกว่า มัคคสิทธิฌาน ทั้งสิ้น

อธิบายในบาลีข้อที่ ๓๙ ที่แสดงถึงการส่งผลของอรุปาวจรกุศลกรรม ๔

ในอรุปาวจรกุศลกรรม ๔ นั้น อากาสาณัญจายตนกุศลกรรม ย่อมส่งผลให้
อากาสาณัญจายตนวิบากเกิดในอากาสาณัญจายตนภูมิ

วิญญาณัญจายตนกุศลกรรม ย่อมส่งผลให้วิญญาณัญจายตนวิบากเกิดใน
วิญญาณัญจายตนภูมิ

อากิญจัญญายตนกุศลกรรม ย่อมส่งผลให้อากิญจัญญายตนวิบากเกิดใน
อากิญจัญญายตนภูมิ

เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลกรรมย่อมส่งผลให้เนวสัณญานาสัณญายตนวิบากเกิด
ในเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ

เหล่านี้เป็นการอธิบายในการเกิดขึ้นแห่งผลของอรุปาวจรกุศลกรรม ๔ ที่เป็นไปตาม
ลำดับ ดังที่บาลีแสดงว่า “ยถากุภมฺ อูปปชฺชนติ”

ผู้ทีไปเกิดในจตุตถฌานภูมิ

ด้วยอำนาจการส่งผลปฏิสนธิของกุศลอภิญญานั้นมีหรือไม่?

ข้อนี้อธิบายว่า การส่งผลปฏิสนธิของกุศลอภิญญานั้นไม่มี เพราะกุศลอภิญญานี้
เกิดขึ้นหลังจากที่ได้ปัญจฌมานแล้ว ฉะนั้นจึงตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นผลของปัญจฌมาน
ประการหนึ่งและในการสำเร็จอภิญญาต่างๆ มีทิพพจักขุอภิญญา ทิพพโสตอภิญญาเป็นต้น
เหล่านี้ก็เป็นผลของกุศลอภิญญาที่เป็นผลชนิดปัจจุภินิพพิการะประการหนึ่ง เหตุผล ๒
ประการนี้แหละแสดงให้เห็นว่ากุศลอภิญญานี้ไม่มีการส่งผลปฏิสนธิ

พระอนรุทธาจารย์ได้แสดงเหตุไว้อย่างหนึ่งในเรื่องนี้ไว้ในนามรูปปริจเฉทปรกณ
ดังนี้ว่า

สมานาเสวเน ลทฺเธ

วิชฺชมาเน มหฺพฺพล

อลทฺธา ตาทิสฺส เหนฺตุ

อภิญญา น วิปฺลฺลจติ ฯ

“มหัคคตกุศลเมื่อมีกำลังมาก เนื่องจากได้รับอาเสวนปัจฉัย
แล้วจึงส่งผลให้เกิดขึ้นอภิญญากุศลนั้นไม่มีการส่งผลให้เกิดขึ้น
เพราะไม่ได้รับเหตุดังกล่าวแล้วคืออาเสวนปัจฉัย”

การแสดงเหตุของพระอนุรุธาจารย์ ถึงเรื่องอภิญญากุศลไม่สามารถส่งผลปฏิสนธิ
เพราะไม่มีกำลังพอ เนื่องมาจากไม่ได้รับการช่วยอุปการะด้วยอำนาจแห่งอาเสวนปัจฉัย
นั้นก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะในการที่อภิญญากุศลไม่ได้รับการช่วยอุปการะด้วยอำนาจแห่ง
อาเสวนปัจฉัยนั้น ก็ไม่ใช่เป็นเหตุสำคัญในเรื่องกำลังที่จะส่งผลปฏิสนธิเพราะตามธรรมดา
ในอภิญญาวิธินั้น อภิญญากุศลย่อมเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว แต่ก็สามารถให้อภิญญาต่างๆ
สำเร็จได้ในขณะนั้นเอง การเกิดขึ้นของอภิญญาวิธินั้นมีดังนี้คือภวังค์ ภวังคจลนะ
ภวังคุปัจเฉทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อภิญญา ภวังค์
ต่อไป ซึ่งเหมือนกับการเกิดขึ้นของฌานจิตในอาทิกัมมิกฌานวิธิ คือภวังค์ ภวังคจลนะ
ภวังคุปัจเฉทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ฌาน ภวังค์ ต่อไป
ในวิธินี้ปริกรรมเป็นต้นจนถึงโคตรภูเป็นกามชวณะ ดังนั้นโคตรภูจิตจึงเป็นอาเสวนปัจฉัย
แก่ฌานจิตไม่ได้ แต่ฌานจิตนี้ก็มีกำลังพอที่จะส่งผลปฏิสนธิได้ แม้จะไม่ได้รับการช่วย
อุปการะด้วยอำนาจอาเสวนปัจฉัยก็ตาม ก็ย่อมมีกำลังแรงในฐานะที่เป็นครุกรรม ดังที่
จะเห็นได้ว่าพระอนาคามีที่เป็นพวกสุขขวิปัสสก เมื่อเวลาใกล้จะตายนั้นฌานย่อมเกิดขึ้น
และฌานจิตที่เกิดขึ้นนี้ก็เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวเหมือนกับอาทิกัมมิกฌานวิธิ ฉะนั้นฌานจิต
นี้ก็ไม่ได้รับการช่วยอุปการะจากอาเสวนปัจฉัยแต่อย่างใด แต่ฌานจิตนี้ก็มีกำลังส่งผลให้
พระอนาคามีนั้นไปเกิดในรูปภูมิได้

หญิงที่ได้ฌานสมาบัติ

เมื่อตายแล้วจะไปเกิดเป็นพรหมพวกไหน?

ความเป็นอยู่ในพรหมโลกนับตั้งแต่ปฐมฌานภูมิเป็นต้น จนถึงสุทธาวาสภูมิ ๕ ใน
ภูมิหนึ่งๆ นั้นมีพรหมอยู่ ๓ จำพวก คือปาริสาชชาพรหมพวกหนึ่ง บุโรหิตาพรหมพวกหนึ่ง
มหาพรหมพวกหนึ่ง ในพรหม ๓ จำพวกนี้ ปาริสาชชาพรหม และบุโรหิตาพรหม ๒ พวกนี้
เป็นบริวารของมหาพรหม หญิงที่ได้ฌานสมาบัติ ๔ หรือ ๙ จะเป็นปุถุชนหรืออริยะก็

ตาม เมื่อไปบังเกิดในพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว จะเป็นมหาพรหมไม่ได้ เป็นได้แต่ชั้น ปาริสัชชาพรหม และบุโรหิตาพรหมเท่านั้น เช่นเดียวกันกับหญิงที่ไปเกิดเป็นเทวดาก็เป็นเทวดาชั้นหัวหน้า เช่น เป็นพระอินทร์หรือเป็นพระยามารไม่ได้ ดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีและสังยุตตอรรถกถาว่า

“อิติปิ โยปี ปน อริยา วา อนริยา อปี อญฺจสมาปตติ-
ลาภินิโย พุรุมปาริสชฺเชสุเยว นิพพุตตนฺติ” “หญิงทั้งหลาย
ที่ได้สมาบัติ ๘ เหล่านี้ เป็นอริยะหรือปุณฺณก็ตาม ย่อมไปเกิด
เป็นพรหมที่เป็นบริษัทบริวารของมหาพรหมเท่านั้น”

“ยํ อิตถิ สกุกคตํ กเรยฺย มารคตํ กเรยฺย พุรุมคตํ
กเรยฺย, เนตํ จานํ วิชฺชติ, พุรุมคตฺตนฺติ มหาพุรุมคตํ
อธิปเปตํ” “หญิงใดโดยอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไปเกิด
เป็นท้าวสักกเทวราชหรือพระยามาร หรือท้าวมหาพรหมเหตุ
อันนั้นย่อมไม่มีเลย” ที่กล่าวว่าพรหมนั้น หมายถึงท้าว
มหาพรหมนั่นเอง

คำว่า “**พุรุมปาริสชฺเชสุ**” ในบาลีข้อที่ ๑ นั้น พรหมบุโรหิตาก็จัดเข้าอยู่ในนี้ด้วย เพราะพรหมบุโรหิตานี้ก็เป็นบริษัทบริวารของมหาพรหมด้วยเหมือนกัน ทั้งพระพุทธองค์ก็เคยทรงเรียกพรหมบุโรหิตานี้ว่า “**พุรุมปริสา**” ก็มี ซึ่งหมายถึงพรหมบุโรหิตานั้นเอง

สำหรับในเนตติพระบาลีท่านได้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า “**อิติ มหาพุรุมมา ลียา, เนตํ จานํ วิชฺชติ**” “โดยอาศัยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว หญิงที่ได้สมาบัติไปเกิดเป็นมหาพรหม เหตุอันนั้นย่อมไม่มีเลย” ในพระบาลีนี้มีความชัดเจนอยู่แล้วว่า หญิงที่ได้สมาบัติไปเกิดเป็นมหาพรหมไม่ได้เท่านั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าย่อมไปเกิดเป็นพรหม ๒ พวกที่เหลือได้

อนึ่ง ในการที่หญิงไปเกิดเป็นมหาพรหมไม่ได้นั้น ก็เพราะเหตุว่าอริบตีทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นกับหญิงนั้น ย่อมมีกำลังไม่เข้มแข็งเหมือนกับอริบตีที่เกิดขึ้นกับชาย ด้วยเหตุนี้ฉะนั้นที่เกิดขึ้นกับหญิงนั้นจะเป็นฉนวนไหนก็ตาม ย่อมได้เพียงแคंपริตตฉนวนหรือมัชฌิมฉนวนเท่านั้น ไม่เป็นไปถึงขั้นปณฺธิฉนวนเลย และอีกประการหนึ่งเพศหญิงนั้นจัดเป็นเพศที่ต่ำกว่าเพศชาย ฉะนั้น จึงไปเกิดเป็นมหาพรหมไม่ได้ ไม่ว่าภูมิไหนก็ตาม

การเกิดของฌานลาภบุคคล

ที่เป็นไปตามอำนาจของนิกัณตัตถหาและเจโตปณิธิ

ในบาลีที่ได้แสดงไว้ข้างต้นว่า “**ปจฺมชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา พุทฺธมปาริสฺสชฺเชสุ อูปุพฺพชฺชติ**” เป็นต้น ซึ่งแปลว่า “เมื่อเจริญปฐมฌานอย่างต่ำแล้ว ผลย่อมเกิดในพรหม-ปาริสัชชาภูมิ” เป็นต้นนั้น การแสดงเช่นนี้เป็นการแสดงที่หมายถึงความเป็นไปตามธรรมชาติของฌานนั้นๆ แต่ถ้าฌานลาภบุคคลนั้นมีนิกัณตัตถหา หรือเจโตปณิธิแล้ว การไปเกิดในภูมิต่างๆ ก็ไม่เป็นที่แน่นอน แล้วแต่นิกัณตัตถหา หรือเจโตปณิธิของตน คำว่า **นิกัณตัตถหา** หมายถึงมีความตั้งใจในภูมิที่ตนเคยเกิดมาแล้วหลายๆ ชาติ คำว่า **เจโตปณิธิ** หมายถึงมีจิตปรารถนาในภูมินั้นๆ ที่เป็นไปด้วยอำนาจฉันทะ ดังเช่นฌานลาภที่เป็นปุถุชนเมื่อเวลาใกล้จะตายมีนิกัณตัตถหาในเทวภูมิใดภูมิหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ฌานที่ได้นั้นก็เสื่อมลง ฉะนั้นเมื่อเวลาตายก็ไปเกิดในเทวภูมินั้นๆ ไม่ไปเกิดในพรหมภูมิ

มนุษย์ เทวดา ที่สำเร็จเป็นโสดาบันหรือสกทาคามี เมื่อได้ฌานแล้วนิกัณตัตถหา หรือเจโตปณิธิที่เกี่ยวกับกามสัคคิภูมินั้นย่อมไม่มี เพราะฌานสมาธิของพระอริยบุคคลนี้มั่นคงยิ่งกว่าฌานสมาธิของปุถุชน ฉะนั้นฌานจึงเสื่อมไม่ได้ ท่านเหล่านี้เมื่อตายแล้วจึงไปเกิดในพรหมภูมิใดภูมิหนึ่งแล้วแต่ฌานของตน เว้นอสังขญสัตตาภูมิและสุทธาวาสภูมิ และเมื่อเกิดเป็นพรหมแล้ว แม้ยังไม่ได้เป็นพระอนาคามีก็ไม่กลับมาเกิดในกามสัคคิภูมิอีกด้วย เหตุนี้พรหมอริยะ ๒ พวกนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นฌานอนาคามีก็ได้

ปุถุชนหรือโสดาบัน สกทาคามี ที่เป็นมนุษย์ เทวดา ที่ได้สมาบัติ ๘ หรือ ๙ นั้น ถ้ามีเจโตปณิธิ ในพรหมภูมิใดภูมิหนึ่งที่นอกจากอสังขญสัตตาภูมิ และสุทธาวาสภูมิแล้ว เมื่อตายลงก็ไปเกิดในภูมิที่ตนปรารถนานั้นๆ ได้

มนุษย์ เทวดา ที่สำเร็จเป็นพระอนาคามี ที่ได้สมาบัติ ๘ หรือ ๙ ถ้ามีเจโตปณิธิ ในพรหมภูมิใดภูมิหนึ่ง ที่นอกจากอสังขญสัตตาภูมิแล้ว เมื่อตายลงก็ไปเกิดในภูมิที่ตนปรารถนานั้นๆ ได้เช่นเดียวกัน คือพระอนาคามีนั้นถ้าปรารถนาไปเกิดในปฐมฌานภูมิหรือสุทธาวาสภูมิ หรืออรุณภูมิ ดังนี้แล้วก็ย่อมไปเกิดในภูมิที่ตนปรารถนานั้นๆ ได้ ดังนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสไว้ว่า “**อิชฺฌติ ภิกฺขเว สิวโถ เจโตปณิธิ วิสฺสทฺตฺตา**” “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาของผู้มีศีลย่อมสำเร็จเพราะเป็นความประสงค์ของผู้มีจิตบริสุทธิ์”

สำหรับพรหมอริยะที่เป็นโสดาบัน สกทาคามี เหล่านี้ อย่าว่าแต่จะมากเกิดในกาม
สัคคิภูมิเลย แม้แต่ในพรหมภูมิที่ชั้นต่ำกว่าก็ย่อมไม่มาบังเกิด

พระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาสภูมินั้น ย่อมไม่เกิดในสุทธาวาสภูมิที่ต่ำกว่าและไม่เกิด
ซ้ำในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ฉะนั้นเมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ย่อมเกิดเลื่อนชั้นขึ้นไปตาม
ลำดับ ถ้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชั้นไหนก็ปรินิพพานในชั้นนั้น สำหรับพระอนาคามีที่
เกิดอยู่ในอกนิฏฐาภูมินั้น ย่อมไม่มีการย้ายไปภูมิอื่นๆ อีก และทั้งไม่มีการเกิดซ้ำภูมิ ต้อง
ปรินิพพานในภูมินั้นแน่นอน

พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ที่เกิดอยู่ในเวฬุผลาภูมิและเนว
ลัญญานาลัญญาตณภูมินั้น เมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ย่อมไม่เกิดย้ายภูมิต้องเกิด
ซ้ำอยู่ในภูมินั้นจนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ดังนั้น ท่านผู้ศึกษารายจึงแสดงไว้ว่า

๑.	เวฬุผลา อกนิฏฐะ	ภวคฺเค จ ปตฺติจฺจิตา
	น ปุณฺณณฺตถ ชายนฺติ	สพฺเพ อริยบุคคลา ฯ
๒.	น ปุณฺ ตตถ ชายนฺติ	สพฺเพปิ สุทฺธวาสิกา
	พฺรหมโลกคตา เหฏฺฐา	อริยา โนปปชฺชเรติ ฯ

๑. “พระอริยบุคคลทั้งหลายที่เกิดอยู่ในเวฬุผลาภูมิ
อกนิฏฐาภูมิ และยอดภูมิคือเนวลัญญานาลัญญาตณภูมิ
เหล่านี้ย่อมไม่เกิดในภูมิอื่นๆ อีก”

๒. “สุทธาวาสพรหมทั้งหมด ก็ย่อมไม่เกิดซ้ำในภูมิที่ตน
เกิดอยู่อีกพระอริยบุคคลที่เกิดอยู่ในพรหมภูมิทั้งหมด ย่อมไม่เกิด
ในภูมิเบื้องต่ำ”

อธิบายนิคมนคาถา มี อิตถํ มหคฺคตํ ปุณฺณํ เป็นต้น

คาถานี้ เป็นบทอาวसानในการแสดงถึงปากฎฐาน คือภูมิอันเป็นที่ให้ผลเกิดของ
กรรมทั้ง ๔ มีอกุศลกรรม กามาวจรกุศลกรรม รูปาวจรกุศลกรรม อรูปาวจรกุศลกรรม
และที่กล่าวว่า “ยถาภูมिवตฺถิตํ, ชเนติ สทิสํ ปาก” ซึ่งแปลว่า “ย่อมให้ผลเกิดขึ้นเหมือน
กันกับกุศลของตนตามภูมิที่กำหนดไว้” นั้น หมายความว่า

ปฐมณานกุศล	ย่อมให้ปฐมณานวิบาก	เกิดขึ้นในปฐมณานภูมิ
ทุติยณานกุศล	ย่อมให้ทุติยณานวิบาก	เกิดขึ้นในทุติยณานภูมิ
ตติยณานกุศล	ย่อมให้ตติยณานวิบาก	เกิดขึ้นในตติยณานภูมิ
จตุตถณานกุศล	ย่อมให้จตุตถณานวิบาก	เกิดขึ้นในตติยณานภูมิ
ปัญจณานกุศล	ย่อมให้ปัญจณานวิบาก	เกิดขึ้นในจตุตถณานภูมิ

อากาสัญญายตนกุศล ย่อมให้อากาสัญญายตนวิบาก เกิดขึ้นในอากาสัญญายตนภูมิ

วิญญูณัญญายตนกุศล ย่อมให้วิญญูณัญญายตนวิบาก เกิดขึ้นในวิญญูณัญญายตนภูมิ

อากิญจัญญายตนกุศล ย่อมให้อากิญจัญญายตนวิบาก เกิดขึ้นในอากิญจัญญายตนภูมิ

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศล ย่อมให้เนวสัญญายตนวิบาก เกิดขึ้นในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

ดังที่ได้แสดงมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ คาทานี้จึงเป็นคาถาที่กล่าวสรุปความการอธิบายในปากฎฐานจตุกกะ ก็ได้

อธิบายพิเศษในการส่งผลของทุติยณานกุศล และตติยณานกุศล

เมื่อพิจารณาถึงภูมิอันเป็นที่ให้ผลเกิดของทุติยณานกุศลกับตติยณานกุศลแล้วเป็นภูมิเดียวกันคือทุติยณานภูมิ ดังนั้นเมื่อว่าตามหลักแล้ว ผู้ที่ได้ทุติยณานอย่างประณีตเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในอภัสสราภูมิ ผู้ที่ได้ตติยณานอย่างบริตตะเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดเพียงแค่ปริตตภาภูมิ เช่นนี้ก็น่าสงสัยว่าทำไมผู้ที่ได้ตติยณานซึ่งเป็นณานที่สูงกว่าทุติยณานั้นจึงได้รับผลต่ำกว่าทุติยณาน ทั้งนี้เพราะเหตุใด? ขอนี้ขออธิบายว่ากำลังและคุณสมบัติของทุติยณานกุศลกับตติยณานกุศล ทั้ง ๒ นี้มีเสมอกัน ที่ต่างกันก็คือการเกิดขึ้นกับการ

ประหาณองค์ฌาน กล่าวคือฌานที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๒ ได้ชื่อว่าทุติยฌานและมีการประหาณ
 วิตก ฌานที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๓ ได้ชื่อว่าตติยฌาน และมีการประหาณพิจารณาความต่างกันดัง
 กล่าวมานี้ก็เป็นไปเนื่องด้วยบุคคลเท่านั้น ไม่ใช่ต่างกันโดยอำนาจหรือคุณสมบัติ หมาย
 ความเป็นไปของฌานลาภีผู้นั้นถ้าเป็นมันถบุคคลแล้ว การเกิดขึ้นของฌานและการประหาณองค์
 ฌานก็แยกออกเป็น ๒ ฌานดังกล่าวแล้ว ถ้าฌานลาภีผู้นั้นเป็นตถิกบุคคลการเกิดขึ้นของ
 ฌาน และการประหาณองค์ฌานนั้น ก็ไม่มีการแยกออกเป็น ๒ ครั้ง คือฌานที่เกิดขึ้น
 เป็นครั้งที่ ๒ ชื่อว่าทุติยฌานนั้นมีการประหาณวิตก วิจารณ์ไปพร้อมกัน ฌานที่เกิดขึ้นครั้งที่
 ที่ ๓ มีหน้าที่ประหาณปิติ ชื่อว่าตติยฌาน ฌานที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๔ มีหน้าที่ประหาณสุข
 ชื่อว่าจตุตถฌาน เป็นอันว่าจบุรุษฌาน เรียกว่าจตุกกนัย ด้วยเหตุนี้กำลังและคุณสมบัติ
 ของทุติยฌาน และตติยฌานจึงไม่ต่างกัน แต่ถ้าฌานลาภีที่เป็นมันถบุคคลด้วยกัน คนหนึ่ง
 ได้ทุติยฌานอย่างประณีต อีกคนหนึ่งก็ได้ตติยฌานอย่างประณีต แล้วก็ย่อมไปเกิดใน
 อาภัสสราภูมิด้วยกัน ดังนั้น นักศึกษาทั้งหลายพึงเข้าใจความตามที่กล่าวมานี้

กัมมจตุกกะ ในปริจเฉทที่ ๕ จบ

มรณุปัตติจตุกกะ

ความตาย ๔ ประการ

บาลีอภิธัมมัตถสังคหะ และคำแปลเพื่อท่องจำ

๑. อายุขยเยน กมฺมขยเยน อุภยขยเยน อุปฺปเจตทกกมฺมฺนา เจติ จตุธา
มรณุปฺปตฺติ นาม ฯ

ชื่อว่ามรณุปัตติ คือเหตุที่ให้ความตายปรากฏขึ้น มี ๔ อย่างคือ

๑. อายุขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ
๒. กัมมขยมรณะ ตายเพราะสิ้นกรรม
๓. อุภยขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม
๔. อุปฺปเจตทกมรณะ ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน

นิमितที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย

๒. ตถา จ มรณฺตํ ปน มรณกาลเ ยถารทํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ
กมฺมํ วา, ตํกมฺมกฺรณฺกาลเ รูปาทิกมฺพลทฺธปฺพุพฺพมฺปกรณฺภูตมฺจ กมฺมฺนิมิตฺตํ วา,
อนนฺตรมฺปฺปชฺชมานภเว อุปฺปลกิตพฺพมฺปโภกฺภูตมฺจ คตฺตินิมิตฺตํ วา กมฺมพฺเลน ฉนฺนํ
ทวารานํ อณฺณตรสฺมึ ปจฺจุปฺปจฺจาทิ ฯ

สำหรับผู้ที่จะต้องตายด้วยเหตุ ๔ ประการนั้นแหละ ประการใดประการหนึ่ง เมื่อ
เวลาใกล้จะตาย กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่งให้เกิดปฏิสนธิในภพหน้าที่เป็นไปเหมือนกับ
การแสดงตัวให้เด่นชัดตรงหน้ามาปรากฏเหมือนอยู่ในที่เฉพาะหน้าก็กิจกรรมนิमित คืออารมณ์
ของกรรม มีรูปารมณฺ เป็นต้น ที่เคยได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น มาโดยที่เกี่ยวเนื่องกับการ
กระทำของตน และเป็นเครื่องอุดหนุนให้สำเร็จในการกระทำของตนในขณะที่กระทำความ
นั้นก็ดี คตินิมิตตซึ่งเป็นอารมณ์ที่พึงจะได้รับ และจะได้เสวยสุขหรือทุกข์ในชาติที่จะเกิดข้าง
หน้าก็ดี ย่อมปรากฏในทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ ด้วยอำนาจกรรมตามสมควร
แก่อารมณ์ หรือด้วยอำนาจกรรมตามสมควรแก่สัตว์ที่จะไปสู่สุคติภูมิและทุคติภูมิ

ความเป็นไปแห่งกระแสจิตเมื่อใกล้จะตาย

๓. ตโต ปริ ตเมว ตโถปฏฺฐิตํ อารมฺมณํ อารพฺภ วิปจฺจมานกมฺมานุรูปํ ปริสุทฺธํ อุปกฺกิลิฏฺฐํ วา อุปลภิตพฺพกฺวานุรูปํ ตตฺถโณตฺวํ จิตฺตสนฺดานํ อภินฺทํ ปวตฺตติ พาทูลเลน ฯ

ต่อจากที่อารมณ์มีกรรม กรรมนิमित คตินิमित เหล่านั้นมาปรากฏแล้วอาศัยอารมณ์ที่มาปรากฏตามอาการนั้นๆ นั้นเอง กระแสจิตอันบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองก็ตามแล้วแต่กรรมที่จะส่งผล และมีอาการเป็นไปคล้ายกับว่าน้อมไปในภพชาติที่จะพึงเกิดขึ้นแล้วแต่ภพชาติที่จะได้ไปเกิดนั้นๆ ย่อมเกิดขึ้นเนื่องๆ เป็นส่วนมาก

การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์อีกนัยหนึ่ง

๔. ตเมว วา ปน ชนกฺกุตํ กมฺมํ อภินวกรรมวเสน ทวารูปตตํ โหติ ฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง กุศลกรรม อกุศลกรรมที่เกิดขึ้นนั้นเอง ย่อมปรากฏในทางใจด้วยอำนาจทำตนให้เหมือนกับเกิดขึ้นใหม่ๆ อยู่

มรณาสันนวิถี

๕. ปจฺจาสนฺนมรณสฺส ตสฺส วิถีจิตฺตาวสาเน ภวฺงคฺคฺขเย วา จนวนเสน ปจฺจุปปนฺนภวปริโยสานภูตํ จตฺติจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ

จิตฺติจิตซึ่งเป็นจิตสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลที่จะตายในระยะใกล้ที่สุดในสุดท้ายแห่งวิถีจิต หรือในเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลงแล้วก็ดับไปด้วยอำนาจการทำหน้าที่ย้ายจากภพเก่า

การเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิตในภพใหม่

๖. ตสฺมี นิรุทฺธาวสาเน ตสฺसानฺตรเมว ตถาคทิตํ อารมฺมณํ อารพฺภ สวตฺถุกํ อวตฺถุกเมว วา ยถารทํ อวิชฺขานุสยปริกฺขิตฺเตน ตณฺหานุสยมฺูลเกน สงฺขารเณ ชนียมานํ

สมปยุตเตติ ปริศนุชฌมานํ สหชาตानมธิฏฐานภาเวณ ปุพฺพกมภูตํ ภวตฺร-
ปฏิสนฺธานวเสน ปฏิสนฺธิสฺสชาติํ มานสํ อุปฺปชฺชมานเมว ปติฏฺฐาติ ภวตฺร ๗

เมื่อจตุตถจิตนั้นดับลงแล้ว ในลำดับแห่งจตุตถจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นแหละ จิตที่ชื่อว่าปฏิสนธิเพราะเนื่องด้วยสืบต่อชาติใหม่และชาติเก่าทั้ง ๒ ต่อกัน มีสังขาร ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอวิชชาอนุสัยเป็นผู้ครอบครอง และมีตัณหาอนุสัยเป็นรากฐาน ตามสมควรแก่สังขารที่เป็นกุศลและอกุศลได้จัดการให้เกิดขึ้นนี้ ถือเอาอารมณ์ที่ได้ชื่อว่ากรรม กรรมนิमित คตินิมิต ที่ฉทวาริกมรณาสันนขณะรับเอามาตามอาการที่ปรากฏในทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ จะมีวัตถุเป็นที่อาศัยก็ตาม ไม่มีวัตถุเป็นที่อาศัยก็ตาม และเป็นจิตอันสมปยุตตธรรมทั้งหลายมีผัสสะ เวทนา เป็นต้น เป็นบริวารแวดล้อม ทั้งเป็นประธาน เพราะเป็นที่ตั้งของเจตสิกและกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งอยู่ในภพใหม่ทันทีที่เกิดขึ้นนั่นเอง

อารมณ์ของกามปฏิสนธิจิต

๓. มรณาสันนวิธียํ ปเนตถ มนุทปฺปวตฺตานิ ปญฺเจว ชวนานิ ปาฏิกงฺกขิตพฺพานิ, ตสฺมา ยถิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ ธรณเตเสว มรณํ โหติ ๗

ในเรื่องจตุตถจิตและปฏิสนธินี้ สำหรับในมรณาสันนวิธิต์ ขณะที่มีกำลังอ่อนพียงเกิดขึ้นได้เพียง ๕ ครั้งเท่านั้นเพราะการเกิดขึ้นของชวนจิตเหล่านี้มีกำลังลดน้อยลง ฉะนั้นถ้าตายลงในเมื่ออารมณ์ซึ่งเป็นปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้า และยังตั้งอยู่

๔. ตทา ปฏิสนฺธิภวํคานมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมมถา ลพฺภตฺติ กตฺวา กามาวจรปฏิสนฺธิยา ฉทวารคฺคหิตํ กมฺมนิมิตฺตํ คตินิมิตฺตมฺเจ ปจฺจุปฺปนฺนมติตารมฺมํ อุปลพฺภตฺติ ๗

ในเวลานั้นแม้อารมณ์ของปฏิสนธิจิตและภวํกจิตที่เกิดขึ้นต่อกัน (อย่างมาก ๖ ครั้ง) ก็ได้อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น กรรมนิมิตอารมณ์และคตินิมิตอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิที่มรณาสันนขณะรับมาด้วยทวารทั้ง ๖ นี้เป็นปัจจุบันอารมณ์ก็ได้ หรือเป็นอดีตอารมณ์ก็ได้

๙. กมฺมํ ปน อตฺตเมว, ตณฺจ มโนทวารคฺคหิตํ, ตานิ ปน สพฺพานิปี ปริตฺต-
ธมฺมภูตาเนวามมณานิ ฯ

ส่วนกรรมอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธินั้น ต้องเป็นอดีตอารมณ์อย่างเดี่ยวและต้อง
ได้รับมาโดยมรณาสันนชวณะในมโนทวาร เมื่อว่าโดยธรรมแล้ว กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต
อารมณ์ของกามปฏิสนธิเหล่านี้ เป็นอารมณ์ที่เป็นกามธรรมทั้งสิ้น

อารมณ์ของรูปปฏิสนธิจิตและอรูปปฏิสนธิจิต

๑๐. รูปาวจรปฏิสนธิยา ปน ปญฺญตฺติภูตํ กมฺมนิมิตฺตเมวามมณํ ใฺหติ ฯ

ส่วนอารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธินั้น เป็นกรรมนิมิตที่เป็นบัญญัติอย่างเดี่ยว

๑๑. ตถา อรูปปฏิสนธิยา จ มหคฺคตภูตํ ปญฺญตฺติภูตณฺจ กมฺมนิมิตฺตเมว
ยถารหามมณํ ใฺหติ ฯ

อารมณ์ของอรูปาวจรปฏิสนธิ ก็เป็นกรรมนิมิตที่เป็นมหัคคตะและบัญญัติเป็นอารมณ์
เหมือนกัน ตามสมควรแก่ถา

๑๒. อสณฺณสตฺตานํ ปน ชีวิตนวกเมว ปฏิสนฺธิภาเวน ปตฺติภูจาทิ, ตสฺมา
เต รูปปฏิสนฺธิกา นาม ฯ

ส่วนปฏิสนธิของพวกอสังขยสัตตพรหม ชีวิตนวกกลาปนั้นแหละย่อมตั้งอยู่ได้โดย
ความเป็นปฏิสนธิ เพราะฉะนั้นอสังขยสัตตพรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่าผู้มีรูปเป็นปฏิสนธิ

๑๓. อรูปา อรูปปฏิสนฺธิกา ฯ เสสา รูปารูปปฏิสนฺธิกา ฯ

อรูปพรหมทั้งหลายเป็นพวกที่มีนามเป็นปฏิสนธิ กามบุคคลและรูปบุคคลที่เหลือจาก
อสังขยสัตตพรหมและอรูปพรหมเหล่านั้น เป็นพวกที่มีรูปและนามทั้ง ๒ อย่างเป็น
ปฏิสนธิ

ปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นต่อจากจุติจิต

๑๔.	อารูปจุติยา โทหนติ	เหฏฺฐิมารูปาวชฺชิตา
	ปรมารูปปฺสนฺธิ จ	ตถา กามติเหตุกา ฯ

รูปาวจรจุติยา

อเหตุรหิตา สียุ

สพฺพา กามติเหตุมฺหา

กาเมสฺสว ปเนตฺรา ฯ

หลังจากที่อรูปาวจรจุติจิต ๔ ดวงเกิด อรูปาวจรปฏิสนธิจิต ๔ เว้นอรูปาวจรปฏิสนธิจิตเบื้องต่ำ และกามติเหตุกปฏิสนธิจิต ๔ ดวง เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นได้ หลังจากทีรูปาวจรจุติจิต ๕ ดวงเกิด ปฏิสนธิจิต ๑๗ ดวง ที่นอกจากอเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ย่อมเกิดขึ้นได้ หลังจากทีกามติเหตุกจุติจิต ๔ ดวงเกิด ปฏิสนธิทั้งหมด คือนามปฏิสนธิ ๑๙ และรูปปฏิสนธิ ๑ ย่อมเกิดขึ้นได้ ส่วนภายหลังจากจุติจิตที่เหลือ คืออเหตุกจุติจิต ๒ และทวิเหตุกจุติจิต ๔ เกิด กามปฏิสนธิจิต ๑๐ ย่อมเกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ เท่านั้น

ออยเมตถ จุตฺติปฏิสนฺธิกฺกโม ฯ

คำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ว่าโดยลำดับแห่งความเกิดขึ้นของจิตและปฏิสนธิในวิภูตตสังคหะ

การเกิดขึ้นของภวังคจิตและจุติจิต

๑๕. อิจฺเจว คหิตปฏิสนฺธิกานํ ปน ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต ปภฺติ ตเมวามมณฺณมารพฺภตเทว จิตฺตํ ยาว จุตฺติจิตฺตูปปาทา อสฺติ วิธิจิตฺตูปปาเท ภวสฺส อญฺคภาเวน ภวญฺคสนฺนตฺติสฺสขาคํ มานสํ อพฺโพจฺฉินฺนํ นทิสฺโสโต วีย ปวตฺตติ ฯ ปรีโยสาเน จ จวนวเสน จุตฺติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺชติ ฯ

ตั้งแต่การดับลงแห่งปฏิสนธิจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นของผู้ที่ถือเอาปฏิสนธิในภพใหม่ โดยนับดังที่กล่าวแล้วนั้น เมื่อขณะที่วิธิจิตไม่เกิด ปฏิสนธิจิตนั้นแหละถือเอาอารมณ์ของปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นในภพใหม่นั้นเอง กลับเป็นจิตที่เรียกว่ากระแสภวังค์โดยความเป็นองค์แห่งภพเกิดขึ้นไม่ขาดสาย ตลอดจนถึงจุติจิตเกิดเสมือนหนึ่งกระแสน้ำในแม่น้ำ และในที่สุดแห่งปัจจุบันภพ ภวังคจิตนั้นแหละถือเอาอารมณ์ของปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นในภพใหม่นั้นเองแล้วกลับเป็นจุติจิต ด้วยอำนาจแห่งการเคลื่อนจากภพเก่าแล้วก็ดับลง

การหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

๑๖. ตโต ปรมฺจ ปฏิสนฺธาทโย รตฺถกุกฺกมิว ยถากุกฺกํ เอว ปรีวตฺตุนฺดา ปวตฺตุนฺติ ฯ

หลังจากที่จตุตถจิตดับลงแล้ว จิตทั้งหลายมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น ก็เกิดขึ้นสืบๆ กันต่อไป หมุนเวียนตั้งชาติตั้งภพไปตามลำดับแห่งหน้าที่ปฏิสนธิ ภาวังก์ จุตี ตุจจักรรถอัน หมุนเวียนฉนั้น

คาถาสรุปรการหมุนเวียนในสังสารวัฏ

๑๗. ปฏิสนธิภาวคฺวิธิโย จุตีเจท ตถา ภวนฺตเร
ปฺน สนฺธิ ภาวคฺมิจฺจยํ ปรีวตฺตติ จิตฺตสนฺตติ ฯ

ในปัจจุบันภพนี้ ปฏิสนธิจิต ภาวคจิต วิถิจิต และจตุตถจิต เกิดขึ้นสืบเนื่องกันฉนั้นใด ในภพหน้า กระแสจิตที่มีปฏิสนธิจิต ภาวคจิต เป็นต้น ก็เกิดหมุนเวียนต่อกันเช่นเดียวกัน ฉนั้น

คาถาแนะแนวทางออกจากสังสารวัฏ

๑๘. ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธวํ อธิคฺนฺตวา ปทมจฺจุตํ พุทฺธา
สฺสุมฺมุจฺฉินฺนสิเนพฺพนฺธนา สมเมสฺสนฺติ จิราย สฺพุทฺธตา ฯ

แนวทางปฏิบัติที่ให้ขาดจากสังสารวัฏนั้นมียุว่า ผู้มีปัญญาเป็นปกติ คือผู้ที่ปฏิสนธิ ด้วยไตรเหตุทั้งหลาย มีความประพฤติปฏิบัติชอบ คือรักษาศีล บำเพ็ญธุดงค์เจริญสมาธิ มาเป็นเวลานาน พิจารณาเห็นแจ้งถึงความเป็นไปแห่งจิตและเจตสิกว่าเป็นของไม่เที่ยง แล้วจะได้บรรลู่ถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ไม่ตาย โดยมรรคญาณ ผลญาณ ถอนเครื่อง ผูกมัด คือตัณหาเสียได้แล้วจักเข้าถึงซึ่งพระนิพพานอันสงบ ดัดขาดจากสังขารธรรม ทั้งปวงแน่แท้ ฯ

อิตติ อภิธมฺมตฺถสฺงคฺเห วิถีมุตฺตสฺงคฺทวิภาโค นาม ปญฺจโม ปรีจฺเฉโท ฯ

ปรีจเฉทที่ ๕ ชื่อว่าวิถีมุตตสังคหวิภาค

ในอภิธัมมัตถสังคหปรกณฉบับลงเพียงเท่านี้ ฯ

พระบาลีอภิธัมมัตถสังคหะและคำแปลเพื่อท่องจำ จบ

อธิบายขยายความมรณุปัตติจตุกกะ

ตามบาลีอภิธัมมัตถสังคหะตามลำดับ

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑ แสดงความตาย ๔ ประการ คำว่า **มรณุปัตติจตุกก** เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ **มรณ + อุปัตติ + จตุกก** **มรณ** = ความตาย, **อุปัตติ** = การเกิดขึ้น, **จตุกก** = มี ๔ เมื่อรวมแล้วเป็น **มรณุปัตติจตุกก** แปลว่าการเกิดขึ้นแห่งความตายมี ๔ อย่าง หมายถึงเหตุที่ทำให้ความตายปรากฏขึ้น ๔ อย่างนั่นเอง ดังแสดงวณัตถะว่า

“มรณสสุ อุปัตติ = มรณุปัตติ” ความเป็นไปแห่งความตาย ชื่อว่ามรณุปัตติ **“จตุกฺกํ สมหาโร = จตุกกํ”** การรวมของ ๔ อย่างชื่อว่าจตุกกะ เหตุที่ทำให้ความตายปรากฏขึ้น ๔ อย่างนั้น คือ

๑. อายุกฺขย	เพราะสิ้นอายุ
๒. กมฺมกฺขย	เพราะสิ้นกรรม
๓. อุภยกฺขย	เพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรมทั้งสอง
๔. อุปจฺเจตก	เพราะประสบอุปัทวเหตุ อายุและกรรมยังไม่สิ้น

ถ้าจะอุปมาเปรียบเทียบการตายของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ก็เหมือนหนึ่งดวงประทีปที่จุดตามไว้ ดวงประทีปนี้ย่อมจะดับลงด้วยเหตุ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือดับลงด้วยไส้หมดอย่างหนึ่ง ดับลงด้วยน้ำมันหมดอย่างหนึ่ง ดับลงด้วยไส้และน้ำมันทั้งสองหมดอย่างหนึ่ง ดับลงด้วยถูกลมพัดหรือถูกเป่าให้ดับอย่างหนึ่ง ดวงประทีปนั้นเปรียบเหมือนชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ความดับของดวงประทีปนั้นเปรียบเหมือนความดับของชีวิตที่สิ้นสุดลงเฉพาะภพหนึ่งๆ ฉะนั้นผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดอายุขัย ก็เหมือนกับดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากไส้หมดแต่น้ำมันยังอยู่ ผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดกรรมนั้น ก็เหมือนกับดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากน้ำมันหมดแต่ไส้ยังอยู่ ผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดทั้งอายุ และกรรมนั้น ก็เหมือนดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากไส้และน้ำมันหมดทั้งสองอย่าง ผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยประสบกับอุปัทวเหตุต่างๆ นั้นก็เหมือนกับดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากถูกลมพัด หรือถูกเป่าให้ดับโดยที่ไส้และน้ำมันยังอยู่

๑. **อายุกขยมรณ** แสดงวณัตถะว่า “อายุโน ขยิ อายุกขยิ” ความสิ้นแห่งอายุขัย ชื่อว่าอายุกขยะ “อายุกขเยน มรณิ อายุกขยมรณิ” ความตายเพราะสิ้นอายุขัย ชื่อว่าอายุกขยมรณะ

คำว่า “อายุ” เมื่อว่าโดยมุขยนัย คือนัยโดยตรงแล้ว ได้แก่ชีวิตรูป แต่ในที่นี้ “อายุ” มุ่งหมายเอาอายุขัยซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตแห่งการตั้งอยู่ของชีวิตรูปนี้เป็นการแสดงโดยฐานอุปจารนัย คือนัยโดยอ้อม เช่น พวกพรหมกิติ เทวดากิติ ต่างก็มีกำหนดขอบเขตอายุขัยของตนๆ ไปตามภูมิที่ตนเกิดอยู่ สำหรับมนุษย์ในชมพูทวีปนั้นกำหนดอายุขัยย่อมมีขึ้นๆ ลงๆ ไม่แน่นอน เมื่อเวลาขัยขึ้นก็ขึ้นสูงไปจนถึงอสงไขยปี เมื่อเวลาขัยลงก็ลงต่ำไปจนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุขัย ดังมีแสดงไว้โดยพิสดารในปฏิสนธิจตุกกะ สำหรับในปัจจุบันนี้ ๗๕ ปี เป็นอายุขัย ดังนั้นสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้แม้ว่าอำนาจกรรมยังมีอยู่แต่เมื่อครบอายุขัยแล้วก็ตายไปเป็นส่วนมาก ผู้ที่มีอายุยืนเกินกว่าอายุขัยที่กำหนดไว้นั้นก็มีบ้าง แต่หาได้ยาก ท่านเหล่านั้นต้องมีอิตถกรรมที่เกี่ยวกับการไม่ฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ช่วยอุปถัมภ์ชีวิตและร่างกายให้ดำรงอยู่ได้นานเป็นพิเศษหรือมิฉะนั้นอำนาจแห่งชนกกรรมก็ยังมีกำลังอยู่ และมีปัจจุบันกรรมฝ่ายดี คือการรักษาศีล ๕ ไว้ได้บริสุทธิ์หรือมีการรักษาสุขภาพอนามัยไว้ได้อย่างดี เหตุต่างๆ เหล่านี้แหละที่ช่วยให้ผู้นั้นมีอายุอยู่ได้นานจนเกินอายุขัย ดังในปัจจุบันนี้ผู้ที่มีอายุยืนถึง ๙๐ ปีกว่าก็ยังมีปรากฏอยู่ และในสมัยพุทธกาลนั้นกำหนดอายุขัยตั้งไว้ ๑๐๐ ปี แต่ผู้ที่มีอายุยืนกว่า ๑๐๐ ปี ก็มีอยู่หลายท่าน เช่น พระอานนท์ พระมหากัสสป นางวิสาขา เหล่านี้มีอายุยืนได้ ๑๒๐ ปี พระพากุลเถระมีอายุได้ ๑๖๐ ปี แต่อย่างไรก็ตาม ย่อมไม่ถึง ๒ เท่าของอายุขัยที่กำหนดไว้ในสมัยนั้นๆ

๒. **กมุทกขยมรณ** แสดงวณัตถะว่า “กมุทสุท ขโย = กมุทกขโย” ความสิ้นสุดแห่งกรรม ชื่อว่ากัมมกขยะ “กมุทกขเยน มรณิ = กมุทกขยมรณิ” การตายเพราะสิ้นสุดแห่งกรรม ชื่อว่ากัมมกขยมรณะ

คำว่า **กรรม** ในที่นี้หมายถึงชนกกรรม ที่มีหน้าที่ส่งผลให้เกิดปฏิสนธิในภพนั้นๆ และอุปถัมภกกรรม ที่มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้รูปนามที่เกิดจากชนกกรรมให้ตั้งอยู่ได้ในภพนั้นๆ การสิ้นสุดแห่งกรรมทั้งสองดังกล่าวนี้แหละ ชื่อว่ากัมมกขยะ ฉะนั้นผู้ที่เกิดมาโดยมีอำนาจของกรรมทั้งสองนี้ ตั้งอยู่ได้เพียง ๑ เดือนบ้าง ๑ ปีหรือ ๕ ปี ๑๐ ปี เป็นต้นบ้าง

แต่คงตั้งอยู่ได้ไม่ถึงกำหนดอายุขัยของผู้นั้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นตายลงในขณะที่มีอายุได้เพียง ๑ เดือนบ้าง ๑ ปี ๕ ปี ๑๐ ปี เป็นต้นบ้าง เหล่านี้ย่อมกล่าวได้ว่าเป็นการตายโดยความสิ้นสุดแห่งกรรม เรียกว่ากัมมัคชยมรณะ ซึ่งเปรียบเหมือนกับดวงไฟที่หมดน้ำมันแม้ว่าไส้ยังมีอยู่ก็ตาม แต่แสงไฟนั้นต้องดับลง อนึ่งการแสดงถึงความตายของพวกเทวดาและพรหม ที่ชื่อว่าปุณฺณกชยมรณะนั้น ก็มุ่งหมายถึงกัมมัคชยมรณะนั่นเอง

๓. อุกยกชยมรณ แสดงวจนัตถะว่า “อุกเยสฺส ชโย = อุกยกชโย” ความสิ้นสุดแห่งอายุและกรรมทั้ง ๒ ชื่อว่าอุกยักชยะ “อุกยกชเยน มรณํ = อุกยกชยมรณํ” การตายเพราะสิ้นสุดแห่งอายุและกรรมทั้ง ๒ ชื่อว่าอุกยักชยมรณะ

ความตายชนิดนี้ก็หมายถึง ผู้ตายนั้นมีอายุยืนอยู่ได้จนกระทั่งครบอายุขัยและอำนาจของกุศลชนกกรรม หรืออกุศลชนกกรรม ก็พอดีหมดลงพร้อมกับความสิ้นสุดแห่งอายุซึ่งเปรียบเหมือนกับดวงไฟที่ดับลงอันเนื่องมาจากไส้และน้ำมันหมดลงพร้อมกัน ตัวอย่างเช่น ผู้ที่เกิดมาในสมัยที่กำหนดอายุ ๗๕ ปี เป็นอายุขัย และอำนาจแห่งกุศลชนกกรรมของผู้นั้นก็มีอำนาจอยู่ได้ ๗๕ ปี เช่นเดียวกัน เมื่อผู้นั้นมีอายุอยู่จนถึง ๗๕ ปี แล้วตายลง ก็กล่าวได้ว่าความตายของผู้นั้นเป็นอุกยักชยมรณะ แม้พวกสัตว์ในอบายภูมิที่เกิดมาจากอำนาจอกุศลชนกกรรมก็เช่นเดียวกัน เช่น อายุขัยของสุนัขที่กำหนดได้ประมาณ ๑๐ ถึง ๑๒ ปี และสุนัขที่เกิดมานั้นมีอำนาจอกุศลชนกกรรมอยู่ได้ ๑๐ ถึง ๑๒ ปี ดังนั้นถ้าสุนัขตัวนี้ตายลงเมื่อมีอายุ ๑๐ ถึง ๑๒ ปีแล้ว ก็กล่าวได้ว่าการตายของสุนัขตัวนี้เป็นอุกยักชยมรณะ

๔. อุปฺปจฺเจทกมรณ แสดงวจนัตถะว่า “อุปฺปจฺฉินฺทตฺติ อุปฺปจฺเจทกํ” กรรมอันใดย่อมเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูป ที่เกิดจากชนกกรรม ฉะนั้นกรรมนั้นชื่อว่าอุปฺปจฺเจทกะ ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘ อรหัตตมรรคกรรม ๑ “อุปฺปจฺเจทกกมฺมุนา มรณํ อุปฺปจฺเจทกมรณํ” การตายเพราะกรรมเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูป ชื่อว่าอุปฺปจฺเจทกมรณะ

ผู้ที่มีอายุยังไม่เข้าถึงขีดอายุขัย และอำนาจของชนกกรรมก็ยังไม่หมด แต่ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อน หรือภพนี้เข้ามาตัดรอนให้ผู้นั้นตายลงเสียก่อน ซึ่งเปรียบเหมือนกับดวงไฟที่ไส้ก็ยังอยู่ น้ำมันก็ยังไม่หมด แต่ไฟนั้นดับลงด้วยเหตุอย่างอื่น มีถูกลมพัด ถูกน้ำ หรือถูกสิ่งหนึ่งสิ่งใดล้มทับเป็นต้น ชื่อว่าอุปฺปจฺเจทกมรณะ

ความตายทั้ง ๔ อย่างดังกล่าวมานี้ ผู้ที่ตายโดยอายุขยมรณะ กัมมัชขยมรณะ อุภยักขยมรณะ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่ากาลมรณะ เพราะเป็นการตายชนิดที่ถึงเวลาแล้ว ส่วนผู้ที่ตายโดยอุปัจเจกมรณะ ชื่อว่าอกาลมรณะ เพราะเป็นการตายที่ยังไม่ถึงเวลา ความตายชนิดที่เป็นอกาลมรณะนี้มีอยู่หลายชนิดด้วยกัน คือ

๑.	ชิมจฉาย ปิปาสา	อทิทฏฐา วิเสน จ
	อคคิอุทฐกสตุตฺติ	อกาเล ตตฺถ มียติ ฯ
๒.	วาทปิเตติ เสมุเหน	สนนิปาตอุตฺตฺติ จ
	วิสโมปกมกมเมหิ	อกาเล ตตฺถ มียติ ฯ

๑. “ย่อมตายลงในสมัยที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะหิวข้าว กระหายน้ำ ถูกงูกัด ถูกวางยา ถูกไฟไหม้ จมน้ำ ถูกอาวุธก็มี

๒. ย่อมตายลงในสมัยที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะโรคลม ดีพิการ โรคเกี่ยวกับเสมหะ โรคสันนิบาต ที่เกี่ยวกับลม ดี เสมหะ ๒ อย่าง หรือ ๓ อย่างพิการพร้อมกัน โรคเกี่ยวกับอากาศ หรืออุปัจเจกกรรม โดยการปฏิบัติตนไม่สม่ำเสมอ ผิดอนามัยโดยความพยายามของตนเองและของคนอื่น”

แม้จะอาศัยเหตุต่างๆ ที่ทำให้ตายลงในขณะที่ยังไม่ถึงเวลาดังที่กล่าวมาแล้วนี้ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาดูแล้ว ความตายเหล่านี้ย่อมจะเว้นเสียจากอดีตกรรมไม่ได้เลย หมายความว่า จะต้องมียุติกรรมเป็นผู้อุดหนุน และมีเหตุในปัจจุบันเป็นผู้จัดการ ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในสังยุตตพระบาลีว่า

“อิธ มหาราช โย ปุพฺเพ ปเร ชิมจฉาย มาเรติ, โส พฺหุณี วสฺสสฺสทสฺสสุณิ ชิมจฉาย ปิฬิโต ฉาโต ฯ ล ฯ ชิมจฉายเวย มรติ ททโรปิ มชฺฌิมปิ มหฺลลโกปิ”

“ดูกรมหาราช ในโลกนี้ผู้ใดเคยทำให้คนอื่นตายลงด้วยการอดข้าว ผู้นั้นแม้ยังอยู่ในวัยเด็กก็ตาม วัยหนุ่มสาวก็ตาม วัยแก่ก็ตาม ย่อมได้รับการเบียดเบียนด้วยการอดข้าว และตายลงด้วยการหิวข้าวนั่นเอง เป็นดังนี้ตลอดแสนชาติ” และผู้ที่เคยทำให้คนอื่นตายลงด้วยการวางยาพิษ เอาไฟเผา ถ่วงน้ำ ฆ่าโดยใช้อาวุธ เหล่านี้เป็นต้น ผู้นั้นก็ย่อมตายด้วยการอดน้ำ ถูกงูกัด ถูกวางยา ถูกไฟครอก จมน้ำ ถูกอาวุธ เช่นเดียวกัน และย่อม-

แสดงให้เห็นว่าอภิลมณะเหล่านั้น จะเว้นเสียจากอดีตกรรมไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ท่าน พระอาจารย์ทั้งหลายที่ทรงคุณวุฒิจึงลงความเห็นพร้อมกันว่า ความตายที่เป็นอภิลมณะ เหล่านี้ ตายเพราะอุปปัจเจกกรรม

โรคสันนิบาต คือโรคที่เกี่ยวกับลม ตี เสมหะ ทั้ง ๓ อย่าง หรือ ๒ อย่างนี้มีอาการ วิปริตไป นี่แหละชื่อว่าเป็นโรคสันนิบาต โรคที่เกี่ยวกับอากาศที่ชื่อว่าโรคกัฏฐโรคกัฐ โรคที่เกี่ยวกับอาหารที่ชื่อว่าอาหารโรคกัฐ โรคที่เกี่ยวกับจิตที่ชื่อว่าจิตตโรคกัฐ โรคที่เกี่ยวกับกรรมที่ชื่อว่ากัมมโรคกัฐเหล่านี้ ก็ต้องมีอาการเสียของจำพวกลม ตี เสมหะ เข้าแทรก อยู่ด้วยเหมือนกัน แต่ไม่ชื่อว่าโรคสันนิบาต สำหรับโรคที่ไม่เกี่ยวกับอากาศหรืออาหาร หรือ จิต หรือกรรม เป็นแต่อาการเสียของพวกลม ตี เสมหะ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒ อย่าง ๓ อย่างเหล่านี้ ก็มีชื่อเรียกโรคอื่นๆ ว่า โรคลม โรคตี โรคเสมหะ โรคสันนิบาต

คำว่า “**วิสมุปกัม**” ในคาถาบทที่ ๒ นี้ เป็น ๒ บทรวมกัน คือวิสมอุปกัมบท หนึ่ง **วิสม** = การปฏิบัติตนไม่สม่ำเสมอ ไม่ถูกอนามัย **อุปกัม** = ความพยายามของตนเอง หรือของคนอื่น การปฏิบัติตนไม่สม่ำเสมอ ไม่ถูกอนามัย ชื่อว่า “**วิสม**” นั่นคือโบราณ ท่านกล่าวว่า “**ปัญญาเป็นผู้รักษาชีวิต**” แต่ผู้นั้นไม่มีปัญญาที่จะรักษาร่างกายให้สม่ำเสมอ ให้มีชีวิตยืนยาวอยู่ได้จนตลอดอายุขัยนั่นเอง การที่สัตว์ทั้งหลายมีสุขภาพดี อายุยืนนั้น จะอาศัยแต่อดีตกรรม คือกรรมเก่าอย่างเดียวนั้นไม่ได้ จำเป็นจะต้องมีการบำรุงรักษาร่างกายด้วยอาหารและยา พร้อมกับการบริหารอิริยาบถใหญ่ให้เป็นไปอย่างสม่ำเสมออีกด้วย จึงจะช่วยให้มีสุขภาพดี มีอายุยืนยาวอยู่จนตลอดอายุขัยไปได้ เพราะว่าสัตว์ที่มีมูลกรรม คือกรรมก่อให้เกิดมีกำลังมั่นคงจนมีอายุที่จะทำอะไรๆ จะมาทำลายล้างชีวิตให้ตายลงโดย ยังมีถึงซึ่งอายุขัยนั้นเป็นการหาได้ยากยิ่ง แม้ว่ามีบ้างก็มีแต่เพียงเล็กน้อย กล่าวคือหนึ่งในจำนวนแสน จำนวนล้านเท่านั้น ฉะนั้น ความตายของคนทั้งหลายทั่วไปที่ยังไม่ถึงซึ่งอายุขัยนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากไม่มีการบำรุงรักษาร่างกาย ไม่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถใหญ่ ให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ปลดปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมด้วยอำนาจกิเลส คือความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง ไม่รู้ ไม่เข้าใจโดยที่คิดไม่ถึงบ้าง ซึ่งเป็นความตายที่มีอยู่เป็นส่วนมากทีเดียว

ความพยายามของตนเองหรือของคนอื่นชื่อว่า “**อุปกัม**” นั้น สำหรับความพยายาม ของตนเอง เช่น ทำการผูกคอตี ยิง กระโดดน้ำ อดข้าว กินยาพิษ สำหรับความพยายาม

ของคนอื่นนั้น เช่น ถูกศัตรูฆ่าตาย ถูกสัตว์ทำอันตรายจนถึงแก่ความตาย บางทีก็ถูกเทวดา
ลงโทษจนถึงตายบ้าง จับกินบ้าง กล่าวคือร่างกายของคนทั้งหลายและสถานที่อาศัยต้นไม้
ภูเขา ตลอดจนถึงหมู่บ้าน จังหวัด ประเทศ เหล่านี้ ล้วนแต่มีเทวดาดูแลปกป้องรักษาคอย
อำนวยความสะดวกอยู่ทุกเมื่อ ดังนั้นเมื่อคนทั้งหลายไม่ได้ทำการแผ่ส่วนบุญ แผ่เมตตาให้แก่
เทวดา ทั้งตนเองก็ยังประพฤติดีแต่ในทางทุจริตทราฐีพอยู่เป็นนิจอีก จนกระทั่งทำให้
เทวดาทั้งหลายเหล่านั้นเกิดความไม่พอใจขึ้น เทวดาเหล่านั้นก็เลิกการดูแลปกป้องรักษา
ปล่อยให้ภูตผีปีศาจที่ดุร้ายได้โอกาสเข้ามาทำการเบียดเบียนประทุษร้ายร่างกาย ชีวิต
ทรัพย์สินสมบัติของคนเหล่านั้นให้ถึงซึ่งความพินาศโดยนานาประการ หรือมีฉะนั้นเทวดาที่
รักษาบุคคลและสถานที่เป็นต้นนั้นแหละทำการลงโทษเสียเอง ถ้าคนทั้งหลายมีการแผ่ส่วน
บุญ แผ่เมตตาให้แก่เทวดาทั้งหลายเหล่านั้นทั้งตนเองก็มีความประพฤติดี มีศีลธรรมประจำ
อยู่เป็นนิจทำให้เทวดาเกิดความรักใคร่พอใจในตนขึ้น เทวดาทั้งหลายต่างก็พากันเฝ้าคอย
ดูแลรักษาคนทั้งหลายเหล่านั้นให้ได้รับความสุขสบาย มิให้มีภัยอันตรายใดๆ เข้ามาเบียด
เบียนได้

ใน ๒ ประเภทนี้ ภัยต่างๆ เกิดขึ้นเบียดเบียน โดยเนื่องมาจากเทวดามีได้ทำการดู
แลรักษานั้น ความเป็นไปดังนี้ บุคคล หมู่บ้าน จังหวัด เป็นต้นใด ๆ เทวดาปล่อยปละ
ละเลยจากการดูแลรักษาแล้ว เทวดาที่โหดร้ายต่างๆ ทั้งหลายก็ได้โอกาสเข้าไปเที่ยวจับ
กินได้ตามความพอใจของตน โดยไม่ต้องเกรงกลัวต่อสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น และเทวดาที่มีใจผูก
พยาบาทอยู่แต่เมื่อครั้งภพก่อนๆ ก็ได้โอกาสเข้าไปประทุษร้ายเบียดเบียนได้อีก ส่วนเทวดา
ยักษ์ที่เป็นรากษสอาศัยอยู่ในแม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร เมื่อเห็นเรือแพใหญ่น้อยสัญจรไป
มาล่องลอย ต่างก็พากันจำแลงตัวเป็นปลาใหญ่บ้าง จระเข้ พระยานาคบ้าง มาจับบุคคล
เหล่านั้นกิน ทุกรากษสที่อาศัยอยู่ที่สระโบกขรณีในป่าลึกและฉายารากษสที่อาศัยอยู่ที่ต้นไม้
ใหญ่อันท้าวมหาราชทั้ง ๔ อนุญาตให้จับสัตว์ที่ลงไปโบกขรณี หรือล่องลำเข้าไป
ภายใต้บริเวณร่มเงาของตนไม้ใหญ่กินได้นั้น ยักษ์เหล่านั้นก็ได้โอกาสทำการล่อลวงผู้ที่ไม่
มีเทวดาคุ้มครองดูแลรักษาให้ผ่านเข้าไปภายในบริเวณของตนแล้วก็จับกินได้โดยง่าย
เทวดาที่โหดร้ายอีก ๒ จำพวก คือกุ่มกัณทเทวดาที่อาศัยอยู่ที่ขานบันไดเวียนชั้นที่ ๓
ของภูเขาสิเนรุภี นาคเทวดาที่อาศัยอยู่ที่พื้นแผ่นดินและใต้พื้นน้ำมหาสมุทรภีติ นอกจาก
นี้แล้วยังมีภูตผีปีศาจอีกเป็นอันมากซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ที่คอยหาโอกาส หาทางที่จะเข้าไป

ทำการแสวงหาจับบุคคลที่ไม่มีเทวดาดูแลรักษานั้นมากนัก คันธัพพเทวดาที่อาศัยอยู่ในเนื้อไม้ก็ได้โอกาสทำการหลอกหลอนเบียดเบียนต่างๆ นานาให้เกิดการหวาดเสียวสะดุ้งกลัว จนกลายเป็นคนเสียสติไป ผู้ใดผู้หนึ่งตายลงด้วยการถูกเทวดา ยักษ์ กุมภภัต นาค ที่เป็นเทวดาโหดร้ายและภูตผีปีศาจต่างๆ เบียดเบียนประทุษร้ายจับกิน ดังกล่าวนี้นี้เป็นการตายที่เนื่องมาจากความพยายามของผู้อื่น

สำหรับผู้ที่ตั้งอยู่ในความสุจริตคิดอยู่แต่ในเรื่องบุญกุศล แผลส่วนบุญ แม่เมตตาให้แก่เทวดาทั้งหลายอยู่เป็นนิรันดร์ เทวดาเหล่านั้นก็จะมีใจรักใคร่คอยดูแลรักษามิให้เทวดาโหดร้ายภูตผีปีศาจต่างๆ เข้ามารบกวนกระทำอันตรายได้ เมื่อมีภัยธรรมชาติเกิดขึ้น หรือมีมนุษย์อันธพาลมาทำร้ายก็เข้าช่วยเหลือป้องกันเอาไว้ให้พ้นจากอันตรายได้อย่างน่าประหลาด ถ้าผู้ปกครองประเทศ หรือผู้มีอำนาจทำการเบียดเบียนทำร้ายต่อบุคคลที่มีเทวดารักใคร่คุ้มครองดูแลรักษาแล้ว เป็นที่แน่ที่เดียวว่าย่อมต้องถูกเทวดาที่รักใคร่ในบุคคลเหล่านั้นลงโทษให้ได้รับความพินาศเฉพาะตัว หรือมีฉะนั้นก็ทั้งบ้าน ทั้งคณะ ทั้งเมือง ทั้งประเทศ ผู้ที่ไม่มีเทวดารักใคร่คอยดูแลรักษาถูกเทวดาโหดร้าย และภูตผีปีศาจกระทำอันตรายก็ดี ผู้ที่มีเทวดารักใคร่คอยดูแลรักษาช่วยให้พ้นจากภัยธรรมชาติและพ้นจากมนุษย์อันธพาลทำร้าย และเมื่อถูกผู้ปกครองประเทศหรือผู้มีอำนาจทำการเบียดเบียนลงโทษแล้ว ก็มีเทวดามาลงโทษแก่ผู้นั้น ฉะนั้น ให้ได้รับความพินาศก็ดี ทั้งหมดนี้ความปรากฏแจ้งมีอยู่ในพุทธวจนะและอรรถกถา มีชาติกเป็นต้น

ฉะนั้น เมื่อได้พิจารณาถึงการตายของชนในปัจจุบันนี้แล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่าเป็นการตายด้วยความพยายามของตนเองและความพยายามของผู้อื่นมีเทวดา เป็นต้นนี้มีอยู่อย่างมากมาย แต่กระนั้นผู้ตายและผู้ที่อยู่ภายหลังก็หาได้รู้ถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความตายทั้ง ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริงแต่ประการใดไม่ ดังนั้นเมื่อจะทำการฆ่าตัวตาย หรือเห็นคนอื่นฆ่าตัวตายก็มักจะคิดเห็นหรือเข้าใจไปว่า สามิไม่ดี ภรรยาไม่ดี ค้าขายขาดทุน โรคภัยเบียดเบียนทรมาณ เหตุการณ์บ้านเมืองบีบคั้น แต่แท้ที่จริงนั้นผู้ที่ฆ่าตัวตายเหล่านี้ล้วนแต่เนื่องมาจากปัจจุบันกรรม คือการกระทำของตนในภพนี้อันเนื่องมาจากกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำฝ่ายเดียวไม่มีอินทรีย์ และผลที่จะเข้ามาทำการช่วยเหลือ ฉะนั้น ถ้าหากจิตใจนั้นได้มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นตัวอินทรีย์และผลที่เข้าถึง

ความแก่กล้าเป็นอย่างดี เข้ามาทำการแทนที่ก็เลยได้แล้ว การฆ่าตัวเองก็จะมีขึ้นไม่ได้ แต่จะกลับเปลี่ยนไปเป็นนักปริยัติหรือปฏิบัติ นักบวช เป็นต้น อันเป็นความสวัสดิและประเสริฐที่ได้บังเกิดขึ้นแก่ตน ทั้งจะเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลอื่นอีกด้วย บุคคลโดยมากเมื่อมีภัยต่างๆ เกิดขึ้นแก่ตนหรือเห็นคนอื่นได้รับภัยต่างๆ ก็ไม่มีการคิดนึกถึงปัจจุบันกรรม คือ การกระทำของตน และการกระทำของผู้ตายที่เป็นไปแต่ในทางทุจริตทราฐีพอยู่เป็นนิจแต่อย่างใดไม่ คงกลับคิดเห็นเป็นไปในทางด้านภายนอกว่าถูกโจรภัย อุทกภัย อัคคีภัย ราชภัย วาตภัย คือภัยที่เกิดจากสัตว์ร้าย มิงู เสือ เป็นต้น การที่เป็นไปดังนี้ก็เพราะมิได้รับการศึกษาธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยนัยปริยัติหรือปฏิบัติตนเอง

วินิจฉัยเพิ่มเติมในเรื่องอุปัจเฉทกมรณะ ที่ท่านผู้รจนาวិภาวนิฎฐิกาแสดงไว้

อิทํ ปน เนรียกันํ อุตตรกฺขุวาสินํ เกสณฺจ เทวานญฺจ น โทติ (มาในวิภาวนิฎฐิกา) “ความตายด้วยอุปัจเฉทกมรณะนี้ ย่อมไม่มีแก่สัตว์ที่เกิดอยู่ในนिरยภูมิ อุตตรกฺขุทวีป และเทวดาบางพวกที่นอกจากภุมมัญญูเทวดา”

ที่ท่านวิภาวนิฎฐิกาศาจารย์กล่าวดังนี้นั้นคงเป็นไปได้เฉพาะแต่ในอุตตรกฺขุทวีปเท่านั้น สำหรับนिरยภูมิและเทวดาบางพวกที่นอกจากภุมมัญญูเทวดานั้น อุปัจเฉทกมรณะมิได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้ **อุปัจเฉทกมรณะในนिरยภูมิ** เมื่อสัตว์นรกทั้งหลายได้ถูกพระยายมราชสอบถามเพื่อแก่การช่วยเหลืออยู่นั้น สัตว์นรคนั้นก็ได้สติระลึกนึกถึงกุศลที่ตนได้เคยทำไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ได้ก็ตายลงทันที แล้วไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาต่อไป นี่เป็นการตายโดยกุศลอุปัจเฉทกมรณะ คือกุศลกรรมดัตตรูปนาม ที่เกิดจากอกุศลกรรมให้ตายลง

อุปัจเฉทกมรณะในเทวภูมิ ภุมมัญญูเทวดาเด็กน้อยอาศัยอยู่ที่ต้นไม้ ภิกษุตัดต้นไม้ นั้นได้พันถูกเด็กน้อยตาย ดังมีเรื่องแจ้งอยู่ในภุตคามลิกขาบทแห่งพระวินัย ดังนั้นเมื่อท่านวิภาวนิฎฐิกาศาจารย์มุ่งหมายถึงเรื่องนี้แล้วจึงกล่าวว่า “**เกสณฺจ**” ไม่กล่าวถึงเทวดาทั่วไป คือมีการยกเว้น การยกเว้นของท่านวิภาวนิฎฐิกาศาจารย์นี้ ถ้ามุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ภุมมัญญูเทวดาดังที่กล่าวแล้วนี้ก็ยังมิสมบูรณ์ เพราะยังมีเทวดาอื่นๆ อีกที่ตายด้วยอุปัจเฉทกมรณะ

เช่น เทวดาบางองค์ที่มัวเพลิดเพลินอยู่ด้วยความสนุกสนานจนกระทั่งลืมการบริโภค ต่อรู้สึก
ว่าหิวจึงได้รับบริโภค แต่ก็ไม่ทันเพราะปากกเตโชได้ทำการเผาผลาญกระเพาะ ตลอดจน
ถึงไส้ใหญ่ไส้น้อย เป็นต้น จนเสียไปหมดสิ้นแล้ว เทวดาที่ตายด้วยการสนุกสนานเช่นนี้
ชื่อว่า **“ชิตทาปโทลิกะ”** เทวดาบางองค์ก็ตายเพราะหัวใจถูกเผาด้วยความโกรธ ความ
เสียใจอันเนื่องมาจากพวกเทวดาด้วยกันก่อนขึ้นชื่อว่า **“มโนปโทลิกะ”** และใน**สุพรรณม-**
สยุดตอฏฐกถา ได้แสดงว่านางฟ้า ๕๐๐ ที่เป็นบริวารของสุพรรณมเทวบุตร กำลังเก็บดอกไม้
อยู่บนต้นไม้ได้ตายลงด้วยอำนาจของอภุคคอุปัจเฉทกกรรม ความตายชนิดที่เกิดจากความ
เพลิดเพลิน ความโกรธ ความเสียใจ ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นไปได้ในเทวภูมิทั้ง ๖ เช่น ที่เกิด
อยู่ในเทวภูมิและพรหมภูมิไม่มีความประสงค์จะอยู่ให้จนครบอายุขัย เพราะทำการสร้าง
บารมีไม่ได้นั้น ก็มีการอธิษฐานให้ตนตายคล้ายๆ กับการฆ่าตัวเอง ด้วยคำอธิษฐานว่า
“ขอให้ชีวิตของเราดับลงในบัดนี้” ความตายของพระโพธิสัตว์ดังนี้ชื่อว่า **“อธิมุตตีกาลัง-**
กิริยะ” ชีวิตดับลง (กาลังกิริยะ) ด้วยการอธิษฐานใจ (อธิมุตติ)

อธิบายความหมายของคำว่า “เกสณฺจิ เทวานํ”

คำว่า **“เกสณฺจิ เทวานํ”** นี้มีความหมายที่ให้ทราบได้ว่า เทวดาบางท่านไม่ตาย
ด้วยอุปัจเฉทกมรณะ แต่บางท่านตายด้วยอุปัจเฉทกมรณะ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ควรที่จะแสดง
ถึงสัตว์ดิรัจฉานและมนุษย์เข้าด้วยว่า **“เกสณฺจิ ดิรัจฉานญจ เกสณฺจิ มนุสสานญจ**
เกสณฺจิ เทวานญจ น โหติ” เพราะสัตว์ดิรัจฉานบางตัวและมนุษย์บางคนไม่ตายด้วย
อุปัจเฉทกมรณะก็มี ตายด้วยอุปัจเฉทกมรณะก็มี ฉะนั้น คำว่า **“เกสณฺจิ”** ที่เป็นวิเสสน
บทของ **“เทวานํ”** นี้ก็ได้ทำให้เกิดประโยชน์อันใด กลับทำให้การตีความหมายยุ่งยาก
ไปอีก

อนึ่ง เมื่อจะหาประโยชน์จากคำว่า **“เกสณฺจิ เทวานํ”** ด้วยความเคารพและเลื่อมใส
ในปัญญาของท่านวิภาวณัฎฐิกจารย์แล้วก็หาได้เหมือนกัน เพราะทำให้รู้ถึงความเป็นอยู่
ของเทวดากับสัตว์ดิรัจฉานและมนุษย์นั้นมีการแตกต่างกัน กล่าวคือการเกิด การอยู่
และการตายของสัตว์ดิรัจฉานและมนุษย์ คนทั้งหลายรู้เห็นกันได้อยู่เฉพาะหน้าทั่วไปแล้ว
มีจำเป็นที่จะต้องนำมาแสดงไว้อีก ส่วนการเกิด การอยู่ การตาย ของเทวดานั้นนอกจาก

ณานลาภี อภิญญาลาภี และผู้มีวิชาพิเศษทางโลกแล้วก็ไม่มีผู้ใดจะรู้เห็นได้จะทำให้สงสัยในการตายของเทวดาได้ ด้วยอาศัยเหตุนี้แหละท่านวิภาวณิกุฏิกจารย์จึงได้แสดงแต่เพียงว่า “เกสณฺจ เทวานญฺจ น โหติ” เทวดาบางท่านไม่ตายด้วยอุปจเฉทภพภวณะ

อธิบายบาลีข้อที่ ๒ แสดงนิมิตที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย

ตถา จ มรณฺตานํ ปน ฯ๑๑ อญฺญตรสฺมि ปจฺจุปฺปจฺจติ ฯ บาลีนี้แสดงนิมิตที่มาปรากฏเมื่อใกล้จะตาย ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่ยังมิได้เป็นพระอรหันต์นั้น จะเป็นสัตว์นรกเปรต อสุรกาย ดิรัจฉานก็ตาม มนุษย์ เทวดา พรหมก็ตาม เมื่อตายด้วยเหตุ ๔ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอายุขยยะ เป็นต้น นิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมมาปรากฏเฉพาะหน้าในทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ อยู่เสมอ ฉะนั้น พระอนุรุธทศจารย์จึงแสดงว่า “ตถา จ มรณฺตานํ ปน มรณฺกาลเ กมฺมํ วา, กมฺมณิมิตฺตํ วา, คตฺติณิมิตฺตํ วา, ฉนฺนํ ทวารานํ อญฺญตรสฺมि ปจฺจุปฺปจฺจติ”

ตถา จ คำว่า “ตถา” แก้วว่า “เตติ จตุติ ปกาเรติ” คำว่า “จ” แทนคำว่า “เอว” เมื่อรวมแล้วเป็น “ตถา เอว” คือ “เตติ จตุติ ปกาเรติ เอว” (ผู้ตาย) ด้วยเหตุ ๔ ประการ มีอายุขยยะ เป็นต้นเท่านั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าการตายที่นอกจากเหตุ ๔ ประการนี้ไม่มี

มรณกาล คำว่า “มรณกาล” คือมรณกาลนี้ได้แก่เวลาที่ใกล้ตายตั้งแต่ ๑ นาที หรือ ๑ ชั่วโมง เป็นต้น มิใช่เป็นขณะของจิตเกิดแต่อย่างใด เป็นการกล่าวโดยสมีပ္ပูปจารณัย คือยกขณะจิตที่เป็นมรณกาลขึ้นไว้ในเวลาใกล้ตาย ที่เป็นมรณาสันนกาลเป็นการเรียกโดยอุปจารณัย คือนัยโดยอ้อม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและท่านอรรถกถาฎีกา แสดงข้อความโดยใช้อุปจารณัยนี้ มีอยู่ในพระบาลีและอรรถกถา ฎีกา อย่างมากมาย ดังนั้นเมื่อจะทำการค้นคว้าหาความรู้ธรรมะในพระพุทธานุศาสน์ให้กว้างขวางอย่างถูกต้องได้นั้น จะศึกษาหาความรู้เฉพาะแต่ในพระบาลีอย่างเดียวนั้น ไม่มีทางที่จะได้รับความรู้อย่างกว้างขวางถูกต้องได้ จำเป็นจะต้องทำการศึกษาพระไตรปิฎกที่เป็นอรรถกถาและฎีกา พร้อมกับได้ฟังคำอธิบายจากอาจารย์ที่มีวิพยนฐานะดีโดยถูกต้อง จึงจะช่วยทำให้มีความรู้ที่ถูกต้องอย่างกว้างขวางได้ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าพระบาลีนั้นแสดงแต่หลัก

สำคัญๆ ที่ยังมีได้ขยายนั้น ทำให้แจ่มกระจ่างพร้อมกับชี้แจงแนะนำอีกด้วย ท่านฎีกาจารย์ ก็อธิบายขยายความในพระอรรถกถาที่ยังไม่แจ่มแจ้งให้แจ่มแจ้งชัดเจนกว้างขวางยิ่งต่อไปอีก อนึ่งท่านอรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์ทั้งสองพวกนี้ เมื่อจะว่ากันในด้าน วิทยฐานะก็ดี ในด้านความประพฤติและนิสัยใจคอก็ดี หาใช่เหมือนกันกับพวกเราในทุกวันนี้ไม่ กล่าวคือเป็นผู้มีความรู้อย่างแตกฉานในพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และ บาลีไวยากรณ์ ความประพฤติทางกาย วาจา ก็ตั้งอยู่ในสิกขาบทย่างเคร่งครัด เป็น สุปฏิปันณะ อุสุปฏิปันณะ ญายปฏิปันณะ สามิฉิปปฏิปันณะ เป็นที่น่าเคารพ น่าับถือน่าเลื่อมใส น่าเชื่อถือแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั่วไป จิตใจก็สูงไม่อยู่ใต้อำนาจ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ และอิสสา มัจฉริยะแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าบางท่านก็เป็นพระอริยะ บางท่านก็เป็นทั้งพระอริยะและฌานลาภี อภิญญาลาภี สำหรับบางท่านแม้ว่าจะมิใช่เป็นพระอริยะและมีใช่เป็นฌานลาภี อภิญญาลาภีก็จริง แต่จิตใจนั้นคงตั้งอยู่ในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นในฝ่ายปริยัติอย่างเดียว มิได้แลเหลียวถึงเรื่องทางโลกและกามคุณอารมณ์ แต่ประการใด ดังนั้น ปกรณ์พระอรรถกถาและฎีกาจึงมีเนื้อความที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่น่าเชื่อ น่าเลื่อมใส ความรู้ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีข้อความที่จะต้องแก้ไขเท่าใดนัก คล้ายๆกับจะไม่มีเสียเลยก็ว่าได้ จะนำไปเปรียบเทียบกับหนังสือทางโลกที่กำลังนิยมเชื่อถือกันอยู่ในบัดนี้ที่ยังต้องการแก้ไขเพิ่มเติมเรื่อยๆ อย่างไม่หยุดยั้งแล้วแต่ศาสตราจารย์ใหม่ๆ จะทำการค้นพบและประดิษฐ์ขึ้นนั้นไม่ได้

ยถาหิ คำว่า “ยถาหิ” แปลว่า “ตามสมควร” คำว่าตามสมควรนี้ได้ความหมายเป็น ๒ อย่างคือ ๑. “ยถาหิ กมฺมํ วา, กมฺมณิมิตฺตํ วา, คตฺติณิมิตฺตํ วา, ปจฺจุปฺปฐฺจาติ” หมายความว่าในมรรณาสันนกาลนั้น นิमितทั้ง ๓ ประการนี้ หาได้ปรากฏพร้อมๆ กันในเวลาเดียวกันไม่ หากแต่อย่างใดอย่างหนึ่งจักปรากฏในบรรดา ๓ อย่างนี้ กล่าวคือถ้ากรรมมีโอกาส กรรมอารมณ์ก็จักปรากฏ ถ้ากรรมนิมิตมีโอกาส กรรมนิมิตอารมณ์ก็จักปรากฏ ถ้าคติณิมิตมีโอกาส คติณิมิตอารมณ์ก็จักปรากฏ ๒. “ยถาหฺนฺติ สฺสคฺติทุคฺคตฺ-คามินํ อรหฺณารูปํ ปจฺจุปฺปฐฺจาติ” หมายความว่านิमितทั้ง ๓ อย่างนี้อาจใดอย่างหนึ่งย่อมปรากฏตามสมควรแก่ผู้ที่จะไปสู่สุคติภูมิและทุคติภูมิ

อธิบายข้อที่หนึ่ง

กรรมมีโอกาส การจัดแจงกระตุนชักชวนในสิ่งที่ดีและไม่ดีอันเป็นตัวละคร อุกุศลเจตนา นี้ เป็นสภาพธรรมล้วนๆ มิใช่เป็นสี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง แต่ประการใดไม่ เหตุนี้จึงปรากฏทางอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายไม่ได้ คงปรากฏแต่ในทางจิตใจฝ่ายเดียว ดังนั้นผู้ที่มีความดี ความชั่วอยู่แต่ภายในใจเป็นส่วนมากมิใคร่จะปรากฏออกมาทางกาย วาจา จวบจนกระทั่งถึงเวลาใกล้จะตายอยู่แล้ว การทำดี ทำชั่วด้วยกาย วาจา ก็ยังไม่ปรากฏ เช่นนี้แล้วกรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสน้อยอย่างหนึ่งบุคคลบางคนก่อนจะลงมือทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ศึกษาเล่าเรียนกัมมัตถะหรือทุจจริต ทุราสีภักดี ก่อนที่จะทำนั้นย่อมคิดก่อนอยู่เสมอๆ เป็นเวลานาน แล้วจึงจะกระทำลงไป บุคคลจำพวกนี้หากว่าไม่มีโอกาสจะกระทำสิ่งใดๆ ลงไปด้วยกาย วาจา จวบจนกระทั่งถึงเวลาใกล้จะตายแล้ว กรรมอารมณ์ก็ย่อมมีโอกาสน้อยได้เช่นกัน

กรรมนิมิตมีโอกาส อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ได้ประสบไปแล้ว เนื่องด้วยการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของตนนั้นเป็นกรรมนิมิตอารมณ์ และกรรมนิมิตอารมณ์นี้ปรากฏได้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ดังนั้นผู้ที่กระทำด้วยกาย วาจา ใจ ในทาน ศีล ภาวนา หรือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดกาเม พุตปต ตีมสุราอยู่เสมอเป็นพื้น หาได้คิดล่วงหน้าไว้แต่นานๆ ประการใดไม่ คงคิดขึ้นในเวลานั้นแล้วก็พูดไป ทำไป สุดแท้แต่เรื่องที่จะมาประสบ เหตุนั้น บุคคลจำพวกนี้ถึงแม้ว่าในเวลาใกล้จะตายจะมีได้กระทำเรื่องอันใดที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกาย วาจา ลงไปก็ตาม แต่กรรมนิมิตก็ย่อมมีโอกาสปรากฏได้

คตินิมิตมีโอกาส อารมณ์ทั้ง ๖ ที่จักได้ประสบพบเห็นและเสวยในภพหน้าเป็นคตินิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์นี้ปรากฏได้ในทวารทั้ง ๖ ดังนั้นผู้ที่มีกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนาอย่างแรงกล้าในขณะที่ทำดี หรือทำชั่วซึ่งเป็นตัวมูญจเจตนา ทั้งธรรมที่เป็นบริวารของกุศลหรืออกุศลเจตนาเหล่านี้ก็มีกำลังอย่างแรงกล้าเช่นกัน คือในขณะที่ทำความดี มีทาน ศีล ภาวนาอยู่นั้น ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นโดยแจ้งชัด หรือในขณะที่ทำทุจจริต ทุราสีภ มีกาเม ลักทรัพย์ ประพฤติผิดกาเม เป็นต้น อยู่ นั้น ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น ก็ปรากฏขึ้นแจ้งชัดเช่นกัน เหตุนี้บุคคลจำพวกนี้ในเวลาใกล้จะตาย คตินิมิตย่อมมีโอกาสปรากฏได้หรือใน

ขณะที่ทำดี ทำชั่วนั้น มีบุพพเจตนาและอปฺรเจตนาทั้งสองเกิดขึ้นโดยไม่สร้างชา กล่าวคือถ้าจะทำกุศลก็คิดนึกไปในการทำงานของกุศลนั้นๆ สำเร็จเห็นเป็นภาพมีกิริยาอาการ ที่เกี่ยวกับการทำ การพูดของตน และคนอื่นตลอดจนถึงวัตถุสิ่งของต่างๆ เกี่ยวกับทาน ศีล ภาวนา ว่าจะต้องเป็นไปอย่างนี้ๆ ครั้นทำเสร็จแล้วยังนึกถึงการงานต่างๆ เหล่านี้ อีก แล้วก็ชื่นชมยินดีเห็นเป็นภาพปรากฏอยู่ที่ใจอย่างมิได้เลือนหาย ถ้าจะทำอกุศลก็เช่นกัน คือก่อนที่จะไปทำการปล้นสะดมภ์ ล่อลวง ฉ้อโกง ในการงานต่างๆ นั้น บุคคลจำพวกนี้ ก็คิดนึกวางแผนการที่เกี่ยวกับการงานนั้นๆ สำเร็จ เห็นเป็นภาพว่าจะต้องทำอย่างนี้ๆ ครั้น ทำเสร็จแล้วยังคิดนึกถึงการงานเหล่านั้น โดยทำทางการกล่าววาจาของตนและคนอื่นๆ ตลอดจนถึงวัตถุสิ่งของที่ประกอบในการทำงานนั้นๆ ด้วยความพึงพอใจเห็นเป็นภาพ ปรากฏอยู่มิเลือนหาย ดังนั้นความเป็นไปแห่งบุพพเจตนาและอปฺรเจตนาทั้งสองดังที่กล่าว แล้วนี้ ในเวลาใกล้จะตายคตินิมิตย่อมมีโอกาสปรากฏได้เช่นกัน อีกประการหนึ่งในด้าน การกุศลนั้นก่อนที่จะทำหรือภายหลังที่ทำแล้ว บางคนชอบคิดนึกไปในเรื่องมนุษยสมบัติ เทวสมบัติต่างๆ นานาประการ บุคคลจำพวกนี้เมื่อใกล้จะตาย คตินิมิตย่อมมีโอกาสปรากฏ ได้เหมือนกัน

อธิบายข้อที่สอง

ที่กล่าวว่านิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมปรากฏตามสมควรแก่ผู้ที่จะไปสู่สุคติ ภูมิและทุคติภูมินั้น หมายความว่าพระอรหันต์ทั้งหลายในเวลาใกล้จะนิพพานนั้นไม่มีนิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏเลย ที่เป็นดังนี้เพราะท่านไม่มีการเกิดต่อไปอีกนั่นเอง สำหรับ อบายลัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม ที่เป็นปุถุชนและพระเสกขบุคคลนั้นในเวลาใกล้จะตาย นิมิต ๓ อย่างนี้อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมปรากฏ เพราะบุคคลเหล่านี้ยังต้องไปสู่สุคติและ ทุคติภูมิ แล้วยังชี้ให้รู้ต่อไปได้อีกว่า การปรากฏแห่งนิมิตทั้ง ๓ นี้ มีลักษณะอาการไม่ เหมือนกัน แล้วแต่ผู้ที่จะไปสู่สุคติภูมิและทุคติภูมิ กล่าวคือบุคคลใดจะไปสู่สุคติภูมิ บุคคล นั้นย่อมมีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ที่เป็นฝ่ายดีมาปรากฏ บุคคลใดจะไปสู่ทุคติภูมิ บุคคลนั้น ย่อมมีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ที่เป็นฝ่ายไม่ดีมาปรากฏ ลักษณะอาการนิมิตที่ดีและไม่ ดีเป็นอย่างไรนั้นจะได้กล่าวในข้างหน้า การที่พระอรหันต์ทั้งหลายใกล้จะนิพพานไม่มี

นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏนั้น ก็เพราะการกระทำของท่านนั้นมิได้สำเร็จเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมแต่อย่างใด เพียงสักแต่ว่าทำไปตามวิสัยธรรมดาของกาย ใจ ที่ยังเป็นไปอยู่ในโลก มิได้ทำให้ผลใดๆ เกิดขึ้นในข้างหน้าเรียกว่ากิริยา สำหรับเรื่องภพชาติที่จะมีต่อไปในข้างหน้านั้นเป็นเรื่องของกุศลกรรม อกุศลกรรม ดังนั้นเมื่อท่านไม่มีกุศลกรรม อกุศลกรรมแล้วกรรมอารมณ์จึงไม่มีตัวที่จะมาปรากฏ เมื่อกรรมอารมณ์ไม่มีตัวจะปรากฏได้แล้ว อารมณ์ต่างๆ ที่ประกอบในการกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่ากรรมนิมิตก็ไม่มีตัวจะมาปรากฏได้เช่นกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าอารมณ์ต่างๆ ที่ประกอบในการกระทำของพระอรหันต์นั้นมิใช่เป็นกรรมนิมิต หากแต่เป็นกิริยานิมิต ส่วนคตินิมิตอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ที่จะต้องได้พบเห็นเสวยในชาติหน้า แต่ชาติหน้าของพระอรหันต์ทั้งหลายไม่มี ดังนั้นคตินิมิตอารมณ์จึงไม่มีปรากฏ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะมีคำถามขึ้นว่า ถ้านิมิตทั้ง ๓ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ปรากฏแล้ว ในเวลาใกล้จะปรินิพพาน จิตใจของพระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีอารมณ์เช่นนั้นหรือ? แก้วว่ามี คืออารมณ์ ๖ ที่เป็นรูป นาม บัญญัติ ที่ท่านมีความสนใจพิจารณาอยู่เสมอๆ อันเป็นกิริยานิมิตนั่นเอง

อธิบายว่า สุขขวิปัสสภพระอรหันต์กิติ ฌานลาภิพระอรหันต์แต่ไม่ได้เข้าฌานในเวลาจวนจะปรินิพพานกิติ เหล่านี้มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นรูป นาม หรือบัญญัติที่ท่านมีความสนใจพิจารณาอยู่เสมอๆ อันเป็นกิริยานิมิตนั้นแหละเป็นอารมณ์ของมรณาสันนชวณะ สำหรับฌานลาภิพระอรหันต์บางท่านที่ปรินิพพานลงหลังจากเข้าฌานสมาบัตินั้น อารมณ์แห่งฌานสมาบัติมีกสิณบัญญัติ อานาปานบัญญัติ สัตว์บัญญัติ เป็นต้น นั้นแหละเป็นอารมณ์ของมรณาสันนชวณะ และมรณาสันนชวณะนั้นก็ให้แก่ฌานจิตนั่นเอง ถ้าปรินิพพานหลังจากปัจจุเวกชนวิธีที่มีการพิจารณาองค์ฌานแล้ว องค์ฌาน ๕ - ๔ - ๓ - ๒ เป็นต้นนั้นแหละเป็นอารมณ์ของมรณาสันนชวณะ และมรณาสันนชวณะนั้น ก็ได้แก่ ปัจจุเวกชนชวณะซึ่งเป็นมหากิริยาชวณะนั่นเอง ถ้าปรินิพพานหลังจากอภิญญาวิธีที่กระทำอิทธิวิธ อภิญญาแล้วกรัชกายที่มีอาการ ๓๒ ประกอบสำเร็จเป็นอวัยวะน้อยใหญ่ เหล่านี้แหละเป็นอารมณ์ของมรณาสันนชวณะ และมรณาสันนชวณะนั้นก็ให้แก่ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อภิญญา ซึ่งเป็นมหากิริยาและรูปปัญจฌานกิริยานั่นเอง ส่วนชีวิตสมสสิวิธพระอรหันต์ คือผู้ที่ปรินิพพานหลังจากปัจจุเวกชนวิธีเกิดต่อจากอรหัตตมรรควิถีที่ดับลงไปแล้วนั้น มรรค ผล นิพพาน ก็เลส อย่างใดอย่างหนึ่ง นั้นแหละเป็นอารมณ์ของ

มรณาลันนชวณะ และมรณาลันนชวณะนี้ก็ให้แก่ปัจจุเวกขณชวณะซึ่งเป็นมหากิริยาชวณะ
นั่นเอง อาศัยเหตุดังกล่าวนี้แหละอารมณ์ต่างๆ ที่เรียกว่ากรรม กรรมนิมิต คตินิมิต
เหล่านี้จึงไม่มีมาปรากฏในมรณาลันนชวณะของพระอรหันต์ทั้งหลาย สำหรับปรินิพพาน
จิตอันให้แก่ตัวจุติจิตนั้นมีอารมณ์อย่างเดียวกันกับปฏิสนธิ และภวังก์ที่ได้รับมาจาก
มรณาลันนชวณะในภพก่อนเมื่อใกล้จะตายตามที่กล่าวไว้ในหมวดปฏิสนธิจตุกกะว่า

ปฏิสนธิ ภวญฺจ

ตถา จวนมานสํ

เอกเมว ตเถเวก-

วิสยญฺเจกชาติยํ.

ความเห็นของอาจารย์บางท่าน ที่เกี่ยวกับอารมณ์ปรินิพพานจุติจิตของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยการวินิจฉัย

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ปรินิพพานจุติจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีนิพพานเป็น
อารมณ์ พร้อมกับยกหลักฐานที่มาจากมหาปรินิพพานสูตรแห่งทีฆนิกายที่มีพระบาลีว่า
“อเนโข สนฺติมารพฺภ, ยํ กาลมกฺรี มฺหิ” ขึ้นมาอ้างประกอบ

ตามพระบาลีนี้คำว่า สนฺติมารพฺภ ท่านอรรถกถาจารย์แก้ว่า อนุปาติเสส
นิพพานํ อารพฺภ ปฏิจฺจ สนฺธาย แปลว่าอาศัยการปรารภมุ่งซึ่งอนุปาติเสสนิพพานแล้ว
คือนิพพานที่ไม่มีขั้น ๕ เหลืออยู่แล้ว ส่วนท่านเกจิอาจารย์นั้นมิได้ดูคำกล่าวของท่าน
อรรถกถาจารย์ที่ท่านได้แก้ไว้ในมหาปรินิพพานสูตรอรรถกถา ฉะนั้น จึงเข้าใจในคำนี้ว่า
เป็น สนฺติ อารมฺมณํ กตฺวา กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ดังนั้นเมื่อจะแปลก็ต้อง
แปลว่า พระจอมมุนีผู้ไม่มีต้นหาทรงอาศัยการปรารภมุ่งอนุปาติเสสนิพพานแล้วก็ทรงถึง
ซึ่งกาลแห่งปรินิพพาน เป็นการแสดงให้เห็นทราบว่าก่อนหน้าจะปรินิพพานนั้น ทรงมีพระทัย
แน่วแน่ไปในพระนิพพานที่ปราศจากกิเลสขั้น ๕ แล้ว จึงเสด็จดับขั้นปรินิพพาน มิได้แสดง
ว่าปรินิพพานจุติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีนิพพานเป็นอารมณ์แต่ประการใดเลย สำหรับ
ในเถรคาถาอรรถกถาถึงแม้จะแก้ในคำ สนฺติมารพฺภ ว่า สนฺติ อนุปาติเสส นิพพานํ
อารมฺมณํ กตฺวา กระทำอนุปาติเสสนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วก็จริง แต่ก็คงหมายเอา
เพียงว่าเวลาก่อนหน้าจะทรงเข้ามานสมาบัติที่ใกล้จะปรินิพพานนั้น ทรงมีพระทัยแน่ว

อยู่ในนิพพานอารมณ์ ครั้นทรงเข้าฌานสมาบัติก็ทรงมีกสิณบัญญัติและมหัคคตธรรมเป็นต้น เป็นอารมณ์ เมื่อทรงออกจากฌานสมาบัติก็มีองค์ฌานเป็นอารมณ์เท่านั้นเอง

อนึ่ง ที่ท่านเกจิอาจารย์ตีความหมายพระบาลีพลาดไปดังนี้ นั้น ก็เพราะท่านมิได้คิดถึงปริตตำราัมมตีกะ ที่แสดงว่า กตเม ธมฺมา ปริตฺตารมฺมณา ? สพุโป กามาวจรวิปาโก ภิรียาโมธาคู ภิรียาเหตุกมโนวิญญานธาคูโสมนสฺสสทคตา อิม ธมฺมา ปริตฺตารมฺมณาติ (อรรถกถาภังค์แห่งธัมมสังคณีปกรณ์) ธรรมพวกไหนมีกามธรรมเป็นอารมณ์? กามวิปาก ๒๓ คือเหตุกวิปากจิต ๑๕ มหาวิปากจิต ๘ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ หลิตุปปาทจิต ๑ ธรรมเหล่านี้มีกามธรรมเป็นอารมณ์ กามธรรมที่เป็นอารมณ์ของจิต ๒๕ นี้ ได้แก่กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ จัดเป็นอารมณ์ได้อารมณ์ ๖ ส่วนนิพพานนั้นเป็นโลกุตระธรรม ในบรรดาจิต ๒๕ ดวงนี้ ปรินิพพานจิตจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็รวมอยู่ด้วย ปรินิพพานจิตจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็ได้แก่ มหาวิปากดวงที่หนึ่งนั่นเอง ธรรมตาความเป็นไปของสภาวะธรรมทั้งหลายนี้ ย่อมเป็นไปตามสภาพของอนัตตะล้วนๆ หาใช่ว่าเมื่อเกิดกับมนุษย์ เทวดาชั้นต่ำ หรือชั้นปุถุชนแล้วก็มีกามธรรมเป็นอารมณ์ ถ้าเกิดกับมนุษย์เทวดาชั้นสูงหรือพระอริยะเจ้าแล้วก็มีมหัคคตะ โลกุตระบัญญัติเป็นอารมณ์ ดังนั้นก็หาได้ คงมีแต่กามธรรมอย่างเดียวเท่านั้นเป็นอารมณ์ไม่ว่าจะเกิดกับบุคคลใด และในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังก์ จุตติ ตทารัมมณะ เป็นต้น ก็คงมีกามธรรมอารมณ์เช่นเดียวกัน อาศัยเหตุดังกล่าวแล้วนี้แหละ จึงเห็นได้ว่าปรินิพพานจิตจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นย่อมเป็นไปได้เลย

อภิมุขิภูต ภวนุตเร ปฏิสนธิชนกัมมํ วา ปจฺจุปฺปจฺจาทิ กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่งให้เกิดปฏิสนธิในภพหน้าที่เป็นไปเหมือนกับการแสดงตัวให้เด่นชัดจำเพาะหน้ามาปรากฏเหมือนอยู่ในที่เฉพาะหน้า ตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่เคยได้ทำบุญบาปมาแล้วด้วยกาย วาจา ใจ อย่างมากมายหลายประการสุดที่จะนับจะพรรณนาได้ด้วยกันทุกคน ฉะนั้น ในชั้นธรรณานของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จึงมีกุศล อกุศลกรรมที่เรียกว่า **ภวนุตเร ปฏิสนธิชนกัมมํ** นอนเนื่องประจำอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในบรรดากุศล อกุศลกรรมเหล่านี้ กุศล อกุศลกรรมที่มีหน้าที่จัดการให้เกิดในภพที่ ๒ ได้นั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คืออุปปีชชเวทนิยกรรมในภพนี้อย่างหนึ่ง และอุปปราปรีชเวทนิยกรรมในภพก่อนๆ อีกอย่าง

หนึ่ง ใน ๒ อย่างนี้ อุปปัชชเวทนียกรรมกัฏฐิ อปราปรียเวทนียกรรมกัฏฐิ ว่าโดยวิถี ว่าโดยอารมณ์ ว่าโดยทวาร ว่าโดยการทำงาน ว่าโดยเวลา ว่าโดยอิริยาบถแล้ว ย่อมมีอยู่ในขันธสันดานของแต่ละคนๆ อย่างหลากหลายเหลือที่จะนับจะประมาณได้ กล่าวคือว่าโดยวิถี หมายความว่าในมโนทวารวิถีอันหนึ่งๆ มีกุศล อกุศลอุปปัชชเวทนียกรรม ๑ มีกุศล อกุศลอปราปรียเวทนียกรรม ๕ ว่าโดยอารมณ์ กุศล อกุศลกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปารมณกัฏฐิ อาศัยสัททวารมณ เป็นต้น จนถึงธัมมารมณกัฏฐิ ว่าโดยทวาร คือให้สำเร็จการกระทำ กุศล อกุศลกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้นทางกายกัฏฐิ ทางใจกัฏฐิ ว่าโดยการทำงาน กุศล อกุศลทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นทาน ศีล ภาวนากัฏฐิ เป็นปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้นกัฏฐิ ว่าโดยเวลา กุศล อกุศลกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้นในเวลาเช้ากัฏฐิ เวลากลางวันกัฏฐิ เวลากลางคืนกัฏฐิ ว่าโดยอิริยาบถ กุศล อกุศลกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้นในเวลานั่ง นอน ยืน เดินกัฏฐิ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามีอยู่ในขันธสันดานของแต่ละคนๆ อย่างหลากหลาย ในบรรดากุศล อกุศลกรรมที่เกิดขึ้นโดยนานาประการ ดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ กุศล อกุศลกรรม อันใดได้โอกาสนำปฏิสันธิให้เกิดในภพที่ ๒ กุศล อกุศลธรรมอันนั้นก็แสดงตัวให้เด่นชัดทางใจแก่ผู้ที่ไม่กลัวจะตาย กุศล อกุศลกรรมอันนั้นแหละ เรียกว่า **อภิมุขิภูต**

ข้อนี้อุปมาเสมือนหนึ่งคนหลายหมื่นคนได้ซื้อสลากกินแบ่งที่จะออกในงวดเดียวกัน ในบรรดาผู้ที่ถือสลากเหล่านี้ล้วนแต่หวังจะได้รับรางวัลที่หนึ่ง เป็นต้น จนถึงเลขท้ายด้วยกันทั้งสิ้น ครั้นถึงเวลาที่จะนำมาแสดงเพื่อขอรับรางวัลเข้าจริงๆ แล้ว หาใช่ว่าจะนำมาแสดงได้ทั่วไปทุกๆ ใบไม่ คงนำมาแสดงได้เฉพาะแต่ใบที่มีเลขตรงกันกับเลขสลากที่เขาออกไว้เท่านั้น ข้อนี้ฉันใดการที่อุปปัชชเวทนียกรรม อปราปรียเวทนียกรรมกุศล อกุศล อย่างใดอย่างหนึ่งได้แสดงอย่างเด่นชัดขึ้นทางใจ ที่เรียกว่า **อภิมุขิภูต** ก็ฉันนั้น

ติ กัมมกรณกาเล ฯลฯ กัมมณิมิตตํ บาลีนี้ได้แสดงให้เห็นถึงตัวกรรมนิมิต กรรมนิมิต หมายความว่าอารมณ์ที่เป็นเหตุของการกระทำ มีวจนัตถะว่า “**กัมมสส นิมิตตํ กัมมณิมิตตํ**” อารมณ์ที่เป็นเหตุของการกระทำชื่อว่ากรรมนิมิต กรรมนิมิตนี้มีอยู่ ๖ อย่างด้วยกัน คือสี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง สภาพรูป สภาพนาม และบัญญัติ ดังที่พระอนุรุธธำมจารย์แสดงว่า **รูปาทิกํ** มีรูปารมณ เป็นต้น

อารมณ์ ๖ ดังที่กล่าวนี้หาใช่จะเอาทั่วไปไม่ คงเอาแต่เฉพาะอารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับการกระทำของตนแต่ละบุคคลๆ เท่านั้น เหตุนั้น พระอนุรุทธอาจารย์จึงได้แสดงว่า **ตัมภมฺมกรณกาเล** ในเวลาที่ตนกระทำด้วยกาย วาจา ใจ และยังได้แสดงเป็นบาลีต่อไปอีกว่า **อุปัลลทพุพฺพํ และ อุปฺกรณณฺฏํ** หมายความว่าอารมณ์ ๖ ที่เป็นกรรมนิมิตนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ ชนิด คือ ๑. อุปัลลทกรรมนิมิต ๒. อุปฺกรณกรรมนิมิต **อุปัลลทกรรมนิมิต** ได้แก่ อารมณ์ ๖ ที่ตนได้ประสบพบเห็นเป็นประธานในขณะที่กระทำ **อุปฺกรณกรรมนิมิต** ได้แก่ อารมณ์ ๖ ที่ตนได้ประสบพบเห็น แต่มิใช่เป็นประธานเพียงแต่เป็นเครื่องอุดหนุนประกอบในขณะที่กระทำ ดังนั้นเมื่อจำแนกอารมณ์ ๖ ที่ตนได้ประสบพบเห็นมาแล้ว ในขณะที่กระทำโดยความเป็นประธาน ที่ชื่อว่าอุปัลลทกรรมนิมิต และโดยความที่มิใช่เป็นประธานชื่อว่า อุปฺกรณกรรมนิมิตแล้ว ก็จะได้ดังนี้คือ

ก. **ฝ่ายกุศล** ทาน เลี้ยงพระ ใส่บาตร ทอดกฐิน สร้างสถานที่ศึกษาว่าดวาอารามนั้น อาหารคาวหวาน ภิกษุสามเณร เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต พระพุทธรูป ดอกไม้ รูป เทียน ถ้วยชาม เสื่อสาดอาสนะ โต๊ะเก้าอี้ พร้อมด้วยผู้ที่ช่วยเหลือ ชัน ถาด เป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต เครื่องไทยธรรม ภิกษุ สามเณรที่เป็นปฏิคาหก เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต การประดับตกแต่ง ดนตรี แหกหรือ คอนงานเป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต สถานที่ศึกษา โบสถ์วิหาร เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต เครื่องสร้างทั้งหมด ช่างไม้ ช่างปูน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือในกิจการนี้ทั้งหมดเป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต **ศีล** พระภิกษุสามเณรผู้ให้ศีล การกล่าวคำให้ศีล การเปล่งวาจารับศีลของตนเป็นอุปัลลทกรรมนิมิต ไทยธรรม เครื่องสักการะ ตลอดจนบุคคลและสถานที่เป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต ถ้าบวชนาค อัฐฐบริหาร ภิกษุสงฆ์ โบสถ์ การสวด การกล่าวกัมมวาจา เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต เครื่องใช้ที่นอกจากอัฐฐบริหาร และไทยธรรม ตลอดจนบุคคลที่มาในงาน การแห่ การประตกิษณ แตรวง เหล่านี้เป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต **ภาวนา** ถ้าเจริญสมณะ องค์กรรมฐานต่างๆ มีกสิณ เป็นต้น จนถึงอิริยาบถนั่งและการบริกรรม อุดคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อัปปนามาน ครูอาจารย์ เหล่านี้เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต บุคคล สถานที่และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการเจริญสมณะเป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต ถ้าเจริญวิปัสสนา รูป นาม อิริยาบถใหญ่น้อย สติที่คอยกำหนดรู้ ครูอาจารย์เป็นอุปัลลทกรรมนิมิต สถานที่เครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้องกันในการเจริญวิปัสสนา เป็นอุปฺกรณกรรมนิมิต การศึกษาเล่าเรียนธรรมะ หนังสือ ครูอาจารย์

การทอ่งปน ตลอดจนถึงคำอธิบาย เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต สถานที่ศึกษา นักเรียน เครื่องใช้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ข. ฝ่ายอกุศล ปาณาติบาต ลัทธิที่ถูกฆ่า ถูกตี กิริยาอาการของตน เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต สถานที่ เครื่องใช้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการฆ่า หนั ง กระตุก เนื้อ เป็นต้น เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต อทินนาทาน วัตถุสิ่งของต่างๆ กิริยาอาการของตน เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต สถานที่ เครื่องมือ เครื่องใช้ เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต กาเมสุมิจฉาจาร บุคคลที่ตนร่วมและตนเอง เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต สถานที่ การกล่าววาจา เป็นต้น เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต มุสาวาท คำพูดที่ไม่จริง และวัตถุก็มีใช่เป็นจริง เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต ผู้รับฟัง เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต สุราเมรัย ตัวน้ำเมาพร้อมกับการเมา เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต ขวดเหล้า กับแก้วนํ้า พวกพ้อง สถานที่ ตลอดจนเครื่องใช้อื่นๆ เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

สรุปเรื่องอุปัลลัทธิกรรมนิมิตและอุปกรณ์กรรมนิมิต ในนิมิต ๒ อย่างนี้ บรรดาสิ่งที่ มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่เกี่ยวกับการทำดี ทำชั่วโดยตรง เป็นอุปัลลัทธิกรรมนิมิต สิ่งต่างๆ ที่เป็น เครื่องประกอบหนุนการทำดี ทำชั่วเหล่านี้ เป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

อนนตรมุปฺปชฺชมานภเว ฯลฯ คตินิมิตฺตํ บาลีนี้แสดงให้ทราบถึงตัวคตินิมิต คตินิมิต หมายความว่าอารมณ์ของภพชาติที่พึงถึง กล่าวคืออารมณ์ที่จะได้พบ ได้เสวย ในภพที่สองมีวณฺณตถะว่า “คตินิยา นิमितฺตํ คตินิมิตฺตํ” อารมณ์ของภพชาติที่พึงถึงชื่อว่า คตินิมิต คตินิมิตนี้ได้อารมณ์ ๖ อารมณ์ เหล่านี้หาใช่เป็นอารมณ์ที่เกี่ยวกับภพนี้ไม่ หากแต่เป็น อารมณ์ ๖ ที่จะพึงได้พบ ได้เห็น และได้เสวยในภพหน้าส่วนเดียว เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์ จึงแสดงว่า อนนตรมุปฺปชฺชมานภเว ในภพชาติที่จะพึงเกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน และบาลีที่กล่าวว่า อุปฺปลิตฺตพฺพคตินิมิตโกกฏตณฺณํ นั้นได้แสดงให้ทราบว่า คตินิมิตมี ๒ อย่าง คืออุปฺปลิตฺตพฺพคตินิมิตอย่างหนึ่ง อุปฺปลิตฺตพฺพคตินิมิตอย่างหนึ่ง คำว่า ฏต ในข้อ นี้ไม่มีการอธิบายอะไรเป็นพิเศษ บาลีคำนี้เป็นสนธิบท ดังนั้น เมื่อตัดบทแล้วก็ได้ ๒ บท คืออุปฺปลิตฺตพฺพ บทหนึ่ง อุปฺปลิตฺตพฺพ บทหนึ่ง อุปฺปลิตฺตพฺพคตินิมิต หมายความว่าอารมณ์ ๖ ของภพชาติที่จะพึงพบเห็น อุปฺปลิตฺตพฺพคตินิมิต หมายความว่าอารมณ์ ๖ ของภพชาติที่จะ พึงได้เสวย ดังนั้น เมื่อรวมคำกล่าวของพระอนุรุธาจารย์ที่มีบาลีว่า อนนตร

อุปปชฺชมานภเว อุปลภิตัพพ^{*} อุปโภคภูตญจ คตินิมิต्त^{*} แล้วก็ได้ความว่าอารมณ์ ๖ ของภพชาติที่จะพึงได้พบ ได้เห็น และได้เสวยในภพหน้าส่วนเดียวติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน บาลีประโยคนี้นี้มีการสัมพันธ์กันดังนี้ อนนฺตร^{*} เข้าหา อุปปชฺชมานภเว^{*} เข้าหา อุปลภิตัพพ^{*} และ อุปโภคภูตญ^{*} เข้าหา คตินิมิต्त^{*} สำหรับ คตินิมิต्त^{*} นั้น เข้าหา ปจฺจุปฺปญฺชาติ^{*} ซึ่งเป็นอาชยชาติกิริยาบท^{*} ดังนั้น เมื่อจะจำแนกคตินิมิตเหล่านี้โดยอุปลภิตัพพะและอุปโภคะแล้วก็จะได้ดังนี้คือ

ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลก คตินิมิตทั้งสองไม่มี มีแต่บัญญัติกรรมนิमितและมหัคคตกรรมนิमित ถ้าจะไปเกิดในเทวโลก เห็นราชรถ วิมาน เทพบุตร เทพธิดา เครื่องประดับสวน สระ เหล่านี้เป็นอุปลภิตัพพคตินิมิต ถ้ารู้สึกว่าได้ขึ้นไปในราชรถก็ดี กำลังเที่ยวไปในสถานที่ต่างๆ ด้วยความสนุกสนานเบิกบานใจ บริโภคสุทธาโภชนาร่วมด้วยเทพบุตร เทพธิดา สวมใส่เครื่องทิพย์อาภรณ์ก็ดี เหล่านี้เป็นอุปโภคคตินิมิต ถ้าจะเกิดเป็นมนุษย์ เห็นกรรมมารดา ห้อง เรือน เครื่องใช้ บ้านเมือง ตำบล หมู่บ้าน ผู้คน เป็นอุปลภิตัพพคตินิมิต ถ้ารู้สึกว่าได้กำลังเดินไปในสถานที่นั้นๆ หรืออยู่ในสถานที่นั้นๆ ก็ดี กำลังสนทนาปราศรัยกับผู้ใดผู้หนึ่งอยู่ก็ดี ประกอบการงานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก็ดี หรือคล้ายๆ กับว่าตนได้ถือปฏิสนธิอยู่ในครรภ์ก็ดี เหล่านี้เป็นอุปโภคคตินิมิต ถ้าจะเป็นดิรัจฉาน เห็นสัตว์ต่างๆ มีสุนัข นก ปลา วัว ควาย เป็นต้น สถานที่ที่สัตว์ดิรัจฉานอาศัยมีต้นไม้ ป่า เป็นต้น เป็นอุปลภิตัพพคตินิมิต ถ้ารู้สึกว่าได้เป็นสัตว์ดิรัจฉานจำพวกใดจำพวกหนึ่ง หรือกำลังเล่นอยู่กับสัตว์เหล่านั้นเป็นอุปโภคคตินิมิต ถ้าจะเป็นเปรตและอสุรกาย เห็นป่า เหว ทะเล แม่น้ำ ภูเขาที่สงัดเยือกเย็นเป็นที่น่าหวาดเสียว พวกเปรต อสุรกาย เป็นอุปลภิตัพพคตินิมิต ถ้ารู้สึกว่าได้กำลังเดินไปหรืออยู่ในสถานที่ต่างๆ ดังกล่าวแล้วนี้ก็ดี ร่างกายของตนปรากฏเป็นที่น่าเกลียดน่ากลัว หรือกำลังอดอยากไม่มีอาหารจะบริโภค กำลังแสวงหาน้ำและอาหารอยู่ด้วยความหิวกระหายเป็นอย่างยิ่งก็ดี เหล่านี้เป็นอุปโภคคตินิมิต ถ้าจะไปเกิดในนรยภูมิ เห็นเครื่องประหัตประหาร สุนัข กา แร้งที่น่ากลัว

* หมายความว่า คำว่า "อนนฺตร" เป็นคำกริยาวิเศษณ์ขยาย อุปปชฺชมานในอุปปชฺชมานาภเว เป็นอาชาระเข้ากับ คำว่า อุปลภิตัพพ และอุปโภคภูต อุปลภิตัพพ และอุปโภคภูต ต่างก็เป็นวิเสสของคตินิมิตต์, คตินิมิตต์ เป็นประธาน (กัตตา) เข้ากับกริยาอาชยตาว่า ปจฺจุปฺปญฺชาติ

พระยายม นายนิรยบาล ตลอดจนถึงสัตว์นรก และสถานที่เหล่านี้เป็นอุปโลกตัพพคตินิมิตถารู้สึกว่าตนกำลังถูกฉุดคร่าทุบตีก็ดี ถูกสุนัขขบกัดอยู่ก็ดี ถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการต่างๆ ก็ดี เทียวไปในสถานที่ที่มีบุคคลถูกจองจำอยู่ก็ดี มีการหวาดกลัวอย่างเหลือล้นเนื่องด้วยการได้พบเห็นสิ่งเหล่านี้ก็ดี หรือคล้ายๆ กับว่ากำลังถูกสอบถามอยู่ก็ดี ร่างกายมีการเจ็บปวดเหลือประมาณยิ่งไปกว่าที่กำลังเจ็บอยู่เหล่านี้ก็ดี เป็นอุปโลกตคตินิมิต

อุปโลกตัพพะและอุปโลกตคตินิมิต ที่แสดงไว้ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกา

ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกาได้แสดงคตินิมิตทั้งสองนี้ไว้เป็น ๒ นัย คือนัยหนึ่งที่กล่าวว่าอุปโลกตัพพคตินิมิตนั้นเป็นทุกคตินิมิต อุปโลกตคตินิมิตเป็นสุคตินิมิต ใน ๒ ประการนี้ อารมณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับอบายภูมิ ๔ เป็นทุกคตินิมิต อารมณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษยภูมิ เทวภูมิ เป็นสุคตินิมิต นัยที่สองกล่าวว่าอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกายเป็นอุปโลกตัพพคตินิมิต อารมณ์ที่มีได้เกี่ยวข้องด้วยกาย เพียงแต่จะให้ได้สะดวกสบาย ทุกข์ เป็นอุปโลกตคตินิมิต อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้นหมายเอาสถานที่ต่างๆ เครื่องประดับ นุ่งห่ม และเครื่องใช้สอยต่างๆ ที่เป็นไปทางกายอันเป็นฝ่ายดีและไม่ดี อารมณ์ที่มีได้เกี่ยวข้องด้วยกายเพียงแต่ให้ได้สะดวกสบาย ทุกข์นั้นหมายเอาสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีอาหารการกิน บริวาร ดอกไม้ กลิ่นหอม ดนตรี ทำน้ำ ปูชนียสถาน การสวดมนต์ไหว้พระ ศึกษา เล่าเรียน ฟังธรรม และศัตรู เครื่องทรมานประหารประหาร นายนิรยบาล สุนัข กา พวกลสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน เสี่ยงโหด ร่องขุ่ล่าทัพ ทุ่มเถียง ตีรันฟันแทง ครวญคราง กลิ่นเหม็น เปลาไฟ อาหารบูดเน่า ไฟไหม้ ถูกทุบตี จมน้ำ พลัดตกจากที่สูง

ผู้ป่วยหนักที่มีอาการคล้ายๆ กับสลบไป ในเมื่อมีคตินิมิตปรากฏ

ผู้ป่วยหนักบางคนที่มีอาการเหมือนกับสลบไปชั่วขณะหนึ่ง เพราะคตินิมิตบางอย่างได้มาปรากฏนั้น ในเวลานั้นรู้สึกเหมือนได้ฝันไปว่าตนกำลังเทียวไปในสถานที่ต่างๆ อันเป็นที่อยู่ของอบายสัตว์ มินรก เปรต เป็นต้น หรือสถานที่ที่เป็นที่อยู่ของมนุษย์ เทวดา

โดยประการต่างๆ คือได้เห็นสัตว์นรกที่กำลังถูกทรมาน สถานที่ที่ทำการทรมานพร้อมด้วย นายนิรยบาล พระยายม ได้เห็นสถานที่สังัดเจียบบนาลยตสยอง เห็นตึกหลังใหญ่ มีเตาไฟ กระทะใหญ่ต้มน้ำกำลังเดือด เป็นที่สำหรับโยนเด็กลงไปเมื่อผู้ใหญ่มีความโกรธเด็ก คนใดคนหนึ่งขึ้นมา เห็นคนกลุ่มใหญ่ยืนอัดเยียดเบียดเสียดกันอยู่ในกลุ่มใหญ่อย่างสุดที่จะดูได้ หรือมีฉะนั้นก็เห็นเป็นป่าช้า ภูเขาใหญ่เป็นทิวแถว เห็นเหว ต้นไม้ใหญ่มีกิ่งใบสาขากลุ่มมืดครึ้มแผ่ออกไปกว้างใหญ่ไพศาล เห็นสัตว์นานาชนิดล้วนแต่เป็นที่ขบพองสยองเกล้า กล่าวคือบางพวกมีร่างกายสูง บางพวกมีร่างกายใหญ่ บางพวกมีตัวดำ ศีรษะใหญ่ บางพวกมีแต่เนื้อไม่มีกระดูก หรือมีแต่กระดูกไม่มีเนื้อ และตนเองได้ปั่นปายเที่ยวไปตาม ไหล่เขาซุ่มตัวแอบดูสัตว์ร้ายต่างๆ ที่กำลังเป็นไปอยู่ในภูเขานั้นด้วย ความเหนื่อยอ่อนมีการกระหายน้ำเป็นกำลังจึงลงมาเที่ยวหาน้ำดื่ม แต่แล้วก็ได้ไปพบสัตว์ร้ายเข้ามาจะทำอันตรายจึงได้ป็นหนีขึ้นไปซ่อนตัวอยู่บนต้นไม้ หรือมีฉะนั้นก็ได้เห็นบ้านเมือง หมู่บ้าน ตำบล หรือตนได้ไปหาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงที่อยู่ต่างบ้าน ต่างถิ่น มีการเลี้ยงดูสนทนาปราศรัยซึ่งกันและกันหรือได้เห็นราชรถ วิมาน นางฟ้า และตนเองได้เที่ยวไปในสถานที่นั้นๆ ได้เห็นสวน สระ ศาลา ปุชนิยสถาน วิมานต่างๆ คือวิมานบางวิมานมีเทพบุตร เทพธิดาอาศัยอยู่ บางวิมานก็ว่างเปล่า จึงได้ไถ่ถามก็ได้ความว่า เป็นวิมานของท่านผู้หนึ่งที่ยังอยู่ในเมืองมนุษย์ได้บังเกิดขึ้นคอยทำในเมื่อสิ้นชีวิตจากมนุษย์ แล้วก็จะได้มาเสวยทิพย์สมบัติอยู่ในวิมานนี้ ความเป็นไปแห่งคตินิมิตที่ปรากฏเหมือนกับการฝันไป ทั้งผู้ป่วยก็มีอาการเหมือนกับคนที่สลบไปดังที่กล่าวนี้ บางคนก็เห็นเหมือนกับอยู่ในสถานที่ของตน บางคนก็เห็นว่ามีคนมาชักชวน บางคนก็เห็นว่าตนเองได้ท่องเที่ยวไปตามลำพัง ความเป็นไปต่างๆ นี้ บางคนก็เป็นอยู่ชั่วระยะ ๒ - ๓ นาทีก็มี ๑ - ๒ ชั่วโมงก็มี ๑ วัน ๒ วันก็มี ดังที่พวกชาวบ้านได้กล่าวกันว่าคนตายไปแล้วกลับฟื้นคืนมาได้

“กัมมफल” ด้วยอำนาจกรรมที่อภิธัมมัตถสังคหะกล่าวว่า กัมมफल นั้น หมายความว่า การปรากฏแห่งนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ มิต้องไปคิดว่าเกิดมาจากเหตุอันใด ให้เป็นเครื่องยุ่งใจเปล่าๆ หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจกรรมที่ได้โอกาสส่งผลปฏิสนธิในภพที่สองนั่นเอง กรรมที่ได้โอกาสส่งผลปฏิสนธิในภพที่สองนี้เป็นปัจจุณกรรมก็มี อาสันนกรรมก็มี กฏัตตากรรมก็มี หรือนึกขึ้นได้เองก็มี มิฉะนั้นมีคนมาบอกเตือนให้นึกได้ก็มี ดังนั้นกรรมต่างๆ ที่ตนได้เคยทำไว้แต่ครั้งนานมาแล้วจึงปรากฏให้เห็นเป็นว่าตนกำลังทำอยู่

จนถึงกับกล่าววาทาเพื่อออกมาเป็นเรื่องราวต่างๆ บ้าง แสดงกิริยาท่าทางเป็นไปต่างๆ บ้าง อันเป็นกรรมอารมณ์ บางทีก็ปรากฏเป็นภาพมีอาการเป็นดังที่ตนได้กระทำไว้ อันเป็นกรรมนิมิตอารมณ์ แต่บางทีก็มิได้มีการเพ้อ การแสดงกิริยาอาการแต่อย่างใด ทั้งการปรากฏเป็นภาพขึ้นให้เห็นก็ไม่มีแล้ว แต่กรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ยังมีอำนาจทำให้กระแสใจของผู้ที่ใกล้จะตายนั้นมีการขุ่นมัว เราร้อนไม่ผ่องแผ้ว หรือเบิกบานชุ่มชื้น แจ่มใสอีกด้วยความเป็นไปแห่งกระแสใจ ดังนี้จัดเข้าในกรรมอารมณ์

“ฉนฺนํ ทวารานํ อญฺญตรสฺมึ” ในบรรดาทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ หมายความว่า การปรากฏแห่งนิมิตทั้ง ๓ นี้ย่อมปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง คือนิมิตที่เป็นกรรมอารมณ์ก็จัดปรากฏทางใจ นิมิตที่เป็นกรรมนิมิต และคตินิมิต ทั้งสองอย่างนี้ต้องแล้วแต่สภาพของนิมิตนั้นๆ คือถ้าเป็นปัจจุบันรูปารมณฺ์ ก็จะปรากฏทางตาและทางใจ ถ้าเป็นอดีตรูปารมณฺ์ก็จะปรากฏทางใจ สัททารมณฺ์เป็นต้น จนถึงโณฏฐัพพารมณฺ์ก็เช่นเดียวกัน สำหรับนิมิตธรรมารมณฺ์นั้นย่อมปรากฏทางใจอย่างเดียว อนึ่งสภาพของคตินิมิตนั้นถึงแม้ว่าจะได้อารมณ์ ๖ ก็จริง แต่ทว่าส่วนมากย่อมเป็นรูปารมณฺ์ และบัญญัติธรรมารมณฺ์ที่เกี่ยวกับรูปารมณฺ์นั้นๆ ฉะนั้นในบรรดาทวารทั้ง ๖ นี้ คตินิมิตย่อมปรากฏทางตาและทางใจส่วนมาก

บาลีที่ว่า กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทวารานํ อญฺญตรสฺมึ ปจฺจุปฺปจฺจาทิ นั้นมีเนื้อความสัมพันธ์กันดังนี้ กมฺมพเลน เป็นเหตุใน ปจฺจุปฺปจฺจาทิ ปจฺจุปฺปจฺจาทิ เป็นผล ฉนฺนํ เป็นวิเสสใน ทวารานํ ทวารานํ เป็นวิเสสใน ฉนฺนํ ทวารานํ เป็นนิทธารณะใน อญฺญตรสฺมึ อญฺญตรสฺมึ เป็นนิทธารณียะ อญฺญตรสฺมึ เป็นอาธาระใน ปจฺจุปฺปจฺจาทิ ปจฺจุปฺปจฺจาทิ เป็นกิริยาของอาธาระ

อธิบายบาลีข้อที่ ๓

ที่แสดงถึงความเป็นไปแห่งกระแสจิตเมื่อใกล้จะตาย

“ตโต ปรี ตเมว ตโถปฏฺฐิตํ ฯลฯ อภิญฺหํ ปวตฺตติ พาหุลฺเลน” บาลีนี้แสดงถึงความเป็นไปแห่งกระแสจิตเมื่อใกล้จะตาย ดังจะได้อธิบายโดยเฉพาะๆ ดังต่อไปนี้

“ตโต ปรี ตเมว ตโถปฏฺจิตฺ อารมฺมณํ อารพฺภ จิตฺตสนฺดานํ อภิญฺหํ ปวตฺตติ”

ต่อจากอารมณ์มีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต เหล่านั้นมาปรากฏแล้ว กระแสจิตย่อมเกิดอยู่เนื่องๆ โดยอาศัยอารมณ์ที่มาปรากฏตามอาการนั้นๆ นั่นเอง เรื่องนี้เมื่อจะอุปมาแล้วก็เสมือนหนึ่งกระแสจิตของผู้ที่กำลังดูโทรทัศน์ด้วยใจจดจ่ออยู่กับภาพที่อยู่เฉพาะหน้า หาได้นึกคิดไปในเรื่องอื่นๆ ไม่ แม้ว่าจะมีคนมาพูดจาไถ่ถาม หรือใช้สอยบ้างก็ไม่สนใจสักแต่ว่าพูดไป ทำไปอย่างนั้นเอง ส่วนจิตใจนั้นหาได้ละเลิกตามไปไม่ คงจดจ่ออยู่แต่ในภาพที่ตนกำลังดูอยู่เท่านั้น ข้อนี้ฉันใดกระแสจิตของผู้ใกล้จะตายแม้ว่าร่างกายจะถูกทรมานด้วยการเจ็บปวด หรือมีคนมาพลบโยนซักถามเอาอกเอาใจโดยประการต่างๆ ก็ตาม คงพูดไป กล่าวไปบ้างเป็นครั้งคราว ส่วนกระแสจิตนั้นคงยึดอยู่ในนิมิตที่มาปรากฏเป็นระยะๆ ไป

“วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปิ ปริสุทฺธํ อุกฺกภิลิภูจฺ วา จิตฺตสนฺดานํ อภิญฺหํ ปวตฺตติ”

กระแสจิตอันบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองแล้วแต่กรรมที่จะส่งผลย่อมเกิดขึ้นเนื่องๆ ข้อนี้อธิบายว่า กรรมที่จะส่งผลปฏิสนธินั้นถ้าเป็นกุศลแล้ว กระแสจิตก็ย่อมบริสุทธิ์ผ่องใสเยือกเย็น ถ้าเป็นอกุศลกระแสจิตก็ย่อมขุ่นมัว เศร้าหมอง เปรี้ยวร้อน ความเป็นไปแห่งกระแสจิตดังนี้ย่อมเกิดขึ้นเนื่องๆ ฉะนั้นคำว่าเนื่องๆ นี้หมายความว่าเมื่อกระแสจิตของผู้ใกล้จะตายบริสุทธิ์แล้ว ถึงแม้ว่าร่างกายจะเป็นโรคชนิดที่ทรมานมากก็ตาม หรือมีคนมาพูดเรื่องไม่ดีด้วยประการต่างๆ ก็ตาม จิตใจของผู้นั้นคงไม่สลายไปชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น นอกจากนั้นแล้วก็กลับผ่องแผ้วบริสุทธิ์ไปตามเดิม ถ้ากระแสจิตเศร้าหมองแล้ว แม้ร่างกายจะไม่มึโรคที่ทรมานมากนัก ทั้งบุตรหลาน ญาติพี่น้องก็คอยเฝ้ารักษาเป็นอย่างดี มิได้พูดเรื่องใดๆ ให้เป็นที่รำคาญใจ มีแต่สนทนาปราศรัยในเรื่องดีๆ ทั้งสิ้นถึงกระนั้นก็เพียงแต่ทำให้จิตใจชุ่มชื้นสลายไปได้ชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น นอกจากนั้นก็กลับขุ่นข้องหม่นหมองไปตามเดิม

อนึ่ง บาลีทั้ง ๒ ตอนมี **“ตโต ปรี ตเมว”** เป็นต้น และ **“วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปิ”** เป็นต้น มีเหตุผลตามลำดับดังนี้ เมื่อกรรมที่จะส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ เป็นกุศลแล้ว นิมิตทั้ง ๓ ก็เป็นนิมิตดี เมื่อมีนิมิตดีแล้วกระแสจิตที่ยึดอยู่ในนิมิตนั้นบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เมื่อกรรมที่จะส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ เป็นอกุศลแล้ว กระแสจิตที่ยึดอยู่ในนิมิตนั้นก็เศร้า

หมองไม่ส่องแผ้ว กระแสจิตที่บริสุทธิ์และเศร้าหมองเนื่องมาจากนิมิตที่ดีและไม่ดีปรากฏ
 นั้น มีเรื่องอยู่ว่า ธัมมิกอุบาลกและพระเจ้าทูลฐคามิณี เมื่อใกล้จะตายมีคตินิมิตมาปรากฏ
 กล่าวคือได้เห็นราชรถ ๖ คัน มาจากเทวภูมิทั้ง ๖ ชั้น ปรากฏอยู่เฉพาะหน้ากลางอากาศ
 ได้ยินเสียงร้องเชิญแย่งกันให้ขึ้นรถของตน และได้กลิ่นหอมของเครื่องประดับที่ประดับ
 อยู่บนราชรถ การเป็นไปดังนี้ก็เพราะกุศลกรรมจะนำปฏิสนธิในเทวภูมินั่นเอง ฉะนั้นกระแส
 จิตที่ยึดอยู่ในคตินิมิตที่ดีจึงมีความบริสุทธิ์ส่องใสไปด้วย เมื่อสิ้นชีวิตแล้วธัมมิกอุบาลกก็ดี
 พระเจ้าทูลฐคามิณีก็ดี ได้บังเกิดเป็นเทพบุตรนั่งไปในราชรถที่มาจากชั้นดุสิต ส่วนราชรถ
 ที่มาจากชั้นอื่นๆ ก็ค่อยๆ อันตรธานหายไป พระเจ้าศิริธัมมาโสกะ องค์ศาสนูปถัมภ์ทำ
 การสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๓๐๕ เป็นองค์อุปถัมภ์ใหญ่ยิ่งที่สุดในพระพุทธศาสนา
 นั้น นับตั้งแต่เริ่มประจวบเป็นต้นมาจนถึงก่อนหน้าเวลาใกล้จะสิ้นพระชนม์นั้น พระองค์
 ทรงมีพระทัยส่องใสดีอยู่เนื่องมาจากการยึดในนิมิตที่ดี ครั้นถึงคราวใกล้จะสิ้นพระชนม์
 ลงจริงๆ กลับทรงบังเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ เสียพระทัยว่าเป็นถึงกษัตริย์อันยิ่งใหญ่
 ปกครองในชมพูทวีป แต่มาบัดนี้คงมีสิทธิ์ปกครองได้แต่เพียงผลสมอผลเดียว กระแสจิต
 ที่มีการเศร้าหมองด้วยโทสะที่เป็นกรรมอารมณ์ได้ปรากฏในใจ เมื่อสิ้นพระชนม์ลงแล้วก็
 ไปบังเกิดเป็นเปรตงูเหลือมจนกระทั่งพระโอรสมหินทเถรพระอรหันต์ ต้องไปทำการ
 ช่วยเหลือด้วยวิธีที่ทำให้ระลึกชาติได้ ถึงการเคยกระทำสังคายนาเอาไว้เมื่อครั้งยังเป็น
 มนุษย์ ครั้นทรงระลึกได้ก็พ้นจากการเป็นเปรตงู ได้ไปบังเกิดในเทวภูมิ สุดท้ายจะได้สำเร็จ
 เป็นพระอรหันต์ ดังมีเรื่องแจ้งอยู่ในปกรณ์มหาวงศ์

อนึ่ง ผู้ใกล้จะตายที่มีจิตใจเศร้าหมองเดือดร้อนเนื่องจากนิมิตที่ไม่ดีมาปรากฏ ถ้าผู้
 ใกล้ชิดหรือผู้ใกล้ที่ได้เห็นรู้ทันพร้อมทั้งเข้าใจในวิธีแก้ไขแล้ว ก็สามารถที่จะเปลี่ยนนิมิต
 ไม่ดีให้กลับเป็นดีได้ ดังเช่นพระภิกษุผู้เป็นบิดาของพระโสณเถระอรหันต์ อยู่ที่วัดบนเขา
 โสณคิริ เมื่อครั้งยังมีกำลังแข็งแรงดีอยู่ชอบประกอบอาชีพแต่ในด้านการล่าเนื้อ แม้ว่าลูก
 ชายซึ่งเป็นพระจะดักเตือนห้ามปรามเท่าใดๆ ก็มียอมเล็ก ต่อมาเมื่อชราลงจึงได้มาบวช
 อยู่กับพระลูกชาย ครั้นถึงเวลาป่วยหนักจะต้องตายแน่ คตินิมิตที่ไม่ดีก็มาปรากฏ คือเห็น
 เป็นสุนัขใหญ่ขึ้นมาจากดินเขาเข้ามาจะกัด จึงส่งเสียงร้องโวยวายขอความช่วยเหลือจาก
 พระลูกชาย ฝ่ายพระลูกชายก็ทราบได้ว่านี่เป็นคตินิมิตที่เกี่ยวกับนिरยภูมิมาปรากฏแก่บิดา
 แล้ว จึงให้สามเณรไปเก็บดอกไม้มาจัดตั้งไว้ที่หน้าพระพุทธรูปแล้วก็ห้ามบิดาเข้ามา ณ ที่นั้น

บอกให้ทราบว่าดอกไม้สำหรับบูชาพระ ขอให้บิดาตั้งใจถวายแล้วน้อมใจไปในพระคุณของพระพุทธเจ้า บิดาก็น้อมทำตามไม่ขัดขึ้น ในเวลานั้นคติณิมิตที่เกี่ยวกับนิริยภูมิก็หายไป คติณิมิตที่เกี่ยวกับเทวภูมิ คือนางฟ้าได้มาปรากฏแทน พระที่เป็นบิดามีความยินดีร้องบอกพระลูกชายว่า “น้ำเจ้าเขามา จงหลีกทางให้เขาเข้ามาด้วย” เมื่อจิตใจมีความชุ่มชื้นด้วยปีติโสมนัสเกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว ครั้นตายลงก็ได้ไปสู่เทวภูมิ

ข้อสงสัยและคำชี้แจงในเรื่องนี้

ในขณะที่เห็นนางฟ้านั้น ความยินดีอันเป็นตัณหาได้เกิดขึ้น ดังจะพิสูจน์เห็นได้จากคำที่กล่าวว่า “น้ำเจ้าเขามา จงหลีกทางให้เขาเข้ามาด้วย” ครั้นตายลงได้ไปบังเกิดในเทวภูมิ ดังนั้นในข้อที่กล่าวว่า วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปิ ปริสุทฺธํ อุปกุกิลฺลํ หมายความว่าถ้ากุศลกรรมมีโอกาสส่งผล กระแสจิตของผู้ใกล้จะตายก็บริสุทธิ์ ถ้าอกุศลกรรมมีโอกาสส่งผล กระแสจิตของผู้ใกล้จะตายก็เศร้าหมอง เมื่อเป็นดังนั้นกระแสจิตของพระที่เป็นบิดาที่มีความยินดีต่อนางฟ้านั้นก็เป็นความเศร้าหมองมิใช่หรือ แต่इनจึงไปเกิดในเทวภูมิได้เล่า

ข้อนี้อธิบายว่า ถ้าอกุศลกรรมมีโอกาสส่งผล กระแสจิตของผู้ใกล้จะตายก็เศร้าหมองนั้น หมายถึงเศร้าหมองเดือดร้อนด้วยกิเลสต่างๆ เป็นเวลานานหลายนาที่หลายชั่วโมง ดังนี้แล้ว จึงจะเรียกได้ว่า “อุปกุกิลฺลํ” แต่กระแสจิตของพระที่เป็นบิดานั้นมีจิตผ่องใสบริสุทธิ์เนื่องด้วยการทำงานที่เป็นกุศลเกิดอยู่ก่อนที่จะตายเป็นเวลาหลายนาที่ สำหรับกระแสจิตที่มีความยินดีต่อนางฟ้านั้นเกิดขึ้นชั่วขณะวินาทีเท่านั้นแล้วก็ตายลง ฉะนั้นความยินดีอันเป็นตัณหาจึงมิได้เข้าถึงความเป็นอุปาทาน เพียงแต่เป็นตัณหาเกิดขึ้นก่อน โดยเหตุนี้จึงกลับเป็นการสนับสนุนช่วยเปิดโอกาสให้แก่ศีลกุศลที่เกิดจากการบวช ทานกุศลที่เกิดจากการถวายดอกไม้ ภาวนากุศลที่เกิดจากการน้อมใจไปในพุทธคุณ พร้อมกับชี้เทวภูมิอันเป็นที่ส่งผลของกุศลกรรมเหล่านั้นให้หนักแน่นยิ่งอีกด้วย ดังที่แสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรค^๑ว่า

^๑ ปฏิ.ส. ๒๖๖ จ.

**“คติสมปตติยา ฌาณสมปยุตเต อฏฺฐนํ เหตุํ ปจฺจยา
อุปปตฺติ โทติ”**

“ปฏิสนธิย่อมเกิดขึ้นในคติสัมปตติที่เป็นฌาณสัมปยุตต์
คือเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม เพราะได้รับการอุปการะจากเหตุ
๘ ประการ”

อธิบายว่า ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม โดยมีปฏิสนธิเป็นดิเหตุกะได้นั้น ก็เพราะ
เนื่องมาจากเหตุ ๘ ประการ เป็นปัจจัยช่วยหนุนเป็นสาเหตุให้เกิดขึ้น เหตุทั้ง ๘ นั้น คือใน
ขณะที่ทำการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาที่ประกอบด้วยกัมมัธสกตาญาณ หรือ
วิปัสสนาญาณ ได้เหตุ ๓ การยินดีชอบใจในทาน ศีล ภาวนาของตนที่ได้กระทำไปนั้น
ได้เหตุ ๒ คือโลกเหตุ โมหเหตุ เมื่อได้ปฏิสนธิเป็นดิเหตุกะอันเป็นผลของกุศลเหล่านี้เกิด
ขึ้นนั้น ได้เหตุ ๓ รวมเป็น ๘ ประการ

อนึ่ง การที่พระที่เป็นบิดามีความยินดีในนางฟ้า แต่แล้วก็ได้ไปเกิดในเทวภูมินั้น
ข้อนี้มีเป็นการขัดกันกับพระพุทธภาษิตไปหรือ เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ใน
อาทิตตปริยายสูตร^๑ ว่า

**“นิมิตตสฺสาทคณฺธิ วา ภิกฺขเว วิญญาณํ ติฏฺฐมาณํ
ติฏฺฐเจยฺย, อนุพยุฌชนสฺสาทคณฺธิ วา, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ
กเรยฺย, ฌานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทุวณฺณํ คตํ อญฺญตรํ คตํ
คจฺเจยฺย นิริยํ วา ติรจฺจานโยนี วา”**

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย กระแสจิตที่มีความยินดีติดใจใน
ร่างกายของเราและคนอื่น ซึ่งเรียกว่านิมิต เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่
หรือกระแสจิตที่มีความยินดีติดใจในอวัยวะน้อยใหญ่ของเราและ
คนอื่น ซึ่งเรียกว่าอนุพยัญชนะ เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ถ้าผู้นั้นตายลงในเวลาที่มีต้นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่นั้น พังไป
สู่คติอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาคติทั้งสอง คือนรก หรือดิรัจฉาน
การเป็นไปดังนี้ย่อมมีได้”

^๑ ส.ส.พ. ๒/๓๗๗ - ๓๗๙ ฉ.

พระพุทธภาษิตนี้มีเป็นการขัดกันแต่อย่างใด เพราะว่าเมื่อเวลาใกล้จะตายลงจริงๆ นั้น กุศลชวณะที่มีความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย และการบูชาพระด้วยดอกไม้เกิดขึ้นต่างหาก ส่วนความยินดีต่อนางฟ้านั้นเป็นการเกิดก่อนที่จะตาย อนึ่ง ความยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ความยินร้ายในอารมณ์ที่น่าเกลียด น่ากลัวนั้น เป็นของธรรมดาที่มีอยู่แก่บุคคลทั่วไป เว้นแต่บุคคลที่พิเศษ คือผู้ที่กำลังเจริญวิปัสสนาที่มีอินทรีย์แก่กล้าและพระอนาคามีกับพระอรหันต์เท่านั้น ฉะนั้น ถ้าอารมณ์ที่น่ารัก น่ายินดีหรือน่าเกลียด น่ากลัวมาปรากฏเฉพาะหน้า แต่ความยินดี ยินร้ายไม่เกิด ทั้งมิใช่เป็นบุคคลพิเศษหรือธรรมดาแล้วสิ่งนั้นก็คงได้แก่ตุ๊กตา ดังนี้ถ้าผู้ที่ยังมีความยินดี ยินร้ายอยู่นี้ ต้องไปสู่อบายภูมิด้วยกันทั่วทุกคนแล้วไซ้ เมื่อตายลงก็ไม่มีใครจะมาเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ในมนุษย์ภูมิและเทวภูมิก็จะมีมนุษย์และเทวดาน้อยลงแต่ก็หาได้เป็นไปเช่นนั้นไม่ จึงเป็นอันแสดงให้เห็นได้ว่า ความยินดี ยินร้ายนั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือความยินดี ยินร้ายที่มีกำลังนำส่งอบายภูมิก็มี ที่ไม่มีกำลังที่จะนำส่งอบายภูมิก็มี ที่มีกำลังนำส่งอบายภูมินั้นต้องทำให้กาย วาจา ใจ สำเร็จเป็นทุจริตทุจริต

สำหรับพุทธวจนะนั้นมุ่งหมายเอาการตายโดยธรรมชาตีกิตติ หรือประสบอุปัทวเหตุกิตติ กระแสจิตของผู้ที่ก่อนจะตายมีความยินดี ยินร้ายเกิดขึ้น จนกระทั่งทำให้กาย วาจา ใจ เข้าถึงความเป็นทุจริต ทุจริต แต่ถึงกระนั้นแม้ว่าจะมีกุศลจิตเกิดขึ้นโดยที่มีผู้มาช่วยเตือนให้ระลึกนึกถึงกุศลที่ตนเคยทำมาแล้ว หรือให้ระลึกไปในคุณของพระรัตนตรัยก็ตาม แต่กระแสจิตที่มีความยินดี ยินร้ายดังกล่าวยังเกิดขึ้นอีก ส่วนกุศลจิตที่เกิดขึ้นชั่วขณะนั้นก็สามารถที่จะทำลายความเศร้าหมองแห่งกระแสจิตให้ระงับลงได้ ดังนั้นเมื่อตายลงจึงต้องไปสู่อบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

“อุปปลกิตพพกวนรูป ตตฺถโณตฺว จิตฺตสนฺตานิ อภินทฺ
ปวตฺตติ” “กระแสจิตย่อมเกิดขึ้นเนื่องๆ มีอาการเป็นไปคล้าย
กับว่า น้อมไปในภพชาติที่จะพึงเกิดขึ้น แล้วแต่ภพชาติที่จะได้
ไปเกิดนั้นๆ”

อธิบายว่า จิตใจของผู้ใกล้จะตายแม้ว่าจะยึดในนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งที่มาปรากฏอยู่ก็ตาม แต่กระแสจิตนั้นก็มิวายที่จะน้อมไปในภพชาติที่จะพึงเกิดขึ้น กล่าวคือถ้าจะไป

บังเกิดในเทวภูมิก็น้อมไปในเทวภูมิ ถ้าจะเกิดเป็นมนุษย์ก็น้อมไปในมนุษย์ ถ้าจะเกิดในอบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งก็คงน้อมไปในภูมินั้นๆ อุปมาเหมือนกับผู้จะเดินทางไปต่างประเทศหรือต่างจังหวัด แม้ว่ากาย วาจา ยังวุ่นอยู่กับการงานต่างๆ ก็จริง แต่กระแสนจิตนั้นก็ยังน้อมนึกเสมอๆ ไปในประเทศ หรือจังหวัดที่ตนจะไป ส่วนพระอรหันต์ เมื่อใกล้จะปรินิพพานนั้นแม้ว่าจิตใจจะมีอารมณ์เป็นโลกียะ โลกุตตระ หรือบัญญัติก็ตาม แต่ทว่ากระแสนจิตของท่านนั้นย่อมນ้อมไปแต่ในพระนิพพานอย่างเดี่ยวด้วยกันทุกรูป ที่เป็นดังนี้ก็เพราะท่านไม่มีภพชาติที่จะต้องเกิดต่อไป ดังนั้นในมหาปรินิพพานสูตร จึงได้แสดงความเป็นไปแห่งกระแสนจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อใกล้จะปรินิพพานว่า

“อเนโช สุนติมารพฺภ, ยํ กาลมกริ มฺนิ” “พระจอมมุนิ
ผู้ไม่มีต้นหาทรงอาศัยการปรารภมุ่งอนุपाติเสสนิพพานแล้ว
ก็ทรงถึงซึ่งกาลแห่งปรินิพพาน”

“จิตตสนฺตานํ อภินุทํ ปวตฺตติ พาหุลเสน” กระแสนจิตเกิดขึ้นเนื่องๆ เป็นส่วนมาก คำว่า “พาหุลเสน = เป็นส่วนมาก” นั้นหมายความว่ากระแสนจิตที่เป็นไปต่างๆ ด้วยความบริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง และน้อมไปในภพชาติที่จะไปเกิดนั้น เป็นแต่เพียงส่วนมากหาใช่มีทั่วไปไม่ กล่าวคือได้แก่กระแสนจิตของผู้ที่ตายด้วยอาการป่วยเป็นเวลาหลายนาที่หลายชั่วโมง หรือหลายวันเท่านั้น ส่วนผู้ที่ตายด้วยอาการกะทันหันชั่วพริบตาเดียวนั้นอาการเป็นไปต่างๆ ของกระแสนจิตตามที่กล่าวแล้วข้างต้นนี้ไม่มี ดังเช่น ถูกรถไฟทับ ถูกลูกกระเบิด ถูกตึกพังทับ ถูกยิงในขณะกำลังหลับ ถูกฟันคอขาดในขณะที่ไม่รู้ตัว ฉะนั้นคำว่า “พาหุลเสน” นี้เป็นการยกเว้นกระแสนจิตของผู้ที่ตายด้วยอาการดังที่กล่าวนี้ออกเสีย ส่วนกระแสนจิตของบุคคลประเภทนี้คงเป็นไปดังนี้ คือมโนทวารวิถีเกิดขึ้นรับนิมิตทั้ง ๓ อย่างอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นกายทวารวิถีก็เกิดขึ้นรับโณสุตัพพารมณฺ์ คือความเจ็บปวดแล้วก็ดับไป หลังจากนั้นอดีตคคฺคทณฺมโนทวารวิถีก็เกิดขึ้นรับโณสุตัพพารมณฺ์ที่ดับไปแล้ว ๑ วิถี ต่อมามรณาลันนมโนทวารวิถีที่มีนิมิต ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย

อธิบายบาลีข้อที่ ๔

ที่แสดงการปรากฏแห่งกรรมอารมณ์อีกนัยหนึ่ง

“ตเมว วา ปน ชนกภูตํ กมฺมํ อภินวกรรมวเสน ทวารุปฺปตฺตํ โหติ” บาลีนี้แสดงการปรากฏแห่งกรรมอารมณ์อีกอย่างหนึ่ง

การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์ทั้ง ๒ นัยนี้มีความสำคัญต่างกันคือ นัยที่หนึ่งแสดงว่า “อภิมุขีภูตํ ภาวนตฺเร ปฏิสนธิชนกํ กมฺมํ มโนทวารเ ปจฺจุปฺปฺยชาติ” “กุศลกรรม อกุศลกรรม ซึ่งให้เกิดปฏิสนธิในภพหน้าที่เป็นไปเหมือนกับการแสดงตัวให้เด่นชัดตรงหน้าปรากฏในมโนทวารอยู่ที่เฉพาะหน้า” นัยที่สองแสดงว่า “ตเมว วา ปน ชนกภูตํ กมฺมํ อภินวกรรมวเสน ทวารุปฺปตฺตํ โหติ” “กุศลกรรม อกุศลกรรมที่ให้เกิดปฏิสนธิในตัวเองย่อมปรากฏในทางใจด้วยอำนาจทำตนให้เหมือนกับเกิดขึ้นใหม่ๆ อยู่” ดังนั้นความพิเศษที่ต่างกันระหว่างทั้งสองนัยนี้ก็มีอยู่ตรงที่ว่า “อภิมุขีภูตํ” “แสดงตัวให้เด่นชัด และ “อภินวกรรมวเสน” ทำตนให้เหมือนกับเกิดขึ้นใหม่ๆ”

การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์ตามนัยที่หนึ่ง “อภิมุขีภูตํ” นั้นเป็นการปรากฏขึ้นด้วยอำนาจแห่ง “ปุพเพกตสัญญา” คือสัญญาความจำจิตใจภายในตัวที่เป็นไปแล้วในกาลก่อน เช่น ตนเคยมีปิติโสมนัสในขณะทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเมื่อครั้ง ๑๐ - ๑๕ ปีล่วงแล้ว ต่อมาบัดนี้ก็ยังระลึกจำกุศลปิติโสมนัสนั้นๆ ได้ หรือถ้าเคยเสียอกเสียใจในขณะที่ถูกไฟไหม้ ถูกโกงเมื่อ ๑๐ - ๒๐ ปีล่วงแล้ว หรือเคยโกรธแค้นกับผู้ใดผู้หนึ่งในกาลก่อน ครั้นถึงเวลาใกล้จะตายก็หวนนึกจำความเสียอกเสียใจ หรือโกรธแค้นนั้นๆ ได้ ข้อนี้อุปมาเสมือนหนึ่งผู้ใหญ่ที่มีอายุมากได้นึกเทียบเคียงจิตใจของตนในบัดนี้กับเมื่อครั้งยังเยาว์วัยเป็นหนุ่มสาว มีความเบิกบานสนุกสนานเพลิดเพลินอย่างไร ก็ยังนึกจำความเบิกบานสนุกสนานเพลิดเพลินในครั้งกระนั้นได้ การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์ตามปุพเพกตสัญญาที่เป็น “อภิมุขีภูตํ” ก็ฉนั้น ส่วนผู้ใกล้จะตายจำในเรื่องภายนอกมีกิริยาอาการ วัตถุสิ่งของบุคคล เครื่องแวดล้อมต่างๆ ได้นั้น เหล่านี้เป็นกรรมนิมิตอารมณ์

การปรากฏแห่งกรรมอารมณ์ตามนัยที่สอง “อภินวกรรมวเสน” นั้นเป็นการปรากฏขึ้นด้วยอำนาจ “สัมปติกตสัญญา” คือสัญญาความจำจิตใจภายในตัวเป็นไปคล้ายๆ กัน

กับว่าได้กระทำอยู่ในเดิยวั้น เช่น ตนเคยมีปิติโสมนัสในขณะที่ทำงาน รักษาศีล เจริญภาวนา หรือเคยเสียอกเสียใจในขณะที่ถูกไฟไหม้ ถูกโกง หรือเคยโกรธแค้นกับผู้ใดผู้หนึ่งเป็นเวลา ล่วงเลยมานานหลายเดือน หลายปี ครั้นถึงเวลาใกล้จะตายปิติโสมนัสได้เกิดขึ้นคล้ายๆ กับว่าตนกำลังทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอยู่ หรือความเสียอกเสียใจเกิดขึ้นคล้ายๆ กับว่าตนกำลังถูกไฟไหม้ ถูกโกงอยู่ หรือความโกรธความแค้นเกิดขึ้นคล้ายๆ กับว่าตนกำลัง ทุ่มเถียงวิวาทกับคนใดคนหนึ่ง ข้อนี้อุปมาเสมือนหนึ่งความสนุกสนานที่เกิดขึ้นในใจแก่ผู้ ที่กำลังหลับในเวลากลางคืน เนื่องมาจากฝันไปเพราะอาศัยความสนุกสนานเพลิดเพลิน จากการได้ไปดูหนัง ดูละคร กีฬา มาเมื่อตอนบ่าย

อธิบายบาลีข้อที่ ๕ แสดงมรณาสันนวิถิ

“ปัจจาสันนมรณสฺส ตสฺส วิถิจิตฺตาวสาเน ฯลฯ จุตฺติจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺชติ” บาลีนี้แสดงถึงการเกิดขึ้นแห่งมรณาสันนวิถิ คือการเกิดขึ้นสืบต่อแห่งจิตเป็น แฉกๆ เมื่อเวลาใกล้จะตาย คำว่า “ปัจจาสันนมรณสฺส” นี้ หมายถึงผู้จะตายในระยะ ใกล้ที่สุด ส่วนผู้จะตายภายในระยะ ๑ - ๒ นาที หรือ ๑ - ๒ ชั่วโมงเป็นต้นนั้น มิใช่เป็น ปัจจาสันนมรณบุคคล หรือบุคคลจะตายในระยะใกล้ที่สุดไม่ หากแต่เป็นมรณาสันนบุคคล บุคคลที่ใกล้จะตายธรรมดา

คำว่า “ปัจจาสันน” ในบทนี้เป็นสันธิบท เมื่อตัดแล้วได้ ๒ บท คือ ปฏฺฐิ บทหนึ่ง อาสนน บทหนึ่ง ปฏฺฐิ = ที่สุด อาสนน = ใกล้ เมื่อรวมแล้วเป็น ปัจจาสันน = ใกล้ที่สุด ดังนั้น ผู้ที่จะตายภายใน ๑ - ๒ นาที หรือ ๑ - ๒ ชั่วโมง เป็นต้นนั้น จึงไม่เรียกว่า ปัจจาสันนมรณบุคคล เรียกได้แต่มรณาสันนบุคคล คือบุคคลที่ใกล้จะตายเท่านั้น ฉะนั้น การแสดงมรณาสันนวิถิในบาลีนี้ ก็มุ่งหมายเอาปัจจาสันนมรณวิถินั้นเอง หาใช่หมาย เอาวิถิที่เกิดขึ้นแก่ผู้ใกล้จะตายภายใน ๑ - ๒ นาที หรือ ๑ - ๒ ชั่วโมง เป็นต้นนั้นไม่ มรณาสันนวิถิธรรมดาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ใกล้จะตายภายใน ๑ - ๒ นาที หรือ ๑ - ๒ ชั่วโมง เป็นต้นนั้น ได้แสดงมาแล้วในเรื่องการปรากฏแห่งนิมิตทั้ง ๓

ความเป็นอยู่และความสิ้นสุดแห่งปัจจุบันภพ

การเกิดขึ้นสืบต่อแห่งภวังคจิตตูปบาท และกัมมชรูปอย่างไม่ขาดสาย ในภพหนึ่งๆ นั้นเรียกว่าปัจจุบันภพ ครั้นภวังคจิตตูปบาทได้เปลี่ยนหน้าที่มาเป็นจติ และกัมมชรูปก็เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว ก็เรียกว่าความเป็นอยู่แห่งปัจจุบันภพนั้นได้สิ้นสุดลง ดังนั้น พระอนรุทธาจารย์จึงได้แสดงจติจิตนี้ว่า **ปัจจุพนนภวปริโยสานภูต** เป็นจติสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพ และการเกิดขึ้นแห่งจติจิตก็มีอยู่ ๒ ประการ คือเกิดขึ้นสุดท้ายแห่งวิถิจิตก็มีเกิดขึ้นเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลงก็มี เหตุนี้พระอนรุทธาจารย์จึงได้กล่าวว่า **“วิถิจิตตาวสานะ ภวคฺคฺขเย วา”** ในสุดท้ายแห่งวิถิจิต หรือเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลง

ใน ๒ ประการนี้ จติจิตเกิดขึ้นสุดท้ายแห่งวิถิ มี ๒ ได้แก่ชวณะ ๕ ครั้ง ตทาร์म्मณะ ๒ ครั้ง แล้วจติจิตเกิดอย่างหนึ่ง ชวณะ ๕ ครั้ง แล้วจติจิตเกิดอย่างหนึ่ง จติจิตเกิดเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลงมี ๒ ได้แก่ชวณะ ๕ ครั้ง ตทาร์म्मณะ ๒ ครั้ง ภวังค์ ๑ - ๒ - ๓ แล้วจติจิตเกิดอย่างหนึ่ง ชวณะ ๕ ครั้ง ภวังค์ ๑ - ๒ - ๓ แล้วจติจิตเกิดอย่างหนึ่ง ดังนั้น มรณาสันนวิถิชนิดปัจจาลันนมรณวิถิ จึงมี ๔ ประเภท คือ

ก	$\left\{ \begin{array}{l} ๑. \text{ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ, ตทาร์म्मณะ ตทาร์म्मณะ, จติ} \\ ๒. \text{ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ, จติ} \end{array} \right.$
ข	$\left\{ \begin{array}{l} ๑. \text{ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ, ตทาร์म्मณะ ตทาร์म्मณะ, ภวังค์} \\ \quad \text{ ฯลฯ จติ} \\ ๒. \text{ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ ชวณะ, ภวังค์ ฯลฯ จติ} \end{array} \right.$

ที่กล่าวว่า ภวังคจิตเกิด ๑ - ๒ - ๓ ขณะนั้น หมายความว่ามิภวังคจิตเกิด ๑ ขณะแล้ว จติจิตเกิดก็มี หรือมิภวังคจิตเกิด ๒ ขณะ แล้วจติจิตเกิดก็มี หรือมิภวังคจิตเกิด ๓ ขณะ แล้วจติจิตเกิดก็มี ทั้งนี้ก็เพราะเนื่องมาจากกัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายนั่นเอง คือ กัมมชรูปจะต้องดับพร้อมกันกับวิปากจิตเสมอไป วิปากจิตจะดับลงโดยที่กัมมชรูปยังตั้งอยู่นั้นไม่มี หรือกัมมชรูปดับหมดแล้ว แต่วิปากจิตยังเกิดอยู่ก็ไม่มีเช่นเดียวกันที่เป็นดังนี้ ก็เพราะว่าในครั้งแรกที่กุศลกรรม อกุศลกรรมสร้างภพชาติให้เกิดขึ้นนั้น วิปากจิตและ

กัมมชรูปเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ดังนั้น เมื่อคราวสิ้นภพชาติ วิปากจิตและกัมมชรูปก็ต้องดับพร้อมๆ กัน นี่เป็นไปตามธรรมเนียม อุปมาเหมือนดวงไฟและแสงสว่างที่มีสภาพเกิดดับพร้อมกัน

วิธีทั้ง ๔ ประเภทนี้ ผู้ที่ตายในกามภูมิและจักเกิดในกามภูมิอีกนั้น เป็นได้ทั้ง ๔ วิธี ส่วนผู้ที่ตายในกามภูมิแล้วจักเกิดในพรหมภูมิก็ตี ตายในพรหมภูมิและจักเกิดในพรหมภูมิ ตายในพรหมภูมิแล้วจักเกิดในกามภูมิก็ตี ทั้ง ๓ จำพวกนั้นเป็นได้แต่ขณวาระ ๒ วิธีเท่านั้น สำหรับตถารัมมณวาระ ๒ วิธีนั้นไม่เกิด การที่ตถารัมมณวาระ ๒ วิธีไม่เกิดแก่บุคคลทั้ง ๓ จำพวกนั้นก็เพราะมีหลักอยู่ว่า เมื่อตถารมณจะเกิดนั้นจะต้องบริบูรณ์ด้วยธรรม ๓ ประการคือ กามชณะ กามบุคคล กามอารมณ์ เมื่อธรรม ๓ ประการนี้ครบบริบูรณ์แล้วตถารมณก็เกิดได้ ดังที่อภิธัมมัตถสังคหะบาลีได้แสดงไว้ว่า

กาเม ชวนสตาลม-

พนานํ นิยเม สติ

วิภูเตติมหนเต จ

ตถารมณมิริตํ ฯ

ถ้าองค์แห่งกามชณะ กามบุคคล กามอารมณ์ทั้ง ๓ นี้ครบแล้ว อาจารย์ทั้งหลายได้กล่าวว่าในอติวิภูตารมณ และอติมหันตารมณ วิธีทั้ง ๒ นี้ต้องมีตถารมณ ดังนั้นบุคคล ๓ จำพวกดังที่กล่าวแล้วนี้มีองค์ ๓ ไม่ครบ วิธีทั้ง ๒ ที่มีตถารมณจึงไม่เกิด คือผู้ที่ตายในกามภูมิแล้วจักเกิดในพรหมภูมิได้แต่องค์ ๒ คือกามชณะ กามบุคคล ส่วนอารมณ์นั้นเป็นบัญญัติหรือมหัคคตะที่เกี่ยวกับกรรมฐาน ผู้ที่ตายในพรหมภูมิแล้วจักเกิดในพรหมภูมิได้แต่องค์ ๑ คือกามชณะ ผู้ที่ตายในพรหมภูมิแล้วจักเกิดในกามภูมิได้องค์ ๒ คือกามอารมณ์ บุคคลเป็นพรหม ส่วนบุคคลที่ตายในกามภูมิแล้วจักเกิดในกามภูมินั้นมีองค์ ๓ ครบ ฉะนั้นวิธีทั้ง ๒ ที่มีตถารมณจึงเกิดได้

อธิบายบาลีข้อที่ ๖

ที่แสดงการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิตในภพใหม่

ในบาลีข้อนี้ความสำคัญก็มีอยู่ที่ “ตสฺมิ นินฺรุทฺทาวสาเน ตสฺसानนฺตรเมว ฯ ล ฯ ปฏิสนฺธิสฺสชาติ มาณสํ อุปฺปชฺชมานเมว ปตฺติญาติ ภวนฺตเร” ส่วนบาลีตรงกลางตั้งแต่

ตถาคหิต์ อารมมณั เป็นต้น จนถึง **ภวนตฺรปฏิสนฺธานวเสน** นั้น แสดงความเป็นไปต่างๆ ของปฏิสนธิจิต คือการรับอารมณ์ที่อาศัยกรรมที่เกิดขึ้น บริวาร ตำแหน่งหน้าที่

บาลีข้อสำคัญนี้แปลว่า เมื่อจุติจิตนั้นดับลงแล้ว ในลำดับแห่งจุติจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นแหละ ปฏิสนธิจิตก็ตั้งอยู่ในภพใหม่ทันทีในขณะที่เกิดขึ้นนั่นเอง คำว่า “**ตฺสฺสานนฺตฺรเมว**” ในลำดับแห่งจุติจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นแหละ” คำนี้เป็นคำทำลายอันตรายทวิภูฏีของอันตรายวาทีบุคคล

“อนฺตรภวทวิภูฏี” (อนฺตร + ภว + ทวิภูฏี) มีความเห็นวาระหว่างจุติกับปฏิสนธิหรือระหว่างภพเก่ากับภพใหม่นั้นมีภพชนิดหนึ่ง **“อนฺตรภววาที”** (อนฺตร + ภว + วาที) ผู้ที่มีการกล่าวอยู่เสมอๆ วาระหว่างจุติกับปฏิสนธิ หรือระหว่างภพเก่ากับภพใหม่นั้นมีภพชนิดหนึ่ง เพราะอันตรายวาทีบุคคลนั้นมีความเห็นวาระหว่างสัต์ว์ทั้งหลายตายนั้นหาได้เกิดในภพใหม่ทันทีทันใดไม่ พักเป็นอยู่ในภพชั่วคราว **“อนฺตรภพ”** รอคอยผู้ที่จะเป็นมารดาได้มีประจำเดือนเสร็จ และผู้จะเป็นบิดาได้ร่วมประเวณีกับมารดาอยู่ประมาณสัก ๗ วันบ้าง มากกว่า ๗ วันบ้าง หรือน้อยกว่า ๗ วันบ้าง ในระหว่างที่พักเป็นอยู่ในภพชั่วคราวนี้สามารถมีการรู้เห็น การได้ยิน และไปในสถานที่ต่างๆ แสดงตัวให้ปรากฏก็ได้ หายตัวก็ได้ เหมือนกันกับบอภิญญาลาภิบุคคล ความเห็นและคำกล่าวของอันตรายวาทีบุคคลดังที่กล่าวแล้วนี้ ผิดจากความตามเป็นจริงทั้งสิ้น ซึ่งความเป็นจริงนั้นเมื่อจุติจิตดับลง คือสัต์ว์ทั้งหลายได้ตายแล้วปฏิสนธิจิต คือภพใหม่ก็เกิดขึ้นทันทีโดยไม่มีระหว่างคั่น ดังนั้นพระอนุรุธาจารย์ จึงได้ใช้คำว่า “**เอว**” ประกอบในคำ **“อนนฺตร”** ว่า **“ตฺสฺสานนฺตฺรเมว**” ในลำดับแห่งจุติจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นแหละ

“ตถาคหิต์ อารมมณั อารพฺภ ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มานสั” คำโยชนาในประโยคบาลีนี้มีอยู่ว่า ตถา เตน ฉนฺนั ทวารานั อภฺยตฺรสฺมิ ปจฺจุปฺภุจิตากาเรน ฉทวาริกขวเนน คหิต์ กมฺม กมฺมนิมิตฺต คตฺตินิมิตฺต สมฺมตฺตํ อารมมณั อารพฺภ ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มานสั ฯ ปฏิสนธิจิตถือเอาอารมณ์ที่ได้ชื่อว่า กรรม กรรมนิมิต คตตินิมิตที่ฉทวาริก-มรณาสันนขณะรับเอามาตามอาการที่ปรากฏในทวารใดทวารหนึ่ง ในบรรดาทวารทั้ง ๖

อธิบายว่า ปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นจิตเกิดในภพใหม่นี้มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับอารมณ์ของมรณาสันนขณะที่เกิดในภพก่อนเสมอ ฉะนั้นถ้าอารมณ์ของมรณาสันนขณะเป็นกรรม-

อารมณ์ อารมณ์ของปฏิสนธิจิตก็เป็นกรรมอารมณ์เช่นกัน ถ้าเป็นกรรมนิमितหรือคตินิमित อารมณ์ของปฏิสนธิจิตก็เป็นกรรมนิमितหรือคตินิमितเช่นกัน สำหรับจุติจิตในภพเก่าที่เกิดขึ้น ในมรณาสันนิวาสอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับอารมณ์ของปฏิสนธิจิตในภพเก่านั่นเอง ฉะนั้น การเปลี่ยนอารมณ์คือนิमितทั้ง ๓ ในระหว่างภพเก่ากับภพใหม่นั้นก็คงเปลี่ยนกันตรงที่ ปฏิสนธิจิต

“สวตถุภัง อวตถุภังเมว วา ปฏิสนธิสงฆาตํ มานสํ” ปฏิสนธิจิตอันเป็นจิตที่มีวัตถุ เป็นที่อาศัยก็ตาม ไม่มีวัตถุเป็นที่อาศัยก็ตาม คำว่า **“สวตถุภัง”** ได้แก่ปฏิสนธิจิตที่เกิดใน ปัญจโวการภูมิ เพราะในปัญจโวการภูมิ มีหทัยวัตถุรูปเป็นที่อาศัยเกิด คำว่า **“อวตถุภัง”** ได้แก่ ปฏิสนธิจิตที่เกิดในจุตโวการภูมิ เพราะในจุตโวการภูมิไม่มีหทัยวัตถุรูปเป็นที่อาศัยเกิด

“อวิชขานุสยปริกขิตเตน ตณฺหานุสยมูลเกน สงฺขาราเณ ชนียมานํ ปฏิสนฺธิสงฆาตํ มานสํ” ปฏิสนธิที่มีสังขาร ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอวิชขานุสยเป็นผู้ครอบครอง และมีตณฺหานุสยเป็นรากฐานจัดการให้เกิดขึ้น ที่ว่า **“อวิชขานุสยปริกขิตเตน สงฺขาราเณ”** “สังขาร ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีอวิชขานุสยเป็นผู้ครอบครอง” นั้น คือการกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ของสัตว์ทั้งหลายที่สำเร็จเป็นบุญ บาป อันเป็นสังขารทำการจัดแจงให้ ปฏิสนธิเกิดในภพใหม่ได้นั้น จะต้องมียวิชชาเกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยเสมอไป ถ้าผู้กระทำการ งานต่างๆ ไม่มีอวิชชาเกี่ยวเนื่องอยู่แล้ว การกระทำนั้นๆ ก็ไม่สำเร็จเป็นบุญ บาป เป็นแต่ เพียงกิริยา คือการกระทำที่ทำให้สำเร็จลงเฉพาะหน้าเท่านั้น อุปมาเหมือนกับหญิงที่ยังมี ประจำเดือนอยู่ เมื่อร่วมกับสามีแล้ว การร่วมนี้ย่อมทำให้มีบุตรชายหญิงเกิดขึ้นได้ ครั้น ประจำเดือนหมด การร่วมกันหาได้ทำให้บุตรหญิงชายเกิดขึ้นได้ไม่ฉันทใด การกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ของผู้ที่ยังมีอวิชขานุสยที่ทำให้สำเร็จเป็นบุญ บาป และการกระทำของผู้ ที่ไม่มีอวิชขานุสยที่ไม่ได้สำเร็จเป็นบุญ บาปก็ฉันทนั้น

การครอบครองสังขารของอวิชขานี้มีอยู่ ๒ ประการ คือโดยปกตูปนิสสยกับสหชาติ หมายความว่าถ้าสังขารเป็นฝ่ายกุศล อวิชชาที่ครอบครองโดยความเป็นปกตูปนิสสย ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลก็ครอบครองโดยความเป็นสหชาติ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าอวิชชาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลสังขารด้วยอำนาจปกตูปนิสสย และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศล สังขารด้วยอำนาจสหชาติ การเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลสังขารนั้นยังเป็นอนุสยอยู่

ส่วนการเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลสังขารนั้นมิใช่เป็นอนุสัย หากแต่เป็นตัวอวิชชาเกิดขึ้นแล้ว ดังนั้นการที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงว่า “อวิชขานุสยปรักขิตฺเตน” นี้ถ้าว่าในแง่กุศลสังขารก็เป็นการแสดงโดยตรง ถ้าว่าในแง่อกุศลสังขารก็เป็นการแสดงโดยอ้อมตามนัยแห่งสทิสูปจารนัย หมายความว่าอวิชชาที่เกิดขึ้นนี้ก็มีสภาพเช่นเดียวกันกับอวิชชาที่เป็นอนุสัยนั่นเอง

“ตณฺหานุสยมูลเกน สงฺขารเณ” “สังขาร ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีต้นหาเป็นรากฐาน” นั้น คือการกระทำการงานด้วยกาย วาจา ใจ ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ดี มีทาน ศีล ภาวนา หรือสิ่งที่ไม่ดี มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นก็ตามย่อมมีการหวังผลตอบแทนด้วยอำนาจแห่งตัณหาอยู่เสมอไปเป็นส่วนมาก ฉะนั้น เมื่อจะกล่าวโดยตรงแล้ว คนทั้งหลายในโลกนี้ถ้าไม่มีการหวังผลตอบแทนอันเป็นตัวตัณหาแล้วไซ้การทำงานต่างๆ ทางโลกไม่ว่าจะเป็นส่วนตัว หรือส่วนรวม และการทำงานต่างๆทางธรรมที่ยังเกี่ยวกับโลก อันบุคคลได้ดำเนินก้าวหน้าอยู่อย่างไม่หยุดยั้งนั้น จะต้องชะงักหยุดหายไปหมดสิ้น มีอาจที่จะดำเนินไปได้เพราะไม่มีตัณหาหล่อเลี้ยง จะคงเหลืออยู่ก็แต่การงานที่เป็นทางธรรมที่ไม่เกี่ยวกับโลก อันได้แก่การเจริญวิปัสสนาของปุถุชนบางท่าน การเจริญวิปัสสนาของพระอริยะ การพิจารณาอมรรค ผล นิพพาน กิเลส การเข้าผลสมาบัติ การเข้านิโรธสมาบัติเท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้โลกก็จะเจียบเหงา แห้งแล้งเปลี่ยวใจ ไม่ครึกครื้น ถ้าจะอุปมาแล้วก็เหมือนกับลมที่มีประจำเป็นธรรมดาทั่วทั้งสิบทิศ บังเอิญมาหยุดเสียเป็นไม่มีเลย คงมีแต่อากาศว่างเปล่าประมาณสักหนึ่งชั่วโมง เพียงเท่านั้นสัตว์ทั้งหลายก็จะตายหมดสิ้น จะคงเหลือก็แต่สัตว์พิเศษที่อาศัยอยู่ใต้พื้น และได้พื้นน้ำขื่อนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่าอำนาจแห่งตัณหาที่มีการกว้างขวางเพียงใด ดังนั้นถ้าหากอำนาจแห่งตัณหาของแต่ละบุคคลมีกำลังพอประมาณมีการจำกัดขอบเขตแล้ว ตัณหานี้ก็จะนำมาซึ่งประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ถ้าหากว่าตัณหาของแต่ละบุคคลมีกำลังแรงมากไม่รู้จักประมาณทำการเกินขอบเขตแล้ว ก็จะมีแต่ความพินาศยุ่งเหยิงเกิดขึ้น นำความเดือดร้อนเสียหายมาสู่หมู่คณะประเทศชาติ ศาสนา ทั้งที่เป็นส่วนตัวและส่วนรวม เหตุนี้แหละท้าวสักกเทวราชจึงได้ทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกี่ยวกับความยุ่งเหยิงของตัณหาว่า :-

อนโตชฎา พทิจฎา
ตํ ตํ โคตม ปุจฉามิ

ชฎาย ชฎิตา ปชา
โก อิมํ วิชฎเย ชฎํ ฯ

“ข้าแต่พระสมณโคดม ดัณหาที่เหมือนกับแค้นนี้มีสภาพยุ่งยากทั้งภายในและภายนอกแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ได้รับความยุ่งยากอยู่นี้ก็เพราะเนื่องด้วยตัณหา ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามว่า ใครหนอจะแก้ความยุ่งยาก คือตัณหานี้ได้”

เหตุนี้ การกระทำดีและการกระทำชั่วของคนทั้งหลาย อันเป็นสังขารที่อาศัยอวิชชาเป็นเหตุนี้ จึงเว้นเสียจากตัณหาได้ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้กล่าวว่า **“ตณฺหานุสยมูลเกน สงฺขารเณ”** “สังขาร ๓ ที่มีตัณหาเป็นรากฐาน”

ความเป็นรากฐานของสังขารแห่งตัณหานี้มีอยู่ ๒ ประการคือ ปกตูปนิสสยกับสหชาติ ถ้าสังขารเป็นโทสมูล โมหมูล โลภียกุศล ก็เป็นรากฐานโดยความเป็นปกตูปนิสสย ถ้าเป็นโลภมูลก็เป็นรากฐานโดยความเป็นสหชาติ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าตัณหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแกโทสมูล โมหมูล โลภียกุศลด้วยอำนาจปกตูปนิสสยและเป็นปัจจัยช่วยอุปการะโลภมูลด้วยอำนาจแห่งสหชาติ การเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแกโทสมูล โมหมูล โลภียกุศลนั้นยังเป็นอนุสัยอยู่ ส่วนการเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแกโลภมูลนั้นมีใช่เป็นอนุสัย หากแต่เป็นตัวโลภะเกิดขึ้นแล้ว ดังนั้น การที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงว่า **“ตณฺหานุสยมูลเกน”** นี้ถ้าว่าในแง่โทสมูล โมหมูล โลภียกุศล ก็เป็นการแสดงโดยตรง ถ้าว่าในแง่โลภมูลก็เป็นการแสดงโดยอ้อมตามนัยแห่งสทิสูปจารนัย หมายความว่าตัณหาที่เกิดขึ้นนี้ก็มีสภาพเช่นเดียวกันกับตัณหาที่เป็นอนุสัยนั่นเอง

“ยถารหิ” “ตามสมควรแก่สังขารที่เป็นกุศลและอกุศล” อธิบายว่าสังขาร ๓ ที่จัดการให้ปฏิสนธิเกิดขึ้นนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ ระยะ คือกุศล อกุศลสังขารที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำดี ทำชั่ว เมื่อยังเป็นปกตಿಯ่อยอย่างหนึ่ง กุศล อกุศลสังขารที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาลที่มีชวณะ ๕ ครั้งอย่างหนึ่ง (ทั้ง ๒ ประการนี้ มรณาสันนกาลที่มีชวณะเกิด ๕ ครั้งนั้นมีใช่มีแต่วิถีเดียวที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากแต่เกิดได้หลายสิบวิถีก่อนที่จะถึงวิถีสุดท้าย) ในระยะทั้ง ๒ นี้ กุศล อกุศลสังขารในระยะแรกจัดการให้ปฏิสนธิเกิดขึ้นในภพใหม่โดยความเป็นชนกสัตติ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปกตูปนิสสยพิเศษ ในระยะหลังจัดการโดยความเป็นชีพนกะ (โยนทิ้ง) เป็นอุปถัมภกสัตติ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปกตูปนิสสยสามัญ

ที่แสดงว่ามีอวิชชาอนุสัยเป็นผู้ครอบครอง และมีตัณหาอนุสัยเป็นรากฐานตามสมควร แก่สังขารที่เป็นกุศล อกุศลนั้น การครอบครองการเป็นรากฐานของอวิชชาและตัณหาทั้งสองในสังขารที่เป็นกุศล อกุศล ทั้ง ๒ ระยะนี้ไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงได้แสดงการครอบครองการเป็นรากฐานของอวิชชา และตัณหาทั้งสองในสังขารที่เป็นกุศล อกุศลระยะหลังดังต่อไปนี้ ส่วนการครอบครองการเป็นรากฐานของอวิชชาและตัณหาทั้งสองในสังขารที่เป็นกุศล อกุศลระยะแรกนั้น ได้แสดงมาแล้วในการพรรณนาเนื้อความแห่งข้อบาลีที่ว่า “อวิชชาอนุสัยปริกขิตเตน ตณฺหาอนุสมฺมูลเกน สงฺขารเณ ชนียมานํ ปฏิสนฺธิสงฺฆาตํ มานสํ”

อวิชชา ตณฺหา สงฺขาร	สทฺเชติ อปายินํ
วิสยาทีนวจฺฉาทํ	นามนํ ชิปนํ ปิจ,
อุปปทีเนติ เสสํ	ฉาทนํ นามนํ ปิจ
ชิปกา ปน สงฺขารํ	กุสลาว ภวนฺติท ฯ

“อวิชชา ตณฺหา สงฺขาร ที่เกิดพร้อมด้วยมรณาสันนชวณะของผู้ที่จะไปเกิดในอบายภูมิเหล่านั้น ย่อมเป็นไปได้ ๓ ประการ คือปกปิดโทษของนิมิตตารมณมิกกรรมเป็นต้นประการหนึ่ง ให้ปฏิสนธิวิญญานน้อมไปในนิมิตตารมณมิกกรรมเป็นต้นประการหนึ่ง โยนปฏิสนธิวิญญานทั้งไปในนิมิตตารมณมิกกรรมเป็นต้นประการหนึ่ง อวิชชาและตัณหาที่ยังประหลาดไม่ได้นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของผู้จะไปเกิดในสุคติภูมิเหล่านั้น ย่อมเป็นไปได้ ๒ ประการ คือปกปิดโทษของนิมิตตารมณมิกกรรมเป็นต้นประการหนึ่ง ให้ปฏิสนธิวิญญานน้อมไปในนิมิตตารมณมิกกรรมเป็นต้นประการหนึ่ง ส่วนผู้ที่จะเกิดในสุคติภูมิ สังขารที่โยนปฏิสนธิวิญญานทั้งไปในนิมิตตมิกกรรมเป็นต้นนั้น ได้แก่กุศลสังขารฝ่ายเดียวเท่านั้น”

ในคาถาทั้ง ๒ นี้ คาถาที่หนึ่งมี “อวิชชา ตณฺหา” เป็นต้นจนถึง “นามนํ ชิปนํ ปิจ” นั้น ได้แสดงถึงอวิชชา ตณฺหาอนุสัย และอกุศลสังขารที่เกิดพร้อมกับ

มรณาสันนขณะเป็นปัจฉัย ช่วยหนุนปฏิสนธิวิญญานของผู้ที่จะไปเกิดในอบายภูมิ อธิบายว่า อวิชขานุสัยเป็นผู้ปกปิดโทษของนิมิตอาภรณ์มีกรรมเป็นต้นนี้ เมื่อว่าโดยเหตุและปัจฉัยแล้ว อวิชชาเป็นปกตูปนิสสยปัจฉัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจุปปัน สำหรับตัณหานุสัยนั้นเป็นสภาพที่น้อมไปในอาภรณ์อยู่แล้วเป็นธรรมดา ฉะนั้น จึงเป็นผู้ทำให้ปฏิสนธิวิญญานที่เกี่ยวเนื่องกันกับตน น้อมไปในนิมิตอาภรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มาปรากฏตามตนไปด้วย เมื่อว่าโดยเหตุและปัจฉัยแล้ว ตัณหาเป็นปกตูปนิสสยปัจฉัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจุปปัน อกุศลสังขารเป็นผู้โยนปฏิสนธิวิญญานทิ้งไปในอาภรณ์นั้น คือให้รับนิมิตอาภรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่มาปรากฏนั่นเอง เมื่อว่าโดยเหตุและปัจฉัยแล้วอกุศลสังขารเป็นปกตูปนิสสยปัจฉัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจุปปัน ข้อนี้ถ้าจะอุปมาแล้วก็เสมือนหนึ่งกับบุรุษที่ถูกศัตรู ๓ คนกระทำการกลุ้มรุมทำร้ายอยู่ โดยคนที่หนึ่งทำการผูกตา คนที่สองทำการบังคับให้ยกมือแล้วบอกว่าจะยึดเอาสิ่งของที่มียู่ตรงหน้านั้น คนที่สามเลือกไล่พลักไป ข้อนี้ฉันทไฉน การช่วยอุปการะระหว่างอวิชชา ตัณหา อกุศลสังขารกับปฏิสนธิวิญญานก็ฉันทนั้น

สำหรับการครอบครองของอวิชชา และการเป็นรากฐานของตัณหาแห่งอกุศลสังขาร ในมรณาสันนขณะนี้ ถ้ามรณาสันนขณะเป็นโลภมูล อวิชชาและตัณหาเป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่อกุศลสังขารด้วยอำนาจสหชาติปัจฉัย ถ้าเป็นโทสมูล โมหมูลขณะแล้ว อวิชชาเป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่อกุศลสังขารด้วยอำนาจสหชาติปัจฉัย ตัณหาเป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่อกุศลสังขารด้วยอำนาจแห่งปกตูปนิสสยปัจฉัย

คาถาที่สองมี “อุปปทีเนติ” เป็นต้นจนถึง “กุสลาภ ภาวนติ” นั้นได้แสดงถึง อวิชชา ตัณหานุสัย และกุศลสังขาร เป็นปัจฉัยช่วยหนุนปฏิสนธิวิญญานของผู้ที่จะไปเกิดในสุคติภูมิ อธิบายว่าอวิชขานุสัยเป็นผู้ปกปิดโทษของนิมิตอาภรณ์มีกรรมเป็นต้นนี้ เมื่อว่าโดยเหตุและปัจฉัย อวิชชาเป็นปกตูปนิสสยปัจฉัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจุปปัน สำหรับตัณหานุสัยนั้นเป็นสภาพที่น้อมไปในอาภรณ์อยู่แล้วเป็นธรรมดา ฉะนั้นจึงเป็นผู้ทำให้ปฏิสนธิวิญญานที่เกี่ยวเนื่องกันกับตนน้อมไปในนิมิตอาภรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่มาปรากฏตามตนไปด้วย เมื่อว่าโดยเหตุและปัจฉัยแล้ว ตัณหาเป็นปกตูปนิสสยปัจฉัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจุปปัน กุศลสังขารเป็นผู้โยนปฏิสนธิวิญญานทิ้งไปในอาภรณ์นั้น คือให้รับนิมิตอาภรณ์

อย่างใดอย่างหนึ่งที่มาปรากฏนั่นเอง เมื่อว่าโดยเหตุและปัจจัยแล้ว กุศลสังขารเป็น ปกตูปนิสสยปัจจัย ปฏิสนธิวิญญานเป็นปัจจัยอุปบัน การอุปมาในข้อนี้ก็เหมือนกันกับที่ได้กล่าวแล้ว

สำหรับการครอบครองของอวิชชาและการเป็นรากฐานของตัณหาแห่งกุศลสังขาร ในมรณาลันนขณะนี้ อวิชชาและตัณหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลสังขารด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยปัจจัย นี่แหละการครอบครองการเป็นรากฐานของอวิชชาและตัณหาทั้งสอง ในสังขารที่เป็นกุศล อกุศลระยะหลัง ฉะนั้นพระอนุรุทธอาจารย์จึงได้กล่าวว่า “ยถารห” “ตามสมควรแก่สังขารที่เป็นกุศลและอกุศล”

“สมุပ္ပตฺเตติ ปรีคคฺยหฺมานํ” “เป็นจิตอันล้มปยุตตธรรมทั้งหลายมีผัสสะ เวทนา เป็นต้น เป็นบริวารแวดล้อม” อธิบายว่าปฏิสนธิที่เกิดขึ้นนี้หาใช่เป็นจิตอย่างเดียวไม่ หากแต่มีเจตสิกเป็นบริวารแวดล้อม กล่าวคือ ประกอบอยู่ด้วยตามอำนาจแห่งสหชาติ อัญญมัญญนิสสย เป็นไปตามสมควรแก่ปฏิสนธิจิตนั้นๆ

“สหชาตานมธิฏฺฐานภาเวน ปุพฺพกมฺภูตํ” “ทั้งเป็นประธานเพราะเป็นที่ตั้งของ เจตสิกและกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน” อธิบายว่าการเกิดขึ้นในภพใหม่แห่งปฏิสนธิจิต เจตสิก กัมมชรูป ทั้ง ๓ นี้ แม้ว่าจะได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน โดยที่ไม่มีใครเกิดก่อนและเกิด หลังก็จริง แต่ทว่าปฏิสนธิจิตนี้ได้ตั้งอยู่โดยฐานะเป็นสหชาตนิสสยปัจจัย คือเป็นที่อาศัย เกิดแห่งสหชาติธรรม มีเจตสิกและกัมมชรูป ดังนั้นท่านจึงได้กล่าวว่าเป็นประธาน

บาลีทั้งสองตอนมี **“สมุပ္ပตฺเตติ ปรีคคฺยหฺมานํ”** และ **“สหชาตานมธิฏฺฐาน- ภาเวน ปุพฺพกมฺภูตํ”** นี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญแห่งวิชานนลักขณา คือรู้อารมณ์ เป็นพิเศษ เพราะปฏิสนธิจิตนี้มีวิชานนลักขณาเช่นเดียวกับจิตอื่นๆ เหมือนกัน ส่วนลักษณะ ของเจตสิก ๕๒ มีคุณสมบัติเป็นต้นนี้ มีความสำคัญไม่เท่ากับวิชานนลักขณา ทั้งนี้ก็ เพราะว่าถ้าเว้นจากวิชานนลักขณาเสียแล้ว คุณสมบัติเป็นต้นก็มีขึ้นไม่ได้ อุปมาเสมือน หนึ่งบุรุษอาชานโยที่ได้บังเกิดขึ้นในโลก จะต้องมียิ่งที่มีชีวิต คือวิรูปบุรุษบัณฑิต สตรี ช่าง ม้า เศรษฐีที่เป็นพิเศษ และสิ่งที่ไม่มียิ่งชีวิต คือสถานที่ที่อยู่อาศัย เครื่องประดับ ไม้ต้น ไม้ดอก อย่างวิจิตรพิสดารซึ่งเป็นบริวารมาบังเกิดพร้อมกันด้วยฉันใด การเกิดขึ้นแห่ง

ปฏิสนธิจิตก็ต้องมีผัสสเจตสิก เป็นต้น อันเป็นองค์ประกอบและกัมมชรูปมีหทัยวัตถุรูป เป็นต้น อันเป็นที่อาศัย เป็นบริวารมาเกิดพร้อมกันกับตนก็ฉนั้น

“ภวนตฺรปฏิสนฺธานวเสน ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มานสํ” “จิตที่ชื่อว่าปฏิสนธิเพราะเนื่องด้วยสืบทอดชาติใหม่และชาติเก่าทั้ง ๒ ต่อกัน” บาลีตอนนี้แสดงถึงนามลามเหตุแห่งการได้ชื่อว่าปฏิสนธิ หรือแสดงถึงปวัตตินิมิต หมายความว่าเหตุแห่งการเป็นไปของจิตที่ชื่อว่าปฏิสนธิ อธิบายว่าเมื่อภพเก่าสิ้นสุดลงแล้ว ไม่มีวิญญาณหรือชีวิตวกกลาปเกิดต่อภพใหม่ชาติใหม่ก็ย่อมสิ้นสุดลง ความเป็นไปโดยที่ไม่มีวิญญาณหรือชีวิตวนวกกลาปเกิดต่อเช่นนั้น ยกพระอรหันต์เสียแล้ว บุคคลนอกนั้นจะเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ปุถุชน อริยะก็ตาม ย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นเมื่อตายลงวิปากวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทำหน้าที่สืบทอดภพเก่ากับภพใหม่ทั้ง ๒ ต่อกัน ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าปฏิสนธิ ดังแสดงฉนัตถะว่า **“ภวนตฺรปฏิสนฺทหตฺติ ปฏิสนฺธิ”** วิปากวิญญาณอันใดย่อมทำหน้าที่สืบทอดซึ่งภพใหม่ ฉะนั้น วิปากวิญญาณนั้นชื่อว่าปฏิสนธิ

“อุปปชฺชมานเมว ปตฺติจฺจาทิ ภวนตฺเร” “ตั้งอยู่ในภพใหม่ทันทีขณะที่เกิดขึ้นนั่นเอง” คำว่า “เอว” ใน **“อุปปชฺชมานเมว”** นี้ เป็นการแสดงให้ทราบถึงภพใหม่ของปฏิสนธิว่า ในอุปปาตภพขณะ คือขณะเกิดแห่งปฏิสนธิจิตนั้นแหละเป็นการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่แล้ว หาใช่ว่าอุปปาตภพแห่งปฏิสนธิจิตยังเป็นภพเก่าอยู่ ต่อเมื่อถึงฐิตินะ คือขณะตั้งอยู่แห่งปฏิสนธิจิตจึงจะเป็นภพใหม่ ดังนี้ก็หาไม่ได้ แต่คนทั้งหลายกลับเข้าใจไปว่าเมื่อสัตว์ทั้งหลายตายลงนั้นยังมิได้เกิดในภพใหม่ทันที ยังแสวงหาภพอยู่ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิดจากความเป็นจริง การเป็นไปดังนี้ก็เพราะว่า บุคคลเหล่านี้มิได้มีการศึกษาเล่าเรียนถึงความ เป็นไปในเรื่องเกิด เป็นอยู่ ตาย แห่งรูปนามขันธ ๕ ดีพอนั่นเอง ครั้นได้ประสบกับเหตุภายนอกที่น่าจะทำให้เข้าใจเขาไปได้เช่นนั้น เขามีจฉาธิโมกข์ คือความตัดสินใจผิดว่าสัตว์ทั้งหลายที่ตายไปแล้วนั้นยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นเหตุภายนอกที่น่าให้เข้าใจผิดนี้ก็ยังมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประการ คือ :-

๑. ผู้ที่ตายไปแล้วบางคนอาจมาแสดงตัวให้ผู้อื่นเห็นได้ โดยรูปร่างลักษณะกิริยาอาการ ตลอดจนเครื่องแต่งกายก็คงเป็นไปเหมือนๆ กันกับเมื่อครั้งที่ยังมีชีวิตอยู่

๒. คำว่า “สมุภเวสี” ในบทสวดมนต์เจ็ดตำนานฉบับหลวงแปลว่า “สัตว์ที่กำลังร้อนรุ่มแสวงหาที่เกิด” เมื่อคำแปลว่าดังนี้ ผู้ที่รู้บาลีก็ตาม ไม่รู้บาลีก็ตาม เมื่อได้อ่านแล้วต่างก็พากันเข้าใจเชวไปว่า สัตว์ที่ตายไปนั้นยังแสวงหาภพใหม่อยู่ ยังไม่ได้เกิดก็มี สัตว์นั้นเรียกว่า “สมุภเวสี” เหตุ ๒ ประการนี้ ความจริงก็มีอยู่ว่า :-

๑) ผู้ที่ตายไปแล้วมาแสดงตัวให้ผู้อื่นเห็นได้นั้นมิใช่ว่ายังไม่เกิด ล้วนแต่เกิดในภพใหม่แล้วด้วยกันทั้งสิ้น แต่การเกิดของเขาเหล่านี้มิได้เกิดในกำเนิดธรรมดา หากแต่เป็นการเกิดโดยโตหันทิ เรียกว่าโอปปาติกะกำเนิด ตามธรรมดาโอปปาติกะกำเนิดนั้น ความรู้ ความจำในเรื่องภพเก่ายังไม่เลือนหาย ยังปรากฏชัดตืออยู่ ดังนั้นเมื่อเกิดเป็นเปรตในหมู่บ้าน หรือเป็นวินิปาติกเทวดา คือเทวดาชั้นต่ำแล้ว อุปาทาน ๓ มีกามูปาทาน ทิฏฐูปาทาน อัตตวาทุปปาทาน การยึดมั่นในความเป็นอยู่แห่งภพเก่าก็ปรากฏได้โดยทันที แล้วก็มาแสดงตัวให้ผู้อื่นเห็น ถ้าเป็นเปรตก็แสดงให้เห็นเป็นที่น่ากลัว ถ้าเป็นวินิปาติกเทวดาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างใดก็แสดงให้เห็นเป็นอย่างนั้น ถ้าผู้นั้นเกิดเป็นสัตว์นรก อสุรกายเปรตที่อยู่ห่างไกลจากมนุษย์ แม้ว่าอุปาทานการยึดมั่นในความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับภพเก่าจะเกิดขึ้นก็ตาม แต่ก็ไม่มีโอกาสที่จะมาแสดงตัวให้ผู้อื่นเห็นได้ ถ้าเป็นเทวดาชั้นสูงประกอบด้วยความสุข อุปาทานการยึดมั่นในความเป็นอยู่เกี่ยวกับภพเก่าก็ไม่เกิด คงเกิดแต่อุปาทานการยึดมั่นในความเป็นอยู่เกี่ยวกับภพใหม่ต่อไป

๒) สัตว์ที่ชื่อว่า “สมุภเวสี” นั้น ก็ได้แก่ปุถุชน ๔ พระเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะบุคคลเหล่านี้มีความเกิดยังไม่สิ้นสุด ต้องแสวงหาภพชาติต่อไปอีกนั่นเอง คำว่า “สมุภเวสี” นี้เป็นคำคู่กันกับคำว่า “ภูตา” ซึ่งมีแจ้งอยู่ในเมตตาสูตร ดังที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า :-

ทิฏฐา วา เยว อทิฏฐา เยว ทูเร วสนติ อวิทูเร
ภูตา ว สมุภเวสี ว สพฺพสตุตา ภวนตุ สฺขิตตฺตา ฯ

แปลความว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดที่เราได้เคยเห็นมาแล้ว ก็ตาม (ทิฏฐา วา) ที่เราไม่เคยเห็นมาแล้วก็ตาม (อทิฏฐา วา) และสัตว์เหล่าใดที่อยู่ในที่ไกลจากเราก็คตาม (ทูเร วา) อยู่ในที่ใกล้กับเราก็คตาม (อวิทูเร วา) และสัตว์ทั้งหลายที่ปราศจากกิเลส

แต่เคยเกิดในภพชาติต่างๆ มาแล้วก็ตาม ปุณฺณชนและพระเสกข
บุคคฺล ๓ ที่ยังต้องเกิดในภพชาติต่อไปอีกก็ตาม เหล่านั้นมีอยู่
ขอสัตว์ทั้งหลายนั้นทั้งหมดคงมีความสุขสบาย

ความเห็นที่เป็นสัสตทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ ในเรื่องการเกิดขึ้นในภพใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย

นักศึกษาหรือผู้ที่มีได้ศึกษาก็ตาม เมื่อได้อ่านหรือได้ฟังการเกิดในภพใหม่ของสัตว์
ทั้งหลาย ดังที่แสดงว่า ตสฺसानนฺตรเมว ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มาณสํ อูปปชฺชมานเมว
ปติฏฺฐาติ ภวนฺตเร ในลำดับแห่งจตุตฺติโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นแหละ ปฏิสนธิจิตตั้งอยู่ใน
ภพใหม่ทันทีขณะที่เกิดขึ้นนั่นเอง ดังนั้นแล้วสัสตทิฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง
มักจะเกิดในใจโดยที่ไม่รู้ตัว การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าบุคคลเหล่านี้ยังมีลักกายทิฏฐิ ความ
ยึดถือในรูปนามชนร์ ๕ ว่าเป็นตัวตนมันคงอยู่นั่นเอง

การเกิดแห่งสัสตทิฏฐินั้นคือ เมื่อได้อ่านหรือได้ฟังเรื่องการเกิดขึ้นในภพใหม่ของสัตว์
ทั้งหลายแล้ว ก็มีความเห็นว่า กาย ใจ ที่เกิดในภพใหม่นั้นคงได้แก่ กาย ใจ ที่เป็นอยู่ใน
ภพเก่านี้เอง ความเห็นเช่นนี้เรียกว่าสัสตทิฏฐิ คือความเห็นว่าแม้สัตว์ทั้งหลายจะได้ตาย
ไปแล้ว แต่รูปนามของสัตว์นั้นคงเกิดขึ้นในภพใหม่สืบต่อกันไปโดยไม่ขาดสาย สำหรับการ
เกิดขึ้นแห่งอุจเฉททิฏฐินั้นมีความเห็นว่า กาย ใจ ที่เกิดขึ้นในภพใหม่นั้นมิได้เกี่ยวข้องกัน
กับกาย ใจ ในภพเก่าแต่ประการใด หากแต่ได้อาศัยบิดามารดาแล้วก็เกิดขึ้น ความเห็น
เช่นนี้เรียกว่าอุจเฉททิฏฐิ คือความเห็นว่ารูปนามในภพใหม่มิได้เกี่ยวเนื่องกันกับรูปนามใน
ภพเก่า

ส่วนผู้ที่ไม่มิลักกายทิฏฐิอันได้แก่พระอริยเจ้าทั้งหลาย และผู้ที่ยังมิลักกายทิฏฐิอยู่
แต่มีความเข้าใจในความเป็นไปแห่งรูปนามเหล่านั้น ครั้นได้อ่านหรือได้ฟังเรื่องการเกิดขึ้น
ในภพใหม่ของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ความเห็นที่เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นตัวยุคญาย่อมเกิดขึ้น
โดยเห็นว่ารูปนามที่เกิดอยู่ภายในสัตว์ครั้งที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น เมื่อเกิดขึ้นในที่ใด ขณะใดก็
ย่อมดับลงในที่นั้นขณะนั้น หาได้โยกย้ายเคลื่อนที่ โดยเกิดตรงนี้แล้วก็ดับ ณ ที่อื่นดัง
นี้หามิได้ ดังนั้นเมื่อสัตว์ทั้งหลายตายลง รูปนามในภพเก่าก็ย่อมดับลงในภพเก่าหาได้ไป-

เกิดสืบต่อเนื่องถึงในภพใหม่ได้อีกไม่ ทั้งมีการเห็นว่ารูปรูปนามที่เกิดในภพใหม่นั้นถึงจะมีใช่เป็นรูปนามในภพเก่าเกิดสืบต่อเนื่องมาก็จริง แต่การเกิดขึ้นแห่งรูปนามในภพใหม่นี้ก็มีการสัมพันธ์เกี่ยวโยงเนื่องมาจากภพเก่าด้วยเหมือนกัน ดังที่แสดงไว้ในตอนที่ว่า **“อวิชชาอนุสยปริกขิตเตน ตณฺหาอนุสยมูลเกน สงฺขารเณ”** หมายความว่า การเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิวิญญานในภพใหม่นั้นมีการเกี่ยวเนื่องกับธรรมที่เป็นเหตุในภพเก่า อันได้แก่อวิชชา ตณฺหา สังขาร ดังนั้นเมื่อจะเปรียบเทียบแล้วก็จะพ้องเห็นได้ว่าเหมือนกันกับเสียงที่ดังก้องหรือไฟเทียนที่จุดต่อๆ กันไป หรือดวงตราที่ประทับไว้ อธิบายว่า เสียงที่ดังก้องขึ้นนั้นหาใช่เป็นเสียงของผู้ตะโกนมาปรากฏขึ้นโดยตรงไม่ เพียงแต่เป็นเสียงที่เนื่องมาจากเสียงที่ได้ตะโกนขึ้นเท่านั้น ไฟเทียนที่จุดต่อๆ กันไป ไฟเก่าหาได้มีการโยกย้ายตามไฟใหม่ไปไม่ เพียงแต่สืบต่อเนื่องมาจากไฟเก่าเท่านั้น ดวงตราที่ประทับไว้ก็เช่นกัน คือหาใช่เป็นตัวตราติดไปไม่ เพียงแต่เกี่ยวเนื่องกันกับตัวตราเท่านั้น

คำแย้งและข้อวินิจฉัย

ที่กล่าวว่ารูปนามเกิดขึ้นในทีใดขณะใดก็ย่อมดับลงในทีนั้นขณะนั้น เรื่องนี้ถ้าจะว่ากันแต่เพียงนามธรรมแล้วก็ไม่มีข้อที่น่าจะสงสัยแต่ประการใด เพราะนามธรรมนี้มีสภาพเกิดเฉพาะภายในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น และก็มีใช่เป็นรูปธรรม แต่สำหรับรูปธรรมนั้นน่าจะสงสัยว่าจะมิได้เป็นไปดังนี้ เพราะได้เห็นภาพและได้ยินเสียงของคนทั้งหลายและสิ่งต่างๆ มาปรากฏในโทรทัศน์ได้

ข้อนี้แก้ว่า อารมณฺ์ทั้ง ๕ มีรูปารมณฺ์เป็นต้นที่เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตเหล่านี้้น เมื่อเกิดขึ้นนั้นย่อมมีสันตติอารมณฺ์เกิดต่อสืบเนื่องจากอารมณฺ์เดิมภายในบริเวณแห่งอารมณฺ์นั้นๆ ได้อีก แต่ในบรรดาอารมณฺ์ทั้ง ๕ นี้ รูปารมณฺ์ชนิดมีแสงสว่างและสัทธารมณฺ์ คันธารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ ทั้ง ๔ นี้ เมื่อเกิดแล้วย่อมมีสันตติรูปารมณฺ์ สันตติสัทธารมณฺ์ สันตติคันธารมณฺ์ สันตติโผฏฐัพพารมณฺ์ เกิดต่อสืบเนื่องจากอารมณฺ์เดิมโดยแน่นอน ส่วนรูปารมณฺ์ที่ไม่มีแสงและรสารมณฺ์ทั้งสองนี้ มีสันตติเกิดต่อสืบเนื่องจากตนได้อีกก็มี ไม่ได้ก็มี แต่ทว่าสันตติอารมณฺ์ที่เกิดต่อสืบเนื่องจากอารมณฺ์เดิมนั้นมีสภาพละเอียดสุขุมมากกว่าอารมณฺ์เดิมหลายร้อยเท่าเหตุนี้แหละ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

ของคนธรรมดาจึงมีอาจที่จะรับได้ คงรับได้แต่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเทวดาชั้นสูงเท่านั้น ต่อไปทำการเก็บสันตติอารมณ์ด้วยการถ่ายขยายออกพร้อมกับองค์ประกอบของอารมณ์นั้นๆ มีแสงสว่างช่องอากาศ ลม น้ำ ความแข็งของปฏิวแล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กายของคนธรรมดาก็รับได้ นอกจากนี้ยังได้ทำการขยายถ่ายทอดออกไปยังที่ไกลได้อีก ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าอารมณ์ที่ปรากฏในโทรทัศน์นั้นมีใช่เป็นอารมณ์เดิม หากแต่เป็นสันตติอารมณ์ต่างหาก สำหรับอารมณ์เดิมนั้นเกิดในที่ใดก็ย่อมดับลงในที่นั้น

คำอธิบายบาลีข้อที่ ๗ - ๘ - ๙

ที่แสดงอารมณ์ของกามปฏิสนธิจิต

บาลีข้อนี้แสดงถึงอารมณ์ของกามปฏิสนธิ พร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะเมื่อใกล้จะตาย สำหรับเนื้อความของคำต่างๆ ในบาลีข้อนี้ มีดังต่อไปนี้ **“มรณาสन्नวิธิยํ ในมรณสันนวิธิ”** ที่กล่าวว่ามรณาสन्नวิธินั้น หาใช่เป็นวิธิที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายวิธิเดียวก็หามิได้ เพราะคำว่ามรณาสन्नวิธินี้ แปลว่าวิธิจิตที่เกิดขึ้นใกล้จะตาย ดังนั้นเมื่อจะว่าโดยจำนวนแล้วก็ย่อมมีหลายสิบหลายร้อยวิธิ และวิธิเหล่านี้ก็ย่อมได้ชื่อว่ามรณาสन्नวิธิด้วยกัน เมื่อจะแสดงวจนัตถะแล้วก็ต้องแสดงว่า **“มรณสฺส อาสนุนํ = มรณาสุนํ”** ใกล้แห่งความตายชื่อว่ามรณาสันนะ **“มรณาสุนเน ปวตฺตาวิธิ มรณาสุนนวิธิ, ติสฺส มรณาสุนนวิธิยํ”** วิธิจิตที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้จะตาย ชื่อว่า มรณาสन्नวิธิ ในมรณาสन्नวิธินั้น คำว่า **“ติสฺส มรณาสุนนวิธิยํ”** เป็นอาธารในปาฏิกงฺขิตพฺพาน”

มนุทปฺปวตฺตานิ เพราะการเกิดขึ้นของชวนจิตเหล่านี้มีกำลังลดน้อยลง (ในเมื่อใกล้จะตาย) มีวจนัตถะว่า **“มนุทํ หุตฺวา ปวตฺตํ = มนุทปฺปวตฺตํ”** การเกิดขึ้นเป็นกำลังอ่อนแล้วชื่อว่า มนุทปฺปวตฺตํ ได้แก่ ชวนจิต (ตานิ มนุทปฺปวตฺตานิ) การเกิดขึ้นที่เป็นกำลังอ่อนเหล่านั้น ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าเวลานั้นกระแสจิตมีกำลังอ่อน ทั้งหทัยวัตถุอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกทั้งหลายก็มีกำลังน้อย ในการที่กระแสจิตที่กำลังอ่อนลงก็ตี หทัยวัตถุอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกทั้งหลายมีกำลังน้อยลงก็ตี เมื่อจะสวหาสมุฏฐานแล้วก็มีต้องสาวให้ไกลออกไป ควรจะสาวหาในที่ใกล้ๆ คือเวลาใกล้จะตายนั่นเองเป็นสาเหตุ

ที่กล่าวว่ากระแสนจิตมีกำลังอ่อนนั้นมีได้เกี่ยวกับอายุ (เกิด ตั้ง ดับ) เพราะเรื่องนี้ อาจเข้าใจไปว่า เกิด ตั้ง ดับของจิต เจตสิก ในเวลาใกล้จะตายนั่นเร็วเกินไปผิดกว่าการ เกิด ตั้ง ดับในยามปกติ เหตุนี้จึงทำให้กระแสนจิตอ่อนลง ถ้าเข้าใจไปดังนี้ก็เป็นการผิด ที่เดียว เพราะตามธรรมดาอายุของจิต เจตสิก (เกิด ตั้ง ดับ) ทั้ง ๓ ขณะนี้จะเป็น ปฏิสนธิกาล ปรวัติกาล จุติกาลก็ตาม ย่อมเหมือนกันทั้งหมดไม่มีเร็ว ไม่มีช้ากว่ากัน ดังนั้น การที่กระแสนจิตมีอาการอ่อนลงจึงไม่เกี่ยวกับอายุ แต่คงเกี่ยวกับเวลาและหทัยวัตถุ เกี่ยวกับเวลานั้นคือเมื่อยามปกติที่นอกจากมรณาสันนกาล อติตรุณกาล วิสัณญ์ภูตกาล มุจณากาลแล้ว ความเกิดขึ้นของกระแสนจิตเวลานั้นมีกำลังเข้มแข็ง ส่วนมรณสันนกาล เวลา ใกล้จะตายเป็นต้นนั้น เปรียบเหมือนความร้อนของดวงอาทิตย์เมื่อยามเช้าตรู่ กับ ความร้อนเมื่อยามเย็น เกี่ยวกับหทัยวัตถุนั้นคือ ทารกที่อยู่ในครรภ์ขณะที่ยังเกิดขึ้นไม่ ครบ ที่เรียกว่าอติตรุณกาลกัฏฐิ มรณาสันนกาลกัฏฐิ มีเหตุใดเหตุหนึ่งเบียดเบียนหัวใจ เช่น เป็นโรคหัวใจอย่างหนักหรือฉีดยาสลบเหล่านี้กัฏฐิ เวลานั้นหทัยวัตถุย่อมมีกำลังอ่อน เมื่อ หทัยวัตถุมีกำลังอ่อนลงแล้วจิต เจตสิกซึ่งอาศัยหทัยวัตถุเกิดย่อมมีกำลังอ่อนตามไปด้วย อุปมาเสมือนหนึ่งการวิ่งไปของขบวนรถไฟบนรางที่ชำรุด

เหตุที่หทัยวัตถุมีกำลังอ่อน

ในอติตรุณกาล หทัยวัตถุมีกำลังอ่อนนั้น ก็เพราะว่าเวลานั้นเป็นอติตรุณกาลนั่นเอง หมายความว่าทารกที่อยู่ในครรภ์ซึ่งยังมิอวัยวะเกิดขึ้นไม่ครบนั้น เวลานั้นร่างกายมีสภาพ ที่อ่อนมาก ฉะนั้นหทัยวัตถุจึงมีกำลังอ่อน หทัยวัตถุมีกำลังอ่อนในเมื่อเป็นโรคหัวใจพิการ อย่างหนักหรือวางยาสลบนั้นก็เพราะเนื่องมาจากความพิการอย่างหนักและยาสลบนั่นเอง เป็นสาเหตุ หทัยวัตถุมีกำลังอ่อนในเวลาใกล้จะตาย ก็เพราะเวลาใกล้จะตายนั่นเองเป็น สาเหตุ หมายความว่าตามธรรมดากัมมชรูปนั้นย่อมเกิดขึ้นทุกๆ ขณะจิต แต่เวลาใกล้จะ ตายนั่นจะเกิดพร้อมกันทุกๆ ขณะจิตไปจนถึงตายไม่ได้ เพราะจะต้องดับพร้อมกันกับ จุติจิตเสมอไป ไม่ว่าจะเป็นบุคคลใด ดังนั้นการเกิดขึ้นของกัมมชรูป เวลาใกล้จะตายจึงมี น้อยแต่ดับไปมาก เหตุนี้หทัยวัตถุจึงมีกำลังอ่อนลง เมื่อหทัยวัตถุมีกำลังอ่อนเนื่องด้วยเหตุ ต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จิต เจตสิกที่อาศัยหทัยวัตถุเกิดก็มีกำลังอ่อนลงตามไปด้วย เช่นเดียว

กับการเห็นได้หลังจากที่มีการผ่าตาแล้วย่อมเห็นได้ไม่ค่อยชัด ที่เป็นดั่งนี้ก็เพราะว่าเวลานั้น จักขุพลกกลาปเกิดขึ้นไม่เต็มที ต่างกันกับการเห็นของผู้ที่มีตาดีเป็นปกติ

มนุทปฺปวตฺตตานิ เป็น เหตุมนุทวิเสสนปท

คำว่า “มนุทปฺปวตฺตตานิ” ที่แปลแล้วนั้น มีเนื้อความเป็น ๒ ประการคือวิเสสนะกับ เหตุ มนุทปฺปวตฺตตานิ ที่มีกำลังอ่อน คำแปลนี้แสดงเนื้อความเป็น วิเสสตถุมนุทปฺปวตฺตตานิ เพราะมีกำลังลดน้อยลง คำแปลนี้แสดงเนื้อความเป็น เหตุตถุ เมื่อจะกล่าวถึงการ สัมพันธ์แล้ว มนุทปฺปวตฺตตานิ ที่แปลเป็น วิเสสตถุ เข้าหา ชวนานิ โดยความเป็น วิเสสน - วิเสสย ที่แปลเป็น เหตุตถุ นั้นเข้าหา ปาฎิกงฺขิตพฺพานิ โดยความเป็น เหตุเป็นผล การแปลดั่งนี้ก็เพราะว่า คำว่า มนุทปฺปวตฺตตานิ นี้เป็น เหตุมนุทวิเสสนปท วิเสสนปทที่มีเหตุอยู่ในตัว เหตุนี้จึงได้แปลเป็น ๒ นัย

อนึ่ง เหตุมนุทวิเสสนปท นี้ แม้คำพูดของบุคคลทั่วไปก็มีอยู่ ดังเช่นครูกล่าวว่าเด็ก ชายวิระยกเก้าอี้ใหญ่ตัวนั้นมาให้ที เด็กชายนั้นก็ตอบว่า ผมยกไม่ไหว ถ้าจะถามว่าทำไม จึงยกไม่ไหว เด็กชายนั้นก็ตอบว่า เพราะเก้าอี้ใหญ่และผมยังเล็กอยู่ ในคำพูดของครู นั้น เด็กชายเป็นวิเสสนะของวิระ ใหญ่เป็นวิเสสนะของเก้าอี้ ในคำตอบของเด็กนั้น คำว่า เพราะใหญ่ก็ดี เพราะเล็กก็ดี เข้าหาคำว่าไม่ไหวเป็นเหตุเป็นผล

“ปญฺเจว ชวนานิ ปาฎิกงฺขิตพฺพานิ” “ชวนะพึงเกิดได้เพียง ๕ ครั้งเท่านั้น” ชวนะ ที่เกิดขึ้นเพียง ๕ ครั้งนั้นก็เพราะว่าเป็นเวลาใกล้จะตายนั่นเอง และมุ่งหมายเอาแต่กาม ชวนะอย่างเดียว สำหรับอัปฺปนาชวนะนั้นไม่เกี่ยว ตามธรรมดากามชวนะที่จะให้สำเร็จ เป็นการทำ พุด คิด ได้นั้นจะต้องเกิดขึ้นถึง ๗ ขณะเสมอไป เว้นไว้แต่ผู้ที่มีปัญญาบารมี บางครั้งก็เกิดเพียง ๖ ขณะ การงานก็สำเร็จลงได้ สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและ อัครสาวกนั้นเกิดขึ้นเพียง ๔ ขณะ ๕ ขณะการงานก็สำเร็จลง ที่ว่ามานี้หาใช่เป็นการงาน ทั่วๆ ไปไม่ คงเป็นไปได้เฉพาะแต่การงานที่เป็นกรณีพิเศษโดยมีสติ ปัญญาเป็นประธาน เท่านั้น ข้อนี้หมายความว่าการทำงานที่สำเร็จจากอกุศลชวนะ ๖ ขณะ มีสติ ปัญญาเป็น เครื่องอุดหนุนมหากุศลชวนะ ๖ ขณะ มหาภิรียาชวนะ ๔ - ๕ ขณะ มีสติ ปัญญาเป็น ประธาน ด้วยเหตุนี้ชวนะที่เกิดขึ้นเพียง ๕ ครั้งแก่ผู้ที่ใกล้จะตายนั้น อย่างว่าแต่การเคลื่อนไหวทางกาย วาจา เลยแม้แต่การคิดนึกด้วยใจก็ไม่มี คือหมดความรู้สึกทั้งมวล

“ตสฺมา ยทิ ปจฺจุปฺปนารมฺมณฺสฺ อปาถมาคเตสฺ ธรนฺเตเสว มรณฺ โหติ
 ฉะนั้น ถ้าตายลงในเมื่ออารมณ์ซึ่งเป็นปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้าและยังตั้งอยู่” ใจความ
 ตอนนี้มี การคาดคะเนในเรื่องการตาย เพื่อจะได้ทราบถึงอารมณ์ของปฏิสนธิจิตและ
 ภวังคจิตที่เกิดขึ้น ที่กล่าวว่าอารมณ์ซึ่งเป็นปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้าและยังตั้งอยู่
 คำกล่าวนี้มุ่งหมายเอา รูปอารมณ์ ได้แก่ สีส เสียง กลิ่น รส สัมผัส เท่านั้น หาได้หมายเอา
 นามอารมณ์ คือความยินดี ยินร้าย ความเลื่อมใส ความรู้ เป็นต้นแต่ประการใดไม่เพราะ
 ปัจจุบันนามธรรมที่เป็นพหิตระ คือความยินดี ยินร้าย ความเลื่อมใส ความรู้ เป็นต้น ที่เกิด
 อยู่ภายในของผู้อื่นนั้น แม้ว่าจะเป็นอารมณ์ของมรณาสันนขณะได้ก็จริงแต่ก็มีอาจที่จะ
 ตั้งอยู่จนกระทั่งถึงจุติจิตดับลง สำหรับปัจจุบันธรรมที่เกิดอยู่ภายในสันดานของตนนั้น
 ก็มีอาจที่จะเป็นอารมณ์ของมรณาสันนขณะได้ คงได้แต่นามธรรมที่เป็นอดีตเท่านั้น

อนึ่ง ที่ได้เฉพาะแต่ปัจจุบันรูปอารมณ์นั้นก็เพราะเนื่องมาจากอายุของรูปอารมณ์
 ยืนกว่านามอารมณ์นั่นเอง กล่าวคือในระยะเวลาที่จิต เจตสิกเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปตาม
 ลำดับ จนถึงครบ ๑๗ ดวงนั้น ในระยะนั้นเท่ากับการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของรูปอัน
 หนึ่งๆ ฉะนั้น ถ้าอารมณ์เป็นอดีตหัตถารมณฺและวิถีมิตถารมณฺะ ปฏิสนธิจิตเท่านั้นมี
 ปัจจุบันอารมณ์ ถ้าไม่มีมิตถารมณฺะ ปฏิสนธิจิตกับภวังคจิตอีก ๒ ดวงมีปัจจุบันอารมณ์
 ถ้าเป็นมัตถารมณฺ ปฏิสนธิจิตกับปฐมภวังค์เท่านั้นมีปัจจุบันอารมณ์ ทางมโนทวาร
 มรณาสันนวิถิอารมณ์เป็นอดีตวิภูตารมณฺ และวิถีนั้นมิตถารมณฺะ ปฏิสนธิจิตกับภวังคจิต
 อย่างมากอีก ๔ ดวง มีปัจจุบันอารมณ์ ถ้าไม่มีมิตถารมณฺะ ปฏิสนธิจิตกับภวังคจิตอย่าง
 มากอีก ๖ ดวง มีปัจจุบันอารมณ์ ถ้าอารมณ์เป็นวิภูตารมณฺ ปฏิสนธิจิตกับภวังคจิตอย่าง
 มากอีก ๖ ดวง มีปัจจุบันอารมณ์เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงต่อไปว่า “ตทา ปฏิสนธิภวํคานมปิ ปจฺจุปฺปนาร
 มฺมณฺตา ลพฺภติ ในเวลานั้น แม้อารมณ์ของปฏิสนธิจิตและภวังคจิตที่เกิดขึ้น (อย่าง
 มาก ๖ ครั้ง) ก็ได้อารมณ์เป็นปัจจุบันเหมือนกัน” ส่วนภวังคจิตที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดภพใหม่
 นอกจากภวังคจิตอย่าง มาก ๖ ดวงก็ดี กับจุติจิตที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายในภพใหม่ก็ดี ล้วน
 แต่มีอารมณ์เป็นอดีต จะมีอารมณ์เป็นปัจจุบันได้นั้นไม่มีเลย

“อิติ กตฺวา กามาวจรปฏิสนธิยา” เป็นต้นจนถึง “ตานิ ปน สพฺพานิปี ปริตฺตมฺม ภูตาเนวามมณานิ” บาลีทั้ง ๒ ตอนนี้ได้แสดงสรุปเนื้อความในข้อความบาลีที่ว่า “มรณาสุนวธิยํ ปเนตฺถ” เป็นต้นจนถึง “ปัจจุปปนฺนารมฺมณตา ลพฺภติ” สำหรับคำแปลบาลีตอนนี้มีว่า “เพราะฉะนั้นกรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิที่มรณาสันนชวณะรับมาด้วยทวารทั้ง ๖ นี้ เป็นปัจจุบันอารมณ์ก็ได้ หรือเป็นอดีตอารมณ์ก็ได้ ส่วนกรรมอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธินั้นต้องเป็นอดีตอารมณ์อย่างเดียว และต้องได้รับมาโดยมรณาสันนชวณะในมโนทวาร เมื่อว่าโดยธรรมแล้ว กรรมกรรมนิมิต คตินิมิตอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิเหล่านี้เป็นอารมณ์ที่เป็นกามธรรมทั้งสิ้น”

การแสดงสรุปเนื้อความในบาลีทั้ง ๒ ตอนนี้มีอยู่ว่า ในบรรดานิมิตทั้ง ๓ ที่เป็นอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิจิตนั้น กรรมนิมิต และคตินิมิตทั้ง ๒ เมื่อว่าโดยอารมณ์ทวารกาล แล้วได้อารมณ์ทั้ง ๖ ทวาร ทั้ง ๖ กาล ๒ คือปัจจุบันและอดีต ส่วนอนาคตกับกาลวิมุตินั้นไม่มี กล่าวคือถ้ากรรมนิมิต หรือคตินิมิตเป็นปัญจารมณอย่างใดอย่างหนึ่ง มรณาสันนชวณะก็รับโดยทางปัญจทวารอย่างใดอย่างหนึ่งและมโนทวาร ส่วนกาลนั้นถ้ายังตั้งอยู่จนถึงจุติจิตดับลงก็เป็นปัจจุบัน ถ้าดับลงก่อนจุติจิตหรือดับพร้อมๆ กันกับจุติจิตแล้วเป็นอดีต ถ้าเป็นธรรมารมณก็รับมาโดยทางมโนทวารอย่างเดียว ส่วนกาลนี้เป็นปัจจุบันก็มี อดีตก็มี

รูปธรรมารมณกรรมนิมิต คตินิมิต หมายเอา อาโป ปสาทรูป ภาวรูป หทัยรูป ชีวิตรูป อาหารรูป ภายใน ภายนอก อย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง คือผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน หรือพรหมที่จะลงมาเกิดในกามภูมิที่มีการพิจารณาอวัยวะน้อยใหญ่หรือธาตุทั้ง ๔ ครั้นใกล้จะตายก็มีการนึกคิดพิจารณาในสิ่งเหล่านี้อันเป็นกรรมนิมิตธรรมารมณเกิดขึ้น สำหรับผู้ที่จะไปเกิดในอบายภูมิก็มีการคิดนึกในอวัยวะน้อยใหญ่ของตนและของคนอื่นด้วยโลภะ โทสะ อันเป็นกรรมนิมิตธรรมารมณเกิดขึ้น ส่วนคตินิมิตรูปธรรมารมณนั้น ผู้ใกล้จะตายมีการนึกคิดอยู่ในอวัยวะน้อยใหญ่ หรือธาตุทั้ง ๔ ของสิ่งที่มีชีวิตที่เป็นคตินิมิตกำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ฉะนั้นถ้ารูปธรรมารมณเหล่านี้ยังตั้งอยู่จนกระทั่งถึงจุติจิตดับ กามาวจรปฏิสนธิจิตก็มีปัจจุบันธรรมารมณเป็นอารมณ์ ถ้าดับลงก่อนจุติจิต หรือดับพร้อมๆ กันกับจุติจิต กามาวจรปฏิสนธิจิตก็มีอดีตธรรมารมณเป็นอารมณ์

นามกรรมนิमितและคตินิमितนั้น ได้แก่ความสุขทุกข์ ยินดียินร้าย ความเขลา ความฉลาด ความเลื่อมใส ความสงสาร เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง คือผู้ใกล้จะตายที่มีนามกรรมนิमितปรากฏนั้น ในเวลานั้นจิตใจก็มีการพะวงฝักใฝ่อยู่ในเรื่องสุข ทุกข์ เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งดังที่กล่าวนี้แล้วก็ตายไป ส่วนนามคตินิमितนั้นผู้ใกล้จะตายมีจิตใจนึกไปในเรื่องสุข ทุกข์ เป็นต้น ดังที่กล่าวแล้วที่เกี่ยวกับตนและคนอื่นที่มีสภาพโดยความเป็นคตินิमितที่มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าแล้วก็ตายไป กามาวจรปฏิสนธิจิตของบุคคลประเภทนี้ก็มีนามกรรมนิमितที่เป็นอดีตอย่างเดียวเป็นอารมณ์

อีกประการหนึ่ง ในเวลาใกล้จะตายนั้น อารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ในภวก่อนๆ ยังมาปรากฏได้อีกเหมือนกัน ฉะนั้นถ้าอารมณ์เหล่านี้มาปรากฏ กามาวจรปฏิสนธิจิตก็มีกรรมนิमितที่เป็นอารมณ์ สำหรับกรรมอารมณ์นั้นเป็นกุศล อกุศลเจตนาที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของผู้ใกล้จะตายในภพนี้หรือในภวก่อน ดังนั้นถ้ากุศล อกุศลเจตนาเหล่านี้มาปรากฏในเวลาใกล้จะตายแล้ว ก็เป็นธรรมารมณ์ปรากฏทางใจและเป็นอดีตอย่างเดียว ไม่มีประเภทต่างๆ เหมือนกับกรรมนิमित คตินิमितแต่ประการใด

อนึ่ง ที่อภิธัมมัตถสังคหะกล่าวว่า “ตานิ ปน สพฺพานปิ ปริตฺตธมฺมภูตานวารมฺมณานิ” นั้นหมายความว่าอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิจิตดังที่กล่าวแล้วนี้ไม่ว่าจะเป็นนิमितอย่างไหนต้องเป็นกามธรรมทั้งสิ้น คือสี เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมที่เป็นกามธรรม ส่วนวิถิจิตที่เกิดก่อนเวลาใกล้จะตายที่มีชวนะ ๗ ครั้งนั้นมีได้ทั้งกามธรรมและบัญญัติธรรม แต่กระนั้นก็ตามคงเป็นได้เฉพาะแต่กรรมนิมิตอารมณ์และคตินิมิตอารมณ์ทั้งสองนี้เท่านั้น สำหรับความเป็นกามธรรมของกรรมอารมณ์นั้นปรากฏแจ้งอยู่แล้ว โดยไม่มีข้อที่น่าสงสัยว่าเป็นบัญญัติธรรม หรือมหัคคตธรรมแต่ประการใด

โดยนัยดังที่กล่าวแล้วนี้เป็นอันชี้ให้ทราบได้ว่า มรณาสันนวิถิและวิถิจิตที่เกิดก่อนมรณาสันนวิถิเพียงเล็กน้อยที่มีชวนะ ๕ ครั้งของกาม รูป อรูป บุคคลที่จะเกิดในกามภูมิเหล่านี้มีกามธรรมเป็นอารมณ์อย่างเดียว เป็นบัญญัติไม่ได้ อนึ่ง เนื้อความที่เกี่ยวกับอารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิจิตก็ดี อารมณ์ของมรณาสันนวิถิและวิถิจิตที่เกิดก่อนมรณาสันนวิถิเพียงเล็กน้อยก็ดี ที่ว่าเป็นกามธรรมอย่างเดียวนั้น ก็สำเร็จโดยบาลีข้อที่ว่า “ตานิ ปน สพฺพานปิ” เป็นต้น ข้อเดียวกันนั่นเองเป็นการอธิบายให้รู้ถึงอารมณ์โดยตรงและโดยอ้อม

คืออารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิจิตเป็นกามธรรมอย่างเดียวให้รู้โดยตรง อารมณ์ของ
มรณาสันนวิถิและวิถิจิตที่เกิดก่อนมรณาสันนวิถิเพียงเล็กน้อยให้รู้โดยอ้อม ที่เป็นดังนี้ก็
เพราะว่าตามธรรมดา กามาวจรปฏิสนธิจิตนั้นได้รับอารมณ์มาจากมรณาสันนขณะในภพ
ก่อนที่ใกล้จะตายนั่นเอง

วินิจฉัยปัจจุบันกรรมนิมิตว่าแท้หรือเทียม

ในข้อนี้เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มรณาสันนขณะและกามาวจรปฏิสนธิจิตนี้ บางที่
ก็มีอดีตกรรมนิมิตเป็นอารมณ์ บางที่ก็มีปัจจุบันกรรมนิมิตเป็นอารมณ์ ใน ๒ ประการนี้
ถ้ามรณาสันนขณะและกามาวจรปฏิสนธิจิตมีอดีตกรรมนิมิตเป็นอารมณ์แล้ว ก็ไม่ต้องไป
พิจารณาว่าแท้หรือเทียมแต่อย่างใด เพราะมีแต่แท้อย่างเดียว ต่อเมื่อมีปัจจุบันกรรมนิมิต
เป็นอารมณ์แล้ว จึงได้มีการพิจารณากันขึ้นว่าที่เรียกว่าปัจจุบันกรรมนิมิตนี้เป็นแท้หรือ
เทียม ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า คำว่ากรรมนิมิต แปลว่าอารมณ์ของกรรมที่เป็นผู้ให้ปฏิสนธิ
จิตเกิด ซึ่งได้แก่ กุศล อกุศลกรรมที่เกิดก่อนเวลาใกล้จะตาย หรือหลายชั่วโมง หลายวัน
หลายเดือน หลายปี ส่วนกุศล อกุศลกรรมในมรณาสันนขณะนั้นมีอาจที่จะให้ปฏิสนธิ
จิตเกิดขึ้นได้ ดังนั้นที่กล่าวว่ากามาวจรปฏิสนธิจิตและภวังคจิตอีกอย่างมาก ๖ ดวง มี
ปัจจุบันกรรมนิมิตเป็นอารมณ์นั้น จึงเป็นเทียมอย่างเดียวกว่าคืออารมณ์ที่เป็นกรรมนิมิต
แท้นั้นได้ดับไปแล้ว คงมีแต่อารมณ์ที่เป็นชนิดเดียวกับอารมณ์ที่เป็นกรรมนิมิตแท้เท่านั้น
ที่ยังตั้งอยู่ ฉะนั้นมรณาสันนขณะ ปฏิสนธิจิต และภวังคจิตจึงมีปัจจุบันอารมณ์ และ
อารมณ์อันนี้แหละได้ชื่อว่าปัจจุบันกรรมนิมิต ซึ่งเป็นไปในแง่สันตติปัจจุบัน (ยังตั้งอยู่โดย
การสืบต่อ) หากใช้เป็นไปในแง่ขณะปัจจุบันไม่ ดังจะกล่าวพอให้เห็นได้ดังนี้

ผู้ที่มีความเชื่อในการตายแล้วเกิด พร้อมกับมีการเข้าใจในวิธีช่วยเหลือผู้จะตายไม่
ให้ไปสู่ทุคตินั้น ครั้นได้เห็นผู้ป่วยไม่มีหวังที่จะรอดแล้วจึงจัดเครื่องบูชาสักการะมาตั้งเฉพาะ
หน้าแล้วบอกให้ผู้ป่วยดู พร้อมกับแนะนำบอกกล่าวให้บูชาพระรัตนตรัย ผู้ป่วยก็มองดู
เครื่องบูชาตามที่เขาบอกนั้นแล้วก็ยกมือขึ้นนมัสการพร้อมด้วยการตั้งใจบูชาพระรัตนตรัย
ด้วยเครื่องสักการะเหล่านั้น ด้วยความเคารพเลื่อมใสเป็นเวลาหลายนาทิจ เวลาที่ยกมือขึ้น
นมัสการก็ดี การน้อมใจบูชาด้วยเครื่องบูชาก็ดี เป็นกุศลจิตเรียกว่า “กตอุปจิตกุศล”

คือกุศลที่กระทำให้เกิดขึ้นครั้งแรกแล้วเกิดติดต่อกันไป เสร็จแล้วก็มีมโนคติต่อการกระทำ และกระแสจิตของตนที่เกิดขึ้นไปแล้วนั้น เป็นไปตามธรรมชาติของผู้ที่มีความเชื่อต่อบุญ บาป กตอุปจิตกุศล คือกุศลที่เกิดจากการน้อมสการบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้ รูป เทียน นั้นแหละ เป็นกุศลที่สามารถจัดการให้ปฏิสนธิจิตของผู้ตายเกิดขึ้นในภพใหม่ เพราะกุศลนี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอาสันนกรรม ส่วนดอกไม้ รูป เทียน ที่จักขุทวารวิถิ ฆานทวารวิถิ มโนทวารวิถิ ของผู้จะตายรับมาในขณะที่ทำการบูชานั้นเป็นปัจจุบันกรรมนิमितแท้ หลังจากนั้นมาอาการป่วยก็หนักลงๆ ความรู้สึกต่างๆ ในร่างกายก็ลดลงเป็นลำดับ แต่ตา จมูก ใจนั้นยังคงรับอารมณ์ดอกไม้ รูป เทียนที่ตั้งอยู่เฉพาะหน้า ในลำดับนั้น มรณาสันนวิถิก็คือเกิดขึ้นรับอารมณ์ดอกไม้ รูป เทียนเหล่านี้แล้วก็ตายไป ปฏิสนธิจิตในภพใหม่ก็รับปัจจุบันรูปารมณฺ์ หรือปัจจุบันคันธารมณฺ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่มรณาสันนขณะรับมานั้นต่อไป รูปารมณฺ์หรือคันธารมณฺ์นี้แหละเป็นปัจจุบันกรรมนิमितเทียม กล่าวคือความเป็นปัจจุบันของอารมณ์นั้นแท้ แต่ที่ชื่อว่ากรรมนิमितนั้นเทียม เป็นการเรียกตามสทิสูปาจารย์คือกล่าวโดยอาศัยที่ความเป็นไปเหมือนกันกับกรรมนิमितแท้ ถ้าผู้ใกล้จะตายมีการพึงเทศน์ สวดมนต์ หรือพิจารณา ความตึง ความร้อนที่กำลังเป็นไปอยู่ในตน หรือพิจารณาอวัยวะใหญ่ น้อย การเคลื่อนไหวต่างๆ ที่หมดกำลังลงโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อแต่นั้นมรณาสันนขณะและปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต ก็รับปัจจุบันสัททารมณฺ์ คือเสียงเทศน์ สวดมนต์ปัจจุบันโภกฐัพพารมณฺ์ คือความตึง ความร้อน ปัจจุบันธรรมารมณฺ์ คืออวัยวะใหญ่ น้อย การเคลื่อนไหวต่างๆ แล้วความเป็นไปแห่งอารมณ์ต่างๆ เหล่านี้ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกัน ดังที่กล่าวแล้วนี้

ส่วนความเป็นไปของอกุศลอาสันนกรรมและปัจจุบันกรรมนิमितนั้นเป็นดังนี้ ผู้ที่กำลังสนุกสนานอยู่ด้วยการดู การฟัง การกินเลี้ยง ในขณะนั้นได้เกิดอุปัทวเหตุถึงแก่ความตาย หรือผู้ที่มีการทะเลาะวิวาท ตีรันฟันแทง ยิ่งกันจนถึงแก่ความตายลง ความสนุกสนานก็ดี ความโกรธแค้นก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เป็นอาสันนกรรมที่ทำให้ผู้นั้นเกิดในภพที่สอง สำหรับอารมณ์ ๖ ซึ่งได้แก่สฬัสนวรรณะของบุคคล สถานที่ เครื่องตกแต่งใช้สอย เสียงดนตรี ร้องเพลง กลิ่นต่างๆ รสอาหารคาวหวาน ความเย็นร้อน และกิริยาอาการที่เคลื่อนไหวไปมาในขณะที่กำลังสนุกสนานอยู่ก็ดี บุคคลที่เป็นคู่วิวาท มิด ไม้ ปืน เสียงคำทำทนาย ทุ้มเถียงเป็นต้นก็ดี และกิริยาอาการเคลื่อนไหวไปมามีการชกต่อย ดี ตะ เหล่านี้ก็เป็น

อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันกรรมนิमितแล้วมรณาสันนขณะก็เกิดขึ้นรับอารมณ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวนี้ ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิตในภพใหม่ก็รับปัจจุบันอารมณ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งที่มรณาสันนขณะรับมาต่อไป ดังนั้นจึงกล่าวว่าปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต มีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์ ความเป็นปัจจุบันอารมณ์นั้นแท้ แต่ที่ชื่อว่ากรรมนิमितนั้น เทียม

ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต มีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์นั้น เนื่องมาจากอาสันนกรรมฝ่ายเดียว

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในการที่มรณาสันนขณะมีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์ก็ดี ปฏิสนธิจิตในภพใหม่และภาวังคจิตอย่างมาก ๖ ดวงที่มีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์ก็ดี เหล่านี้เนื่องมาจากกุศล อกุศลอาสันนกรรมฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวกับครุกรรม อาจิณณกรรม กุฎตดากรรมแต่ประการใดเลย หมายความว่าปฏิสนธิจิตที่เกิดในภพใหม่นั้น ถ้าเป็นผลของกุศล อกุศลอาสันนกรรมแล้ว จึงจะมีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์ ถ้าเป็นผลของครุกรรม อาจิณณกรรม กุฎตดากรรมอย่างใดอย่างหนึ่งปฏิสนธิจิตจะมีปัจจุบันกรรมนิमितเป็นอารมณ์ไม่ได้ สำหรับปฏิสนธิจิตในภพใหม่ที่มีอดีตกรรมนิमितเป็นอารมณ์นั้น ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นผลของกรรมได้ทั้ง ๔ ดังที่ท่านอาจารย์อาณันทเถระแสดงไว้ในปฏิจจสมุปปาตวิภังค์แห่งมูลฎีกาว่า “**ปญฺจทวารเร จ อาปาตมาคฺคณฺณตํ ปจฺจุปนํ กมฺมณิมนิตํ อาสนนํ กมฺมารมฺมณฺสนฺตติยํ อฺปฺปนํ ตสฺสทิสํ จ ทฎฺฐพฺพํ**” แปลความว่า “พึงทราบปัจจุบันกรรมนิमितที่มาปรากฏเฉพาะหน้าในปัญจทวารว่า เป็นไปใน การสืบทอดแห่งอารมณ์ของกรรมที่ได้กระทำไกล้มรณาสันนวิธี คือการสืบทอดแห่งอารมณ์ของอาสันนกรรม และเป็นไปเหมือนๆ กันกับกรรมนิमितแท้”

หมายเหตุ ในที่นี้แม้ว่าท่านมูลฎีกาจารย์จะได้แสดงความเป็นไปแต่ในทางปัญจทวารก็ตาม แต่ส่วนอาจารย์ทั้งหลายนั้นได้เห็นพ้องกันว่าเป็นไปในทางมโนทวารได้อีกด้วย แต่ที่ท่านมูลฎีกาจารย์กล่าวเพียงแต่ปัญจทวารนั้น ก็เพราะความเป็นไปแห่งปัจจุบันกรรมนิमितทางปัญจทวารนี้ ย่อมรู้ ย่อมเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งกว่าทางมโนทวาร

เจตนาที่อยู่ในอิทวาริกมรณาสันนชวณะเป็นชนกกรรมไม่ได้

กุศล อกุศลที่ทำให้สำเร็จเป็นชนกกรรม คือให้เกิดเป็นอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม ตลอดจนถึงอวัยวะน้อยใหญ่ การเห็น การได้ยินที่ดีและไม่ดี เป็นต้นได้นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุของกุศล อกุศลกรรมเหล่านี้ว่า “กตตฺตา อุปฺปจฺจิตตฺตา” เสมอไปแปลว่าเพราะได้กระทำกุศล อกุศลให้เกิดขึ้นแล้วและให้เจริญ คือกุศล อกุศลกรรมนี้เกิดขึ้นติดต่อกันหมายความว่ากุศล อกุศลที่เกิดขึ้นครั้งแรกชื่อว่ากุศล อกุศล “กตกรรม” กุศล อกุศลที่เกิดขึ้นติดต่อกันชื่อว่า กุศล อกุศล “อุปฺปจฺจิตกรรม” ธรรมดากุศล อกุศลที่เป็นกตกรรมนั้น ยกเว้นมหัคคตกรรมเสียแล้ว กุศล อกุศลกตกรรมนอกนี้ไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลให้เกิดในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลได้ กุศล อกุศลที่เข้าถึงความเป็นอุปฺปจฺจิตกรรมเท่านั้นจึงจะมีกำลังพอที่จะส่งผลให้เกิดในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ถ้ายังมีความยินดีพอใจอันเป็นตัวต้นเหตุเกิดขึ้นต่อกุศล อกุศล กตอุปฺปจฺจิตกรรมนี้ด้วยแล้ว ก็เป็นที่แน่เหลือเกินว่ากุศล อกุศลอุปฺปจฺจิตกรรมนี้ จะได้โอกาสส่งผลในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาลอย่างแน่แท้

ส่วนกุศล อกุศลเจตนาที่อยู่ในอิทวาริกมรณาสันนชวณะนั้น แม้ความเป็นกตกรรมได้เกิดขึ้นก็จริง แต่ก็ไม่ได้เข้าถึงความเป็นอุปฺปจฺจิตกรรม ทั้งขาดความเป็นอารมณ์ของต้นเหตุ คือความยินดีพอใจต่อกรรมนี้ก็มิได้เกิดขึ้น การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าเมื่อสิ้นสุดแห่งมรณาสันนวิธิตัวแล้ว จิตฺตจิตก็เกิด ดังนั้นกุศล อกุศลเจตนาที่อยู่ในอิทวาริกมรณาสันนชวณะจึงเป็นชนกกรรมไม่ได้

อธิบายบาลีข้อ ๑๐ มี “รูปาวจรปฏิสนธิยา ปน” เป็นต้น ที่แสดงถึงอารมณ์ของรูปปฏิสนธิจิต

รูปาวจรปฏิสนธินี้มีอยู่ด้วยกัน ๖ อย่าง คือนามปฏิสนธิ ๕ ได้แก่รูปาวจรวิปากจิต ๕ เจตสิกที่ประกอบ และรูปปฏิสนธิ ๑ ได้แก่ชีวิตนวกกลาป รูปาวจรปฏิสนธิในที่นี้คงหมายเอาเฉพาะแต่นามปฏิสนธิ ๕ เท่านั้น รูปปฏิสนธิจิต ๕ เหล่านี้ย่อมเกิดแก่รูปภูมิ ๑๕ (เวณอัสสญญัตตดาภูมิ) ในขณะปฏิสนธิกาล และเป็นผลที่เกิดจากรูปาวจรกุศลฌาน ๕ (เวณกุศลอภิญญา) ดังนั้นการที่รูปปฏิสนธิจิต ๕ จะมีนิमितอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ได้นั้น ก็ต้องแล้วแต่รูปาวจรกุศลฌาน ๕ (เวณอภิญญา) นั้นเอง

การส่งผลของรูปาวจรกุศลฌาน ๕ นี้ ต่างกันกับการส่งผลของอกุศลกรรมและมहाกุศลกรรม กล่าวคือรูปาวจรกุศลฌาน ๕ มีการส่งผลในรูปภูมิโดยแน่นอนและเป็นไปตามลำดับขั้น เหตุุนั้นอารมณ์ที่เป็นคติณิมิตจึงไม่มีแก่รูปปฏิสนธิจิต ๕ ส่วน อกุศลกรรมและมहाกุศลกรรมนั้น เมื่อว่าโดยปฏิสนธิ อกุศลกรรมส่งผลในอบายภูมิ มหากุศลกรรมส่งผลในกามสุคติภูมิก็จริง แต่กระนั้นก็ได้ส่งผลโดยแน่นอนและจำกัดภูมิตามลำดับเหมือนกับรูปาวจรกุศลฌาน ๕ ได้ไม่ ดังนั้นกามาวจรปฏิสนธิจิตจึงมีคติณิมิตเป็นอารมณ์ได้

อนึ่ง ในการที่รูปาวจรกุศลฌาน ๕ ส่งผลปฏิสนธิโดยแน่นอนในรูปภูมิตามลำดับขั้นนั้น ก็เพราะรูปาวจรกุศลฌาน ๕ นี้เป็นครุกรรมที่มีอุปปนาสมาธิเป็นประธาน ทั้งอารมณ์ที่ทำให้เกิด ก็ต้องเป็นอารมณ์โดยเฉพาะ ซึ่งได้แก่บัญญัติกรรมฐาน ตรงกันข้ามกับการเกิดขึ้นของอกุศล และมहाกุศลกรรมที่มีอารมณ์ไม่จำกัดแล้วแต่มนสิการคือโยนิโสหรือโยนิโส ดังนั้นผู้ที่ไม่ได้ฌานเมื่อเวลาใกล้จะตาย อกุศลกรรมและมहाกุศลกรรมที่เคยกระทำมาแล้วแต่ครั้งก่อนๆ ย่อมมาปรากฏทางใจ โดยทำให้กระแสจิตมีการเดือดร้อน ชวนมัว เศร้าหมอง หรือผ่องใสขึ้นบานเป็นไปได้ สำหรับผู้ที่ได้ฌานเมื่อเวลาใกล้จะตาย อกุศลกรรมและมहाกุศลกรรมที่เคยกระทำมาแล้วแต่ครั้งก่อนๆ มีอาจที่จะมาปรากฏทางใจได้ คงได้แต่บัญญัติกรรมฐานที่ตนได้เจริญมาเท่านั้น และบัญญัติกรรมฐานนี้ก็หาใช่เป็นกรรมอารมณ์แต่ประการใดไม่ คงเป็นแต่กรรมนิมิตธรรมารมณ์อย่างเดียว ฉะนั้นรูปปฏิสนธิจิต ๕ นี้จึงไม่มีกรรมเป็นอารมณ์ คงได้แต่กรรมนิมิตที่เป็นบัญญัติธรรมารมณ์อย่างเดียว เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่า “**ปญฺญตติภูตํ กมฺมณิมิตฺตเมวารมฺมณํ โหติ**” “มีกรรมนิมิตที่เป็นบัญญัติอย่างเดียว” กรรมนิมิตที่เป็นบัญญัตินี้ ได้แก่ กลิณบัญญัติ ๑๐ อสฺสภบัญญัติ ๑๐ โกฏฐาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ สัตวบัญญัติ ๔ รวมเป็น ๒๖ ในบรรดาบัญญัติ ๒๖ ประการนี้ บัญญัติที่จะเป็นอารมณ์ของรูปปฏิสนธิจิต ๕ ได้นั้นก็ต้องแล้วแต่รูปาวจรกุศลฌาน ๕

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่ามรณาสันนิวธิของมนุษย์ เทวดาที่จะไปเกิดในรูปภูมิ และมรณาสันนิวธิของรูปพรหมที่จะเกิดในรูปภูมิอีกก็ดี เหล่านี้จะมีนิมิตอารมณ์หลายประเภท หลายอย่างไม่ได้ คงมีได้แต่ประเภทเดียว คือกรรมนิมิตที่เป็นบัญญัติ

ธรรมารมณโดยแน่นอนเสมอไป สำหรับกาลก็ปรากฏโดยแจ้งชัดแล้วว่าเป็นกาลวิมุตติ ซึ่งตรงกันข้ามกับมรณาสันนิวธิชของกามบุคคลที่จะเกิดในกามภุมิ และมรณาสันนิวธิชของรูปบุคคลที่ลงมาเกิดในกามภุมิโดยมีนิमितอารมณไม่จำกัด

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๑ มี “ตถา อรูปปฏิสนธิยา จ” เป็นต้น ที่แสดงถึงอารมณของอรูปปฏิสนธิจิต

อรูปปฏิสนธินี้ มีอยู่ด้วยกัน ๔ อย่าง ได้แก่อรูปาวจรวิปากจิต ๔ นั้นเอง คำว่า “ตถา” ในที่นี้แปลว่า เหมือนกัน เป็นนิปาทบพชนิตอุปมาโชตกะ บทแสดงถึงความเป็นเหมือนกัน หมายความว่า มิใช่แต่รูปปฏิสนธิจิตเท่านั้นที่มีกรรมนิमितเป็นอารมณ แม้ อรูปปฏิสนธิก็มีกรรมนิमितเป็นอารมณเหมือนกัน จะมีกรรมเป็นอารมณหรือคตินิमितเป็นอารมณไม่ได้ การพิจารณาถึงเหตุที่เป็นไปดังนี้นั้น ก็คงได้ความเช่นเดียวกันกับที่ได้พิจารณาไว้แล้วในอารมณของรูปปฏิสนธิจิตนั่นเอง

กรรมนิमितของอรูปปฏิสนธินี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ มหัคคตกรรมนิमित ได้แก่ อากาสาณัญจายตนกุศลมาน และอาภิญัจญายตนกุศลมานที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน ปัญญติกรรมนิमित ได้แก่ อากาสบัญญัติที่ได้มาด้วยการเพิกจากกลิน ๙ ที่นอกจากอากาศกลิน และนัตถิภาวบัญญัติ ความไม่มีแห่งอากาสาณัญจายตนมานที่เป็นอารมณของวิญญานัญจายตนมาน ดังนั้นพระอนรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “มหัคคตภูตํ ปรณตติภูตญจ”

คำว่า “ยถารห” แปลว่าตามสมควรแก่मान ที่กล่าวว่าอรูปปฏิสนธิ ๔ มีกรรมนิमितที่เป็นมหัคคตและบัญญัติเป็นอารมณนั้น หาได้หมายความว่าอรูปปฏิสนธิทั้ง ๔ นี้ บางทีก็มีมหัคคตธรรมเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น บางทีก็มีบัญญัติธรรมเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น ดั่งนี้ก็หาได้ แต่คงหมายเอาว่าเป็นไปต่างๆ กันโดยเฉพาะของทุกๆ กล่าวคืออากาสาณัญจายตนวิปากจิต มีอากาสบัญญัติเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น วิญญานนัญจายตนวิปากจิต มีอากาสาณัญจายตนกุศลมานเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น อาภิญัจญายตนวิปากจิต มีนัตถิภาวบัญญัติเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น เนวลัญญานาสนัญญายตนวิปากจิตมีอาภิญัจญายตนกุศลมานเป็นอารมณแล้วก็เกิดขึ้น ดังนั้นพระอนรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “ยถารห” ตามสมควรแก่मान

**อธิบายบาลีข้อที่ ๑๒ มี “อสนฺยสตุตตานํ ปน” เป็นต้น
ที่แสดงถึงปฏิสนธิของพวกอสังฺกตตพรหม**

ผู้ที่ได้รับภาวะปัญจมนด้วยการเจริญกสิณ ๑๐ หรืออานาปานสติ หรืออุเบกขาพรหมวิหารก็ตาม ถ้าภายในจิตใจของผู้เจริญนั้นไม่มีความยินดีพอใจในการรู้สึกนึกคิดคือนามธรรมแล้ว ก็เรียกมานนี้ว่าปัญจมน ที่สำเร็จด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนาเหตุนี้เมื่อมานลาภิผู้นี้ตายลง ก็ไปบังเกิดในอสังฺกตตตภูมิ มีรูปเป็นปฏิสนธิอย่างเดียว ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป ไม่มีนามปฏิสนธิ ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “ชีวิตนวกเมว ปฏิสนธิภาเวน ปติฏฺฐาติ”

อนึ่ง ในมรณสันนิวติของผู้ที่จะได้ไปเกิดในอสังฺกตตตภูมินั้น กรรมนิมิตบัญญัติธรรมารมณก็คงปรากฏอยู่ แต่เมื่อถึงตอนที่เกิดขึ้นในอสังฺกตตตภูมิแล้วอารมณนี้ก็ไม่ปรากฏ เพราะไม่มีนามปฏิสนธิ

คำว่า “ตสฺมา เต รูปปฏิสนธิกา นาม” ก็คือ “อารูปปา อรูปปฏิสนธิกา” และ “เสสา รูปารูปปฏิสนธิกา” ที่อยู่ในบาลีข้อที่ ๑๓ ก็คือ เป็นการแสดงจำแนกปฏิสนธิโดยความเป็นรูปและนาม คืออสังฺกตตตพรหมทั้งหลายมีรูปเป็นปฏิสนธิ เมื่อจัดเป็นชั้นแล้วได้รูปชั้นอย่างเดียว ดังนั้นอสังฺกตตตตภูมิจึงเรียกว่าเอกโวการภูมิ อรูปพรหมทั้งหลายมีนามเป็นปฏิสนธิ เมื่อจัดเป็นชั้นแล้วได้นามชั้น ๔ ดังนั้นอรูปภูมิ ๔ จึงเรียกว่าจตุโวการภูมิ ผู้ที่เกิดใน ๒๖ ภูมิที่เหลือ มีรูปและนามเป็นปฏิสนธิ เมื่อจัดเป็นชั้นแล้วได้ชั้น ๕ ดังนั้น อบายภูมิ ๔ กามสุคติภูมิ ๓ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังฺกตตตตภูมิ) จึงเรียกว่าปัญจโวการภูมิ

**อธิบายบาลีข้อที่ ๑๔ มี “อารูปปจฺจุตฺติยา โทหนฺติ” เป็นต้น
ที่แสดงถึงปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นต่อจากจุติ**

กาลาที่หนึ่งมี “อารูปปจฺจุตฺติยา โทหนฺติ” เป็นต้นจนถึง “ตถา กามติเหตุกา” นั้น ความว่าเมื่ออรูปพรหมทั้งหลายตายแล้ว เกิดเป็นอรูปพรหมในภูมินั้นอีกก็ได้ หรือจะเกิดในภูมิเบื้องบนก็ได้ แต่ไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า มิฉะนั้นก็มาบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาที่มี

ปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ นี่เป็นการกล่าวโดยบุคลาธิษฐานตามคำแปลที่เป็นธรรมาธิษฐานดัง
แสดงแล้วนั้น ที่กล่าวว่า “เหตุจิมารูป วชชิตา เว้นรูปวจรปฏิสนธิจิตเบื้องต่ำ” นั้น
เพราะธรรมดาผู้ที่จะไปเกิดเป็นรูปพรหมนั้นต้องอาศัยรูปวจรปัญจฌานเป็นบาทเบื้องต้น
แต่เมื่อไปเกิดเป็นอากาศาณัญญายตนพรหมแล้ว รูปฌานทั้งหมดพร้อมด้วยอารมณ์ของ
ฌานนั้นๆ ก็เสื่อมสิ้นไป ถ้าจะต้องการเกิดเป็นวิญญานัญญายตนพรหม ก็ต้องอาศัย
อากาศาณัญญายตนฌานเป็นบาทเบื้องต้น ครั้นได้เกิดเป็นวิญญานัญญายตนพรหมแล้ว
อากาศาณัญญายตนฌานพร้อมด้วยอารมณ์ของฌานนั้นก็เสื่อมสิ้นไป เป็นไปดังนี้เรื่อยๆ
ตลอดจนถึงเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ดังนั้นเมื่อฌานเบื้องต่ำไม่มีอยู่ภายในจิต
ใจแล้ว ก็ย่อมเกิดในภูมิต่ำกว่าไม่ได้ เช่น อากาศาณัญญายตนพรหมตายแล้ว เกิดเป็น
อากาศาณัญญายตนพรหมอีกก็ได้ หรือจะเกิดเป็นพรหมเบื้องบน ๓ ก็ได้แล้วแต่ฌานที่มี
อยู่ ถ้าไม่มีรูปฌานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็ต้องมาเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา จะเกิด
เป็นรูปพรหมไม่ได้ เพราะไม่มีรูปฌานและอารมณ์ของรูปฌาน เนวสัญญานาสัญญายตน
พรหมตายแล้วเกิดเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมได้อีกเมื่อฌานนั้นยังอยู่ ถ้าฌาน
นั้นไม่มีก็ต้องลงมาเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา จะเกิดเป็นรูปพรหมเบื้องต่ำไม่ได้ เพราะ
ไม่มีรูปฌานเบื้องต่ำและอารมณ์ของรูปฌาน ดังนั้นพระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า
“เหตุจิมารูป วชชิตา”

อนึ่ง ที่กล่าวว่า “กามติเหตุกา โหนติ” “กามติเหตุกปฏิสนธิจิต ๔ ดวงย่อมเกิด
ขึ้น” นั้น ความว่าถ้าจะมาก่อเกิดในกามสุคติภูมิจะเป็นอเหตุกะหรือทวิเหตุกบุคคลไม่ได้
คงได้ติเหตุกบุคคลจำพวกเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าอุปจารภาวนามหากุศลที่เกิดก่อน
อรุณณานั้นเป็นเหตุกอกกัฏฐมहाกุศล และในสันดานของผู้นั้นก็ไม่มีมหากุศลอื่นใดที่เกิด
ก่อนอรุณณานั้นเป็นเหตุกอกกัฏฐมहाกุศล และในสันดานของผู้นั้นก็ไม่มีมหากุศลอื่นใด
ที่จะประเสริฐเลิศเท่ากับอุปจารภาวนามหากุศลนี้ ดังนั้นท่านภูิกจารย์จึงกล่าวว่า

อุปปริอารุปา
พลิตตาจุจารสส

น อายุหนติ เหตุจิมี
ติเหตุกา วโยนิโย ฯ

“อรุณพรหมทั้งหลายที่เกิดอยู่เบื้องบนเหล่านี้ ไม่พยายาม
เจริญฌานเบื้องต่ำ (ดังนั้นจึงไม่เกิดในภูมิเบื้องต่ำ) กามติเหตุก

ปฏิสนธิเท่านั้นย่อมเกิดขึ้น (อเหตุกะและทวิเหตุกปฏิสนธิเกิดขึ้นไม่ได้) เพราะอุปจารภาวนามหากุศลมีกำลังมาก”

คาถาสองมี “รูปาวจรจุติยา” เป็นต้นนี้ มีเนื้อความเป็น ๓ ตอนด้วยกัน ได้แก่ “รูปาวจรจุติยา อเหตุรหิตา ลียุ” ตอนหนึ่ง “สพฺพากามติเหตุมฺหา ลียุ” ตอนหนึ่ง กามเสว ปเนตรา ลียุ” ตอนหนึ่ง ตอนหนึ่งทีกล่าว่า “รูปาวจรจุติยา อเหตุรหิตา ลียุ” นั้น ความว่ามีรูปาวจรพรหมทั้งหลายตายแล้ว จะเกิดซ้ำภูมิอีกก็ได้หรือจะเกิดในรูปภูมิเบื้องต่ำและเบื้องสูงขึ้นไป หรือในรูปภูมิก็ได้แล้วแต่ฌานที่มีอยู่ ถ้ารูปฌานหรืออรุณฌานไม่มี ก็จะเป็นมนุษย์หรือเทวดาที่เป็นทวิเหตุกะ หรือติเหตุกบุคคล แต่ไม่เกิดเป็นอบาย สัตว์ หรือมนุษย์ เทวดาที่เป็นอเหตุกปฏิสนธินี้กล่าวโดยบุคลาธิษฐานตามคำแปลที่เป็นธรรมาธิษฐานดังแสดงแล้วนั้น การที่เว้นจากอเหตุกปฏิสนธินั้นก็เพราะว่า ธรรมदारูปพรหมทั้งหลาย แม้ว่าจะไม่ได้รูปฌาน อรูปฌานก็ตาม แต่การเกิดขึ้นแห่งนิรวณไม่มี มีแต่กุศลกายกรรม วชิกรรมเกิดอยู่ เหตุนั้นแหละอกุศลกรรมและกุศลกรรมก่อนๆ ที่จะทำให้เกิดเป็นอเหตุกปฏิสนธิ จึงไม่มีโอกาสที่จะส่งผลได้ คงมีแต่ติเหตุกกุศลและทวิเหตุกอกุฏกุศลกรรมเก่าและใหม่ได้โอกาสทำให้เกิดเป็นติเหตุกะ และทวิเหตุกปฏิสนธิ ดังนั้น พระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่า “อเหตุรหิตา ลียุ”

อนึ่ง การแสดงปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากรูปาวจรจุติ ของอภิธัมมัตถสังคหะนี้มีได้แสดงถึงปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากอสังขยสัตตตจฺติแต่ประการใด ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า อสังขยสัตตตพรหมนี้มีแต่รูป ไม่มีฌานอยู่แล้ว ฉะนั้นเมื่อถึงเวลาตายก็ต้องลงมาบังเกิดในกามภูมิโดยแน่นอน ดังนั้น การเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิตในกามภูมิของอสังขยสัตตตพรหมนี้ก็ไม่ผิดอะไรไปจากรูปพรหมอื่นๆ ที่ได้มาบังเกิดในกามภูมิ เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์จึงไม่แสดงถึง เป็นอันสันนิษฐานได้ว่าปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากอสังขยสัตตตจฺติ ซึ่งได้แก่ การดับครั้งสุดท้ายแห่งชีวิตนวกกาลานั้นก็ได้แก่มหาวิปากจิต ๔ นั้นเอง

ตามที่กล่าวว่า รูปพรหม อรูปพรหมทั้งหลายเมื่อตายแล้วถ้าไม่ได้ฌาน ก็จะมาบังเกิดในกามภูมินั้น คงเป็นได้เฉพาะแต่พรหมปุชชนเท่านั้น สำหรับพรหมอริยะทั้งหลายนั้น แม้พระโสดาบันก็ไม่กลับมาเกิดในกามภูมิ เพราะจะต้องได้ฌานแน่นอนเรียกว่าฌานอนาคามี และพรหมอริยะในรูปภูมินี้ เมื่อเกิดในภูมิเบื้องสูงแล้ว ก็ไม่มีการลงมาบังเกิดในรูป

ภูมิที่ต่ำกว่า ทั้งนี้ก็เพราะว่าพรหมอริยะนั้นไม่มีการเลื่อนจากภวนเบื้องสูงแต่ประการใด มีแต่จะได้ภวนเบื้องสูงต่อไปอย่างเดียว ความเป็นไปแห่งพระอริยบุคคลที่อยู่ในพรหมโลก ดังที่กล่าวแล้วนี้จะพึงทราบได้จากคาถาทั้งสองดังแสดงว่า

๑.	เวหฬุเล อกนิฏฺเฐ	ภวคฺเค จ ปตฺติฏฺฐิตา
	น ปุณฺณณตฺถ ชายนฺติ	สพฺเพ อริยบุคคลา ฯ
๒.	น ปุณฺณตฺถ ชายนฺติ	สพฺเพปิ สุตฺตวาสิกา
	พรหมโลกคตา เทญฺสา	อริยา โนปปชฺชเรติ ฯ

๑. พระอริยบุคคลทั้งหลายทั่วไปที่เกิดอยู่ในสี่สภาวะ ภูมิ ทั้ง ๓ คือเวหฬุลาภูมิ อกนิฏฐาภูมิ ภวคคภูมิ หรือเนวสัณญานาสนัญญายตนภูมิเหล่านี้ ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่นๆ อีก

๒. สุตทวาราสพรหมทั้งหมดก็ไม่เกิดซ้ำภูมิที่ตนเกิดอยู่ พระอริยบุคคลทั้งหลายที่เกิดในพรหมภูมีย่อมไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า

ตอนที่สองที่กล่าวว่า “สพฺพากามติเหตุมฺหา ลีโย” นั้น เมื่อกล่าวโดยบุคคลาธิษฐาน แล้วก็มีความว่า เมื่อมนุษย์ เทวดาที่ปฏิสนธิเป็นไตรเหตุเหล่านี้ตายแล้ว ถ้าได้ภวนก็เกิดในพรหมภูมิ ๒๐ มีนามปฏิสนธิ รูปปฏิสนธิ หรือมีนามรูปปฏิสนธิแล้วแต่ภวนที่ได้และตามความเป็นปุชชนหรืออริยบุคคล ถ้าไม่ได้ภวนก็จะเกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยความเป็น เทวดา มนุษย์ หรือเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน เป็นติเหตุกปฏิสนธิ ทวิเหตุกปฏิสนธิ หรืออเหตุกปฏิสนธิ แล้วแต่กุศล อกุศลกรรมที่ตนกระทำไว้ได้โอกาสส่งผล เมื่อสรุปแล้วคงได้ความว่ามนุษย์ เทวดา มีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุเหล่านี้ เมื่อตายลงคงเกิดได้ในภูมิใดๆ ไปไม่มีเว้น โดยมีปฏิสนธิเป็นไปตามภูมินั้นๆ คือได้ปฏิสนธิทั้ง ๒๐ การเป็นไป ได้ดังนี้ก็เพราะว่าบุคคลประเภทนี้ถ้าปฏิบัติวิปัสสนากวณาก็จะเป็นอริยบุคคลได้ ถ้าเจริญสมถกาวณาก็เป็นฌานลาภิ อภิญญาลาภิบุคคลได้ ถ้าทำแต่เพียงทาน ศีล กาวณาที่เป็นสามัญก็จะเป็นมนุษย์ เทวดา ชั้นกลาง ชั้นสูง ชั้นต่ำได้ ถ้าทำพุทฺธจริยาวัตรก็จะเป็น สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉานได้ แล้วแต่ความสมัครใจของตนเป็นไปตามที่ได้คบหา สมาคม และเชื้อวงศ์พงษ์เผ่าเหล่ากอ หรือได้รับการอบรมมา

ตอนที่สามที่กล่าวว่า “กาเมสฺว ปเนตรา ลฺยํ” นั้น เมื่อกล่าวโดยบุคลาธิษฐาน แล้วก็ได้ความว่า เมื่อมนุษย์ เทวดามีปฏิสนธิเป็นทวิเหตุกัปปเหตุ และสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ตีรจฉาน ที่ปฏิสนธิเป็นเหตุกัปปเหตุเหล่านี้ตายแล้ว ย่อมเกิดได้เฉพาะแต่ในกามภูมิ ๑๑ เท่านั้น โดยความเป็นมนุษย์ เทวดาชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำหรือเป็นอบายสัตว์ เป็น ติเหตุกปฏิสนธิ ทวิเหตุกปฏิสนธิ หรืออเหตุกปฏิสนธิแล้วแต่กุศล อกุศลกรรมที่ตนกระทำ ได้โอกาสส่งผล

การที่บุคคลประเภทนี้เกิดได้แต่ในกามภูมิ ๑๑ นั้น ก็เพราะว่าในบรรดาบุคคลเหล่านี้ แม้ว่าบุคคลที่เป็นมนุษย์ เทวดาจะมีโอกาสปฏิบัติสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนาได้ก็จริง แต่ก็มีอาจที่จะสำเร็จเป็นอริยบุคคล ฌานลาภี อภิญญาลาภีได้ คงเป็นแต่ปุชฌณอยู่ตาม เดิมจนถึงตาย สำหรับอบายสัตว์นั้นเล่าก็ไม่มีสติปัญญาพอที่จะปฏิบัติสมถภาวนาวิปัสสนา ภาวนาได้ ดังนั้นเมื่อตายลงจึงเกิดได้แต่ในกามภูมิ ๑๑ เท่านั้น เหตุนี้พระอนรุทธอาจารย์ จึงได้ใช้คำว่า “เอว” ประกอบเข้าในบท “กาเมสุ” แล้วแสดงว่า “กาเมสฺว”

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๕ มี “อิจฺเจว คหิตปฏิสนธิกานํ ปน” เป็นต้น
ที่แสดงถึงการเกิดขึ้นของภวังคจิตและจุติจิตในระหว่างภพหนึ่งๆ
หลังจากปฏิสนธิคือเกิดแล้ว

ในบาลีข้อนี้ ความสำคัญแห่งเนื้อความก็มีอยู่ตรงที่แสดงว่า “ตเมวารมฺมณมารพฺก ตเทวจิตฺตํ ภวฺจกฺสนฺตติสฺสงฺขาตํ มานสํ (หฺตฺวา) ปวตฺตติ จฺติจิตฺตํ หฺตฺวา นิรุชฺฌติ” “ปฏิสนธิจิตนั้นแหละถือเอาอารมณ์ของปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นในภพใหม่นั้นเองแล้วก็กลับเป็น จิตที่เรียกว่ากระแสบังคับเกิดอยู่ และกลับเป็นจุติจิตแล้วก็ดับลง”

คำว่า “ตเทวจิตฺตํ” คือ ต + เอว + จิตฺตํ ปฏิสนธิจิตนั้นแหละ เป็นคำที่พระ อนรุทธอาจารย์กล่าวโดยสทิสูปจารณัย คือกล่าวโดยนัยที่อาศัยความเป็นไปเหมือนๆ กัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิตได้ดับลงนั้น คงได้แก่ภวังคจิตเท่านั้นที่เกิดขึ้นสืบต่อกันเป็นจำนวน ๑๕ หรือ ๑๖ ครั้งเสมอไป แต่ภวังคจิตที่เกิดขึ้นนี้เมื่อว่าโดยภูมิ ชาติ สัมปโยค เวทนา สังขารแล้วก็เหมือนกันกับปฏิสนธิจิตทุกประการ กล่าวคือปฏิสนธิ

จิตเป็นกามาวจร ภาวจิตเป็นกามาวจร เป็นสเหตุกวิปาก หรืออเหตุกวิปาก ภาวจิตก็เป็น สเหตุกวิปาก หรืออเหตุกวิปากด้วยเช่นกัน ถ้าเป็นญาณวิปปยุตต์ ภาวจิตก็เป็น ญาณวิปปยุตต์ ถ้าเกิดพร้อมด้วยโสมนัส หรืออุเบกขาภาวจิตก็เกิดพร้อมด้วยโสมนัส หรือ อุเบกขาเหมือนกัน ถ้าเป็นอสังขาริก ภาวจิตก็เป็นอสังขาริก

เหตุนี้ถึงว่าในขณะที่ภาวจิตเกิดขึ้นนั้น แม้ปฏิสนธิจิตจะได้ดับไปแล้วก็จริง แต่ ภาวจิตนี้ก็มีความเป็นไปเหมือนกันกับปฏิสนธิจิตทุกประการ ฉะนั้นพระอนุรุธอาจารย์ จึงได้กล่าวว่า “ตทฺเวจฺจิตฺตํ ปฏิสนฺธิจิตํนํ แผละ” ดังจะพึงเห็นได้จากข้อเปรียบเทียบที่กล่าวว่า “จงหยิบยาบำรุงธาตุที่รับประทานไปแล้วเมื่อวานนี้มาให้ที” การเปรียบเทียบข้อนี้คือ ยาบำรุงธาตุเมื่อวานนี้นั้นได้รับประทานไปแล้ว แต่ยาบำรุงธาตุที่ให้หยิบมาให้นั้นคงหมายถึง เอายาบำรุงธาตุชนิดเดียวกันกับที่ได้รับประทานไปแล้วเมื่อวานนี้นั่นเอง

คำว่า “ตเมวารมณมมารพฺภ คือ ตํ + เอว + อารมณํ + อารพฺภ” “ถือเอา อารมณฺของปฏิสนธิจิตนั่นเอง” ความว่าถ้าปฏิสนธิจิตมีกุศล หรืออกุศลกรรมเป็นอารมณฺ ภาวจิตที่เกิดอยู่ตลอดภพและจุติจิตก็มีกุศลหรืออกุศลกรรมเป็นอารมณฺเช่นเดียวกัน ถ้ามี รูปารมณฺหรือสัทธารมณฺกรรมนิมิตเป็นอารมณฺ ภาวจิตที่เกิดอยู่ตลอดภพ และจุติจิตก็มีรูปารมณฺ หรือสัทธารมณฺกรรมนิมิตเป็นอารมณฺเช่นเดียวกัน ถ้ามีคตินิมิตรูปารมณฺ หรือ สัทธารมณฺเป็นอารมณฺ ภาวจิตที่เกิดอยู่ตลอดภพและจุติจิตก็มีคตินิมิตรูปารมณฺ หรือสัทธารมณฺเป็นอารมณฺเช่นเดียวกัน ความเป็นไปแห่งภาวจิตที่อารมณฺเหมือนกันกับปฏิสนธิจิต นั้น นับแต่ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดในภพใหม่ดับลงจนถึงจุติจิตเกิด ดังนั้น พระอนุรุธอาจารย์จึงกล่าวว่า “คหิตปฏิสนฺธิกาณํ ปฏิสนฺธิโรธานนฺตรโต ปภฺติ ยา ว จุติจิตฺตูปปาทา” “ตั้งแต่การดับลงแห่งปฏิสนธิจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นของผู้ที่ได้ถือเอา ปฏิสนธิในภพใหม่แล้วตลอดจนถึงจุติจิตเกิด”

คำว่า “ภาวฺจฺสนฺตติสฺสขชาติํ มาณสํ หุตฺวา ปวตฺตติ” “กลับเป็นจิตที่เรียกว่ากระแส ภาวฺจฺเกิดขึ้น” ความว่าการเกิดขึ้นสืบต่อกันแห่งวิปากและกัมมชรูปตลอดภพหนึ่งๆ นั้น แผละเป็นตัวตั้งตัวตีในภพหนึ่งๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อวิปากจิตเกิดขึ้นโดยความเป็นปฏิสนธิในภพหนึ่งๆ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็หาได้ยุติลงเพียงเท่านั้นไม่ยังจะต้องเกิดอีกต่อไปโดยการเปลี่ยนเป็นภาวจิต การเปลี่ยนเป็นภาวจิตแล้วก็เกิดขึ้นของปฏิสนธิจิตนี้คงเป็น

ไปได้เพียงแต่เวลาที่วิถิจิตยังไมเกิดเท่านั้น เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นแล้วภวังคจิตก็พักไป ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “อสนิ วิถิจิตตูปปาเท ภวสฺส อญฺคภาเวน” “เมื่อขณะที่วิถิไม่เกิด ความเป็นองค์แห่งภพ” (เกิดขึ้น)

อนึ่ง ที่กล่าวว่าภวังคจิตเกิดขึ้นแห่งภวังคจิตในขณะที่วิถิจิตยังไมเกิดนั้น หาใช่ว่าจะเพียงแต่ ๑ ขณะ หรือ ๒ ขณะเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากแต่เป็นการเกิดขึ้นอย่างมากมายหลายขณะดุจดังกระแสน้ำ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “อพฺโพจฺฉินฺนํ นทิสฺสโต วียปวตฺตติ” “เกิดขึ้นไม่ขาดสายเสมือนกระแสน้ำในแม่น้ำ”

ความเป็นไปในขณะที่วิถิจิตเกิด และภวังคจิตเกิด

ตามธรรมดาคนทั้งหลายที่มีการรู้สึกว่าได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น จนถึงการนึกคิดต่างๆ ได้นั้น ในขณะที่นั้นล้วนแต่เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น กล่าวคือวิถิจิตนั้นแหละเป็นผู้เห็น เป็นผู้ได้ยิน ตลอดจนเป็นผู้คิดนึก หาใช่ภวังคจิตเป็นผู้เห็น เป็นผู้ได้ยิน เป็นผู้นึกคิดแต่อย่างใดไม่ แต่ถึงกระนั้นก็จริงในเมื่อขณะที่กำลังเห็น กำลังอ่าน กำลังฟัง กำลังคิด นึกอันเป็นวิถิจิตเกิดอยู่นั้น ในเวลานั้นภวังคจิตก็คงเกิดสลับกันไปในระหว่างวิถินี้กับวิถินี้เหมือนกัน หาใช่วิถิจิตเกิดอย่างเดียวก็น่าจะได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าวิถิจิตที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยิน การนึกคิดเหล่านี้เป็นขณะที่มีมาตรฐานเกิดได้เพียงชั่วขณะหนึ่งๆ แล้วก็ต้องมีภวังค์อันเป็นตัวมโนทวารทางใจเกิดขึ้นสลับกันไป จะมีแต่วิถิจิตเกิดติดต่อกันอย่างไม่ขาดสายเหมือนกับสมาบัติวิถิไม่ได้

เหตุนี้จึงสันนิษฐานได้ว่า วิถิจิตที่มีขณะเป็นมาตรฐานและมีภวังค์สลับอยู่นั้นทำให้มีความรู้สึกเกิดขึ้นจนถึงบุคลาธิษฐาน ส่วนสมาบัติวิถิอันเป็นวิถิที่มีจำนวนขณะเป็นมาตรฐานไม่ได้ และไม่มีภวังค์สลับเหล่านี้ ย่อมทำให้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจนถึงเป็นบุคลาธิษฐานไม่ได้ การสันนิษฐานโดยยกเหตุดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุประการหนึ่ง ในการที่ถามชวนวิถิมีความรู้สึกเป็นบุคลาธิษฐานได้ แต่สมาบัติวิถิมีความรู้สึกเป็นบุคลาธิษฐานไม่ได้

อนึ่ง ที่กล่าวว่าขณะภวังคจิตเกิดความรู้สึกต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยิน ตลอดจนจนถึงการคิดนึกก็ไม่มีนั้น จะพึงเห็นได้โดยอย่างแจ่มชัดก็ในขณะที่นอนหลับอย่าง-

สนิท เพราะธรรมชาติคนพื้นนอนหลับสนิทอยู่นั้นวิจิตรไม่เกิด เกิดแต่ภวังคจิตอย่างเดียวและภวังคจิตนี้ก็รับแต่อารมณ์เก่าในภพก่อน ไม่รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันภพนี้ ดังนั้น เมื่อนอนหลับอย่างสนิทแล้ว ถ้าหากว่ามีได้สังเกตกำหนดจดจำเวลาก่อนนอนหรือหลังจากตื่นแล้ว แม้ว่าจะหลับไปเพียงแค่ ๕ นาที ก็เข้าใจไปว่าตั้งชั่วโมง หรือหลับไปตั้งหลายชั่วโมงก็เข้าใจไปว่าเพียงเดียวเดียว นี่ก็เพราะภวังคจิตนั้นแหละได้แสดงตัวให้ปรากฏออกมาแล้วว่า ไม่รับรู้เรื่องใดๆ ที่เกี่ยวกับปัจจุบันภพทั้งสิ้นดังนี้ นั่นเอง

คำว่า “**จตุตฺตจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ** เป็นจตุตฺตจิตแล้วดับลง” นั้น คือจิตที่มีสภาพเหมือนกันกับปฏิสนธิจิตนั้นแหละ เมื่อสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพแล้วก็กลับเป็นจตุตฺตจิตโดยการย้ายจากภพที่กำลังเป็นอยู่ ดังนั้นพระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “**ปริโยสานะ จ จวนวเสน**” “ในที่สุดแห่งปัจจุบันภพ ด้วยอำนาจแห่งการเคลื่อนจากภพเก่า” (เป็นจตุตฺตจิตแล้วดับลง) นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่าในภพหนึ่งๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นในบั้นต้นแห่งภพ ภวังคจิตที่เกิดอยู่ในบั้นกลางแห่งภพ และจตุตฺตจิตที่เกิดในบั้นปลายแห่งภพทั้ง ๓ อย่างนี้มีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน หรือจะกล่าวว่าเป็นดวงเดียวกันก็ได้ เป็นข้อความตรงกันกับที่ได้แสดงไว้ในปฏิสนธิจตุกกะว่า :-

ปฏิสนธิ ภวญฺจ

ตถา จวนมานสํ

เอกเมว ตเถเวก

วิสยญฺเจกชาติยํ ฯ

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๖ มี “**ตโต ปรณฺจ**” เป็นต้น ที่แสดงถึงการหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

บาลีข้อนี้หมายถึงความเป็นไปแห่งนามธรรมของปุถุชน และพระเสกขบุคคลทั้งหลาย หลังจากจตุตฺตจิตดับลงแล้วเท่านั้นที่มีความเป็นไปอย่างนี้ ส่วนพระอรหันต์ทั้งหลายนั้นหลังจากจตุตฺตจิตดับลงแล้ว ความเป็นไปแห่งนามธรรมโดยความเป็นปฏิสนธิภวํค์ จุตฺตไม่มีอีก คงดับสิ้นไปเสมือนหนึ่งความดับไปแห่งดวงไฟฉะนั้น

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๗ มี “ปฏิสนธิภวสุวิโย” เป็นต้น ซึ่งเป็นคาถาที่แสดงสรุปการหมุนเวียนในสังสารวัฏ

ในบาลีข้อที่ ๑๗ นี้ เป็นคาถาแสดงสรุปเนื้อความปริเฉททั้ง ๒ คือ ปริเฉท ๔ และ ๕ หรือจะเรียกว่านิคมนคาถา คำกล่าววอสาณปริจเฉท ๔ และ ๕ ก็ได้ เพราะในปริจเฉท ๔ นั้น ข้อความสุดท้ายแสดงว่า “อิจฺเจว ฉทวาริกจิตฺตปฺปวตฺติ ยถาสมฺภว ภวฺคนฺตริตา ยาวตายุกมฺพุโฆจฺฉินฺนา ปวตฺตติ” “ตามนัยที่ได้แสดงมาแล้วนั้นความเป็นไปแห่งจิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ย่อมเกิดขึ้นอยู่อย่างไม่ขาดสาย โดยมีภวังค์คั่นจนตลอดชีวิตตามสมควรที่เกิดขึ้นได้ตามทวารนั้นๆ” ในปริจเฉท ๕ นั้นข้อความสุดท้ายแสดงว่า “ตโต ปรณฺจ ปฏิสนฺธาโย รตฺตกุกฺกิมิ ยถากุกฺกิมิ เอว ปริวตฺตุนฺตา ปวตฺตุนฺติ” “หลังจากที่จิตติดดับลงแล้ว จิตทั้งหลายมีปฏิสนธิจิตเป็นต้นก็เกิดขึ้นสืบๆ กันต่อไป หมุนเวียน ตั้งชาติ ตั้งภพไปตามลำดับแห่งหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จิต ดุจจักรรถอันหมุนเวียนฉนั้น” เป็นการสรุปสุดท้ายเนื้อความอย่างธรรมดา เรียกว่า “จุณฺณิย ข้อความที่มีเป็นส่วนๆ ย่างที่มีได้รวมให้ติดต่อกัน” เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์จึงได้นำเนื้อความทั้งสองนี้มารวมกัน แล้วก็ประพันธ์เป็นคาถาขึ้นไว้สุดท้ายแห่งปริจเฉท ๕ นี้อีกครั้งหนึ่ง

ส่วนข้อความในนิคมนคาถานี้ก็คงหมายถึงปุถุชน และพระเสกขบุคคลทั้งหลายที่ยังต้องวนเวียนอยู่ใน ๓๑ ภูมิเช่นเดียวกันกับบาลีข้อที่ ๑๖ นั้นเอง เพราะผู้ที่เข้าสู่พระนิพพานแล้วนั้น นามธรรมที่เป็นไปโดยความเป็นวิถิมุตตจิตและวิถิจิตนั้นไม่มีเลย

อธิบายบาลีข้อที่ ๑๘ มี “ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธว” เป็นต้น อันเป็นคาถาที่แสดงการชี้แนวทางที่ให้ขาดจากสังสารวัฏ

คาถานี้เรียกว่า “อปรนฺติกาคาถา” คือคาถาที่มีเนื้อความเป็นอย่างอื่นที่นอกจากเนื้อความของปริจเฉท ๕ เมื่อได้พิจารณาดูเนื้อความในคาถานี้แล้ว ก็จะพึงรู้ถึงปัญญอันประเสริฐและจิตใจของพระอนุรุธาจารย์ที่เป็นไปพร้อมด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา ต่อคนทั้งหลายอย่างแจ้งชัด น่าเคารพเลื่อมใสในท่านเป็นอย่างยิ่ง ทั้งเป็นคำที่ประกอบด้วยอรรถอย่างสมบูรณ์ และมีพยัญชนะสละสลวยงดงามไพเราะ ทำให้ผู้อ่านๆ แล้วเกิดความ

รู้สึกเหมือนหนึ่งว่าพระอนุรุธาจารย์ได้มากล่าวด้วยตนเอง นอกจากนั้น แล้วก็ยังเป็นคำชักชวนคนทั้งหลายให้มีศรัทธา ทำการประพฤติปฏิบัติอยู่ในสิกขา ๓ หาใช่เพียงแต่ให้มีจดจำเอาไว้อย่างเดียวก็หาไม่ได้

ในอปรรณิกาภาณานิ บทที่สำคัญมี ๓ บท คือ พุธา, สมํ, เอสสนติ ผู้มีปัญญา คือผู้ที่ปฏิสนธิด้วยไตรเหตุทั้งหลาย, จะได้บรรลุถึงซึ่งพระนิพพานอันเป็นธรรมที่สงบจากสังขารธรรม พุธา เป็น วุตตกตตูปท สมํ เป็น อวุตตกมมปท เอสสนติ เป็น อาขยาดกิริยากตตวาก ในที่นี้ผู้ที่มีปฏิสนธิปัญญาชื่อว่า “พุธา” ส่วนผู้ที่มีปวัตติปัญญานั้น แม้ว่าจะได้ชื่อว่า “พุธา” ก็จริง แต่ในที่นี้มีได้หมายถึง

อนึ่ง ที่กล่าวว่าผู้มีปฏิสนธิปัญญาจักเข้าถึงซึ่งพระนิพพานอันสงบจากสังขารธรรมนั้น หาเป็นไปได้ทั่วทั้งหมดไม่ คงเป็นได้แต่เฉพาะผู้ที่มีการปฏิบัติดี จนถึงสามารถประหาณตัณหาได้เท่านั้น จึงจะเข้าถึงพระนิพพานได้ ดังนั้นพระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่า “สุพพตา สุตมัจฉินน สีนะพพณนา” ความว่าผู้มีปฏิสนธิปัญญาทั้งหลายมีความประพฤติปฏิบัติชอบ คือรักษาศีล บำเพ็ญอุตงค์ เจริญสมาธิ และถอนเครื่องผูกมัด คือตัณหาเสียได้แล้วเหล่านั้น จักเข้าถึงซึ่งพระนิพพานอันสงบจากสังขารธรรม

จึงมีปัญหว่า ผู้มีปฏิสนธิปัญญาทั้งหลายที่มีการประพฤติปฏิบัติชอบ คือรักษาศีลเป็นต้นนี้ จะปฏิบัติเพียงแต่ธรรมดาสามัญเป็นเวลาเพียงเล็กน้อยนั้น ศีล สมาธิ ทั้ง ๒ นี้จะมีกำลังพอเพียงที่จะทำให้วิปัสสนาปัญญาเกิดได้หรือไม่? แก้วไม่ได้ เหตุดังนี้แหละพระอนุรุธาจารย์จึงได้แสดงกิริยาวิเสสนะเอาไว้ข้างหน้าว่า “จिरาย การปฏิบัติต้องเป็นเวลานาน” สำหรับผู้มีปฏิสนธิปัญญาที่จะเข้าถึงพระนิพพานนั้น ก็ต้องเนื่องมาจากการถอนเครื่องผูกมัด คือตัณหาเสียได้เป็นสาเหตุ การที่ผู้มีปฏิสนธิปัญญาได้ประพฤติปฏิบัติ อยู่ในศีล สมาธิ มาเป็นเวลานาน จนถอนตัณหาได้นั้นอาศัยเหตุอันใดหรือจึงเป็นไปได้ดังนี้ เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์จึงได้แสดงว่า “อธินุตวา ปทมจจุตํ (อธินุตวา ปทํ อจจุตํ)” “เพราะได้บรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ไม่ตายโดยมรรคญาณ ผลญาณ” หมายความว่า การถอนตัณหาได้นั้นก็เพราะเนื่องมาจากการได้บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณเป็นเหตุ

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มิมีปัญหาต่อไปอีกว่า ผู้มีปฏิสนธิปัญญาทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในศีล สมาธิ มาเป็นเวลานาน บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณ แล้วถอนตัณหาได้นั้น เนื่องมาจากเหตุอันใดจึงบรรลุถึงพระนิพพานได้ ฉะนั้นพระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดง ถึงสาเหตุของข้อนี้ว่า “ปฏิสงขยา ปเนตมทฐว (ปฏิสงขยา ปน เอต อทฐว)” “พิจารณาเห็นแจ้งถึงความเป็นไปแห่งจิตและเจตสิกว่าเป็นของไม่เที่ยง” หมายความว่า การได้บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณ นั้นเป็นผลเนื่องมาจากการพิจารณา เห็นแจ้งถึงความเป็นไปแห่งจิต เจตสิกว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นสาเหตุนั่นเอง

เมื่อสรุปแล้วใน อปรันตिकाคาถา นี้ คงได้ความว่าผู้มีปฏิสนธิปัญญาทั้งหลายที่มีการประพาส ปฏิบัติ อยู่ในศีล สมาธิ มาเป็นเวลานานนั้น ทำการเจริญวิปัสสนาจนถึง ปฏิสังขารญาณเห็นจิต เจตสิกว่าเป็นของไม่เที่ยง ได้บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณตามลำดับ ถอนเครื่องผูกมัด คือตัณหาเสียได้ ในสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพยอมเข้าสู่พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่สงบจากสังขารธรรมทั้งปวงได้โดยอย่างแน่แท้

การพรรณนาเนื้อความในมรณุปัตติจตุกกะ ยุติลงเพียงนี้

ณ วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

ปรมัตถโชติกนามภาสาฎีกาย วิถิมุตตสังคหส อุตถวณณนา นิภูจิตา

การพรรณนาเนื้อความของวิถิมุตตสังคหะ คือปริจเฉทที่ ๕

ในภาษาฎีกาที่ชื่อว่าปรมัตถโชติกะ จบลงเพียงนี้

นิคมนกลา

เอตตาวตา จ ธมฺมาจริโยติลทุทธลณฺณเกน สทฺธมฺม-
โชติกนาเมน มยา วัดระฆังโฆสิตารามการาปีเต อภิธมฺม-
มหาวิทยาลัยเย ปธานาจริยคณปาโมกฺขภาเวน สุตตวิธานิ
วajan รจน มุฑฺทน ปญฺหาพฺยาการาปยน ปกาสนิยปญฺณ-
ทาน เทสนฺตราภิธมฺมิก อภิธมฺมกถิกเปสน วิทยาลย-
ปปญฺจนาทิสานกิจจานิ วินา ราชูปตถมฺภนา กตานิ เจว
วทิตานิ จ.

อิมสฺมิ โสฬสมวสุสิเก สมฺปติ ฉาธิกปญฺจสทฺทวิสทฺสเส
สํวจนเร ปน มาคสิรมาสชฺชุนฺหปฺกฺขจฺจุทฺทสมทิวเส สุริยวาเร
อิมํ วิถีมุตตสงฺคหสฺส อตฺถวณฺณนํ ฎีกาการํ สพฺพการเรน
นิฏฺฐาปีตํ ฯ

ตามนัยเนื้อความที่ได้แสดงมาโดยลำดับแล้วนี้ อาตมาภาพ
มีนามว่าพระสัทธัมมโชติกะ ตำแหน่งธัมมาจริยะ โดยฐานะเป็น
ประธานจริยะคณปาโมกข์ในสำนักอภิธรรมมหาวิทยาลัย ที่ตั้งอยู่
ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี ได้กระทำการนำศาสนกิจ ๗
ประการ มีการสอน การแต่งปกรณ์ การจัดพิมพ์ การสอบ
ไล่ การแจกประกาศนียบัตร การส่งครูไปสอนตามสำนักต่างๆ
การขยายสถานที่ศึกษา โดยไม่ได้เกี่ยวกับการอุปถัมภ์ของทาง
ราชการแต่อย่างใด

อนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ อันเป็นปีที่ ๑๖ นี้ อาตมาภาพ
ได้กระทำการพรรณนาเนื้อความของ “วิถีมุตตสังคหะ” เป็น
ภาษาฎีกา (เล่มที่ ๒๑) สำเร็จได้โดยอย่างเรียบร้อยถี่ถ้วน
ทุกประการ จบลงแล้วเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีเถาะ

คำปรารภ

อิทฺ เม ปุณฺณํ สพฺพพญฺตญาณํ ปจฺจโย โหตุ ฯ

บุญกุศลต่างๆ ของอาตมาภาพที่ได้กระทำสำเร็จไปแล้วนี้ จงเป็นพลวะปัจจัยของ
ปัญญาธิกะพระสัพพัญญุตญาณด้วยเทอญฯ.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ